

Suttantapiṭake Khuddakanikāye

Paṭisambhidāmaggapāliyā saṁvaṇṇanābhūtā

Bhadantamahānāmattherena katā

Saddhammappakāsinī nāma

PAṬISAMBHIDĀMAGGAṬṬHAKATHĀ

(Dutiyo bhāgo)

Romanized from Myanmar version published in 1958

© Buddhasāsana Society

Aṭṭhakathā Series 47

First published in 2008 by Ministry of Religious Affairs

Yangon, Myanmar

THE PĀLI ALPHABET IN BURMESE AND ROMAN CHARACTERS

VOWELS

အ a အာ ā ဣ i ဤ ī ဥ u ဦ ū ဧ e ဩ o

CONSONANTS WITH VOWEL "A"

က ka ခ kha ဂ ga ဃ gha င ṇa
 ဇ ca ဆ cha ဇ ja ဈ jha ဠ ña
 တ ta ဌ tha ဒ da ဝ dha ဏ ṇa
 ပ pa ဖ pha ဗ ba ဘ bha မ ma
 ယ ya ရ ra လ la ဝ va သ sa ဟ ha ဠ la ၊ ṁ

VOWELS IN COMBINATION

ာ = ā ဲ = i ဳ = ī ဴ = u ဵ = ū ံ = e ့ = o
 က ka ကာ kā ကိ ki ကိ kī ကု ku ကု kū ကေ ke ကေ ko
 ခ kha ခါ khā ခိ khi ခိ khī ခု khu ခု khū ခေ khe ခေါ kho ...

CONJUNCT-CONSONANTS

ကက kka	ယ န္ဂha	က န္ဓha	ဈ dhya	လှ pla	လှ lla
ကက kka	ဇ cca	က န္ဓha	ဇ dhva	ဇ pba	လှ lya
ကျ kya	ဆ ccha	က န္ဓha	နိ nta	နိ bbha	လှ lha
ကြ kri	ဇ jja	က န္ဓha	နိ ntva	ဈ bya	ဂ vha
က kla	ဇ jja	က tta	နိ ntha	ဇ bra	ဆ sta
က kva	ည ñña	က ttha	နိ nda	ဇ mpa	ဆ strā
ဈ khya	ဇ ñha	က tva	နိ ndra	ဇ mpha	သ္မ sna
ဇ khva	ဇ ñca	ကျ tya	နိ ndha	ဇ mba	သ္မ sya
ဂ gga	ဆ ñcha	ကြ tra	နိ nna	ဇ mbha	သ္မ ssa
လှ ggha	ဇ ñja	နိ dda	ဈ nya	ဇ mma	သ္မ sma
ဈ gya	ဇ ñjha	နိ ddha	နိ nha	ဈ mya	သ္မ sva
ဂ gra	ဇ tta	ဈ dya	ဇ ppa	ဇ mha	က hma
က ṅka	ဇ ttha	ဇ dra	ဇ ppha	လှ yya	က hva
နိ ṅkha	ဇ dda	ဇ dva	ဈ pya	လှ yha	ဇ lha
နိ ṅga					

၁ ၂ ၃ ၄ ၅ ၆ ၇ ၈ ၉ ၁၀
 1 2 3 4 5 6 7 8 9 0

Paṭisambhidāmaggaṭṭhakathā

Dutiyabhāga

Mātikā	Piṭṭhaka
68. Indriyaparopariyattañāṇaniddesavaṇṇanā ...	1
69. Āsayānusayañāṇaniddesavaṇṇanā ...	4
70. Yamakapāṭihīrañāṇaniddesavaṇṇanā ...	11
71. Mahākaruṇāñāṇaniddesavaṇṇanā ...	14
72-73. Sabbaññutañāṇaniddesavaṇṇanā ...	36

2. Diṭṭhikathā

1. Assādaḍiṭṭhiniddesavaṇṇanā ...	41
2. Attānudiṭṭhiniddesavaṇṇanā ...	50
3. Micchādiṭṭhiniddesavaṇṇanā ...	56
4. Sakkāyadiṭṭhiniddesavaṇṇanā ...	57
5. Sassatadiṭṭhiniddesavaṇṇanā ...	57
6. Uccheḍadiṭṭhiniddesavaṇṇanā ...	57
7. Antaggāhikādiṭṭhiniddesavaṇṇanā ...	57
8. Pubbantānudiṭṭhiniddesavaṇṇanā ...	59
9. Aparantānudiṭṭhiniddesavaṇṇanā ...	59
10-12. Saññojanikādiṭṭhiniddesavaṇṇanā ...	60
13. Attavādaṭṭhisamyuttadiṭṭhiniddesavaṇṇanā ...	60
14. Lokavādaṭṭhisamyuttadiṭṭhiniddesavaṇṇanā ...	60
15-16. Bhavavibhavadiṭṭhiniddesavaṇṇanā ...	61

3. Ānāpānassatikathā

1. Gaṇanavāraṇṇanā ...	69
2. Soḷasañāṇaniddesavaṇṇanā ...	71

Mātikā		Piṭṭhaṅka	
3. Upakkilesaññāniddesavaṇṇanā	...	...	72
4. Vodānaññāniddesavaṇṇanā	...	...	74
5. Satokāriññāniddesavaṇṇanā	...	...	87
6. Ñāṇarāsichakkaniddesavaṇṇanā	...	...	121

4. Indriyakathā

1. Paṭhamasuttantaniddesavaṇṇanā	...	...	124
2. Dutiyasuttantaniddesavaṇṇanā	...	...	133
3. Tatiyasuttantaniddesavaṇṇanā	...	...	137
4. Catutthasuttantaniddesavaṇṇanā	...	...	141
5. Indriyasamodhānavāṇṇanā	...	...	144

5. Vimokkhakathā

1. Vimokkhuddesavaṇṇanā	...	...	147
2. Vimokkhaniddesavaṇṇanā	...	...	151

6. Gatikathāvaṇṇanā	...	...	169
---------------------	-----	-----	-----

7. Kammakathāvaṇṇanā	...	...	174
----------------------	-----	-----	-----

8. Vipallāsakathāvaṇṇanā	...	...	177
--------------------------	-----	-----	-----

9. Maggakathāvaṇṇanā	...	...	179
----------------------	-----	-----	-----

10. Maṇḍapeyyakathāvaṇṇanā	...	...	181
----------------------------	-----	-----	-----

2. Yuganaddhavagga

1. Yuganaddhakathāvaṇṇanā

1. Suttantaniddesavaṇṇanā	...	...	188
2. Dhammuddhaccavāraniddesavaṇṇanā	...	...	190

2. Saccakathāvaṇṇanā

1. Paṭhamasuttantaniddesavaṇṇanā	...	...	197
2. Dutiyasuttantapāḷivaṇṇanā	...	...	200
3. Dutiyasuttantaniddesavaṇṇanā	...	...	201

Mātikā		Piṭṭhaṅka
	3. Bojjhaṅgakathāvaṇṇanā	203
	4. Mettākathāvaṇṇanā	
1. Indriyavāraṇṇanā	...	210
2-4. Balādivārattayaṇṇanā	...	211
	5. Virāgakathāvaṇṇanā	212
	6. Paṭisambhidākathā	
1. Dhammacakkapavattanavāraṇṇanā	...	214
2-3. Satipaṭṭhānavārādivaṇṇanā	...	220
4-8. Sattabodhisattavārādivaṇṇanā	...	220
9. Chabuddhadhammavāraṇṇanā	...	220
	7. Dhammacakkakathā	
1. Saccavāraṇṇanā	...	221
2-3. Satipaṭṭhānavārādivaṇṇanā	...	223
	8. Lokuttarakathāvaṇṇanā	223
	9. Balakathāvaṇṇanā	227
	10. Suññākathāvaṇṇanā	237
	3. Paññāvagga	
	1. Mahāpaññākathāvaṇṇanā	
1. Soḷasapaññāniddesaṇṇanā	...	250
2. Puggalavisesaniddesaṇṇanā	...	263
	2. Iddhikathāvaṇṇanā	264
	3. Abhisamayakathāvaṇṇanā	302
	4. Vivekakathāvaṇṇanā	306

Mātikā		Piṭṭhaṅka	
5. Cariyākathāvaṇṇanā	...	...	308
6. Pāṭihāriyakathāvaṇṇanā	...	...	309
7. Samasīsakathāvaṇṇanā	...	...	312
8. Satipaṭṭhānakathāvaṇṇanā	...	...	312
9. Vipassanākathāvaṇṇanā	...	...	314
10. Mātikākathāvaṇṇanā	...	...	318
Nigamanakathā	...	...	322

Paṭisambhidāmaggaṭṭhakathāya dutiyabhāge mātikā niṭṭhitā.

Khuddakanikāya

Paṭisambhidāmaggaṭṭhakathā

(Dutiyo bhāgo)

Namo tassa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa.

68. Indriyaparopariyattañāṇaniddesavaṇṇanā

111. Indriyaparopariyattañāṇaniddese **Tathāgatassā**ti vacane uddese sarūpato avijjamānepi “cha ñāṇāni asādhāraṇāni sāvakehi”¹ti¹ vuttattā “Tathāgatassā”ti vuttameva hoti. Tasmā uddese attato siddhassa Tathāgatavacanassa niddese gahaṇaṃ kataṃ. **Satte passatī**ti rūpādīsu chandarāgena sattatāya laggatāya sattā, te satte indriyaparopariyattañāṇena cakkhunā passati oloketi. **Apparajakkheti** paññāmaye akkhiṃhi appaṃ rāgādirajo etesanti apparajakkhā, appaṃ rāgādirajo etesanti vā apparajakkhā. Te apparajakkhe. **Mahārajakkheti** paññāmaye akkhiṃhi mahantaṃ rāgādirajo etesanti mahārajakkhā, mahantaṃ rāgādirajo etesanti vā mahārajakkhā. **Tikkhindriye mudindriyeti** tikkhāni saddhādāni indriyāni etesanti tikkhindriyā, mudūni saddhādāni indriyāni etesanti mudindriyā. **Svākāre dvākāreti** sundarā saddhādayo ākāra koṭṭhāsā etesanti svākārā, kucchitā garahitā saddhādayo ākāra koṭṭhāsā etesanti dvākārā. **Suviññāpaye duviññāpayeti** ye kathitaṃ kāraṇaṃ sallakkhenti sukhena sakkā honti viññāpetuṃ, te suviññāpayā, tabbiparītā duviññāpayā.

1. Khu 9. 5 piṭṭhe.

Appekacce paralokavajjabhayadassāvinoti api eke paralokañceva rāgādivajjañca bhayato passante, imassa pana padassa niddese paralokasseva na vuttattā¹ khandhādiloke ca rāgādivajje ca param bālham bhayam passanasīlāti paralokavajjabhayadassāvino. Te paralokavajjabhayadassāvineti² evamattho gahetabbo. **Appekacce na paralokavajjabhayadassāvinoti** tabbiparīte. **Lokoti** ca lujjanapalujjanaṭṭhena. **Vajjanti** ca vajjanīyaṭṭhena. Ettāvata uddesassa niddeso kato hoti.

Puna niddesassa paṇiniddesaṃ karonto **apparajakkhe mahārajakkheti-** ādimāha. Tattha tīsu ratanesu okappanasāṅkhātā saddhā assa atthīti **saddho**. So saddhāsampanno puggalo assaddhiyarajassa ceva assaddhiyamūlakassa sesākusalarajassa ca appakattā **apparajakkho**. Natthi etassa saddhāti **assaddho**. So vuttappakārassa rajassa mahantattā **mahārajakkho**. Āraddham vīriyamanenāti **āraddhavīriyo**. So kosajjarajassa ceva kosajjamūlakassa sesākusalarajassa ca appakattā apparajakkho. Hīnavīriyattā kucchitena ākārena sīdatīti kusīdo, kusīdo eva **kusīto**. So vuttappakārassa rajassa³ mahantattā mahārajakkho. Ārammaṇaṃ upecca ṭhitā sati assāti **upaṭṭhitassati**. So muṭṭhassaccarajassa ceva muṭṭhassaccamūlakassa sesākusalarajassa ca appakattā apparajakkho. Muṭṭhā naṭṭhā sati assāti **muṭṭhassati**. So vuttappakārassa rajassa mahantattā mahārajakkho. Appanāsamādhinā upacārasamādhinā vā ārammaṇe samaṃ, sammā vā āhito ṭhitoti **samāhito**, samāhitacittoti vā samāhito. So uddhaccarajassa ceva uddhaccamūlakassa sesākusalarajassa ca appakattā apparajakkho. Na samāhito **asamāhito**. So vuttappakārassa rajassa mahantattā mahārajakkho. Udayatthagāminī paññā assa atthīti **paññavā**. So moharajassa ceva mohamūlakassa sesākusalarajassa ca appakattā apparajakkho. Mohamūḷhattā duṭṭhā paññā assāti **duppañño**. So vuttappakārassa rajassa mahantattā mahārajakkho. **Saddho puggalo tikkhindriyoti** bahulaṃ uppajjamānāya balavatiyā saddhāya saddho, teneva saddhindriyena tikkhindriyo. **Assaddho puggalo mudindriyoti** bahulaṃ

1. Vuttattā (Ka)

2. ...dassāvinoti (Sī)

3. Sīdarajassa (Syā)

uppajjamānena assaddhiyena assaddho, antarantarā uppajjamānena dubbalena saddhindriyena mudindriyo. Esa nayo sesesupi. **Saddho puggalo svākāro**ti tāya eva saddhāya sobhanākāro. **Assaddho puggalo dvākāro**ti teneva assaddhiyena virūpākāro. Esa nayo sesesupi. **Suviññāpayoti** sukhena viññāpetum sakkuṇeyyo. **Duviññāpayoti** dukkhena viññāpetum sakkuṇeyyo. **Paralokavajjabhayadassāvī**ti ettha yasmā paññāsampannasewa saddhādāni suparisuddhāni honti, tasmā suparisuddhasaddhādisampanno taṃsampayuttāya, suparisuddhasaddhādisampannopi vā tappaccayāya paññāya paralokavajjabhayadassāvī hoti. Tasmā eva hi saddhādayopi cattāro “paralokavajjabhayadassāvī”ti vuttā.

112. Idāni “paralokavajjabhayadassāvī”ti ettha vuttaṃ lokañca vajjañca dassetum **lokoti**-ādimāha. Tattha khandhā eva lujjanapalujjanaṭṭhena lokoti **khandhaloko**. Sesadvayepi eseva nayo. **Vipattibhavalokoti** apāyaloko. So hi anittaphalattā virūpo lābhoti vipatti, bhavatīti bhavo, vipatti eva bhavo vipattibhavo, vipattibhavo eva loko vipattibhavaloko.

Vipattisambhavalokoti apāyūpagarū kammaṃ. Taṃ hi sambhavati etasmā phalanti sambhavo, vipattiyā sambhavo vipattisambhavo, vipattisambhavo eva loko vipattisambhavaloko. **Sampattibhavalokoti** sugatiloko. So hi ittaphalattā sundaro lābhoti sampatti, bhavatīti bhavo, sampatti eva bhavo sampattibhavo, sampattibhavo eva loko sampattibhavaloko.

Sampattisambhavalokoti sugatūpagarū kammaṃ. Taṃ hi sambhavati etasmā phalanti sambhavo, sampattiyā sambhavo sampattisambhavo, sampattisambhavo eva loko sampattisambhavaloko. **Eko lokoti**-ādāni heṭṭhā vuttatthāneva.

Vajjanti napuṃsakavacanarū asukoti aniddiṭṭhattā kataṃ. **Kilesā**ti rāgādayo. **Duccaritā**ti paṇātipātādayo. **Abhisāṅkhārā**ti puññābhisāṅkhārādayo. **Bhavagāmikammā**ti attano vipākadānavasena bhavarū gacchantīti bhavagāmīno, abhisāṅkhāresupi vipākajanakāneva kammāni vuttāni. **Iti**ti vuttappakāranidassanarū. **Imasmiṃca loke imasmiṃca vajjeti**

vuttappakāre loke ca vajje ca. **Tibbā bhayasaññāti** balavatī bhayasaññā. **Tibbāti** parasaddassa attho vutto, **bhayasaññāti** bhayasaddassa. Lokavajjadvayampi hi bhayavatthuttā sayañca sabhayattā¹ bhayaṃ, bhayamiti saññā bhayasaññā. **Paccupaṭṭhitā hotīti** taṃ taṃ paṭicca upecca ṭhitā hoti. **Seyyathāpi ukkhittāsike vadhaketi** yathā nāma paharituṃ uccāritakhagge paccāmitte tibbā bhayasaññā paccupaṭṭhitā hoti, evameva loke ca vajje ca tibbā bhayasaññā paccupaṭṭhitā hoti. **Imehi paññāsāya ākārehīti** apparajakkhapañcakādīsu dasasu pañcakesu ekekasmīṃ pañcannaṃ pañcannaṃ ākāraṇaṃ vasena paññāsāya ākārehi. **Imāni pañcindriyānīti** saddhindriyādīni pañcindriyāni. **Jānātīti** Tathāgato paññāya pajānāti. **Passatīti** dibbacakkhunā diṭṭhaṃ viya karoti. **Aññātīti** sabbākāramariyādāhi jānāti. **Paṭivijjhatīti** ekadesaṃ asesetvā niravasesadassanavasena paññāya padāletīti.

Indriyaparopariyattañāṇaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

69. Āsayānusayañāṇaniddesavaṇṇanā

113. Āsayānusayañāṇaniddese **idha Tathāgatoti**-ādi pañcadhā ṭhapito niddeso. Tattha **āsayānusayā** vuttatthā eva. **Caritanti** pubbe kataṃ kusalākusalaṃ kammaṃ. **Adhimuttinti** sampati kusale akusale vā cittavosaggo. **Bhabbābhabbeti** bhabbe ca abhabbe ca. Ariyāya jātiyā sambhavanti jāyantīti bhabbā. Vattamānasamīpe vattamānavacanaṃ. Bhavissanti jāyissantīti vā bhabbā, bhājanabhūtāti attho. Ye ariyamaggapaṭivedhassa anucchavikā upanissayasampannā, te bhabbā. Vuttapaṭipakkhā abhabbā.

Katamo sattānaṃ āsayoti-ādi niddesassa paṇiniddeso. Kattha **sassatoti** nicco. **Lokoti** attā. Idha sarīraṃyeva nassati, attā pana idha parattha ca soyevāti maññanti. So hi sayāṃyeva āloketīti katvā “loko”ti maññanti. **Asassatoti** anicco. Attā sarīreneva saha nassatīti maññanti. **Antavāti** paritte kasiṇe jhānaṃ uppādetvā taṃparittakasiṇārammaṇaṃ cittam

1. Bhayattā (Si, Syā)

sapariyanto attāti maññanti. **Anantavā**ti na antavā appamāṇe kasiṇe jhānaṃ uppādetvā taṃ appamāṇakasiṇārammaṇaṃ cittaṃ apariyanto attāti maññanti. **Taṃ jīvaṃ taṃ sarīraṃ**ti jīvo ca sarīraṇa taṃ yeveva. **Jīvoti** attā, liṅgavipallāsena napuṃsakavacanāṃ kataṃ. **Sarīraṃ**ti rāsaṭṭhena khandhapañcakaṃ. **Aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīraṃ**ti añño jīvo aññaṃ khandhapañcakaṃ. **Hoti Tathāgato paraṃ maraṇā**ti khandhā idheva vinassanti, satto maraṇato paraṃ hoti vijjati na nassati. “Tathāgato”ti cettha sattādhivacananti vadanti. Keci pana “Tathāgatoti arahā”ti vadanti. Ime “na hoti”ti pakkhe dosaṃ disvā evaṃ gaṇhanti. **Na hoti Tathāgato paraṃ maraṇā**ti khandhāpi idheva nassanti, Tathāgato ca maraṇato paraṃ na hoti ucchiṇṇati vinassati. Ime “hoti”ti pakkhe dosaṃ disvā evaṃ gaṇhanti. **Hoti ca na ca hoti**ti ime ekekapakkhapariggahe dosaṃ disvā ubhayapakkhamaṃ gaṇhanti. **Neva hoti na na hoti**ti ime ubhayapakkhapariggahe ubhayadosāpattiṃ disvā “hoti ca na hoti, neva hoti ca na hoti”ti amarāvikkhepapakkhamaṃ gaṇhanti.

Ayaṃ panettha Aṭṭhakathānayo—“sassato lokoti vā”ti-ādīhi dasahākārehi diṭṭhipabhedova vutto. Tattha **sassato lokoti** ca khandhapañcakaṃ lokoti gahetvā “ayaṃ loko nicco dhuvo sabbakāliko”ti gaṇhantassa sassatanti gahaṇākārappavattā diṭṭhi. **Asassatoti** tameva lokaṃ “ucchiṇṇati vinassati”ti gaṇhantassa ucchedaggahaṇākārappavattā diṭṭhi. **Antavā**ti parittakasiṇalābhino supparamatte vā sarāvamatte vā kasiṇe samāpannassa antosamāpattiyaṃ pavattitarūpārūpadhamme “loko”ti ca kasiṇaparicchedantena “antavā”ti ca gaṇhantassa “antavā loko”ti gahaṇākārappavattā diṭṭhi. Sā sassatadiṭṭhipi hoti ucchedadiṭṭhipi. Vipulakasiṇalābhino pana tasmīṃ kasiṇe samāpannassa antosamāpattiyaṃ pavattitarūpārūpadhamme “loko”ti ca kasiṇaparicchedantena “na antavā”ti ca gaṇhantassa “anantavā loko”ti gahaṇākārappavattā diṭṭhi. Sā sassatadiṭṭhipi hoti ucchedadiṭṭhipi. **Taṃ jīvaṃ taṃ sarīraṃ**ti “bhedanadhammassa sarīrasseva jīvaṃ”ti gahitattā “sarīre ucchiṇṇamāne jīvampi ucchiṇṇati”ti ucchedaggahaṇākārappavattā diṭṭhi. Dutiyapade sarīrato aññaṃ jīvassa gahitattā “sarīre

ucchijjamānepi jīvaṃ na ucchijjati”ti sassataggahaṇākārappavattā diṭṭhi.
Hoti Tathāgatoti-ādīsu “satto Tathāgato nāma, so paraṃ maraṇā hoti”ti
 gaṇhato paṭhamā sassatadiṭṭhi. “Na hoti”ti gaṇhato dutiyā ucchedadiṭṭhi.
 “Hoti ca na ca hoti”ti gaṇhato tatiyā ekaccasassatadiṭṭhi. “Neva hoti na na
 hoti”ti gaṇhato catutthā amarāvikkhepadīṭhīti.

Iti vuttappakāradiṭṭhinissayanidassanaṃ. **Bhavadiṭṭhisannissitā vā sattā**
honti vibhavadiṭṭhisannissitā vāti bhavo vuccati sassato, sassatavasena
 uppajjamānadiṭṭhi bhavadiṭṭhi, bhavoti diṭṭhīti vuttaṃ hoti. Vibhavo vuccati
 ucchedo, ucchedavasena uppajjamānadiṭṭhi vibhavadiṭṭhi, vibhavoti diṭṭhīti
 vuttaṃ hoti. Vuttappakārā dasavidhā diṭṭhi bhavadiṭṭhi ca vibhavadiṭṭhi cāti
 dvidhāva hoti. Tāsu dvīsu ekekaṃ sannissitā apassitā allīnā sattā honti.

Ete vā pana ubho ante anupagammāti ettha “aggito vā udakato vā
 mithubhedā vā”ti-ādīsu¹ viya vāsaddo samuccayattho. Ete vuttappakāre
 sassatucchedavasena dve pakkhe ca na upagantvā anallīyitvā pahāyāti attho.
 “Anulomikā vā khantī”ti vikappatthova.

Idappaccayatāpaṭiccasamuppannesūti imesaṃ jarāmarañādīnaṃ paccayā
 idappaccayā, idappaccayā eva idappaccayatā, idappaccayānaṃ vā samūho
 idappaccayatā. Lakkhaṇaṃ panettha saddasatthato pariyesitabbaṃ. Te te
 paccaye paṭicca saha sammā ca uppannā paṭiccasamuppannā. Tassā
 idappaccayatāya ca tesu paṭiccasamuppannesu ca dhammesu. **Anulomikā**ti
 lokuttaradhammānaṃ anulomato anulomikā. **Khantī**ti ñāṇaṃ. Ñāṇaṃ hi
 khamanato khanti. **Paṭiladdhā hoti**ti sattehi adhigatā hoti idappaccayatāya
 khantiyā ucchedattānupagamo hoti paccayuppannadhammānaṃ
 paccayasāmaggiyaṃ āyattavuttittā paccayānuparamadassanena
 phalānuparamadassanato. Paṭiccasamuppannesu dhammesu khantiyā
 sassatattānupagamo hoti paccayasāmaggiyaṃ navanavānaṃ
 paccayuppannadhammānaṃ uppādadassanato. Evamete ubho ante
 anupagamma paṭiccasamuppādapāṭiccasamuppannadhammadassanena na
 ucchedo na sassatoti pavattaṃ sammādassanaṃ “anulomikā khantī”ti
 veditabbaṃ. Evaṃ hi

1. Dī 2. 74 piṭṭhe.

tadubhayadiṭṭhipaṭipakkhabhūtā sammādiṭṭhi vuttā hoti. **Yathābhūtaṃ vā ñāṇanti** yathābhūtaṃ yathāsabhāvaṃ neyyaṃ. Tattha pavattañāṇampi visayavohārena “yathābhūtañāṇaṃ”ti vuttaṃ. Taṃ pana saṅkhārupekkhāpariyantaṃ vipassanāñāṇaṃ idhādhippetam. Heṭṭhā pana “yathābhūtañāṇadassanaṃ”ti bhayaṭūpaṭṭhānañāṇaṃ vuttaṃ. Yathābhūtaṃ vā ñāṇaṃ sattehi paṭiladdhaṃ hotīti sambandho.

Idāni “sassato loko”ti-ādīhi micchādiṭṭhiparibhāvitaṃ “ete vā panā”ti-ādīhi sammādiṭṭhiparibhāvitaṃ sattasantānaṃ dassetvā “kāmaṃ sevantaññevā”ti-ādīhi sesākusalehi sesakusalehi ca paribhāvitaṃ sattasantānaṃ dasseti. Tattha kāmaṃ sevantaṃyeva puggalaṃ Tathāgato jānātīti yojanā kātabbā. **Sevantanti** ca abhiñhasamudācāravasena sevamaṇaṃ. Pubbe āsevitavasena kilesakāmo garu assāti **kāmagaruko**. Tatheva kāmo āsaye santāne assāti **kāmāsayo**. Santānavaseneva kāme adhimutto laggoti **kāmādhimutto**. Sesesupi eseva nayo. **Nekkhammā**dīni vuttatthāneva. Kāmādihi ca tīhi sesākusalā, nekkhammādihi tīhi sesakusalā gahitāva hontīti veditabbā. “Ayaṃ sattānaṃ āsayo”ti tidhā vuttaṃ santānameva dasseti.

Ayaṃ panettha Aṭṭhakathānayo—“iti bhavadiṭṭhisannissitā vā”ti evaṃ sassatadiṭṭhiṃ vā sannissitā. Sassatadiṭṭhi hi ettha bhavadiṭṭhīti vuttā, ucchedadiṭṭhi ca vibhavadiṭṭhīti. Sabbadiṭṭhīnaṃ hi sassatucchedadiṭṭhīhi saṅgahitattā sabbepime diṭṭhigatikā sattā imāva dve diṭṭhiyo sannissitā honti. Vuttampi cetam “dvayanissito khvāyaṃ kaccāna loko yebhuyyena atthikañceva natthitañcā”ti¹. Ettha hi **atthitā**ti sassataṃ. **Natthitā**ti ucchedo. Ayaṃ tāva vaṭṭanissitānaṃ puthujjanānaṃ sattānaṃ āsayo. Idāni vivatṭanissitānaṃ suddhasattānaṃ āsayam dassetuṃ “ete vā pana ubho ante anupagammā”ti-ādī vuttaṃ. Tattha “ete vā panā”ti eteyeva. “Ubho ante”ti sassatucchedasaṅkhāte dve ante. “Anupagammā”ti na allīyivā. “Idappaccayatāpaṭiccasamuppannesu dhammesū”ti idappaccayatāya ceva paṭiccasamuppannadhammesu ca. “Anulomikā khantī”ti vipassanāñāṇaṃ. “Yathābhūtaṃ ñāṇaṃ”ti maggañāṇaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti—yā paṭiccasamuppāde ceva

1. Sam 1. 257 piṭṭhe.

paṭiccasamuppannadhammesu ca ete ubho sassatuccheda-ante anupagantvā vipassanā paṭiladdhā, yañca tato uttari maggañāṇaṃ, ayaṃ sattānaṃ āsayo. Ayaṃ vaṭṭanissitānañca vivaṭṭanissitānañca sabbesampi sattānaṃ āsayo idaṃ vasanaṭṭhānanti. Ayaṃ ācariyānaṃ samānaṭṭhakathā.

Vitaṇḍavādī panāha “maggo nāma vāsaṃ viddhaṃsento gacchati, tvaṃ maggo vāsoti vadesī”ti. So vattabbo “tvaṃ ariyavāsabhāṇako hosi na hosī”ti. Sace “na homī”ti vadati, “tvaṃ abhāṇakatāya na jānāsī”ti vattabbo. Sace “bhāṇakosmī”ti vadati, “suttaṃ āharā”ti vattabbo. Sace āharati, iccetaṃ kusalaṃ. No ce āharati, sayāṃ āharitabbaṃ “dasayime bhikkhave ariyavāsā, yadariyā āvasimsu vā āvasanti vā āvasissanti vā”ti¹. Etaṃ hi suttaṃ maggassa vāsabhāvaṃ dīpeti. Tasmā sukathitamevetanti. Imaṃ pana Bhagavā sattānaṃ āsayaṃ jānanto imesañca diṭṭhigatānaṃ imesañca vipassanañāṇamaggañāṇānaṃ appavattikkhaṇepi jānāti eva. Tasmāyeva ca “kāmaṃ sevantaṃhyeva jānāti”ti-ādi vuttanti.

Anusayaniddese **anusayā**ti kenatṭhena anusayā? Anusayanaṭṭhena. Ko esa anusayanaṭṭho nāmāti? Appahīnaṭṭho. Ete hi appahīnaṭṭhena tassa tassa santāne anusenti nāma. Tasmā “anusayā”ti vuccanti. **Anusentī**ti anurūpaṃ kāraṇaṃ labhitvā uppajjantīti attho. Athāpi siyā—anusayanaṭṭho nāma appahīnākāro, so ca uppajjatīti vattuṃ na yujjati, tasmā na anusayā uppajjantīti. Tatridaṃ paṭivacanaṃ—na appahīnākāro, anusayoti pana appahīnaṭṭhena thāmagatakilesa vuccati. So cittasampayutto sārammaṇo sappaccayaṭṭhena sahetuko ekantākusalo atītopi hoti anāgatopi paccuppannopi, tasmā uppajjatīti vattuṃ yujjati. Tatridaṃ pamāṇaṃ—idheva tāva abhisamayakathāya² “paccuppanne kilese pajahatī”ti pucchaṃ katvā anusayānaṃ paccuppannabhāvassa atthitāya “thāmagato anusayaṃ pajahatī”ti vuttaṃ. Dhammasaṅgaṇiyaṃ mohassa padabhājane “avijjānusayo avijjāpariyuṭṭhānaṃ avijjālāṅgī moho akusalamūlaṃ, ayaṃ tasmīṃ samaye moho hotī”ti³ akusalacittena saddhīṃ mohassa uppannabhāvo

1. Am 3. 279 piṭṭhe.

2. Khu 9. 394 piṭṭhe.

3. Abhi 1. 94 piṭṭhe.

vutto. Kathāvatthusmiṃ¹ “anusayā abyākatā anusayā ahetukā anusayā cittavippayuttā”ti sabbe vādā paṭisedhitā. Anusayayamake² sattannaṃ mahāvārānaṃ aññatarasmiṃ uppajjanavāre “yassa kāmarāgānusayo uppajjati, tassa paṭighānusayo uppajjati”ti-ādi vuttaṃ. Tasmā “anusetīti anurūpaṃ kāraṇaṃ labhitvā uppajjanti”ti yaṃ vuttaṃ, taṃ iminā tantippamāṇena yuttanti veditabbaṃ. Yampi “cittasampayutto sārammaṇo”ti-ādi vuttaṃ, tampi suvuttameva. Anusayo hi nāmesa parinipphanno cittasampayutto akusaladhammoti niṭṭhamettha gantabbaṃ.

Kāmarāgānusayoti-ādīsu kāmarāgo ca so appahīnaṭṭhena anusayo cāti kāmarāgānusayo. Sesapadesupi eseva nayo. Kāmarāgānusayo cettha lobhasahagatacittesu sahaajātavasena ārammaṇavasena ca manāpesu avasesakāmāvacaradhammesu ārammaṇavaseneva uppajjamāno lobho.

Paṭighānusayo ca domanassasahagatacittesu sahaajātavasena ārammaṇavasena ca amanāpesu avasesakāmāvacaradhammesu ārammaṇavaseneva uppajjamāno doso. **Mānānusayo** diṭṭhigatavippayuttalobhasahagatacittesu sahaajātavasena ārammaṇavasena ca dukkhavedanāvajjesu avasesakāmāvacaradhammesu rūpārūpāvacaradhammesu ca ārammaṇavaseneva uppajjamāno māno.

Diṭṭhānusayo catūsu diṭṭhigatasampayuttesu. **Vicikicchānusayo** vicikicchāsahagate. **Avijjānusayo** dvādasasu akusalacittesu sahaajātavasena ārammaṇavasena ca. Tayopi avasesatebhūmakadhammesu ārammaṇavaseneva uppajjamānā diṭṭhivicikicchāmohā. Bhavarāgānusayo catūsu diṭṭhigatavippayuttesu uppajjamānopi sahaajātavasena na vutto, ārammaṇavaseneva pana rūpārūpāvacaradhammesu uppajjamāno lobho vutto.

114. Idāni yathāvuttānaṃ anusayānaṃ anusayanaṭṭhānaṃ dassento **yaṃ loketi**-ādimāha. Tattha **yaṃ loke piyarūpanti** yaṃ imasmiṃ loke piyajātikaṃ piyasabhāvaṃ. **Sātarūpanti** sātajātikaṃ assādapadaṭṭhānaṃ iṭṭhārammaṇaṃ. **Ettha sattānaṃ kāmarāgānusayo anusetīti**

1. Abhi 4. 299 piṭṭhe.

2. Abhi 6. 274 piṭṭhe.

etasmim itthārammaṇe sattānaṃ appahīnaṭṭhena kāmarāgānusayo anuseti. “Piyarūpaṃ sātārūpaṃ”ti ca idha kāmāvacaradhammoyeva adhippeto. Yathā nāma udake nimuggassa heṭṭhā ca upari ca samantā ca udakameva hoti, evameva itthārammaṇe rāguppati nāma sattānaṃ āciṇṇasamāciṇṇā. Tathā aniṭṭhārammaṇe paṭighuppati. **Iti imesu dvīsu dhammesūti** evaṃ imesu dvīsu itthāniṭṭhārammaṇadhammesu. **Avijjānupatitāti** kāmarāgapāṭighasampayuttā hutvā ārammaṇakaraṇavasena avijjā anupatitā anugatā. Vicchedaṃ katvāpi pāṭho. **Tadekaṭṭhoti** tāya avijjāya saha jekaṭṭhavasena ekato ṭhito. **Māno ca diṭṭhi ca vicikicchā cāti** navavidhamāno dvāsaṭṭhividhā diṭṭhi aṭṭhavatthukā vicikicchā, tadekaṭṭho māno ca tadekaṭṭhā diṭṭhi ca tadekaṭṭhā vicikicchā cāti yojanā. **Daṭṭhabbāti** passitabbā avagantabbā. Tayo ekato katvā bahuvacanaṃ kataṃ. Bhavarāgānusayo panettha kāmarāgānusayeneva saṅgahitoti veditabbo.

Caritaniddese terasa cetanā **puññābhisaṅkhāro**. Dvādasa **apuññābhisaṅkhāro**. Catasso **āneñjābhisaṅkhāro**. Tattha kāmāvacaro **parittabhūmako**. Itaro **mahābhūmako**. Tīsupi vā etesu yo koci appavipāko **parittabhūmako**, mahāvipāko **mahābhūmakoti** veditabbo.

115. Adhimuttiniddese **santīti** saṃvijjanti. **Hīnādhimuttikāti** lāmakajjhāsaya. **Paṇītādhimuttikāti** kalyāṇajjhāsaya. **Sevantīti** nissayanti allīyanti. **Bhajanīti** upasaṅkamanti. **Payirupāsantīti** punappunaṃ upasaṅkamanti. Sace hi ācariyupajjhāyā na sīlavanto honti, ante vāsikasaddhivihārikā sīlavanto, te attano ācariyupajjhāyepi na upasaṅkamanti, attano sadise sāruppe bhikkhūyeva upasaṅkamanti. Sacepi ācariyupajjhāyā sāruppā bhikkhū, itare asāruppā, tepi na ācariyupajjhāye upasaṅkamanti, attano sadise hīnādhimuttikeyeva upasaṅkamanti. Evaṃ upasaṅkamaṇaṃ pana na kevalaṃ etarahiyeva, atītānāgatepīti dassetuṃ **atītampi addhānanti**-ādimāha. Tattha **atītampi addhānanti** atītasmiṃ kāle, accantasāmyogatthe vā¹ upayogavacanaṃ.

1. Accantasāmyogatthe (sabbattha)

Sesaṃ uttānatthameva. Idaṃ pana dussīlānaṃ dussīlasevanameva, sīlavantānaṃ sīlavantasevanameva, duppaññānaṃ duppaññasevanameva, paññavantānaṃ paññavantasevanameva ko niyametīti? Ajjhāsayadhātu niyametīti.

Bhabbābhabbaniddese chaḍḍetabbe paṭhamāṃ niddisitvā gahetabbe pacchā niddisituṃ uddesassa uppaṭipāṭiyā paṭhamāṃ abhabbā niddiṭṭhā. Uddese pana dvandasamāse accitassa ca mandakkharassa ca padassa pubbanipātalakkhaṇavasena bhabbasaddo pubbaṃ payutto.

Kammāvaraṇenāti pañcavidhena ānantariyakammena. **Samannāgatā**ti samaṅgībhūtā. **Kilesāvaraṇenā**ti niyatamicchādiṭṭhiyā. Imāni dve saggamaggānaṃ āvaraṇato āvaraṇāni. Bhikkhunīdūsakādīni kammānīpi kammāvaraṇeneva saṅgahitāni. **Vipākāvaraṇenā**ti ahetukapaṭisandhiyā. Yasmā pana duhetukānampi ariyamaggapaṭivedho natthi, tasmā duhetukā paṭisandhipi vipākāvaraṇamevāti veditabbā, **assaddhā**ti Buddhādīsu saddhārahitā. **Acchandikā**ti kattukamyatākusalacchandarahitā. Uttarakurukā manussā acchandikaṭṭhānaṃ pavitṭhā. **Duppaññā**ti bhavaṅgapaññāya parihīnā. Bhavaṅgapaññāya pana paripuṇṇāyapi yassa bhavaṅgaṃ lokuttarassa pādakaṃ na hoti, sopi duppaññoyeva nāma. **Abhabbā niyāmaṃ okkamituṃ kusalesu dhammesu sammattanti** kusalesu dhammesu sammattaniyamasāṅkhātāṃ ariyamaggaṃ okkamituṃ abhabbā. Ariyamaggo hi sammā sabhāvoti sammattaṃ, soyeva anantaraphaladāne, sayameva vā acalabhāvato niyāmo taṃ okkamituṃ pavisituṃ abhabbā. **Na kammāvaraṇenā**ti-ādīni vuttavipariyā yeneva veditabbānīti.

Āsayānusayañāṇaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

70. Yamakapāṭihīrañāṇaniddesavaṇṇanā

116. Yamakapāṭihīrañāṇaniddese **asādhāraṇaṃ sāvakehī**ti sesāsādhāraṇañāṇaniddese aññavacanehi okāsābhāvato na vuttaṃ, idha pana aññavacanābhāvato vuttanti veditabbaṃ. **Uparimakāyatoti** nābhiyā uddhaṃ sarīrato. **Aggikkhandho pavattatī**ti tejokasiṇārammaṇaṃ pādakajjhānaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya “uparimakāyato aggijālā vuṭṭhātū”ti āvajjitvā parikammaṃ katvā anantaraṃ abhiññāñāṇena

“uparimakāyato aggijālā vuṭṭhātū”ti adhiṭṭhite saha adhiṭṭhānā uparimakāyato aggijālā vuṭṭhāti. Sā hi¹ idha rāsattḥena khandhoti vuttā. **Heṭṭhimakāyatoti** nābhito heṭṭhā sarīrato. **Udakadhārā pavattatīti** āpokasiṇārammaṇaṃ pādakajjhānaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya “heṭṭhimakāyato udakadhārā vuṭṭhātū”ti āvajjitvā parikammaṃ katvā anantaraṃ abhiññāṇaṇena “heṭṭhimakāyato udakadhārā vuṭṭhātū”ti adhiṭṭhite saha adhiṭṭhānā heṭṭhimakāyato udakadhārā vuṭṭhāti. Ubhayatthāpi abbochedavasena pavattatīti vuttaṃ. Adhiṭṭhānassa āvajjanassa ca antare dve bhavaṅgacittāni vattanti. Tasmāyeva yugalā hutvā aggikkhandha-udakadhārā pavattanti, antaraṃ na paññāyati. Aññesaṃ pana bhavaṅgaparicchedo natthi. **Puratthimakāyatoti** abhimukhapassato. **Pacchimakāyatoti** piṭṭhipassato. **Dakkhiṇa-akkhito vāma-akkhitoti**-ādi samāsapāṭhoyeva, na añño. Dakkhiṇanāsikāsotato vāmanāsikāsotatoti pāṭho sundaro. Rassam katvāpi paṭhanti. **Aṃsakūṭatoti** ettha abbhuggataṭṭhena kūṭo viyāti kūṭo, aṃsoyeva kūṭo aṃsakūṭo. **Āṅulaṅgulehīti** āṅulīhi āṅulīhi. **Āṅulantarikāhīti** āṅulīnaṃ antarikāhi. **Ekekalomato aggikkhandho pavattati, ekekalomato udakadhārā pavattatīti** ubhayatthāpi āmedītavacanena sabbalomānaṃ pariyādinnaṭṭā ekekalomatova aggikkhandha-udakadhārā yugalā yugalā hutvā pavattantīti vuttaṃ hoti. **Lomakūpato lomakūpato aggikkhandho pavattati, lomakūpato lomakūpato udakadhārā pavattatīti** etthāpi eseṇa nayo. Kesuci potthakesu “ekekalomato aggikkhandho pavattati. Lomakūpato lomakūpato udakadhārā pavattati, lomakūpato lomakūpato aggikkhandho pavattati, ekekalomato udakadhārā pavattatī”ti likhitaṃ. Tampi yujjatiyeva. Pāṭihīrassa atisukhumattadīpanato pana purimapaṭhoyeva sundarataro.

Idāni **channaṃ vaṇṇānanti** ko sambandho? Heṭṭhā “uparimakāyato”ti-ādihi anekehi sarīrāvayavā vuttā. Tena sarīrāvayavasambandho² pavattatīti vacanasambandhena ca yamakapāṭihīrādhikārena ca channaṃ vaṇṇānaṃ

1. Sāpi (Ka)

2. Sarīrāvayavasambandhena ca (Ka)

sarīrāvayavabhūtānaṃ rasmiyo yamakā hutvā pavattantīti vuttaṃ hoti. Sānivacanasambandhena ca avassaṃ “rasmiyo”ti pāṭhaseso icchitabboyeva. **Nīlānanti** umāpupphavaṇṇānaṃ¹. **Pītakānanti** kaṇikārapupphavaṇṇānaṃ. **Lohitakānanti** indagopakavaṇṇānaṃ. **Odātānanti** osadhitārakavaṇṇānaṃ. **Mañjiṭṭhānanti** mandarattavaṇṇānaṃ. **Pabhassarānanti** pabhāsanapakatikānaṃ pabhassaravaṇṇānaṃ. Pabhassaravaṇṇe visuṃ avijjamānepi vuttasu pañcasu vaṇṇesu ye ye pabhā samujjalā, te te pabhassarā. Tathā hi Tathāgatassa yamakapāṭihīraṃ karontassa yamakapāṭihīrañāṇabaleneva kesamassūnañceva akkhīnañca nīlaṭṭhānehi nīlarasmiyo nikkhamanti, yāsaṃ vasena gaganatalaṃ añjanacuṇṇasamokiṇṇaṃ viya umāpupphanīluppadalalasañchannaṃ viya vītipatantamaṇitālavaṇṇaṃ viya pasāritamecakaṇṇaṃ viya ca hoti. Chavito ceva akkhīnañca pītaṭṭhānehi pītarasmiyo nikkhamanti, yāsaṃ vasena disābhāgā suvaṇṇarasaniñcamānā viya suvaṇṇapaṭapasāritā viya kuṇkumacuṇṇakaṇikārapupphasamparikiṇṇā viya ca virocanti. Maṃsalohitehi ceva akkhīnañca rattaṭṭhānehi lohitarasmiyo nikkhamanti, yāsaṃ vasena disābhāgā cinapiṭṭhacuṇṇarañjitā viya supakkalākhārasaniñcamānā viya rattakambalaparikkhittā viya jayasumanapālibhaddakabandhuḥivakakusumasamparikiṇṇā viya ca virocanti. Aṭṭhihi ceva dantehi ca akkhīnañca setaṭṭhānehi odātarasmiyo nikkhamanti, yāsaṃ vasena disābhāgā rajatakuṭehi āsiñcamānakhīradhārāsamparikiṇṇā viya pasāritarajatapaṭṭavitānā viya vītipatantarajataṭṭhānā viya kundakumudasinduvārasumanamallikādi-kusumasañchannā viya ca virocanti. Hatthatalapādatalādīhi mandarattaṭṭhānehi mañjiṭṭharasmiyo nikkhamanti, yāsaṃ vasena disābhāgā pavāḷajālaparikkhittā viya rattakuravakakusumasamokiṇṇā viya ca virocanti. Uṇṇānakhādīhi² pabhassarattaṭṭhānehi pabhassararasmiyo nikkhamanti, yāsaṃ vasena disābhāgā osadhitārapuñjapuṇṇā viya vijjupaṭalādiparipuṇṇā viya ca virocanti.

Bhagavā caṅkamatīti-ādi “Bhagavato ca nimmitānañca nānā-iriyāpathakaraṇaṃ yamakapāṭihīreneva hotī”ti dassanattamaṃ vuttaṃ. Tesāṃ hi nimmitānaṃ iriyāpathā yugalāva hutvā vattanti. Yadi nimmitā bahukā honti, “nimmito”ti-ādi kasmā ekavacanaṃ katanti ce? Nimmitesupi

1. Ummāpupphavaṇṇānaṃ (Sī, Ka)

2. Uṇṇādāṭṭhānakhādīhi (Ka)

ekekassa nānā-iriyāpathabhāvadassanattarūpāṇaṃ. Bahuvacanena hi vutte sabbepi nimmitā sakim ekeka-iriyāpathikā viya honti. Ekavacanena pana vutte nimmitesu ekeko nānā-iriyāpathikoti ñāyati. Tasmā ekavacananiddeso kato. Cūḷapanthakattheropi tāva nānā-iriyāpathikabhikkhūnaṃ sahaṃsaṃ māpesi, kim pana Bhagavā yamakapāṭihīre bahū nimmite na karissati. Cūḷapanthakattheraṃ muñcitvā aññesaṃ sāvakaṇaṃ ekāvajjanena nānā-iriyāpathikānaṃ nānārūpānaṃ nimmanānaṃ na ijjhati. Aniyametvā hi nimmitā iddhimatā sadisāva honti. Tānanisajjādīsu vā bhāsitatunhībhāvādīsu vā yaṃ yaṃ iddhimā karoti, taṃ tadeva karonti, visadisakaraṇaṃ nānakiriyākaraṇaṃ “ettakā idisā hontu, ettakā imaṃ nāma karontū”ti visum visum āvajjitvā adhiṭṭhānena ijjhati. Tathāgatassa pana ekāvajjanādhiṭṭhāneneva nānappakāraṇanimmanānaṃ ijjhati. Evameva aggikkhandha-udakadhārānimmanānaṃ ca nānāvajjananimmanānaṃ ca vedītabbānaṃ. Tattha **Bhagavā caṅkamati**ti ākāse vā pathaviyaṃ vā caṅkamati. **Nimmitoti** iddhiyā māpitabuddharūpaṃ. **Titṭhati vā**ti-ādīnipi ākāse vā pathaviyaṃ vā. **Kappeti**ti karoti. **Bhagavā titṭhatiti**-ādīsupi eseva nayoti.

Yamakapāṭihīraññānaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

71. Mahākaruṇāññānaniddesavaṇṇanā

117. Mahākaruṇāññānaniddese **bahukehi ākārehi**ti idāni vuccamānehi ekūnanavutiyā pakārehi. **Passantānanti** ñāṇacakkhunā ca Buddhacakkhunā ca oloketānaṃ. **Okkamati**ti otarati pavisati. **Ādittoti** dukkhalakkhaṇavasena pīḷayogato santāpanaṭṭhena ādīpito. “Yadaniccaṃ, taṃ dukkhaṃ”ti¹ vuttattā sabbasaṅkhatassa ceva dukkhalakkhaṇavasena pīḷitattā dukkhassa ca karuṇāya mūlabhūtatā paṭhamāṃ dukkhalakkhaṇavasena “āditto”ti vuttanti vedītabbānaṃ. Rāgādīhi ādittataṃ pana upari vakkhati. Atha vā **ādittoti** rāgādīhiyeva āditto. Upari pana “tassa natthañño koci nibbāpetā”ti atthāpekkhanavasena² puna vuttanti

1. Saṃ 2. 19 piṭṭhe.

2. Antāpekkhanavasena (Sī)

veditabbaṃ. **Lokasannivāso**ti pañcakkhandhā lujjanapalujjanaṭṭhena loko, taṇhādiṭṭhivasena sannivasanti ettha sattāti sannivāso, lokova sannivāso lokasannivāso. Dukkhitāṃ khandhasantānaṃ upādāya sattavohārasabbhāvato lokasannivāsayogato sattasamūhopi lokasannivāso. Sopi ca sahakhandhakoyeva. **Uyyuttoti** anekesu kiccesu niccabyāpārātāya katayogo kata-ussāho, satatakiccesu¹ sa-ussukkoti attho. Ghaṭṭanayuttoti vā uyyutto. **Payātoti** pabbateyyā nadī viya anavaṭṭhitagamanena maraṇāya yātuṃ āraddho. **Kummaggappaṭipanno**ti kucchitaṃ micchāmaggaṃ paṭipanno. Upari pana “vipathapakkhando”ti nānāpadehi visesetvā vuttaṃ.

Upanīyatīti jarāvasena maraṇāya upanīyati harīyati. Jarā hi “āyuno saṃhāni”ti² vuttā. **Addhuvoti** na thiro, sadā tatheva na hoti. Yasmā addhuvo, tasmā upanīyatīti purimassa kāraṇavacanametāṃ. Etena sakāraṇaṃ jarādukkhaṃ vuttaṃ. Taṃ jarādukkhaṃ disvā jarāpārijuññarahitāpi viññū pabbajanti. **Atānoti** tāyituṃ rakkhituṃ samatthena rahito, anārakkhoti vuttaṃ hoti. **Anabhissaroti** abhisaritvā abhigantvā byāharaṇena assāsetuṃ samatthena rahito, asahāyoti vā attho. Yasmā anabhissaro, tasmā atānoti purimassa kāraṇavacanametāṃ. Etena sakāraṇaṃ viyavippayogadukkhaṃ vuttaṃ. Taṃ piyavippayogadukkhaṃ disvā nābhipārijuññarahitāpi viññū pabbajanti. **Assakoti** sakabhaṇḍarahito. **Sabbaṃ pahāya gamanīyanti** sakabhaṇḍanti sallakkhitaṃ sabbaṃ pahāya lokena gantabbaṃ. Yasmā sabbaṃ pahāya gamanīyaṃ, tasmā assakoti purimassa kāraṇavacanametāṃ. Etena sakāraṇaṃ maraṇadukkhaṃ vuttaṃ. Taṃ disvā bhogaṇḍapārijuññarahitāpi viññū pabbajanti. Aññattha “kammassakā māṇavasatthā”ti³ vuttaṃ, idha ca Raṭṭhapālasutte ca “assako loko”ti⁴ vuttaṃ, taṃ kathaṃ yujjatīti ce? Pahāya gamanīyaṃ sandhāya “assako”ti vuttaṃ, kammaṃ pana na pahāya gamanīyaṃ. Tasmā “kammassakā”ti vuttaṃ. Raṭṭhapālasuttēyeva ca evametāṃ vuttaṃ “tvaṃ pana yathākammaṃ gamissasi”ti⁵. **Ūnoti** pāripūrirahito. **Atittoti** bhiyyo bhiyyo patthanāyapi na

1. Sattakiccesu (Ka), satataṃ kiccesu (?)

2. Saṃ 1. 244 piṭṭhe.

3. Ma 3. 244 piṭṭhe.

4. Ma 2. 256 piṭṭhe.

5. Ma 2. 258 piṭṭhe.

suhito. Idam ūnabhāvassa kāraṇavacanam. **Taṇhādāsoti** taṇhāya vase vattanato taṇhāya dāsabhūto. Idam atittabhāvassa kāraṇavacanam. Etena icchārogāpadesena sakāraṇam byādhidukkham vuttam. Tam byādhidukkham disvā byādhipārijuṇṇarahitāpi viññū pabbajanti. **Atāyanoti** puttādhipi tāyanassa abhāvato atāyano anārakkho, alabbhaneyyakhemo vā. **Aleṇoti** allīyitum nissitum anaraho allīnānampi ca leṇakiccākārako. **Asaraṇoti** nissitānam na bhayasārako na bhayavināsako. **Asaraṇībhūtoti** pure uppattiyā attano abhāveneva asaraṇo, uppattisamakārameva asaraṇībhūtoti attho.

Uddhatoti sabbākusalesu uddhaccassa uppajjanato sattasantāne ca akusaluppattibāhullato akusalasamaṅgilo tena uddhaccena uddhato.

Avūpasantoti avūpasamanalakkhaṇassa uddhaccasseva yogena avūpasanto bhantamigapaṭibhāgo. “Upanīyati loko”ti-ādīsu catūsu ca “uddhato loko”ti ca pañcasu ṭhānesu lokoti āgataṃ, sesesu lokasannivāsoti. Ubhayathāpi lokoyeva. **Sasalloti** pīlājanakatāya antotudanaṭāya dunnīharaṇīyatāya ca sallāti saṅkham gatehi rāgādīhi sallehi sahavattanako. **Viddhoti** migādayo kadāci parehi viddhā honti, ayam pana loko niccam attanāva viddho.

Puthusallehīti “satta sallāni rāgasallam dosasallam mohasallam mānasallam diṭṭhisallam kilesasallam duccaritasallam”ti¹ vuttehi sattahi sallehi. **Tassāti** tassa lokasannivāsassa. **Sallānam uddhatāti** tesam sallānam sattasantānato uddharitā puggalo. **Aññatra mayāti** mam ṭhapetvā. Yepi Bhagavato sāvakā sallāni uddharanti, tesam Bhagavato vacaneneva uddharaṇato Bhagavāva uddharati nāma. **Avijjandhakārāvaraṇoti** avijjā eva sabhāvadassanacchādanena andham viya karotīti avijjandhakāro, sova sabhāvāvagamananivāraṇena āvaraṇam etassāti avijjandhakārāvaraṇo. **Kilesapañjarapakkhittoti** kilesā eva kusalagamanasannirujjhanaṭṭhena pañjaroti kilesapañjaro, avijjāpabhava kilesapañjare pakkhitto pātito. **Ālokam dassetāti**

1. Khu 7. 324 piṭṭhe.

paññālokaṃ dassanasīlo, paññālokassa dassetāti vā attho. **Avijjāgatoti** avijjaṃ gato paviṭṭho. Na kevalaṃ avijjāya āvaraṇamattameva, atha kho gahanagato viya avijjākosassa anto paviṭṭhoti purimato viseso. **Aṇḍabhūtoti-** ādayo ca visesāyeva. **Aṇḍabhūtoti** aṇḍe bhūto nibbatto. Yathā hi aṇḍe nibbattā ekacce sattā “aṇḍabhūta”ti vuccanti, evamayaṃ loko avijjaṇḍakose nibbattattā “aṇḍabhūto”ti vuccati. **Pariyonaddhoti** tena avijjaṇḍakosena samantato onaddho baddho veṭṭhito.

Tantākulakajātoti tantaṃ viya ākulabhūto. Yathā nāma dunnikkhittaṃ mūsikacchinnāṃ pesakārāṇāṃ tantaṃ tahiṃ tahiṃ ākulaṃ hoti, idaṃ aggaṃ idaṃ mūlanti aggena vā aggaṃ, mūlena vā mūlaṃ samānetuṃ dukkaraṃ hoti, evameva sattā paccayākāre khalitā ākulā byākulā honti, na sakkonti paccayākāraṃ ujum kātum. Tattha tantaṃ paccattapurisakāre ṭhatvā sakkāpi bhaveyya ujum kātum, ṭhapetvā pana dve bodhisatte añño satto attano dhammatāya paccayākāraṃ ujum kātum samattho nāma natthi. Yathā pana ākulaṃ tantaṃ kaṇḍikāṃ datvā kocchena pahaṇaṃ tattha tattha kulakajātaṃ hoti gaṇṭhibaddhaṃ, evamayaṃ loko paccayesu pakkhalitvā paccaye ujum kātum asakkonto dvāsaṭṭhidiṭṭhigatavasena kulakajāto hoti gaṇṭhibaddho. Ye hi keci diṭṭhiyo nissitā, sabbe te paccayaṃ ujum kātum na sakkontiyeva. **Kulāgaṇṭhikajātoti**¹ kulāgaṇṭhikaṃ² viya bhūto. Kulāgaṇṭhikaṃ² vuccati Pesakārakaṇḍikasuttaṃ. “Kulā³ nāma sakuṇikā, tassā kulāvako”tipi eke. Yathā tadubhayampi ākulaṃ aggena vā aggaṃ, mūlena vā mūlaṃ samānetuṃ dukkaranti purimanayeneva yojetabbaṃ. **Muñjapabbajabhūtoti** muñjatiṇaṃ viya pabbajatiṇaṃ viya ca bhūto muñjatiṇapabbajatiṇasadiso jāto. Yathā tāni tiṇāni koṭṭetvā koṭṭetvā katarajju jinṇakāle katthaci patitaṃ gahetvā tesāṃ tiṇānaṃ “idaṃ aggaṃ idaṃ mūlaṃ”ti aggena vā aggaṃ, mūlena vā mūlaṃ samānetuṃ dukkaraṃ, tampi paccattapurisakāre ṭhatvā sakkā bhaveyya

1. Gulāguṇḍikajātoti (Sī), kulāguṇḍikajātoti (Pāliyaṃ) Dī 2. 45; Sam 1. 318 piṭṭhesu ca tadaṭṭhakathāsu ca passitabbaṃ.

2. Gulāguṇḍikaṃ (Sī)

3. Gulā (Sī)

ujum kātum, ṭhapetvā pana dve bodhisatte añño satto attano dhammatāya paccayākāraṃ ujum kātum samattho nāma natthi. Evamayaṃ loko paccayākāraṃ ujum kātum asakkonto dvāsaṭṭhidiṭṭhigatavasena gaṇṭhijāto hutvā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ saṃsāraṃ nātivattati.

Tattha **apāyoti** nirayo tiracchānayoni pettivisayo asurakāyo. Sabbepi hi te vaḍḍhisaṅkhātassa āyassa abhāvato “apāyo”ti vuccanti. Tathā dukkhassa gatibhāvato **duggati**. Sukhasamussayato vinipatitattā **vinipāto**. Itaro pana—

Khandhānaṃ paṭipāṭi, dhātu-āyatanāna ca.

Abbocchinnaṃ vattamānā, saṃsāroti pavuccati.

Taṃ sabbampi nātivattati nātikkamati. Atha kho cutito paṭisandhim, paṭisandhito cutinti evaṃ punappunaṃ cutipaṭisandhiyo gaṇhamāno tīsu bhavesu catūsu yonīsu pañcasu gatīsu sattasu viññāṇaṭṭhitīsu navasu sattāvāsesu mahāsamudde vātukkhattanāvā viya yantagoṇo viya ca paribbhamatiyeva. **Avijjāvisadosasallitto** avijjāyeva akusaluppadanena kusalaṇḍhānaṃ visanti avijjāvisaṃ, tadeva santānadūsanato avijjāvisadoso, tena anusayapariyutṭhānaduccaritabhūtena bhusaṃ litto makkhitoti avijjāvisadosasallitto. **Kilesakalalībhūto** avijjādimūlakā kilesā eva osīdanaṭṭhena kalalaṃ kaddamoti kilesakalalaṃ, tadassa atthīti kilesakalalī, evaṃbhūto. **Rāgadosamohajaṭājaṭitoti** lobhapaṭighāvijjāsaṅkhātā rāgadosamohā eva rūpādīsu ārammaṇesu heṭṭhupariyavasena punappunaṃ uppajjanato saṃsibbanatṭhena veḷugumbādīnaṃ sākāḷasaṅkhātā jaṭā viyāti jaṭā, tāya rāgadosamohajaṭāya jaṭito. Yathā nāma veḷujaṭādīhi veḷu-ādayo, evaṃ tāya jaṭāya ayaṃ loko jaṭito vinaddho saṃsibbitoti attho. **Jaṭaṃ vijāṭetāti** imaṃ evaṃ tedhātukaṃ lokaṃ jaṭetvā ṭhitaṃ jaṭaṃ vijāṭetā saṃchinditā sampadālayitā.

Taṇhāsaṃghāṭapaṭimukkoti taṇhā eva abbocchinnaṃ pavattito saṃghaṭitaṭṭhena saṃghāṭoti taṇhāsaṃghāto, tasmim taṇhāsaṃghāte paṭimukko anupaviṭṭho antogatoti taṇhāsaṃghāṭapaṭimukko. **Taṇhājālena**

otthaṭoti taṇhā eva pubbe vuttanayena saṁsibbanatṭhena jālanti taṇhājālaṁ, tena taṇhājālena otthaṭo samantato chādito paliveṭhito. **Taṇhāsotena vuyhatīti** taṇhā eva saṁsāre ākaḍḍhanatṭhena sototi taṇhāsoto, tena taṇhāsotena vuyhati ākaḍḍhīyati. **Taṇhāsaññojanena saññuttoti** taṇhā eva lokaṁ vaṭṭasmiṁ saṁyojanato bandhanato saṁyojananti taṇhāsaṁyojanam, tena taṇhāsaṁyojanena saññutto baddho. **Taṇhānusayena anusaṭoti** taṇhā eva anusayanaṭṭhena anusayoti taṇhānusayo, tena taṇhānusayena anusaṭo anugato thāmagato. **Taṇhāsantāpena santappatīti** taṇhā eva pavattikāle phalakāle ca lokaṁ santāpetīti santāpo, tena taṇhāsantāpena santappati santāpīyati. **Taṇhāpariḷāhena pariḍayhatīti** taṇhā eva balavabhūtā pavattikāle phalakāle ca samantato dahanaṭṭhena mahāpariḷāhoti taṇhāpariḷāho, tena taṇhāpariḷāhena pariḍayhati samantato ḍahīyati¹. **Diṭṭhisanghātādayo** imināva nayena yojetabbā.

Anugatoti anupaviṭṭho. **Anusaṭoti** anudhāvito. **Abhibhūtoti** pīlito. **Abbhāhatoti** abhi-āhato abhimukhaṁ bhusaṁ pahato². **Dukkhe patitṭhitoti** dukkhe khandhapañcake sukhavipallāsena patitṭhito abhiniviṭṭho.

Taṇhāya uḍḍitoti taṇhāya ullaṅghito³. Cakkhu hi taṇhārajjunā āvunitvā rūpanāgadante uḍḍitaṁ, sotādīni taṇhārajjunā āvunitvā saddādīnāgadantesu uḍḍitāni. Taṁsamaṅgīlokoṇi uḍḍitoyeva nāma. **Jarāpākāraparikkhattoti** anatikkamaṇīyaṭṭhena pākārabhūtāya jarāya parivārito. **Maccupāsena parikkhattoti** dummocanīyaṭṭhena pāsabhūtena maraṇena baddho.

Mahābandhanabaddhoti dāḥattā ducchedattā ca mahantehi bandhanehi baddho. **Rāgabandhanenāti** rāgo eva bandhati saṁsārato calituṁ na detīti rāgabandhanam. Tena rāgabandhanena. Sesesupi eseva nayo.

Kilesabandhanenāti vuttāvasesena kilesabandhanena. **Duccaritabandhanenāti** tividhena. Sucaritaṁ pana bandhanamokkhassa hetubhūtaṁ bandhanamokkhabhūtañca atthi. Tasmā taṁ na gahetabbaṁ.

1. Ḍayhati (Sī)

2. Pahāto (Sī)

3. Ullaṅgito (Ka)

Bandhanam mocetāti tassa bandhanam mocetā. Bandhanā mocetātipi pāṭho, bandhanato tam mocetāti attho. **Mahāsambādhappaṭipannoti** kusalasañcārapiḷanena mahāsambādhasaṅkhātāṃ rāgadosamohamānadiṭṭhikilesaduccaritagahanam paṭipanno. **Okāsam dassetā**ti lokiya lokuttarasamādhipaṇṇā-okāsam dassetā. **Mahāpalibodhena palibuddhoti** mahānivāraṇena nivuto. Mahālepena vā litto. **Palibodhoti** ca rāgādisattavidho eva. “Taṇhādiṭṭhipalibodho”ti eke. **Palibodham chetā**ti tam palibodham chinditā. **Mahāpapāte**ti pañcagatipapāte, jātijarāmarāṇapapāte vā. Tam sabbampi duruttaraṇaṭṭhena papāto. **Papātā uddhatā**ti tamhā papātato uddharitā. **Mahākantārappaṭipannoti** jātijarābyādhimaraṇasokaparidevadukkhadomanassupāyāsakantāram paṭipanno. Sabbampi tam duratikkamanaṭṭhena kantāro, tam **kantāram tāretā**. Kantārā tāretāti vā pāṭho. **Mahāsaṃsārappaṭipannoti** abbocchinnaṃ khandhasantānam paṭipanno. **Saṃsārā mocetā**ti saṃsārato mocetā. Saṃsāram mocetāti vā pāṭho. **Mahāviduggeti** saṃsāra vidugge. Saṃsāroyeva hi duggamanaṭṭhena viduggo. **Samparivattatī**ti bhusam nivattitvā carati. **Mahāpalipeti** mahante kāmakaddame. Kāmo hi osīdanaṭṭhena palipo. **Palipannoti** laggo. Mahāpalipapalipannotipi pāṭho.

Abbhāhatoti sabbopaddavehi abbhāhato. **Rāgagginā**ti rāgādayoyeva anudahanatṭhena aggi. Tena rāgagginā. Sesesupi eseva nayo. **Unnītakoti** uggahetvā nīto, jātiyā uggahetvā jarādi-upaddavāya nītoti attho. Kakāro panettha anukampāya daṭṭhabbo. **Haññati niccamatā**ṇoti parittāyakena rahito satatam pīḷiyati. **Pattadaṇḍoti** rājādīhi laddha-āṇo. **Takkaroti** coro. **Vajjabandhanabaddhoti** rāgādivajjabandhanehi baddho. **Āghātanapaccupaṭṭhitoti** maraṇadhammagāṇṭhikaṭṭhānam upecca ṭhito. **Koci bandhanā mocetā**. Koci bandhanam mocetātipi pāṭho. **Anāthoti** natthi etassa nātho issaro, sayam vā na nātho na issaroti anātho, asaraṇoti vā attho. **Paramakāpaṇṇappattoti** jarādipaṭibāhane appahutāya atīva kapaṇabhāvaṃ patto. **Tāyetā**ti rakkhitā. Tāyitāti vā pāṭho

sundaro. **Dukkābhīṭunnoti** jātidukkāhīhi anekehi dukkhehi abhīṭunno atibhādhito atikampito ca. **Cirarattam pīṭoti** dukkheheva dīghamaddhānam pīṭito ghaṭṭito. **Gadhitoti** gedhena giddho, abhijjhākāyaganthena vā ganthito. **Niccaṃ pipāsītoti** pātum bhuñjitum icchā pipāsā, sā taṇhā eva, taṇhāpipāsāya nīrantaram pipāsito.

Andhoti dassanaṭṭhena cakkhūti saṅkham gatāya paññāya abhāvato kāṇo. Paññā hi dhammasabhāvaṃ passati. **Acakkhukoti** tam pana andhattam na pacchā sambhūtam, pakatiyā eva avijjamānacakkhukoti tameva andhattam viseseti. **Hatanettoti** nayanaṭṭhena nettanti saṅkham gatāya paññāya abhāvato yeva vīnaṭṭhanettako. Samavisamaṃ dassantaṃ attabhāvaṃ netīti nettanti hi vuttam. Paññāya¹ sugatiṇca agatiṇca nayati. Hatanettattāyevassa netu abhāvaṃ dassento **aparīṇāyakoti** āha, avijjamānanettakoti attho. Aññopissa netā na vijjatīti vuttam hoti. **Vipathapakkhando**² viparīto, visamo vā patho vipatho, tam vipatham pakkhando pavīṭṭho paṭipannoti vipathapakkhando, micchāpathasaṅkhātam micchādīṭṭhim paṭipannoti attho. **Añjasāparaddhoti** añjase ujumaggasmim majjhimapaṭipādāya aparaddho viraddho. **Ariyapatham ānetāti** ariyam aṭṭhaṅgikam maggam upanetā paṭipādayitā. **Mahoghapakkhandoti** yassa samvijjanti, tam vaṭṭasmim ohananti osīdāpentīti oghā, pakati-oghato mahantā oghāti mahogghā. Te kāmogho bhavogho dīṭṭhogho avijjoghoti catuppabhedā. Te mahoghe pakkhando pavīṭṭhoti mahoghapakkhando, saṃsārasaṅkhātam mahogham vā pakkhandoti.

118. Idāni ekuttarikanayo. Tattha **dvīhi dīṭṭhigatehīti** sassatucchedadīṭṭhīhi. Tattha dīṭṭhiyeva dīṭṭhigatam “gūthagatam muttagatan”ti-ādīni³ viya. Gantābbābhāvato vā dīṭṭhiyā gatamattamevetanti dīṭṭhigatam, dīṭṭhisu gatam idam dassanam dvāsattīdīṭṭhi-antogadhattātipi dīṭṭhigatam. Dvāsattīhitesattīdīṭṭhiyopi hi sassatadīṭṭhi-ucchedadīṭṭhīti dveva dīṭṭhiyo honti. Tasmā saṅkhepena sabbā dīṭṭhiyo anto karonto “dvīhi dīṭṭhigatehī”ti vuttam. **Pariyutṭhitoti** pariyutṭhānam patto samudācāram patto, uppajjitum appadānena kusala-cārassa⁴

1. Paññā ca (Ka)

3. Am 3. 181 piṭṭhe.

2. Vipathapakkhantoti (Sī)

4. Kusala-vārassa (Sī)

gahaṇaṃ pattoti attho. Vuttaṃ hetam Bhagavatā “dvīhi bhikkhave diṭṭhigatehi pariyuṭṭhitā devamanussā oliyanti eke, atidhāvanti eke, cakkhumanto ca passantī”ti-ādi¹.

Tīhi ducçaritehīti tividhakāyaducçaritena catubbidhavacīduccaritena tividhamanoducçaritena. **Vippaṭipannoti** virūpaṃ paṭipanno, micchāpaṭipannoti attho. **Yogehi yuttoti** vaṭṭasmiṃ yojentīti yogā, īti-atthena vā yogā, tehi yogehi yutto samappito. **Catuyogayojitoti** kāmayogo bhavayogo diṭṭhiyogo avijjāyogoti imehi catūhi yogehi sakaṭasmiṃ yogo viya vaṭṭasmiṃ yojito. Pañcakāmaguṇiko rāgo kāmayogo. Rūpārūpabhavesu chandarāgo, jhānanikanti ca, sassatadiṭṭhisahajāto rāgo bhavavasena patthanā bhavayogo. Dvāsaṭṭhi diṭṭhiyo diṭṭhiyogo. Aṭṭhasu ṭhānesu aññāṇaṃ avijjāyogo. Te eva cattāro balavabhūtā oghā, dubbalabhūtā yogā.

Catūhi ganthehīti yassa saṃvijjanti, taṃ cutipaṭisandhivasena vaṭṭasmiṃ ganthenti ghaṭentīti ganthā. Te abhiijjhā kāyagantho byāpādo kāyagantho sīlabbataparāmāso kāyagantho idaṃsaccābhiniveso kāyaganthoti catuppabhedā. Abhiijjhāyanti etāya, sayam vā abhiijjhāyati, abhiijjhāyanamattameva vā esāti abhiijjhā. Lobhoyeva. Nāmakāyaṃ gantheti cutipaṭisandhivasena vaṭṭasmiṃ ghaṭetīti kāyagantho. Byāpajjati tena cittaṃ pūtibhāvaṃ gacchati, byāpādayati vā vinayācārarūpasampattihitasukhādīnīti byāpādo. Ito bahiddhā samaṇabrāhmaṇānaṃ sīlena suddhi vatena suddi sīlavatena suddhīti parāmasanaṃ sīlabbataparāmāso. Sabbaññubhāsitaṃ pi paṭikkhipitvā “sassato loko, idameva saccaṃ moghamaññaṃ”ti-ādina ākārena abhinivisatīti idaṃsaccābhiniveso. Tehi catūhi ganthehi ganthito, baddhoti attho.

Catūhi upādānehīti bhusaṃ ādiyanti daḷhaggāhaṃ gaṇhantīti upādānā. Te kāmupādānaṃ diṭṭhupādānaṃ sīlabbabhupādānaṃ attavādupādānanti catuppabhedā. Vatthusañkhātaṃ kāmaṃ upādiyatīti kāmupādānaṃ, kāmo ca so

1. Khu 1. 224 piṭṭhe.

upādānañcātipi kāmupādānaṃ. Diṭṭhi ca sā upādānañcāti diṭṭhupādānaṃ, diṭṭhiṃ upādiyatītipi diṭṭhupādānaṃ. “Sassato attā ca loko cā”¹ti-ādīsu¹ hi purimadiṭṭhiṃ uttaradiṭṭhi² upādiyati. Sīlabbataṃ upādiyatīti sīlabbatupādānaṃ, sīlabbatañca taṃ upādānañcātipi sīlabbatupādānaṃ. Gosīlagovatādīni hi evaṃ visuddhīti abhinivesato sayameva upādānāni. Vadanti etenāti vādo, upādiyanti etenāti upādānaṃ. Kim vadanti, upādiyanti vā? Attānaṃ. Attano vādupādānaṃ attavādupādānaṃ, attavādamattameva vā attāti upādiyanti etenāti attavādupādānaṃ. Tṭhapetvā imā dve diṭṭhiyo sabbāpi diṭṭhi diṭṭhupādānaṃ. Tehi catūhi upādānehi. **Upādiyatīti** bhusaṃ gaṇhīyati. Upādiyatīti vā pāṭho, loko upādānehi taṃ taṃ ārammaṇaṃ bhusaṃ gaṇhātīti attho.

Pañcagatisamāruḷhoti sukatadukkaṭṭakāraṇehi gammati upasaṅkamīyatīti gati, saḥokāsakā khandhā. Nirayo tiracchānayoni pettivisayo manussā devāti imā pañca gatiyo vakkamanabhāvena³ bhusaṃ āruḷho. **Pañcahi kāmagaṇehīti** rūpasaddagandharasaphoṭṭhabbaṅkhātehi pañcahi vatthukāmakotṭhāsehi. **Rajjatīti** ayonisomanasikāraṃ paṭicca rāguppādanena tehi rañjīyati, sāratto kariyatīti attho. **Pañcahi nīvaraṇehīti** cittaṃ nīvaranti pariyonandhanatīti nīvaraṇā. Kāmacchandabyāpādathinamiddha-uddhaccakukkuccavicikicchāsaṅkhātehi pañcahi nīvaraṇehi. **Otthaṭoti** uparito pihito⁴.

Chahi vivādamūlehīti chahi vivādassa mūlehi. Yathāha—

“Chayimāni bhikkhave vivādamūlāni. Katamāni cha, idha bhikkhave bhikkhu kodhano hoti upanāhī. Yo so bhikkhave bhikkhu kodhano hoti upanāhī, so Sattharipi agāravo viharati appatisso, dhammepi, saṃghepi, sikkhāyapi na paripūrakārī. Yo so bhikkhave bhikkhu Satthari agāravo viharati appatisso, dhammepi, saṃghepi, sikkhāyapi na paripūrakārī, so saṃghe vivādaṃ janeti. Yo hoti vivādo bahujanāhitāya bahujanāsukhāya bahunō janassa

1. Khu 9. 156 piṭṭhe.

3. Avakkamanabhāvena (Gaṇṭhipade)

2. Purimadiṭṭhi uttaradiṭṭhiṃ (Sī)

4. Uparito otthaṭo pihito (Sī)

anattāya ahitāya dukkhāya devamanussānaṃ. Evarūpaṃ ce tumhe bhikkhave vivādamūlaṃ ajjhataṃ vā bahiddhā vā samanupasseyyātha, tatra tumhe bhikkhave tasseva pāpakassa vivādamūlassa pahānāya vāyameyyātha. Evarūpaṃ ce tumhe bhikkhave vivādamūlaṃ ajjhataṃ vā bahiddhā vā na samanupasseyyātha. Tatra tumhe bhikkhave tasseva pāpakassa vivādamūlassa āyatiraṃ anavassavāya paṭipajjeyyātha. Evametassa pāpakassa vivādamūlassa pahānaṃ hoti, evametassa pāpakassa vivādamūlassa āyatiraṃ anavassavo hoti.

Puna caparaṃ bhikkhave bhikkhu makkhī hoti paḷāsī. Issukī hoti maccharī. Saṭho hoti māyāvī. Pāpiccho hoti micchādiṭṭhi. Sandiṭṭhiparāmāsī hoti ādhānaggāhī duppaṭinissaggī. Yo so bhikkhave bhikkhu sandiṭṭhiparāmāsī hoti ādhānaggāhī duppaṭinissaggī, so Sattharipi -pa- āyatiraṃ anavassavo hoti”ti¹.

Tattha **kodhanoti** kujjhanalakkhaṇena kodhena samannāgato. **Upanāhīti** vera-appaṭinissajjanalakkhaṇena upanāhena samannāgato. **Ahitāya dukkhāya devamanussānanti** dvinnāṃ bhikkhūnaṃ vivādo kathaṃ devamanussānaṃ ahitāya dukkhāya saṃvattatīti? Kosambakakkhandhake² viya dvīsu bhikkhūsu vivādaṃ āpannesu tasmiraṃ vihāre tesaṃ antevāsikā vivadanti, tesaṃ ovādaṃ gaṇhanto bhikkhunisaṃgho vivadati, tato tesaṃ upaṭṭhākāpi vivadanti. Atha manussānaṃ ārakkhadevatā dve koṭṭhāsā honti. Dhammavādīnaṃ ārakkhadevatā dhammavādīniyo honti adhammavādīnaṃ adhammavādīniyo. Tato ārakkhadevatānaṃ mittā bhummaṭṭhadevatā bhijjanti. Evaṃ paramparāya yāva brahmalokā ṭhapetvā ariyasāvake sabbe devamanussā dve koṭṭhāsā honti. Dhammavādīhi pana adhammavādīnova bahutarā honti. Tato yaṃ bahukehi gahitaṃ, sabbaṃ taṃ saccanti dhammaṃ vissajjetvā bahutarāva adhammaṃ gaṇhanti. Te adhammaṃ purakkhatvā viharantā apāyesu nibbattanti. Evaṃ dvinnāṃ bhikkhūnaṃ vivādo devamanussānaṃ ahitāya dukkhāya hoti.

1. Vi 5. 165; Am 2. 294 piṭṭhādīsu.

2. Vi 3. 480 piṭṭhe.

Ajjhattaṃ vāti tumhākaṃ abbhantaraparisāya vā. **Bahiddhā** vāti paresaṃ parisāya vā. **Makkhīti** paresaṃ guṇamakkhaṇalakkhaṇena makkhena samannāgato. **Paḷāsīti** yugaggāhalakkhaṇena paḷāsena samannāgato. **Issukīti** paresaṃ sakkārādi-issāyanalakkhaṇāya issāya samannāgato. **Maccharīti** āvāsamacchariyādihi pañcahi macchariyehi samannāgato. **Saṭhoti** kerāṭiko. **Māyāvīti** katapāpapaṭicchādako. **Pāpicchoti** asantasambhāvanicchako dussīlo. **Micchādiṭṭhīti** natthikavādī ahetukavādī akiriyavādī. **Sandiṭṭhiparāmāsīti** sayam diṭṭhimeva parāmasati. **Ādhānaggāhīti** dalhaggāhī. **Duppaṭinissaggīti** na sakkā hoti gahitaṃ vissajjāpetum. Khuddakavatthuvibhaṅge pana “tattha katamāni cha vivādamūlāni, kodho makkho issā sāṭheyyaṃ pāpicchatā sandiṭṭhiparāmāsītā. Imāni cha vivādamūlāni”¹ ti¹ padhānavasena ekekoyeva dhammo vutto.

Chahi taṇhākāyehīti “rūpaṭaṇhā saddataṇhā gandhataṇhā rasataṇhā phoṭṭhabbataṇhā dhammataṇhā”² ti² vuttāhi chahi taṇhāhi. Tattha yasmā ekekāyeva taṇhā anekavisayattā ekekasmimpi visaye punappunaṃ uppattito anekā honti, tasmā samūhaṭṭhena kāyasaddena yojetvā taṇhākāyāti vuttaṃ. Taṇhākāyāti vuttepi taṇhā eva. **Rajjati** sayam ārammaṇe rajjati, sāratto hoti.

Chahi diṭṭhigatehīti Sabbāsavasutte vuttehi. Vuttaṃ hi tattha—

“Tassa evaṃ ayoniso manasikaroto channaṃ diṭṭhinaṃ aññatarā diṭṭhi uppajjati. ‘Atthi me attā’¹ ti vā assa saccato thetato diṭṭhi uppajjati, ‘natthi me attā’² ti vā assa saccato thetato diṭṭhi uppajjati, ‘attanāva attānaṃ sañjānāmī’³ ti vā assa saccato thetato diṭṭhi uppajjati, ‘attanāva anattānaṃ sañjānāmī’⁴ ti vā assa saccato thetato diṭṭhi uppajjati, ‘anattanāva attānaṃ sañjānāmī’⁵ ti vā assa saccato thetato diṭṭhi uppajjati. Atha vā panassa evaṃ diṭṭhi hoti ‘yo me ayaṃ attā vado

1. Abhi 2. 394 piṭṭhe.

2. Abhi 2. 395 piṭṭhe.

vedeyyo tatra tatra kalyāṇapāpakānaṃ kammānaṃ vipākaṃ
paṭisaṃvedeti, so ca kho pana me ayaṃ attā nicco dhuvo sassato
avipariṇāmadhammo sassatisamaṃ tatheva ṭhassatī'ti"¹.

Tattha **atthi me attā**ti sassatadiṭṭhi sabbakālesu attano atthitaṃ gaṇhāti.
Saccato thetatoti bhūtato ca thirato ca, “idaṃ saccan”ti suṭṭhu
dalhabhāvenāti vuttaṃ hoti. **Natthi me attā**ti ucchedadiṭṭhi sato sattassa
tattha tattha vibhavaggahaṇato. Atha vā purimāpi tīsu kālesu atthīti gahaṇato
sassatadiṭṭhi, paccuppannameva atthīti gaṇhanti ucchedadiṭṭhi, pacchimāpi
atītānāgatesu natthīti gahaṇato “bhassantā āhutiyo”ti gahitadiṭṭhigatikānaṃ
viya ucchedadiṭṭhi. Atīte eva natthīti gaṇhantī adhicca samuppannakassa viya
sassatadiṭṭhi. **Attanāva attānaṃ sañjānāmī**ti saññākkhandhasīsena khandhe
attāti gahetvā saññāya avasesakkhandhe sañjānato iminā attanā imaṃ
attānaṃ sañjānāmīti hoti. **Attanāva anattānanti** saññākkhandhamyeva attāti
gahetvā, itare cattāropi anattāti gahetvā saññāya te sañjānato evaṃ hoti.
Anattanāva attānanti saññākkhandham anattāti gahetvā, itare cattāropi attāti
gahetvā saññāya te sañjānato evaṃ hoti. Sabbāpi sassatucchedadiṭṭhiyova.
Vado vedeyyoti-ādayo pana sassatadiṭṭhiyā eva abhinivesākārā. Tattha
vadatīti vado, vacīkammassa kārakoti vuttaṃ hoti. Vedayatīti vedeyyo,
janāti anubhavati cāti vuttaṃ hoti. Kim vedetīti? **Tatra tatra**
kalyāṇapāpakānaṃ kammānaṃ vipākaṃ paṭisaṃvedeti. Tatra tatrāti tesu
tesu yonigatiṭṭhitinivāsanikāyesu ārammaṇesu vā. **Niccoti** uppādavayarahito.
Dhuvoti thiro sārabhūto. **Sassatoti** sabbakāliko. **Avipariṇāmadhammoti**
attano pakatibhāvaṃ avijahanadhammo, kakaṇṭako viya nānappakārataṃ
nāpajjati. **Sassatisamanti** candasūriyasamuddamahāpathavīpabbatā
lokavohārena sassatiyoti vuccanti. Sassatīhi samaṃ sassatisamaṃ. Yāva
sassatiyo tiṭṭhanti, tāva tatheva ṭhassatīti gaṇhato evaṃ diṭṭhi hoti.

1. Ma 1. 10 piṭṭhe.

Khuddakavatthuvibhaṅge pana “tatra tatra dīgharattaṃ kalyāṇapāpakānaṃ kammānaṃ vipākaṃ paccaṇubhoti, na so jāto nāhosi, na so jāto na bhavissati, nicco dhuvo sassato avipariṇāmadhammoti vā panassa saccato thetato diṭṭhi uppajjati”¹ cha diṭṭhi evaṃ visesetvā vuttā.

Tattha **na so jāto nāhosīti** so attā ajātidhammato na jāto nāma, sadā vijjāmānoyevāti attho. Teneva atīte nāhosi, anāgate na bhavissati. Yo hi jāto, so ahosi. Yo ca jāyissati, so bhavissatīti vuccati. Atha vā **na so jāto nāhosīti** so sadā vijjāmānattā atītepi na jāto na ahosi, anāgatepi na jāto na bhavissati. **Anusayā** vuttatthā.

Sattahi saññojanehīti Sattakanipāte vuttahi. Vuttaṃ hi tattha—

“Sattimāni bhikkhave saṃyojanāni. Katamāni satta, anunayasaṃyojanaṃ paṭighasaṃyojanaṃ diṭṭhisāṃyojanaṃ vicikicchasaṃyojanaṃ mānasaṃyojanaṃ bhavarāgasāṃyojanaṃ avijjasaṃyojanaṃ. Imāni kho bhikkhave satta saṃyojanāni”².

Tattha **anunayasaṃyojananti** kāmarāgasāṃyojanaṃ. Sabbānevetāni bandhanaṭṭhena saṃyojanāni.

Sattahi mānehīti Khuddakavatthuvibhaṅge vuttehi. Vuttañhi tattha—

“Māno atimāno mānātimāno omāno adhimāno asmimāno micchāmāno”¹.

Tattha **mānoti** seyyādivasena puggalaṃ anāmasitvā jāti-ādīsu vatthuvaseva unnati. **Atimānoti** jāti-ādīhi “mayā sadiso natthi”^{ti} atikkamitvā unnati. **Mānātimānoti** “ayaṃ pubbe mayā sadiso, idāni ahaṃ seṭṭho, ayaṃ hīnataro”^{ti} uppannamāno. **Omānoti** jāti-ādīhi attānaṃ heṭṭhā katvā pavattamāno, hīnohamasmīti mānoyeva. **Adhimānoti** anadhigateyeva catusaccadhamme adhigatoti māno. Ayaṃ pana adhimāno parisuddhasīlassa kammaṭṭhāne appamattassa nāmarūpaṃ vavatthapetvā paccayapariggahena vitiṇṇakaṅkhassa

1. Abhi 2. 397 piṭṭhe.

2. Am 2. 400 piṭṭhe.

tilakkhaṇaṃ āropetvā saṅkhāre sammasantassa āraddhavipassakassa puthujjanassa uppajjati, na aññesaṃ. **Asmimānoti** rūpādīsu khandhesu asmīti māno, “ahaṃ rūpaṃ”ti-ādivasena uppannamānoti vuttaṃ hoti. **Micchāmānoti** pāpakena kammāyatanādinā uppannamāno.

Lokadhammā vuttatthā. **Samparivattatīti** lokadhammehi hetubhūtehi lābhādīsu catūsu anurodhavasena, alābhādīsu catūsu paṭivirodhavasena bhusaṃ nivattati, pakatibhāvaṃ jahātīti attho. **Micchattāpi** vuttatthā. **Niyyātoti** gato pakkhando, abhibhūtoti attho.

Aṭṭhahi purisadosehīti Aṭṭhakanipāte upamāhi saha, Khuddakavatthuvibhaṅge upamaṃ vinā vuttehi. Vuttaṃ hi tattha—

Katame aṭṭha purisadosā. Idha bhikkhū bhikkhum āpattiyā codenti, so bhikkhu bhikkhūhi āpattiyā codiyamāno “na sarāmi na sarāmī”ti assatiyāva nibbeṭheti. Ayaṃ paṭhamo purisadoso.

Puna caparaṃ bhikkhū bhikkhum āpattiyā codenti, so bhikkhu bhikkhūhi āpattiyā codiyamāno codakaṃyeva paṭippharati “kiṃ nu kho tuyhaṃ bālassa abyattassa bhaṇitena, tvampi nāma maṃ bhaṇitabbaṃ maññasī”ti. Ayaṃ dutiyo purisadoso.

Puna caparaṃ bhikkhū bhikkhum āpattiyā codenti, so bhikkhu bhikkhūhi āpattiyā codiyamāno codakaṃyeva paccāropeti “tvampi khosi itthannāmaṃ āpattiṃ āpanno, tvaṃ tāva paṭhamaṃ paṭikarohī”ti. Ayaṃ tatiyo purisadoso.

Puna caparaṃ bhikkhū bhikkhum āpattiyā codenti, so bhikkhu bhikkhūhi āpattiyā codiyamāno aññenaññaṃ paṭicarati, bahiddhā kathaṃ apanāmeti, kopaṇca dosaṇca appaccayaṇca pātukaroti. Ayaṃ catuttho purisadoso.

Puna caparaṃ bhikkhū bhikkhum āpattiyā codenti, so bhikkhu bhikkhūhi āpattiyā codiyamāno saṃghamajjhe bāhāvikkhepakam bhaṇati. Ayaṃ pañcama purisadoso.

Puna caparam bhikkhum bhikkhum āpattiyā codenti, so bhikkhu bhikkhūhi āpattiyā codiyamāno anādiyitvā saṅgham anādiyitvā codakam sāpattikova yena kāmam pakkamati. Ayam chaṭṭho purisadoso.

Puna caparam bhikkhū bhikkhum āpattiyā codenti, so bhikkhu bhikkhūhi āpattiyā codiyamāno “nevāham āpannomhi, na panāham anāpannomhi”ti so tuṇḍibhūto saṅgham viheseti. Ayam sattamo purisadoso.

Puna caparam bhikkhū bhikkhum āpattiyā codenti, so bhikkhu bhikkhūhi āpattiyā codiyamāno evamāha “kim nu kho tumhe āyasmanto atibālham mayi byāvaṭā, idānāham sikkham paccakkhāya hīnāyāvattissāmī”ti. So sikkham paccakkhāya hīnāyāvattitvā evamāha “idāni kho tumhe āyasmanto attamanā hothā”ti. Ayam aṭṭhamo purisadoso. Ime aṭṭha purisadosāti¹.

Tattha **purisadosāti** purisānam dosā, te pana purisasantānam dūsentīti dosā. **Na sarāmi na sarāmī**ti “mayā etassa kammassa kataṭṭhānam nassarāmi na sallakkhemī”ti evam assatibhāvena nibbeṭheti moceti. **Codakamyeva paṭippharatī**ti paṭiviruddho hutvā pharati, paṭi-āṇibhāvena² tiṭṭhati. **Kim nu kho tuyhanti** tuyham bālassa abyattassa bhaṇitena nāma kim, yo tvaṁ neva vatthum, na āpattim, na codanam jānāsīti dīpeti. Tvampi nāma evam kiñci ajānanto bhaṇitabbam maññasīti ajjhottharati. **Paccāropetī**ti “tvampi khosī”ti-ādini vadanto pati-āropeti. **Paṭikarohī**ti desanāgāminim desehi, vuṭṭhānagāminito vuṭṭhāhi, tato suddhante patiṭṭhito maññaṁ codessasīti dīpeti. **Aññenaññaṁ paṭicarati**ti aññena kāraṇena, vacanena vā aññaṁ kāraṇam, vacanam vā paṭicchādeti. “Āpattim āpannosī”ti vutto “ko āpanno, kim āpanno, kismim āpanno, katham āpanno, kam bhaṇatha, kim bhaṇathā”ti bhaṇati. “Evarūpaṁ kiñci tayā diṭṭhan”ti

1. Abhi 2. 402; Am 3. 34 piṭṭhesu.

2. Paṭibhāṇitabhāvena (Abhi-Ṭṭha 2. 492 piṭṭhe)

vutte “na suṇāmi”ti sotaṃ upaneti. **Bahiddhā katham apanāmeti**ti
 “itthannāmaṃ āpattiṃ āpannosī”ti puṭṭho “Pāṭaliputtam gatomi”ti vatvā
 puna “na tava Pāṭaliputtagamanam pucchāma”ti¹ vutte tato Rājagaham
 gatomihi. “Rājagaham vā yāti brāhmaṇageham vā, āpattiṃ āpannosī”ti.
 “Tattha me sūkaramaṃsaṃ laddhan”ti-ādini vadanto katham bahiddhā
 vikkhipati. **Kopanti** kupitabhāvaṃ, **dosanti** duṭṭhabhāvaṃ. Ubhayampetaṃ
 kodhasseva nāmaṃ. **Appaccayanti** asantuṭṭhākāraṃ, domanassassetam
 nāmaṃ. **Pātukaroti**ti dasseti pakāseti. **Bāhāvikkhepakam bhaṇatī**ti bāham
 vikkhipitvā vikkhipitvā alajjivacanam vadati. **Anādiyitvā**ti cittikārena
 aggahetvā avajānitvā, anādaro hutvāti attho. **Viheṣeti**ti viheṭheti bādhati.
Atibālanti atidaḷham atippamaṇam. **Mayi byāvaṭāti** mayi byāpāraṃ
 āmannā. **Hīnāyāvattitvā**ti hīnassa gihibhāvassa atthāya āvattitvā. Gihī
 hutvāti attho. **Attamanā hothāti** tuṭṭhacittā hotha, “mayā labhitabbam
 labhatha, mayā vasitabbaṭṭhāne vasatha, phāsuvihāro vo mayā kato”ti
 adhippāyena vadati. **Dussatī**ti duṭṭho hoti.

Navahi āghātavatthūhīti sattesu uppattivaseva kathitāni. Yathāha—

“Navayimāni bhikkhave āghātavatthūni. Katamāni nava, ‘anattam
 me acari’ti āghātam bandhati. ‘Anattam me carati’ti āghātam bandhati,
 ‘anattam me carissati’ti āghātam bandhati, ‘piyassa me manāpassa
 anattam acari, anattam carati, anattam carissati’ti āghātam bandhati,
 ‘appiyassa me amanāpassa attham acari, attham carati, attham
 carissati’ti āghātam bandhati. Imāni kho bhikkhave nava
 āghātavatthūni”ti².

Tattha **āghātavatthūni**ti āghātakāraṇāni. **Āghātanti** cettha kopō, soyeva
 uparūpari kopassa vatthuttā āghātavatthu. **Āghātam bandhatī**ti kopam
 bandhati karoti uppādeti. “Attham me nācari, na carati, na carissati. Piyassa
 me manāpassa attham nācari, na carati, na carissati. Appiyassa me
 amanāpassa anattam nācari, na carati,

1. Pucchāma, āpattiṃ pucchāmāti (Sī)

2. Am 3. 208 piṭṭhe.

na carissatī”ti¹ niddese vuttāni aparānīpi nava āghātavattthūni imeheva navahi saṅgahitāni. **Āghātītoti** ghaṭṭito.

Navavidhamānehīti katame navavidhamānā. Seyyassa seyyohamasmīti māno, seyyassa sadisohamasmīti māno, seyyassa hīnohamasmīti māno. Sadisassa seyyohamasmīti māno, sadisassa sadisohamasmīti māno, sadisassa hīnohamasmīti māno. Hīnassa seyyohamasmīti māno, hīnassa sadisohamasmīti māno, hīnassa hīnohamasmīti māno. Ime navavidhamānā².

Ettha pana **seyyassa seyyohamasmīti māno** rājūnañceva pabbajitānañca uppajjati. Rājā hi “raṭṭhena vā dhanena vā vāhanehi vā ko mayā sadiso atthī”ti etaṃ mānaṃ karoti, pabbajitopi “sīladhutaṅgādīhi ko mayā sadiso atthī”ti etaṃ mānaṃ karoti.

Seyyassa sadisohamasmīti mānoti etesaṃyeva uppajjati. Rājā hi “raṭṭhena vā dhanena vā vāhanehi vā aññarājūhi saddhiṃ mayhaṃ kiṃ nānākaraṇaṃ”ti etaṃ mānaṃ karoti, pabbajitopi “sīladhutaṅgādīhi aññena bhikkhunā mayhaṃ kiṃ nānākaraṇaṃ”ti etaṃ mānaṃ karoti.

Seyyassa hīnohamasmīti mānopi etesaṃyeva uppajjati. Yassa hi rañño raṭṭhaṃ vā dhanam vā vāhanādīni vā nātisampannāni honti, so “mayhaṃ rājāti vohārasukhamattakameva, kiṃ rājā nāma ahan”ti etaṃ mānaṃ karoti, pabbajitopi appalābhasakkāro “ahaṃ dhammakathiko bahussuto mahātheroti kathāmattameva, kiṃ dhammakathiko nāmāhaṃ, kiṃ bahussuto nāmāhaṃ, kiṃ mahāthero nāmāhaṃ, yassa me lābhasakkāro natthī”ti etaṃ mānaṃ karoti.

Sadisassa seyyohamasmīti mānādayo amaccādīnaṃ uppajjanti. Amacco vā hi raṭṭhiyo vā “bhogayānavāhanādīhi ko mayā sadiso añño rājapuriso atthī”ti vā, “mayhaṃ aññehi saddhiṃ kiṃ nānākaraṇaṃ”ti vā, “amaccoti nāmameva mayhaṃ, ghāsacchādanamattampi me natthi, kiṃ amacco nāmāhan”ti vā etaṃ mānaṃ karoti.

1. Khu 7. 165; Abhi 2. 403; Abhi 1. 216 piṭṭhesu.

2. Abhi 2. 404 piṭṭhe.

Hīnassa seyyohamasmīti mānādayo dāsādīnaṃ uppajjanti. Dāso hi “mātito vā pitito vā ko mayā sadiso añño dāso nāma atthi, aññe jīvituraṃ asakkontā kucchihetu dāsā nāma jātā, ahaṃ pana paveṇi-āgatattā seyyo”ti vā, “paveṇi-āgatabhāvena ubhatosuddhikadāsattena asukadāsena nāma saddhiṃ mayhaṃ kiṃ nānākaraṇaṃ”ti vā, “kucchivasenāhaṃ dāsabyaṃ upagato, mātāpitukoṭiyā pana me dāsaṭṭhānaṃ natthi, kiṃ dāso nāma ahaṃ”ti vā etaṃ mānaṃ karoti. Yathā ca dāso, evaṃ pukkusaçaṇḍālādayopi etaṃ mānaṃ karontieva. Ettha ca seyyassa seyyohamasmīti uppannamānova yathāvamāno, itare dve ayāthāvamānā. Tathā sadisassa sadisohamasmīti hīnassa hīnohamasmīti uppannamānova yāthāvamāno, itare dve ayāthāvamānā. Tattha yāthāvamānā arahattamaggavajjhā, ayāthāvamānā sotāpattimaggavajjhāti.

Taṇhāmūlakā vuttāyeva. **Rajjati**ti na kevalaṃ rāgeneva rajjati, atha kho taṇhāmūlakānaṃ pariyesanādīnampi sambhavato taṇhāmūlakehi sabbehi akusaladhammehi rajjati, yujjati bajjhatīti adhippāyo.

Dasahi kilesavatthūhīti katamāni dasa kilesavatthūni¹. Lobho doso moho māno diṭṭhi vicikicchā thinā uddhaccaṃ ahirikaṃ anottappanti imāni dasa kilesavatthūni.

Tattha kilesā eva **kilesavatthūni**, vasanti vā ettha akhīṇāsavā sattā lobhādīsu patiṭṭhitattāti vatthūni, kilesā ca te tappatiṭṭhānaṃ sattānaṃ vatthūni cāti kilesavatthūni. Yasmā cettha anantarapaccayādhivāseṇa uppajjamānāpi kilesā vasanti eva nāma, tasmā kilesānaṃ vatthūnītipi kilesavatthūni. Lubbhanti tena, sayāṃ vā lubbhati, lubbhanamattameva vā tanti **lobho**. Dussanti tena, sayāṃ vā dussati, dussanamattameva vā tanti **doso**. Muyhanti tena, sayāṃ vā muyhati, muyhanamattameva vā tanti **moho**. Maññatīti **māno**. **Diṭṭhi**-ādayo vuttatthāva. Na hiriyatīti ahiriko, tassa bhāvo **ahirikaṃ**.

1. Abhi 2. 405 piṭṭhe.

Na ottappatīti anottappī, tassa bhāvo **anottappaṃ**. Tesu ahirikaṃ kāyaduccaritādīhi ajigucchanaḷakkhaṇaṃ, anottappaṃ teheva asārajjanaḷakkhaṇaṃ, **kilissatīti** upatāpīyati vibādhiyati.

Dasahi āghātavatthūhīti pubbe vutthehi navahi ca “aṭṭhāne vā panāghāto jāyati”¹ti¹ vuttena cāti dasahi. Anatthaṃ me acarīti-ādīnipi hi avikappetvā khāṇukaṇṭakādīmhipi aṭṭhāne āghāto uppajjati.

Dasahi akusalakammappathehīti katame dasa akusalakammappathā². Paṇātipāto adinnādānaṃ kāmesumicchācāro musāvādo piṣuṇā vācā pharusā vācā samphappalāpo abhiijjhā byāpādo micchādīṭṭhi. Ime dasa akusalakammappathā. Tattha akusalakammāni ca tāni pathā ca³ duggatīyāti **akusalakammappathā**. **Samannāgatoti** samaṅgībhūto.

Dasahi saññojanehīti katamāni dasa saṃyojanāni⁴. Kāmarāgasamyojanaṃ paṭighasamyojanaṃ mānasamyojanaṃ dīṭṭhisamyojanaṃ vicikicchāsamyojanaṃ sīlabbataparāmāsasamyojanaṃ bhavarāgasamyojanaṃ issāsamyojanaṃ macchariyasamyojanaṃ avijjāsamyojanaṃ. Imāni dasa saṃyojanāni. **Micchattā** vuttāyeva.

Dasavatthukāya micchādīṭṭhiyāti katamā dasavatthukā micchādīṭṭhi⁵. Natthi dinnam, natthi yiṭṭham, natthi hutam, natthi sukataḍḍakāṇaṃ kammānaṃ phalaṃ vipāko, natthi ayam loko, natthi paro loko, natthi mātā, natthi pitā, natthi sattā opapātikā, natthi loke samaṇabrāhmaṇā sammaggatā sammāpaṭipannā ye imaṇca lokaṃ paraṇca lokaṃ sayam abhiññā sacchikatvā pavedenti. Ayam dasavatthukā micchādīṭṭhi.

Tattha **dasavatthukā**ti dasa vatthūni etissāti dasavatthukā. **Natthi dinnanti** dinnam nāma atthi, sakkā kassaci kiñci dātunti jānāti. Dinnassa pana phalaṃ vipāko natthīti gaṇhāti. **Natthi yiṭṭhanti** yiṭṭham vuccati mahāyāgo, tam yajitum sakkāti jānāti. Yiṭṭhassa pana phalaṃ vipāko natthīti gaṇhāti. **Hutanti** āhunapāhunamaṅgalakiriya, tam kātum sakkāti jānāti. Tassa

1. Abhi 1. 216 piṭṭhe.

2. Dī 3. 257 piṭṭhe.

3. Pathāni ca (Ka)

4. Abhi 1. 224 piṭṭhe.

5. Abhi 2. 405 piṭṭhe.

pana phalaṃ vipāko natthīti gaṇhāti. **Sukatadukkaṭānanti** ettha dasa kusalakammapathā sukatakammāni nāma, dasa akusalakammapathā dukkaṭakammāni nāma. Tesāṃ atthibhāvaṃ jānāti. Phalaṃ vipāko pana natthīti gaṇhāti. **Natthi ayaṃ lokoti** paraloke t̥hito imaṃ lokaṃ natthīti gaṇhāti. **Natthi paro lokoti** idhaloke t̥hito paralokaṃ natthīti gaṇhāti. **Natthi mātā natthi pitāti** mātāpitūnaṃ atthibhāvaṃ jānāti. Tesu katappaccayena koci phalaṃ vipāko natthīti gaṇhāti. **Natthi sattā opapātikāti** cavanaka-upapajjanakasattā natthīti gaṇhāti. **Sammaggatā sammāpaṭipannāti** anulomapaṭipadaṃ paṭipannā dhammikasamaṇabrāhmaṇā lokasmiṃ natthīti gaṇhāti. **Ye imaṃca lokaṃ -pa- pavedentīti** imaṃca paraṃca lokaṃ attanāva abhivisiṭṭhena ñāṇena ñatvā pavedanasamattho sabbaññū Buddhō natthīti gaṇhāti.

Antaggāhikāya diṭṭhiyāti “sassato loko”ti-ādikaṃ ekekaṃ antaṃ bhāgaṃ gaṇhātīti antaggāhikā. Atha vā antassa gāho antaggāho, antaggāho assā atthīti antaggāhikā. Tāya antaggāhikāya. Sā pana vuttāyeva.

Aṭṭhasatatañhāpapañcasatehīti aṭṭhuttaraṃ sataṃ aṭṭhasataṃ, saṃsāre papañceti ciraṃ vasāpetīti papañco, taṇhā eva papañco taṇhāpapañco, ārammaṇabhedena punappunaṃ uppattivāsena ca taṇhānaṃ bahukattā bahuvacanaṃ katvā taṇhāpapañcānaṃ sataṃ taṇhāpapañcasataṃ. Tena “taṇhāpapañcasatenā”ti vattabbe vacanavīpallāsavasena “taṇhāpapañcasatehī”ti bahuvacananiddeso kato. Aṭṭhasatanti saṅkhātena taṇhāpapañcasatenāti attho daṭṭhabbo. Aṭṭha abboharikāni katvā satameva gahitanti veditabbaṃ. Khuddakavatthuvibhaṅge pana taṇhāvicaritānīti āgataṃ. Yathāha—

“Aṭṭhārasa taṇhāvicaritāni ajjhattikassa upādāya, aṭṭhārasa taṇhāvicaritāni bāhirassa upādāya, tadekajjhaṃ abhisaññuhitvā abhisañkhipitvā chattiṃsa taṇhāvicaritāni honti, iti atītāni chattiṃsa taṇhāvicaritāni, anāgatāni chattiṃsa taṇhāvicaritāni, paccuppannāni chattiṃsa taṇhāvicaritāni

tadekajjham abhisaññuhitvā abhisañkhipitvā aṭṭhataṇhāvicaritasatam hoti”ti¹.

Taṇhāpapañcāyeva panettha **taṇhāvicaritānī**ti vuttā. Taṇhāsamudācārā taṇhāpavattiyoti attho. **Ajjhattikassa upādāyā**ti ajjhattikaṃ khandhapañcakaṃ upādāya. Idam hi upayogathe sāmivacanaṃ. Vitthāro panassa tassa niddese² vuttanayeneva veditabbo. Ayam pana aparo nayo—rūpārammaṇāyeva kāmataṇhā bhavataṇhā vibhavataṇhāti tisso taṇhā honti, tathā saddādi-ārammaṇāti chasu ārammaṇesu aṭṭhārasa taṇhā honti, ajjhattārammaṇā aṭṭhārasa, bahiddhārammaṇā aṭṭhārasāti chattimsa honti. Tā eva atītārammaṇā chattimsa, anāgatārammaṇā chattimsa, paccuppannārammaṇā chattimsāti aṭṭhataṇhāvicaritasatam hoti. **Papañcitoti** ārammaṇe, saṃsāre vā papañcito ciravāsito.

Dvāsaṭṭhiyā diṭṭhigatehīti “katamāni dvāsaṭṭhi diṭṭhigatāni Brahmajāle veyyākaraṇe vuttāni Bhagavatā. Cattāro sassatavādā, cattāro ekaccasassatavādā, cattāro antānantikā, cattāro amarāvikkhepikā, dve adhiccasamuppannikā, soḷasa saññīvādā, aṭṭha asaññīvādā, aṭṭha nevasaññīnāsaññīvādā, satta ucchedavādā, pañca diṭṭhadhammanibbānavādāti imāni dvāsaṭṭhi diṭṭhigatāni Brahmajāle veyyākaraṇe vuttāni Bhagavatā”ti³. Vitthāro panettha Brahmajālasutte vuttanayeneva veditabbo.

Ahañcamhi tiṇṇoti ahañca caturorham, saṃsārasamuddam vā tiṇṇo amhi bhavāmi. **Muttoti** rāgādibandhanehi mutto. **Dantoti** nibbisevano nipparipphando. **Santoti** sītībhūto. **Assatthoti** nibbānadassane laddhassāso. **Parinibbutoti** kilesaparinibbānena parinibbuto. **Pahomīti** samatthomhi. **Kho-**iti ekaṃsatthe nipāto. **Pare ca parinibbāpetunti** ettha pare ca saddo “pare ca tāretun”ti-ādīhipi yojetabboti.

Mahākaruṇāñāṇaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Abhi 2. 362 piṭṭhe.

2. Abhi 2. 406 piṭṭhādīsu.

3. Abhi 2. 414 piṭṭhe.

72-73. Sabbaññutaññāṇaniddesavaṇṇanā

119. Sabbaññutaññāṇaniddese **katamaṃ Tathāgatassa sabbaññutaññāṇanti** pucchitvā tena samagatikattā teneva saha anāvaraṇaññāṇaṃ niddiṭṭhaṃ. Na hi anāvaraṇaññāṇaṃ dhammato visum atthi, ekameva hetuṃ ñāṇaṃ ākārabhedato dvedhā vuccati saddhindriyasaddhābalādīni viya. Sabbaññutaññāṇameva hi natthi etassa āvaraṇanti, kenaci dhammena, puggalena vā āvaraṇaṃ kātuṃ asakkuṇeyyatāya anāvaraṇanti vuccati āvajjanapaṭibaddhattā sabbadhammānaṃ. Aññe pana āvajjitvāpi na jānanti. Keci panāhu “manoviññāṇaṃ viya sabbārammaṇikattā¹ sabbaññutaññāṇaṃ. Tamyeva ñāṇaṃ indavajiraṃ viya visayesu appaṭihatattā anāvaraṇaññāṇaṃ. Anupubbasabbaññutāpaṭikkhepo sabbaññutaññāṇaṃ, sakimsabbaññutāpaṭikkhepo anāvaraṇaññāṇaṃ, Bhagavā sabbaññutaññāṇapaṭilābhenapi sabbaññūti vuccati, na ca anupubbasabbaññū. Anāvaraṇaññāṇapaṭilābhenapi sabbaññūti vuccati, na ca sakimsabbaññū”ti.

Sabbaṃ saṅkhatamasāṅkhatam anavasesaṃ jānātiti ettha **sabbanti** jātivasena sabbadhammānaṃ nissesapariyādānaṃ. **Anavasesanti** ekekasappa dhammassa sabbākāravasena nissesapariyādānaṃ. **Saṅkhatamasāṅkhatanti** dvidhā pabhedaḍḍasaṇaṃ. Saṅkhatam hi eko pabhedo, asaṅkhatam eko pabhedo. Paccayehi saṅgama katanti saṅkhatam. Khandhapañcakaṃ. Tathā na saṅkhatanti asaṅkhatam. Nibbānaṃ. Saṅkhatam aniccadukkhānattādīhi ākārehi anavasesaṃ jānāti, asaṅkhatam suññatānimitta-appaṇihitādīhi ākārehi anavasesaṃ jānāti. Natthi etassa saṅkhatassa asaṅkhatassa ca avasesoti anavasesaṃ. Saṅkhatam asaṅkhatāñca. Anekabhedāpi paññatti paccayehi akatattā asaṅkhatapakkaṇaṃ bajati. Sabbaññutaññāṇaṃ hi sabbāpi paññattiyo anekabhedato jānāti. Atha vā **sabbanti** sabbadhammaggaṇaṃ. **Anavasesanti** nippadesaggahaṇaṃ. **Tattha āvaraṇaṃ natthīti** tattha tasmim anavasese saṅkhatāsaṅkhatē nissaṅgattā sabbaññutaññāṇassa āvaraṇaṃ natthīti tadeva sabbaññutaññāṇaṃ anāvaraṇaññāṇaṃ nāmāti attho.

1. Sabbadhammārammaṇikattā (Ka)

120. Idāni anekavisayabhedato dassetuṃ **atītanti**-ādimāha. Tattha **atītaṃ anāgataṃ paccuppannanti** kālabhedato dassitaṃ, **cakkhu ceva rūpā cāti**-ādi vatthārammaṇabhedato. **Evam taṃ sabbanti**¹ tesam cakkhurūpanaṃ anavasesapariyādānaṃ. Evam sesesu. **Yāvatāti** anavasesapariyādānaṃ. **Aniccaṭṭhanti**-ādi sāmāññalakkhaṇabhedato dassitaṃ. **Aniccaṭṭhanti** ca aniccākāraṃ. Paccattatthe vā upayogavacanāṃ. Esa nayo edisesu. **Rūpassāti**-ādi khandhabhedato dassitaṃ. **Cakkhussa -pa- jarāmarañassāti** heṭṭhā vuttapeyyālanayena yojetabbaṃ. **Abhiññāyāti**-ādīsu heṭṭhā vuttañāṇaneva. **Abhiññāṭṭhanti** abhijānanasabhāvaṃ. Esa nayo edisesu. **Khandhānaṃ khandhaṭṭhanti**-ādi heṭṭhā vuttanayeneva veditabbaṃ. **Kusale dhammeti**-ādi kusalattikavasena bhedo. **Kāmāvacare dhammeti**-ādi catubhūmakavasena. Ubhayatthāpi “sabbe jānāti”ti bahuvacanapāṭho sundaro. Ekavacanasote patitattā pana potthakesu ekavacanena likhitaṃ. **Dukkhassāti**-ādi cuddasannaṃ Buddhañāṇaṃ visayabhedo. **Indriyaparopariyatte ñāṇanti**-ādīni cattāri ñāṇāni vatvā sabbaññutaññāṇaṃ kasmā na vuttanti ce? Vuccamānassa sabbaññutaññāṇattā. Visayabhedato hi sabbaññutaññāṇe vuccamāne taṃ ñāṇaṃ na vattabbaṃ hoti, sabbaññutaññāṇaṃ pana sabbaññutaññāṇassa visayo hotiyeva.

Puna Kāḷakārāmasuttantādīsu² vuttanayena sabbaññutaññāṇabhūmiṃ dassento **yāvatā sadevakassa lokassāti**-ādimāha. Tattha saha devehi **sadevakassa**. Saha mārena **samārakassa**. Saha brahmunā **sabrahmakassa** lokassa. Saha samaṇabrāhmaṇehi **sassamaṇabrāhmaṇiyyā**. Saha devamanussehi **sadevamanussāya** pajāya. Pajātattā **pajāti** sattalokassa pariyaṇavacanametāṃ. Tattha sadevakavacanena pañcakāmāvacaradevaggahaṇaṃ, samārakavacanena chaṭṭhakāmāvacaradevaggahaṇaṃ, sabrahmakavacanena brahmakāyikādivrahmaggaṇaṃ, sassamaṇabrāhmaṇivacanena sāsanassa paccatthikapaccāmittasamaṇabrāhmaṇaggahaṇaṃ samitapāpabāhitapāpasamaṇabrāhmaṇaggahaṇaṇca, pajāvacanena sattalokaggahaṇaṃ, sadevamanussavacanena sammutidevasesamanussaggahaṇaṃ veditabbaṃ. Evamettha tihi padehi okāsaloko, dvīhi pajāvasena sattaloko gahitoti veditabbo.

1. Etaṃ sabbanti (Sī)

2. Am 1. 333 piṭṭhe.

Aparo nayo—sadevakaggahaṇena arūpāvacaraloko gahito, samārakaggahaṇena chakāmāvacaradevaloko, sabrahmakaggahaṇena rūpāvacarabrahmaloko, sassamaṇabrāhmaṇādiggahaṇena catuparisavasena, sammutidevehi vā saha manussaloko, avasesasattaloko vā.

Apicettha sadevakavacanena ukkaṭṭhaparicchedato sabbassapi lokassa diṭṭhādijānanabhāvaṃ sādheti. Tato yesaṃ siyā “māro mahānubhāvo chakāmāvacarissaro Vasavattī, kiṃ tassāpi diṭṭhādīm jānātī”ti, tesāṃ vimatiṃ vidhamanto “samārakassā”ti āha. Yesaṃ pana siyā “brahmā mahānubhāvo ekaṅguliyaṃ ekasmiṃ cakkavālasahassee ālokaṃ pharati, dvīhi -pa- dasahi aṅgulihi dasasu cakkavālasahassee ālokaṃ pharati, anuttaraṇca jhānasamāpattisukhaṃ paṭisaṃvedeti, kiṃ tassāpi diṭṭhādīm jānātī”ti, tesāṃ vimatiṃ vidhamanto “sabrahmakassā”ti āha. Tato yesaṃ siyā “puthū samaṇabrāhmaṇā sāsanaṃ paccatthikā, kiṃ tesampi diṭṭhādīm jānātī”ti, tesāṃ vimatiṃ vidhamanto “sassamaṇabrāhmaṇiyyā pajāyā”ti āha. Evaṃ ukkaṭṭhānaṃ¹ diṭṭhādijānanabhāvaṃ pakāsetvā atha sammutideve avasesamanusse ca upādāya ukkaṭṭhaparicchedavasena sesasattalokassa diṭṭhādijānanabhāvaṃ pakāseti. Ayamettha anusandhikkamo. Porāṇā panāhu—**sadevakassāti** devatāhi saddhiṃ avasesalokassa. **Samārakassāti** mārena saddhiṃ avasesalokassa. **Sabrahmakassāti** brahmehi saddhiṃ avasesalokassa. Evaṃ sabbepi tibhavūpage satte tīhākārehi tīsu padesu pakkhipitvā puna dvīhākārehi pariyādātum **sassamaṇabrāhmaṇiyyā pajāya sadevamanussāyāti** vuttaṃ. Evaṃ pañcahi padehi tena tena ākārena tedhātukameva ariyādinnaṃ hotīti.

Diṭṭhanti rūpāyatanāṃ. **Sutanti** saddāyatanāṃ. **Mutanti** patvā gahetabbato gandhāyatanāṃ rasāyatanāṃ phoṭṭhabbāyatanāṃ. **Viññātanti** sukhadukkhādiddhammārammaṇāṃ. **Pattanti** pariyesitvā vā apariyesitvā vā pattam. **Pariyesitanti** pattam vā appattam vā pariyesitam. **Anuvicaritam manasāti** cittaṃ anusaṇcaritam. **Sabbaṃ jānātīti** iminā etaṃ dasseti—yaṃ aparimāṇasu lokadhātūsu

1. Ukkaṭṭhukkaṭṭhānaṃ (Di-Ṭṭha 1. 158; Ma-Ṭṭha 2. 106 piṭṭhesu)

imassa sadevakassa lokassa “nīlaṃ pītan”¹ti-ādi¹ rūpārammaṇaṃ cakkhuvāre āpāthaṃ āgacchati, ayaṃ satto imasmiṃ khaṇe imaṃ nāma rūpārammaṇaṃ disvā sumano vā dummano vā majjhatto vā jātoti taṃ sabbaṃ Tathāgatassa sabbaññutaññāṇaṃ jānāti. Tathā yaṃ aparimāṇāsu lokadhātūsu imassa sadevakassa lokassa “bherisaddo mudiṅgasaddo”²ti-ādi¹ saddārammaṇaṃ sotadvāre āpāthaṃ āgacchati, “mūlagandho tacagandho”³ti-ādi² gandhārammaṇaṃ ghānavāre āpāthaṃ āgacchati, “mūlaraso khandharaso”⁴ti-ādi³ rasārammaṇaṃ jivhādvāre āpāthaṃ āgacchati, “kakkhaḷaṃ mudukaṇ”⁵ti-ādi⁴ pathavīdhātutejodhātuvāyodhātubhedāṃ phoṭṭhabbārammaṇaṃ kāyadvāre āpāthaṃ āgacchati, ayaṃ satto imasmiṃ khaṇe imaṃ nāma phoṭṭhabbārammaṇaṃ phusitvā sumano vā dummano vā majjhatto vā jātoti taṃ sabbaṃ Tathāgatassa sabbaññutaññāṇaṃ jānāti. Tathā yaṃ aparimāṇāsu lokadhātūsu imassa sadevakassa lokassa sukhadukkhādibhedāṃ dhammārammaṇaṃ manodvāre āpāthaṃ āgacchati, ayaṃ satto imasmiṃ khaṇe imaṃ nāma dhammārammaṇaṃ vijānitvā sumano vā dummano vā majjhatto vā jātoti taṃ sabbaṃ Tathāgatassa sabbaññutaññāṇaṃ jānāti. Imassa pana mahājanassa pariyesitvā appattampi atthi, pariyesitvā pattampi atthi. Apariyesitvā appattampi atthi, apariyesitvā pattampi atthi. Sabbaṃ Tathāgatassa sabbaññutaññāṇena appattaṃ nāma natthīti.

121. Puna aparena pariyāyena sabbaññutaññāṇabhāvasādhanaṭṭhaṃ⁵ **na tassāti** gāthamāha. Tattha **na tassa addiṭṭhamidhatthi kiñcīti** tassa Tathāgatassa idha imasmiṃ tedhātuke loke, imasmiṃ paccuppannakāle vā paññācakkhunā addiṭṭhaṃ nāma kiñci appamattakampi na atthi na samvijjati. **Atthīti** idaṃ vattamānakālikaṃ ākhyātapadaṃ. Iminā paccuppannakālikassa sabbadhammassa ñātabhāvaṃ dasseti. Gāthābandhasukhatthaṃ panettha da-kāro saṃyutto. **Atho aviññātanti** ettha **atho**-iti vacanopādāne nipāto. **Aviññātanti** atītakālikaṃ aviññātaṃ nāma kiñci dhammajātaṃ. Nāhosīti pāṭhaseso. Abyayabhūtaṃ atthisaddassa gahaṇe pāṭhasesaṃ vināpi yujjatiyeva. Iminā atītakālikassa sabbadhammassa ñātabhāvaṃ

1. Abhi 1. 164 piṭṭhe.

2. Abhi 1. 166 piṭṭhe.

3. Abhi 1. 167 piṭṭhe.

4. Abhi 1. 170 piṭṭhe.

5. Sabbaññutabhāvadassanattam (Si)

dasseti. **Ajānitabbanti** anāgatakālikam ajānitabbam nāma dhammajātam na bhavissati, natthi vā. Iminā anāgatakālikassa sabbadhammassa nātabhāvam dasseti. Jānanakiriyāvisesanamattameva vā ettha a-kāro. **Sabbam abhiññāsi yadatthi neyyanti** ettha yaṃ tekālikam vā kālavimuttam vā neyyam jānitabbam kiñci dhammajātam atthi, tam sabbam Tathāgato abhiññāsi adhikena sabbaññutaññāṇena jāni paṭivijjhi. Ettha atthisaddena tekālikassa kālavimuttassa ca gahaṇā¹ atthisaddo abyayabhūtoyeva daṭṭhabbo. **Tathāgato tena samantacakkhūti** kālavasena okāsavasena ca nippadesattā samantā sabbato pavattam nāṇacakkhu assāti samantacakkhu. Tena yathāvuttana kāraṇena Tathāgato samantacakkhu, sabbaññūti vuttam hoti. Imissā gāthāya puggalādhiṭṭhānāya desanāya sabbaññubhaññāṇam sādhitam.

Puna Buddhañāṇanam visayavasena sabbaññutaññāṇam dassetukāmo **samantacakkhūti kenatṭhena samantacakkhūti**-ādimāha. Tattha gāthāya **samantacakkhūti** vuttapade yaṃ tam samantacakkhu, tam kenatṭhena samantacakkhūti attho. Attho panassa **yāvatā dukkhassa dukkhatṭho**-ādīhi vuttoyeva hoti. Sabbaññutaññāṇam hi samantacakkhu. Yathāha “samantacakkhu vuccati sabbaññutaññāṇam”²ti. Tasmim sabbaññutaññāṇatṭhe vutte samantacakkhutt³ho vuttoyeva hotīti. Buddhasseva nāṇānīti **Buddhañāṇāni**. **Dukkhe nāṇā**ḍīnīpi hi sabbākārena Buddhasseva Bhagavato pavattanti, itaresam pana ekadesamatteneva pavattanti. **Sāvakasādhāraṇānīti** pana ekadesenāpi atthitam sandhāya vuttam. **Sabbo nātoti** sabbo nāṇena nāto. **Aññāto dukkhatṭho natthīti** vuttameva attham paṭisedhena vibhāveti. **Sabbo diṭṭhoti** na kevalam nātamattoyeva, atha kho cakkhunā diṭṭho viya kato. **Sabbo viditoti** na kevalam diṭṭhamattoyeva, atha kho pākaṭo. **Sabbo sacchikatoti** na kevalam viditoyeva, atha kho tattha nāṇapaṭilābhavasena paccakkhikato. **Sabbo phassitoti** na kevalam sacchikatoyeva, atha kho punappunam yathāruci samudācāravasena phutt³hoti. Atha vā **nāto** sabhāvalakkhaṇavasena. **Diṭṭho** sāmāññalakkhaṇavasena. **Vidito** rasavasena. **Sacchikato**

1. Gahaṇam (Sī)

2. Khu 8. 93 piṭṭhe.

3. Samantacakkhu-attho (Sī)

paccupaṭṭhānavasena. **Phassito** padaṭṭhānavasena. Atha vā ñāto ñāṇuppadavasena. Diṭṭho cakkhuppadavasena. Vidito paññuppadavasena. Sacchikato vijjuppadavasena. Phassito ālokuppadavasena. “Yāvatā dukkhassa dukkhaṭṭho, sabbo diṭṭho, adiṭṭho dukkhaṭṭho natthi”ti-ādinā nayena ca “yāvatā sadevakassa lokassa -pa- anuvicaritaṃ manasā, sabbaṃ ñātaṃ, aññātaṃ natthi”ti-ādinā nayena ca vitthāro veditabbo. Paṭhamam vuttagāthānigamanavasena puna vuttā. Tamnigamaneyeva hi kate ñāṇanigamanampi katameva hotīti.

Sabbaññutaññāṇaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Saddhammappakāsinīyā Paṭisambhidāmaggaṭṭhakathāya

Ñāṇakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Diṭṭhikathā

1. Assādaditṭhiniddesavaṇṇanā

122. Idāni ñāṇakathānantaraṃ kathitāya diṭṭhikathāya anupubba-anuvaṇṇanā¹ anuppattā. Ayaṃ hi diṭṭhikathā ñāṇakathāya kataññāparicayassa samadhigatasammādiṭṭhissa micchādiṭṭhimalavisodhanā sukarā hoti, sammādiṭṭhi ca suparisuddhā hotīti ñāṇakathānantaraṃ kathitā. Tattha **kā diṭṭhī**ti-ādikā pucchā, **kā diṭṭhī**ti **abhinivesaparāmāso diṭṭhī**ti-ādikā pucchitapucchāya vissajjanam, **katham abhinivesaparāmāso diṭṭhī**ti-ādiko vissajjitavissajjanassa vitthāraniddeso, **sabbāva tā diṭṭhiyo assādaditṭhiyoti**-ādikā diṭṭhisuttasaṃsandanāti evamime cattāro paricchedā. Tattha pucchāparicchede tāva **kā diṭṭhī**ti dhammapucchā sabhāvapucchā. **Kati diṭṭhiṭṭhānānī**ti hetupucchā paccayapucchā, kittakāni diṭṭhināṃ kārāṇānīti attho. **Kati diṭṭhipariyutṭhānānī**ti samudācārapucchā vikārapucchā. Diṭṭhiyo eva hi samudācāravasena cittaṃ pariyonandhantiyo uṭṭhahantīti

1. Apubbathānuvaṇṇanā (Ka)

diṭṭhipariyuṭṭhānāni nāma honti. **Kati diṭṭhiyoti** diṭṭhīnaṃ saṅkhāpucchā gaṇanāpucchā. **Kati diṭṭhābhinivesāti** vatthupphabhedavasena ārammaṇanānattavasena diṭṭhipphabhedapucchā. Diṭṭhiyo eva hi taṃ taṃ vatthum taṃ taṃ ārammaṇaṃ abhinivisanti parāmasantīti diṭṭhiparāmāsāti vuccanti. **Katamo diṭṭhiṭṭhānasamugghātoti** diṭṭhīnaṃ paṭipakkhapucchā pahānūpāyapucchā¹. Diṭṭhikāraṇāni hi khandhādīni diṭṭhisamugghātena tāsāṃ kāraṇāni na hontīti tāni ca kāraṇāni samugghātītāni nāma honti. Tasmā diṭṭhiṭṭhānāni sammā bhusaṃ haññanti etenāti diṭṭhiṭṭhānasamugghātoti vuccati.

Idāni etāsaṃ channaṃ pucchānaṃ **kā diṭṭhīti**-ādīni cha vissajjanāni. Tattha **kā diṭṭhīti** vissajjetabbapucchā. **Abhinivesaparāmāso diṭṭhīti** vissajjanaṃ. Sā² pana aniccādi ke vatthusmiṃ niccādivasena abhinivisati paṭiṭṭhahati dāḷhaṃ gaṇhātīti **abhiniveso**. Aniccādi-ākāraṃ atikkamitvā niccanti-ādivasena vattamāno parato āmasati gaṇhātīti **parāmāso**. Atha vā niccanti-ādikaṃ paraṃ uttamaṃ saccanti āmasati gaṇhātīti parāmāso, abhiniveso ca so parāmāso cāti **abhinivesaparāmāso**. Evaṃpakāro diṭṭhīti kiccatto diṭṭhisabhāvaṃ vissajjeti. **Tiṇi satanti** tiṇi satāni, vacanavipallāso kato. **Katamo diṭṭhiṭṭhānasamugghātoti** pucchāṃ anuddharitvā **sotāpattimaggo diṭṭhiṭṭhānasamugghātoti** vissajjanaṃ kataṃ.

123. Idāni **kathaṃ abhinivesaparāmāsoti**-ādi vitthāraniddeso. Tattha **rūpanti** upayogavacanāṃ. Rūpaṃ abhinivesaparāmāsoti sambandho. **Rūpanti** cettha rūpupādānakkhandho kaṣiṇarūpaṇca. “Etaṃ mamā”ti abhinivesaparāmāso diṭṭhi, “esohamasmi”ti abhinivesaparāmāso diṭṭhi, “eso me attā”ti abhinivesaparāmāso diṭṭhīti paccekaṃ yojetabbaṃ. **Etanti** sāmāññavacanāṃ. Teneva “vedanaṃ etaṃ mama, saṅkhāre etaṃ mamā”ti napuṃsakavacanāṃ ekavacanaṇca kataṃ. Esoti pana vattabbamapekkhitvā pulliṅgekavacanāṃ kataṃ. **Etaṃ mamāti** taṇhāmaññanāmūlikā diṭṭhi. **Esohamasmīti** mānāmaññanāmūlikā diṭṭhi. **Eso me attāti** diṭṭhimaññanā eva. Keci pana “etaṃ mamāti mamaṃkāraḥkappanā, esohamasmi ahaṃkāraḥkappanā, eso me

1. Pahīnūpāyapucchā (Ka)

2. So (Ka)

attāti ahaṁkāramamaṁkārakappito attābhinivesoti ca, tathā yathākkameneva taṇhāmūlaniveso mānapaggāho, taṇhāmūlaniviṭṭho mānapaggahito, attābhinivesoti ca, saṅkhārānaṁ dukkhalakkhaṇādassanaṁ, saṅkhārānaṁ aniccalakkhaṇādassanaṁ, saṅkhārānaṁ tilakkhaṇādassanaṁhetuko attābhinivesoti ca, dukkhe asubhe ca sukhaṁ subhanti vipallāsagatassa, anicce niccanti vipallāsagatassa, catubbidhavipallāsagatassa ca attābhinivesoti ca, pubbenivāsañāṇassa ākāraṁkappanā, dibbacakkhuñāṇassa anāgatapaṭilābhakappanā, pubbantāparanta-idappaccayatāpaṭiccasamuppannesu dhammesu kappanissitassa attābhinivesoti ca, nandiyā atītaṁanvāgameti, nandiyā anāgataṁ paṭikaṁkhati, paccuppannesu dhammesu saṁhīrati attābhinivesoti ca, pubbante aññāṇahetukā diṭṭhi, aparante aññāṇahetukā diṭṭhi, pubbantāparante idappaccayatāpaṭiccasamuppannesu dhammesu aññāṇahetuko attābhiniveso”ti ca etesaṁ tiṇṇaṁ vacanānaṁ atthaṁ vaṇṇayanti.

Diṭṭhiyo panettha paṭhamaṁ pañcakkhandhavatthukā, tato cha-
ajjhātibāhīrāyatana viññāṇakāya saṁphassaṁkāya vedanāṁkāya saññāṁkāya cetanāṁkāyatanhāṁkāya vitakkavicāradhātu dasakasiṇadvattimsākāravatthukā diṭṭhiyo vuttā. Dvattimsākāresu ca yattha visuṁ abhiniveso na yujjati, tattha sakalasārīrābhinivesavaseneva visuṁ abhiniveso viya katoti vedītabbā. Tato dvādasāyatana-aṭṭhārasadhātu-ekūnavīsati-indriyavasena yojanā katā. Tīṇi ekantalokuttarindriyāni na yojitāni. Na hi lokuttaravatthukā diṭṭhiyo honti. Sabbatthāpi ca lokiyalokuttaramissesu dhammesu lokuttare ṭhapetvā lokiyā eva gahetabbā. Anindriyabaddharūpaṇa na gahetabbameva. Tato tedhātukavasena navavidhabhavavasena jhānabrahmavihārasamāpattivāsena paṭiccasamuppādaṅgavasena ca yojanā katā. Jātijarāmarāṇānaṁ visuṁ gahaṇe parihāro vuttanayo eva. Sabbāni cetāni rūpādikāni jarāmarāṇāntāni aṭṭhanavutisatāṁ padāni bhavanti.

124. Diṭṭhiṭṭhānesu **khandhāpi diṭṭhiṭṭhānanti** vīsativatthukāyapi sakkāyadiṭṭhiyā pañcannaṁ khandhānaṁyeva vatthuttā “ye hi keci bhikkhave samaṇā vā brāhmaṇā vā attānaṁ samanupassamānā samanupassanti, sabbe te

pañcupādānakkhandhesuyeva samanupassanti, etesaṃ vā aññatarā”¹ ti vuttattāca pañcupādānakkhandhā diṭṭhīnaṃ kāraṇaṃ. **Avijjāpi diṭṭhiṭṭhānanti** avijjāya andhikatānaṃ diṭṭhi-uppattito “yāyaṃ bhante diṭṭhi ‘asammāsambuddhesu Sammāsambuddhā’² ti, ayaṃ nu kho bhante diṭṭhi kiṃ paṭicca paññāyatīti. Mahatī kho esā kaccāna dhātu, yadidaṃ avijjādhātu. Hīnaṃ kaccāna dhātuṃ paṭicca uppajjati hīnā saññā hīnā diṭṭhī”³ ti² vacanato ca avijjā diṭṭhīnaṃ kāraṇaṃ. **Phassopi diṭṭhiṭṭhānanti** tena phassena phuṭṭhassa diṭṭhi-uppattito “ye te bhikkhave samaṇabrāhmaṇā pubbantakappikā pubbantānudiṭṭhino pubbantaṃ ārabba anekavihitāni adhivuttipadāni³ abhivadanti, tadapi phassapaccayā”⁴ ti⁴ vacanato ca phasso diṭṭhīnaṃ kāraṇaṃ. **Saññāpi diṭṭhiṭṭhānanti** ākāramattaggahaṇena ayāthāvasabhāvagāhahetuttā saññāya—

“Yāni ca tīṇi yāni ca saṭṭhi,
Samaṇappavādasitāni bhūripaṇṇa.
Saññakkharasaññanissitāni,
Osaraṇāni vineyya⁵ oghatama’gā”⁶ ti⁶—

vacanato “saññānidānā hi papañcasaṅkhā”⁷ ti⁷ vacanato ca saññā diṭṭhīnaṃ kāraṇaṃ. **Vitakkopi diṭṭhiṭṭhānanti** ākāraparivitakkena diṭṭhi-uppattito—

“Naheva saccāni bahūni nānā,
Aññatra saññāya niccāni⁸ loke.
Takkañca diṭṭhīsu pakappayitvā,
Saccaṃ musāti dvayadhammamaḥū”⁹ ti⁹—

vacanato ca vitakko diṭṭhīnaṃ kāraṇaṃ. **Ayonisomanasikāropi diṭṭhiṭṭhānanti** ayoniso manasikārassa akusalānaṃ asādhāraṇahetuttā “tassevaṃ ayoniso manasikaroto channaṃ diṭṭhīnaṃ aññatarā diṭṭhi uppajjati”¹⁰ ti¹⁰ vacanato ca ayoniso manasikāro diṭṭhīnaṃ

1. Saṃ 2. 38 piṭṭhe. 2. Saṃ 1. 367 piṭṭhe. 3. Adhimuttipadāni (Sī)
4. Dī 1. 38 piṭṭhe. 5. Viceyya (Sī) 6. Khu 1. 362 piṭṭhe.
7. Khu 1. 414; Khu 7. 216 piṭṭhesu. 8. Saccāni (Sī) 9. Khu 1. 416 piṭṭhe.
10. Ma 1. 10 piṭṭhe.

kāraṇaṃ. **Pāpamittopi diṭṭhiṭṭhānanti** pāpamittassa diṭṭhānugati-āpajjanena diṭṭhi-uppattito “bāhiraṃ bhikkhave aṅganti karitvā na aññaṃ ekaṅgampi samanupassāmi, yaṃ evaṃ mahato anattāya saṃvattati. Yathayidaṃ bhikkhave pāpamittatā”¹ti vacanato ca pāpamitto diṭṭhīnaṃ kāraṇaṃ.

Paratopi ghoso diṭṭhiṭṭhānanti durakkhātadhammassavanena diṭṭhi-uppattito “dveme bhikkhave hetū dve paccayā micchādiṭṭhiyā uppādāya parato ca ghoso ayoniso ca manasikāro”²ti vacanato ca parato ghoso micchādiṭṭhikato micchādiṭṭhipaṭisaññuttakathā diṭṭhīnaṃ kāraṇaṃ.

Idāni **diṭṭhiṭṭhānanti** padassa atthaṃ vivaranto **khandhā hetu khandhā paccayoti-ādimāha**. Khandhā eva diṭṭhīnaṃ **uppādāya**, janakahetu ceva upatthambhakapaccayo cāti attho. **Samuṭṭhānaṭṭhenāti** samuṭṭhahanti uppajjanti etenāti samuṭṭhānaṃ, kāraṇanti attho. Tena samuṭṭhānaṭṭhena, diṭṭhikāraṇabhāvenāti attho.

125. Idāni kiccabhedena diṭṭhibhedam dassento **katamāni aṭṭhārasa diṭṭhipariyutṭhānānīti-ādimāha**. Tattha **yā diṭṭhīti** idāni vuccamānānaṃ aṭṭhārasannaṃ padānaṃ sādharmaṇaṃ mūlapadaṃ. Yā diṭṭhi, tadeva diṭṭhigataṃ, yā diṭṭhi, tadeva diṭṭhigahananti sabbehi sambandho kātabbo. Ayāthāvadassanaṭṭhena diṭṭhi, tadeva diṭṭhīsu gataṃ dassanaṃ dvāsaṭṭhidiṭṭhi-antogadhattāti **diṭṭhigataṃ**. Heṭṭhāpissa attho vuttoyeva. Dvinnam antānaṃ ekantagatatāpi **diṭṭhigataṃ**. Sā eva diṭṭhi duratikkamanaṭṭhena **diṭṭhigahanaṃ** tiṇagahanavanagahanapabbatagahanāni viya. Sāsaṅkasappaṭibhayaṭṭhena **diṭṭhikantāraṃ** corakantāravāḷakantāranirudakakantāradubbhikkhakantārā viya. Dhammasaṅgaṇīyaṃ³ “diṭṭhikantāro”ti sakaliṅgeneva āgataṃ. Sammādiṭṭhiyā vinivijjhaṇaṭṭhena paṭilomaṭṭhena⁴ ca **diṭṭhivisūkaṃ**. Micchādassanaṃ hi uppajjamānaṃ sammādassanaṃ vinivijjhati ceva vilometi ca. Dhammasaṅgaṇīyaṃ³ “diṭṭhivisūkāyikan”ti āgataṃ. Kadāci sassatassa, kadāci ucchedassa gahaṇato diṭṭhiyā virūpaṃ phanditanti **diṭṭhivipphanditaṃ**. Diṭṭhigatiko hi ekasmiṃ patiṭṭhātum na sakkoti, kadāci sassataṃ anussarati, kadāci ucchedaṃ. Diṭṭhiyeva anatthe saṃyojetīti **diṭṭhisaññojanaṃ**. Diṭṭhiyeva antotudanaṭṭhena dunnīharaṇīyaṭṭhena ca sallanti

1. Am 1. 17 piṭṭhe.

3. Abhi 1. 94, 222 piṭṭhesu.

2. Am 1. 86 piṭṭhe.

4. Paṭilomaṇaṭṭhena (Ka)

diṭṭhisallam. Diṭṭhiyeva pīlākaraṇaṭṭhena sambādhoti¹ **diṭṭhisambādho.** Diṭṭhiyeva mokkhāvaraṇaṭṭhena palibodhoti **diṭṭhipalibodho.** Diṭṭhiyeva dummocanīyaṭṭhena bandhananti **diṭṭhibandhanam.** Diṭṭhiyeva duruttaraṭṭhena papātoti **diṭṭhipapāto.** Diṭṭhiyeva thāmagataṭṭhena anusayoti **diṭṭhānusayo.** Diṭṭhiyeva attānam santāpetīti **diṭṭhisantāpo.** Diṭṭhiyeva attānam anudahatīti **diṭṭhiparilāho.** Diṭṭhiyeva kilesakāyaṃ ganhetīti **diṭṭhigantho.** Diṭṭhiyeva bhusam ādiyatīti **diṭṭhupādānam.** Diṭṭhiyeva “saccan”ti-ādivasena abhinivisatīti **diṭṭhābhiniveso.** Diṭṭhiyeva idam paranti āmasati, parato vā āmasatīti **diṭṭhiparāmāso.**

126. Idāni rāsivasena soḷasa diṭṭhiyo uddisanto **katamā soḷasadiṭṭhiyoti-** ādimāha. Tattha sukhasomanassasaṅkhāte assāde diṭṭhi **assādadiṭṭhi.** Attānam anugatā diṭṭhi **attānudiṭṭhi.** Natthīti pavattatā viparītā diṭṭhi **micchādiṭṭhi.** Sati kāye diṭṭhi, santī vā kāye diṭṭhi **sakkāyadiṭṭhi.** **Kāyoti** cettha khandhapaṇcakam, khandhapaṇcakasaṅkhāto sakkāyo vatthu patiṭṭhā etissāti **sattāyavattukā.** Sassatanti pavattā diṭṭhi **sassatadiṭṭhi.** Uccedoti pavattā diṭṭhi **ucchedadiṭṭhi.** Sassatādi-antam gaṇhātīti **antaggāhikā,** antaggāho vā assā atthīti antaggāhikā. Atītasāṅkhātam pubbantam anugatā diṭṭhi **pubbantānudiṭṭhi.** Anāgatasāṅkhātam aparantam anugatā diṭṭhi **aparantānudiṭṭhi.** Anatthe saṃyojetīti **saṃñojanikā.** Ahaṅkāravasena ahanti uppannena mānena diṭṭhiyā mūlabhūtena vinibandhā ghaṭitā uppāditā diṭṭhi **ahanti mānavinibandhā diṭṭhi.** Tathā mamaṅkāravasena mamanti uppannena mānena vinibandhā diṭṭhi **mamanti mānavinibandhā diṭṭhi.** Attano vadanam kathanam attavādo, tena paṭisaññuttā baddhā diṭṭhi **attavādapaṭisaṃyuttā diṭṭhi.** Attānam lokoti vadanam kathanam lokavādo, tena paṭisaññuttā diṭṭhi **lokavādapaṭisaṃyuttā diṭṭhi.** Bhavo vuccati sassatam, sassatavasena uppajjanadiṭṭhi **bhavadiṭṭhi.** Vibhavo vuccati ucchedo, ucchedavasena uppajjanadiṭṭhi **vibhavadiṭṭhi.**

127-128. Idāni tīṇi satam diṭṭhābhinivese niddisitukāmo **katame tīṇi satam diṭṭhābhinivesāti** pucchitvā te avissajjetvāva visum visum abhinivesavissajjaneneva te vissajjetukāmo **assādadiṭṭhiyā**

1. Thāmagataṭṭhena anusambādhoti (Si)

katihākārehi abhiniveso hotīti-ādinā nayena soḷasannaṃ diṭṭhinaṃ abhinivesākāragāṇaṃ¹ pucchitvā puna **assādadiṭṭhiyā pañcatimsāya ākārehi abhiniveso hotīti** tāsāṃ soḷasannaṃ diṭṭhinaṃ abhinivesākāragāṇaṃ vissajjetvā puna tāni gaṇanāni vissajjento **assādadiṭṭhiyā katamehi pañcatimsāya ākārehi abhiniveso hotīti**-ādimāha. Tattha **rūpaṃ paṭiccāti** rūpakkhandaṃ paṭicca. **Uppajjati sukhaṃ somanassanti** “ayaṃ me kāyo īdiso”ti rūpasampadaṃ nissāya gehasitaṃ rāgasampayuttaṃ sukhaṃ somanassaṃ uppajjati. Heṭṭhā vuttenaṭṭhena sukhañca somanassañca. Taṃyeva **rūpassa assādoti** rūpanissayo assādo. Taṃ hi sukhaṃ taṇhāvasena assādīyati upabhuñjīyatīti assādo. **Abhinivesaparāmāso diṭṭhīti** so assādo sassatoti vā ucchijjissatīti vā sassataṃ vā ucchijjamānaṃ vā attānaṃ sukhitaṃ karotīti vā abhinivesaparāmāso hoti. Tasmā yā ca diṭṭhi yo ca assādoti assādassa diṭṭhibhāvābhāvepi assādaṃ vinā sā diṭṭhi na hotīti katvā ubhayampi samuccitaṃ. **Assādadiṭṭhīti** assāde pavattā diṭṭhīti vuttaṃ hoti.

Idāni nānāsuttehi saṃsandetvā micchādiṭṭhiṃ micchādiṭṭhikañca garahitukāmo **assādadiṭṭhimicchādiṭṭhīti**-ādimāha. Tattha **diṭṭhivipattīti** sammādiṭṭhivināsakamicchādiṭṭhisāṅkhātadiṭṭhiyā vipatti. **Diṭṭhivipannoti** vipannā vinaṭṭhā sammādiṭṭhi assāti diṭṭhivipanno, vipannadiṭṭhīti vuttaṃ hoti. Micchādiṭṭhiyā vā vipanno vinaṭṭhoti diṭṭhivipanno. **Na sevitabbo** upasaṅkamanena. **Na bhajitabbo** cittena. **Na payirupāsitaḥ** upasaṅkamitvā nisīdanena. **Taṃ kissa hetūti** “taṃ sevanādikaṃ kena kāraṇena na kātabban”ti tassa kāraṇapucchā. **Diṭṭhi hissa pāpikāti** kāraṇavissajjanaṃ. Yasmā assa puggalassa diṭṭhi pāpikā, tasmā taṃ sevanādikaṃ na kātabbanti attho. **Diṭṭhiyā rāgoti** “sundarā me diṭṭhī”ti diṭṭhiṃ ārabha diṭṭhiyā uppajjanarāgo. **Diṭṭhirāgarattoti** tena diṭṭhirāgena raṅgena rattaṃ vatthaṃ viya ratto. **Na mahapphalanti** vipākaphalena. **Na mahānisamsanti** nissandaphalena.

Purisapuggalassāti purisasāṅkhātassa puggalassa. Lokiyavohārena hi puri vuccati sarīraṃ, tasmim purismim seti pavattatīti puriso, puṃ

1. ...gahaṇaṃ (Sī)

vuccati nirayo, taṃ puṇṇaṃ galati gacchatīti puggalo. Yebhuyyena hi sattā sugatito cutā duggatīyaṃyeva nibbattanti. **Taṃ kissa hetūti** taṃ na mahapphalattaṃ kena kāraṇena hoti. **Diṭṭhi hissa pāpikāti** yasmā assa puggalassa diṭṭhi pāpikā, tasmā na mahapphalaṃ hotīti attho. **Dveva gatiyoti** pañcasu gatīsu dveva gatiyo. Vipajjamānāya diṭṭhiyā **nirayo**. Sampajjamānāya **tiracchānayo**. **Yañceva kāyakammanti** sakalīṅgadhāraṇapaṭipadānuyoga-abhivādanapaccuṭṭhāna-añjalikammādi kāyakammaṃ. **Yañca vacīkammanti** sakasamayapariyāpuṇanasajjhāyana-desanāsamādapanādi vacīkammaṃ. **Yañca manokammanti** idhalokacintāpaṭisaṃyuttaṃ paralokacintāpaṭisaṃyuttaṃ katakacintāpaṭisaṃyuttaṃ manokammaṃ. Tiṇakaṭṭhadhaññabījesu sattadiṭṭhi¹ dānānuppadānapaṭiggahaṇaparibhogesu ca kāyavacīmanokammāni. **Yathādiṭṭhīti** yā ayaṃ diṭṭhi, tassānurūpaṃ. **Samattanti** paripuṇṇaṃ. **Samādinanti** gahitaṃ.

Aṭṭhakathāyaṃ pana vuttaṃ—tadetaṃ yathādiṭṭhiyaṃ ṭhitakāyakammaṃ diṭṭhisahajātakāyakammaṃ diṭṭhānulomikakāyakammanti tividhaṃ hoti. Tattha “pāṇaṃ hanato adinnaṃ ādiyato micchācarato natthi tatonidānaṃ pāpaṃ, natthi pāpassa āgamo”ti yaṃ evaṃ diṭṭhikassa sato pāṇātipāta-adinnādānamicchācārasaṅkhātāṃ kāyakammaṃ, idaṃ **yathādiṭṭhiyaṃ ṭhitakāyakammaṃ** nāma. “Pāṇaṃ hanato adinnaṃ ādiyato micchācarato natthi tato nidānaṃ pāpaṃ, natthi pāpassa āgamo”ti yaṃ imāya diṭṭhiyā iminā dassanena sahajātāṃ kāyakammaṃ, idaṃ **diṭṭhisahajātakāyakammaṃ** nāma. Tadeva pana samattaṃ samādinnaṃ gahitaṃ parāmaṭṭhaṃ **diṭṭhānulomikakāyakammaṃ** nāma. Vacīkammamanokammesupi eseva nayo. Ettha pana musā bhaṇato piṣuṇaṃ bhaṇato pharusāṃ bhaṇato samphaṃ palapato abhiṃjhaluno byāpannacittassa micchādiṭṭhikassa sato natthi tatonidānaṃ pāpaṃ, natthi pāvassa āgamoti yojanā kātubbā. Liṅgadhāraṇādipariyāpuṇanādilokacintādivasena vuttanayo cettha sundaro.

Cetanādīsu diṭṭhisahajātā cetanā **cetanā** nāma. Diṭṭhisahajātā patthanā **patthanā** nāma. Cetanāpatthanānaṃ vasena cittaṭṭhapanā **paṇidhi** nāma. Tehi pana cetanādīhi sampayuttā phassādayo saṅkhārakkhandhapariyāpannā

1. Sattadiṭṭhi (Sī)

2. Diṭṭhisahagatā (Ka)

dhammā **saṅkhārā** nāma. **Aniṭṭhāyāti**-ādīhi dukkhameva vuttaṃ. Dukkhaṃ hi sukhakāmehi sattehi na esitattā **aniṭṭhaṃ**. Appiyattā **akantaṃ**. Manassa avaḍḍhanato, manasi avisappanato ca **amanāpaṃ**. Āyatim abhaddatāya **ahitaṃ**. Piḷanato **dukkhanti**. **Taṃ kissa hetūti** taṃ evaṃ saṃvattanaṃ kena kāraṇena hotīti attho. Idānissa kāraṇaṃ **diṭṭhi hissa pāpikāti**. Yasmā tassa puggalassa diṭṭhi pāpikā lāmakā, tasmā evaṃ saṃvattatīti attho. **Allāya pathaviyā nikkhittanti** udakena tintāya bhūmiyā ropitaṃ. **Pathavīrasaṃ āporasanti** tasmiṃ tasmiṃ ṭhāne pathaviyā ca sampadaṃ āpassa ca sampadaṃ. Bījanikkhittaṭṭhāne hi na sabbā pathavī na sabbo āpo ca bījaṃ phalaṃ gaṇhāpeti. Yo pana tesaṃ padeso bījaṃ phusati, soyeva bījaṃ phalaṃ gaṇhāpeti. Tasmā bījaposaṇāya paccayabhūtoyeva so padeso pathavīraso āporasoti veditabbo. Rasasaddassa hi sampatti ca attho. Yathāha “kiccasampatti-atthena raso nāma pavuccatī”ti. Loke ca “suraso gandhabbo”ti vutte susampanno gandhabboti attho ñāyati. **Upādiyatīti** gaṇhāti. Yo hi padeso paccayo hoti, taṃ paccayaṃ labhamānaṃ bījaṃ taṃ gaṇhāti nāma. **Sabbaṃ tanti** sabbaṃ taṃ rasaajātaṃ. **Tittakattāyāti** so pathavīraso āporaso ca attitako samānopi tittakaṃ bījaṃ nissāya nimbarukkhādīnaṃ tesaṃ phalānañca tittakabhāvāya saṃvattati. **Kaṭukattāyāti** idaṃ purimasseva vevacanaṃ.

“Vaṇṇagandharasūpeto, ambo’yaṃ ahuvā pure.

Tameva pūjaṃ labhamāno, kenambo kaṭukapphalo”ti¹—

āgataṭṭhāne viya hi idhāpi tittakameva appiyaṭṭhena kaṭukanti veditabbaṃ. **Asātattāyāti** amadhurabhāvāya. Asāduttāyātipi pāṭho, asādubhāvāyāti attho. **Sādūti** hi madhuraṃ. **Bījaṃ hissāti** assa nimbādikassa bījaṃ. **Evamevanti** evaṃ evaṃ. Yasmā sukhā vedanā paramo assādo, tasmā micchādiṭṭhiyā dukkhavedanāvasena ādīnavo dassitoti. Puna aṭṭhārasabhedena diṭṭhiyā ādīnavaṃ dassetuṃ **assādadiṭṭhi micchādiṭṭhīti**-ādimāha. Taṃ vuttatthameva. **Imehi aṭṭhārasahi ākārehi pariyuṭṭhitacittassa saññogoti** diṭṭhiyā eva saṃsāre bandhanaṃ dasseti.

1. Khu 5. 48 piṭṭhe.

129. Yasmā pana diṭṭhibhūtānipi saññojanāni atthi adiṭṭhibhūtānipi, tasmā taṃ pabhedam dassento **atthi sañño janāni cevāti**-ādimāha. Tattha yasmā kāmarāgasaññojanasseva **anunayasaññojananti** āgataṭṭhānampi atthi, tasmā anunayasaññojananti vuttam. Kāmarāgabhāvaṃ appatvā pavattam lobham sandhāya etaṃ vuttanti veditabbam.

Sesakhandhāyatanādīmūlakesupi vāresu imināva nayena attho veditabbo. Vedanāparamattā ca assādassa vedanāpariyosānā eva desanā katā. Saññādayo na gahitā. **Imehi pañcatimsāya ākārehīti** pañcakkhandhā ajjhattivāyatanādīni pañca chakkāni cāti imāni pañcatimsa vatthūni nissāya uppanna-assādārammaṇavasena pañcatimsāya ākārehi.

Assādadiṭṭhiniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Attānudiṭṭhiniddesavaṇṇanā

130. Attānudiṭṭhiyaṃ **assutavā puthujjanoti** āgamādhigamābhāvā ñeyyo assutavā iti. Yassa hi khandhadhātu-āyatanasaccapaccayākāra-satipaṭṭhānādīsu uggahaparipucchāvinicchayavirahitattā attānudiṭṭhipaṭisedhakaro neva āgamo, paṭipattiyā adhigantabbassa anadhigatattā na ca adhigamo atthi, so āgamādhigamānaṃ abhāvā ñeyyo assutavā iti. **Sutanti** hi Buddhavacanāgamo ca sutaphalattā hetuvohāravasena adhigamo ca, taṃ sutam assa atthīti sutavā, na sutavā assutavā. Svāyaṃ—

Puthūnaṃ jananādīhi, kāraṇehi puthujjano.

Puthujjanantogadhattā, puthuvāyaṃ jano iti.

So hi puthūnaṃ nānappakārānaṃ kilesādīnaṃ jananādīhi kāraṇehi **puthujjano**. Yathāha—“puthu kilese janentīti puthujjanā, puthu avihatasakkāyadiṭṭhikāti puthujjanā, puthu Satthārānaṃ mukhullokikāti puthujjanā, puthu sabbagatīhi¹ avuṭṭhitāti puthujjanā, puthu nānābhisaṅkhāre abhisaṅkharontīti puthujjanā, puthu nānā-oghehi vuyhantīti puthujjanā,

1. Nānāgatīhi (Sī)

puthu nānāsantāpehi santappentīti puthujjanā, puthu nānāpariḷāhehi
 paridayhantīti puthujjanā, puthu pañcasu kāmagaṇesu rattā giddhā gadhitā
 mucchitā ajjhosannā¹ laggā laggitā palibuddhāti puthujjanā, puthu pañcahi
 nīvaraṇehi āvutā nivutā ovutā pihitā paṭicchannā paṭikujjitāti puthujjanā”ti².
 Puthūnaṃ vā gaṇanapathamātītānaṃ ariyadhammaparammukhānaṃ
 nīcadhammasamudācārānaṃ janānaṃ antogadhattāpi puthujjanā, puthu vā
 ayaṃ, visumyeva saṅkhaṃ gato visamsaṭṭho sīlasutādiguṇayuttehi ariyehi
 janotipi puthujjano. Evametehi “assutavā puthujjano”ti dvīhi padehi ye te—

“Duve puthujjanā vuttā, Buddhenādiccabandhunā.

Andho puthujjano eko, kalyāṇeko puthujjano”ti—

dve puthujjanā vuttā, tesu andhaputhujjano vutto hotīti veditabbo.

Ariyānaṃ adassāvīti—ādīsu **ariyāti** ārakattā kilesehi, anaye na iriyanato,
 aye ca iriyanato, sadevakena ca lokena araṇīyato Buddhā ca Paccekabuddhā
 ca Buddhasāvakā ca vuccanti, Buddhā eva vā idha ariyā. Yathāha “sadevake
 bhikkhave loke -pa- Tathāgato ariyoti vuccatī”ti³.

Sappurisāti ettha pana Paccekabuddhā Tathāgatasāvakā ca “sappurisā”ti
 veditabbā. Te hi lokuttaraguṇayogena sobhanā purisāti sappurisā. Sabbeyeve
 vā ete dvedhāpi vuttā. Buddhāpi hi ariyā ca sappurisā ca Paccekabuddhā
 Buddhasāvakāpi. Yathāha—

“Yo ve kataññū katavedi dhīro,

Kalyāṇamitto daḷhabhatti ca hoti.

Dukhitassa sakkacca karoti kiccaṃ,

Tathāvidhaṃ sappurisaṃ vadanti”ti⁴.

Ettha hi “kataññū katavedi dhīro”ti paccekasambuddho vutto,
 “kalyāṇamitto daḷhabhatti cā”ti Buddhasāvako, “dukhitassa sakkacca karoti
 kiccaṃ”ti Sammāsambuddhoti. Idāni yo tesaṃ ariyānaṃ

1. Ajjhoppānā (Sī) 2. Khu 7. 192 piṭṭhe. 3. Saṃ 3. 381 piṭṭhe. 4. Khu 6. 10 Jātake.

adassanasīlo, na ca dassane sādhu-kārī, so “ariyānaṃ adassāvī”ti veditabbo. So ca cakkhunā adassāvī ñāṇena adassāvīti duvidho. Tesu ñāṇena adassāvī idhādhippeto. Maṃsacakkhunā hi dibbacakkhunā vā ariyā diṭṭhāpi adiṭṭhāva honti tesaṃ cakkhūnaṃ vaṇṇamattagahaṇato na ariyabhāvagocarato. Soṇasiṅgālādayopi hi cakkhunā ariye passanti, na ca te ariyānaṃ dassāvino, tasmā cakkhunā dassanaṃ na dassanaṃ, ñāṇena dassanameva dassanaṃ. Yathāha “kiṃ te Vakkali iminā pūtikāyena diṭṭhena, yo kho Vakkali dhammaṃ passati, so maṃ passatī”ti¹. Tasmā cakkhunā passantopi ñāṇena ariyehi diṭṭhaṃ aniccādilakkhaṇaṃ apassanto ariyādhigatañca dhammaṃ anadhigacchanto ariyakaradhammaṇaṃ ariyabhāvassa ca adiṭṭhattā “ariyānaṃ adassāvī”ti veditabbo.

Ariyadhammassa akovidoti satipaṭṭhānādibhede ariyadhamme akusalo. **Ariyadhamme avinītoti** ettha pana—

Duvidho vinayo nāma, ekamekettha pañcadhā.

Abhāvato tassa ayaṃ, “avinīto”ti vuccati.

Ayaṃ hi saṃvaravinayo pahānavinayoti duvidho vinayo. Ettha ca duvidhepi vinaye ekameko vinayo pañcadhā bhijjati. **Saṃvaravinayopi** hi sīlasaṃvaro satisaṃvaro ñāṇasaṃvaro khantisaṃvaro vīriyasaṃvaroti pañcavidho.

Pahānavinayopi tadaṅgappahānaṃ vikkhambhanappahānaṃ samucchadappahānaṃ paṭippassaddhippahānaṃ nissaraṇappahānanti pañcavidho.

Tattha “iminā pātimokkhasaṃvarena upeto hoti samupeto”ti² ayaṃ **sīlasaṃvaro**. “Rakkhati cakkhundriyaṃ cakkhundriye saṃvaraṃ āpajjati”ti³ ayaṃ **satisaṃvaro**.

“Yāni sotāni lokasmiṃ, (Ajitāti Bhagavā)

Sati tesaṃ nivāraṇaṃ.

Sotānaṃ saṃvaraṃ brūmi,

Paññāyete pidhīyare”ti⁴—

1. Saṃ 2. 98 piṭṭhe.

2. Abhi 2. 255 piṭṭhe.

3. Dī 1. 66; Ma 1. 238; Saṃ 2. 384; Am 1. 111 piṭṭhādīsu.

4. Khu 1. 434; Khu 8. 30 piṭṭhesu.

ayaṃ **ñāṇasaṃvaro**. “Khamo hoti sītassa uṇhassā”¹ti ayaṃ **khantisamvaro**. “Uppannaṃ kāmavitakkaṃ nādhivāseti”²ti ayaṃ **vīriyasamvaro**. Sabbopi cāyaṃ samvaro yathāsakaṃ samvaritabbānaṃ vinetabbānaṃ kāyaduccaritādīnaṃ samvaraṇato “samvaro”, vinayanato “vinayo”³ti vuccati. Evaṃ tāva samvaravinayo pañcadhā bhijjatīti veditabbo.

Tathā yaṃ nāmarūpaparicchedādīsu vipassanāññāṇesu paṭipakkhabhāvato dīpālakena viya tamassa tena tena vipassanāññāṇena tassa tassa anattassa³ pahānaṃ, seyyathidaṃ—nāmarūpavavatthānena sakkāyadiṭṭhiyā, paccayapariggahena ahetuvisamahetudiṭṭhinaṃ, kaṅkhāvitarāṇena kathamkathibhāvassa, kalāpasammasanena “ahaṃ mamā”⁴ti gātassa, maggāmaggaṇaṃ amagge maggasaññāya, udayadassanena ucchedadiṭṭhiyā, vayadassanena sassatadiṭṭhiyā, bhayadassanena sabhaye abhayaśāññāya, ādīnavadassanena assādaśāññāya, nibbidānupassanena abhiratiśāññāya, muñcitukamyatāññāṇena amuñcitukamyatāya, upekkhāññāṇena anupekkhāya, anulomaññāṇena dhammaṭṭhiyaṃ nibbāne ca paṭilomabhāvassa, gotrabhunā saṅkhāraṇimittagāhassa pahānaṃ, etaṃ **tadaṅgappahānaṃ** nāma.

Yaṃ pana upacārappanābhedenā samādhinā pavattibhāvanivāraṇato ghaṭappahārena viya udakapiṭṭhe sevālassa tesāṃ tesāṃ nīvaraṇādidhammānaṃ pahānaṃ, idaṃ **vikkhambhanappahānaṃ** nāma. Yaṃ catunnaṃ ariyamaggānaṃ bhāvitattā taṃtaṃmaggavato attano santāne “diṭṭhigatānaṃ pahānāyā”⁴ti-ādinaṃ⁴ nayena vuttassa samudayapakkhikassa kilesaggaṇassa accanta-appavattibhāvena pahānaṃ, idaṃ **samucchedappahānaṃ** nāma. Yaṃ pana phalakkhaṇe paṭippassaddhattaṃ kilesānaṃ, idaṃ **paṭippassaddhippahānaṃ** nāma. Yaṃ sabbasaṅkhatanissaṭṭhā pahīnasabbasaṅkhatāṃ nibbānaṃ, idaṃ **nissaraṇappahānaṃ** nāma. Sabbampi cetāṃ pahānaṃ yasmā cāgaṭṭhena pahānaṃ, vinayanaṭṭhena vinayo, tasmā “pahānavinayo”⁴ti vuccati, taṃtaṃpahānavato vā tassa tassa vinayassa sambhavatopetaṃ “pahānavinayo”⁴ti vuccati. Evaṃ pahānavinayopi pañcadhā bhijjatīti veditabbo.

1. Ma 1. 13; Aṃ 2. 433; Aṃ 3. 341 piṭṭhesu.

2. Ma 1. 14; Aṃ 2. 432; Aṃ 3. 342 piṭṭhesu.

3. Aṅgassa (Sī)

4. Abhi 1. 72; Abhi 2. 276 piṭṭhesu.

Evamayaṃ saṅkhepato duvidho, pabhedato ca dasavidho vinayo bhinnasaṃvarattā pahātabbassa ca appahīnattā yasmā etassa assutavato puthujjanassa natthi, tasmā abhāvato tassa ayaṃ “avinīto”ti vuccatīti. Esa nayo **sappurisānaṃ adassāvī sappurisadhammassa akovido sappurisadhamme avinīto**ti etthāpi. Ninnānākāraṇaṃhi etaṃ atthato. Yathāha “yeva te ariyā, teva te sappurisā. Yeva te sappurisā, teva te ariyā. Yeva so ariyānaṃ dhammo, sova so sappurisānaṃ dhammo. Yova so sappurisānaṃ dhammo, sova so ariyānaṃ dhammo. Yeva te ariyavinayā, teva te sappurisavinayā. Yeva te sappurisavinayā, teva te ariyavinayā. Ariyeti vā sappuriseti vā, ariyadhammeti vā sappurisadhammeti vā, ariyavinayeti vā sappurisavinayeti vā esese eke ekaṭṭhe same samabhāge tajjāte taññevā”ti.

Kasmā pana thero **attānudiṭṭhiyā katamehi vīsatiyā ākārehi abhiniveso hotīti** pucchitvā taṃ avissajjetvā “idha assutavā puthujjano”ti evaṃ puthujjanaṃ niddisīti? Puggalādhīṭṭhānāya desanāya taṃ atthaṃ āvikātum paṭhamāṃ puthujjanaṃ niddisīti veditabbaṃ.

131. Evaṃ puthujjanaṃ niddisitvā idāni abhinivesuddesaṃ dassento **rūpaṃ attato samanupassatīti**-ādimāha. Tattha **rūpaṃ attato samanupassatīti** rūpakkhandaṃ kaṣiṇarūpaṇca “attā”ti diṭṭhipassanāya samanupassati. Niddese panassa rūpakkhandaṃ abhiniveso pañcakkhandhādhipikārattā pākaṭoti taṃ avatvā kaṣiṇarūpameva “rūpaṃ”ti sāmāññavasena vuttanti veditabbaṃ. **Rūpavantaṃ vā attānanti** arūpaṃ “attā”ti gahetvā taṃ attānaṃ rūpavantaṃ samanupassati. **Attani vā rūpanti** arūpameva “attā”ti gahetvā tasmim attani rūpaṃ samanupassati. **Rūpasmim vā attānanti** arūpameva “attā”ti gahetvā taṃ attānaṃ rūpasmim samanupassati.

Tattha **rūpaṃ attato samanupassatīti** suddharūpameva “attā”ti kathitaṃ. **Rūpavantaṃ vā attānaṃ, attani vā rūpaṃ, rūpasmim vā attānaṃ, vedanaṃ attato samanupassati, saññaṃ, saṅkhāre, viññāṇaṃ attato samanupassatīti** imesu sattasu ṭhānesu arūpaṃ “attā”ti kathitaṃ. **Vedanāvantaṃ vā attānaṃ, attani vā vedanaṃ, vedanāya vā attānanti** evaṃ catūsu khandhesu tiṇṇaṃ

tiṇṇaṃ vasena dvādasasu ṭhānesu rūpārūpamissako atthā kathito. Tā pana vīsati pi diṭṭhiyo maggāvaraṇā, na saggāvaraṇā, sotāpattimaggaṇaṃ.

Idāni taṃ niddisanto **kathaṃ rūpanti**-ādimāha. Tattha **pathavīkasiṇanti** pathavīmaṇḍalaṃ nissāya¹ uppāditaṃ paṭibhāganimittasāṅkhātāṃ sakalapharaṇavasena pathavīkasiṇaṃ. **Ahanti** attānameva sandhāya gaṇhāti. **Attanti** attānaṃ. **Advayanti** ekameva. **Telappadīpassāti** telayuttassa padīpassa. **Jhāyatoti** jalato. **Yā acci, so vaṇṇoti**-ādi acciṃ muñcitvā vaṇṇassa abhāvato vuttaṃ. **Yā ca diṭṭhi yañca vatthūti** tadubhayaṃ ekato katvā rūpavatthukā attānudiṭṭhi vuccatīti attho.

Āpokasiṇādīni āpādīni nissāya uppāditakasiṇanimittāneva. Paricchinakāsakasiṇaṃ pana rūpajjhānassa ārammaṇaṃ hontampi ākāsakasiṇanti vuccamāne arūpajjhānārammaṇena kasiṇugghāṭimākāsena saṃkiṇṇaṃ hotīti na gahitanti veditabbaṃ. Rūpādhikārattā viññāṇakasiṇaṃ na gatetabbamevāti. **Idhekacco vedanaṃ saññaṃ saṅkhāre viññāṇaṃ attato samanupassatīti** cattāro khandhe abhinditvā ekato gahaṇavasena vuttaṃ. So hi cittaacetāsikānaṃ visuṃ visuṃ karaṇe asaṃmatthattā sabbe ekato katvā “attā”ti gaṇhāti. **Iminā rūpena rūpavāti** ettha sarīrarūpampi kasiṇarūpampi labbhati. **Chāyāsampannoti** chāyāya sampanno aviraḷo. **Tamenāti** ettha ena-saddo nipātamattaṃ, tametanti² vā attho. **Chāyāvāti** vijjamānacchāyo. Rūpaṃ attāti aggahitepi rūpaṃ amuñcitvā diṭṭhiyā uppannattā **rūpavatthukāti** vuttaṃ.

Attani rūpaṃ samanupassatīti sarīrarūpassa kasiṇarūpassa ca cittaṇissitattā tasmīṃ arūpasamudāye attani taṃ rūpaṃ samanupassati. **Ayaṃ gandhoti** ghāyitaḡandhaṃ āha. **Imasmīṃ puppheti** pupphanissitattā gandhassa evamāha.

Rūpasmiṃ attānaṃ samanupassatīti yattha rūpaṃ gacchati, tattha cittaṃ gacchati. Tasmā rūpanissitaṃ cittaṃ gahetvā taṃ arūpasamudāyaṃ attānaṃ tasmīṃ rūpe samanupassati. Oḷārikattā rūpassa oḷārikādhāraṃ karaṇḡakamāha.

1. Pathavīmaṇḍalaṃ, taṃ nissāya (Sī)

2. Tanti (Sī)

132. **Idhekacco cakkhusamphassajaṃ vedananti-**ādīsu visum visum vedanāya diṭṭhigahaṇe asatipi vedanāti ekaggahaṇena gahite sabbāsaṃ vedanānaṃ antogadhataṃ visum visum gahitā eva hontīti visum visum yojanā katāti veditabbā. So hi anubhavanavasena vedanāya oḷārikattā vedanaṃyeva “attā”ti gaṇhāti. **Saññaṃ saṅkhāre viññānaṃ rūpaṃ attato samanupassatīti** saññādayo arūpadhamme rūpañca ekato katvā “attā”ti samanupassati. Ummattako viya hi puthujjano yathā yathā upaṭṭhāti, tathā tathā gaṇhāti.

133. **Cakkhusamphassajaṃ saññanti-**ādīsu sañjānavasena saññāya pākaṭattā saññaṃ “attā”ti gaṇhāti. Sesam vedanāya vuttanayena veditabbam.

134. **Cakkhusamphassajaṃ cetananti-**ādīsu saṅkhārakkhandhapiyāpannesu dhammesu cetanāya padhānattā pākaṭattā ca cetanā eva niddiṭṭhā. Tāya itarepi niddiṭṭhāva honti. So pana cetasikabhāvasena pākaṭattā cetanaṃ “attā”ti gaṇhāti. Sesam vuttanayameva.

135. **Cakkhuvīññānanti-**ādīsu vijānavasena cittassa pākaṭattā cittaṃ “attā”ti gaṇhāti. Sesametthāpi vuttanayameva.

3. Micchādiṭṭhiniddesaṇṇanā

136. **Micchādiṭṭhi** heṭṭhā vuttatthāyeva. Ayaṃ pana aparo nayo—**natthi dinnanti** ucchedadiṭṭhikattā dānaphalaṃ paṭikkhipati. **Natthi yiṭṭhanti** ettha **yiṭṭhanti** khuddakayaṇṇo. **Hutanti** mahāyaṇṇo. Dvinnampi phalaṃ paṭikkhipati. **Natthi sukatadukkaṭānaṃ kammānaṃ phalaṃ vipākoti** dānaphalassa paṭikkhittattā sīlādīnaṃ puññakammānaṃ, paṇātipātādīnaṃ pāpakammānaṃ phalaṃ paṭikkhipati. **Natthi ayaṃ lokoti** pure katena kammunā. **Natthi paro lokoti** idha katena kammunā. **Natthi mātā, natthi pitāti** tesu katakammānaṃ phalaṃ paṭikkhipati. **Natthi sattā opapātikāti** kammahetukaṃ upapattim paṭikkhipati. **Natthi loke samaṇabrāhmaṇā -pa-pavedentīti** idhalokaparaloke passitum abhiññāpaṭilābhāya paṭipadaṃ paṭikkhipati. Idha Pāliyaṃ pana **natthi dinnanti vatthūti** natthi dinnanti vuccamānaṃ dānaṃ, tassā diṭṭhiyā vatthūti

attho. **Evam vādo micchā**ti evam natthi dinnanti vādo vacanam micchā viparītoti attho.

4. Sakkāyadiṭṭhiniddesavaṇṇanā

137. **Sakkāyadiṭṭhi** pana attānudiṭṭhiyeva, aññattha āgatapariyāyavacanadassanattam vuttāti veditabbā.

5. Sassatadiṭṭhiniddesavaṇṇanā

138. **Sakkāyavattthukāya sassatadiṭṭhiyā**ti kammadhārayasamāso. **Rūpavantaṃ vā attānanti-**ādīnam pannarasannaṃ vacanānam ante samanupassatīti sambandho kātabbo, pāṭho vā. Aññathā hi na ghaṭīyatīti. Evam “rūpavantaṃ vā attānam samanupassatī”ti ekameva dassetvā sesā cuddasa saṃkhittā.

6. Ucchedadiṭṭhiniddesavaṇṇanā

139. **Sakkāyavattthukāya ucchedadiṭṭhiyā** evam “rūpaṃ attato samanupassatī”ti ekameva dassetvā sesā catasso saṃkhittā.

7. Antaggāhikādiṭṭhiniddesavaṇṇanā

140. **Antaggāhikāya diṭṭhiyā** paṭhamavāre ākārapucchā. Dutiye ākāragahaṇam. Tatiye ākāravissajjanam. Tattha **lokoti** attā. **So antoti** aññamaññapaṭipakkhesu sassatucchedantesu sassataggāhe sassatanto, asassataggāhe ucchedanto. **Parittaṃ okāsanti** supparamattam vā sarāvamattam vā khuddakam ṭhānam. **Nīlakato pharatīti** nīlanti ārammaṇam karoti. **Ayam lokoti** attānam sandhāya vuttam. **Parivaṭumoti** samantato paricchedavā. **Antasaññīti** antavātisaññī. Anto assa atthīti antoti gahetabbam. **Yam pharatīti** yaṃ kasiṇarūpaṃ pharati. **Tam vatthu ceva loko cāti** tam kasiṇarūpaṃ ārammaṇaṇceva ālokiyaṭṭhena loko ca. **Yena pharatīti** yena cittaṇa pharati. **So attā ceva loko cāti** attānamapekkhitvā pulliṅgam kataṃ, tam cittaṃ attā ceva ālokanatṭhena loko cāti vuttam hoti. **Antavāti** anto. **Okāsakato pharatīti** ālokakasiṇavasena

tejokasiṇavasena odātakasiṇavasena vā obhāsoti pharati. Nilādīnaṃ pañcannaṃ pabhassarakasiṇānaṃyeva gahitattā pathavī-āpovāyokasiṇavasena attābhīniveso na hotīti gahetabbaṃ.

Vipulaṃ okāsanti khalaṃaṇḍalamattādivasena mahantaṃ ṭhānaṃ.

Anantavāti vuddha-anantavā. **Apariyantoti** vuddha-apariyanto.

Anantasaññīti anantotisaññī. **Taṃ jīvanti** so jīvo. Liṅgavipallāso kato. **Jīvoti** ca attā eva. Rūpādīni pañcapi parivaṭumaṭṭhena sarīraṃ. **Jīvaṃ na sarīranti** attasaṅkhāto jīvo rūpasaṅkhātāṃ sarīraṃ na hoti. Esa nayo vedanādīsu.

Tathāgatoti satto. Arahanti¹ eke. **Paraṃ maraṇāti** maraṇato uddhaṃ, paraloketi attho. **Rūpaṃ idheva maraṇadhammanti** attano pākaṭakkhandhasīsenā pañcakkhandhaggahaṇaṃ, taṃ imasmiṃyeva loke nassanapakatīkanti attho. Sesakkhandhesupi eseva nayo. **Kāyassa bhedaṃti** khandhapañcakasaṅkhātassa kāyassa bhedato paraṃ. Iminā vacanena “paraṃ maraṇā”ti etassa uddesassa attho vutto. **Hotipīti**-ādīsu **hotīti** mūlapadaṃ. Catūsipi api-saddo samuccayattho. **Tiṭṭhatīti** sassatattā tiṭṭhati, na cavatīti attho. “Hoti”tipadassa vā atthavisesanattāṃ “tiṭṭhati”tipadaṃ vuttanti veditabbaṃ. **Uppajjati**ti aṇḍajajalābujayonipavesavasena uppajjati nāma, **nibbattati**ti saṃsedaja-opapātikayonipavesavasena nibbattati nāmāti atthayojanā veditabbā. **Ucchijjati**ti pabandhābhāvasena. **Vinassati**ti bhaṅgavasena. **Na hoti paraṃ maraṇāti** purimapaḍānaṃ atthavivaraṇaṃ, cutito uddhaṃ na vijjati attho. **Hoti ca na ca hotīti** ekaccasassatikānaṃ diṭṭhi, ekena pariyāyena hoti, ekena pariyāyena na hotīti attho. Jīvabhāvena hoti, pubbañjīvassa abhāvena na hotīti vuttaṃ hoti. **Neva hoti na na hotīti** amarāvikkhepikānaṃ diṭṭhi, hotīti ca neva hoti, na hotīti ca na hotīti attho. Anuvādhābhayā musāvādhābhayā ca mandattā momūhattā ca pubbavuttanayassa² paṭikkhepamattaṃ karoti. **Imehi paññāsāya ākārehi**ti yathāvuttānaṃ dasannaṃ pañcakānaṃ vasena paññāsāya ākārehi.

1. Arahāti (Sī)

2. Pubbavuttadvayassa (Ka)

8. Pubbantānudiṭṭhiniddesavaṇṇanā

141. Pubbantāparantānudiṭṭhīsu sassataṃ vadantīti **sassatavādā**. Atha vā vadanti etenāti vādo, diṭṭhigatassetam adhivacanam. Sassatanti vādopi sassatayogena sassato, sassato vādo etesanti sassatavādā. Tathā ekaccaṃ sassatanti vādo ekaccasassato, so etesaṃ atthīti **ekaccasassatikā**. Tathā antavā, anantavā, antavā ca anantavā ca, nevantavā nānantavāti pavatto vādo antānanto, so etesaṃ atthīti **antānantikā**. Na maratīti amarā. Kā sā? “Evampi me no”ti-ādinā¹ nayena pariyantarāhitassa diṭṭhigatikassa diṭṭhi ceva vācā ca. Vividho khepo vikkhepo, amarāya diṭṭhiyā, vācāya vā vikkhepo amarāvikkhepo, so etesaṃ atthīti **amarāvikkhepikā**. Aparō nayo—amarā nāma macchajāti, sā ummujjananimujjanādivasena udake sandhāvamānā gahetuṃ na sakkā hoti, evamevaṃ ayampi vādo ito cito ca sandhāvati, gāhaṃ na upagacchatīti amarāvikkhepoti vuccati, so etesaṃ atthīti amarāvikkhepikā. **Adhiccasamuppannoti** akāraṇasamuppanno attā ca loko cāti dassanaṃ adhiccasamuppannaṃ, taṃ etesaṃ atthīti **adhiccasamuppannikā**.

9. Aparantānudiṭṭhiniddesavaṇṇanā

142. Saññīm vadantīti **saññīvādā**. Asaññīm vadantīti **asaññīvādā**. Nevasaññīnāsaññīm vadantīti **nevasaññīnāsaññīvādā**. Atha vā saññīti pavatto vādo saññīvādo, so yesaṃ atthīti te saññīvādā, tathā asaññīvādā, nevasaññīnāsaññīvādā ca. Uccedaṃ vadantīti **ucchedavādā**. **Diṭṭhadhammoti** paccakkhadhammo, tattha tattha paṭiladdha-attabhāvassetam adhivacanam. Diṭṭhadhamme nibbānaṃ diṭṭhadhammanibbānaṃ, imasmiṃyeva attabhāve dukkhavūpasamoti attho, taṃ vadantīti **diṭṭhadhammanibbānavādā**. Imasmiṃ panatthe vitthāriyamāne sātṭhakathaṃ sakalaṃ Brahmajālasuttaṃ vattabbaṃ hoti. Evañca sati atipapañco hotīti na vitthārito. Tadattikehi taṃ apekkhitvā gahetabbo.

1. Dī 1. 24 piṭṭhe.

10-12. Saññojanikādiditṭhiniddesavaṇṇanā

143. Yasmā saññojanikā diṭṭhi sabbadiṭṭhisādhāraṇā, tasmā tassā sabbadiṭṭhisaññojanattā sabbadiṭṭhisādhāraṇo attho niddiṭṭho. So heṭṭhā vuttadiṭṭhipariyuṭṭhānāneva.

144. Mānavinibandhadiṭṭhīsu **cakkhu ahanti abhinivesaparāmāsoti** mānapubbako abhinivesaparāmāso. Na hi diṭṭhi mānasampayuttā hoti. Teneva ca mānavinibandhāti vuttaṃ, mānapaṭibandhā mānamūlakāti attho.

145. **Cakkhu mamanti abhinivesaparāmāsoti** etthāpi eseva nayo. Ettha pana “mamā”ti vattabbe “maman”ti anunāsikāgamo veditabbo. “Ahan”ti mānavinibandhāya rūpādīnīpi ajjhattikāneva. Na hi kasiṇarūpaṃ vinā bāhirāni “ahan”ti gaṇhāti. “Maman”ti mānavinibandhāya pana bāhirānīpi labbhanti. Bāhirānīpi hi “maman”ti gaṇhāti. Yasmā pana dukkhā vedanā aniṭṭhattā mānavatthu na hoti, tasmā cha vedanā tasmaṃ mūlapaccayā cha phassā ca na gahitā. Saññādayo pana idha pacchinnattā na gahitāti veditabbā.

13. Attavādapaṭisaṃyuttadiṭṭhiniddesavaṇṇanā

146. **Attavādapaṭisaṃyuttā diṭṭhi** attānudiṭṭhiyeva. Attāti vādena paṭisaṃyuttattā puna evaṃ vuttā.

14. Lokavādapaṭisaṃyuttadiṭṭhiniddesavaṇṇanā

147. **Attā ca loko cāti** so eva attā ca ālokanaṭṭhena loko cāti attho. **Sassatoti** sassatavādānaṃ diṭṭhi. **Asassatoti** ucchedavādānaṃ. **Sassato ca asassato cāti** ekaccasassatikānaṃ. **Neva sassato nāsassatoti** amarāvikkhepikānaṃ. **Antavāti** parittakasiṇalābhīnaṃ takkikānaṃ nigaṇṭhājīvikānaṃ. Atha vā ucchedavādino “satto jātiyā pubbantavā, maraṇena aparantavā”ti vadanti. Adhiccasaṃyuttanikā “satto jātiyā pubbantavā”ti vadanti. **Anantavāti** appamāṇakasiṇalābhīnaṃ. Sassatavādino pana “pubbantāparantā natthi, tena anantavā”ti vadanti. Adhiccasaṃyuttanikā “aparantena anantavā”ti vadanti.

Antavā ca anantavā cāti uddhamadho avaḍḍhitvā tiriyaṃ
vaḍḍhitakasiṇānaṃ. **Neva antavā na anantavā**ti amarāvikkhepikānaṃ¹.

15-16. Bhavavibhavadiṭṭhiniddesavaṇṇanā

148. Bhavavibhavadiṭṭhīnaṃ yathāvuttadiṭṭhito visum
abhinivesābhāvato visumniddesaṃ akatvā yathāvuttadiṭṭhīnaṃyeva vasena
“olīyanam atidhāvanan”ti ekekaṃ ākāraṃ niddisituṃ puccham akatvā ca
olīyanābhiniveso bhavadiṭṭhi, atidhāvanābhiniveso vibhavadiṭṭhiti āha.
Tattha “bhavanirodhāya dhamme desiyamāne cittaṃ na pakkhandatī”ti²
vutta³ olīyanābhiniveso, sassatasaññāya nibbānato saṅkocanābhinivesoti
attho. “Bhaveneva kho paneke aṭṭiyamānā harāyamānā jigucchamānā
vibhavaṃ abhinandanti”ti² vutta³ atidhāvanābhiniveso, ucchedasaññāya
nirodhagāminipaṭipadātikkamanābhinivesoti attho.

Idāni tāva bhavavibhavadiṭṭhiyo sabbadiṭṭhīsu yojetvā dassetuṃ
assādadiṭṭhiyāti-ādimāha. Tattha yasmā assādadiṭṭhikā sassataṃ vā
ucchedaṃ vā nissāya “natthi kāmesu doso”ti gaṇhanti, tasmā
pañcatimsākārāpi assādadiṭṭhiyo **siyā bhavadiṭṭhiyo, siyā vibhavadiṭṭhiyoti**
vuttā. Tattha yasmā ekekāpi diṭṭhiyo sassataggāhavasena bhavadiṭṭhiyo
bhaveyyuṃ, ucchedaggāhavasena vibhavadiṭṭhiyo bhaveyyunti attho.
Attānudiṭṭhiyā rūpaṃ attato samanupassati, vedanaṃ, saññaṃ, saṅkhāre,
viññāṇaṃ attato samanupassatīti pañcasu rūpādito attano anaññattā tesu
ucchinnesu attā ucchinnoti gahaṇato **pañca vibhavadiṭṭhiyoti** vuttaṃ. Sesesu
pañcadasasu ṭhānesu rūpādito attano aññattā tesu ucchinnesupi “attā
sassatoti gahaṇato **pannarasa bhavadiṭṭhiyoti** vuttaṃ.

Micchādiṭṭhiyā “sabbāva tā vibhavadiṭṭhiyo”ti ucchedavasena pavattattā
antavānantavādiṭṭhīsu parittārammaṇa-appamāṇārammaṇajhānalābhino
dibbacakkhunā⁴ rūpadhātuyā cavitvā satte aññattha upapanne passitvā
bhavadiṭṭhiṃ apassitvā vibhavadiṭṭhiṃ gaṇhanti. Tasmā tattha **siyā
bhavadiṭṭhiyo, siyā**

1. Amarāvikkhepikānaṃ etaṃ (Sī)

3. Vuttaṃ (Sī)

2. Khu 1. 224 piṭṭhe.

4. Dibbacakkhukā (Sī)

vibhavadiṭṭhiyoti vuttaṃ. **Hoti ca na ca hotīti** ettha **hoti cāti** bhavadiṭṭhi, **na ca hotīti** vibhavadiṭṭhi. **Neva hoti na na hotīti** ettha **neva hotīti** vibhavadiṭṭhi, **na na hotīti** bhavadiṭṭhi. Tasmā tattha “siyā”ti vuttaṃ.

Pubbantānudiṭṭhiyā ekaccasassatikā sassatañca paññapenti, asassatañca paññapenti. Tasmā sā bhavadiṭṭhi ca vibhavadiṭṭhi ca hoti. Cattāro antānantikā antānantāṃ attānaṃ paññapenti. Tasmā sā attānudiṭṭhi sadisā bhavadiṭṭhi ca vibhavadiṭṭhi ca. Cattāro amarāvikkhepikā bhavadiṭṭhiṃ vā vibhavadiṭṭhiṃ vā nissāya vācāvikkhepaṃ āpajjanti, avasesā pana bhavadiṭṭhiyova. Tasmā te te sandhāya “siyā”ti vuttaṃ. Aparantānudiṭṭhiyā satta ucchedavādā vibhavadiṭṭhiyo, avasesā bhavadiṭṭhiyo. Tasmā te te sandhāya “siyā”ti vuttaṃ. Saññojanikadiṭṭhiyā sabbadiṭṭhīnaṃ vasena “siyā”ti vuttaṃ. Ahanti mānavinibandhāya diṭṭhiyā cakkhādīnaṃ ahanti gahitattā tesāṃ vināse attā vinaṭṭho hotīti **sabbāva tā vibhavadiṭṭhiyoti** vuttaṃ. Attānudiṭṭhiyo viya mamanti mānavinibandhāya diṭṭhiyā cakkhādito attano aññattā tesāṃ vināsepi attā na vinassatīti **sabbāva tā bhavadiṭṭhiyoti** vuttaṃ. Lokavādapāṭisaṃyuttāya diṭṭhiyā “sassato attā ca loko cā”ti-ādinā¹ nayena vuttattā bhavavibhavadiṭṭhi pākaṭāyeva. Ettāvata assādaditṭhādikā vibhavadiṭṭhipariyosānā soḷasa diṭṭhiyo tīṇisatañca diṭṭhābhīnivesā nidditṭhā honti. Attānudiṭṭhi ca sakkāyadiṭṭhi ca attavādapāṭisaññuttā diṭṭhi ca atthato ekā pariyāyena tividhā vuttā. Saññojanikā pana diṭṭhi avatthābhedenā sabbāpi diṭṭhiyo honti.

Idāni **sabbāva tā diṭṭhiyo assādaditṭhiyoti**-ādi aññena pariyāyena yathāyogaṃ diṭṭhisāmsandanā. Tattha **sabbāva tā diṭṭhiyoti** yathāvuttā anavasesā diṭṭhiyo. Diṭṭhirāgarattattā taṇhāssādanissitattā ca **assādaditṭhiyo**, attasinehānugatattā **attānudiṭṭhiyo**, viparītadassanattā **micchādiṭṭhiyo**, khandhavatthukattā **sakkāyadiṭṭhiyo**, ekekassa antassa gahitattā **antaggāhikā diṭṭhiyo**, anatthasāmyojanikattā **saññojanikā diṭṭhiyo**, attavādena yuttattā

1. Khu 9. 156 piṭṭhe.

attavāda paṭisaṃnyuttā diṭṭhiyoti imā satta diṭṭhiyo sabbadiṭṭhisāṅgāhikā, sesā pana nava diṭṭhiyo na sabbadiṭṭhisāṅgāhikā.

Idāni vitthārato vuttā sabbāva tā diṭṭhiyo dvīsuyeva diṭṭhīsu saṅkhipitvā sattānaṃ diṭṭhidvayanissayaṃ dassento **bhavañca diṭṭhintigāthamāha**. Sabbāpi hi tā diṭṭhiyo bhavadiṭṭhī vā honti vibhavadiṭṭhī vā. **Bhavañca diṭṭhiṃ vibhavañca diṭṭhinti** ettha pana ca-saddo diṭṭhimeva samuccinoti, na nissayaṃ. Na hi eko bhavavibhavadiṭṭhidvayaṃ nissayati. Yathāha “iti bhavadiṭṭhisannissitā vā sattā honti vibhavadiṭṭhisannissitā vā”¹. **Takkikā**ti takkena vadantīti takkikā. Te hi diṭṭhigatikā sabhāvapaṭivedhapaññāya abhāvā kevalaṃ takkena vattanti. Yepi ca jhānalābhino abhiññālābhino vā diṭṭhiṃ gaṇhanti, tepi takketvā gahaṇato takkikā eva. **Nissitāseti** nissitāti attho. Ekameva padaṃ, “se”²ti nipātamattaṃ vā. **Tesaṃ nirodhamhi na ha’tthi ñāṇanti** diṭṭhinissayassa kāraṇavacanametaṃ. Sakkāyadiṭṭhinirodhe nibbāne yasmā tesaṃ ñāṇaṃ natthi, tasmā etaṃ diṭṭhidvayaṃ nissitāti attho. “Na hi atthi ñāṇaṃ”²ti ettha hi-kāro kāraṇopadeso nipāto. **Yatthāyaṃ loko viparītasāññīti** yattha sukhe nirodhamhi ayaṃ sadevako loko “dukkham”²iti viparītasāññī hoti, tasmīṃ nirodhamhi na ha’tthi ñāṇanti sambandho. Dukkhamiti viparītasāññitāya idaṃ suttaṃ—

“Rūpā saddā rasā gandhā, phassā dhammā ca kevalā.

Itthā kantā manāpā ca, yāvata’tthīti vuccati.

Sadevakassa lokassa, ete vo sukhasammata.

Yattha cete nirujjhanti, taṃ nesaṃ dukkhasammataṃ.

Sukhanti diṭṭhamariyehi, sakkāyassu’parodhanaṃ.

Paccanīkamidaṃ hoti, sabbalokena passataṃ.

Yaṃ pare sukhato āhu, tadariyā āhu dukkhato.

Yaṃ pare dukkhato āhu, tadariyā sukhato vidū.

Passa dhammaṃ durājanāṃ, sampamūlhettha’viddasu².

Nivutānaṃ tamo hoti, andhakāro apassataṃ.

1. Khu 9. 118 piṭṭhe.

2. Sammūlhettha aviddasu (Sī)

Satañca vivaṭaṃ hoti, āloko passatāmiva¹.

Santike na vijānanti, magā dhammassa'kovidā.

Bhavarāgaparetehi, bhavasotānusāribhi.

Māradheyyānupannehi, nāyaṃ dhammo susambudho.

Ko nu aññatra ariyebhi, padaṃ sambuddhumarahati.

Yaṃ padaṃ sammadaññāya, parinibbanti anāsava''ti².

149. Idāni sabbāsaṃ diṭṭhīnaṃ diṭṭhidvayabhāvaṃ
diṭṭhisamugghātakañca sammādiṭṭhiṃ suttato dassetukāmo **dvīhi**
bhikkhavesi suttam āhari. Tattha **devāti** brahmānopi vuccanti. **Oliyantīti**
saṅkucanti. **Atidhāvanti** atikkamitvā gacchanti. **Cakkhumantoti**
paññavanto. Ca-saddo atirekattho. **Bhavārāmāti** bhavo ārāmo
abhiramaṭṭhānaṃ etesanti bhavarāmā. **Bhavaratāti** bhava abhiratā.
Bhavasammuditāti bhavena santuṭṭhā. **Desiyamāneti** Tathāgatena vā
Tathāgatasāvakena vā desiyamāne. **Na pakkhandatīti** dhammadesanaṃ vā
bhavanirodhaṃ vā na pavisati. **Na pasīdatīti** tattha pasādaṃ na pāpuṇāti. **Na**
santiṭṭhatīti tattha na patiṭṭhāti. **Nādhimuccatīti** tattha ghanabhāvaṃ na
pāpuṇāti. Ettāvatā sassatadiṭṭhi vuttā.

Aṭṭiyamānāti dukkhaṃ pāpuṇamānā. **Harāyamānāti** lajjam pāpuṇamānā.
Jigucchamānāti jiguccham pāpuṇamānā. **Vibhavaṃ abhinandantīti**
ucchedaṃ paṭicca tussanti, ucchedaṃ patthayantīti vā attho. **Kirāti**
anussavanatthe nipāto. **Bhoti** ālapanametaṃ³. **Santanti** nibbutaṃ. **Paṇītanti**
dukkhābhāvato paṇītaṃ, padhānabhāvaṃ nītanti vā paṇītaṃ. **Yāthāvanti**
yathāsabhāvaṃ. Ettāvatā ucchedadiṭṭhi vuttā.

Idhāti imasmiṃ sāsane. **Bhūtanti** hetuto sañjātaṃ
khandhapañcakasaṅkhātaṃ dukkhaṃ. **Bhūtato passatīti** idaṃ bhūtaṃ
dukkhanti passati. **Nibbidāyāti** vipassanattāya. **Virāgāyāti**
ariyamaggaṭṭhāya. **Nirodhāyāti** nibbānatthāya. **Paṭipanno hotīti** tadanurūpaṃ
paṭipadaṃ paṭipanno hoti. **Evaṃ passantīti** iminā pakārena pubbabhāge
lokiyañāṇena, paṭivedhakāle lokuttarañāṇena passanti. Ettāvatā sammādiṭṭhi
vuttā.

1. Passatāmidha (Si)

2. Khu 1. 397 piṭṭhe.

3. Ālapanamattaṃ (Si)

Idāni dvīhi gāthāhi tassā sammādiṭṭhiyā ānisaṃsaṃ dasseti. Tattha **yo bhūtaṃ bhūtato disvāti** dukkhaṃ pariññābhisamayena abhisametvāti attho. **Bhūtassa ca atikkamanti** nirodhaṃ sacchikiriyābhisamayena abhisametvāti attho. **Yathābhūte'dhimuccatīti** maggabhāvanābhisamayavasena yathāsabhāve nirodhe “etaṃ santaṃ, etaṃ paṇītaṃ”ti adhimuccati. **Bhavataṇhā parikkhayāti** samudayassa pahānenāti attho. Asatipi cettha saccānaṃ nānābhisamayatte “disvā”ti pubbakālikavacanaṃ saddhiṃ pubbabhāgaपातिपादāya vohāravasena vuttanti veditabbaṃ. Na hi pubbaṃ passitvā pacchā adhimuccati. Catusaccābhisamayo samānakārameva hoti. Samānakālepi vā pubbakālikāni padāni bhavantīti na doso. **Sa veti** ekaṃsena so araham. **Bhūtapariññātoti** dukkhaṃ pariññātavā. **Vītataṇhoti** vigatataṇho. **Bhavābhaveti** khuddake ca mahante ca bhavē. Vuddhi-atthehi hi a-kārassa sambhavato **abhavoti** mahābhavo. So pana khuddakamahantabhāvo upādāyupādāya veditabbo. Atha vā **bhaveti** sassate. **Abhaveti** ucchede. Tadubhayepi diṭṭhirāgābhāvena vītataṇho. **Tūtassa vibhavāti** vaṭṭadukkhassa samuccheda. **Nāgacchati punabbhavanti** Arahato parinibbānaṃ vuttaṃ.

150. **Tayo puggalāti**-ādi micchādiṭṭhikagārahaṇatthaṃ sammādiṭṭhikapasaṃsanatthaṃ vuttaṃ. Tattha virūpabhāvaṃ paṇṇā gatā diṭṭhi etesanti **vipannadiṭṭhī**. Sundarabhāvaṃ paṇṇā gatā diṭṭhi etesanti **sampannadiṭṭhī**. **Titthiyoti** titthaṃ vuccati diṭṭhi, taṃ paṭipannattā titthe sādhu, titthaṃ yassa atthīti vā titthiyo. Ito bahiddhā pabbajjūpagato. **Titthiyasāvakoti** tesaṃ diṭṭhānugatimāpanno gahaṭṭho. **Yo ca micchādiṭṭhikoti** tadubhayabhāvaṃ anupagantvā yāya kāyaci diṭṭhiyā micchādiṭṭhiko.

Tathāgatoti Sammāsambuddho. Paccekabuddhopi ettheva saṅgahito. **Tathāgatasāvakoti** maggappatto phalappatto ca. **Yo ca sammādiṭṭhikoti** tadubhayavinimutto lokiyasammādiṭṭhiyā sammādiṭṭhiko.

Gāthāsu **kodhanoti** yo abhiṇhaṃ kujjhati, so. **Upanāhīti** tameva kodhaṃ vaḍḍhetvā upanandhanasīlo. **Pāpamakkhīti** lāmakabhūtamakkhavā. **Māyāvīti** katapāpapaṭicchādanavā. **Vasaloti** hīnajaṇṇo. **Visuddhoti**

ñāṇadassanavisuddhiyā visuddho. **Suddhataṃ gatoti** maggaphalasaṅkhātāṃ suḍḍhabhāvaṃ gato. **Medhāvīti** paññavā. Imāya gāthāya lokuttarasammādiṭṭhisampanno eva thomito.

Vipannadiṭṭhiyo sampannadiṭṭhiyoti puggalavohāraṃ pahāya dhammameva garahanto thomento ca āha. **Etaṃ mamāti** taṇhāmaññaṇavasena diṭṭhi. **Esohamasmīti** mānāmaññaṇamūlikā diṭṭhi. **Eso me attāti** diṭṭhimaññaṇameva.

Etaṃ mamāti kā diṭṭhīti ādīhi tissannaṃ vipannadiṭṭhīnaṃ vibhāgaṇca gaṇaṇaṇca kālasaṅgahaṇca pucchitvā vissajjanaṃ kataṃ. Tattha **kādiṭṭhīti** anekāsu diṭṭhīsu katamā diṭṭhīti attho. **Katamantānuggahitāti** pubbantāparantaṅkhātakāladvaye katamena kālena anuggahitā, anubaddhāti attho. Yasmā “etaṃ mama”ti parāmasanto “etaṃ mama ahosi, evaṃ mama ahosi, ettakaṃ mama ahosī”ti atītaṃ vatthuraṃ apadisitvā parāmasati, tasmā **pubbantānudiṭṭhi** hoti. **Pubbantānuggahitā** ca tā diṭṭhiyo honti. Yasmā “esohamasmī”ti parāmasanto “imināhaṃ sīlena vā vatena vā tapena vā brahmacariyena vā esosmi visujjhissāmī”ti anāgataphalaṃ upādāya parāmasati, tasmā **aparaṇtānudiṭṭhi** hoti. **Aparaṇtānuggahitā** ca tā diṭṭhiyo honti. Yasmā “eso me attā”ti parāmasanto atītānāgataṃ upādinnasantatim upādāya “eso me attā”ti parāmasati, sakkāyadiṭṭhivasena ca parāmasati, tasmā sakkāyadiṭṭhi hoti. **Pubbantāparaṇtānuggahitā** ca tā diṭṭhiyo honti. Yasmā pana sakkāyadiṭṭhippamukhāyeva dvāsaṭṭhi diṭṭhiyo honti, sakkāyadiṭṭhisamugghāteneva ca dvāsaṭṭhi diṭṭhiyo samugghātaṃ gacchanti, tasmā **sakkāyadiṭṭhippamukhena dvāsaṭṭhi diṭṭhigatānīti** vuttā, sakkāyadiṭṭhippamukhena sakkāyadiṭṭhidvārena dvāsaṭṭhi diṭṭhigatāni hontīti attho. Sakkāyadiṭṭhippamukhānīti pāṭho sundarataro. Sakkāyadiṭṭhi pamukhā ādi etesanti sakkāyadiṭṭhippamukhāni. Kāni tāni? Dvāsaṭṭhi diṭṭhigatāni.

“Kā diṭṭhī”ti pucchāya vīsativatthukā attānudiṭṭhi, vīsativatthukā sakkāyadiṭṭhīti vissajjanaṃ. “Kati diṭṭhiyo”ti pucchāya sakkāyadiṭṭhippamukhāni dvāsaṭṭhi diṭṭhigatānīti vissajjanaṃ. Sāyeva pana sakkāyadiṭṭhi “eso me

attā”tivacanasāmañña attānudiṭṭhīti vuttā. Tassā vuttāya
attavādapaṭisaññuttā diṭṭhipi vuttāyeva hoti.

151. **Ye keci bhikkhavi-**adisuttāharaṇaṃ sampannadiṭṭhipuggala-
sambandhena sampannadiṭṭhipuggalavibhāgadassanattamaṃ kataṃ. Tattha
niṭṭhaṃ gatāti maggañāṇavasena Sammāsambuddho Bhagavāti nicchayaṃ
gatā, nibbematikāti attho. Niṭṭhāgatāti pāṭho¹ samāsapadaṃ hoti, attho pana
soyeva. **Diṭṭhisampannā**ti diṭṭhiyā sundarabhāvaṃ katā. **Idha niṭṭhā**ti imissā
kāmadhātuyā parinibbānaṃ. **Idha vihāya niṭṭhā**ti imaṃ kāmabhavaṃ
vijahitvā Suddhāvāsabrahmaloke parinibbānaṃ. **Sattakkhattuparamassā**ti
sattakkhattuparamā sattavāraparamā bhavūpapatti attabhāvaggahaṇaṃ
assa, tato paraṃ aṭṭhamaṃ bhavaṃ nādiyatīti sattakkhattuparamo. Tassa
sattakkhattuparamassa sotāpannassa. **Kolaṃkolassā**ti kulato kulaṃ
gacchatīti kolaṃkolo. Sotāpattiphalasacchikiriyato hi paṭṭhāya nīce kule
upapatti nāma natthi, mahābhogakulesuyeva nibbattatīti attho. Tassa
kolaṃkolassa sotāpannassa. **Ekabījissā**ti khandhabījaṃ nāma kathitaṃ.
Yassa hi sotāpannassa ekaṃyeva khandhabījaṃ atthi, ekaṃ
attabhāvaggahaṇaṃ, so ekabījī nāma. Tassa ekabījissa sotāpannassa.
Bhagavatā gahitanāmasasenevetāni etesaṃ nāmāti. Ettakaṃ hi ṭhānaṃ gato
sattakkhattuparamo nāma hoti, ettakaṃ kolaṃkolo, ettakaṃ ekabījīti
Bhagavatā etesaṃ nāmaṃ gahitaṃ. Bhagavā hi “ayaṃ ettakaṃ ṭhānaṃ
gamissati, ayaṃ ettakaṃ ṭhānaṃ gamissatī”ti nātvā tesāṃ tāni tāni nāmāni
aggahesi. Mudupañño hi sotāpanno satta bhava nibbattento
sattakkhattuparamo nāma, majjhimapañño paraṃ chaṭṭhaṃ bhavaṃ
nibbattento kolaṃkolo nāma, tikkhapañño ekaṃ bhavaṃ nibbattento ekabījī
nāma. Taṃ panetaṃ tesāṃ mudumajjhimatikkhapaññataṃ pubbahetu
niyameti. Ime tayopi sotāpannā kāmabhavavasena vuttā, rūpārūpabhava
pana bahukāpi paṭisandhiyo gaṇhanti. **Sakadāgāmissā**ti paṭisandhivasena
sakiṃ kāmabhavaṃ āgacchatīti sakadāgāmī. Tassa sakadāgāmissa. **Diṭṭheva
dhamme arahā**ti imasmimyeva attabhāve arahā. Arahantipi pāṭho. **Idha
niṭṭhā**ti

kāmabhavaṃ saṃsaranteyeva sandhāya vuttaṃ. Rūpārūpabhava uppannā pana ariyā kāmabhava na uppajjanti, tattheva parinibbāyanti.

Antarāparinibbāyissāti āyuvemajjhassa antarāyeva kilesaparinibbānena parinibbāyanato antarāparinibbāyī. So pana uppannasamanantarā parinibbāyī, āyuvemajjhaṃ appatvā parinibbāyī, āyuvemajjhaṃ patvā parinibbāyīti tividho hoti. Tassa antarāparinibbāyissa anāgāmino.

Upahaccaparinibbāyissāti āyuvemajjhaṃ atikkamitvā vā kālakiriyaṃ upagantvā vā kilesaparinibbānena parinibbāyantassa anāgāmino.

Asaṅkhāraparinibbāyissāti asaṅkhārena appayogena adhimattappayogaṃ akatvā vā kilesaparinibbānena parinibbāyanadhammassa anāgāmino.

Sasaṅkhāraparinibbāyissāti sasaṅkhārena dukkhena kasirena adhimattappayogaṃ katvā vā kilesaparinibbānena parinibbāyanadhammassa anāgāmino. **Uddhaṃsotassa Akaniṭṭhagāminoti** uddhaṃvāhibhāvena uddhamassa taṇhāsotaṃ vaṭṭasotaṃ vāti uddhaṃsoto, uddhaṃ vā gantvā paṭilabbhitabbato uddhamassa maggasotanti uddhaṃsoto, Akaniṭṭhaṃ gacchatīti Akaniṭṭhagāmī. Tassa uddhaṃsotassa Akaniṭṭhagāmino anāgāmissa. Ayaṃ pana anāgāmī catuppabhedo—yo avihato paṭṭhaya cattāro brahmaloke sodhetvā Akaniṭṭhaṃ gantvā parinibbāyati, ayaṃ uddhaṃsoto Akaniṭṭhagāmī nāma. Yo heṭṭhā tayo brahmaloke sodhetvā sudassībrahmaloke ṭhatvā parinibbāyati, ayaṃ uddhaṃsoto na Akaniṭṭhagāmī nāma. Yo ito Akaniṭṭhameva gantvā parinibbāyati, ayaṃ na uddhaṃsoto Akaniṭṭhagāmī nāma. Yo heṭṭhā catūsu brahmalokesu tattha tattheva parinibbāyati, ayaṃ na uddhaṃsoto na Akaniṭṭhagāmī nāmāti. Ime pañca anāgāmino Suddhāvāsaṃ gahetvā vuttā. Anāgāmino pana rūparāgārūparāgānaṃ appahīnattā ākaṅkhamānā sesarūpārūpabhavesupi nibbattanti. Suddhāvāsenibbattā pana aññattha na nibbattanti.

Aveccappasannāti ariyamaggavasena jānitvā bujjhitvā acalappasādena pasannā. **Sotāpannāti** ariyamaggasotaṃ āpannā. Iminā sabbe pi ariyaphalaṭṭhā puggalā gahitāti.

Saddhammappakāsiniyā Paṭisambhidāmaggaṭṭhakathāya

Diṭṭhikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Ānāpānassatikathā

1. Gaṇanavāraṇṇanā

152. Idāni diṭṭhikathānantaram kathitāya **ānāpānassatikathāya** apubbatthānuvaṇṇanā anuppattā. Ayaṃ hi **ānāpānassatikathā** diṭṭhikathāya suviditadiṭṭhādīnavassa micchādiṭṭhimalavisodhanena suvisuddhacittassa yathābhūtāvabodhāya samādhībhāvanā sukarā hoti, sabbasamādhībhāvanāsu ca sabbasabbaññubodhisattānaṃ bodhimūle imināva samādhinā samāhitacittānaṃ yathābhūtāvabodhato ayameva samādhībhāvanā padhānāti ca diṭṭhikathānantaram kathitā. Tattha **soḷasavatthukaṃ ānāpānassatisamādhim bhāvayato samadhikāni dve nāṇasatāni uppajjantīti** nāṇagaṇanuddeso, **aṭṭha paripante¹ nāṇānīti**-ādi nāṇagaṇanāniddeso, **katamāni aṭṭha paripante nāṇānīti**-ādi **imāni ekavīsati vimuttisukhe nāṇānīti**pariyantaṃ sabbaññānaṃ vitthāraniddeso, ante **soḷasavatthukaṃ ānāpānassatisamādhim bhāvayatoti**-ādi nigamananti evaṃ tāva Pāḷivavatthānaṃ veditabbaṃ.

Tattha gaṇanuddese gaṇanavāre tāva **soḷasavatthukanti** dīghaṃ rassaṃ sabbakāyapaṭisaṃvedī passambhayaṃ kāyasāṅkhāranti kāyānupassanācatukkaṃ, pītipaṭisaṃvedī sukhapaṭisaṃvedī cittapaṭisaṃvedī passambhayaṃ cittasāṅkhāranti vedanānupassanācatukkaṃ, cittapaṭisaṃvedī abhippamodayaṃ cittaṃ samadahaṃ cittaṃ vimocayaṃ cittanti cittānupassanācatukkaṃ, aniccānupassī virāgānupassī nirodhānupassī paṭinissaggānupassīti dhammānupassanācatukkanti imesaṃ catunnaṃ catukkānaṃ vasena soḷasa vatthūni paṭiṭṭhā ārammaṇāni assāti soḷasavatthuko. Taṃ soḷasavatthukaṃ. Samāsavasena panettha vibhattilopo kato. **Ānanti** abbhantaram pavisanavāto. **Apānanti** bahinikkhamanavāto. Keci pana vipariyāyena vadanti. Apānaṃ hi apetaṃ ānatoti apānanti vuccati, niddese² pana nākārassa dīghattamajjuhekkhitvā āpānanti³. Tasmim ānāpāne sati ānāpānassati, assāsapassāsapariggāhikāya satiyā etaṃ adhivacanaṃ. Ānāpānassatiyā

1. Paribandhe (Ka) evamaññatthāpi. 2. Khu 9. 170 piṭṭhe. 3. Ānanti vuttaṃ (Sī)

yutto samādhi, ānāpānassatiyaṃ vā samādhi ānāpānassatisamādhi.

Bhāvyatoti nibbedhabhāgiyaṃ bhāventassa. **Samadhikānīti** saha adhikena vattantīti samadhikāni, sātirekānīti attho. Ma-kāro panettha padasandhikaro. Keci pana “samadhikānī”ti vadanti. Evaṃ sati dve nāṇasatāniyeva adhikānīti āpajjati, kaṃ na yujjati. Imāni hi vīsati-adhikāni dve nāṇasatāni hontīti.

Paripantho nāṇānīti paripantham ārammaṇam katvā pavattañāṇāni. Tathā **upakāre upakkilese nāṇāni**. **Vodāne nāṇānīti** vodāyati tena cittaṃ parisuddham hotīti vodānam. Kim taṃ? Nāṇam. “Vodānañāṇānī”ti vattabbe “sutamaye nāṇan”ti-ādīsu¹ viya “vodāne nāṇānī”ti vuttam. Sato sampajāno hutvā karotīti satokārī, tassa **satokārissa nāṇāni**. **Nibbidāñāṇānīti** nibbidābhūtāni nāṇāni. **Nibbidānulomañāṇānīti** nibbidāya anukūlāni nāṇāni. Nibbidānulomiñāṇānītipi pāṭho, nibbidānulomo etesaṃ atthīti nibbidānulomīti attho. **Nibbidāpaṭippassaddhiñāṇānīti** nibbidāya paṭippassaddhiyaṃ nāṇāni. **Vimuttisukhe nāṇānīti** vimuttisukhena sampayuttāni nāṇāni.

Katamāni aṭṭhāti-ādīhi paripantha-upakārānam paṭipakkhaviṭṭhāyugallattā tesu nāṇāni saheva niddiṭṭhāni. **Kāmacchandanekkhammādīni** heṭṭhā vuttatthāni. **Upakāranti** ca liṅgavipallāsavasena napuṃsakavacanam kataṃ. **Sabbepi akusalā dhammāti** vuttāvasesā ye keci akusalā dhammā. Tathā sabbepi nibbedhabhāgiyā **kusalā dhammā**. “Paripantho upakāran”ti ca taṃ tadeva apekkhitvā ekavacanam kataṃ. Ettha ca **paripantho nāṇāni** ca **upakāre nāṇāni** ca pucchitvā tesam ārammaṇāneva vissajjitvā teheva tāni vissajjitāni hontīti tadārammaṇāni nāṇāni nigametvā dassesi. **Upakkilese nāṇādisupi** eseva nayo.

Gaṇanavāraṇṇana niṭṭhitā.

1. Khu 9. 1, 5 piṭṭhādīsu.

2. Soḷasaññāniddesavaṇṇanā

153. **Soḷasati ākārehi** ubhayapakkhavasena vuttehi soḷasahi ñāṇakoṭṭhāsehi. **Uducitaṃ cittaṃ samuducitanti** upacārabhūmiyaṃ cittaṃ uddhaṃ ucitaṃ, sammā uddhaṃ ucitaṃ, uparūpari kataparicayaṃ sammā uparūpari kataparicayanti attho. Udujitaṃ cittaṃ samudujitanti pāṭho. Uparibhāvāya jitaṃ, uparibhāvakarehi vā ñāṇehi jitaṃ **udujitaṃ**. **Samudujitanti** samā uparibhāvāya, uparibhāvakarehi vā ñāṇehi jitaṃ, **samā**ti cettha visamabhāvapaṭikkhepo. Imasmim pāṭhe u, du-iti dve dve upasaggā honti. Urūjitaṃ cittaṃ sammārūjitanti¹ pāṭho. Etthāpi jitatthoyeva. Urū arūti² idaṃ pana nipātamattamevāti vadanti. Viṇopamaṭṭhakathāya tājitaṃ sutajjitanti ca attho vutto, so idha na yujjati. **Ekatte santiṭṭhatī**ti upacārabhūmiyaṃ tāva nānārammaṇavikkhepābhāvena ekatte patiṭṭhāti. **Niyyānāvaraṇaṭṭhena nīvaraṇāti** ettha aratipi sabbepi akusalā āvaraṇaṭṭhena nīvaraṇāti vuttā. **Niyyānāvaraṇaṭṭhenāti** niyyānānaṃ āgamanamaggapidahanaṭṭhena. Niyyānavāraṇaṭṭhenāti pāṭho, niyyānānaṃ paṭikkhepanaṭṭhenāti attho. **Nekkhammaṃ ariyānaṃ niyyānanti** maggaṭṭhānaṃ ariyānaṃ niyyānasaṅkhātassa ariyamaggassa hetuttā phalūpacārena ariyānaṃ niyyānaṃ. Tena ca hetubhūtena maggakkhaṇe ariyā niyyanti nigacchanti. Keci pana “niyyānanti maggo”ti vadanti. Idha upacārassa adhippetattā maggakkhaṇe ca ālokasaññāya sabbakusaladhammānaṃ abhāvā taṃ na yujjati. **Nivutattāti** paṭicchannattā. **Nappajānātī**ti puggalavasena vuttaṃ.

Visuddhacittassāti upacārabhūmiyaṃyeva. **Khaṇikasamodhānāti** cittakkhaṇe cittakkhaṇe uppajjanato khaṇo etesaṃ atthīti khaṇikā, upakkilesā, khaṇikānaṃ samodhāno samāgamo pabandho khaṇikasamodhāno. Tasmā khaṇikasamodhānā, uppajjamānā upakkilesā khaṇikappabandhavasena khaṇikaparamparāvasena uppajjanti, na ekacittakkhaṇavasenāti vuttaṃ hoti.

Soḷasaññāniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Udājitaṃ cittaṃ samudājitanti (Sī)

2. Udāti (Sī)

3. Upakkilesaññaniddesavaṇṇanā

Paṭhamacchakka

154. Paṭhamacchakke **assāsādimajjhapariyosānanti** abbhantarapavisanavātassa nāsikaggaṃ vā mukhanimittaṃ vā ādi, hadayaṃ majjhaṃ, nābhi pariyosānaṃ. Taṃ tassa ādimajjhapariyosānaṃ satiyā anugacchato yogissa ṭhānaṇānattānugamanena cittaṃ ajjhattaṃ vikkhepaṃ gacchati, taṃ ajjhattavikkhepagataṃ cittaṃ ekatte asaṇṭhahanato samādhissa paripantho. **Passāsādimajjhapariyosānanti** bahinikkhamanavātassa nābhi ādi, hadayaṃ majjhaṃ, nāsikaggaṃ vā mukhanimittaṃ vā bahi-ākāso vā pariyosānaṃ. Yojanā panettha vuttanayeneva veditabbā.

Assāsapaṭikaṅkhanā nikantitaṇhācariyāti “nāsikāvātāyattamidaṃ kammaṭṭhānaṃ”ti sallakkhetvā oḷārikoḷārikassa assāsassa patthanāsāṅkhātā nikāmanā eva taṇhāpavatti. Taṇhāpavattiyā sati ekatte asaṇṭhahanato samādhissa paripantho. **Passāsapaṭikaṅkhanā nikantīti** puna assāsapubbakassa passāsassa patthanāsāṅkhātā nikanti. Sesaṃ vuttanayeneva yojetabbaṃ. **Assāsenābhitunnassāti** atidīghaṃ atirassaṃ vā assāsaṃ karontassa assāsamūlakassa kāyacittakilamathassa sabbhāvato tena assāsena viddhassa pīḷitassa. **Passāsapaṭilābhe mucchanāti** assāsena pīḷitattāyeva passāse assādasaññino passāsaṃ patthayato tasmim passāsapaṭilābhe rajjanaṃ. Passāsamūlakepi eseva nayo.

Vuttasseva atthassa anuvaṇṇanatthaṃ vuttesu gāthābandhesu **anugacchanāti** anugacchamānā. **Satīti** ajjhattabahiddhāvikkhepahetubhūtā sati. Vikkhipati anena cittanti vikkhepo. Ko so? Assāso. Ajjhattaṃ vikkhepo ajjhattavikkhepo, tassa ākaṅkhanā **ajjhattavikkhepākaṅkhanā**, asammāmanasikāravasena ajjhattavikkhepakassa assāsassa ākaṅkhanāti vuttaṃ hoti. Eteneva nayena bahiddhāvikkhepapatthanā veditabbā. **Yehīti** yehi upakkilesehi. **Vikkhippamānassāti** vikkhipiyamānassa vikkhepaṃ āpādiyamānassa. **No ca cittaṃ vimuccatīti** cittaṃ assāsapassāsārammaṇe ca nādhimuccati, paccanīkadhammehi ca na vimuccati. Cittaṃ no ca vimuccati parapattiyā ca hontīti sambandho. **Vimokkhaṃ appajānantāti** so vā añño vā

ārammaṇādhimuttivimokkhaṇca paccanīkavimuttimokkhaṇca evaṃ appajānantā. **Parapattiyāti** parapaccayaṃ parasaddahanam arahanti, na attapaccakkham ṇāṇanti “parapaccayikā”ti vattabbe “parapattiyā”ti vuttam. Attho pana soyeva.

Dutiyacchakka

155. Dutiyacchakke **nimittanti** assāsapassāsānam phusanatṭhānam. Assāsapassāsā hi dīghanāsikassa nāsāpuṭam ghaṭṭento pavattanti, rassanāsikassa uttaroṭṭham. Yadi hi ayaṃ hogī taṃ nimittameva āvajjati, tassa nimittameva āvajjamānassa assāse cittaṃ vikampati, na paṭiṭṭhātīti attho. Tassa tasmim citte appaṭiṭṭhite samādhissa abhāvato taṃ vikampanam samādhissa paripantho. Yadi assāsameva āvajjati, tassa cittaṃ abbhantarapavesanavasena vikkhepaṃ āvahati, nimitte na paṭiṭṭhātī, tasmā nimitte vikampati. Iminā nayena sesesupi yojanā kātabbā. Gāthāsu **vikkhippateti** vikkhipīyati vikkhepaṃ āpādiyati.

Tatīyacchakka

156. Tatīyacchakke **atītānudhāvanam cittanti** phusanatṭhānam atikkamitvā gataṃ assāsam vā passāsam vā anugacchamānam cittaṃ. **Vikkhepānupatitanti** vikkhepena anugataṃ, vikkhepaṃ vā sayam anupatitam anugataṃ. **Anāgatapaṭikaṅkhanam cittanti** phusanatṭhānam appattaṃ assāsam vā passāsam vā paṭikaṅkhamānam paccāsīsamānam cittaṃ. **Vikampitanti** tasmim appaṭiṭṭhāneneva vikkhepena vikampitam. **Linanti** atisithilavīriyatādīhi saṅkucitam. **Kosajjānupatitanti** kusītabhāvānugataṃ. **Atipaggahitanti** accāraddhavīriyatādīhi ati-ussāhitam. **Uddhaccānupatitanti** vikkhepānugataṃ. **Abhinatanti** assādavatthūsu bhusam nataṃ allīnam. **Apanatanti** nirassādavatthūsu patihatam, tato apagataṃ vā, apagatanataṃ vā, na tato apagatanti attho. **Rāgānupatitanti** ettha assāsapassāsanimittaṃ manasikaroto uppannapīṭisukhe vā pubbe hasitalapitakīlitavatthūsu vā rāgo anupatati. **Byāpādānupatitanti** ettha manasikāre nirassādagatacittassa uppannadomanassavasena vā pubbe samudāciñṇesu āghātavatthūsu vā byāpādo anupatati. Gāthāsu **na samādhiyatīti** na samāhitam hoti. **Adhicittanti** cittasīsena niddiṭṭho adhiko samādhi.

157. Ettāvatā tīhi chakkehi aṭṭhārasa upakkilese niddisitvā idāni tesam upakkilesānam samādhissa paripanthabhāvasāadhanena ādinavam dassento puna **assāsādimajjhapariyosānanti**-ādimāha. Tattha **kāyopi cittampi sāraddhā ca hontīti** vikkhepasamuṭṭhānarūpānam vasena rūpakāyopi, vikkhepasantativasena cittampi mahatā khobhena mubhitā sadarathā ca honti. Tato mandatarena **iñjitā** kampitā, tato mandatarena **phanditā** calitā honti. Balavāpi majjhimopi mandopi khobho hotiyeva, na sakkā khobhena na bhavitunti vuttam hoti. **Cittam vikampitattāti** cittassa vikampitattā. Gāthāsu **paripuṇṇā abhāvitāti** yathā paripuṇṇā hoti, tathā abhāvithā. **Iñjitoti** kampito. **Phanditoti** mandakampito. Heṭṭhā nīvaraṇānam anantarattā “imehi ca pana nīvaraṇehī”¹ti accantasamīpanidassanavacanam kataṃ. Idha pana nigamane nīvaraṇānam santarattā **tehi ca pana nīvaraṇehīti** parammukhanidassanavacanam kataṃ.

Upakkilesañānaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Vodānañānaniddesavaṇṇanā

158. **Vodāne ñāṇānīti** visuddhañāṇāni. **Tam vivajjayitvāti** yaṃ pubbe vuttam atītānudhāvanam cittam vikkhepānupatitam, tam vivajjayitvāti sambandhitabbam. **Ekaṭṭhāne samādahatīti** assāsapassāsānam phusanaṭṭhāne samam ādahati patiṭṭhāpeti. **Tattheva adhimocetīti** ekaṭṭhāneti vutte assāsapassāsānam phusanaṭṭhāneyeva sannīṭṭhapeti sannīṭṭhānam karoti. **Paggaṇhitvāti** dhammavicayapītisambojjhaṅgabhāvanāya paggaṇhetvā. **Viniggaṇhitvāti** passaddhisamādhī-upekkhāsambojjhaṅgabhāvanāya viniggaṇhitvā. “Satindriyavīriyindriyehi paggaṇhetvā, satindriyasamādhindriyehi viniggaṇhetvā”²tipi vadanti. **Sampajāno hutvāti** asubhabhāvanādīhi. Puna **sampajāno hutvāti** mettābhāvanādīhi. Yena rāgena anupatitam, yena byāpādena anupatitam, tam pajahatīti sambandho. Tam cittam īdisanti sampajānanto tappaṭipakkhena

1. Khu 9. 163 piṭṭhe.

rāgaṃ pajahati, byāpādaṃ pajahatīti vā attho. **Parisuddhanti** nirupakkilesaṃ. **Pariyodātanti** pabhassaraṃ. **Ekattagataṃ hotīti** taṃ taṃ viśesaṃ pattassa taṃ taṃ ekattaṃ gataṃ hoti.

Katame te ekattāti idha yujjamānāyujjamānepi¹ ekatte ekato katvā pucchati. **Dānūpasaggupaṭṭhānekattanti** dānavatthusāṅkhātassa dānassa upasaggo vosajjanaṃ dānūpasaggo, dānavatthupariccāgacetanā. Tassa upaṭṭhānaṃ ārammaṇakaraṇavasena upagantvā ṭhānaṃ dānūpasaggupaṭṭhānaṃ, tadeva ekattaṃ, tena vā ekattaṃ ekaggabhāvo dānūpasaggupaṭṭhānekattaṃ. Dānavosaggupaṭṭhānekattanti paṭho sundarataro, so evattho. Etena paduddhāravasena² cāgānussatisamādhī vutto. Paduddhāravasena vuttopi cesa itaresaṃ tiṇṇampi ekattānaṃ upanissayapaccayo hoti, tasmā idha niddiṭṭhanti vadanti. Visākhāpi hi mahā-upāsikā āha “idha bhante disāsu vassaṃvuṭṭhā bhikkhū Sāvattiṃ āgacchissanti Bhagavantaṃ dassanāya, te Bhagavantaṃ upasaṅkamitvā pucchissanti ‘itthannāmo bhante bhikkhu kālaṅkato, tassa kā gati, ko abhisamparāyo’ti. Taṃ Bhagavā byākarissati sotāpattiphale vā sakadāgāmiphale vā anāgāmiphale vā arahatte vā. Tyāhaṃ upasaṅkamitvā pucchissāmi ‘āgatapubbā nu kho bhante tena ayyena Sāvatti’ti. Sace me vakkhanti ‘āgatapubbā tena bhikkhunā Sāvatti’ti. Niṭṭhamettha gacchissāmi nissamsayaṃ paribhuttaṃ tena ayyena vassikasāṭikā vā āgantukabhattaṃ vā gamikabhattaṃ vā gilānabhattaṃ vā gilānupaṭṭhākabhattaṃ vā gilānabhesajjaṃ vā dhuvayāgu vāti. Tassā me tadanussarantiyā pāmojjaṃ jāyissati, pamuditāya pīti jāyissati, pītimanāya kāyo passambhissati, passaddhakāyā sukhaṃ vedayissāmi, sukhiniyā cittaṃ samādhīyissati, sā me bhavissati indriyabhāvanā balabhāvanā bojjhaṅgabhāvanā”ti³. Atha vā ekattesu paṭhamāṃ upacārasamādhivasena vuttaṃ, dutiyaṃ appanāsamādhivasena, tatiyaṃ vipassanāvasena, catutthaṃ maggaphalavasenāti veditabbaṃ. Samathassa nimittaṃ **samathanimittaṃ**. Vayo bhaṅgo eva lakkhaṇaṃ **vayalakkhaṇaṃ**. **Nirodho** nibbānaṃ. Sesametesu tīsu vuttanayeneva yojetabbaṃ.

1. Yujjamānepi (Sī)

2. Sadduddhāravasena (Sī)

3. Vi 3. 407 piṭṭhe.

Cāgādhimuttānanti dāne adhimuttānaṃ. **Adhicittanti** vipassanāpādakasamādhī. **Vipassakānanti** bhaṅgānupassanato paṭṭhāya tīhi anupassanāhi saṅkhāre vipassantānaṃ. **Ariyapuggalānanti** aṭṭhannaṃ. Dutiyādīni tīhi ekattāni ānāpānassativasena sesakammaṭṭhānavasena ca yujjanti. **Catūhi ṭhānehīti** catūhi kāraṇehi. Samādhivipassanāmaggaṭṭhānaṃ vasena “ekattagataṃ cittaṃ paṭipadāvisuddhipakkhandañceva hoti upekkhānubrūhitaṃ nāṇena ca sampahaṃsitaṃ”ti uddesapadāni. “Paṭhamassa jhānassa ko ādī”ti-ādīni tesāṃ uddesapadānaṃ vitthāre ukamyatāpucchāpubbaṅgamāni niddesapadāni. Tattha **paṭipadāvisuddhipakkhandanti** paṭipadā eva nīvaraṇamalavisodhanato visuddhi, taṃ paṭipadāvisuddhiṃ pakkhandam paviṭṭham. **Upekkhānubrūhanti** tatramajjhattupekkhāya brūhitam vaddhitam. **Ñāṇena ca sampahaṃsanti** pariyodāpakena ñāṇena sampahaṃsitaṃ pariyodāpitaṃ visodhitaṃ. **Paṭipadāvisuddhināma** sasambhāriko upacāro, **upekkhānubrūhanā** nāma appanā, **sampahaṃsanā** nāma paccavekkhaṇāti evameke vaṇṇayanti. Yasmā pana “ekattagataṃ cittaṃ paṭipadāvisuddhipakkhandañceva hoti”ti-ādi vuttam, tasmā anto-appanāyameva āgamanavasena paṭipadāvisuddhi, tatramajjhattupekkhāya kiccavasena upekkhānubrūhanā, dhammānaṃ anativattanādibhāvasādhanaṃ pariyodāpakassa ñāṇassa kiccaṇipphattivasena sampahaṃsanā veditabbā. Kathaṃ? Yasmiṃ hi vāre appanā uppajjati, tasmīṃ yo nīvaraṇasaṅkhāto kilesagaṇo tassa jhānassa paripantho, tato cittaṃ visujjhati, visuddhattā āvaraṇavirahitaṃ hutvā majjhimaṃ samathanimittaṃ paṭipajjati. **Majjhimaṃ samathanimittaṃ** nāma samappavatto appanāsamādhīyeva. Tadanantaraṃ pana purimacittaṃ ekasantaṭipariṇāmanayena kathattaṃ upagacchamānaṃ majjhimaṃ samathanimittaṃ **paṭipajjati** nāma. Evaṃ **paṭipannattā** tathattupagamanena **tattha pakkhandati** nāma. Evaṃ tāva purimacitte vijjamaṇākāraṇipphādikā paṭhamassa jhānassa uppādakkaṇe ya eva āgamanavasena paṭipadāvisuddhi veditabbā. Evaṃ visuddhassa pana tassa puna visodhetabbābhāvato visodhane byāpāraṃ akaronto **visuddham cittaṃ ajjupekkhati** nāma. Samathabhāvūpagamanena samathapaṭipannassa puna samādāne byāpāraṃ akaronto **samathapaṭipannaṃ ajjupekkhati** nāma. Samathapaṭipannabhāvato eva cassa kilesasaṃsaggaṃ pahāya ekattena upaṭṭhitassa puna ekattupaṭṭhāne byāpāraṃ akaronto **ekattupaṭṭhānaṃ ajjupekkhati** nāma. Evaṃ tatramajjhattupekkhāya kiccavasena upekkhānubrūhanā veditabbā.

Ye panete evaṃ upekkhānubrūhite tattha jātā samādhipaññāsāṅkhātā yuganaddhadhammā aññamaññaṃ anativattamānā hutvā pavattā, yāni ca saddhādāni indriyāni nānakilesehi vimuttattā vimuttirasena ekarasāni hutvā pavattāni, yaṃ cesa tadupagaṃ tesaṃ anativattana-ekarasabhāvānaṃ anucchavikaṃ vīriyaṃ vāhayati, yā cassa tasmim̐ khaṇe pavattā āsevanā, sabbepe te ākāra yasmā ñāṇena saṅkilesavodānesu taṃ taṃ ādīnavaṇca ānisaṃsaṇca disvā tathā tathā sampahaṃsitattā visodhitattā pariyodāpitattā nipphannā, tasmā dhammānaṃ anativattanādibhāvasādhanaṃ pariyodāpakassa ñāṇassa kiccaṇipphattivasena sampahaṃsanā veditabbāti vuttaṃ. Tattha yasmā upekkhāvasena ñāṇaṃ pākaṭaṃ hoti, yathāha— “tathāpaggaḥitaṃ cittaṃ sādhuḥkaṃ ajjupekkhati, upekkhāvasena paññāvasena paññindriyaṃ adhimattaṃ hoti. Upekkhāvasena nānattakilesehi cittaṃ vimuccati, vimokkhavasena paññāvasena paññindriyaṃ adhimattaṃ hoti. Vimuttattā te dhammā ekarasā honti, ekasatṭhena bhāvanā”¹. Tasmā ñāṇakiccabhūtā **sampahaṃsanā pariyosānanti** vuttā.

Evaṃ tivattagatanti—ādāni tasseeva cittassa thomaṇavacanāni. Tattha **evaṃ tivattagatanti** evaṃ yathāvuttena vidhinā paṭipadāvisuddhipakkhandana-upekkhānubrūhanāññāṇasampahaṃsanāvasena tividhabhāvaṃ gataṃ. **Vitakkasampannanti** kilesakkhobhavirahitattā vitakkena sundarabhāvaṃ pannaṃ gataṃ. **Cittassa adhiṭṭhānasampannanti** tasmim̐yeva ārammaṇe cittassa nirantarappavattisaṅkhātēna adhiṭṭhānena sampannaṃ anūnaṃ. Yathā adhiṭṭhānavasiyaṃ adhiṭṭhānanti jhānappavatti, tathā idhāpi cittassa adhiṭṭhānanti cittekaggatāpi yujjati. Tena hi ekasmim̐yeva ārammaṇe cittaṃ adhiṭṭhāti, na ettha vikkhipatīti. “Samādhisampannan”²ti visurū vuttattā pana vuttanayeneva gahetabbaṃ. Atha vā samādhisseva jhānaṅgahitattā **cittassa adhiṭṭhānasampannanti** jhānaṅgapañcakavasena vuttaṃ, **samādhisampannanti** indriyaṅgahitattā indriyapañcakavasena, dutiyajjhānādīsu pana alabbhamānāni padāni pahāya labbhamānakavasena **pītisampannanti**—ādī vuttaṃ.

Aniccānupassanādīsu aṭṭhārasasu mahāvīpassanāsu vitakkādayo paripuṇṇāyeva tāsaṃ kāmāvacarattā. Etāsu ca appanāya abhāvato paṭipadāvisuddhi-ādayo khaṇikasamādhivasena yojetabbā. Catūsu

1. Khu 9. 221 piṭṭhe.

maggesu paṭhamajjhānikavasena vitakkādīnaṃ labbhanato
labbhamānakavaseneva vitakkādayo paripuṇṇā vuttā. Dutiyajjhānikādīsu hi
maggesu vitakkādayo jhānesu viya parihāyantīti. Ettāvatā terasa
vodānañāṇāni vitthārato niddiṭṭhāni honti. Kathaṃ? Ekaṭṭhāne
samādahanena tattheva adhimuccanena kosajjappajahanena
uddhaccappajahanena rāgappajahanena byāpādappajahanena sampayuttāni
cha ñāṇāni, catūhi ekattehi sampayuttāni cattāri ñāṇāni, paṭipadāvisuddhi-
upekkhānubrūhanāsampahaṃsanāhi sampayuttāni tīṇi ñāṇānīti evaṃ terasa
ñāṇāni niddiṭṭhāni.

159. Evaṃ santepi ānāpānassatisamādhībhāvanāvasena tesam
nippattim dassetukāmo tāni ñāṇāni anigametvāva **nimittam assāsapassāsāti-**
ādinā nayena codanāpubbaṅgamaṃ ānāpānassatisamādhībhāvanāvidhim
dassetvā ante tāni ñāṇāni nigametvā dassesi. Tattha **nimittam** vuttameva.
Anārammaṇamekacittassāti anārammaṇā ekacittassa. Ma-kāro panettha
padasandhikaro. Anārammaṇamekacittassātipi pāṭho, ekassa cittassa
ārammaṇam na bhavantīti attho. **Tayo dhammeti** nimittādayo tayo dhamme.
Bhāvanāti ānāpānassatisamādhībhāvanā. **Kathanti** paṭhamam vuttāya
codanāgāthāya anantaraṃ vuttāya parihāragāthāya attham
kathetukamyatāpucchā. **Na cimetī** na ca ime. Na cametipi pāṭho, soyeva
padacchedo. Kathaṃ na ca aviditā honti, kathaṃ na ca cittaṃ vikkhepaṃ
gacchatīti evaṃ kathaṃ saddo sesehi pañcahi yojetabbo. **Padhānañca**
paññāyatīti ānāpānassatisamādhībhāvanārambhakam vīriyam sandissati.
Vīriyam hi padahanti tenāti padhānanti vuccati. **Payogañca sādhetīti**
nīvaraṇavikkhambhakam jhānañca yogī nipphādeti. Jhānam hi
nīvaraṇavikkhambhanāya payuñjīyatīti payogoti vuttam.
Visesamadhigacchatīti saṃyojanappahānakaram maggañca paṭilabhati.
Maggo hi samathavipassanānam ānisaṃsattā visesoti vutto. Visesassa ca
pamukhabhūbhata ca-kārena samuccayo na kato.

Idāni taṃ pucchitamattham upamāya sādiento **seyyathāpi rūkkhoti-**
ādimāha. Tassattho—yathā nāma kakacena phālanattham vāsiyā tacchitvā
rukkho phālanakāle niccalabhāvattham **same** bhūmipadese payogakkhamam
katvā ṭhapito. **Kakacenāti** hatthakakacena. **Āgateti**

rukkhaṃ phusitvā attano samīpabhāgaṃ āgate. **Gateti** rukkhaṃ phusitvā parabhāgaṃ gate. Vā-saddo samuccayattho. **Na aviditā** hontīti rukkhe kakacadantehi phuṭṭhaṃ purisena pekkhamānaṃ ṭhānaṃ appatvā tesam āgamanagamanābhāvato sabbepi kakacadantā veditāva honti. **Padhānanti** rukkhacchedanavīriyaṃ. **Payoganti** rukkhacchedanakiriyaṃ.

“Visesamadhigacchatī”tivacanaṃ upamāya natthi. **Upanibandhanā nimittanti** upanibandhanāya satiyā nimittabhūtaṃ kāraṇabhūtaṃ nāsikaggaṃ vā mukhanimittaṃ vā. Upanibandhati etāya ārammaṇe cittanti upanibandhanā nāma sati. **Nāsikagge vāti** dīghanāsiko nāsikagge. **Mukhanimitte vāti** rassanāsiko uttarotṭhe. Uttaroṭṭho hi mukhe satiyā nimittanti mukhanimittanti vutto. **Āgateti** phuṭṭhaṭṭhānato abbhantaraṃ āgate. **Gateti** phuṭṭhaṭṭhānato bahiddhā gate. **Na aviditā** hontīti phusanatṭhānaṃ appatvā assāsapassāsānaṃ āgamanagamanābhāvato sabbepi te veditā eva honti.

Kammaniyaṃ hotīti yena vīriyena kāyopi cittampi kammaniyaṃ bhāvanākammakkhamāṃ bhāvanākammayoggaṃ hoti. **Idaṃ** vīriyaṃ **padhānaṃ** nāmāti phalena kāraṇaṃ vuttaṃ hoti. **Upakkilesā pahīyanti** vikkhambhanavasena nīvaraṇāni pahīyanti. **Vitakkā vūpasammantīti** nānārammaṇacārino anavaṭṭhitā vitakkā upasamaṃ gacchanti. Yena jhānena upakkilesā pahīyanti, vitakkā vūpasammanti. **Ayaṃ payogoti** payogamapekkhitvā pullīganiddeso kato. **Saññojanā pahīyanti** taṃtaṃmaggavajjhā saññojanā samucchedappahānena pahīyanti. **Anusayā byantīhontīti** pahīnānaṃ puna anuppattidhammakattā vīgato uppādanto vā vayanto vā etesanti byantā, pubbe abyantā byantā hontīti byantīhonti, vinassantīti attho. Saññojanappahānaṃ anusayappahānena hoti, na aññathāti dassanattamaṃ anusayappahānamāha. Yena maggena saññojanā pahīyanti anusayā byantīhonti, **ayaṃ visesoti** attho. Catutthacatukke ariyamaggassāpi niddiṭṭhattā idha ariyamaggo vutto. Ekacittassa ārammaṇadvayābhāvassa avuttepi siddhattā taṃ avissajjetvāva **evaṃ ime tayo dhammā ekacittassa ārammaṇā na hontīti** nigamanaṃ kataṃ.

160. Idāni taṃ bhāvanāsiddhisādhakaṃ yogāvacaraṃ thunanto **ānāpānassati yassāti** gāthaṃ vatvā tassā niddesamāha. Tattha

ānāpānassatiyo **yathā Buddhena desitā**, tathā **paripuṇṇā subhāvitā anupubbarṇ paricitā** yassa atthi saṁvijjanti. **So imaṁ lokam pabhāseti**. Kim viya? **Abbhā muttova candimā** yathā abbhādīhi mutto candimā imaṁ okāsalokam pabhāseti, tathā so yogāvacaro imaṁ khandhādilokam pabhāsetīti gāthāya sambandho. “Abbhā muttova candimā”ti ca padassa niddese mahikādīnampi vuttattā ettha ādisaddalopo katoti veditabbo. Gāthāniddese **no passāso no assāsoti** so soyeva¹ attho paṭisedhena visesetvā vutto. **Upaṭṭhānam satīti** asammussanatāya tameva assāsam upagantvā ṭhānam sati nāmāti attho. Tathā **passāsam**. Ettāvata ānāpānesu sati ānāpānassatīti attho vutto hoti.

Idāni sativaseneva “yassā”ti vuttaṁ puggalaṁ niddisitukāmo **yo assasati, tassupaṭṭhāti**. **Yo passasati, tassupaṭṭhātīti** vuttaṁ. Yo assasati, tassa sati assāsam upagantvā tiṭṭhati. Yo passasati, tassa sati passāsam upagantvā tiṭṭhatīti attho. **Paripuṇṇāti** jhānavipassanāmaggaparamparāya arahattamaggappattiyā paripuṇṇā. Teyeva hi jhānavipassanāmaggadhamme sandhāya **pariggahaṭṭhenāti**-ādimāha. Te hi dhammā iminā yoginā pariggayhamānattā pariggahā, tena **pariggahaṭṭhena paripuṇṇā**. Tattha sabbesaṁ cittacetāsikānam aññamaññaparivārattā **parivāraṭṭhena paripuṇṇā**. Bhāvanāpāripūrivāsena **paripūraṭṭhena paripuṇṇā**. Catasso bhāvanāti-ādīni subhāvitāti vuttapadassa atthavasena vuttāni. Catasso bhāvanā heṭṭhā vuttāyeva. **Yānikatāti** yuttayānasadisā katā. **Vatthukatāti** paṭiṭṭhaṭṭhena vatthusadisā katā. **Anuṭṭhitāti** paccupaṭṭhitā. **Paricitāti** samantato citā upacitā. **Susamāraddhāti** suṭṭhu samāraddhā sukatā. **Yattha yattha ākaṅkhatīti** yesu yesu jhānesu yāsu yāsu vipassanāsu sace icchati. **Tattha tatthāti** tesu tesu jhānesu tāsu tāsu vipassanāsu. **Vasippattoti** vasībhāvaṁ bahubhāvaṁ patto. **Balappattoti** samathavipassanābalappatto. **Vesārajappattoti** visāradabhāvaṁ paṭubhāvaṁ² patto. **Te dhammāti** samathavipassanā dhammā. **Āvajjanapaṭibaddhāti** āvajjanāyattā, āvajjitamatteyeva tassa santānena, nāṇena vā sampayogaṁ

1. Soyeva (Sī)

2. Pākaṭabhāvaṁ (Sī)

gacchantīti attho. **Ākaṅkhaṇapaṭibaddhā**¹ ruci-āyattā, rocitamatteyeva vuttanayena sampayogaṃ gacchantīti attho. **Manasikāro** panettha āvajjanāya cittuppādo. Ākaṅkhanāya vevacanavasena atthavivaraṇatthaṃ vutto. **Tena vuccati yānikatā**ti evaṃ katattāyeva te yuttayānasadisā katā hontīti vuttaṃ hoti.

Yasmiṃ yasmiṃ vatthusminti soḷasasu vatthūsu ekekasmim.
Svādhiṭṭhanti suppatiṭṭhitaṃ. **Sūpaṭṭhitā**ti suṭṭhu upaṭṭhitā.
 Sampayuttacittasatīnaṃ saheva sakasakakiccakaraṇato anulomapaṭilomavasena yojetvā te dve dhammā dassitā. **Tena vuccati vatthukatā**ti evaṃ bhūtattāyeva katapatiṭṭhā hontīti vuttaṃ hoti. **Yena yena cittaṃ abhinīharatī**ti pubbappavattito apanetvā yattha yattha bhāvanāvisese cittaṃ upaneti². **Tena tena sati anuparivattatī**ti tasmiṃ tasmiṃyeva bhāvanāvisese sati anukūlā hutvā pubbappavattito nivattitvā pavattati. “Yena, tenā”ti cettha “yena Bhagavā tenupasaṅkamī”ti-ādīsu³ viya bhummattho veditabbo. **Tena vuccati anuṭṭhitā**ti evaṃ karaṇatoyeva taṃ taṃ bhāvanāṃ anugantvā ṭhitā hontīti vuttaṃ hoti. Ānāpānassatiyā satipadhānattā vatthukatānuṭṭhitapadesu satiyā saha yojanā katāti veditabbā.

Yasmā pana paripuṇṇāyeva paricitā⁴ honti vaḍḍhitā laddhāsevanā, tasmā “paripuṇṇā”tipade vuttā tayo atthā “paricitā”tipadehi vuttā, catuttho visesatthopi vutto. Tattha **satiyā pariggaṇhantoti** sampayuttāya, pubbabhāgāya vā satiyā pariggahetabbe pariggaṇhanto yogī. **Jināti pāpake akusale dhammeti** samucchadavasena lāmake kilese jināti abhibhavati. Ayaṇca puggalādhīṭṭhānā dhammadesanā. Dhammesu hi jinantesu taṃdhammasamaṅgīpuggalopi jināti nāma. Te ca dhammā satim avihāya attano pavattikkhaṇe jinitumāraddhā jitāti vuccanti yathā “bhuñjitumāraddho bhutto”ti vuccati. Lakkhaṇaṃ panettha saddasatthato veditabbaṃ. Evaṃ santepi “parijitā”ti vattabbe ja-kārassa ca-kāraṃ katvā

1. Ākaṅkhanapaṭibaddhā (Sī)

3. Khu 1. 3, 318 piṭṭhādīsu.

2. Upanāmeti (Ka)

4. Paribhāvitā (Sī)

“paricitā”ti vuttaṃ, yathā sammā gado assāti sugatoti atthavikappe da-kārassa ta-kāro niruttilakkhaṇena kato, evamidhāpi veditabbo. Imasmim atthavikappe paricitāti padaṃ kattusādhanāṃ, purimāni tīṇi kammāsādhanaṇi.

Cattāro susamāraddhāti cattāro susamāraddhatthāti vuttaṃ hoti, atthasaddassa lopo daṭṭhabbo. Susamāraddhāti padassa atthāpi hi idha susamāraddhāti vuttāti veditabbā, susamāraddhadhammā vā. Caturatthabhedato cattāroti vuttāti veditabbā, na dhammabhedato. Yasmā pana subhāvitāyeva susamāraddhā honti, na aññe, tasmā tayo bhāvanatthā idhāpi vuttā. Āsevanatthopi tīsu vuttasu vuttoyeva hoti, tasmā taṃ avatvā tappaccanīkānaṃ susamūhatattho vutto. Paccanīkasamugghātena hi āraddhapariyosānaṃ paññāyati, tena susamāraddhassa sikhāppatto attho vutto hoti. Tattha **tappaccanīkānanti** tesaṃ jhānavipassanāmaggaṇaṃ paṭipakkhabhūtānaṃ. **Kilesānanti** kāmaccandādīnaṃ niccasaññādisampayuttānaṃ sakkāyadiṭṭhādīnaṃ. **Susamūhatattāti** vikkhambhanatadaṅgasamucchedavasena suṭṭhu samūhatattā nāsitattā. Potthakesu pana “susamugghātattā”ti likhanti, taṃ na sundaraṃ.

161. Puna tasseva padassa aññampi atthavikappaṃ dassento **susamanti-**ādimāha. Tattha **tattha jātāti** tasmim sikhāppattabhāvanāvisese jātā. **Anavajjāti** kilesānaṃ ārammaṇabhāvanupagamanena kilesadosavirahitā. **Kusalāti** jātivasena kusalā. **Bodhipakkhiyāti** bujjihanatthena bodhīti laddhanāmassa ariyassa pakkhe bhavattā bodhipakkhiyā. **Pakkhe bhavattāti** hi upakārabhāve ṭhitattā. Te ca “cattāro satipaṭṭhānā cattāro sammappadhānā cattāro iddhipādā pañcendriyāni pañca balāni satta bojjhaṅgā ariyo aṭṭhaṅgiko maggo”ti¹ sattatiṃsa dhammā. **Idaṃ samanti** idaṃ maggakkhaṇe dhammajātaṃ samucchedavasena kilese sameti vināsetīti samaṃ nāma. **Nirodho nibbānanti** dukkhanirodhattā nirodho, vāsaṅkhātāya taṇhāya abhāvā nibbānaṃ. **Idaṃ susamanti** idaṃ nibbānaṃ sabbasaṅkhatavisamāpagatattā suṭṭhu samanti susamaṃ nāma. **Ñātanti** bodhipakkhiyasaṅkhātāṃ samaṃ

1. Ma 3. 27, 33; Khu 8. 75; Khu 11. 319 piṭṭhādīsu.

asammohato ñāṇena ñātaṃ, nibbānasaṅkhātāṃ susamaṃ ārammaṇato ñāṇena ñātaṃ. Tadeva dvayaṃ teneva cakkhunā viya **diṭṭhaṃ**. **Viditanti** tadeva dvayaṃ santāne uppādanena ārammaṇakaraṇena ca paṭiladdhaṃ. Ñātaṃ viya paññāya **sacchikataṃ phassitaṃ**. “Asallīnaṃ asammuṭṭhā asāradddho ekaggaṃ”ti purimassa purimassa padassa atthappakāsaṇaṃ. Tattha **āraddhanti** paṭṭhapitaṃ. **Asallīnanti** asaṅkucitaṃ. **Upaṭṭhitā**ti upagantvā ṭhitā. **Asammuṭṭhā**ti avinaṭṭhā. **Passaddhoti** nibbuto. **Asāradddhoti** niddaratho. **Samāhitanti** samaṃ ṭhapitaṃ. **Ekagganti** avikkhittaṃ.

“Cattāro susamāradddhā”ti-ādi sakalassa susamāradddhavacanassa mūlattho. “Atthi saman”ti-ādi pana susamavacanassa, “ñātan”ti-ādi āradddhavacanassa vikappatthā. Tatthāyaṃ padatthasaṃsandana—“samā ca susamā ca¹ samasusamā”ti vattabbe ekadesasarūpekaśeṣaṃkatvā “susamā”icceva vuttā yathā nāmaṇca rūpaṇca nāmarūpaṇca nāmarūpanti. “Idaṃ samaṃ, idaṃ susamaṃ”ti pana anaññāpekkhaṃ katvā napuṃsakavacanāṃ kataṃ. Yasmā pana ñātampi diṭṭhanti vuccati, diṭṭhaṇca āradddhaṇca atthato ekaṃ. Viditasacchikataphassitāni pana ñātavevacanāni, tasmā ñātanti āradddhatthoyeva vutto hoti.

Āradddhaṃ hoti vīriyaṃ asallīnanti ayaṃ pana āradddhavacanassa ujukathoyeva. **Upaṭṭhitā satī**ti-ādīni pana sampayuttavīriyassa upakāraḍḍhammadassanattāṃ vuttāni, na āradddhavacanassa atthadassanattāṃ. Purimena atthena suṭṭhu samāradddhāti susamāradddhā ca, iminā atthena susamā āradddhāti susamāradddhā ca ekasese kate “susamāradddhā”ti vuccanti. Imamatthaṃ pariggahetvā “tena vuccati susamāradddhā”ti vuttaṃ.

Anupubbanti yathānukkamenāti attho, pubbaṃ pubbaṃ anūti vuttaṃ hoti. **Dīghaṃ assāsavasenāti** dīghantivutta-assāsavaseṇa. **Purimā purimāti** purimā purimā satī. Etena pubbantipadassa attho vutto hoti. **Pacchimā pacchimāti** satiyeva. Etena anūtipadassa attho vutto hoti. Ubhayena pubbaṇca anu ca paricitāti attho vutto hoti. Upari soḷasa vatthūni vitthāretvā vacanato idha saṅkhipitvā “paṇinissaggānupassī”ti antimameva dassitaṃ. Yasmā sikhāppattabhāvanassa sabbāpi

1. Samā ca susamā ca dhammā (Sī)

ānāpānassatiyo punappunam yathārucci pavattanako anuparicitāpi honti. Tena vuttam “aññamaññam paricitā ceva honti anuparicitā cā”ti.

Yathatthāti yathāsabhāvatthā. **Attadamathatthoti** arahattamaggakkhaṇe attano nibbisevanattho. **Samathatthoti** sītibhāvattho. **Parinibbāpanatthoti** kilesaparinibbānena. **Abhiññatthoti** sabbadhammavasena. **Pariññatthādayo** maggañāṇakiccavasena. **Saccābhisamayattho** catunnam saccānam ekapaṭivedhadassanavasena. **Nirodhe paṭiṭṭhāpakattho** ārammaṇakaraṇavasena.

Buddhotipadassa abhāvepi Buddhenātipade yo so Buddho, tam niddisutukāmena Buddhoti vuttam. **Sayambhū**ti upadesam vinā sayameva bhūto. **Anācariyakoti** sayambhūpadassa atthavivaraṇam. Yo hi ācariyam vinā saccāni paṭivijjhati, so sayambhū nāma hoti. **Pubbe ananussutesūti**-ādi anācariyakabhāvassa atthappakāsanam. **Ananussutesūti** ācariyam ananussutesu. **Sāmanti** sayameva. **Abhisambujjhī**ti bhusam sammā paṭivijjhi. **Tattha ca sabbaññutam pāpuṇī**ti tesu ca saccesu sabbaññubhāvam pāpuṇi. Yathā saccāni paṭivijjhantā sabbaññuno honti, tathā saccānam paṭividdhattā evam vuttam. Sabbaññutam pattotipi pātho. **Balesu ca vasībhāvanti** dasasu ca Tathāgatabalesu issarabhāvam pāpuṇi. Yo so evam bhūto, so Buddhoti vuttam hoti. Tattha sabbesu dhammesu appaṭihatañāṇanimittānuttaravimokkhādhigamaparibhāvitam khandhasantānam upādāya paṇṇattiko, sabbaññutapadaṭṭhānam vā saccābhisambodhimupādāya paṇṇattiko sattaviseso Buddho. Ettāvatā atthato Buddhavibhāvanā katā hoti.

162. Idāni byañjanato vibhāvento **Buddhoti kenatṭhena Buddhoti**-ādimāha. Tattha yathā loke avagantā avagatoti vuccati, evam **bujjhītā saccānīti Buddho**. Yathā paṇṇasosā vātā paṇṇasusāti vuccanti, evam **bodhetā pajāyāti Buddho**. **Sabbaññūtāya Buddhoti** sabbadhammabujjhanasamatthāya buddhiyā Buddhoti vuttam hoti. **Sabbadassāvitāya Buddhoti** sabbadhammānam ñāṇacakkhunā diṭṭhattā Buddhoti vuttam hoti.

Anaññaneyyatāya **Buddhoti** aññena abodhanīyato sayameva Buddhattā
 Buddhoti vuttaṃ hoti. **Visavitāya** **Buddhoti** nānāguṇavisavanato¹
 padumamiva vikanasaṇṭṭhena Buddhoti vuttaṃ hoti. **Khīṇāsavasāṅkhātena**
Buddhoti ādīhi chahi pariyāyehi cittasaṅkokakaradhammappahānena
 niddakkhayavibuddho puriso viya sabbakilesaniddakkhayavibuddhattā
 Buddhoti vuttaṃ hoti. Saṅkhā saṅkhātanti atthato ekattā **saṅkhātenā**
 vacanassa koṭṭhāsenāti attho. Taṇhālepadiṭṭhilepābhāvena
nirupalepasāṅkhātena. Savāsanānaṃ sabbakilesānaṃ pahīnattā
 ekantavacanena visesetvā **ekantavītarāgoti** ādi vuttaṃ. **Ekantanikkilesoti**
 rāgadosamohāvasesehi sabbakilesehi nikkilesa. **Ekāyanamaggaṃ gatoti**
Buddhoti gamanattānaṃ dhātūnaṃ bujjanattattā bujjanattāpi dhātuyo
 gamanattā honti, tasmā ekāyanamaggaṃ gatattā Buddhoti vuttaṃ hoti.
Ekāyanamaggoti cettha—

“Maggo pantho patho pajjo, añjasaṃ vaṭumāyanaṃ.

Nāvā uttarasetu ca, kullo ca bhisi saṅkamo”ti²—

maggassa bahūsu nāmesu ayananāmena vutto. Tasmā ekamaggabhūto
 maggo, na dvedhāpathabhūtoti attho. Atha vā ekena ayitabbo maggoti
 ekāyanamaggo. **Ekenāti** gaṇasaṅgaṇikaṃ pahāya pavivekena cittaṇa.
Ayitabboti paṭipajjitabbo. Ayanti vā etenāti ayano, saṃsārato nibbānaṃ
 gacchantīti attho. Ekesaṃ ayano ekāyano. **Eketi** seṭṭhā, sabbasattaseṭṭhā ca
 Sammāsambuddhā, tasmā ekāyanamaggoti Sammāsambuddhānaṃ
 ayanabhūto maggoti vuttaṃ hoti. Ayatīti vā ayano, gacchati pavattatīti attho.
 Ekasmim ayano maggoti ekāyanamaggo, ekasmimyeva Buddhasāsane
 pavattamāno maggo, na aññattatīti vuttaṃ hoti. Api ca ekaṃ ayatīti ekāyano,
 pubbabhāge nānāmukhabhāvanāyappavattopi aparabhāge ekaṃ
 nibbānameva gacchatīti vuttaṃ hoti, tasmā ekāyanamaggoti
 ekanibbānagamanaṃ maggoti attho. **Eko anuttaraṃ sammāsambodhiṃ**
abhisambuddhoti **Buddhoti** na parehi Buddhattā Buddho, kim pana
 sayameva anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddhattā Buddhoti vuttaṃ
 hoti. **Abuddhivihatattā buddhipaṭilābhā** **Buddhoti** buddhi

1. Nānāguṇavikasanato (Ka)

2. Khu 8. 201 piṭṭhe.

Buddhaṃ bodhoti pariyāyavacanametam. Tattha yathā nīlarattaguṇayogā nīlo paṭo ratto paṭoti vuccati, evaṃ Buddhaguṇayogā Buddhoti nāpetum vuttam.

Tato param **Buddhoti netam nāmanti**-ādi “atthamanugatā ayaṃ paññattī”ti nāpanattham vuttam. Tattha **mittā** sahāyā. **Amaccā** bhaccā. **Ñātī** pitupakkhikā. **Sālohitā** mātupakkhikā. **Samaṇā** pabbajjūpagatā. **Brāhmaṇā** bhovādino, samitapāpabāhitapāpā vā. **Devatā** Sakkādayo brahmāno ca. **Vimokkhantikanti** vimokkho arahattamaggo, vimokkhassa anto arahattaphalam, tasmim vimokkhante bhavaṃ vimokkhantikaṃ nāma. Sabbaññubhāvo hi arahattamaggena sijjhati, arahattaphalodaye siddho hoti, tasmā sabbaññubhāvo vimokkhante bhavo hoti. Taṃ nemittakampi¹ nāmaṃ vimokkhante bhavaṃ nāma hoti. Tena vuttam “vimokkhantikametam Buddhānaṃ Bhagavantānaṃ”ti. **Bodhiyā mūle saha sabbaññutaññāṇassa paṭilābhāti** Mahābodhirukkhamūle yathāvuttakkhaṇe sabbaññutaññāṇassa paṭilābhena saha. **Sacchikā paññattī**ti arahattaphalasacchikiriyāya, sabbadhammasacchikiriyāya vā jātā paññatti. **Yadidaṃ Buddhoti** yā ayaṃ Buddhoti paññatti, ayaṃ byañjanato Buddhavibhāvanā.

“Yathā Buddhena desitā “tigāthāpādassa pana iminā padabhājanīye vuttatthena ayaṃ saṃsandana—ānāpānassatiyo ca yathā Buddhena desitā, yena pakārena desitā. Yathāsaddena saṅgahitā dasa yathatthā ca yathā Buddhena desitā, yena pakārena desitāti pakāratthassa ca yathāsaddassa, sabhāvatthassa ca yathāsaddassa sarūpekasesavasena ekasesaṃ katvā “yathā”ti vuttanti veditabbaṃ. Padabhājanīye panassa yathatthesu ekekassa yojanāvasena “desito”ti ekavacanaṃ kataṃ.

“Soti gahaṭṭho vā hoti pabbajito vā”ti vuttattā ādipadepi yassa gahaṭṭhassa vā pabbajitassa vāti vuttameva hoti. Lokattho vuttoyeva. **Pabhāsetī**ti attano nāṇassa pākaṭam karotīti

1. Nemittakampi (Ka)

attho. **Abhisambuddhattā**ti sāvakaṇāṇāṇāpi paṭividdhabhāvena.
Obhāsetiti kāmāvacarabhūtaṃ lokam. **Bhāseti**ti rūpāvacarabhūtaṃ lokam.
Pabhāsetiti arūpāvacarabhūtaṃ lokam.

Ariyāñāṇanti arahattamaggañāṇam. **Mahikā muttoti** mahikāya mutto.
Mahikāti nīhāro vuccati. Mahiyā muttotipi pāṭho. **Dhūmarajā muttoti**
dhūmato ca rajato ca mutto. **Rāhugahaṇā vippamuttoti** rāhuno candassa
āsannupakkilesattā dvīhi upasaggehi visesetvā vuttaṃ. **Bhāsete** iti sa-
obhāsaṭṭhena. **Tapate** iti satejaṭṭhena. **Virocate** iti ruciraṭṭhena. **Evamevanti**
evam evam. Yasmā pana candopi sayam bhāsanto tapanto virocanto imam
okāsalokam obhāseti, bhikkhu ca paññāya bhāsanto tapanto virocanto imam
khandhādilokam paññāya obhāseti, tasmā ubhayatrāpi “bhāseti”ti avatvā
“bhāsete”icceva vuttaṃ. Evam hi vutte hetu-atthopi vutto hoti.
Ativisadatarābhasūriyopamam aggahetvā kasmā candopamā gahitāti ce?
Sabbakilesapariḷāhavūpasamena santassa bhikkhuno
santagūṇayuttacandopamā anucchavikāti gahitāti veditabbaṃ. Evam
ānāpānassatibhāvanāsiddhisādhakam yogāvacaram thunitvā **imāni terasa**
vodāne ñāṇāniti tāni ñāṇāni nigametvā dassetīti.

Vodānañāṇaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Satokāriñāṇaniddesavaṇṇanā

163. Satokāriñāṇaniddese mātikāyam **idha bhikkhū**ti imasmim sāsane
bhikkhu. Ayam hi ettha idhasaddo sabbappakāra-ānāpānassatisamādhi-
nibbattakassa puggalassa sannissayabhūtasāsanaparidīpano, aññasāsanassa
tathābhāvapaṭisedhano ca. Vuttaṃ hetam “idheva bhikkhave samaṇo -pa-
suññā parappavādā samaṇebhi aññehi”ti¹.

Araññagato vā rukkhamaḷagato vā suññāgāragato vāti idamassa
ānāpānassatisamādhi bhāvanānūrūpasenāsanapariggahaparidīpanam.

1. Ma 1. 92; Am 1. 560 piṭṭhesu.

Imassa hi bhikkhuno dīgharattaṃ rūpādīsu ārammaṇesu anuvisaṭaṃ cittaṃ ānāpānassatisamādhi-ārammaṇaṃ abhiruhituṃ na icchati, kūṭagoṇayuttaratho viya uppathameva dhāvati. Tasmā seyyathāpi nāma gopo kūṭadhenuyā sabbaṃ khīraṃ pivitvā vaḍḍhitaṃ kūṭavacchaṃ dametukāmo dhenuto apantvā ekamante mahantaṃ thambhaṃ nikhaṇitvā tattha yottena bandheyya, athassa so vaccho ito cito ca vipphanditvā palāyituṃ asakkonto tameva thambhaṃ upanisīdeyya vā upanipajjeyya vā, evameva imināpi bhikkhunā dīgharattaṃ rūpārammaṇādirasapānavaḍḍhitaṃ duṭṭhacittaṃ dametukāmena rūpādi-ārammaṇato apantvā araṇṇaṃ vā rukkhamaṇaṃ vā suñṇāgāraṃ vā pavesetvā tattha assāsapassāsathambhe satiyottena bandhitabbaṃ. Evamassa taṃ cittaṃ ito cito ca vipphanditvāpi pubbe āciṇṇārammaṇaṃ alabhamānaṃ satiyottaṃ chinditvā palāyituṃ asakkontaṃ tamevārammaṇaṃ upacārappanāvasena upanisīdati ceva upanipajjati ca. Tenāhu porāṇā—

“Yathā thambhe nibandheyya, vacchaṃ damaṃ¹ naro idha.
Bandheyyevaṃ sakaṃ cittaṃ, satiyārammaṇe dalhaṇaṃ”ti².

Evamassa taṃ senāsaṇaṃ bhāvanānurūpaṃ hoti. Atha vā yasmā idaṃ kammaṭṭhānappabhede muddhabhūtaṃ sabbabuddhapacceka-buddha-buddhasāvakānaṃ viśesādhigamaḍiṭṭhadhammasukhavihārapadaṭṭhānaṃ ānāpānassatikammaṭṭhānaṃ itthi purisaḥatthi-assādisaddasaṃmākulāṃ gāmaṇaṃ apariccajivā na sukaraṃ bhāvetuṃ saddakaṇṭakattā jhānassa. Agāmake pana araṇṇe sukaraṃ yogāvacarena idaṃ kammaṭṭhānaṃ pariggahetvā ānāpānacatukkajjhānaṃ nibbattetvā tadeva pādakaṃ katvā saṅkhāre sammasitvā aggaphalaṃ arahattaṃ pāpuṇituṃ. Tasmā tassa anurūpaṃ senāsaṇaṃ upadisanto Bhagavā “araṇṇagato vā”ti-ādimāha, tattheva therō.

Vatthuvijjācariyo viya hi Bhagavā, so yathā vatthuvijjācariyo nagarabhūmiṃ passitvā suṭṭhu upaparikkhitvā “ettha nagaraṃ māpethā”ti upadisati, sotthinā ca nagare niṭṭhite rājakulato mahāsakkāraṃ labhati, evamevaṃ yogāvacarassa anurūpaṃ senāsaṇaṃ upaparikkhitvā “ettha kammaṭṭhānaṃ anuyuñjitaḥḥan”ti upadisati, tato tattha kammaṭṭhānaṃ anuyuttaṇa yoginā

1. Dammaṃ (Sī)

2. Visuddhi 1. 261; Vi-Ṭṭha 2. 12; Dī-Ṭṭha 2. 353; Ma-Ṭṭha 1. 252 piṭṭhesu.

kamena arahatte patte “Sammāsambuddho vata so Bhagavā”ti mahantaṃ sakkāraṃ labhati. Ayaṃ pana bhikkhu “dīpisadiso”ti vuccati. Yathā hi Mahādīpirajā araṇṇe tiṇagahanaṃ vā vanagahanaṃ vā pabbatagahanaṃ vā nissāya nilīyitvā vanamahimsagokaṇṇasūkarādayo mige gaṇhāti, evamevaṃ ayaṃ araṇṇādīsu kammaṭṭhānaṃ manuyuñjanto bhikkhu yathākkamena sotāpattisakadāgāmi-anāgāmi-arahattamagge ceva ariyaphalāni ca gaṇhātīti vedītabbo. Tenāhu porāṇā—

“Yathāpi Dīpiko nāma, nilīyitvā gaṇhate¹ mige.

Tathevāyaṃ Buddhaputto, yuttayogo vipassako.

Araṇṇaṃ pavisitvāna, gaṇhāti phalamuttamaṃ”ti².

Tenassa parakkamajavayoggabhūmiṃ araṇṇasenāsaṇaṃ dassento “araṇṇagato vā”ti-ādimāha.

Tattha **araṇṇagato**ti upari vuttalakkaṇaṃ yaṃkiñci pavivekasukhaṃ araṇṇaṃ gato. **Rukkhamūlagato**ti rukkkhasamīpaṃ gato. **Suṇṇāgāragato**ti suṇṇaṃ vivitthokāsaṃ gato. Ettha ca ṭhapetvā araṇṇaṇca rukkkhamūlaṇca avasesasattavidhasenāsaṇaṃ gatopi “suṇṇāgāragato”ti vattuṃ vaṭṭati. Navavidhaṃ hi senāsaṇaṃ. Yathāha “so vivittaṃ senāsaṇaṃ bhajati araṇṇaṃ rukkkhamūlaṃ pabbataṃ kandaraṃ giriguhaṃ susānaṃ vanapatthaṃ abbhokāsaṃ palālapuñjaṃ”ti³. Evamassa ututtayānukūlaṃ dhātucariyānukūlaṇca ānāpānassatibhāvanānurūpaṃ senāsaṇaṃ upadisitvā alīnānuddhaccapakkhikaṃ santamiriyaṃ pathaṃ upadisanto **nisīdati**ti āha. Athassa nisajjāya daḷhabhāvaṃ assāsapassāsānaṃ pavattanasamatthataṃ⁴ ārammaṇapariggahūpāyaṇca dassento **pallaṅkaṃ ābhujitvā**ti-ādimāha. Tattha **pallaṅkanti** samantato ūrubaddhāsaṇaṃ. **Ābhujitvā**ti bandhitvā. **Ujuma kāyaṃ paṇidhāyati**ti uparimasarīraṃ ujumaṃ ṭhapetvā aṭṭhārasa piṭṭhikaṇṭake koṭiyā koṭiṃ paṭipādetvā. Evaṃ hi nisinnassa cammamaṃsaṇhārūni na paṇamanti. Athassa yā tesāṃ paṇamanapaccayā khaṇe khaṇe vedanā uppajjeyyumaṃ, tā na uppajjanti. Tāsu anuppajjamānāsu cittaṃ ekaggaṃ hoti, kammaṭṭhānaṃ na paripatati, vuddhiṃ phātiṃ upagacchati.

1. Gaṇhāti (Sī)

3. Abhi 2. 253 piṭṭhe.

2. Khu 11. 352 piṭṭhe Milindapañhe.

4. Pavattanasukhataṃ (Visuddhi 1. 262 piṭṭhe.)

Parimukhaṃ satim̐ upaṭṭhapetvā kammaṭṭhābhimukhaṃ satim̐ ṭhapayitvā. **So satova assasati sato passasatīti** so bhikkhu evaṃ nisīditvā evaṃca satim̐ upaṭṭhapetvā taṃ satim̐ avijahanto sato eva assasati sato passasati, satokārī hotīti vuttaṃ hoti.

Idāni yehi pakārehi satokārī hoti, te pakāre dassetuṃ **dīghaṃ vā assasantoti**-ādimāha. Tattha **dīghaṃ vā assasantoti** dīghaṃ vā assāsaṃ pavattayanto. Tathā **rassaṃ**. Yā pana nesaṃ dīgharassatā, sā kālavasena veditabbā. Kadāci hi manussā hatthi-ahi-ādayo viya kālavasena dīghaṃ assasanti ca passasanti ca, kadāci sunakhasasādayo viya rassaṃ. Aññathā hi cuṇṇavicuṇṇā assāsapassāsā dīgharassā nāma na honti. Tasmā te dīghaṃ kālaṃ pavisantā ca nikkhamantā ca dīghā, rassaṃ kālaṃ pavisantā ca nikkhamantā ca rassāti veditabbā. Tatrāyaṃ bhikkhu upari vuttehi navahākārehi dīghaṃ assasanto ca passasanto ca **dīghaṃ assasāmi, passasāmīti pajānāti**, tathā **rassaṃ**.

Evaṃ pajānato ca—

Dīgho rasso ca assāso,
Passāsopi ca tādiso.
Cattāro vaṇṇā vattanti,
Nāsikaggeva bhikkhunoti.

Navannañcassa¹ ākāraṇaṃ ekenākārena kāyānupassanāsatiṭṭhānabhāvanā sampajjatīti veditabbā. **Sabbakāyapaṭisaṃvedī assasissāmīti sikkhati. Sabbakāyapaṭisaṃvedī passasissāmīti sikkhatīti** sakalassa assāsakāyassādimajjhapariyosānaṃ viditaṃ karonto pākaṭaṃ karonto assasissāmīti sikkhati. Sakalassa passāsakāyassādimajjhapariyosānaṃ viditaṃ karonto pākaṭaṃ karonto passasissāmīti sikkhati. Evaṃ viditaṃ karonto pākaṭaṃ karonto ñāṇasampayuttacittena assasati ceva passasati ca. Tasmā “assasissāmi passasissāmīti

1. Catunnañcassa (Ka) Visuddhi 1. 264 piṭṭhe pana passitabbaṃ.

sikkhatī”ti vuccati. Ekassa hi bhikkhuno cuṇṇavicuṇṇavisate¹ assāsakāye, passāsakāye vā ādi pākaṭo hoti, na majjhapariyosānaṃ. So ādimeva pariggahetuṃ sakkoti, majjhapariyosāne kilamati. Ekassa majjhaṃ pākaṭaṃ hoti, na ādipariyosānaṃ. So majjhameva pariggahetuṃ sakkoti, ādipariyosāne kilamati. Ekassa pariyosānaṃ pākaṭaṃ hoti, na ādimajjhaṃ. So pariyosānaṃyeva pariggahetuṃ sakkoti, ādimajjhe kilamati. Ekassa sabbaṃ pākaṭaṃ hoti, so sabbampi pariggahetuṃ sakkoti, na katthaci kilamati. Tādisena bhavitabbanti dassento āha “sabbakāyapaṭisaṃvedī”ti-ādi.

Tattha **sikkhatī**ti evaṃ ghaṭati vāyamati. Yo vā tathābhūtaṃ saṃvaro, ayamettha adhisīlasikkhā. Yo tathābhūtaṃ samādhi, yaṃ adhicitasikkhā. Yā tathābhūtaṃ paññā, yaṃ adhipaññāsikkhāti imā tisso sikkhāyo tasmim ārammaṇe tāya satiyā tena manasikārena sikkhati āsevati bhāveti bahulīkarotīti evamettha attho daṭṭhabbo. Tattha yasmā purimanayena kevalaṃ assasitabbaṃ passasitabbameva ca, na aññaṃ kiñci kātabbaṃ, ito paṭṭhāya pana ñāṇuppādanādīsu yogo karaṇīyo. Tasmā tattha “assasāmīti pajānāti passasāmīti pajānāti “cceva vattamānakālavasena Pālīṃ vatvā ito paṭṭhāya kattabbassa ñāṇuppādanādino ākārasa dassanattamaṃ “sabbakāyapaṭisaṃvedī assasissāmī”ti-ādinā nayena anāgatakalavasena Pālī āropitāti veditabbā.

Passambhayaṃ kāyasaṅkhāraṃ -pa- sikkhatīti oḷārikaṃ assāsapassāsasaṅkhātaṃ kāyasaṅkhāraṃ passambhento paṭippassambhento nirodhento vūpasamento assasissāmi passasissāmīti sikkhati.

Tatrevaṃ oḷārikasukhumatā ca passaddhi ca veditabbā—imassa hi bhikkhuno pubbe apariggahitakāle kāyo ca cittaṅca sadarathā honti oḷārikā. Kāyacittānaṃ oḷārikatte avūpasante assāsapassāsāpi oḷārikā honti, balavatarā hutvā pavattanti, nāsikā nappahoti, mukhena assasantopi passasantopi tiṭṭhati. Yadā panassa

1. Cuṇṇavitte (Gaṇṭhipade) Visuddhi 1. 265 piṭṭhe pana passitabbaṃ.

kāyopi cittampi pariggahitā honti, tadā te santā honti vūpasantā. Tesu vūpasantesu assāsapassāsā sukhumā hutvā pavattanti, “atthi nu kho, natthī”ti vicetabbākārappattā honti. Seyyathāpi purisassa dhāvitvā pabbatā vā orohitvā mahābhāraṃ vā sīsato oropetvā ʘhitassa oḷārikā assāsapassāsā honti, nāsikā nappahoti, mukhena assasantopi passasantopi tiṭṭhati. Yadā panesa taṃ parissamaṃ vinodetvā nhatvā ca pivitvā ca allasāṭakaṃ hadaye katvā sītāya chāyāya nipanno hoti, athassa te assāsapassāsā sukhumā honti “atthi nu kho, natthī”ti vicetabbākārappattā, evamevaṃ imassa bhikkhuno apariggahitakāleti vitthāretabbaṃ. Tathā hissa pubbe apariggahitakāle “oḷārikoḷārike kāyasaṅkhāre passambhemī”ti ābhogasamannāhāramanasikāro natthi, pariggahitakāle pana atthi. Tenassa apariggahitakālato pariggahitakāle kāyasaṅkhāro sukhumo hoti. Tenāhu porāṇā—

“Sāraddhe kāye citte ca, adhimattaṃ pavattati.

Asāraddhamhi kāyamhi, sukhumaṃ sampavattati”ti¹.

Pariggahepi² oḷāriko, paṭhamajjhānūpacāre sukhumo. Tasmimpi oḷāriko, paṭhamajjhāne sukhumo. Paṭhamajjhāne ca dutiyajjhānūpacāre ca oḷāriko, dutiyajjhāne sukhumo. Dutiyajjhāne ca tatiyajjhānūpacāre ca oḷāriko, tatiyajjhāne sukhumo. Tatiyajjhāne ca catutthajjhānūpacāre ca oḷāriko, catutthajjhāne atisukhumo appavattimeva pāpuṇāti. Idaṃ tāva **Dīghabhāṇakasamyuttabhāṇakānaṃ** mataṃ.

Majjhimabhāṇakā pana “paṭhamajjhāne oḷāriko, dutiyajjhānūpacāre sukhumo”ti evaṃ heṭṭhimahetṭhimajjhānato uparūparijjhānūpacārepi sukhumataraṃ icchanti. Sabbesaṃyeva pana matena apariggahitakāle pavattakāyasaṅkhāro pariggahitakāle paṭippassambhati, pariggahitakāle pavattakāyasaṅkhāro paṭhamajjhānūpacāre -pa- catutthajjhānūpacāre pavattakāyasaṅkhāro catutthajjhāne paṭippassambhati. Ayaṃ tāva samathe nayo.

1. Visuddhi 1. 267; Vi-Ṭṭha 2. 17 piṭṭhesu.

2. Pariggahitakālepi (Ka)

Vipassanāyaṃ pana apariggahitakāle pavattakāyasaṅkhāro oḷāriko, mahābhūtapariggahe sukhumo. Sopi oḷāriko, upādārūpapariggahe sukhumo. Sopi oḷāriko, sakalarūpapariggahe sukhumo. Sopi oḷāriko, arūpapariggahe sukhumo. Sopi oḷāriko, rūpārūpapariggahe sukhumo. Sopi oḷāriko, paccayapariggahe sukhumo. Sopi oḷāriko, sappaccayanāmarūpadassane sukhumo. Sopi oḷāriko, lakkhaṇārammaṇika¹ vipassanāya sukhumo. Sopi dubbalavipassanāya oḷāriko, balavavipassanāya sukhumo. Tattha pubbe vuttanayeneva purimassa purimassa pacchimena pacchimena paṭippassaddhi veditabbā. Evamettha oḷārikasukhumatā paṭippassaddhi ca veditabbā. Ayaṃ tāvetttha kāyānupassanāvasena vuttassa paṭhamacatukkassa anupubbapadavaṇṇanā.

Yasmā panettha idameva catukkaṃ ādikammikassa kammaṭṭhānavasena vuttaṃ, itarāṇi pana tīṇi catukkāṇi ettha pattajjhānassa vedanācittadhammānupassanāvasena, tasmā imaṃ kammaṭṭhānaṃ bhāvetvā ānāpānacatukkajjhānapadaṭṭhānāya vipassanāya saha paṭisambhidāhi arahattaṃ pāpuṇitukāmena ādikammikena kulaputtena Visuddhimagge vuttanayena silāparisodhanādīni sabbakiccāṇi katvā sattāṅgasamannāgatassa ācariyassa santike pañcasandhikaṃ kammaṭṭhānaṃ uggahetabbaṃ. Tatrame pañca sandhaya uggaho paripucchā upaṭṭhānaṃ appanā lakkhaṇanti. Tattha **uggaho** nāma kammaṭṭhānassa uggaṇhanaṃ. **Paripucchā** nāma kammaṭṭhānassa paripucchanaṃ². **Upaṭṭhānaṃ** nāma kammaṭṭhānassa upaṭṭhānaṃ. **Appanā** nāma kammaṭṭhānassa appanā. **Lakkhaṇaṃ** nāma kammaṭṭhānassa lakkhaṇaṃ, “evaṃ lakkhaṇamidaṃ kammaṭṭhānaṃ”ti kammaṭṭhānasabhāvūpadhāraṇanti vuttaṃ hoti.

Evaṃ pañcasandhikaṃ kammaṭṭhānaṃ uggaṇhanto attanāpi na kilamati, ācariyampi na viheseti³. Tasmā thokaṃ uddisāpetvā bahuṃ kālāṃ sajjhāyitvā evaṃ pañcasandhikaṃ kammaṭṭhānaṃ uggahetvā ācariyassa santike vā aññattha vā aṭṭhārasa dosayutte vihāre vajjetvā pañcaṅgasamannāgate senāsane vasantena upacchinnakhuddakapalibodhena katabhattakiccena bhattasammadaṃ paṭivinodetvā sukhānisinnena ratanattayagūṇānussaraṇena cittaṃ sampahamsetvā

1. Tilakkhaṇārammaṇika (Gaṇṭhipade)

2. Paripucchana (Visuddhi 1. 270 piṭṭhe)

3. Na vihetṭheti (Ka)

ācariyuggahato ekapadampi aparihāpentena idaṃ
ānāpānassatikammaṭṭhānaṃ manasi kātabbhaṃ. Tatrāyaṃ manasikāraavidhi—

“Gaṇanā anubandhanā, phusanā ṭhapanā sallakkhaṇā.

Vivaṭṭanā pārisuddhi, tesaṇca paṭipassanā”ti.

Tattha **gaṇanā**ti gaṇanāyeva. **Anubandhanā**ti anugamanā. **Phusanā**ti phuṭṭhaṭṭhānaṃ. **Ṭhapanā**ti appanā. **Sallakkhaṇā**ti vipassanā. **Vivaṭṭanā**ti maggo. **Pārisuddhī**ti phalaṃ. **Tesaṇca paṭipassanā**ti paccavekkhaṇā. Tattha iminā ādikammikena kulaputtana paṭhamāṃ gaṇanāya idaṃ kammaṭṭhānaṃ manasi kātabbhaṃ. Gaṇentena pana pañcannaṃ heṭṭhā na ṭhapetabbhaṃ, dasannaṃ upari na netabbhaṃ, antarā khaṇḍaṃ na dassetabbhaṃ. Pañcannaṃ heṭṭhā ṭhapentassa hi sambādhe okāse cittuppādo vipphandati sambādhe vaje sanniruddhagogaṇo viya. Dasannaṃ upari nentassa gaṇananissitova cittuppādo hoti. Antarā khaṇḍaṃ dassentassa “sikhāppattaṃ nu kho me kammaṭṭhānaṃ, no”ti cittaṃ vikampati, tasmā ete dose vajjetvā gaṇetabbhaṃ.

Gaṇentena ca paṭhamāṃ dandhagaṇanāya **dhaññamāpakagaṇanāya** gaṇetabbhaṃ. Dhaññamāpako hi nālinṃ pūretvā “ekaṃ”ti vatvā okirati, puna pūrento kiñci kacavaraṃ disvā chaḍḍento “ekaṃ ekaṃ”ti vadati. Eseva nayo dve dveti-ādīsu. Evamevaṃ imināpi assāsapassāsesu yo upaṭṭhāti, taṃ gahetvā “ekaṃ ekaṃ”ti-ādinṃ katvā yāva “dasa dasā”ti pavattamānaṃ pavattamānaṃ upalakkhetvāva gaṇetabbhaṃ. Tassa evaṃ gaṇayato nikkhamantāca pavisantā ca assāsapassāsā pākāṭā honti.

Athānena taṃ dandhagaṇanaṃ dhaññamāpakagaṇanaṃ pahāya sīghagaṇanāya **gopālakagaṇanāya** gaṇetabbhaṃ. Cheko hi gopālako sakkharādayo ucchaṅgena gahetvā rajjudandaḥattho pātova vajaṃ gantvā gāvo piṭṭhiyaṃ paharitvā palighatthambhamatthake nisinno dvāraṃ pattamṃ pattamīyeva gāvaṃ “eko dve”ti sakkharaṃ khipitvā khipitvā gaṇeti. Tiyaṃarattinṃ sambādhe okāse dukkhaṃ vutthagogaṇo nikkhamanto aññamaññaṃ upanighamsanto¹ vegena vegena puñjapuñjo hutvā nikkhamati. So vegena vegena “tīṇi cattāri pañca dasā”ti gaṇetiyeva, evamassāpi purimanayena

1. Upanighamsento (Sī)

gaṇayato assāsapassāsā pākaṭā hutvā sīghaṃ sīghaṃ punappunaṃ sañcaranti. Tato tena “punappunaṃ sañcaranti”ti ñatvā anto ca bahi ca aggahetvā dvārappattaṃ dvārappattaṃyeva gahetvā “eko dve tīṇi cattāri pañca, eko dve tīṇi cattāri pañca cha, eko dve tīṇi cattāri pañca cha satta -pa- aṭṭha nava dasā”ti sīghaṃ sīghaṃ gaṇetabbameva. Gaṇanāpaṭibaddhe hi kammaṭṭhāne gaṇanabaleneva cittaṃ ekaggaṃ hoti arittupatthambhanavasena caṇḍasote nāvāṭhapanamiva.

Tassevaṃ sīghaṃ sīghaṃ gaṇayato kammaṭṭhānaṃ nirantaraṃ pavattaṃ viya hutvā upaṭṭhāti. Atha “nirantaraṃ pavattati”ti ñatvā anto ca bahi ca vātaṃ apariggahetvā purimanayeneva vegena vegena gaṇetabbaṃ. Antopavisanavātena hi saddhiṃ cittaṃ pavesayato abbhantaraṃ vātabbhāhataṃ medapūritaṃ viya hoti. Bahinikkhamanavātena saddhiṃ cittaṃ nīharato bahiddhā puthuttārammaṇe cittaṃ vikkhipati. Phuṭṭhaphuṭṭhokāse pana satim ṭhapetvā bhāventasseva bhāvanā sampajjati. Tena vuttaṃ “anto ca bahi ca vātaṃ apariggahetvā purimanayeneva vegena vegena gaṇetabban”ti.

Kīvaciraṃ panetaṃ gaṇetabbanti? Yāva vinā gaṇanāya assāsapassāsārammaṇe sati santiṭṭhati. Bahi viṣaṭavitaṭṭakavicchedaṃ katvā assāsapassāsārammaṇe sati saṇṭhāpanatthaṃyeva hi gaṇanāti.

Evam gaṇanāya manasi katvā **anubandhanāya**¹ manasi kātabbaṃ. **Anubandhanā** nāma gaṇanaṃ paṭisaṃharitvā satiyā nirantaraṃ assāsapassāsānaṃ anugamaṇaṃ. Tañca kho na ādimajjhapiyosānānugamanavasena. Ādimajjhapiyosānāni tassānugamane ādīnavā ca heṭṭhā vuttāyeva.

Tasmā anubandhanāya manasikarontena na ādimajjhapiyosānavasena manasi kātabbaṃ, apica kho **phusanāvasena** ca **ṭhapanāvasena** ca manasi kātabbaṃ. Gaṇanānubandhanāvasena viya hi phusanāṭhapanāvasena visum manasikāro natthi, phuṭṭhaphuṭṭhaṭṭhāneyeva pana gaṇento gaṇanāya ca phusanāya ca manasi karoti, tatttheva gaṇanaṃ paṭisaṃharitvā te satiyā anubandhanto, appanāvasena ca cittaṃ ṭhapento “anubandhanāya ca phusanāya ca ṭhapanāya ca

1. Anubandhanāvasena (Sī)

manasi karotī”ti vuccati. Svāyamattho **Aṭṭhakathāsu** vuttapaṅguladovārikopamāhi idheva Pāḷiyaṃ vuttakakacūpamāya ca veditabbo.

Tatrāyaṃ **paṅgulopamā**—seyyathāpi paṅguḷo dolāya kīḷataṃ mātāputtānaṃ dolaṃ khipitvā tattheva dolāthambhamūle nisinno kamena āgacchantassa ca gacchantassa ca dolāphalakassa ubho koṭiyo majjhañca passati, na ca ubhokoṭimajjhānaṃ dassanattamaṃ byāvaṇṇo hoti, evameva bhikkhu sativasena upanibandhanattambhamūle ṭhatvā assāsapassāsadolaṃ khipitvā tattheva nimitte satiyā nisīdanto kamena āgacchantānañca gacchantānañca phutṭhatṭhāna assāsapassāsānaṃ ādimajjhapiyosānaṃ satiyā anugacchanto tattheva¹ cittaṃ ṭhapetvā passati, na ca tesāṃ dassanattamaṃ byāvaṇṇo hoti. Ayaṃ paṅgulopamā.

Ayaṃ pana **dovārikopamā**—seyyathāpi dovāriko nagarassa anto ca bahi ca purise “ko tvaṃ, kuto vā āgato, kuhiṃ vā gacchasi, kiṃ vā te hatthe”ti na vīmaṃsati. Na hi tassa te bhārā, dvārappattaṃ dvārappattaṃyeva pana vīmaṃsati, evameva imassa bhikkhuno antopaviṭṭhavātā ca bahinikkhantavātā ca na bhārā honti, dvārappattā dvārappattāyeva bhārāti ayaṃ dovārikopamā.

Kakacūpamā pana “nimittaṃ assāsapassāsā”ti-ādina² nayena idha vuttāyeva. Idha panassa āgatāgatavasena amanasikāramattameva payojananti veditabbari.

Idaṃ kammaṭṭhānaṃ manasikaroto kassaci na cireneva nimittañca uppajjati, avasesajhānaṅgapaṭimaṇḍitā appanāsankhātā ṭhapanā ca sampajjati. Kassaci pana gaṇanāvaseneva manasikārakālato pabhuti ()³ yathā sāraddhakāyassa mañce vā pīṭhe vā nisīdato mañcapīṭhaṃ onamati vikūjati, paccattharaṇaṃ valim̐ gaṇhāti, asāraddhakāyassa pana nisīdato neva mañcapīṭhaṃ onamati na vikūjati, na paccattharaṇaṃ valim̐ gaṇhāti, tūlapicupūritaṃ viya mañcapīṭhaṃ

1. Tattha ca (Visuddhi 1. 272 piṭṭhe)

2. Khu 9. 169 piṭṭhe.

3. (Anukkamato oḷārika-assāsapassāsanirodhavasena kāyadarathe vūpasante kāyopi cittampi lahuṃ hoti, sarīraṃ ākāse laṅghanākārappattaṃ viya hoti.) (Visuddhi 1. 274 piṭṭhe)

hoti. Kasmā? Yasmā asāradhho kāyo lahuko hoti, cavamevaṃ gaṇanāvasena manasikārakālato pabhuti anukkamato oḷārika-assāsapassāsanirodhavasena kāyadarathe vūpasante kāyopi cittampi lahukaṃ hoti, sarīraṃ ākāse laṅghanākārappattaṃ viya hoti.

Tassa oḷārike assāsapassāse niruddhe sukhuma-assāsapassāsa-nimittārammaṇaṃ cittaṃ pavattati. Tasmimpi niruddhe aparāparaṃ tato sukhumataṃ sukhumataṃ assāsapassāsanimittārammaṇaṃ pavattatiyeva. Svāyamattho upari vuttakaṃsathālopamāya veditabbo.

Yathā hi aññāni kammaṭṭhānāni uparūpari vibhūtāni honti, na tathā idaṃ. Idaṃ pana uparūpari bhāventassa¹ sukhumattaṃ gacchati, upaṭṭhānampi na upagacchati. Evaṃ anupaṭṭhahante pana tasmīṃ tena bhikkhunā “ācariyaṃ pucchissāmi”ti vā “naṭṭhaṃ dāni me kammaṭṭhānaṃ”ti vā utthāyāsanaṃ na gantabbaṃ. Iriyāpathaṃ vikopetvā gacchato hi kammaṭṭhānaṃ navanavameva hoti. Tasmā yathānisinneneva desato āharitabbaṃ.

Tatrāyaṃ āharaṇūpāyo—tena bhikkhunā kammaṭṭhānassa anupaṭṭhānabhāvaṃ ñatvā iti paṭisañcikkhitabbaṃ “ime assāsapassāsā nāma kattha atthi, kattha natthi. Kassa vā atthi, kassa vā natthi”ti. Athevaṃ paṭisañcikkhato² “ime antomātukucchiyaṃ natthi, udae nimuggānaṃ natthi, tathā asaṇṇībhūtānaṃ matānaṃ catutthajjhānasamāpannānaṃ rūpārūpabhavasamaṅgīnaṃ nirodhasamāpannānaṃ”ti ñatvā evaṃ attanāva attā paṭicodetabbo “nanu tvaṃ paṇḍita neva mātukucchigato, na udae nimuggo, na asaṇṇībhūto, na mato, na catutthajjhānasamāpanno, na rūpārūpabhavasamaṅgī, na nirodhasamāpanno. Atthiyeva te assāsapassāsā, mandapaññatāya pana pariggahetuṃ na sakkosī”ti. Athānena pakatiphuṭṭhavasena cittaṃ ṭhapetvā manasikāro pavattetabbo. Ime hi dīghanāsikassa nāsāpuṭaṃ ghaṭṭentā pavattanti, rassanāsikassa uttarotṭhaṃ. Tasmānena imāṃ nāma ṭhānaṃ ghaṭṭentīti nimittaṃ ṭhapetabbaṃ. Imaeva hi atthavasāṃ paṭicca vuttaṃ Bhagavatā “nāhaṃ bhikkhave muṭṭhassatissa asampajānassa ānāpānassatibhāvanaṃ vadāmi”ti³. Kiñcāpi

1. Bhāventassa bhāventassa (Sī)

2. Paṭisañcikkhathā (Ka)

3. Ma 3. 127; Saṃ 3. 294 piṭṭhesu.

hi yaṁkiñci kammaṭṭhānaṁ satassa sampajānasseva sampajjati, ito aññaṁ pana manasikarontassa pākaṭaṁ hoti. Idaṁ pana ānāpānassatikammaṭṭhānaṁ garukaṁ garukabhāvanaṁ Buddhapaccekabuddhabuddhaputtānaṁ mahāpurisānaṁyeva manasikārabhūmibhūtaṁ, na ceva ittaraṁ, na ca ittarasattasamāsevitāṁ. Yathā yathā manasi karīyati, tathā tathā santañceva hoti sukhumañca. Tasmā ettha balavatī sati ca paññā ca icchitabbā.

Yathā hi maṭṭhasāṭakassa tunnakaraṇakāle sūcipi sukhumā icchitabbā, sūcipāsavedhanampi tato sukhumataraṁ, evamevaṁ maṭṭhasāṭakasadisassa imassa kammaṭṭhānassa bhāvanākāle sūcipaṭibhāgā satipi sūcipāsavedhanapaṭibhāgā taṁsampayuttā paññāpi balavatī icchitabbā. Tāhi ca pana satipaññāhi samannāgatena bhikkhunā na te assāsapassāsā aññatra pakatiphuṭṭhokāsā pariyesitabbā.

Yathā hi kassako khettaṁ kasitvā balībadde muñcitvā gocaramukhe katvā chāyāya nisinno vissameyya, athassa te balībaddhā vegena aṭaviṁ paviseyyuṁ. Yo hoti cheko kassako, so puna te gahetvā hojetukāmo na tesāṁ anupadaṁ gantvā aṭaviṁ āhiṇḍati, atha kho rasmiñca patodañca gahetvā ujutameva tesāṁ nipātanatitthaṁ gantvā nisīdati vā nipajjati vā, atha te goṇe divasabhāgaṁ caritvā nipātanatitthaṁ otaritvā nhātvā ca pivitvā ca paccuttaritvā ṭhite disvā rasmiyā bandhitvā patodena vijjhanto ānetvā yojetvā puna kammaṁ karoti, evamevaṁ tena bhikkhunā na te assāsapassāsā aññatra pakatiphuṭṭhokāsā pariyesitabbā. Satirasmim̐ pana paññāpatodañca gahetvā pakatiphuṭṭhokāse cittaṁ ṭhapetvā manasikāro pavattetabbo. Evaṁ hissa manasikaroto na cirasseva te upaṭṭhahanti nipātanatitthe viya goṇā. Tato tena satirasmiyā bandhitvā tasmiṁyeva ṭhāne yojetvā paññāpatodena vijjhantena punappunaṁ kammaṭṭhānaṁ anuyuñjītabbaṁ. Tassevamanuyuñjato na cirasseva nimittaṁ upaṭṭhāti. Taṁ panetaṁ na sabbesaṁ ekasadisāṁ hoti, apica kho kassaci sukhasamphassaṁ uppādayamāno tūlapicu viya kappāsapicu viya vātadhārā viya ca upaṭṭhātīti ekacce āhu.

Ayaṃ pana **Aṭṭhakathāsu vinicchayo**—idaṃ hi kassaci tārakarūpaṃ viya maṇigūḷikā viya muttāgūḷikā viya ca, kassaci kharasamphassaṃ hutvā kappāsattḥi viya dārusārasūci viya ca, kassaci dīghapāmaṅgasuttaṃ viya kusumadāmaṃ viya dhūmasikhā viya ca, kassaci vitthataṃ makkaṭakasuttaṃ viya valāhakapaṭalaṃ viya padumapupphaṃ viya rathacakkaṃ viya candamaṇḍalaṃ viya sūriyamaṇḍalaṃ viya ca upaṭṭhāti, tañca panetaṃ yathā sambahulesu bhikkhūsu suttantaṃ sajjhāyitvā nisinnesu ekena bhikkhunā “tumahākaṃ kīdisaṃ hutvā idaṃ suttaṃ upaṭṭhāti”ti vutte eko “mayhaṃ mahatī pabbateyyā nadī viya hutvā upaṭṭhāti”ti āha. Aparo “mayhaṃ ekā vanarāji viya”. Añño “mayhaṃ eko sītacchāyo sākhasampanno phalabhārabharito rukkho viyā”ti. Tesāṃ hi taṃ ekameva suttaṃ saññānānatāya nānato upaṭṭhāti. Evaṃ ekameva kammaṭṭhānaṃ saññānānatāya nānato upaṭṭhāti. Saññajāṃ hi etaṃ saññānidānaṃ saññāpabhavaṃ, tasmā saññānānatāya nānato upaṭṭhātīti veditabbaṃ.

Evaṃ upaṭṭhite pana nimitte tena bhikkhunā ācariyassa santikaṃ gantvā ārocetabbaṃ “mayhaṃ bhante evarūpaṃ nāma upaṭṭhāti”ti. Ācariyena pana “nimittamidaṃ āvuso, kammaṭṭhānaṃ punappunaṃ manasi karoḥi sappurisā”ti vattabbo. Athānena nimittyeva cittaṃ ṭhapetabbaṃ. Evamassāyaṃ ito pabhuti ṭhapanāvasena bhāvanā hoti. Vuttaṃ hetāṃ porāṇehi—

“Nimitte ṭhapaṃ cittaṃ, nānakāraṃ vibhāvayaṃ.

Dhīro assāsapassāse, sakaṃ cittaṃ nibandhati”ti¹.

Tassevaṃ nimittupaṭṭhānato pabhuti nīvaraṇāni vikkhambhitāneva honti, kilesā sannisinnāva, cittaṃ upacārasamādhinā samāhitameva. Athānena taṃ nimittaṃ neva vaṇṇato manasi kātabbaṃ, na lakkhaṇato paccavekkhitabbaṃ, apica kho khattiyamahesiyā cakkavattigabbho viya kassakena sāliyavagabbho viya ca āvāsādīni satta asappāyāni vajjetvā tāneva satta sappāyāni sevantena sādhuṃ rakkhitaṃ, atha naṃ evaṃ rakkhitvā punappunaṃ manasikāravasena vuddhiṃ virūḷhiṃ gamayitvā dasavidhaṃ appanākosallaṃ sampādetabbaṃ, vīriyasamatā yojetabbā. Tassevaṃ

1. Vi-Ṭṭha 2. 30; Visuddhi 1. 278 piṭṭhesu.

ghaṭentassa Visuddhimagge vuttānukkamena tasmim nimitte catukkapañcakajjhānāni nibbattanti. Evaṃ nibbattacatukkapañcakajjhāno panettha bhikkhu sallakkhaṇavivaṭṭanāvasena kammaṭṭhānaṃ vaḍḍhetvā pārissuddhiṃ pattukāmo tadeva jhānaṃ pañcahākārehi vasippattaṃ paṇaṇaṃ katvā nāmarūpaṃ vavatthapetvā vipassanaṃ paṭṭhapeti. Kathaṃ? So hi samāpattito vuṭṭhāya assāsapassāsānaṃ samudayo karajakāyo ca cittañjāti passati. Yathā hi kammāragaggariyā dhamamānāya bhastaṇa purisassa ca tājjaṃ vāyāmaṃ paṭicca vāto sañcarati, evamevaṃ kāyaṇa cittaṇa paṭicca assāsapassāsāti. Tato assāsapassāse ca kāyaṇa rūpanti, cittaṇa taṃsampayutte ca dhamme arūpanti vavatthapeti.

Evaṃ nāmarūpaṃ vavatthapetvā tassa paccayaṃ pariyesati, pariyesanto ca taṃ disvā tīsupi addhāsu nāmarūpassa pavattiṃ ārabba kaṅkhaṃ vitarati, vitiṇṇakaṅkho kalāpasammasanavasena “aniccaṃ dukkhamanattā”ti tilakkhaṇaṃ āropetvā udayabbayānupassanāya pubbabhāge uppanne obhāsādayo dasa vipassanupakkilese pahāya upakkilesavimuttaṃ udayabbayānupassanāññāṇaṃ “maggo”ti vavatthapetvā udayaṃ pahāya bhaṅgānupassanaṃ patvā nirantaraṃ bhaṅgānupassanaṃ bhayato upaṭṭhitesu sabbasaṅkhāresu nibbindanto virajjanto vimuccanto yathākkamena cattāro ariyamagge pāpuṇitvā arahattaphale patitṭhāya ekūnavīsati bhedaṃ paccavekkhaṇāññāṇassa pariyaṇtaṃ patto sadevakassa lokassa aggaḍakkhiṇeyyo hoti. Ettāvataṃ cassa gaṇanaṃ ādiṃ katvā vipassanāpariyosānā ānāpānassatisamādhībhāvanā samattā hotīti ayaṃ sabbākārato paṭhamacatukkavaṇṇanā.

Itaresu pana tīsu catukkesu yasmā visuṃ kammaṭṭhānabhāvanānayo nāma natthi, tasmā anupadavaṇṇanāyaneva tesāṃ evamattho veditabbo. **Pītipaṭisaṃvedīti** pītiṃ paṭisaṃviditaṃ karonto pākaṭaṃ karonto assasissāmi passasissāmīti sikkhati. Tattha dvīhākārehi pīti paṭisaṃviditā hoti ārammaṇato ca asaṃmohato ca.

Kathaṃ **ārammaṇato** pīti paṭisaṃviditā hoti? Sappīlike dve jhāne samāpajjati, tassa samāpattikkhaṇe jhānapaṭilābhena ārammaṇato pīti paṭisaṃviditā hoti ārammaṇassa paṭisaṃviditattā.

Kathaṃ **asammohato?** Sappīṭike dve jhāne samāpajjitvā vuṭṭhāya jhānasampayuttaṃ pīṭim khayato vayato sammāsati, tassa vipassanākkhaṇe lakkhaṇapaṭivedhena asammohato pīṭi paṭisaṃviditā hoti. Eteneva nayena avasesapadānīpi atthato veditabbāni. Idaṃ panettha visesamattaṃ—tiṇṇaṃ jhānānaṃ vasena sukhapaṭisaṃviditā hoti. Catunnampi jhānānaṃ vasena cittasaṅkhārapaṭisaṃviditā veditabbā. **Cittasaṅkhāro**ti vedanāsaññākkhandhā. **Passambhayaṃ cittasaṅkhāranti** oḷārikaṃ oḷārikaṃ cittasaṅkhāraṃ passambhento, nirodhentoti attho. So vitthārato kāyasaṅkhāre vuttanayena veditabbo. Apicettha **pīṭipade** pīṭisīsenā vedanā vuttā, **sukhapade** sarūpeneva vedanā. Dvīsu cittasaṅkhārāpadesu “saññā ca vedanā ca cetasikā ete dhammā cittaapaṭibaddhā cittasaṅkhārā”¹ti vacanato saññāsampayuttā vedanāti evaṃ vedanānupassanāyena idaṃ catukkaṃ bhāsīnti veditabbaṃ.

Tatīyacatukkepi catunnaṃ jhānānaṃ vasena cittaapaṭisaṃviditā veditabbā. **Abhippamodayaṃ cittanti** cittaṃ modento pamodento hāsento paḥāsento assasissāmi passasissāmīti sikkhati. Tattha dvīhākārehi abhippamodo hoti samādhivasena ca vipassanāvasena ca.

Kathaṃ **samādhivasena?** Sappīṭike dve jhāne samāpajjati, so samāpattikkhaṇe sampayuttāya pīṭiyā cittaṃ āmodeti pamodeti. Kathaṃ **vipassanāvasena?** Sappīṭike dve jhāne samāpajjitvā vuṭṭhāya jhānasampayuttaṃ pīṭim khayato vayato sammāsati. Evaṃ vipassanākkhaṇe jhānasampayuttaṃ pīṭim ārammaṇaṃ katvā cittaṃ āmodeti pamodeti. Evaṃ paṭipanno “abhippamodayaṃ cittaṃ assasissāmi passasissāmīti sikkhati”¹ti vuccati.

Samādahaṃ cittanti paṭhamajjhānādivasena ārammaṇe cittaṃ samaṃ ādahanto samaṃ ṭhapento, tāni vā pana jhānāni samāpajjitvā vuṭṭhāya jhānasampayuttaṃ cittaṃ khayato vayato sammāsato vipassanākkhaṇe lakkhaṇapaṭivedhena uppajjati khaṇikacittekaggatā, evaṃ uppannāya khaṇikacittekaggatāya vasenapi ārammaṇe cittaṃ samaṃ ādahanto samaṃ ṭhapento “samādahaṃ cittaṃ assasissāmi passasissāmīti sikkhati”¹ti vuccati.

1. Khu 9. 187; Ma 1. 376 piṭṭhesu.

Vimocayaṃ cittanti paṭhamajjhānena nīvaraṇehi cittaṃ mocento vimocento, dutiyena vitakkavicārehi, tatiyena pītiyā, catutthena sukhadukkhehi cittaṃ mocento vimocento, tāni vā pana jhānāni samāpajjitvā vuṭṭhāya jhānasampayuttaṃ cittaṃ khayato vayato sammāsati. So vipassanākkhaṇe aniccānupassanāya niccasaññāto cittaṃ mocento vimocento, dukkhānupassanāya sukhasaññāto, anattānupassanāya attasaññāto, nibbidānupassanāya nandito, virāgānupassanāya rāgato, nirodhānupassanāya samudayato, paṭinissaggānupassanāya ādānato cittaṃ mocento vimocento assasati ceva passasati ca. Tena vuccati “vimocayaṃ cittaṃ assasissāmi passasissāmīti sikkhatī”ti. Evaṃ cittānupassanāvasena idaṃ catukkaṃ bhāsītanti veditabbaṃ.

Catutthacatukke pana **aniccānupassīti** ettha tāva aniccaṃ veditabbaṃ, aniccatā veditabbā, aniccānupassanā veditabbā, aniccānupassī veditabbo. Tattha **aniccanti** pañcakkhandhā. Kasmā? Uppādavayaññathattabhāvā. **Aniccatāti** tesāmyeva uppādavayaññathattaṃ, hutvā abhāvo vā, nibbattānaṃ tenevākārena atṭhatvā khaṇabhaṅgena bhedoti attho. **Aniccānupassanāti** tassā aniccatāya vasena rūpādīsu “aniccan”ti anupassanā. **Aniccānupassīti** tāya anupassanāya samannāgato. Tasmā evaṃbhūto assasanto ca passasanto ca idha “aniccānupassī assasissāmi passasissāmīti sikkhatī”ti veditabbo.

Virāgānupassīti ettha pana dve virāgā khayavirāgo ca accantavirāgo ca. Tattha **khayavirāgoti** saṅkhārānaṃ khaṇabhaṅgo. **Accantavirāgoti** nibbānaṃ. **Virāgānupassanāti** tadubhayadassanavasena pavattā vipassanā ca maggo ca. Tāya duvidhāyapi anupassanāya samannāgato hutvā assasanto ca passasanto ca “virāgānupassī assasissāmi passasissāmīti sikkhatī”ti veditabbo. **Nirodhānupassī**padepi eseva nayo.

Paṭinissaggānupassīti etthāpi dve paṭinissaggā pariccāgapaṭinissaggo ca pakkhandanapaṭinissaggo ca, paṭinissaggoyeva anupassanā paṭinissaggānupassanā, vipassanāmaggānametaṃ adhivacanaṃ. **Vipassanā** hi tadaṅgavasena saddhiṃ khandhābhisāṅkhārehi kilese paricajati, saṅkhatadosadassanena ca tabbiparīte

nibbāne tanninnatāya pakkhandatīti **pariccāgapāṭinissaggo** ceva **pakkhandanapāṭinissaggo** cāti vuccati. **Maggo** samucchavedavasena saddhim khandhābhisaṅkhārehi kilese pariccajati, ārammaṇakaraṇena ca nibbāne pakkhandatīti **pariccāgapāṭinissaggo** ceva **pakkhandanapāṭinissaggo** cāti vuccati. Ubhayampi pana purimapurimaññāṇānaṃ anu-anu passanato anupassanāti vuccati. Tāya duvidhāyapi pāṭinissaggānupassanāya samannāgato hutvā assasanto ca passasanto ca “pāṭinissaggānupassī assasissāmi passasissāmīti sikkhatī”ti veditabbo.

Ettha ca “aniccānupassī”ti karuṇavipassanāya vasena vuttaṃ, “virāgānupassī”ti tato balavatarāya saṅkhāresu virajjanasamatthāya vipassanāya vasena, “nirodhānupassī”ti tato balavatarāya kilesanirodhanasamatthāya vipassanāya vasena, “pāṭinissaggānupassī”ti maggassa āsannabhūtāya atitikkhāya vipassanāya vasena vuttanti veditabbaṃ. Yattha pana maggopi labbhati, so abhinnoyeva. Evamidam catukkaṃ suddhavipassanāvasena vuttaṃ, purimāni pana tīṇi samathavipassanāvasenāti.

Ānāpānassatimātikāvaṇṇanā niṭṭhitā.

164. Idāni yathānikkhittaṃ mātikaṃ paṭipāṭiyā bhājetvā dassetuṃ **idhāti imissā diṭṭhiyāti**-ādi āraddhaṃ. Tattha **imissā diṭṭhiyāti**-ādīhi dasahi padehi sikkhattayasāṅkhātāṃ sabbaññubuddhasāsanameva kathitaṃ. Taṃ hi Buddhena Bhagavatā diṭṭhattā **diṭṭhī**ti vuccati, tasseva¹ khamanavasena **khanti**, ruccanavasena **ruci**, gahaṇavasena **ādāyo**, sabhāvaṭṭhena **dhammo**, sikkhitabbaṭṭhena **vinayo**, tadubhayenapi **dhammavinayo**, pavuttavasena **pāvacaṇaṃ**, seṭṭhacariyaṭṭhena **brahmacariyaṃ**, anusīṭṭhidānavasena **Satthusāsananti** vuccati. Tasmā “imissā diṭṭhiyā”ti-ādīsu imissā Buddhadiṭṭhiyā imissā Buddhakhantiyā imissā Buddharuciyā imasmim Buddha-ādāye imasmim Buddhadhamme imasmim Buddhavinaye imasmim Buddhadhammavinaye imasmim Buddhapāvacaṇe imasmim Buddhabrahmacariye imasmim Buddhasatthusāsaneti attho veditabbo. Apicetaṃ² sikkhattayasāṅkhātāṃ sakalaṃ pāvacaṇaṃ Bhagavatā diṭṭhattā sammādiṭṭhipaccayattā sammādiṭṭhipubbaṅgamattā ca diṭṭhi. Bhagavato khamanavasena khanti. Ruccanavasena ruci. Gahaṇavasena

1. Taññeva (Sī)

2. Apicettha (Sī)

ādāyo. Attano kārakaṃ apāye apatamānaṃ dhāretīti dhammo. Sova saṃkilesapakkhaṃ vinetīti vinayo. Dhammo ca so vinayo cāti dhammavinayo, kusaladhammehi vā akusaladhammānaṃ esa vinayoti dhammavinayo. Teneva vuttaṃ “ye ca kho tvaṃ Gotami dhamme jāneyyāsi ime dhammā virāgāya saṃvattanti, no sarāgāya -pa- ekaṃsena Gotami dhāreyyāsi eso dhammo eso vinayo etaṃ Satthusāsanā”^{ti1}. Dhammena vā vinayo, na daṇḍādīhīti dhammavinayo. Vuttampi cetāṃ—

“Daṇḍeneke damayanti, aṅkusehi kasāhi ca.

Adaṇḍena asatthena, nāgo danto Mahesinā”^{ti2}.

Tathā “dhammena nayamānānaṃ, kā usūyā vijānatan”^{ti3}. Dhammāya vā vinayo dhammavinayo. Anavajjadhammatthaṃ hesa vinayo, na bhavabhogāmisatthaṃ. Tenāha Bhagavā “nayidaṃ bhikkhave brahmacariyaṃ vussati janakuhanatthan”^{ti4} vitthāro. Puṇṇattheropi āha “anupādāparinibbānatthaṃ kho āvuso Bhagavati brahmacariyaṃ vussati”^{ti5}. Visuddhaṃ vā nayatīti vinayo, dhammato vinayo dhammavinayo. Saṃsāradhammato hi sokādidhammato vā esa visuddhaṃ nibbānaṃ nayati, dhammassa vā vinayo, na titthakarānanti dhammavinayo. Dhammabhūto hi Bhagavā, tasseva esa vinayo. Yasmā vā dhammā eva abhiññeyyā pariññeyyā pahātabbā bhāvetabbā sacchikātabbā ca, tasmā esa dhammesu vinayo, na sattesu na jīvesu cāti dhammavinayo. Sātthasabyañjanatādīhi aññesaṃ vacanato padhānaṃ vacananti pavacanaṃ, pavacanameva pāvacanaṃ. Sabbacariyāhi viṣiṭṭhacariyabhāvena brahmacariyaṃ. Devamanussānaṃ Satthubhūtaṃ Bhagavato sāsanaṃ Satthusāsaṃ, Satthubhūtaṃ vā sāsanaṃtipi Satthusāsaṃ. “Yo vo Ānanda mayā dhammo ca vinayo ca desito paññatto, so vo mamaccayena Satthā”^{ti6} hi dhammavinayova Satthāti vutto. Evametesāṃ padānaṃ attho veditabbo. Yasmā pana imasmiṃyeva sāsane sabbākāra-ānāpānassatisamādhinibbattako bhikkhu vijjati, na aññatra, tasmā tattha tattha “imissā”^{ti} ca “imasmin”^{ti} ca ayaṃ niyamo katoti veditabbo. Ayaṃ “idhā”^{ti} mātikāya niddesassa attho.

1. Am 3. 107; Vi 4. 449 piṭṭhesu.

3. Vi 3. 55 piṭṭhe.

5. Ma 1. 204 piṭṭhe.

2. Ma 2. 308; Vi 4. 357 piṭṭhesu.

4. Khu 1. 214; Am 1. 334 piṭṭhesu.

6. Dī 2. 126 piṭṭhe.

Puthujjanakalyāṇako vāti-ādinā ca bhikkhusaddassa vacanattamaṃ avatvā idhādhippeta bhikkhuyeva dassito. Tattha puthujjano ca so kilesānaṃ asamucchinnattā, kalyāṇo ca sīlādipaṭipattiyuttattāni puthujjanakalyāṇo, puthujjanakalyāṇova **puthujjanakalyāṇako**. Adhisīlādīni sikkhatīti **sekkho**. Sotāpanno vā sakadāgāmī vā anāgāmī vā. Akuppo calayitumasakkuṇeyyo arahattaphaladhammo assāti **akuppadhammo**. Sopi hi imaṃ samādhim bhāveti.

Araññaniddese vinayapariyāyena tāva “ṭhapetvā gāmañca gāmūpacārañca avasesaṃ araññaṃ”¹ti āgataṃ. Suttantapariyāyena āraññakaṃ bhikkhuṃ sandhāya “āraññakaṃ nāma senāsanaṃ pañcadhanusatikaṃ pacchimaṃ”²ti āgataṃ. Vinayasuttantā pana ubhopi pariyāyadesanā nāma, abhidhammo nipariyāyadesanāti abhidhammapariyāyena³ araññaṃ dassetuṃ **nikkhamitvā bahi indakhilāti** vuttaṃ, indakhilato bahi nikkhamitvāti attho. Nikkhamitvā bahi indakhilanti paṭho, indakhilaṃ atikkamitvā bahīti vuttaṃ hoti. **Indakhiloti** cettha gāmassa vā nagarassa vā ummāro.

Rukkhamūlaniddese rukkhamūlassa pākāṭattā taṃ avatvāva **yatthāti**-ādimāha. Tattha **yatthāti** yasmiṃ rukkhamūle. Āsanti nisīdanti etthāti **āsanam**. **Paññattanti** ṭhapitaṃ. **Mañco** vāti-ādīni āsanassa pabhedavacanāni. Mañcopi hi nīsajjāyapi okāsattā idha āsanesu vutto. So pana masārakabundikābaddhakuḷīrapādaka-āhaccapādakānaṃ aññataro. **Piṭham** tesaṃ aññatameva. **Bhisīti** uṇṇābhisiṇaḷabhisivākabhisitiṇabhisipaṇṇabhisīnaṃ aññatarā. **Taṭṭikāti** tālapaṇṇādīhi cinitvā katā. **Cammakhaṇḍoti** nisajjāraho yo koci cammakhaṇḍo. **Tiṇasantharā**dayo tiṇādīni gumbetvā katā. **Tatthāti** tasmiṃ rukkhamūle. **Caṅkamati** vāti-ādīhi rukkhamūlassa catu-iriyāpathapavattanayogyatā kathitā. “Yatthā”ti-ādīhi sabbapadehi rukkhamūlassa sandacchāyatā janavivittatā⁴ ca vuttā hoti. **Kenacīti** kenaci samūhena. Taṃ samūhaṃ bhinditvā vitthārento **gahaṭṭhehi vā pabbajitehi vāti** āha. **Anākiṇṇanti** asamkiṇṇaṃ asambādhaṃ. Yassa senāsanaṃ samantā gāvatampi adḍhayojanampi pabbatagahanaṃ vanagahanaṃ

1. Vi 1. 57 piṭṭhe. 2. Vi 2. 236 piṭṭhe. 3. Abhi 2. 260 piṭṭhe. 4. Vivittatā (Ka)

nadīgahanam hoti, na koci avelāya upasaṅkamtum sakkoti, idam santikepi anākiṇṇam nāma. Yam pana adḍhajojanikam vā yojanikam vā hoti, idam dūratāya eva anākiṇṇam nāma.

Vihāroti adḍhayogādimuttako avasesāvāso. **Adḍhayogoti** supaṇṇavaṅkageham. **Pāsādoti** dve kaṇṇikā gahetvā kato dīghapāsādo. **Tammiyanti** upari-ākāsatale patiṭṭhitakūṭāgārapāsādo. **Guhāti** iṭṭhakāguhā silāguhā dāruguhā paṃsuguhāti evam hi Khandhakaṭṭhakathāyam¹ vuttam. Vibhaṅgaṭṭhakathāyam² pana **vihāroti** samantā parihārapatham antoyeva rattiṭṭhānadivāṭṭhānāni ca dassetvā katasenāsanam. **Guhāti** bhūmiguhā, yattha rattindivam dīpam laddhum vaṭṭati. Pabbataguhā vā bhūmiguhā vāti idam dvayam visesetvā vuttam. Mātikāya sabbakālasādhāraṇalakkaṇavasena “nisīdati”ti vattamānavacanam katam, idha pana nisinnassa bhāvanārambhasabbhāvato nisajjārambhapariyosānadassanattam **nisinnoti** niṭṭhānavacanam katam. Yasmā pana ujum kāyam paṇidhāya nisinnassa kāyo ujuko hoti, tasmā byañjane ādaram akatvā adhippetameva dassento **ujukoti**-ādimāha. Tattha **ṭhito supaṇihitoti** ujukam paṇihitattā³ ujuko hutvā ṭhito, na sayamevāti attho. **Pariggahaṭṭhoti** pariggahitaṭṭho. Kim pariggahitam? Niyyānam. Kim niyyānam? Ānāpānassatisamādhieva yāva arahattamaggā niyyānam. Tenāha **niyyānaṭṭhoti**. Mukhasaddassa jeṭṭhakatthavasena saṃsārato niyyānaṭṭho vutto. **Upaṭṭhānaṭṭhoti** sabhāvaṭṭhoyeva. Sabbehi panetehi padehi pariggahitaniyyānam satim katvāti attho vutto hoti. Keci pana “pariggahaṭṭhoti satiyā pariggahaṭṭho, niyyānaṭṭhoti assāsapassāsānam pavisananikkhamanadvāraṭṭho”ti vaṇṇayanti. Pariggahita-assāsapassāsāniyyānam satim upaṭṭhapetvāti vuttam hoti.

165. **Bāttimsāya ākārehīti** tāsū tāsū avatthāsū yathākkamena labbhamānānam anavasesapariyādānavasena vuttam. **Dīgham assāsavasenāti** mātikāya “dīghan”ti vutta-assāsavasena. Evam sesesu. **Ekaggatanti** ekaggabhāvam. **Avikkhepanti** avikkhipanam. Ekaggatā

1. Vi-Ṭṭha 4. 50 piṭṭhe.

2. Abhi-Ṭṭha 2. 349 piṭṭhe.

3. Paṇihitattā ṭhapitattā (Sī)

eva hi nānārammaṇesu cittassa avikkhipanato avikkhepoti vuccati.

Pajānatoti asammohavasena pajānantassa, vindantassāti vā attho.

“Avikkhepo me paṭiladdho”ti ārammaṇakaraṇavasena pajānantassa vā. **Tāya satiyāti** tāya upaṭṭhitāya satiyā. **Tena nāṇenāti** tena avikkhepajānanānāṇena.

Sato kāri hotīti ettha yasmā nāṇasampayuttā eva sati satīti adhippetā, yathāha “satimā hoti paramena satinepakkena samannāgato”ti¹. Tasmā “sato”tivacaneneva nāṇampi gahitameva hoti.

166. **Addhānasaṅkhātetī** dīghasaṅkhāte kāle. Dīgho hi maggo addhānoti vuccati. Ayampi kālo dīghattā addhāno viya addhānoti vutto. “Assasahī”ti ca “passasatī”ti ca assāsaṅca passāsaṅca visum visum vatvāpi bhāvanāya nīrantarappavattidassanattam “assasatīpi passasatīpi”ti puna samāsetvā vuttam. **Chando uppajjatīti** bhāvanābhivuddhiyā bhiyyobhāvāya chando jāyati. **Sukhumataranti** passambhanasabbhāvato vuttam. **Pāmojjam uppajjatīti** bhāvanāpāripūriyā pīti jāyati. **Assāsapassāsāpi cittam vivattatīti** assāsapassāsāse nissāya paṭibhāganimitte uppajjante pakati-assāsapassāsato cittam nivattati. **Upekkhā saṅṭhātīti** tasmim paṭibhāganimitte upacārappanāsamādhīpattiyā puna samādhāne byāpārābhāvato tatramajjhattupekkhā saṅṭhātīti nāma. **Navahākārehīti** ettha bhāvanārambhato pabhuti pure chanduppādā “assasatīpi passasatīpi”ti vuttā tayo ākāra, chanduppādato pabhuti pure pāmojjappādā tayo, pāmojjuppādato pabhuti tayoti nava ākāra. **Kāyoti** cuṇṇavicuṇṇāpi assāsapassāsā samūhaṭṭhena kāyo. Pakati-assāsapakatipassāsāse nissāya uppannamittampi assāsapassāsāti nāmam labhati. **Upaṭṭhānam satīti** tam ārammaṇam upecca tiṭṭhatīti sati upaṭṭhānam nāma. **Anupassanā nāṇanti** samathavasena nimittakāyānupassanā, vipassanāvasena nāmakāyarūpakāyānupassanā nāṇanti attho. **Kāyo upaṭṭhānanti** so kāyo upecca tiṭṭhati ettha satīti upaṭṭhānam nāma. **No satīti** so kāyo sati nāma na hotīti attho. **Tāya satiyāti** idāni vuttāya satiyā. **Tena nāṇenāti**

1. Abhi 2. 236 piṭṭhe.

idāneva vuttana nāṇena. **Taṃ kāyaṃ anupassatīti** samathavipassanāvasena yathāvuttaṃ kāyaṃ anugantvā jhānasampayuttañāṇena vā vipassanāñāṇena vā passati.

Mātikāya kāyādīnaṃ padānaṃ abhāvepi imassa catukkassa kāyānupassanāvasena vuttattā idāni vattabbaṃ “kāye kāyānupassanāsatipaṭṭhānabhāvanā”tivacanaṃ sandhāya kāyapadaniddeso kato. **Kāye kāyānupassanāti** bahuvidhe kāye tassa tassa kāyassa anupassanā. Atha vā kāye kāyānupassanā, na aññadhammānupassanāti vuttaṃ hoti. Aniccadukkhānattāsubhabhūte kāye na niccasukhattasubhānupassanā, atha kho aniccadukkhānattāsubhato kāyasappa anupassanā. Atha vā kāye ahanti vā mamanti vā itthīti vā purisoti vā gahetabbassa kassaci ananupassanato tasseva kāyamattassa anupassanāti vuttaṃ hoti. Upari **vedanāsu vedanānupassanāti**-ādīsu tīsupi eveda nayo. Satiyeva upaṭṭhānaṃ satipaṭṭhānaṃ, kāyānupassanāya sampayuttaṃ satipaṭṭhānaṃ kāyānupassanāsatipaṭṭhānaṃ, tassa bhāvanā **kāyānupassanāsatipaṭṭhānabhāvanā**.

167. **Taṃ kāyanti** aniddiṭṭhepi nāmarūpakāye kāyasaddena tassāpi saṅgahitattā niddiṭṭhaṃ viya katvā vuttaṃ. Aniccānupassanādayo hi nāmarūpakāye eva labbhanti, na nimittakāye. Anupassanā ca bhāvanā ca vuttatthā eva. **Dīghaṃ assāsapassāsavasenāti**-ādi ānāpānassatibhāvanāya ānisaṃsaṃ dassetuṃ vuttaṃ. Tassā hi sativapullatāñāṇavepullatā ca ānisaṃso. Tattha **cittassa ekaggataṃ avikkhepaṃ pajānatoti** paṭiladdhajjhānassa vipassanākāle cittekkaggataṃ sandhāya vuttaṃ. **Viditā vedanāti** sāmāññato udayadassanena viditā vedanā. **Viditā upaṭṭhahantīti** khayato vayato suññato viditā upaṭṭhahanti. **Viditā abbattham gacchantīti** sāmāññato vayadassanena viditā vināsaṃ gacchanti, bhijjantīti attho. **Saññāvitakkesupi** eveda nayo. Imesu pana tīsu vuttasu sesā rūpadhammāpi vuttā honti. Kasmā pana ime tayo eva vuttāti ce? Duppariggahattā. Vedanāsu tāva sukhadukkhā pākaṭā, upekkhā pana sukhumā duppariggahā, na suṭṭhu pākaṭā. Sāpi cassa pākaṭā hoti, saññā ākāramattaggāhakattā na

yathāsabhāvaggāhinī. Sā ca sabhāvasāmaññalakkhaṇaggāhakena
vipassanāñāṇena sampayuttā ati viya apākaṭā. Sāpi cassa pākaṭā hoti,
vitakko ñāṇapatirūpakattā ñāṇato visum katvā duppariggaho.
Ñāṇapatirūpako hi vitakko. Yathāha “yā cāvuso Visākha sammādiṭṭhi yo ca
sammāsaṅkappo, ime dhammā paññākkhandhe saṅgahitā”¹. Sopi cassa
vitakko pākaṭo hotīti evaṃ duppariggahesu vuttesu sesā vuttāva hotīti.
Imesaṃ pana padānaṃ niddese **kathaṃ viditā vedanā uppajjantīti** pucchitvā
taṃ avissajjetvāva vedanuppādassa viditatteyeva vissajjite vedanāya
viditattaṃ vissajjitaṃ hotīti **kathaṃ vedanāya uppādo vidito hotīti**-ādimāha.
Sesesupi eseva nayo. **Avijjāsamudayā avijjānirodhā**-ādayo heṭṭhā vuttatthā
eva. Imināva nayena saññāvitakkāpi veditabbā. Vitakkavāre pana
“phassasamudayā phassanirodhā”²ti avatvā phassaṭṭhāne **saññāsamudayā
saññānirodhā**ti vuttaṃ. Taṃ kasmā iti ce? Saññāmūlakattā vitakkassa.
“Saññānānattaṃ paṭicca uppajjati saṅkappanānattan”²ti² hi vuttaṃ.

Aniccato manasikarototi-ādīsu ca “vedanaṃ aniccato manasikaroto”²ti-
ādinā nayena tasmim tasmim vāre so soyeva dhammo yojetabbo. Yasmā
pana vipassanāsampayuttā vedanā vipassanākiccakaraṇe asamatthattā
vipassanāya anupakārikā, tasmāyeva ca bodhipakkhiyadhammesu nāgatā.
Vipassanāsampayuttāya pana saññāya kiccameva aparibhūtaṃ, tasmā sā
vipassanāya ekantamanupakārikā eva. Vitakkaṃ pana vinā
vipassanākiccameva natthi. Vitakkasahāyā hi vipassanā sakakiccaṃ karoti.
Yathāha—

Paññā attano dhammatāya aniccaṃ dukkhamanattāti ārammaṇaṃ
nicchetaṃ na sakkoti, vitakke pana ākoṭetvā ākoṭetvā dente sakkoti.
Kathaṃ? Yathā hi heraññiko kahāpaṇaṃ hatthe ṭhapetvā sabbabhāgesu
oloketukāmo samānopi na cakkhutamāneva³ parivattetaṃ sakkoti,
aṅgulipabbehi pana parivattetvā parivattetvā ito cito ca oloketuṃ
sakkoti, evameva na paññā attano dhammatāya

1. Ma 1. 375 piṭṭhe.

2. Dī 3. 254 piṭṭhe.

3. Cakkhudaleneva (Ka)

aniccādivasena ārammaṇaṃ nicchetuṃ sakkoti, abhiniropanalakkhaṇena
pana āhananapariyāhananarasena vitakkena ākoṭentena viya
parivattentena viya ca ādāyādāya¹ dinnameva nicchetuṃ sakkoti”ti².

Tasmā vedanāsaññānaṃ vipassanāya anupakārattā lakkaṇamattavaseneva
dassetuṃ “vedanāya saññāyā”ti tattha tattha ekavacanena niddeso kato.
Yattako pana vipassanāya bhedo, tattako eva vitakkassāti dassetuṃ
“vitakkānaṃ”ti tattha tattha bahuvacanena niddeso katoti vatthuṃ yujjati.

168. Puna **dīghaṃ assāsapassāsavasenāti**-ādi ānāpānassatibhāvanāya
sampattiṃ bhāvanāphalañca dassetuṃ vuttaṃ. Tattha **samodhāneti**
ārammaṇaṃ ṭhapeti, ārammaṇaṃ patiṭṭhāpeti vā attho.
Samodahanabyāpārābhāvepi bhāvanāpāripūriyā eva samodahati nāma.
Gocaranti vipassanākkhaṇe saṅkhārārammaṇaṃ maggakkhaṇe phalakkhaṇe
ca nibbānārammaṇaṃ. **Samatthanti** samameva attho, samassa vā atthoti
samattho. Taṃ samatthaṃ. Sesesupi eseva nayo. **Maggāṃ lamodhāneti**
maggaphalakkhaṇeyeva gocaṃ nibbānameva. **Ayaṃ puggaloti**
ānāpānassatibhāvanaṃ anuyutto yogāvacarova. **Imasmim ārammaṇeti** ettha
pana “kāye”tipadena saṅgahite nāmarūpakāyasāṅkhāte saṅkhatārammaṇe
teneva kamena magge nibbānārammaṇe ca. **Yaṃ tassāti**-ādīhi
ārammaṇagocarasaddānaṃ ekaṭṭhatā vuttā. **Tassāti** tassa puggalassa.
Pajānātīti puggalo pajānaṃ paññāti puggalo paññāya pajānātīti vuttaṃ hoti.
Ārammaṇassa upaṭṭhānanti vipassanākkhaṇe saṅkhārārammaṇassa,
maggaphalakkhaṇe nibbānārammaṇassa upaṭṭhānaṃ sati. Ettha ca
kammatthe sāmivacanaṃ yathā rañño upaṭṭhānanti. **Avikkhepoti** samādhī.
Adhiṭṭhānanti yathāvuttasaṅkhārārammaṇaṃ nibbānārammaṇaṃ. Taṃ hi
adhiṭṭhāti ettha cittanti adhiṭṭhānaṃ. **Vodānanti** ñāṇaṃ. Taṃ hi vodāyati
visujjhati tena cittanti vodānaṃ. Līnapakkhiko samādhī alīnabhāvappattiyā
samabhūtattā **samaṃ**, uddhaccapakkhikaṃ ñāṇaṃ anuddhatabhāvappattiyā
samabhūtattā samaṃ. Tena vipassanāmaggaṇalakkhaṇesu

1. Ādāya (Ka)

2. Visuddhi 2. 146 piṭṭhe.

samathavipassanānaṃ yuganaddhatā vuttā hoti. Sati pana sabbatthikattā tadubhayasamatāya upakārikāti samaṃ, ārammaṇaṃ samatādhiṭṭhānattā¹ samaṃ. **Anavajjaṭṭhoti** vipassanāya anavajjasabhāvo. **Nikklesaṭṭhoti** maggassa nikkilesasabhāvo. Nikklesaṭṭhoti vā pāṭho. **Vodānaṭṭhoti** phalassa parisuddhasabhāvo. **Paramaṭṭhoti** nibbānassa sabbadhammuttamasabhāvo. **Paṭivijjhatīti** taṃ taṃ sabhāvaṃ asammohato paṭivijjhati. Ettha ca “ārammaṇassa upaṭṭhānaṃ”ti-ādīhi sammā paṭivedho² vutto. Ettheva ca vodānaṭṭhapāṭivedhassa vuttattā tena ekalakkhaṇā anavajjaṭṭhanikkilesaṭṭhaparamaṭṭhā lakkaṇahāravasena vuttāyeva honti. Yathāha—

“Vuttamhi ekadhamme, ye dhammā ekalakkhaṇā keci.

Vuttā bhavanti sabbe, so hāro lakkaṇo nāmā”ti³.

Anavajjaṭṭho nikkilesaṭṭho cettā avikkhepasāṅkhātassa samassa attho payojananti samattho, vodānaṭṭho vipassanāmaggavodānaṃ sandhāya samameva atthoti samattho, phalavodānaṃ sandhāya maggavodānasāṅkhātassa samassa atthoti samattho, paramaṭṭho pana samameva atthoti vā nibbānapayojanattā sabbassa samassa atthoti vā samattho, taṃ vuttappakāraṃ samañca samatthañca ekadesasarūpekasesaṃ katvā **samatthañca paṭivijjhatīti** vuttaṃ. Indriyabalabojjhaṅgadharmā vipassanāmaggaphalakkhaṇepi labbhanti, maggo ca tisso ca visuddhiyo maggaphalakkhaṇeyeva, vimokkho ca vijjā ca khaye ñāṇaṃ phalakkhaṇeyeva, sesā vipassanākkhaṇepīti. Dhammavāre **ime dhamme imasmiṃ ārammaṇe samodhānetīti** nibbānaṃ ṭhapetvā sesā yathāyogaṃ veditabbā. Idaṃ pana yebhuyyavasena vuttaṃ. Avuttatthā panettha heṭṭhā vuttā eva. Ekekacatukkavasenettha niyyāne dassitepi catukkantogadhassa ekekassāpi bhāgassa niyyānassa upanissayattā ekekabhāgavasena niyyānaṃ dassitaṃ. Na hi ekekaṃ vinā niyyānaṃ hotīti.

Dīghamassāsapassāsaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

169. Rasaniddese **ittarasāṅkhāte**ti parittasāṅkhāte kāle. Sesamettha vuttanayena veditabbaṃ.

1. Samathādhiṭṭhānattā (Sī) 2. Samapaṭivedho (Sī) 3. Khu 10. 3 piṭṭhe Nettiyaṃ.

170. Sabbakāyapaṭisaṃvediniddese arūpadhammesu vedanāya oḷārikattā sukhaggahaṇatthaṃ paṭhamāṃ iṭṭhāṇiṭṭhārammaṇasaṃvedikā vedanā vuttā tato yaṃ vedeti, taṃ sañjānāti evaṃ vedanāvisayassa ākāraggāhikā saññā,

tato saññāvasena abhisañkhārikā cetanā, tato “phuṭṭho vedeti, phuṭṭho sañjānāti, phuṭṭho ceteti”¹ ti vacanato phasso, tato sabbesaṃ sādharmaṇalakkhaṇo manasikāro, cetanādīhi saṅkhārakkhandho vutto. Evaṃ tīsu khandhesu vuttesu taṃnissayo viññāṇakkhandho vuttova hoti.

Nāmañcāti vuttappakāraṃ nāmañca. **Nāmakāyo cāti** idaṃ pana nāmena nibbānassapi saṅgahitattā lokuttarānañca avipaṃssanupagattā taṃ apanetuṃ vuttaṃ. “Kāyo”² ti hi vacanena nibbānaṃ apanītaṃ hoti nibbānassa

rāsivinimuttattā. **Ye ca vuccanti cittaśaṅkhārā**ti “saññā ca vedanā ca cetasikā ete dhammā cittapaṭibaddhā cittaśaṅkhārā”³ ti evaṃ vuccamānāpi cittaśaṅkhārā idha nāmakāyeneva saṅgahitāti vuttaṃ hoti. **Mahābhūtā**ti mahantapātubhāvato mahābhūtasāmaññato mahāparihārato mahāvikārato mahantabhūtattā cāti mahābhūtā. Te pana pathavī āpo tejo vāyoti cattāro.

Catunnañca mahābhūtānaṃ upādāyarūpanti upayogatthe sāmivacanāṃ, cattāro mahābhūte upādāya nissāya amuñcitvā pavattarūpanti attho. Taṃ pana cakkhu sotaṃ ghānaṃ jivhā kāyo rūpaṃ saddo gandho raso itthindriyaṃ purisindriyaṃ jīvitindriyaṃ hadayavatthu oḷā kāyaviññatti vacīviññatti ākāśadhātu rūpassa lahutā mudutā kammaññatā upacayo santati jaratā aniccatāti catuvīsatividhaṃ. **Assāso ca passāso cāti** pākātikoyeva.

Assāsapassāse nissāya uppannaṃ paṭibhāganimittampi tadeva nāmaṃ labhati pathavīkasiṇādīni viya. Rūpasarikkhakattā rūpanti ca nāmaṃ labhati “bahiddhā rūpāni passaṭi”⁴ ti ādīsu viya. **Nimittañca upanibandhanāti** sati-upanibandhanāya nimittabhūtaṃ assāsapassāsānaṃ phusaṇaṭṭhānaṃ. **Ye ca vuccanti kāyaśaṅkhārā**ti “assāsapassāsā kāyikā ete dhammā kāyapaṭibaddhā kāyaśaṅkhārā”⁴ ti evaṃ vuccamānāpi kāyaśaṅkhārā idha rūpakāyeneva saṅgahitāti vuttaṃ hoti.

1. Saṃ 2. 292 piṭṭhe.

3. Abhi 1. 55; Dī 3. 216 piṭṭhādīsu.

2. Khu 9. 187; Ma 1. 376 piṭṭhesu.

4. Khu 9. 183; Ma 1. 376 piṭṭhesu.

Te **kāyā paṭivīditā** hontīti jhānakkhaṇe assāsapassāsanimittakāyā vipassanākkhaṇe avasesarūpārūpakāyā ārammaṇato paṭivīditā honti, maggakkhaṇe asammohato paṭivīditā honti. Assāsapassāsavasena paṭiladdhajjhānassa yogissa uppannavipassanāmaggepi sandhāya **dīgham assāsapassāsavasenāti-ādi** vuttam.

Āvajjato pajānatoti-ādini sīlakathāyaṃ vuttatthāni. Te vuttappakāre kāye antokarivā “sabbakāyapaṭisaṃvedī”ti vuttam.

Sabbakāyapaṭisaṃvedī assāsapassāsānaṃ saṃvaraṭṭhenāti-ādīsu “sabbakāyapaṭisaṃvedī”ti vutta-assāsapassāsato uppannajjhānavipassanāmaggesu saṃvaroyeva **saṃvaraṭṭhena sīlavisuddhi.** Avikkhepoyeva **avikkhepaṭṭhena cittavisuddhi.** Paññāyeva **dassanaṭṭhena dīṭṭhivisuddhi.** Jhānavipassanāsu viraki-abhāvepi pāpābhāvamattameva **saṃvaro** nāmāti veditabbaṃ.

171. **Passambhayanti-ādīnaṃ** niddese **kāyikāti** rūpakāye bhavā. **Kāyapaṭibaddhāti** kāyaṃ paṭibaddhā kāyaṃ nissitā, kāye sati honti, asati na honti, tasmāyeva te kāyena saṅkharīyanti **kāyasaṅkhārā.** **Passambhenti** nibbāpento sannisīdāpento. Passambhanavacaneneva oḷārikānaṃ passambhanaṃ siddham. **Nirodhenti** oḷārikānaṃ anuppādanena nirodhento. **Vūpasamenti** oḷārikeyeva ekasantaṭipariṇāmanayena santabhāvaṃ nayanto. **Sikkhatīti** adhikāravasena assasissāmīti sikkhatīti sambandho, tisso sikkhā sikkhatīti vā attho.

Idāni oḷārikapassambhanaṃ dassetuṃ **yathārūpehīti-ādimāha.** Tattha **yathārūpahīti** yādisehi. **Ānāmanāti** pacchato namanā. **Vināmanāti** ubhayapassato namanā. **Sannāmanāti** sabbatopi namantassa suṭṭhu namanā. **Paṇāmanāti** purato namanā. **Īñjanāti** kampanā. **Phandanāti** īsakaṃ calanā. **Pakampanāti** bhusaṃ kampanā. Yathārūpehi kāyasaṅkhārehi kāyassa ānāmanā -pa- pakampanā, tathārūpaṃ kāyasaṅkhāraṃ passambhayanti ca, yā kāyassa ānāmanā -pa- pakampanā, tañca passambhayanti ca, sambandho kātabbo. Kāyasaṅkhāresu hi passambhitesu kāyassa ānāmanādayo ca passambhitāyeva hontīti. Yathārūpehi kāyasaṅkhārehi

kāyassa na ānamanādikā hoti, tathārūpaṃ santaṃ sukhumampi kāyasaṅkhāraṃ passambhayanti ca, yā kāyassa na ānamanādikā, tañca¹ santaṃ sukhumaṃ passambhayanti ca sambandhato veditabbaṃ. **Santaṃ sukhumanti** ca bhāvanapuṃsakavacanametaraṃ. **Iti kirāti** ettha **iti** evamatthe, **kira** yadi-atthe. Yadi evaṃ sukhumakepi assāsapassāse passambhayaṃ assasissāmi passasissāmīti sikkhatīti codakena codanā āradhā hoti. Atha vā **kirāti** codakavacanattā asaddahanatthe asahanatthe parokkhatthe² ca yujjatiyeva, evaṃ sukhumānampi passambhanaṃ sikkhatīti na saddahāmi na ahāmi apaccakkhaṃ meti vuttaṃ hoti.

Evaṃ santeti evaṃ sukhumānaṃ passambhane sante. **Vātūpaladdhiyā ca pabhāvanā na hotīti** assāsapassāsavātassa upaladdhiyā. **Upaladdhīti** viññāṇaṃ. Assāsapassāsavātaṃ upalabbhamānassa tadārammaṇassa bhāvanāviññāṇassa pabhāvanā uppādanā na hoti, tassa ārammaṇassa bhāvanā na hotīti attho. **Assāsapassāsānañca pabhāvanā na hotīti** bhāvanāya sukhumakānampi assāsapassāsānaṃ nirodhanato tesañca uppādanā pavattanā na hotīti attho. **Ānāpānassatiyā ca pabhāvanā na hotīti** assāsapassāsābhāvatoyeva tadārammaṇāya bhāvanāviññāṇasampayuttāya satiyā ca pavattanā na hoti. Tasmāyeva taṃsampayuttassa ānāpānassatisamādhissa ca bhāvanā na hoti. **Na ca naṃ tanti** ettha **ca nanti** nipātamattaṃ “bhikkhu ca naṃ”ti-ādīsu³ viya. Taṃ vuttavidhiṃ samāpattim paṇḍitā na samāpajjantipi tato na vuṭṭhahantipīti sambandho. Codanāpakkhassa parihāravacane **iti kirāti** evameva. Ettha evakāratthe kirasaddo daṭṭhabbo. **Evaṃ santeti** evaṃ passambhane sante eva.

Yathā kathaṃ viyāti yathā taṃ guttaviddhānaṃ hoti, tathā taṃ kathaṃ viyāti upamaṃ pucchati. Idāni **seyyathāpīti** taṃ upamaṃ dasseti. **Kaṃseti** kaṃsamayabhājane. **Nimittanti** tesaṃ saddānaṃ ākāraṃ. “Nimittan”ti ca sāmi-atthe upayogavacanāṃ, nimittassāti attho. Saddanimittañca saddato anaññaṃ. **Suggahitattāti** suṭṭhu uggahitattā. Sugahitattātīpi pāṭho, suṭṭhu

1. Tathārūpaṃ (Sī)

2. Asaddahanatthe parokkhatthe (Sī)

3. Vi 1. 175 piṭṭhe.

gahitattāti attho. **Sumanasikatattāti** suṭṭhu āvajjitattā. **Sūpadhāritattāti** suṭṭhu citte ṭhapitattā. **Sukhumasaddanimittārammaṇatāpīti** tadā sukhumānampi saddānaṃ niruddhattā anuggahitasaddanimittassa anārammaṇampi sukhumataraṃ saddanimittāraṃ ārammaṇaṃ katvā sukhumataraṃ saddanimittārammaṇampi cittaṃ pavattati, sukhumatarasaddanimittārammaṇabhāvatopīti vā attho. Imināva nayena appanāyampi attho veditabbo.

Passambhayanti-ādīsu “passambhayaṃ kāyasaṅkhāraṃ”ti vuttā assāsapassāsā kāyoti vā “passambhayaṃ kāyasaṅkhāraṃ”ti ettha assāsapassāsā kāyoti vā yojanā veditabbā. Bhāvanāvisuddhiyā kāyasaṅkhāre passambhamānēpi oḷārikaṃ kāyasaṅkhāraṃ passambhemīti yogino ābhoge sati tenādarena ativiya passambhati. Anupaṭṭhahantampi sukhumaṃ su-ānayaṃ hoti.

Aṭṭha anupassanañāṇānīti “dīghaṃ rassaṃ sabbakāyapaṭisaṃvedī passambhayaṃ kāyasaṅkhāraṃ”ti vuttesu catūsu vatthūsu assāsavasena catasso, passāsavasena catassoti aṭṭha anupassanañāṇāni. **Aṭṭha ca upaṭṭhānānussatiyoti** “dīghaṃ assāsavasena cittassa ekaggataṃ avikkhepaṃ pajānato sati upaṭṭhitā hoti”ti-ādinā¹ nayena vuttesu catūsu vatthūsu assāsavasena catasso, passāsavasena catassoti aṭṭha ca upaṭṭhānānussatiyo. Aṭṭha cupaṭṭhānānussatiyotipi pāṭho. **Cattāri suttantikavatthūnīti** Bhagavatā Ānāpānassatisuttante² vuttattā paṭhamacatukkavasena cattāri suttantikavatthūnīti.

Paṭhamacatukkaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

172. Dutiyacatukkassa pītipaṭisaṃvediniddese **uppajjati pīti pāmojjanti** ettha **pīti**ti mūlapadaṃ. **Pāmojjanti** tassa atthapadaṃ, pamuditabhāvoti attho. **Yā pīti pāmojjanti**-ādīsu yā “pīti”ti ca “pāmojjan”ti ca evamādīni nāmāni labhati, sā pīti vuttaṃ hoti. Tattha **pīti**ti sabhāvapadaṃ. Pamuditassa bhāvo³ **pāmojjan**. Āmodanākāro **āmodanā**. Pamodanākāro **pamodanā**. Yathā vā

1. Khu 9. 181 piṭṭhe.

2. Ma 3. 122 piṭṭhe.

3. Pamuditabhāvo (Sī)

bhesajjānaṃ vā telānaṃ vā uṇhodakasītodakānaṃ vā ekatokaraṇaṃ modanāti vuccati, evamayampi dhammānaṃ ekatokaraṇena **modanā**, upasaggavasena pana padaṃ maṇḍetvā¹ **āmodanā pamodanā**ti vuttaṃ. Hāsetīti **hāso**, pahāsetīti **pahāso**, haṭṭhapahaṭṭhākārānametaṃ adhivacanaṃ. **Vittī**ti vittaṃ, dhanassetarṃ nāmaṃ. Ayaṃ pana somanassapaccayattā vuttisarikkhatāya vitti. Yathā hi dhanino dhanam paṭicca somanassaṃ uppajjati, evaṃ pītimatopi pītiṃ paṭicca somanassaṃ uppajjati. Tasmā “vitti”ti vuttā. Tuṭṭhisabhāvasaṇṭhitāya hi pītiyā etaṃ nāmaṃ. Pītimā pana puggalo kāyacittānaṃ uggatattā abbhuggatattā “udaggo”ti vuccati, udaggassa bhāgo **odagyaṃ**. Attano manatā **attamanatā**. Anabhiraddhassa hi mano dukkhapadaṭṭhānattā na attano mano nāma hoti, abhiraddhassa sukhapadaṭṭhānattā attano mano nāma hoti, iti attano manatā attamanatā, sakamanatā sakamanassa bhāvoti attho. Sā pana yasmā na aññassa kassaci attano manatā, cittasseva paneso bhāvo cetāsiko dhammo, tasmā **attamanatā cittassā**ti vuttā. Sesamettha ca upari ca heṭṭhā vuttanayena yojetvā veditabbaṃ.

173. Sukhapaṭisaṃvediniddese **dve sukhānī**ti

samathavipassanābhūmidassanattam vuttaṃ. Kāyikaṃ hi sukhaṃ vipassanāya bhūmi, cetāsikaṃ sukhaṃ samathassa ca vipassanāya ca bhūmi. **Kāyikanti** pasādakāyaṃ vinā² anuppattito kāye niyuttanti kāyikaṃ. **Cetasikanti** avippayogavasena cetasi niyuttanti cetāsikaṃ. Tattha kāyikapadena vetāsikaṃ sukhaṃ paṭikkhipati, sukhapadena kāyikaṃ dukkhaṃ. Tathā cetāsikapadena kāyikaṃ sukhaṃ paṭikkhipati, sukhapadena cetāsikaṃ dukkhaṃ. **Sānti** madhuraṃ sumadhuraṃ. **Sukhanti** sukhaveva, na dukkhaṃ. **Kāyasamphassajanti** kāyasamphasse jātaṃ. **Sātaṃ sukhaṃ vedayitanti** sātaṃ vedayitaṃ, na asātaṃ vedayitaṃ. Sukhaṃ vedayitaṃ, na dukkhaṃ vedayitaṃ. Parato tīṇi padāni itthiliṅgavasena vuttāni. Sāta vedanā, na asātā. Sukhā vedanā, na dukkhāti ayameva panettha attho.

Cetasikasukhaniddeso vuttapaṭipakkhanayena yojetabbo. **Te sukhā**ti liṅgavipallāso kato, tāni sukhānīti vuttaṃ hoti.

1. Vaḍḍhetvā (Sī)

2. Pasādakāyaṃ, taṃ vinā (Sī)

Sesamettha catukke heṭṭhā paṭhamacatukke vuttanayeneva veditabbarā.
Cattāri suttantikavatthūni dutiyacatukkavasena veditabbānīti.

Dutiyacatukkaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

176. Tatiyacatukkaniddese **cittanti** mūlapadam. **Viññānanti** atthapadam.
Yaṃ cittanti-ādi pītiyaṃ vuttanayena yojetabbarā. Tattha **cittanti**-ādīsu
cittavicittatāya cittarā. Ārammaṇaṃ minamānaṃ jānātīti **mano**. **Mānasanti**
manoyeva. “Antalikkhacarō paṣo, yvāyaṃ carati mānaso”¹ ti¹ hi ettha pana
sampayuttakadhammo² mānasoti vutto.

“Katharā hi Bhagavā tuyharā, sāvako sāsane rato.

Appattamānaso sekkho, kālarā kayirā jane sutā”³—

ettha arahattarā mānasanti vuttarā. Idha pana manova mānasarā.
Byañjanavasena hetarā padarā vaḍḍharā.

Hadayanti cittarā. “Cittarā vā te khipissāmi, hadayarā vā te
phālessāmi”⁴ ti⁴ ettha uro hadayanti vuttarā. “Hadayā hadayarā maññe aññāya
tacchatī”⁵ ti⁵ ettha cittarā. “Vakkarā hadayan”⁶ ti⁶ ettha hadayavatthu. Idha
pana cittameva abbhantarattāna “hadayan”⁷ ti vuttarā. Tadeva
parisuddharattāna **paṇḍararā**. Bhavaṅgarā sandhāyetarā vuttarā. Yathāha
“pabhassaramidarā bhikkhave cittarā, tañca kho āgantukehi upakkileshehi
upakkilittāna”⁷ ti⁷. Tato nikkhantattā pana akusalampi Gaṅgāya nikkhantā
nadī Gaṅgā viya, Godhāvarito⁸ nikkhantā Godhāvārī viya ca
“paṇḍaran”⁸ tveva vuttarā. Yasmā pana ārammaṇavijānanalakkaṇarā cittarā
upakkilesena kilesa na hoti, sabhāvato parisuddhameva hoti, upakkilesayoge
pana sati upakkilittāna nāma hoti, tasmāpi “paṇḍaran”⁸ ti vatturā yujjati.

Mano manāyatananti idha pana manogahaṇarā manasseva
āyatanabhāvadīpanattharā. Tenetarā dīpeti “na yidarā devāyatanarā viya
manassa āyatanattā manāyatanarā, atha kho mano eva āyatanarā
manāyatanan”⁸ ti.

1. Saṃ 1. 113; Vi 3. 28 piṭṭhesu.

3. Saṃ 1. 122 piṭṭhe.

5. Ma 1. 38 piṭṭhe.

7. Aṃ 1. 9 piṭṭhe.

2. Manasampayuttakadhammo (Ka)

4. Saṃ 1. 209; Khu 1. 306 piṭṭhesu.

6. Dī 2. 233; Ma 1. 72 piṭṭhādīsu.

8. Godāvarito (Sī)

Āyatanaṭṭho heṭṭhā vuttoyeva. Manate iti mano, vijānātīti attho.

Atṭhakathācariyā panāhu—nāliya minamāno viya mahātulāya dhārayamāno viya ca ārammaṇaṃ jānātīti mano, tadeva mananalakkhaṇe indaṭṭhaṃ kāretīti¹ indriyaṃ, manova indriyaṃ **manindriyaṃ**.

Vijānātīti **viññāṇaṃ**. Viññāṇameva khandho **viññāṇakkhandho**. Ruḷhito khandho vutto. Rāsaṭṭhena hi viññāṇakkhandhassa ekadeso ekaṃ viññāṇaṃ. Tasmā yathā rukkhassa ekadesaṃ chindanto rukkhaṃ chindatīti vuccati, evameva viññāṇakkhandhassa ekadesabhūtaṃ ekampi viññāṇaṃ ruḷhito “viññāṇakkhandho”ti vuttaṃ. Yasmā pana rāsaṭṭhoyeva khandhaṭṭho na hoti, koṭṭhāsaṭṭhopi khandhaṭṭhoyeva, tasmā koṭṭhāsaṭṭhena viññāṇakoṭṭhāsotipi attho. **Tajjā manoviññāṇadhātū**ti tesāṃ phassādīnaṃ sampayuttadhammānaṃ anucchavikā manoviññāṇadhātu. Imasmiṃ hi pade ekameva cittaṃ minanaṭṭhena mano, vijānanaṭṭhena viññāṇaṃ, sabhāvaṭṭhena, nissattaṭṭhena vā dhātūti tīhi nāmehi vuttaṃ.

177. **Abhippamodoti** adhikā tuṭṭhi.

178. Samādhiniddese acalabhāvena ārammaṇe tiṭṭhatīti **ṭhiti**. Parato padadvayaṃ upasaggavasena vaḍḍhitaṃ. Apica sampayuttadhamme ārammaṇaṃhi sampiṇḍetvā tiṭṭhatīti **saṇṭhiti**. Ārammaṇaṃ ogāhetvā anupavisitvā tiṭṭhatīti **avaṭṭhiti**. Kusalapakkhasmim hi cattāro dhammā ārammaṇaṃ ogāhanti saddhā sati samādhi paññāti. Teneva saddhā “okappanā”ti vuttā, sati “apilāpanatā”ti, samādhi “avaṭṭhiti”ti, paññā “pariyogāhanā”ti. Akusalapakke pana tayo dhammā ārammaṇaṃ ogāhanti taṇhā diṭṭhi avijjāti. Teneva te “oghā”ti vuttā. Uddhaccavicikicchāvasena pavattassa visāhārassa paṭipakkhato **avisāhāro**, avisāharaṇanti atho. Uddhaccavicikicchāvaseneva gacchantāṃ cittaṃ vikkhipati nāma, ayaṃ pana tathā² na hotīti **avikkhepo**. Uddhaccavicikicchāvaseneva cittaṃ visāhaṭṭhaṃ nāma hoti, ito cito ca harīyati, ayaṃ pana avisāhaṭṭassa mānasassa bhāvoti **avisāhaṭṭamānasatā**.

1. Karotīti (Sī)

2. Tathāvidho (Abhi-Ṭṭha 1. 188 piṭṭhe)

Samathoti tividho samatho cittasamatho adhikaraṇasamatho sabbasaṅkhārasamathoti. Tatha aṭṭhasu samāpattīsu cittekkagatā **cittasamatho** nāma. Taṃ hi āgama cittaalanāṃ cittavipphandanāṃ sammati vūpasammati, tasmā so “cittasamatho”ti vuccati. Sammukhāvinayādisattavidho **adhikaraṇasamatho** nāma. Taṃ hi āgama tāni tāni adhikaraṇāni sammanti vūpasammanti, tasmā so “adhikaraṇasamatho”ti vuccati. Yasmā pana sabbe saṅkhārā nibbānaṃ āgama sammanti vūpasammanti, tasmā taṃ **sabbasaṅkhārasamathoti** vuccati. Imasmiṃ atthe cittasamatho adhippeto. Samādhilakkhaṇe indaṭṭhaṃ kāretīti **samādhindriyaṃ**. Uddhacce¹ na kampaṭīti **samādhibalaṃ**. **Sammāsamādhīti** yāthāvasamādhī niyyānikasamādhī kusalasamādhī.

179. **Rāgato vimocayaṃ cittanti**—ādīhi dasahi kilesavatthūhi vimocanaṃ vuttaṃ. Thinaggahaṇeneva cettha middhaggahaṇaṃ, uddhaccaggahaṇeneva ca kukkucaggahaṇaṃ kataṃ hotīti aññesu pāṭhesu sahacārītā kilesavatthuto vimocanavacaneneva paṭhamajjhānādīhi nīvaraṇādito vimocanaṃ, aniccānupassanādīhi niccasaññādito ca vimocanaṃ vuttameva hotīti. **Kathaṃ taṃ cittaṃ anupassatīti** ettha peyyāle ca aniccānupassanādīhi niccasaññādīnaṃ pahānaṃ vuttameva. Cattāri suttantikavatthūni tatiyacatukkavasena veditabbānīti.

Tatiyacatukkaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

180. Catutthacatukkaniddese “aniddiṭṭhe napuṃsakan”tivacanato asukanti aniddiṭṭhattā “aniccanti kiṃ aniccan”ti napuṃsakavacanena pucchā katā. **Uppādavayaṭṭhenāti** uppādavayaṣaṅkhātena atthena, uppādavayaṣabhāvenāti attho. Ettha ca pañcakkhandhā sabhāvalakkhaṇaṃ, pañcannaṃ khandhānaṃ uppādavayā vikāralakkhaṇaṃ. Etena hutvā abhāvena aniccāti vuttaṃ hoti. Teneva ca Aṭṭhakathāyaṃ “saṅkhatalakkhaṇavasena aniccatāti tesāmyeva uppādavayaññathattan”ti ca vatvāpi “hutvā abhāvo vā”ti vuttaṃ. Etena hutvā abhāvākāro aniccalakkhaṇanti vuttaṃ hoti. “Pañcannaṃ khandhānaṃ udayabbayaṃ passanto imāni paññāsa lakkhaṇāni”ti peyyālaṃ katvā vuttaṃ. **Dhammāti** rūpakkhandhādayo² yathāvuttadhammā.

1. Uddhaccena (Sī)

2. Saññākkhandhādayo (Sī)

Virāgānupassīniddese **rūpe ādinavaṃ disvā**ti bhaṅgānupassanato paṭṭhāya parato vutthehi aniccaṭṭhādīhi rūpakkhandhe ādinavaṃ disvā. **Rūpavirāgeti** nibbāne. Nibbānaṃ hi āgamma rūpaṃ virajjati apunaruppattidhammataṃ āpajjanena nirujjhati, tasmā nibbānaṃ “rūpavirāgo”ti vuccati. **Chandajāto hotīti** anussavavasena uppannadhammacchando hoti. **Saddhādhimuttoti** tasmīmyeva nibbāne saddhāya ca adhimutto nicchito. **Cittañcassa svādhīṭṭhitanti** assa yogissa cittaṃ khayavirāgasāṅkhāte rūpabhaṅge ārammaṇavasena, paccantavirāgasāṅkhāte rūpavirāge nibbāne anussavavasena suṭṭhu adhiṭṭhitaṃ suṭṭhu paṭiṭṭhitaṃ hotīti sambandhato veditabbaṃ. **Rūpe virāgānupassīti** rūpassa khayavirāgo rūpe virāgoti pakatibhumavacanena vutto. Rūpassa accantavirāgo rūpe virāgoti nimittatthe bhumavacanena vutto. Taṃ duvidhampi virāgaṃ ārammaṇato ajjhāsayato ca anupassanasīlo “rūpe virāgānupassī”ti vutto. Esa nayo vedanādīsu. Nirodhānupassīpadaniddesepe eseva nayo.

181. **Katīhākārehīti**—ādi panettha viseso—tattha avijjādīnaṃ paṭiccasamuppādaṅgānaṃ ādinavanirodhadassaneneva rūpādīnaṃ paṭiccasamuppādaṅgānativattanato. Iminā eva ca visesavacanena virāgānupassanato nirodhānupassanāya viṣiṭṭhabhāvo vutto hoti. Tattha **aniccaṭṭhenāti** khayaṭṭhena, hutvā abhāvaṭṭhena vā. **Dukkhāṭṭhenāti** bhayaṭṭhena, paṭipīḷanaṭṭhena vā. **Anattaṭṭhenāti** asāraṭṭhena, avasavattanaṭṭhena vā. **Santāpaṭṭhenāti** kilesasantāpanaṭṭhena. **Vipariṇāmaṭṭhenāti** jarābhaṅgavasena dvidhā pariṇāmanaṭṭhena. **Nidānanirodhenāti** mūlapaccayābhāvena. **Nirujjhatīti** na bhavati. **Samudayanirodhenāti** āsannapaccayābhāvena. Mūlapaccayo hi byādhissa asappāyabhojanaṃ viya nidānanti vutto, āsannapaccayo byādhissa vātapittasemhā viya samudayoti vutto. Nidānaṃ hi nicchayena dadāti phalamiti nidānaṃ, samudayo pana suṭṭhu udeti etasmā phalamiti samudayo. **Jātinirodhenāti** mūlapaccayassa uppatti-abhāvena. **Pabhavanirodhenāti** āsannapaccayassa uppatti-abhāvena. Jātiyeva hi pabhavati etasmā dukkhanti pabhavoti vattuṃ yujjati. **Hetunirodhenāti** janakapaccayābhāvena. **Paccayanirodhenāti** upatthambhakaṃ paccayābhāvena. Mūlapaccayopi hi āsannapaccayo ca janakapaccayo ca upatthambhakaṃ paccayo ca hotiyeva. Etehi

tikkhavipassanākkhaṇe tadaṅganirodho, maggakkhaṇa samucchedanirodho vutto hoti. **Ñānuppādenā**ti tikkhavipassanāñāṇassa vā maggañāṇassa vā uppādena. **Nirodhupaṭṭhānenā**ti vipassanākkhaṇe paccakkhato khayanirodhassa anussavavasena nirodhasaṅkhātassa nibbānassa upaṭṭhānena, maggakkhaṇe paccakkhato ca nibbānassa upaṭṭhānena. Etehi visayavisayiniyamova kato hoti, tadaṅgasamucchedanirodho ca vutto hoti.

182. Paṭinissaggānupassīpadaniddese **rūpaṃ pariccajalī**ti ādinavadassanena nirapekkhatāya rūpakkhandaṃ pariccajati. **Pariccāgapāṭinissaggoti** pariccāgaṭṭhena paṭinissaggoti vuttaṃ hoti. Etena paṭinissaggapadassa pariccāgaṭṭho vutto, tasmā kilesānaṃ pajahananti attho. Ettha ca vuṭṭhānagāminī vipassanā kilese tadaṅgavasena pariccajati, maggo samucchedavasena. **Rūpanirodhe nibbāne cittaṃ pakkhandatī**ti vuṭṭhānagāminī taṃninnatāya pakkhandati, maggo ārammaṇakaraṇena. **Pakkhandanapaṭinissaggoti** pakkhandanaṭṭhena paṭinissaggoti vuttaṃ hoti. Etena paṭinissaggapadassa pakkhandanaṭṭho vutto, tasmā cittassa nibbāne vissajjananti attho. Cattāri suttantikavatthūni catutthacatukkavasena veditabbāni. Imasmiṃ catukke jarāmaṇaṇe vattabbaṃ heṭṭhā vuttanayeneva veditabbaṃ. Satipaṭṭhānesu ca “kāye kāyānupassanā, citte cittānupassanā”ti kāyacittānaṃ ekattavohāravasena ekavacananiddeso kato. “Vedanāsu vedanānupassanā, dhammesu dhammānupassanā”ti vedanādhammānaṃ nānattavohāravasena bahuvacananiddeso katoti veditabboti.

Catutthacatukkaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhitā ca satokāriñāṇaniddesavaṇṇanā.

6. **Ñāṇarāsichakkaniddesavaṇṇanā**

183. Idāni chahi rāsīhi uddiṭṭhañāṇesu catuvīsatisamādhināṇaniddese tāva kāyānupassanādīnaṃ tiṇṇaṃ catukkānaṃ vasena dvādasannaṃ vatthūnaṃ ekekasmim assāsavasena eko, passāsavasena ekoti

dve dve samādhīti dvādasasu vatthūsu catuvīsati samādhayo honti.
Jhānakkhaṇe tehi sampayuttāni catuvīsatisamādhivasena ñāṇāni.

Dvāsattativipassanāñāṇaniddese **dīgham assāsāti** “dīghan”ti vutta-
assāsato. Kim vuttam hoti? Dīgham assāsahetu jhānam paṭilabbhitvā
samāhitena cittaena vipassanākkhaṇe aniccato anupassanaṭṭhena vipassanāti
vuttam hoti. Esa nayo uttaratrāpi¹. Tesamyeva dvādasannaṃ vatthūnaṃ
ekekasmim assāsavasena tisso, passāsavasena tissoti cha cha anupassanāti
dvādasasu vatthūsu dvāsattati anupassanā honti. Tā eva dvāsattati
anupassanā dvāsattativipassanāvasena ñāṇāni.

Nibbidāñāṇaniddese **aniccānupassī assasanti** aniccānupassī hutvā
assasanto, aniccānupassī hutvā vattentoti attho. “Assasan”ti ca idaṃ
vacanaṃ hetu-atthe daṭṭhabbaṃ. **Yathābhūtaṃ jānāti passatīti**
nibbidāñāṇanti kalāpasammasanato paṭṭhāya yāva bhaṅgānupassanā
pavattavipassanāñāṇena saṅkhārānaṃ yathāsabhāvaṃ jānāti, cakkhunā
diṭṭhamiva ca teneva ñāṇacakkhunā passati. Tasmā nibbidāñāṇaṃ nāmāti
attho, saṅkhāresu nibbindañāṇaṃ² nāmāti vuttam hoti. Upari
bhayatūpaṭṭhānādīnaṃ muñcitukamyatādīnañca ñāṇānaṃ visum āgatattā
idha yathāvuttāneva vipassanañāṇāni nibbidāñāṇānīti veditabbāni.

Nibbidānulomañāṇaniddese **aniccānupassī assasanti** aniccānupassino
assasantassa. Sāmi-atthe paccattavacanaṃ. **Bhayatupaṭṭhāne**
paññātivacaneneva bhayatupaṭṭhāna-
ādīnavānupassanānibbidānupassanāñāṇāni vuttāni honti tiṇṇaṃ
ekalakkhaṇattā. Imāni tiṇi ñāṇāni anantarā vuttānaṃ nibbidāñāṇānaṃ
anukūlabhāvena anulomato nibbidānulomañāṇānīti vuttāni.

Nibbidāpaṭippassaddhiñāṇaniddese **aniccānupassī assasanti**
anantarasadisameva. **Paṭisaṅkhā santiṭṭhanā paññā**bhivacaneneva
muñcitukamyatāpaṭisaṅkhānupassanāsaṅkhārupekkhāñāṇāni vuttāni honti
tiṇṇaṃ akalakkhaṇattā. “Paṭisaṅkhā santiṭṭhanā”tivacaneneva
anulomañāṇamaggañāṇānipi gahitāni

1. Uttaratthāpi (Ka)

2. Nibbidāñāṇaṃ (Sī)

honti. Saṅkhārupekkhāñāṇa-anulomañāṇāni hi nibbidāya sikhāppattattā nibbidājananabyāpārappahānena nibbidāpaṭippassaddhiñāṇāni nāma honti. Maggañāṇaṃ pana nibbidāpaṭippassaddhante uppajjanato nibbidāpaṭippassaddhiñāṇaṃ nāma hotīti ativiya yujjati. Nibbidānulomañāṇesu viya ādibhūtaṃ muñcitukamyatāñāṇaṃ aggahetvā “paṭisaṅkhā santiṭṭhanā”ti ante ñāṇadvayaggahaṇaṃ maggañāṇasaṅgahaṇatthaṃ. Muñcitukamyatāti hi vutte anulomañāṇaṃ saṅgayhati, na maggañāṇaṃ. Maggañāṇaṃ hi muñcitukamyatā nāma na hoti, kiccasiddhiyaṃ santiṭṭhanato pana santiṭṭhanā nāma hoti. Aṭṭhakathāyampi ca “phusanāti appanā”ti vuttaṃ. Idañca maggañāṇaṃ nibbāne appanāti katvā santiṭṭhanā nāma hotīti “santiṭṭhanā”tivacanena maggañāṇampi saṅgayhati. Nibbidānulomañāṇāni atthato nibbidāñāṇe¹ hontīti tāni nibbidāñāṇehi saṅgahetvā nibbidāpaṭippassaddhiñāṇāni nibbidāgahaṇameva kataṃ, na nibbidānulomaggahaṇaṃ. Tisupi cetesu ñāṇaṭṭhakaniddesesu catutthassa dhammānupassanācatukkassa vasena vuttānaṃ catunnaṃ vatthūnaṃ ekekasmim assāsavasena ekaṃ, passāsavasena ekanti dve dve ñāṇāni catūsu vatthūsu aṭṭhañāṇāni honti.

Vimuttisukhañāṇaniddese **pahīnattāti** pahānaṃ dassetvā tassa pahānassa samucchadappahānattaṃ dassento **samucchinattāti** āha. **Vimuttisukhe ñāṇanti** phalavimuttisukhasampayuttañāṇaṃ phalavimuttisukhārammaṇapaccavekkhaṇaṇāñāṇaṃ. Anusayavatthussa kilesassa pahānena pariyaṭṭhānaduccaritavatthupphānaṃ hotīti dassanattaṃ puna anusayānaṃ pahānaṃ vuttaṃ. Ekavīsati phalañāṇaṃ sandhāya pahīnakilesagaṇanāyapi ñāṇagaṇanā katā hoti, paccavekkhaṇaṇāñāṇaṃ sandhāya pahīnakilesapaccavekkhaṇagaṇanāyā phalapaccavekkhaṇaṇāñāṇaṃ katā hotīti.

Ñāṇarāsichakkaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Saddhammappakāsinīyā Paṭisambhidāmaggaṭṭhakathāya

Ānāpānassatikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Nibbidāñāṇe (Sī)

4. Indriyakathā

1. Paṭhamasuttantāniddesavaṇṇanā

184. Idāni ānāpānassatikathānantaram kathitāya indriyakathāya apubbatthānuvaṇṇanā anuppattā. Ayaṃ hi indriyakathā ānāpānassatibhāvanāya upakārakānaṃ indriyānaṃ abhāve ānāpānassatibhāvanāya abhāvato tadupakārakānaṃ indriyānaṃ visodhanādividhidassanattam ānāpānassatikathānantaram kathitāti tañca kathetabbaṃ indriyakatham attanā Bhagavato sammukhā sutam viññātādhīppāyasuttantikadesanaṃ pubbaṅgamaṃ katvā tadatthappakāsanavasena kathetukāmo paṭhamam tava **evam me sutanti-**ādīmāha.

Tattha **evanti** nipātapadaṃ. **Meti-**ādīni nāmapadāni. **Viharatīti** ettha **vi-**iti upasaggapadaṃ, **haratīti** ākhyātapadanti iminā tava nayena padavibhāgo veditabbo.

Atthato pana upamūpadesagarahapasaṃsanākāravacanaggahaṇesu **evam**saddo dissati nidassanatthe ca avadhāraṇatthe ca. Idha pana **evam**saddo ākāratthe nidassanatthe ca viññūjanena pavutto¹, tatheva avadhāraṇatthe ca.

Tattha ākāratthena **evam**saddena etamattham dīpeti—
nānānayanipuṇamanekajjhāsayasamuṭṭhānaṃ atthabyañjanasampannaṃ vividhapāṭihāriyaṃ dhammatthadesanāpaṭivedhagambhīraṃ sabbasattānaṃ sakasakabhāsānurūpato sotapathamāgacchantam tassa Bhagavato vacanaṃ sabbappakārena ko samattho viññātum, sabbathāmena pana sotukāmataṃ janetvāpi **evam me sutam**, mayāpi ekenākārena sutanti.

Nidassanattthena “nāham sayambhū, na mayā idaṃ sacchikatan”ti attānaṃ parimocento “**evam me sutam**, mayāpi **evam sutan**”ti idāni vattabbaṃ sakalaṃ suttaṃ nidasseti.

Avadhāraṇattthena thero Sāriputto “etadaggaṃ bhikkhave mamasāvakānaṃ bhikkhūnaṃ mahāpaññānaṃ yadidaṃ Sāriputto”ti², “nāham bhikkhave aññaṃ

1. Paññatto (Sī)

2. Am 1. 23 piṭṭhe.

ekapuggalampi samanupassāmi, yo evaṃ Tathāgatena anuttaraṃ dhammacakkaṃ pavattiyaṃ sammadeva anuppavatteti. Yathayidaṃ bhikkhave Sāriputto. Sāriputto bhikkhave Tathāgatena anuttaraṃ dhammacakkaṃ pavattitaṃ sammadeva anuppavatteti”ti evamādinā¹ nayena Bhagavatā pasatthabhāvānurūpaṃ attano dhāraṇabalaṃ dassento sattānaṃ sotukāmataṃ janeti “evaṃ me sutāṃ, tañca kho atthato vā byañjanato vā anūnāmanadhikaṃ, evameva, na aññathā daṭṭhabban”ti.

Mesaddo karaṇasampadānasāmi-atthesu dissati. Idha pana “mayā sutāṃ, mama sutan”ti ca atthadvaye yujjati.

Sutanti ayaṃsaddo sa-upasaggo anupasaggo ca vissutagamanakilinna-upacita-anuyogasotaviññeyyesu dissati viññātepi ca sotadvārānusārena. Idha panassa sotadvārānusārena upadhāritanti vā upadhāraṇanti vā attho. Mesaddassa hi mayāti-atthe sati “evaṃ mayā sutāṃ sotadvārānusārena upadhāritan”ti yujjati, mamāti-atthe sati “evaṃ mama sutāṃ sotadvārānusārena upadhāraṇan”ti yujjati.

Apica “evaṃ me sutan”ti attanā uppāditabhāvaṃ appaṭijānanto purimasavanaṃ vivaranto “sammukhā paṭiggahitamidaṃ mayā tassa Bhagavato Catuvesārajjavīsāradassa Dasabaladharassa Āsabatṭhānaṭṭhāyino Sihanādanādino Sabbasattuttamassa Dhammissarassa Dhammarājassa Dhammādhīpatino Dhammadīpassa Dhammasaraṇassa Saddhammavaracakkavattino Sammāsambuddhassa vacanaṃ, na ettha atthe vā dhamme vā pade vā byañjane vā kaṅkhā vā vimati vā kātabbā”ti imasmiṃ dhamme assaddhiyaṃ vināseti, saddhāsampadaṃ uppādetīti. Tenetaṃ vuccati—

“Vināsayati assaddhaṃ, saddhaṃ vaḍḍheti sāsane.

Evaṃ me sutamiccevaṃ, padaṃ Gotamasāvako”ti.

Ekanti gaṇanaparicchedaniddeso. **Samayanti** paricchinnaniddeso. **Ekam samayanti** aniyamitaparidīpanaṃ. Tattha **samayasaddo**—

Samavāye khaṇe kāle, samūhe hetudiṭṭhisu.

Paṭilābhe pahāne ca, paṭivedhe ca dissati.

1. Am 1. 23 piṭṭhe.

Idha panassa kālo attho. Tena saṁvacchara-utumāsaddhamāsarattindiva-pubbaṇhamajjhanhikasāyanhapaṭhamamajjhimapacchimapacchimayāmamuh uttādīsu kālappabhedabhūtesu samayesu ekaṁ samayanti dīpeti.

Tattha kiñcāpi etesu saṁvaccharādīsu samayesu yaṁ yaṁ suttam yaṁhi yaṁhi saṁvacchare utumhi māse pakkhe rattibhāge divasabhāge vā vuttam, sabbam taṁ therassa suviditam suvatthāpitaṁ paññāya. Yasmā pana “evaṁ me subham asukasamvacchare asuka-utumhi asukamāse asukapakkhe asukarattibhāge asukadivasabhāge vā”ti evaṁ vutte na sakkā sukhena dhāretum vā uddisitum vā uddisāpetum vā, bahu ca vattabham hoti, tasmā ekeneva padena tamattham samodhānetvā “ekaṁ samayan”ti āha.

Ye vā ime gabbhokkantisamayo jātisamayo saṁvegasamayo abhinikkhamanasamayo dukkarakārikasamayo māravijayasamayo abhisambodhisamayo diṭṭhadhammasukhavihārasamayo desanāsamayo parinibbānasamayoti evamādayo Bhagavato devamanussesu ativiya pakāsā anekakālappabhedā eva samayā, tesu samayesu desanāsamayaṣaṅkhātā ekaṁ samayanti dīpeti. Yo cāyaṁ ñaṇakaruṇākiccasamayesu karuṇākiccasamayo, attahitaparahitapaṭipattisamayesu parahitapaṭipattisamayo, sannipatitānam karaṇīyadvayasamayesu dhammikathāsamayo, desanāpaṭipattisamayesu desanāsamayo, tesupī samayesu aññataram samayaṁ sandhāya “ekaṁ samayan”ti āha.

Yasmā pana “ekaṁ samayan”ti accantasamīyogattho sambhavati. Yaṁ hi samayaṁ Bhagavā imaṁ aññaṁ vā suttantaṁ desesi, accantameva taṁ samayaṁ karuṇāvihārena vihāsi, tasmā tadatthajotanattham idha upayogavacananiddeso katoti.

Tenetaṁ vuccati—

“Taṁ taṁ atthamapekkhitvā, bhummena karaṇena ca.

Aññatra samayo vutto, upayogena so idhā”ti.

Porāṇa pana vaṇṇayanti—“tasmim samaye”ti vā “tena samayenā”ti vā “taṁ samayan”ti vā abhilāpamattabhedo esa, sabbattha bhumamevatthoti.

Tasmā “ekaṃ samayan”ti vuttepi “ekasmiṃ samaye”ti attho veditabbo.

Bhagavāti garu. Garuṃ hi loke “Bhagavā”ti vadanti. Ayañca sabbaguṇavisitṭhatāya sabbasattānaṃ garu, tasmā “Bhagavā”ti veditabbo. Porāṇehipi vuttaṃ—

“Bhagavāti vacanaṃ seṭṭhaṃ, Bhagavāti vacanamuttamaṃ.
Garu gāravayutto so, Bhagavā tena vuccatī”ti.

Apica—

“Bhāgyavā Bhaggavā yutto, bhagehi ca vibhattavā.
Bhattavā vantagamano, bhavesu Bhagavā tato”ti—

imissāpi gāthāya vasena assa padassa vitthārato attho veditabbo. So ca **Visuddhimagge** Buddhānussatiniddese¹ vuttoyeva.

Ettāvata cetha **evanti** vacanena desanāsampattiṃ niddisati, **me sutanti** sāvakasampattiṃ, **ekaṃ samayanti** kālasampattiṃ, **Bhagavā**ti desakasampattiṃ.

Sāvatthiyanti ettha ca savatthassa isino nivāsaṭṭhānabhūtā nagarī Sāvattihī, yathā kākandī mākaṇḍī evaṃ tāva akkharacintakā. Atṭhakathācariyā pana bhaṇanti—yaṃ kiñci manussānaṃ upabhogaparibhogaṃ sabbamettha atthīti Sāvattihī, satthasamāyoge ca kiṃ bhaṇḍamatthīti pucchite sabbamatthīti vacanamupādāya Sāvattihī.

“Sabbādā sabbūpakaraṇaṃ, Sāvattihīyaṃ samohitaṃ.
Tasmā sabbamupādāya, Sāvattihīti pavuccatī”ti.

Tassaṃ **Sāvatthiyaṃ**. Samīpatthe bhumma vacanaṃ. **Viharatī**ti avisesena iriyāpathadibbabrahma-ariyavihāresu aññataravihārasamaṅgi-paridīpanametāṃ, idha pana ṭhānagamanāsanāsayanappabhedesu iriyāpathesu aññatara-iriyāpathasamāyogaparidīpanaṃ. Tena ṭhitopi gacchantopi nisinnopi sayānopi Bhagavā “viharatī”ceva veditabbo. So hi Bhagavā ekaṃ iriyāpathapayogaṃ aññena iriyāpathena vicchinditvā aparipatantamattabhāvaṃ harati pavatteti, tasmā “viharatī”ti vuccati.

1. Visuddhi 1. 192 piṭṭhādīsu.

Jetavaneti ettha attano paccatthikajanaṃ jinātīti jeto rañño vā attano paccatthikajane jite jātoti jeto, maṅgalakamyatāya vā tassa evaṃ nānameva katanti jeto, vanayatīti vanaṃ, attasampadāya sattānaṃ bhattim¹ kāreti, attani sinehaṃ uppādetīti attho. Vanute iti vā vanaṃ, nānāvidhakusumagandhasammodamattako- kilādivihaṅgābhirutehi² mandamārutacalitarukkkhasākhāviṭapapallavapalāsehi “etha maṃ paribhuñjathā”ti pāṇino yācati viyāti attho. Jetassa vanaṃ Jetavanaṃ. Tañhi Jetena rājakumārena ropitaṃ saṃvaddhitaṃ paripālitaṃ, so ca tassa sāmī ahosi, tasmā Jetavananta vuccati. Tasmim Jetavane. Vanañca nāma ropimaṃ sayamjātanti duvidhaṃ. Idañca veḷuvanādīni ca ropimāni, andhavanamahāvanādīni sayamjātāni.

Anāthapiṇḍikassa ārāmeti Sudatto nāma so gahapati mātāpitūhi katanāmasasena. Sabbakāmasamiddhatāya pana vigatamaccheratāya karuṇādiguṇasamaṅgitāya ca niccakālaṃ anāthānaṃ piṇḍamadāsi, tena Anāthapiṇḍikoti saṅkhaṃ gato. Āramanti ettha pāṇino, visesena vā pabbajitāti ārāmo, tassa pupphaphalādisobhāya nātidūranaccāsannahādipaṇcavidhasenāsanaṅgasampattiyā ca tato tato āgamma ramanti abhiramanti, anukkaṇṭhitā hutvā nivasantīti attho. Vuttappakārāya vā sampattiyā tattha tattha gatepi attano abbhantaraṃ ānetvā ramāpetīti ārāmo. So hi Anāthapiṇḍikena gahapatinā Jetassa rājakumārassa tatthato aṭṭhārasahi hiraññakoṭīhi koṭisantharena kīṇitvā aṭṭhārasahi hiraññakoṭīhi senāsanaṇi kārāpetvā aṭṭhārasahi hiraññakoṭīhi vihāramahaṃ niṭṭhāpetvā evaṃ catupaññāsahiraññakoṭipariccāgena Buddhappamukhassa bhikkhusaṅghassa niyyādito, tasmā “Anāthapiṇḍikassa ārāmo”ti vuccati. Tasmim **Anāthapiṇḍikassa ārāme**.

Ettha ca “Jetavane”tivacanaṃ purimasāmparikittanaṃ, “Anāthapiṇḍikassa ārāme”ti pacchimasāmparikittanaṃ. Kimetesam parikittane payojananti? Puññakāmānaṃ diṭṭhānugati-āpajjanaṃ. Tattha hi dvārakoṭṭhakapāsādamāpane bhūmivikkayaladdhā aṭṭhārasa hiraññakoṭīyo anekakoṭi-agghanakā rukkhā ca Jetassa pariccāgo, catupaññāsa hiraññakoṭīyo

1. Ratim (Ka)

2. ...vihanamavirutehi (Sī)

Anāthapiṇḍikassa. Iti tesam parikittanena evaṃ puñṇakāmā puñṇāni karontīti dassento āyasmā Sāriputto aññepi puñṇakāme tesam diṭṭhānugati-āpajjane niyojati.

Tattha siyā—yadi tāva Bhagavā Sāvattiyaṃ viharati, “Jetavane Anāthapiṇḍikassa ārāme”ti na vattabbaṃ. Atha tattha viharati, “Sāvattiyaṃ”ti na vattabbaṃ. Na hi sakkā ubhayattha ekaṃ samayaṃ viharitunti. Na kho panetaṃ evaṃ daṭṭhabbaṃ, nanu avocumha “samīpatthe bhumma vacanaṃ”ti. Tasmā yathā Gaṅgāyamunādīnaṃ samīpe goyūthāni carantāni “Gaṅgāya caranti, Yamunāya caranti”ti vuccanti, evamidhāpi yadidaṃ Sāvattiyaṃ samīpe Jetavanaṃ Anāthapiṇḍikassa ārāmo, tattha viharanto vuccati “Sāvattiyaṃ viharati Jetavane Anāthapiṇḍikassa ārāme”ti. Gocaragāmanidassanattam hiṣṣa Sāvattvivacanaṃ, pabbajitānurūpanivāsaṭṭhānanidassanattam sesavacanaṃ.

Tattha Sāvattvikittanena āyasmā Sāriputto Bhagavato gahaṭṭhānuggahakaraṇaṃ dasseti, Jetavanādikittanena pabbajitānuggahakaraṇaṃ. Tathā purimena paccayaggahaṇato attakilamathānuyogavivajjanaṃ, pacchimena vatthukāmapphānato kāmasukhallikānuyogavivajjanūpāyaṃ. Atha vā purimena ca dhammadesanābhīyogaṃ, pacchimena vivekādhimuttim. Purimena karuṇāya upagamaṃ, pacchimena paññāya apagamaṃ. Purimena sattānaṃ hitasukhanippādanādhimuttataṃ, pacchimena parahitasukhakarāṇe nirupalepataṃ. Purimena dhammikasukhāpariccāganimittaṃ phāsuvihāraṃ, pacchimena uttarimanassadhammānuyoganimittaṃ. Purimena manussānaṃ upakārabahulataṃ, pacchimena devānaṃ. Purimena loke jātassa loke samvaddhabhāvaṃ, pacchimena lokena anupalittataṃ. Purimena “ekapuggalo bhikkhave loke uppajjamāno uppajjati bahujaṇahitāya bahujaṇasukhāya lokānukampāya atthāya hitāya sukhāya devamanussānaṃ. Katamo ekapuggalo, Tathāgato Arahaṃ Sammāsambuddho”ti¹ vacanato yadatthaṃ Bhagavā uppanno, tadatthaparidīpanaṃ², pacchimena yattha uppanno, tadanurūpavihāraparidīpanaṃ. Bhagavā hi paṭhamaṃ Lumbinivane, dutiyaṃ Bodhimaṇḍeti lokiyalokuttarassa uppattiyā vaneyeva uppanno, tenassa vaneyeva vihāraṃ dassetīti evamādinā nāyenettha atthayojanā veditabbā.

1. Am 1. 21 piṭṭhe.

2. Tadatthaparinipphādanaṃ (Am-Ṭṭha 1. 12 piṭṭhe.)

Tatrāti desakālaparidīpanaṃ. Taṃ hi yaṃ samayaṃ viharati, tatra samaye, yasmim ca Jetavane viharati, tatra Jetavaneti dīpeti. Bhāsitaḥḥayutte vā desakāle dīpeti. Na hi Bhagavā ayutte dese kāle vā dhammaṃ deseti. “Akālo kho tāva bāhiyā”ti-ādi¹ cettha sādhaḥkaṃ. **Kho**ti padapūraṇamatte avadhāraṇatthe ādikālatthe vā nipāto. **Bhagavā**ti lokagarudīpanaṃ. **Bhikkhū**ti kathāsavanayuttapuggalavacanāṃ. Apicettha “bhikkhakoti bhikkhu, bhikkhācariyaṃ ajjhupagatoti bhikkhū”ti-ādinā² nayena vacanattho veditabbo. **Āmantesī**ti ālapi abhāsi sambodhesi, ayamettha attho. Aññatra pana ñāpanepi pakkosanepi. **Bhikkhavoti** āmantanākāradīpanaṃ. Tena tesaṃ bhikkhūnaṃ bhikkhanasīlatābhikkhanadhammatābhikkhanesādhukāritādiguṇayogasiddhe na vacanena hīnādhikajanasevitaṃ vuttiṃ pakāseto uddhatadīnabhāvaniggahaṃ karoti. “Bhikkhavo”ti iminā ca karuṇāvipphārasommahadayanayanānīpātapubbaṅgamaṇa vacanena te attano mukhābhīmukhe karonto teneva kathetukamyatādīpakena vacanena nesaṃ sotukamyataṃ janeti. Teneva ca sambodhanatthena vacanena sādhuḥkasavanamanasikārepi te niyojēti. Sādhuḥkasavanamanasikārayattā hi sāsanasampatti.

Apaṇesu devamanussesu vijjamaṇesu kasmā bhikkhūyeva āmantesīti ce? Jeṭṭhaseṭṭhāsannasādāsannihitabhājanabhāvato. Sabbapaṇisasādhāraṇā hi Bhagavato dhammadeṇā. Paṇisāya ca jeṭṭhā bhikkhū paṭhamuppannattā, seṭṭhā anagāriyabhāvaṃ ādīṃ katvā Satthu cariyānuvidhāyakattā sakalasāsanapaṭiggāhakattā ca, āsannā tattha nisīnnesu Satthusannikattā, sadāsannihitā Satthusantikāvacarattā, dhammadeṇāya ca te eva bhājanāṃ yathānusiṭṭhaṃ paṭipattisabbhāvato.

Tattha siyā—kimatthaṃ pana Bhagavā dhammaṃ desento paṭhamāṃ bhikkhū āmantesi, na dhammaṇeṇa desesīti? Satiṇananatthaṃ. Paṇisāya hi bhikkhū aññaṃ cintētāpi vikkhittacittāpi dhammaṃ paccavekkhantāpi kammatṭhānaṃ manasikarontāpi nisīnnā honti, te anāmantetvā dhamme desiyamāṇe “ayaṃ deṇā kīṃnidāṇā kīṃpaccayā katamāya atthupattiyā desitā”ti sallakkhetuṃ asakkontā vikkhepaṃ āpaṇṇeyyūṃ, duggahitaṃ vā

1. Khu 1. 85 piṭṭhe.

2. Abhi 2. 254; Vi 1. 28 piṭṭhesu.

gaṇheyyum. Tena tesam satijananattham Bhagavā paṭhamam āmantetvā pacchā dhammam deseti.

Bhadanteti gāravavacanametam, Satthuno paṭivacanadānam vā. Apicettha “bhikkhavo”ti vadamāno Bhagavā te bhikkhū ālapati, “bhadante”ti vadamānā te Bhagavantam paccālapanti. Tathā “bhikkhavo”ti Bhagavā ābhāsati, “bhadante”ti te paccābhāsanti. “Bhikkhavo”ti paṭivacanam dāpeti, bhadanteti paṭivacanam denti. **Te bhikkhū**ti ye Bhagavā āmantesi. **Bhagavato paccassosunti** Bhagavato āmantanam paṭi-assosum, abhimukhā hutvā suṇimṣu sampaṭicchimṣu paṭiggahesunti attho. **Bhagavā etadavocā**ti Bhagavā etam idāni vattabham sakalasuttam avoca.

Ettāvatā ca yam āyasmata Sāriputtena kamalakavalayuyjalavimalasādurasasalilāya pokkharaniyā sukhāvataranattam nimmalasilātalaracanavilāsasopānam¹ vipṭakinnamuttajālasadisavālikākinnapaṇḍarabhūmibhāgam tittham viya, suvibhattabhittivicitravedikāparikkhittassa nakkhattapatham phusitukāmatāya viya, vijambhitasamussayassa pāsādavarassa sukhārohanattam dantamayasaṇhamuduphalakakañcanalatāvinaddhamani-gaṇappabhāsamudayuyjjasobham sopānam viya, suvaṇṇavalayanūpurādisaṃghaṭṭanasaddasammissitakathitahasitamadhurassaragehajanavicaritassa ulārissariyavibhavasobhitassa mahāgharassa sukhappavesanattam suvaṇṇarajatamanimuttāpavālādijutivisadavijjotitasuppatiṭṭhitavisāladvāraka vātam mahādvāram viya atthabyañjanasampannessa Buddhānam desanāññagambhīrabhāvasamsūcakassa imassa suttassa sukhāvagāhanattam kāladesadesakaparisāpadesapaṭimaṇḍitam nidānam bhāsitam, tassa atthavaṇṇanā samattā.

Suttante **pañcā**ti gaṇanaparicchedo. **Imāni indriyānī**ti paricchinnadhammanidassanam. Indriyaṭṭho heṭṭhā vutto.

185. Idāni imam suttantam dassetvā imasmim suttante vuttānam indriyānam visuddhibhāvanāvidhānam bhāvitattam paṭippassaddhiṇca dassetukāmo **imāni pañcindriyānī**ti-ādimāha. Tattha **visujjhanti**ti visuddhim pāpuṇanti. **Assaddheti** tisu ratanesu saddhāviraḥite. **Saddheti** tisu ratanesu saddhāsampanne.

1. ...racanavilāsasobhitaratanasopānam (Ma-Ṭṭha 1. 16 piṭṭhe)

Sevatoti cittena sevantassa. **Bhajatoti** upasaṅkamantassa. **Payirupāsati** sakkaccaṃ upanisīdantassa. **Pasādanīye** suttanteti pasādajanake ratanattayagunaṇapaṭisaṃyutte suttante. **Kusīti** kucchitena ākārena sīdantīti kusīdā, kusīdā eva kusītā. Te kusīte. **Sammappadhāneti** catukiccasādhakavīriyapaṭisaṃyuttasuttante. **Muṭṭhassatīti** naṭṭhassatike. **Satipaṭṭhāneti** satipaṭṭhānādhikāraṇe suttante. **Jhānavimokkheti** catutthajjhāna-aṭṭhvimokkhatividhvimokkhādhikāraṇe suttante. **Duppaññeti** nippaññe, paññābhāvato vā duṭṭhā paññā etesanti duppaññā. Te duppaññe. **Gambhīraññācariyanti** catusaccapaṭiccasamuppādādi-paṭisaṃyutte suttante, ñāṇakathāsādise vā. **Suttantakkhandheti** suttantakoṭṭhāse. **Assaddhiyanti**-ādīsu **assaddhiyanti** assaddhabhāvaṃ. Assaddhiye ādīnavadassavī assaddhiyaṃ pajahanto saddhindriyaṃ bhāveti, saddhindriye ānisaṃsadassāvi saddhindriyaṃ bhāvento assaddhiyaṃ pajahati. Esa nayo sesesu. **Kosajjanti** kusītabhāvaṃ. **Pamādanti** sativippavāsaṃ. **Uddhaccanti** uddhatabhāvaṃ, vikkhepanti attho. **Pahīnattāti** appanāvasena jhānapāripūriyā pahīnattā. **Suppahīnattāti** vuṭṭhānagāminivasena vipassanāpāripūriyā suṭṭhu pahīnattā. **Bhāvitāṃ hoti subhāvitanti** vuttakkameneva yojetabbāṃ. Vipassanāya hi vipakkhavasena pahīnattā “suppahīnattā”¹ti vatthum yujjati. Tasmāyeva ca “subhāvitā”ti, na tathā jhānena. Yasmā pana pahātabbānaṃ pahānena bhāvanāsiddhi, bhāvanāsiddhiyā ca pahātabbānaṃ pahānasiddhi hoti, tasmā yamakaṃ katvā niddiṭṭham.

186. Paṭippassaddhivāre **bhāvitāni ceva honti subhāvitāni cāti** bhāvitānaṃyeva subhāvitatā. **Paṭippassaddhāni ca suppaṭippassaddhāni cāti** paṭippassaddhānaṃyeva suppaṭippassaddhatā vuttā. Phalakkhaṇe maggakiccanibbattivasena bhāvitatā paṭippassaddhatā ca veditabbā. **Samucchedavisuddhiyoti** maggavisuddhiyoyeva. **Paṭippassaddhivisuddhiyoti** phalavisuddhiyo eva.

Idāni² tathā vuttavidhānāni indriyāni kāraṇapuggalavasena yojetvā dassetuṃ **katināṃ puggalānanti**-ādimāha. Tattha **savanena Buddhoti** Sammāsambuddhato dhammakathāsavanena catusaccaṃ Buddhavā, ñātavāti attho.

1. Suppahīnattā supahīnanti (Ka)

2. Evaṃ idāni (Sī)

Idaṃ bhāvitindriyabhāvassa kāraṇavacanāṃ. Bhāvanābhisamayavasena hi maggassa Buddhattā phalakkhaṇe bhāvitindriyo hoti. Aṭṭhannampi ariyānaṃ Tathāgatassa sāvakattā visesetvā arahattaphalaṭṭhameva dassento **khīṇāsavoti** āha. Soyeva hi sabbakiccanipphattiyā **bhāvitindriyoti** vutto. Itarepi pana taṃtaṃmaggakiccanipphattiyā pariyāyena bhāvitindriyā eva. Tasmā eva ca catūsu phalakkhaṇesu “pañcindriyāni bhāvitāni ceva honti subhāvitāni cā”ti vuttaṃ. Yasmā pana tesaṃ uparimaggatthāya indriyabhāvanā atthiyeva, tasmā te na nippariyāyena bhāvitindriyā. **Sayaṃ bhūtaṭṭhena**ti anācariyo hutvā sayameva ariyāya jātiyā bhūtaṭṭhena jātaṭṭhena Bhagavā. Sopi hi bhāvanāsiddhivasena phalakkhaṇe sayambhū nāma hoti. Evaṃ sayaṃ bhūtaṭṭhena bhāvitindriyo. **Appameyyaṭṭhena**ti anantaḡuṇayogato pamāṇetuṃ asakkuṇeyyaṭṭhena. Bhagavā phalakkhaṇe bhāvanāsiddhito appameyyoti. Tasmāyeva bhāvitindriyo.

Paṭhamasuttantaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyasuttantaniddesavaṇṇanā

187. Puna aññaṃ suttantaṃ nikkhipitvā indriyavidhānaṃ niddisitukāmo **pañcimāni bhikkhavesi**ti ādikaṃ suttantaṃ dasseti. Tattha **ye hi kecīti** anavaśesapariyādānaṃ, **hikāro** padapūraṇamatte nipāto. **Samaṇā vā brāhmaṇā vā**ti lokavohāravasena vuttaṃ. **Samudayanti** paccayaṃ. **Atthaṅgamanti** uppannānaṃ abhāvagamaṇaṃ, anuppannānaṃ anuppādaṃ vā. **Assāḍanti** ānisaṃsaṃ. **Ādīnavanti** dosaṃ. **Nissaraṇanti** niggamaṇaṃ. **Yathābhūtaṃ**ti yathāsabhāvaṃ. **Samaṇesūti** samitapāpesu. **Samaṇasammatā**ti na mayā samaṇāti sammatā. “Sammatā”ti vattamānakālavasena vuccamāne saddalakkhaṇavasena “me”ti ettha sāmivacanameva hoti. **Brāhmaṇesūti** bāhitapāpesu. **Sāmaññatthanti** samaṇabhāvassa atthaṃ. **Brahmaññatthanti** brāhmaṇabhāvassa atthaṃ. Dvayenāpi arahattaphalameva vuttaṃ. Atha vā **sāmaññatthanti** heṭṭhā tīṇi phalāni. **Brahmaññatthanti** arahattaphalaṃ. Sāmaññabrahmaññanti hi ariyamaggoyeva. **Diṭṭheva dhammeti** paccakkheyyeva attabhāve. **Sayaṃ abhiññā sacchikatvā**ti attanāyeva adhikena ñāṇena paccakkhaṃ katvā. **Upasampajjāti** pāpuṇitvā, nipphādetvā vā.

188. Suttantaniddese paṭhamam indriyasamudayādīnam pabhedagaṇanam pucchitvā puna pabhedagaṇanā vissajjitā. Tattha **asītisatan**ti asīti-uttaram satam. Paṇḍitehi “asītisatan”ti vutthehi ākārehīti yojanā.

Puna pabhedagaṇanāpucchāpubbaṅgame gaṇanāniddese **adhimokkhatthāyā**ti adhimuccanatthāya saddahanatthāya. **Āvajjanāya samudayoti** manodvārāvajjanacittassa samudayo. **Saddhindriyassa samudayoti** saddhindriyassa paccayo, saddham uppādassāmīti pubbabhāgāvajjanam saddhindriyassa upanissayapaccayo, saddhindriyajavanassa āvajjanam paṭhamassa javanassa anantarapaccayo, dutiyajavanādīnam upanissayapaccayo. **Adhimokkhavasenā**ti chandasampayutta-adhimokkhavasena. **Chandassa samudayoti** pubbabhāgāvajjanapaccayā uppannassa adhimokkhasampayuttassa yevāpanakabhūta dhammacchandassa samudayo. So pana saddhindriyassa sahaajāta-aññamaññanissayasampayutta-atthi-avigatavasena paccayo hoti, chandādhipatikāle adhipatipaccayo ca hoti, soyeva dutiyassa anantarasamanantara-anantarūpanissayāsevananatthivigatavasena paccayo hoti. Imināva nayena manasikārassapi yojanā kātabbā. Kevalam hettha **manasikāro**ti sāraṇalakkhaṇo yevāpanakamanasikāro. Adhipatipaccayatā panassa na hoti. Sampayuttesu imesam dvinnamyeva gahaṇam balavapaccayattāti veditabbam. **Saddhindriyassa vasenā**ti bhāvanābhivuddhiyā indriyabhāvam pattassa saddhindriyassa vasena. **Ekattupaṭṭhānanti** ekārammaṇe acalabhāvena bhusam ṭhānam uparūpari saddhindriyassa paccayo hoti. Saddhindriye vuttanayeneva sesindriyānapi veditabbāni. Evame kekassa indriyassa cattāro cattāro samudayāti pañcannam indriyānam vīsati samudayā honti. Puna catunnam samudayānam ekekasmim samudaye pañca pañca indriyāni yojetvā vīsati samudayā vuttā. Paṭhamavīsati nānāmaggavasena daṭṭhabbā, dutiyavīsati ekamaggavasena daṭṭhabbāti vadanti. Evaṃ cattālīsa ākāra honti. Atthaṅgamavāropi imināva nayena veditabbo. So pana atthaṅgamo indriyabhāvanam ananuyuttassa appaṭiladdhā paṭilābhatthaṅgamo, indriyabhāvanāya parihīnassa paṭiladdhaparihāni atthaṅgamo, phalappattassa paṭippassaddhi-atthaṅgamo. **Ekatta-anupaṭṭhānanti** ekatte anupaṭṭhānam.

(Ka) Assādaniddesavaṇṇanā

189. Assādaniddese **assaddhiyassa anupaṭṭhānanti** assaddhe puggale parivajjayato saddhe puggale sevato pasādanīyasuttante paccavekkhato tattha yonisomanasikāraṃ bahulīkaroto ca assaddhiyassa anupaṭṭhānaṃ hoti. **Assaddhiyapariḷāhassa anupaṭṭhānanti** ettha assaddhassa saddhākathāya pavattamānāya dukkhaṃ domanassaṃ uppajjati. Ayaṃ assaddhiyapariḷāho. **Adhimokkhacariyāya vesārajanti** saddhāvatthuvaseṇa vā bhāvanāya vā vasippattassa saddhāpavattiyā visāradabhāvo hoti. **Santo ca vihārādhigamoti** samathassa vā vipassanāya vā paṭilābho. **Sukhaṃ somanassanti** ettha cetasikasukhabhāvadassanattamaṃ somanassavacanamaṃ. Saddhindriyasamuṭṭhitapaṇītarūpaphuṭṭhakāyassa kāyikasukhampi labbhatiyeva. Sukhasomanassassa padhānassādattā “ayaṃ saddhindriyassa assādo”ti visesetvā vuttaṃ. Imināva nayena sesindriyassādāpi yojetvā veditabbā.

(Kha) Ādīnavaniddesavaṇṇanā

190. Ādīnavaniddese **aniccatṭhenāti** saddhindriyassa aniccatṭhena. So aniccatṭho saddhindriyassa ādīnavoti vuttaṃ hoti. Itaradvayepi eseṇa nayo. Ime samudayatthaṅgamassādādīnavā lokiya-indriyānamevāti veditabbā.

(Ga) Nissaraṇaniddesavaṇṇanā

191. Nissaraṇaniddese **adhimokkhatṭhenāti** ādīsu ekekaṃ indriye pañca pañca katvā pañcannaṃ indriyānaṃ pañcavīsati nissaraṇāni maggaphalavasena niddiṭṭhāni. Tattha **tato paṇītarasaddhindriyassa paṭilābhāti** tato vipassanākkhaṇe pavattasaddhindriyato maggakkhaṇe paṇītarassa saddhindriyassa paṭilābhavasena. **Purimatarasaddhindriyā nissataṃ hotīti** tasmiṃ maggakkhaṇe saddhindriyaṃ purimatarato vipassanākkhaṇe pavattasaddhindriyato nikkhantaṃ hoti. Imināva nayena phalakkhaṇe saddhindriyampi ubhayattha sesindriyānipi yojetabbāni.

192. **Pubbabhāge pañcahi indriyehīti** paṭhamajjhānūpacāre pañcahi indriyehi paṭhamajjhānādi-aṭṭhasamāpattivāsena aṭṭha nissaraṇāni, aniccānupassanādi-aṭṭhārasamahāvipassanāvasena aṭṭhārasa nissaraṇāni, sotāpattimaggādivāsena aṭṭha lokuttaranissaraṇāni. Evaṃ jhānasamāpattimahāvipassanāmaggaphalavasena catuttimsa nissaraṇāni purimapurimasamatikkamato niddiṭṭhāni. **Nekkhamme pañcindriyānīti**-ādīni pana sattatiṃsa nissaraṇāni paṭipakkhapahānavāsena paṭipakkhato niddiṭṭhāni. Tattha nekkhammādīsu sattasu satta nissaraṇāni upacārabhūmivasena vuttāni, phalāni pana paṭipakkhapahānābhāvato na vuttāni.

193. **Diṭṭhekaṭṭhehīti** yāva sotāpattimaggā diṭṭhiyā saha ekasmim puggale ṭhitāti diṭṭhekaṭṭhā. Tehi diṭṭhekaṭṭhehi. **Olārikehīti** thūlehi kāmarāgabyāpādehi. **Aṇusahagatehīti** sukhumabhūtehi kāmarāgabyāpādehiyeva. **Sabbakilesehīti** rūparāgādīhi. Tesu hi pahīnesu sabbakilesā pahīnā honti, tasmā “sabbakilesehī”ti vuttam. Avuttatthāni panettha padāni heṭṭhā vuttatthānevāti. **Sabbesaññeva khīṇāsavānaṃ tattha tattha pañcindriyānīti** “adhimokkhaṭṭhenā”ti-ādīsu pubbe vuttesu ṭhānesu tasmim tasmim ṭhāne pañcindriyāni Buddhapaccekabuddhasāvakanāṃ khīṇāsavānaṃ yathāyogaṃ tato tato nissaṇāni honti. Imasmim vāre paṭhamam vuttanayā eva yathāyogaṃ khīṇāsavavasena vuttā.

Katham panetāni nissaraṇāni asītisatam hontīti? Vuccate— maggaphalavasena vuttāni pañcavīsati, samatikkamavasena vuttāni catutthimsa, paṭipakkhavasena vuttāni sattatiṃsāti paṭhamavāre sabbāni channavuti nissaraṇāni honti, etānīyeva dutiyavāre khīṇāsavānaṃ vasena dvādasasu apanītesu caturāsīti honti. Iti purimāni channavuti, imāni ca caturāsītīti asītisatam honti. Katamāni pana dvādasa khīṇāsavānaṃ apanetabbāni? Samatikkamato vuttesu maggaphalavasena vuttāni aṭṭha nissaraṇāni, paṭipakkhato vuttesu maggavasena vuttāni cattārīti imāni dvādasa apanetabbāni. Arahattaphalavasena vuttāni kasmā apanetabbānīti ce? Sabbapaṭhamam vuttānam pañcavīsatiyā nissaraṇānam maggaphalavaseneva labbhanato. Arahattaphalavasena nissaraṇāni vuttāneva

honti. Heṭṭhimam heṭṭhimam pana phalasamāpattim uparimā uparimā na samāpajjantiyevāti heṭṭhā tūpi phalāni na labbhantiyeva.

Jhānasamāpattivipassanānekkhammādini ca kiriyāvasena labbhanti. Pañcapi cetāni indriyāni pubbameva paṭipakkhānam paṭippassaddhattā paṭipakkhato nissaṭṭhāneva hontīti.

Dutiyasuttantaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Tatiyasuttantaniddesavaṇṇanā

194. Puna aññaṃ suttantaṃ nikkhipitvā indriyavidhānaṃ niddisitukāmo **pañcimāni bhikkhaveti**-ādimāha. Tattha **sotāpattiyaṅgesūti** ettha soto ariyo aṭṭhaṅgiko maggo, sotassa āpatti bhusaṃ pāpuṇaṇaṃ sotāpatti, sotāpattiyaṅgāni sambhārāni sotāpatti-aṅgāni. Sotāpannatāya pubbabhāgapaṭilābha-aṅgāni. Sappurisasamsevo sotāpatti-aṅgaṃ, saddhammassavanaṃ sotāpatti-aṅgaṃ, yonisomanasikāro sotāpatti-aṅgaṃ, dhammānudhammapaṭipatti sotāpatti-aṅgaṃ, imāni cattāri sotāpatti-aṅgāni. Sesā heṭṭhā vuttā eva. Idañca imesaṃ indriyānaṃ sakavisaye jeṭṭhakabhāvadassanattamaṃ vuttaṃ. Yathā hi cattāro seṭṭhiputtā rājātirājapañcamesu sahāyesu “nakkhattaṃ kīḷissāmā”ti vīthim otiṇṇesu ekassa seṭṭhiputtassa gehaṃ gatakāle itare cattāro tuṇhī nisīdanti, gehasāmikova “imesaṃ khādanīyaṃ bhojanīyaṃ detha, imesaṃ gandhamālālaṅkāradīni dethā”ti gehe vicāreti, dutiyassa tatiyassa catutthassa gehaṃ gatakāle itare cattāro tuṇhī nisīdanti, gehasāmikova “imesaṃ khādanīyaṃ bhojanīyaṃ detha, imesaṃ gandhamālālaṅkāradīni dethā”ti gehe vicāreti, atha sabbapacchā rañño gehaṃ gatakāle kiñcāpi rājā sabbattha issarova¹, imasmiṃ pana kāle attano geheyeva “imesaṃ khādanīyaṃ bhojanīyaṃ detha, imesaṃ gandhamālālaṅkāradīni dethā”ti vicāreti, evameva saddhāpañcamakesu indriyesu tesu sahāyesu ekato vīthim otarantesu viya ekārammaṇe uppajjamānesupi yathā paṭhamassa gehe itare cattāro tuṇhī nisīdanti, gehasāmikova

1. Issaropi (Sī)

vicāreti, evaṃ sotāpatti-aṅgāni patvā adhimokkhalakkhaṇaṃ saddhindriyameva jeṭṭhakaṃ hoti pubbaṅgamaṃ, sesāni tadanvayāni honti. Yathā dutiyassa gehe itare cattāro tuṇhī nisīdanti, gehasāmikova vicāreti, evaṃ sammappadhānāni patvā paggaḥaṇalakkhaṇaṃ vīriyindriyameva jeṭṭhakaṃ hoti pubbaṅgamaṃ, sesāni tadanvayāni honti. Yathā tatiyassa gehe itare cattāro tuṇhī nisīdanti, gehasāmikova vicāreti, evaṃ satipaṭṭhānāni patvā upaṭṭhānalakkhaṇaṃ satindriyameva jeṭṭhakaṃ hoti pubbaṅgamaṃ, sesāni tadanvayāni honti. Yathā catutthassa gehe itare cattāro tuṇhī nisīdanti, gehasāmikova vicāreti, evaṃ jhānāni patvā avikkhepalakkhaṇaṃ samādhindriyameva jeṭṭhakaṃ hoti pubbaṅgamaṃ, sesāni tadanvayāni honti. Sabbapacchā rañño gahaṃ gatakāle pana yathā itare cattāro tuṇhī nisīdanti, rājāva vicāreti, evaṃ ariyasaccāni patvā pajānanalakkhaṇaṃ paññindriyameva jeṭṭhakaṃ hoti pubbaṅgamaṃ, sesāni tadanvayāni hontīti.

(Ka) Pabhedagaṇananiddesaṇṇanā

195. Suttantassa pabhedagaṇanāpucchāpubbaṅgameva pabhedagaṇananiddese **sappurisasamseveti** sobhanānaṃ purisānaṃ sammā sevane. **Adhimokkhādhīpateyyaṭṭhenāti** adhimokkhasaṅkhātena sesindriyesu adhipatibhāvaṭṭhena, sesindriyānaṃ pubbaṅgamaṭṭhenāti attho. **Saddhammasavaneti** sataṃ dhammo, sobhano vā dhammoti saddhammo. Tassa saddhammassa savane. **Yonisomanasikāreti** upāyena manasikāre. **Dhammānudhammapaṭipattiyāti** ettha nava lokuttaradhamme anugato dhammo dhammānudhammo, sīlasamādhīpaññāsaṅkhātassa dhammānudhammassa paṭipatti paṭipajjanaṃ dhammānudhammapaṭipatti. **Sammappadhānādīsupi** eseva nayo.

(Kha) Cariyāvāraṇṇanā

196. Cariyāvārepi imināva nayena attho veditabbo. Kevalaṃ paṭhamavāro indriyānaṃ uppādanakālavasena vutto, cariyāvāro uppannānaṃ āsevanakālavasena ca pāripūrikālavasena ca vutto. Cariyā pakati ussannatāti hi atthato ekaṃ.

Cāravihāraniddesavaṇṇanā

197. Idāni cariyāsambandheneva cāravihāraniddesavasena aparena pariyāyena indriyavidhānaṃ niddisitukāmo **cāro ca vihāro cāti**-ādikaṃ uddesaṃ uddisitvā tassa niddesamāha. Tattha uddese tāva yathā carantaṃ viharantaṃ viññū sabrahmacārī gambhīresu ṭhānesu okappeyyuṃ—addhā ayamāyasmā patto vā pāpuṇissati vāti¹, tathā indriyasampannassa cāro ca vihāro ca viññūhi sabrahmacārīhi anubuddho hoti paṭividdhoti uddesassa sambandho veditabbo. Uddesaniddese cariyā cāroyeva. Cāro cariyāti hi atthato ekaṃ. Tasmā “cāro”tipadassa niddese “cariyā”ti vuttaṃ.

Iriyāpathacariyāti iriyāpathānaṃ cariyā, pavattananti attho. Sesesupi eseva nayo. **Āyatanacariyā** pana āyatanesu satisampajaññānaṃ cariyā. **Pattīti** phalāni. Tāni hi pāpuṇiyantīti “pattī”ti vuttā. Sattalokassa diṭṭhadhammikasamparāyikā atthā **lokatthāti** ayaṃ viseso.

Idāni tāsāṃ cariyānaṃ bhūmiṃ dassento **catūsu iriyāpathesūti**-ādimāha. **Satipaṭṭhānesūti** ārammaṇasatipaṭṭhānesu. Satipaṭṭhānesupi vuccamānesu satito anaññāni vohāravasena aññāni viya katvā vuttaṃ. **Ariyasaccesūti** pubbabhāgalokiyasaccañāṇena viṣuṃ viṣuṃ saccapariggahavasena vuttaṃ. **Ariyamaggesu sāmaññaphalesūti** ca vohāravaseneva vuttaṃ. **Padeseti** lokatthacariyāya ekadese. Nippadesato hi lokatthacariyaṃ Buddhā eva karonti. Puna tā eva cariyāyo kārakapuggalavasena dassento **paṇidhisampannānanti**-ādimāha. Tattha paṇidhisampannā nāma iriyāpathānaṃ santattā iriyāpathaguttiyā sampannā akampita-iriyāpathā bhikkhubhāvānurūpena santena iriyāpathena sampannā. **Indriyesu guttadvārānanti** cakkhādīsu chasu indriyesu attano attano visaye pavatta-ekekadvāravasena guttaṃ dvāraṃ etesanti guttadvārā. Tesāṃ guttadvārānaṃ. **Dvāranti** cettha uppattidvāravasena cakkhādayo eva. **Appamādavihārīnanti** silādīsu appamādavihāravataṃ. **Adhicittamanuyuttānanti** vipassanāya pāḍakabhāvena adhicittasaṅkhātāṃ samādhimanuyuttānaṃ. **Buddhisampannānanti** nāmarūpavavattānaṃ ādim katvā yāva gotrabhu, tāva pavattena

1. Pāpuṇissati vā (Ka)

ñāṇena sampannānaṃ. **Sammāpaṭipannānanti** catumaggakkhaṇe.

Adhigataphalānanti catuphalakkhaṇe.

Adhimuccantoti adhimokkhaṃ karonto. **Saddhāya caratīti** saddhāvasena pavattati. **Paggaṇhantoti** catusammappadhānavīriyena padahanto.

Upatthāpentoti satiyā ārammaṇaṃ upatthāpento. **Avikkhepaṃ karontoti** samādhivasena vikkhepaṃ akaronto. **Pajānantoti** catusaccapajānanapaññāya

pakārena jānanto. **Vijānantoti** indriyasampayuttajavanapubbaṅgmena

āvajjanaviññāṇena ārammaṇaṃ vijānanto. **Viññāṇacariyāyāti**

āvajjanaviññāṇacariyavasena. **Evaṃ paṭipannassāti** sahajavanāya

indriyacariyāya paṭipannassa. **Kusalā dhammā āyāpentīti**

samathavipassanāvasena pavattā kusalā dhammā bhusaṃ yāpenti,

pavattantīti attho. **Āyatanacariyāyāti** kusalānaṃ dhammānaṃ bhusaṃ

yatanacariyāya, ghaṭanacariyāya pavattanacariyāyāti vuttaṃ hoti.

Visesamadhigacchatīti vikkhambhanatadaṅgasamucchedapaṭippassaddhi-vasena visesaṃ adhigacchati. **Dassanacariyā**dayo vuttatthāyeva.

Saddhāya viharatīti—ādīsu saddhādisamaṅgissa iriyāpathavihāro

daṭṭhabbo. **Anubuddhoti** anumānabuddhiyā. **Paṭividdhoti**

paccakkhabuddhiyā. Yasmā adhimokkhatthādīsu anubuddhesu paṭividdhesu

ca cāro ca vihāro ca anubuddho hoti paṭividdho, tasmā

anubodhapaṭivedhesu adhimokkhatthādayo ca niddiṭṭhā.

Evaṃ saddhāya carantanti—ādīsu evanti vuttappakāraṃ niddisanto

yathāsaddassa atthaṃ niddisati. **Viññūti**—ādīsupi yathāsabhāvaṃ jānantīti

viññū. Viññātaṃ sabhāvaṃ vibhāventi pākaṭaṃ karontīti **vibhāvī**. Asani

viya siluccaye kilese medhati himsatīti medhā, khippaṃ

gahaṇadhāraṇaṭṭhena vā medhā, medhā etesaṃ atthīti **medhāvī**. Nāṇagatiyā

paṇḍanti gacchanti pavattantīti **paṇḍitā**. Buddhisampadāya samannāgatattā

buddhisampannā. Saha brahmaṃ cariyaṃ uttamaṃ paṭipadaṃ carantīti

sabrahmacārino. Apalokanakammādicatubbidhaṃ kammaṃ ekato

karaṇavasena **ekaṃ kammaṃ**. Tathā pañcavidho pātimokkhuddeso

ekuddeso. Samā sikkhā etesanti samasikkhā, samasikkhānaṃ bhāvo

samasikkhatā. Samasikkhātātipi paṭhanti. Yesaṃ ekaṃ kammaṃ eko uddeso

samasikkhatā, te sabrahmacārīti vuttaṃ hoti.

“Jhānānī”ti vattabbe **jhānāti** līṅgavipallāso kato. **Vimokkhāti** tayo vā aṭṭha vā vimokkhā. **Samādhī**ti savitakkasavicāra-avitakkavicāramatta-avitakkāvicārā tayo samādhī. **Samāpattiyoti** suññatānimittāppanīhitā. **Abhiññāyoti** cha abhiññā.

Eko aṁso bhāgo, na dutiyoti ekaṁso, ekaṁsassa atthassa vacanaṁ **ekaṁsavacanaṁ**. Evaṁ sesesupi yojanā kātabbā. Visesato pana samaṁ, samantā vā seti pavattatīti saṁsayo, natthettha saṁsayoti **nissamsayo**. Ekasmiṁyeva anicchayatā hutvā itarampi kaṅkhatīti kaṅkhā, natthettha kaṅkhāti **nikkaṅkho**. Dvidhā bhāvo dvejjhaṁ, natthettha dvejjhanti **advejjho**. Dvidhā elayati¹ kampetīti dvelhakam, natthettha dvelhakanti **advelhako**. Niyogena niyamena vacanaṁ **niyogavacanaṁ**. Niyyogavacanaṁtipi paṭhanti. Apaṇṇakassa aviraddhassa niyyānikassa atthassa vacanaṁ **apaṇṇakavacanaṁ**. **Avatthāpanavacanaṁ**ti nicchayavacanaṁ. Sabbampi hetam vicikicchābhāvassa vevacanaṁ. Piyassa atthassa sabbhāvato vacanaṁ, piyamevāti **piyavacanaṁ**. Tathā **garuvacanaṁ**. Saha gāravena garubhāvena sagāravaṁ. Patissayanaṁ patissayo, param garuṁ katvā nissayanaṁ apassayananti attho. Patissavanaṁ vā patissavo, nivātavuttitāya paravacanasavananti attho. Ubhayathāpi parajetṭhakabhāvassetam nāmaṁ. Saha gāravena vattatīti sagāravaṁ. Saha patissayena, patissavena vā vattatīti sappatissayaṁ. “Sappatissavan”ti vā vattabbe yakāraṁ, vakāraṁ vā lopam katvā “sappatissan”ti vuttaṁ. Adhikaṁ viṣiṭṭhaṁ vacanaṁ adhivacanaṁ, sagāravañca tam sappatissañcāti sagāravasappatissaṁ, sagāravasappatissaṁ adhivacanaṁ **sagāravasappatissādhivacanaṁ**. Ubhayatthāpi vevacanavikappanānattavasena punappunaṁ **etanti** vuttaṁ. **Patto vā pāpuṇissati vāti** jhānādīniyevāti.

Tatīyasuttantaṇṇidhesavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Catutthasuttantaṇṇidhesavaṇṇanā

198. Puna paṭhamasuttameva nikkhipitvā aparena ākārena indriyāni niddisati. Tattha **katiḥākārehi kenatṭhena daṭṭhabbānī**ti katihi

1. Calayati (Sī)

ākārehi daṭṭhabbāni. **Kenatṭhena daṭṭhabbānīti** daṭṭhabbākāre ca daṭṭhabbatṭhañca pucchati. **Chahākārehi tenatṭhena daṭṭhabbānīti** chahi ākārehi daṭṭhabbāni, teneva cha-ākārasaṅkhātenatṭhena daṭṭhabbāni. **Ādhipateyyatṭhenāti** adhipatibhāvatṭhena. **Ādivisodhanatṭhenāti** kusalanāṃ dhammānaṃ ādibhūtaṃ sīlassa visodhanatṭhena. **Adhimattatṭhenāti** balavatṭhena. Balavaṃ hi adhikā mattā pamāṇaṃ assāti adhimattanti vuccati. **Adhiṭṭhānatṭhenāti** paṭiṭṭhānatṭhena. **Pariyādānatṭhenāti** khepanatṭhena. **Paṭiṭṭhāpakatṭhenāti** paṭiṭṭhāpanatṭhena.

(Ka) Ādhipateyyatṭhaniddesavaṇṇanā

199. Ādhipateyyatṭhaniddese **assaddhiyaṃ pajahatoti**-ādi ekekasseva indriyassa paṭipakkhapajahanavacanāṃ ekakkhaṇepi attano attano paṭipakkhapahānakiccasādhane adhipatibhāvasādhanatthaṃ vuttaṃ. Sesāni cattāri indriyāni taṃsampayuttāneva vuttāni. Nānākkhaṇesu vā ekekaṃ indriyaṃ dhuraṃ katvā tassa tassa paṭipakkhassa taṃ taṃ indriyaṃ jeṭṭhakaṃ katvā sesāni tadanvayāni katvā vuttanti veditabbaṃ. **Kāmacchandaṃ pajahatoti**-ādi pana ekakkhaṇavaseneva vuttaṃ.

(Kha) Ādivisodhanatṭhaniddesavaṇṇanā

200. Ādivisodhanatṭhaniddese **assaddhiyaṃ varatṭhena sīlavisuddhīti** assaddhiyassa nivāraṇatṭhena virati-atthena sīlamalavisodhanato sīlavisuddhi nāma. **Saddhindriyassa ādivisodhanāti** saddhindriyassa upanissayavasena ādibhūtaṃ sīlassa visodhanā. Imināva nayena sesānipi kāmacchandaḍḍisaṃvaraṇamūlakāni ca indriyāni veditabbāni.

(Ga) Adhimattatṭhaniddesavaṇṇanā

201. Adhimattatṭhaniddese **saddhindriyassa bhāvanāya chando uppajjati**ti saddhassa puggalassa saddhāpaṭisaṃyuttaṃ dhammaṃ sutvā vā saddhindriyabhāvanāya assādaṃ disvā vā saddhindriye kusalo dhammacchando jāyati. **Pāmojjaṃ uppajjati**ti chandajātattā dubbalapīti uppajjati. **Pīti uppajjati**ti pamuditattā balavapīti uppajjati. **Passaddhi uppajjati**ti pītiyā piṇitattā kāyacittapassaddhi uppajjati. **Sukhaṃ uppajjati**ti passaddhakāyacittattā cetasaṃ sukhaṃ

uppajjati. **Obhāso uppajjati**ti sukhena abhisannattā ñāṇobhāso uppajjati. **Samvego uppajjati**ti ñāṇobhāsenā viditasāṅkhārādīnavattā saṅkhārapavattiyāṃ samvego uppajjati. **Samvejetvā cittaṃ samādahati**ti samvegāṃ uppādetvā teneva samvegena cittaṃ samāhitaṃ karoti. **Sādhukāṃ paggaṇhāti**ti līnuddhatabhāvaṃ mocetvā suṭṭhu paggaṇhāti. **Sādhukāṃ ajjupekkhati**ti vīriyassa samaṃ hutvā pavattattā puna vīriyasamatānīyojane byāpāraṃ akaronto tatramajjhātupekkhāvasena sādhukāṃ ajjupekkhati nāma. **Upekkhāvasenāti** samavāhitalakkhaṇāya tatramajjhātupekkhāya vasena. **Nānattakilesehi**ti vipassanāya paṭipakkhabhūtehi nānāsabhāvehi kilesehi. **Vimokkhavasenāti** bhaṅgānupassanato paṭṭhāya nānattakilesehi vimuccanavasena. **Vimuttattāti** nānattakilesehi vimuttattā.

Te dhammāti chandādayo dhammā. **Ekarasā honti**ti vimuttirasena ekarasā honti. **Bhāvanāvasenāti** ekarasabhāvanāvasena. **Tato paṇītare vivaṭṭanti**ti tena kāraṇena vipassanārammaṇato paṇīthatare nibbānārammaṇe vivaṭṭanānupassanāsāṅkhātena gotrabhuñāṇena chandādayo dhammā nivattanti, saṅkhārārammaṇato apagantvā nibbānārammaṇe pavattanti attho. **Vipaṭṭanāvasenāti** evaṃ gotrabhukhaṇe saṅkhārārammaṇato vivaṭṭanavasena. **Vivaṭṭitattā tato vosajjati**ti maggasaṃgipuggalo maggassa uppādakkaṇe ya eva dubhatovuṭṭhānavasena vivaṭṭitattā teneva kāraṇena kilese ca khandhe ca vosajjati. **Vosajjitattā tato nirujjhanti**ti maggassa uppādakkaṇe ya eva kilese ca khandhe ca vosajjitattā teneva kāraṇena kilesā ca kandhā ca anuppattinirodhavasena nirujjhanti. **Vosajjitattāti** ca āsāmsāyaṃ bhūtavacanāṃ kataṃ. Kilesanīrodhe sati khandhanīrodhasabbhāvato ca khandhanīrodho vutto. **Nirodhavasenāti** yathāvuttanīrodhavasena. Tasseva maggassa uppādakkaṇe dve vosagge dassetukāmo **nīrodhavasena dve vosaggāti**-ādimāha. Dvepi heṭṭhā vuttatthā eva. **Assaddhiyassa pahānāya chando uppajjati**ti-ādīsupi imināva nayena vitthārato attho veditabbo. Vīriyindriyādimūlakesupi vāresu eseva nayo. Imināva nayena adhiṭṭhānaṭṭhaniddesopi vitthārato veditabbo. Kevalaṃ hettha **adhiṭṭhāti**ti viśeso, paṭiṭṭhāti attho.

(Gha-Ñā) Pariyādānaṭṭhapatiṭṭhāpakatṭhaniddesavaṇṇanā

202-203. Pariyādānaṭṭhaniddese **pariyādiyatīti** khepeti.

Patiṭṭhāpakatṭhaniddese **saddho saddhindriyaṃ adhimokkhe patiṭṭhāpetīti** saddhāsampanno “sabbe saṅkhārā aniccā dukkhā anattā”ti adhimuccanto saddhindriyaṃ adhimokkhe patiṭṭhāpeti. Iminā puggalavisesena indriyabhāvanāviseso niddiṭṭho. **Saddhassa saddhindriyaṃ adhimokkhe patiṭṭhāpetīti** saddhāsampannassa puggalassa saddhindriyaṃ taṃyeva saddhaṃ patiṭṭhāpeti. Tathā adhimuccantaṃ adhimokkhe patiṭṭhāpetīti. Iminā indriyabhāvanāvisesa puggalaviseso niddiṭṭho. Evaṃ cittaṃ paggaṇhanto paggahe patiṭṭhāpeti, satīṃ upaṭṭhāpento upaṭṭhāne patiṭṭhāpeti, cittaṃ samādahanto avikkhepe patiṭṭhāpeti, aniccaṃ dukkhaṃ anattāti passanto dassane patiṭṭhāpetīti sesesupi yojanā veditabbā. **Yogāvacaroti** samathayoge, vipassanāyoge vā avacaratīti yogāvacaro. **Avacaratīti** pavisitvā¹ caratīti.

Catutthasuttantaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Indriyasamodhānavaṇṇanā

204. Idāni samādhim bhāvayato vipassanaṃ bhāvayato ca indriyasamodhānaṃ² dassebhukāmo paṭhamam tava upaṭṭhānakosallappabhedam niddisituṃ **puthujjano samādhim bhāventoti** ādimāha. Tattha **puthujjano samādhim bhāventoti** nibbedhabhāgiyaṃ samādhim bhāvento. Sekkhassa vītarāgassa ca pana lokuttaropi samādhi labbhati. **Āvajjitattāti** kasiṇādinimittassa āvajjitattā, kasiṇā diparikammaṃ katvā tattha uppāditanimittattāti vuttaṃ hoti. **Ārammaṇupaṭṭhānakusaloti** tassa uppāditassa nimittasseva upaṭṭhāne kusalo.

Samathanimittupaṭṭhānakusaloti accāraddhavīriyatādīhi uddhate citte passaddhisamādhi-upekkhāsambojjhaṅgabhāvanāvasena cittopasamanimittassa upaṭṭhāne kusalo. **Paggahanimittupaṭṭhānakusaloti** atisithilavīriyatādīhi līne citte dhammavicayavīriyapītisambojjhaṅga-bhāvanāvasena cittapaggahanimittassa upaṭṭhāne kusalo.

1. Pavisetvā (Ka)

2. Indriyasamādhānam (Sī)

Avikkhepūpaṭṭhānakusaloti anuddhatālīnacittassa sampayuttassa samādhissa upaṭṭhāne kusalo. **Obhāsūpaṭṭhānakusaloti** paññāpayogamandatāya nirassāde citte aṭṭhasamvegavattupaccavekkhaṇena cittaṃ samvejetvā ñāṇobhāsassa upaṭṭhāne kusalo. **Aṭṭham samvegavattūni** nāma jātijarābyādhimaraṇāni cattāri, apāyadukkhāṃ pañcamāṃ, atīte vaṭṭamūlakāṃ dukkhāṃ, anāgate vaṭṭamūlakāṃ dukkhāṃ, paccuppanne āhārapariyeṭṭhimūlakāṃ dukkhānti. **Sampahamsanūpaṭṭhānakusaloti** upasamasukhānadhigamena nirassāde citte Buddhadhammasaṃghaguṇānussaraṇena cittaṃ pasādentō sampahamsanassa upaṭṭhāne kusalo. **Upekkhūpaṭṭhānakusaloti** uddhatādidosavirahite citte niggahapaggahādīsū byāpārābhāvakaraṇena upekkhāya upaṭṭhāne kusalo. **Sekkhoti** tisso sikkhā sikkhatīti sekkho. **Ekattūpaṭṭhānakusaloti** sakkāyadīṭṭhādīnaṃ pahīnattā nekkhammādino ekattassa upaṭṭhāne kusalo.

Vītarāgoti sabbaso pahīnarāgattā vītarāgo khīṇāsavo.

Ñāṇūpaṭṭhānakusaloti arahā dhammesu vigatasammohattā tattha tattha asammohañāṇassa upaṭṭhāne kusalo. **Vimuttūpaṭṭhānakusaloti** arahattaphalavimuttiyā upaṭṭhāne kusalo. **Vimuttīti** hi sabbakilesehi vimuttattā arahattaphalavimutti adhippetā.

205. Vipassanābhāvanāya upaṭṭhānānupaṭṭhānesu **aniccatoti**-ādīni **niccatoti**-ādīni ca sīlathāyaṃ vuttanayeneva veditabbāni. Pāṭhato pana “āyūhanānupaṭṭhānakusalō vipariṇāṃmūpaṭṭhānakusalō animittūpaṭṭhānakusalō nimittānupaṭṭhānakusalō appaṇihitūpaṭṭhānakusalō paṇidhi-anupaṭṭhānakusalō abhinivesānupaṭṭhānakusalō”ti etesu sāmivacanena samāsapadacchedo kātabbo. Sesesu pana nissakkavacanena pāṭho.

206. **Suññatūpaṭṭhānakusaloti** panettha suññato upaṭṭhānakusaloti vā suññatāya upaṭṭhānakusaloti vā padacchedo kātabbo. Yasmā pana nibbidāvirāgaṇirodhapaṇinissaggānupassanā adhipaññādharmavipassanā yathābhūtañāṇadassanaṃ paṭisaṅkhānupassanā vivaṭṭanānupassanāti imā aṭṭha

mahāvipassanā attano sabhāvavisesena visesitā, na ārammaṇavisesena, tasmā imāsaṃ aṭṭhannaṃ “aniccato upaṭṭhānakusalo hoti”ti-ādīni vacanāni viya “nibbidāto upaṭṭhānakusalo hoti”ti-ādīni vacanāni na yujjanti. Tasmā eva imā aṭṭha na yojitā. Ādīnavānupassanā pana “suññatūpaṭṭhānakusalo hoti, abhinivesānupaṭṭhānakusalo hoti”ti iminā yugalakavacaneneva atthato “ādīnavato upaṭṭhānakusalo hoti, ālayābhinivesānupaṭṭhānakusalo hoti”ti yojitāva hotīti sarūpena na yojitā. Iti purimā ca aṭṭha, ayañca ādīnavānupassanāti aṭṭhārasasu mahāvipassanāsu imā nava ayojetvā itarā eva nava yojitāti veditabbā. **Ñāṇupaṭṭhānakusaloti** sekkho vipassanūpakkilesānaṃ abhāvato vipassanābhāvanāya ñāṇassa upaṭṭhāne kusalo. Samādhībhāvanāya pana nikantisabbhāvato ñāṇupaṭṭhāne kusaloti na vutto.

Visaṇṇogūpaṭṭhānakusaloti “kāmayogavisaṇṇogo bhavayogavisaṇṇogo diṭṭhiyogavisaṇṇogo avijjāyogavisaṇṇogo”ti¹ catudhā vuttassa visaṇṇogassa upaṭṭhāne kusalo. **Saṇṇogānupaṭṭhānakusaloti** kāmayogabhavayoga-diṭṭhiyogāvijjāyogavasena catudhā vuttassa saṇṇogassa anupaṭṭhāne kusalo. **Nirodhūpaṭṭhānakusaloti** “puna caparaṃ bhikkhave khīṇāsavassa bhikkhuno nibbānaninnaṃ cittaṃ hoti nibbānapoṇaṃ nibbānapabbhāraṃ vivekaṭṭhaṃ nekkhammābhirataṃ byantībhūtaṃ sabbaso āsavaṭṭhāniyehi dhammehi”ti² vuttakhīṇāsavabalavasena nibbānaninnacittatā khīṇāsavova nirodhasaṅkhātassa nibbānassa upaṭṭhāne kusalo.

Ārammaṇupaṭṭhānakusalavasenāti-ādīsu **kusalanti** ñāṇaṃ. Ñāṇampi hi kusalapuggalayogato kusalaṃ yathā paṇḍitapuggalayogato “paṇḍitā dhammā”ti³. Tasmā kosallavasenāti attho.

207. Idāni **catusaṭṭhiyā ākārehīti**-ādi ñāṇakathāyaṃ⁴ vuttampi indriyakathāsambandhena idhānetvā vuttaṃ. Taṃ hetṭhā vuttanayeneva veditabbaṃ.

1. Dī 3. 192 piṭṭhe.

3. Abhi 1. 13 piṭṭhe.

2. Aṃ 3. 397; Khu 9. 355 piṭṭhesu (Atthato samānaṃ)

4. Khu 9. 111 piṭṭhe.

208. Puna samantacakkhusambandhena indriyavidhānaṃ vattukāmo **na tassa addiṭṭhamidhatthi kiñcīti**-ādīmāha. Tattha **samantacakkhūti** sabbaññutaññānaṃ. **Paññindriyassa vassenāti**-ādinā pañcannaṃ indriyānaṃ aviyogitaṃ dasseti. **Saddahanto paggaṇhātīti**-ādīhi ekekindriyamūlakehi pañcahi catukkehi pañcannaṃ indriyānaṃ ninnapayopakāle vā maggakkhaṇe vā ekarasabhāvaṃ aññamaññapaccayabhāvañca dasseti. **Saddahitattā paggaḥitanti**-ādīhi ekekindriyamūlakehi pañcahi catukkehi pañcannaṃ indriyānaṃ nibbattikāle vā phalakāle vā ekarasabhāvaṃ aññamaññapaccayabhāvañca dasseti. Puna Buddhacakkhusambandhena indriyavidhānaṃ vattukāmo **yaṃ Buddhacakkhūti**-ādimāha. Tattha **Buddhacakkhūti** indriyaparopariyattañānaṃ āsayānusayaññānaṃ. **Buddhaññānti** ca idaṃ¹ tadeva dvayaṃ, sesaṃ heṭṭhā vuttatthamevāti.

Saddhammappakāsiniyā Paṭisambhidāmaggaṭṭhakathāya

Indriyakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Vimokkhakathā

1. Vimokkhuddesavaṇṇanā

209. Idāni indriyakathānantaraṃ kathitāya vimokkhakathāya apubbatthānuvaṇṇanā anuppattā. Ayaṃ hi vimokkhakathā indriyabhāvanānuyuttassa vimokkhasabbhāvato indriyakathānantaraṃ kathitā. Tañca kathento Bhagavato sammukhā sutasuttantadesanā-pubbaṅgamaṃ katvā kathesi. Tattha suttante tāva **suññato vimokkhoti**-ādīsu suññatākārena nibbānaṃ ārammaṇaṃ katvā pavatto ariyamaggo suññato vimokkho. So hi suññatāya dhātuyā uppannattā suññato, kilesehi vimuttattā vimokkho. Eteneva nayena animittākārena nibbānaṃ ārammaṇaṃ katvā pavatto **animitto**, appaṇihitākārena nibbānaṃ ārammaṇaṃ katvā pavatto **appaṇihitoti** veditaḥ.

1. Idha (Ka)

Eko hi āditova aniccato saṅkhāre sammasati. Yasmā pana na aniccato sammasanamatteneva maggavuṭṭhānaṃ hoti, dukkhatopi anattatopi sammasitabbameva, tasmā dukkhatopi anattatopi sammasati. Tassa evaṃ paṭipannassa aniccato ce sammasanakāle maggavuṭṭhānaṃ hoti, ayaṃ **aniccato abhinivisitvā aniccato vuṭṭhāti** nāma. Sace panassa dukkhato anattato sammasanakāle maggavuṭṭhānaṃ hoti, ayaṃ **aniccato abhinivisitvā dukkhato, anattato vuṭṭhāti** nāma. Esa nayo dukkhato anattato abhinivisitvā vuṭṭhānesupi. Ettha ca yopi aniccato abhinivittṭho, yopi dukkhato, yopi anattato. Vuṭṭhānakāle ce¹ aniccato vuṭṭhānaṃ hoti, tayopi janā adhimokkhabahulā honti, saddhindriyaṃ paṭilabhanti, animittavimokkhena vimuccanti, paṭhamamaggakkhaṇe saddhānusārino honti, sattasu ṭhānesu saddhāvimuttā. Sace pana dukkhato vuṭṭhānaṃ hoti, tayopi janā passaddhibahulā honti, samādhindriyaṃ paṭilabhanti, appaṇihitavimokkhena vimuccanti, sabbattha kāyasakkhino honti. Yassa panettha arūpajjhānaṃ pādakaṃ hoti, so aggaphale ubhatobhāgavimutto hoti. Atha nesaṃ anattato vuṭṭhānaṃ hoti, tayopi janā vedabahulā honti, paññindriyaṃ paṭilabhanti, suññatavimokkhena vimuccanti, paṭhamamaggakkhaṇe dhammānusārino honti, chasu ṭhānesu diṭṭhippattā, aggaphale paññāvimuttāti.

Apica maggo nāma pañcahi kāraṇehi nāmaṃ labhati sarasena vā paccanīkena vā saguṇena vā ārammaṇena vā āgamanena vā. Sace hi saṅkhārupekkhā aniccato saṅkhāre sammasitvā vuṭṭhāti, animittavimokkhena vimuccati. Sace dukkhato sammasitvā vuṭṭhāti, appaṇihitavimokkhena vimuccati. Sace anattato sammasitvā vuṭṭhāti, suññatavimokkhena vimuccati. Idaṃ **sarasato** nāmaṃ nāma. Aniccānupassanāya pana saṅkhārānaṃ ghanavinibbhogaṃ katvā niccanimittadhuvanimittasassatanimittāni pahāya āgatattā animitto, dukkhānupassanāya sukhasaññaṃ pahāya paṇidhipatthanāṃ sukkhāpetvā āgatattā appaṇihito, anattānupassanāya attasattapuggalasaññaṃ pahāya saṅkhāre suññato diṭṭhattā suññatoti idaṃ **paccanīkato** nāmaṃ nāma. Rāgādihi pana suññattā suññato, rūpanimittādīnaṃ,

1. Ca (Sī, Visuddhi 2. 301 piṭṭhe ca)

rāganimittādināmyeva vā abhāvena animitto, rāgapañidhi-ādīnaṃ abhāvato appaṇihitoti idamassa **sagūṇato** nāmaṃ nāma. Soyaṃ suññaṃ animittaṃ appaṇihitaṇca nibbānaṃ ārammaṇaṃ karotītipi suññato animitto appaṇihitoti vuccati. Idamassa **ārammaṇato** nāmaṃ nāma. Āgamaṇaṃ pana duvidhaṃ vipassanāgamaṇaṃ maggāgamaṇaṇca. Tattha magge vipassanāgamaṇaṃ labbhati, phale maggāgamaṇaṃ. Anattānupassanā hi suññatā nāma, suññatavipassanāya maggo suññato, suññatamaggassa phalaṃ suññataṃ. Aniccānupassanā animittā nāma, animittavipassanāya¹ maggo animitto. Idaṃ pana nāmaṃ abhidhammapariyāye na labbhati, suttantapariyāye pana labbhati. Tattha hi gotrabhuññaṃ animittaṃ nibbānaṃ ārammaṇaṃ katvā animittanāmakaṃ hutvā sayam āgamanīyaṭṭhāne ṭhatvā maggassa nāmaṃ detīti vadanti. Tena maggo animittoti vutto. Maggāgamaṇena phalaṃ animittanti yujjatiyeva. Dukkhanupassanā saṅkhāresu pañidhiṃ sukkhāpetvā āgatattā appaṇihitā nāma, appaṇihitavipassanāya maggo appaṇihito, appaṇihitamaggassa phalaṃ appaṇihitanti evaṃ vipassanā attano nāmaṃ maggassa deti, maggo phalassāti idaṃ **āgamanato** nāmaṃ nāma. Evaṃ saṅkhārupekkhā vimokkhavisesaṃ niyametīti.

Evaṃ Bhagavatā desite tayo mahāvatthuke vimokkhe uddisitvā taṇniddesavaseneva aparepi vimokkhe niddisitukāmo **apica aṭṭhasaṭṭhi vimokkhā**ti-ādimāha. Tattha **apicā**ti aparapariyāyadassanaṃ. Kathaṃ te aṭṭhasaṭṭhi honti, nanu te pañcasattatīti? Saccam yathārutavasena pañcasattati. Bhagavatā pana desite tayo vimokkhe ṭhapetvā aññavimokkhe niddisanato imesaṃ tadavarodhato ca ime tayo na gaṇetabbā, ajjhattivimokkhādayo tayopi vimokkhā catudhā vitthāravacaneyeva antogadhattā na gaṇetabbā, “paṇihito vimokkho, appaṇihito vimokkho”ti ettha appaṇihito vimokkho paṭhamaṃ uddiṭṭhena ekanāmikattā na gaṇetabbo, evaṃ imesu sattasu apanītesu sesā aṭṭhasaṭṭhi vimokkhā honti. Evaṃ sante suññatavimokkhādayo tayo puna kasmā uddiṭṭhāti ce? Uddesena saṅgahetvā tesampi niddesakaraṇatthaṃ. Ajjhattavuṭṭhānādayo pana tayo pabbhaṃ vinā

1. Animittānupassanāya (Si)

mūlarāsivasena uddiṭṭhā, paṇihitavimokkhapaṭipakkhavasena puna appaṇihito vimokkho uddiṭṭhoti veditabbo.

Ajjhattavuṭṭhānādīsu ajjhattato vuṭṭhātīti **ajjhattavuṭṭhāno**. Anulomentīti **anulomā**. Ajjhattavuṭṭhānānaṃ paṭippassaddhi apagamā **ajjhattavuṭṭhānapaṭippassaddhi**. **Rūpīti** ajjhattaṃ kesādīsu uppāditaṃ rūpajjhānaṃ rūpaṃ, taṃ rūpamassa atthīti rūpī. **Rūpāni passatīti** bahiddhā nīlakasiṇādirūpāni jhānacakkhunā passati. Iminā ajjhattabahiddhāvatthukesu kasiṇesu jhānapaṭilābho dassito. **Ajjhattaṃ arūpasaññīti** ajjhattaṃ na rūpasaññī, attano kesādīsu anuppāditarūpāvacarajjhānoti attho. Iminā bahiddhā parikammaṃ katvā bahiddhāva paṭiladdhajjhānatā dassitā. **Subhanteva adhimuttoti** “subham”icceva ārammaṇe adhimutto. Tattha kiñcāpi anto-appanāyaṃ “subhan”ti ābhogo natthi, yo pana appaṭikūlākārena sattārammaṇaṃ pharanto viharati, so yasmā “subhan”teva adhimutto hoti, tasmā evaṃ uddeso katoti. Appitappitasamaye eva vikkhambhanavimuttisabbhāvato¹ **samayavimokkho**. Soyeva sakiccakaraṇavasena appitasamaye eva niyuttoti **sāmāyiko**. Sāmāyikotipi pāṭho. Kopetuṃ bhañcituṃ sakkuṇeyyatāya **kuppo**. Lokaṃ anatikkamanato loke niyuttoti **lokiko**. Lokiyotipi pāṭho. Lokaṃ uttarati, uttiṇṇoti vā **lokuttaro**. Ārammaṇakaraṇavasena saha āsavehīti **sāsavo**. Ārammaṇakaraṇavasena sampayogavasena ca natthettha āsavāti **anāsavo**. Rūpasāṅkhātena saha āmisenāti **sāmisso**. Sabbaso rūpārūpappahānā nirāmisatopi nirāmisataroti **nirāmisā nirāmisataro**. Paṇihitoti taṇhāvasena paṇihito patthito. Ārammaṇakaraṇavasena saññojanehi saṃyuttattā **saññutto**. **Ekattavimokkhoti** kileshehi anajjhāruḥhattā ekasabhāvo vimokkho. **Saññāvimokkhoti** vipassanāñāṇameva viparītasaññāya vimuccanato saññāvimokkho. Tadeva vipassanāñāṇaṃ sammohato vimuccanavasena ñāṇameva vimokkhoti **ñāṇavimokkho**. **Sītisiyāvimokkhoti** vipassanāñāṇameva sīti

1. Vikkhambhanavimuttisabbhāvato (Ka)

bhaveyyāti pavatto vimokkho sītisiyāvimokkho. Sītisikāvimokkhotipi¹ pāṭho, sītibhāvikāya vimokkhoti tassa atthaṃ vaṇṇayanti. **Jhānavimokkhoti** upacārappanābhedaṃ lokiyalokuttarabhedaṃ jhānameva vimokkho. **Anupādā cittassa vimokkhoti** anupādiyitvā gahaṇaṃ akatvā cittassa vimokkho. Sesaṃ vuttanayeneva veditabbanti.

Vimokkhuddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Vimokkhaniddesavaṇṇanā

210. **Katamoti-**ādike uddesassa niddese **iti paṭisañcikkhatī**ti evaṃ upaparikkhati. **Suññaṃ**idanti idaṃ khandhapañcakaṃ suññaṃ. Kena suññaṃ? Attena vā attaniyena vā. Tattha **attena vā**ti bālayanaparikkappitassa attano abhāvā tena attanā ca suññaṃ. **Attaniyena vā**ti tassa parikkappitassa attano santakena ca suññaṃ. Attano abhāveneva attaniyābhāvo. Attaniyañca nāma niccaṃ vā siyā sukhaṃ vā, tadubhayampi natthi. Tena niccapaṭikkhepena aniccānupassanā, sukhapaṭikkhepena dukkhānupassanā ca vuttā hoti. **Suññaṃ**idaṃ **attena vā**ti anattānupassanāyeva vuttā. **Soti** so evaṃ tīhi anupassanāhi vipassamāno bhikkhu. **Abhinivesaṃ na karotī**ti anattānupassanāvasena attābhinivesaṃ na karoti.

Nimittaṃ na karotīti aniccānupassanāvasena niccanimittaṃ na karoti. **Pañidhiṃ na karotī**ti dukkhānupassanāvasena pañidhiṃ na karoti. Ime tayo vimokkhā pariyāyena vipassanākkhaṇe tadaṅgavasenāpi labbhanti, nippariyāyena pana samucchedavasena maggakkhaṇeyeva. Cattāri jhānāni ajjhattaṃ nīvaraṇādihi vuṭṭhānato **ajjhattavuṭṭhāno vimokkho**. Catasso arūpasamāpattiyo ārammaṇehi vuṭṭhānato **bahiddhā vuṭṭhāno vimokkho**. Ārammaṇampi hi bāhirāyatanāni viya idha “bahiddhā”ti vuttaṃ. Ime dve vikkhambhanavimokkhā, **dubhato vuṭṭhāno** pana samucchedavimokkho.

Nīvaraṇehi vuṭṭhātīti-ādīhi ajjhattavuṭṭhānaṃ sarūpato vuttaṃ. **Rūpasaññāyati-**ādīhi kasiṇādi-ārammaṇasamatikkamassa² pākaṭattā

1. Sītisikāvimokkhotipi (Sī)

2. Ārammaṇe samatikkamassa (Ka)

taṃ avatvā suttantesu vuttarūpasaññādisamatikkamo vuttā.

Sakkāsadiṭṭhivicikicchāsīlabbataparāmāsāti samāsapadam, sakkāyadiṭṭhiyā vicikicchāya sīlabbataparāmāsāti vicchedo. Ayameva vā pāṭho.

211. **Vitakko** cāti-ādihi jhānānaṃ samāpattīnañca upacārabhūmiyo vuttā. **Aniccānupassanā**ti-ādihi catunnaṃ maggānaṃ pubbabhāgavipassanā vuttā. **Paṭilābho** vāti pañcavidhavasippattiyā byāpito patthaṭo lābhoti paṭilābho. Vasippattiyā hi sabbo jhānapayogo ca samāpattipayogo ca paṭippassaddho hoti, tasmā paṭilābho “paṭippassaddhivimokkho”ti vutto. Vipāko pana jhānassa samāpattiyā ca paṭippassaddhi hotīti ujukameva. Keci pana “upacārapayogassa paṭippassaddhattā jhānassa samāpattiyā ca paṭilābho hoti, tasmā jhānasamāpattipaṭilābho ‘paṭippassaddhivimokkho’ti vuccatī”ti vadanti.

212. **Ajjhattanti** attānaṃ adhikicca pavattaṃ. **Paccattanti** attānaṃ paṭicca pavattaṃ. Ubhayenāpi niyakajjhattameva dīpeti. **Nīlanimittanti** nīlameva. **Nīlasaññaṃ paṭilabhatī**ti tasmīṃ nīlanimitte nīlamitisaññaṃ paṭilabhati. **Suggahitaṃ karotī**ti parikammabhūmiyaṃ suṭṭhu uggahitaṃ karoti. **Sūpadhāritaṃ upadhāretī**ti upacārabhūmiyaṃ suṭṭhu upadhāritaṃ katvā upadhāreti. **Svāvattithitaṃ avatthāpetī**ti appanābhūmiyaṃ suṭṭhu nicchitaṃ nicchināti. Vavatthāpetīti pāṭho. Ajjhattaṃ hi nīlaparikammaṃ karonto kese vā pitte vā akkhitarākāyaṃ vā karoti. **Bahiddhā nīlanimitteti** nīlapupphanīlavatthanīladhātūnaṃ aññatare nīlakaṣiṇe. **Cittaṃ upasaṃharatī**ti cittaṃ upaneti. **Pītādisupi** eseva nayo. **Āsevatī**ti tameva saññaṃ ādito sevati. **Bhāvetī**ti vaḍḍheti. **Bahulīkarotī**ti punappunaṃ karoti. **Rūpanti** nīlanimittaṃ rūpaṃ. **Rūpasaññī**ti tasmīṃ rūpe saññā rūpasaññā, sā assa atthīti rūpasaññā. **Ajjhattaṃ pītanimittādisu** pītaparikammaṃ karonto mede vā chaviyā vā akkhīnaṃ pītaṭṭhāne vā karoti. Lohitaparikammaṃ karonto maṃse vā lohite vā jivhāya vā hatthatalapādatalesu vā akkhīnaṃ rattaṭṭhāne vā karoti. Odātaparikammaṃ karonto atṭhimhi vā dante vā nakhe vā akkhīnaṃ setaṭṭhāne vā karoti. **Ajjhattaṃ arūpanti** ajjhattaṃ rūpanimittaṃ natthīti attho.

Mettāsahagatenāti paṭhamadutiyatatiyajjhānavasena mettāya samannāgatena. **Cetasā**ti cittena. **Ekam disanti** ekam ekissā disāya paṭhamapariggahitaṃ sattaṃ upādāya ekadisāpariyāpannasattapharaṇavasena vuttaṃ. **Pharitvā**ti phusitvā ārammaṇaṃ katvā. **Viharatī**ti brahmavihārādhiṭṭhitaṃ iriyāpathavihāraṃ pavatteti. **Tathā dutiyanti** yathā puratthimādisu yaṃkiñci ekam disaṃ pharitvā viharati, tatheva tadanantaraṃ dutiyaṃ tatiyaṃ catutthaṃ vāti attho. **Iti uddhanti** eteneva nayena uparimaṃ disanti vuttaṃ hoti. **Adho tiriyaṃ**ti adhodisampi tiriyaṃ disampi evameva. Tattha ca **adho**ti heṭṭhā. **Tiriyaṃ**ti anudisā. Evaṃ sabbadisāsu assamaṇḍalikāya assamiva mettāsahagataṃ cittaṃ sāreṭipi paccāsāreṭipīti. Ettāvataṃ ekamekaṃ disaṃ pariggahetvā odhiso mettāpharaṇaṃ dassitaṃ. **Sabbadhī**ti-ādi pana anodhiso dassanattaṃ vuttaṃ. Tattha **sabbadhī**ti sabbattha. **Sabbattatāyā**ti sabbesu hīnamajjhimukkaṭṭhamittasapattamajjhataḍḍipabhedesu attatāya, “ayaṃ parasatto”ti vibhāgaṃ akatvā attasamatāyāti vuttaṃ hoti. Atha vā **sabbattatāyā**ti sabbena cittabhāvena, īsakampi bahi avikkhipamānoti vuttaṃ hoti. **Sabbāvantanti** sabbasattavantaṃ, sabbasattayuttanti attho. Sabbavantantipi pāṭho. **Lokanti** sattalokaṃ.

Vipulenāti evamādi-pariyāyadassanato panettha puna “mettāsahagatenā”ti vuttaṃ. Yasmā vā ettha odhiso pharaṇe viya puna tathāsaddo vā iti-saddo vā na vutto, tasmā puna “mettāsahagatena cetasa”ti vuttaṃ, nigamanavasena vā etaṃ vuttaṃ. **Vipulenā**ti ettha pharaṇavasena vipulatā daṭṭhabbā. Bhūmivasena pana taṃ **mahaggataṃ**. Taṃ hi kilesavikkhambhanasamatthatāya vipulaphalatāya dīghasantānatāya ca mahantabhāvaṃ gataṃ, mahantehi vā ulāracchandavīriyacittapaññehi gataṃ paṭipannanti mahaggataṃ. Paṇaṇavasena appamāṇasattārammaṇavasena ca **appamāṇaṃ**. Byāpādapaccatthikappahānena **averaṃ**. Domanassappahānato **abyāpajjaṃ**¹, niddukkanti vuttaṃ hoti. **Appaṭikūlā** **hontī**ti bhikkhuno cittassa appaṭikūlā hutvā upaṭṭhahanti. Sesesupi vuttanayeneva karuṇāmuditā-upekkhāvasena yojetabbaṃ. Karuṇāya vihesāpaccatthikappahānena² averaṃ, muditāya aratipaccatthikappahānena.

1. Abyāpajjaṃ (Sī)

2. Cittavihesapaccatthikappahānena (Sī)

Upekkhāsahagatenāti catutthajjhānavasena upekkhāya samannāgatena. Rāgapaccatthikappahānena averaṃ, gehasitasomanassappahānato abyāpajjāṃ. Sabbampi hi akusalaṃ kilesapariḷāhayogato sabyāpajjamevāti ayametesāṃ viseso.

213. **Sabbasoti** sabbākārena, sabbāsāṃ vā, anavasesānanti attho.

Rūpasaññānanti saññāsīsena vuttarūpāvacarajjhānānañceva tadārammaṇānañca. Rūpāvacarajjhānampi hi rūpanti vuccati “rūpī rūpāni passatī”ti-ādīsu¹, tassa ārammaṇampi bahiddhā rūpāni passati “suvaṇṇadubbaṇṇānī”ti-ādīsu². Tasmā idha rūpe saññā rūpasaññāti evaṃ saññāsīsena vuttarūpāvacarajjhānassetāṃ adhivacanaṃ. Rūpaṃ saññā assāti rūpasaññāṃ, rūpamassa nāmanti vuttaṃ hoti. Evaṃ pathavīkasiṇādiḥhedassa tadārammaṇassa cetāṃ adhivacananti veditabbaṃ. **Samatikkamāti** virāgā nirodhā ca. Kiṃ vuttaṃ hoti? Etāsaṃ kusalavipākakiriyāvasena pañcadasannaṃ jhānasaṅkhātānaṃ rūpasaññānaṃ, etesaṃ pathavīkasiṇādivasena navannaṃ ārammaṇasaṅkhātānaṃ rūpasaññānaṃ sabbākārena, anavasesānaṃ vā virāgā ca nirodhā ca virāgahetu ceva nirodhahetu ca ākāśānañcāyatanāṃ upasampajja viharati. Na hi sakkā sabbaso anatikkantarūpasaññāna etāṃ upasampajja viharitunti. Yasmā pana ārammaṇasamatikkamena pattaḃbā etā samāpattiyo, na ekasmiṃyeva ārammaṇe paṭhamajjhānādīni viya. Ārammaṇe avirattassa ca saññāsamatikkamo na hoti, tasmā ayaṃ ārammaṇasamatikkamavasenāpi atthavaṇṇanā katāti veditabba.

Paṭighasaññānaṃ atthaṅgamāti cakkhādīnaṃ vatthūnaṃ rūpādīnaṃ ārammaṇānañca paṭighātena uppannā saññā paṭighasaññā, rūpasaññādīnaṃ etāṃ adhivacanaṃ. Tāsaṃ kusalavipākānaṃ pañcannaṃ, akusalavipākānaṃ pañcannanti sabbaso dasannaṃ paṭighasaññānaṃ atthaṅgamā pahānā asamuppādā, appavattiṃ katvāti vuttaṃ hoti. Kāmañcetā paṭhamajjhānādīni samāpannassapi na santi, na hi tasmīṃ samaye pañcadvārasena cittāṃ pavattati, evaṃ santepi aññattha pahīnaṃ sukhadukkhānaṃ catutthajjhāne viya sakkāyadīṭṭhādīnaṃ tatiyamagge viya ca imasmiṃ jhāne ussāhajananaṭṭhaṃ imassa jhānassa paśamsāvasena etāsaṃ

1. Khu 9. 231; Abhi 1. 65 piṭṭhesu.

2. Abhi 1. 59 piṭṭhe.

ettha vacanaṃ veditabbaṃ. Atha vā kiñcāpi tā rūpāvacaraṃ samāpannassa na santi, atha kho na pahīnattā na santi. Na hi rūpavirāgāya rūpāvacarabhāvanā saṃvattati, rūpāyattāyeva ca etāsaṃ pavatti. Ayaṃ pana bhāvanā rūpavirāgāya saṃvattati, tasmā tā ettha pahīnāti vattum vaṭṭati. Na kevalaṇca vattum, ekaṃseneva evaṃ dhāretumpi vaṭṭati. Tāsaṃ hi ito pubbe appahīnattāyeva “paṭhamajjhānaṃ samāpannassa saddo kaṇṭako”¹ ti¹ vutto Bhagavatā. Idha ca pahīnattāyeva arūpasamāpattīnaṃ āneñjatā santavimokkhatā ca vuttā.

Nānattasaññānaṃ amanasikārāti nānatte vā gocare pavattānaṃ saññānaṃ, nānattānaṃ vā saññānaṃ. Yasmā hetā rūpasaddādibhede nānatte nānāsabhāve gocare pavattanti, yasmā cetā aṭṭha kāmāvacarakusalasaññā, dvādasa akusalasaññā, ekādasa kāmāvacarakusalavipākasaññā, dve akusalavipākasaññā, ekādasa kāmāvacarakiriyāsaññāti evaṃ catucattālīsampi saññā nānattā nānāsabhāvā aññamaññavisadisā, tasmā “nānattasaññā”² ti vuttā. Tāsaṃ sabbaso nānattasaññānaṃ amanasikārā anāvajjanā citte ca anuppādanā². Yasmā tā nāvajjati citte ca na uppādeti na manasikaroti na paccavekkhati, tasmāti vuttaṃ hoti. Yasmā cettha purimā rūpasaññā paṭighasaññā ca iminā jhānena nibbatte bhavepi na vijjanti, pageva tasmim bhave imaṃ jhānaṃ upasampajja viharāṇakāle, tasmā tāsaṃ samatikkamā atthaṅgamāti dvedhāpi abhāvoyeva vutto. Nānattasaññāsu pana yasmā aṭṭha kāmāvacarakusalasaññā, nava kiriyāsaññā, dasākusalasaññāti imā sattavīsati saññā iminā jhānena nibbatte bhave vijjanti, tasmā tāsaṃ amanasikārāti vuttanti veditabbaṃ. Tatthāpi hi imaṃ jhānaṃ upasampajja viharanto tāsaṃ amanasikāroyeva upasampajja viharati. Tā pana manasikaronto asamāpanno hotīti. Saṅkhepato cettha “rūpasaññānaṃ samatikkamā”² ti-iminā sabbarūpāvacaradhammānaṃ pahānaṃ vuttaṃ. “Paṭighasaññānaṃ atthaṅgamā nānattasaññānaṃ amanasikārā”² ti-iminā sabbesaṃ kāmāvacaracittacetāsikānaṃ pahānaṇca amanasikāro ca vuttoti veditabbo.

1. Am 3. 363 piṭṭhe.

2. Anuppādanāya (Sī)

Ananto ākāsoti ettha paññattimattattā nāssa uppādanto vā vayanto vā paññāyatīti ananto, anantapharaṇavasenāpi ananto. Na hi so yogī ekadesavasena pharati, sakalavaseneva pharati. **Ākāsoti** kasiṇugghāṭimākāso. **Ākāsānañcāyatanā**dīni vuttattāni. **Upasampajja viharatīti** taṃ patvā nipphādetvā tadanurūpena iriyāpathena viharati. Tadeva samāpajjitabbato **samāpatti**.

Ākāsānañcāyatanam samatikkammāti pubbe vuttanayena jhānampi ākāsānañcāyatanam ārammaṇampi. Ārammaṇampi hi pubbe vuttanayeneva ākāsānañcam ca taṃ paṭhamassa āruppajjhānassa ārammaṇattā devānam devāyatanam viya adhiṭṭhānaṭṭhena āyatanañcāti ākāsānañcāyatanam, tathā ākāsānañcam ca taṃ tassa jhānassa sañjātihetuttā “Kambojā assānam āyatanan”ti-ādīni viya sañjātidesaṭṭhena āyatanañcātipi ākāsānañcāyatanam. Evametaṃ jhānañca ārammaṇañcāti ubhayampi appavattikaraṇena ca amanasikaraṇena ca samatikkamitvāva yasmā idaṃ viññāṇañcāyatanam upasampajja vihātabbam, tasmā ubhayampetamekajjham katvā “ākāsānañcāyatanam samatikkammā”ti idaṃ vuttanti veditabbam. **Anantaṃ viññāṇanti** taṃyeva “ananto ākāso”ti pharitvā pavattaṃ viññāṇam “anantaṃ viññāṇan”ti manasikarontoti vuttaṃ hoti. Manasikāravasena vā anantaṃ. So hi taṃ ākāsārammaṇam viññāṇam anavasesato manasikaronto anantaṃ manasi karoti.

Viññāṇañcāyatanam samatikkammāti etthāpi ca pubbe vuttanayeneva jhānampi viññāṇañcāyatanam ārammaṇampi. Ārammaṇampi hi pubbe vuttanayeneva viññāṇañcam ca taṃ dutiyassa āruppajjhānassa ārammaṇattā adhiṭṭhānaṭṭhena āyatanañcāti viññāṇañcāyatanam, tathā viññāṇañcam ca taṃ tasseva jhānassa sañjātihetuttā sañjātidesaṭṭhena āyatanañcātipi viññāṇañcāyatanam. Evametaṃ jhānañca ārammaṇañcāti ubhayampi appavattikaraṇena ca amanasikaraṇena ca samatikkamitvāva yasmā idaṃ ākiñcaññāyatanam upasampajja vihātabbam, tasmā ubhayampetamekajjham katvā “viññāṇañcāyatanam samatikkammā”ti idaṃ vuttanti veditabbam. **Natthi kiñcīti** natthi natthi, suññaṃ suññaṃ, vivittaṃ vivittanti evaṃ manasikarontoti vuttaṃ hoti.

Ākiñcaññāyatanaṃ samatikkammāti etthāpi pubbe vuttanayeneva jhānampi ākiñcaññāyatanaṃ ārammaṇampi. Ārammaṇampi hi pubbe vuttanayeneva ākiñcaññāna tvaṃ tatiyassa āruppajjhānassa ārammaṇattā adhiṭṭhānaṭṭhena āyatanañcāti ākiñcaññāyatanaṃ, tathā ākiñcaññāna tvaṃ tasseeva jhānassa sañjātihetuttā sañjātidesaṭṭhena āyatanañcātipi ākiñcaññāyatanaṃ. Evameva jhānañca ārammaṇañcāti ubhayampi appavattikaraṇena ca amanasikaraṇena ca samatikkamitvāva yasmā idaṃ nevasaññānāsaññāyatanaṃ upasampajja vihātabbaṃ, tasmā ubhayampetamekajjhaṃ katvā “ākiñcaññāyatanaṃ samatikkammā”ti idaṃ vuttanti veditabbaṃ. Saññāvedayitanirodhakathā heṭṭhā kathitāva.

“Rūpī rūpāni passatī”ti-ādikā satta vimokkhā paccanīkadhammehi suṭṭhu vimuccanaṭṭhena ārammaṇe abhirativasena suṭṭhu muccanaṭṭhena ca vimokkhā, nirodhasamāpatti pana cittacetasihehi vimuttaṭṭhena vimokkho. Samāpattisamāpannasamaye vimutto hoti, vuṭṭhitasamaye avimutto hotīti **samayavimokkho**. Samucchedavimuttivasena accantavimuttattā ariyamaggā, paṭippassaddhivimuttivasena accantavimuttattā sāmāññaphalāni, nissaraṇavimuttivasena accantavimuttattā nibbānaṃ **asamayavimokkho**. Tathā **sāmayikāsāmayikavimokkhā**.

Pamādaṃ āgamma parihāyatīti **kuppo**. Tathā na parihāyatīti **akuppo**. Lokāya saṃvattatīti **lokiyo**. Ariyamaggā lokaṃ uttarantīti **lokuttarā**, sāmāññaphalāni nibbānañca lokato uttiṇṇatīti lokuttarā. Ādittaṃ ayogulaṃ makkhikā viya tejussadaṃ lokuttaraṃ dhammaṃ āsavā nālambantīti **anāsavo**. Rūpappaṭisaññūttotī rūpajjhānāni. Arūpappaṭisaññūttotī arūpasamāpattiyo. Taṇhāya ālambito **paṇihito**. Anālambito **appaṇihito**. Maggaphalāni ekārammaṇattā ekaniṭṭhattā ca **ekattavimokkho**, nibbānaṃ adutiyaṭṭā **ekattavimokkho**, ārammaṇanānattā vipākanānattā ca **nānattavimokkho**.

214. **Siyā**ti bhaveyya, dasa hontīti ca eko hotīti ca bhaveyyatīti attho. “Siyā”ti ca etaṃ vidhivacanāṃ, na pucchāvacanāṃ. **Vatthuvasenā**ti niccasaññādidasa vatthuvaseṇa dasa honti. **Pariyāyenā**ti

vimuccanapariyāyena eko hoti. **Siyāti kathaṇca siyāti** yaṃ vā siyāti vihitam, tam katham siyāti pucchati. **Aniccānupassanañāṇanti** samāsapadam. Aniccānupassanañāṇanti vā pāṭho. Tathā sesesupi. **Niccato saññāyāti** niccato pavattāya saññāya, “niccan”ti pavattāya saññāyāti attho. Esa nayo **sukhato attato nimittato saññāyāti** etthāpi. **Nimittatoti** ca niccanimittato. **Nandiyā saññāyāti** nandivasena pavattāya saññāya, nandisampayuttāya saññāyāti attho. Esa nayo **rāgato samudayato ādānato paṇidhito abhinivesato saññāyāti** etthāpi. Yasmā pana khayavayavipariṇāmānupassanā tisso aniccānupassanādīnam balavabhāvāya balavapaccayabhūtā bhaṅgānupassanāvisesā. Bhaṅgadassanena hi aniccānupassanā balavati hoti. Aniccānupassanāya ca balavatiyā jātāya “yadaniccaṃ tam dukkham, yaṃ dukkham tadanattā”ti¹ dukkhānattānupassanāpi balavatiyo honti. Tasmā aniccānupassanādīsu vuttāsu tāpi tisso vuttāva honti. Yasmā ca suññatānupassanā² “abhinivesato saññāya muccatī”tivacaneneva sārādānābhinivesasammohābhinivesa-ālayābhinivesasaññogābhinivesato saññāya muccatīti vuttameva hoti, abhinivesābhāveneva appaṭisaṅkhāto saññāya muccatīti vuttameva hoti, tasmā adhipaññādhammavipassanādayo pañcapi anupassanā na vuttāti veditabbā. Evaṃ aṭṭhārasasu mahāvipassanāsu etā aṭṭha anupassanā avatvā daseva anupassanā vuttāti veditabbā.

215. **Aniccānupassanā yathābhūtaṃ ñāṇanti** aniccānupassanāyeva yathābhūtañāṇam. Ubhayampi paccattavacanam. **Yathābhūtañāṇanti** ñāṇattho vutto. Evaṃ sesesupi. **Sammohā aññāṇāti** sammohabhūtā aññāṇā. **Muccatīti** vimokkhattho vutto.

216. **Aniccānupassanā anuttaram sītibhāvañāṇanti** ettha sāsaneveva sabbhāvato uttamaṭṭhena anuttaram, anuttarassa paccayattā vā anuttaram, sītibhāvo eva ñāṇam sītibhāvañāṇam. Tam aniccānupassanāsaṅkhātam anuttaram sītibhāvañāṇam. “Chahi bhikkhave dhammehi samannāgato bhikkhu

1. Saṃ 2. 19 piṭṭhe.

2. Suññatānupassanāya (Ka)

bhabbo anuttaram sītibhāvaṃ sacchikātun”ti¹ ettha nibbānaṃ anuttaro sītibhāvo nāma. Idha pana vipassanā anuttaro sītibhāvo. **Niccato santāpapariḷāhadarathā muccatīti** etthāpi “niccan”ti pavattakilesā eva idha cāmutra ca santāpanaṭṭhena santāpo, paridahanaṭṭhena pariḷāho, uṇhaṭṭhena darathoti vuccanti.

217. **Nekkhammaṃ jhāyatīti jhānanti**-ādayo heṭṭhā vuttatthā. Nekkhammādīni cettha aṭṭha samāpattiyo ca nibbedhabhāgiyāneva.

218. **Anupādā cittassa vimokkhoti** idha vipassanāyeva. “Etadatthā kathā, etadatthā mantanā, yadidaṃ anupādā cittassa vimokkho”ti² ettha pana nibbānaṃ anupādā cittassa vimokkho. **Katihupādānehi**ti katihi upādānehi. **Katamā ekupādānāti** katamato ekupādānato. **Idaṃ ekupādānāti** ito ekato upādānato. **Idanti** pubbañāṇapekkhaṃ vā. Upādānato muccanesu yasmā ādito saṅkhārānaṃ udayabbayaṃ passitvā passitvā aniccānupassanāya vipassati, pacchā saṅkhārānaṃ bhaṅgameva passitvā animittānupassanāya vipassati. Aniccānupassanāvisesoyeva hi animittānupassanā. Saṅkhārānaṃ udayabbayadassanena ca bhaṅgadassanena ca attābhāvo pākaṭo hoti. Tena diṭṭhupādānassa ca attavādupādānassa ca pahānaṃ hoti. Diṭṭhippahāneneva ca “sīlabbatena attā sujjhātī”ti dassanassa abhāvato sīlabbatupādānassa pahānaṃ hoti. Yasmā ca anattānupassanāya ujukameva attābhāvaṃ passati, anattānupassanāvisesoyeva ca suññatānupassanā, tasmā imāni cattāri ñāṇāni diṭṭhupādānādīhi tīhi upādānehi muccanti. Dukkhanupassanādīnaṃyeva pana catassannaṃ taṇhāya ujuvipaccanīkattā aniccānupassanādīnaṃ catassannaṃ³ kāmupādānato muccanaṃ na vuttaṃ. Yasmā ādito dukkhanupassanāya “saṅkhārā dukkhā”ti passato pacchā appaṇihitānupassanāya ca “saṅkhārā dukkhā”ti passato saṅkhārānaṃ patthanā pahīyati. Dukkhanupassanāvisesoyeva hi appaṇihitānupassanā. Yasmā ca saṅkhāresu nibbidānupassanāya nibbindantassa

1. Am 2. 379 piṭṭhe.

2. Vi 5. 289; Am 1. 199 piṭṭhesu.

3. Tissannaṃ (Sī)

virāgānupassanāya virajjantassa saṅkhārānaṃ patthanā pahīyati, tasmā imāni cattāri ñāṇāni kāmupādānato muccanti. Yasmā nirodhānupassanāya kilese nirodheti, paṭinissaggānupassanāya kilese pariccajati, tasmā imāni dve ñāṇāni catūhi upādānehi muccantīti evaṃ sabhāvanānattena ca ākāraṇānattena ca aṭṭhasaṭṭhi vimokkhā niddiṭṭhā.

219. Idāni ādito uddiṭṭhānaṃ tiṇṇaṃ vimokkhānaṃ mukhāni dassetvā vimokkhamukhapubbaṅgamaṃ indriyavisesaṃ puggalavisesaṇca dassetukāmo **tīṇi kho panimānīti**-ādimāha. Tattha **vimokkhamukhānīti** tiṇṇaṃ vimokkhānaṃ mukhāni. **Lokaniyyānāya saṃvattantīti** tedhātukalokato niyyānāya niggamanāya saṃvattanti. **Sabbasaṅkhāre paricchedaparivaṭumato samanupassanatāyāti** sabbesaṃ saṅkhārānaṃ udayabbayavasena paricchedato ceva parivaṭumato ca samanupassanatāya. Lokaniyyānaṃ hotīti pāṭhaseso. Aniccānupassanā hi udayato pubbe saṅkhārā natthīti paricchinditvā tesāṃ gatim samannesamānā vayato paraṃ na gacchanti, ettheva antaradhāyantīti parivaṭumato pariyantato samanupassati. Sabbasaṅkhārā hi udayena pubbantaparicchinnā, vayena aparantaparicchinnā. **Animittāya ca dhātuyā cittasampakkhandanatāyāti** vipassanākkhaṇepi nibbānaninnatāya animittākārena upaṭṭhānato animittasaṅkhātāya nibbānadhātuyā cittaṭṭhapassanatāya ca lokaniyyānaṃ hoti. **Manosamuttejanatāyāti** cittasaṃvejanatāya. Dukkhānupassanāya hi saṅkhāresu cittaṃ saṃvijjati. **Appaṇihitāya ca dhātuyāti** vipassanākkhaṇepi nibbānaninnatāya appaṇi hitākārena upaṭṭhānato appaṇihitasaṅkhātāya nibbānadhātuyā. **Sabbadhammeti** nibbānassa avipassanupagattepi anattasabhāvasabbhāvato “sabbasaṅkhāre”ti avatvā “sabbadhamme”ti vuttaṃ. **Parato samanupassanatāyāti** paccayāyattattā avasatāya avidheyyatāya ca “nāhaṃ na mamaṃ”ti evaṃ anattato samanupassanatāya. **Suññatāya ca dhātuyāti** vipassanākkhaṇepi nibbānaninnatāya suññatākārena upaṭṭhānato suññatasaṅkhātāya nibbānadhātuyā. Iti imāni tīṇi vacanāni aniccadukkhanattānupassanānaṃ vasena vuttāni. Teneva tadanantaraṃ **aniccato manasikarototi**-ādi vuttaṃ. Tattha **khayatoti** khīyanato. **Bhayatoti** sabhayato. **Suññatoti** attarahitato.

Adhimokkhabahulanti aniccānupassanāya “khaṇabhaṅgavasena saṅkhārā bhijjanti”ti saddhāya paṭipannassa paccakkhato khaṇabhaṅgadassanena “saccaṃ vatāha Bhagavā”ti Bhagavati saddhāya saddhābahulaṃ cittaṃ hoti. Atha vā paccuppannānaṃ padesa-saṅkhārānaṃ aniccataṃ passitvā “evaṃ aniccā atītānāgatapaccuppannā sabbe saṅkhārā”ti adhimuccanato adhimokkhabahulaṃ cittaṃ hoti. **Passaddhibahulanti** dukkhānupassanāya cittakkhobhakarāya paṇidhiyā pajahanato cittadarathābhāvena passaddhibahulaṃ cittaṃ hoti. Atha vā dukkhānupassanāya saṃvegajananato saṃviggassa ca yoniso padahanato vikkhepābhāvena passaddhibahulaṃ cittaṃ hoti. **Vedabahulanti** anattānupassanāya bāhirakehi adiṭṭhaṃ gambhīraṃ anattalakkhaṇaṃ passato ñāṇabahulaṃ cittaṃ hoti. Atha vā “sadevakena lokena adiṭṭhaṃ anattalakkhaṇaṃ diṭṭhaṃ”ti tuṭṭhassa tuṭṭhibahulaṃ cittaṃ hoti.

Adhimokkhabahulo saddhindriyaṃ paṭilabhatīti pubbabhāge adhimokkho bahulaṃ pavattamāno bhāvanāpāripūriyā saddhindriyaṃ nāma hoti, taṃ so paṭilabhati nāma. **Passaddhibahulo samādhindriyaṃ paṭilabhatīti** pubbabhāge passaddhibahulassa “passaddhakāyo sukhaṃ vedeti, sukhino cittaṃ samādhiyati”ti¹ vacanato bhāvanāpāripūriyā passaddhipaccayā samādhindriyaṃ hoti, taṃ so paṭilabhati nāma. **Vedabahulo paññindriyaṃ paṭilabhatīti** pubbabhāge vedo bahulaṃ pavattamāno bhāvanāpāripūriyā paññindriyaṃ nāma hoti, taṃ so paṭilabhati nāma.

Ādhipateyyaṃ hotīti chandālike adhipatibhūtepi sakiccanipphādanavasena adhipati hoti padhāno hoti. **Bhāvanāyāti** bhumma-vacanaṃ, uparūpari bhāvanatthāya vā. **Tadanvayā hontīti** taṃ anugāminī taṃ anuvattinī honti. **Sahajātapaccayā hontīti** uppajjamānā ca saha-uppādanabhāvena upakāra-kā honti pakāsassa padīpo viya. **Aññamaññapaccayā hontīti** aññamaññaṃ uppādanupatthambhanabhāvena upakāra-kā honti aññamaññūpatthambhakaṃ tidaṇḍaṃ viya. **Nissayapaccayā hontīti** adhiṭṭhānakārena nissāyātārena ca upakāra-kā honti tarucittakammānaṃ pathavīpaṭādi viya. **Sampayuttapaccayā hontīti** ekavattuka-ekārammaṇa-ekuppāda-ekanirodhasaṅkhātena sampayuttabhāvena upakāra-kā honti.

1. Khu 9. 83; Am 2. 18 piṭṭhādīsu.

220. **Paṭivedhakā**leti maggakkhaṇe saccapaṭivedhakāle. **Paññindriyaṃ ādhipateyyaṃ hotīti** maggakkhaṇe nibbānaṃ ārammaṇaṃ katvā saccadassanakiccakaraṇavasena ca kilesappahānakiccakaraṇavasena ca paññindriyameva jeṭṭhakaṃ hoti. **Paṭivedhāyāti** saccapaṭivijjhanatthāya. **Ekarasāti** vimuttirasena. **Dassanattā**thenāti saccadassanattāthena. **Evam paṭivijjhantopi bhāveti, bhāventopi paṭivijjhatīti** maggakkhaṇe sakimyeva bhāvanāya ca paṭivedhassa ca sabbhāvadassanattamaṃ vuttaṃ. Anattānupassanāya vipassanākkhaṇepi paññindriyasessa ādhipateyyattā “paṭivedhakālepi”ti apisaddo payutto.

221. **Aniccato manasikaroto katamindriyaṃ adhimattaṃ hotīti**-ādi indriyavisesena puggalavisesaṃ dassetuṃ vuttaṃ. Tattha **adhimattanti** adhiakaṃ. Tattha saddhindriyasamādhindriyapaññindriyānaṃ adhimattatā saṅkhārupekkhāya veditabbā. **Saddhāvimuttoti** ettha avisesetvā vuttepi upari visesetvā vuttatā sotāpattimaggaṃ ṭhapetvā sesesu sattaṣu ṭhānesu saddhāvimuttoti vuttaṃ hoti. Saddhāvimutto saddhindriyassa adhimattatā hoti, na saddhindriyassa adhimattatā sabbattha saddhāvimuttotipi vuttaṃ hoti. Sotāpattimaggaṃ saddhindriyassa adhimattatāyeva sesesu samādhindriyapaññindriyādhimattattepi sati saddhāvimuttodayeva nāma hotīti vadanti. **Kāyasakkhī hotīti** aṭṭhasupi ṭhānesu kāyasakkhī nāma hoti. **Diṭṭhippatto hotīti** saddhāvimutte vuttanayeneva veditabbam.

Saddahanto vimuttoti saddhāvimuttoti saddhindriyassa adhimattatā sotāpattimaggaṃ saddahanto catūsupi phalakkhaṇesu vimuttoti saddhāvimuttoti vuttaṃ hoti. Uparimaggaṭṭayakkhaṇe saddhāvimuttattaṃ idāni vakkhati. Sotāpattimaggaṃ pana saddhānusārittaṃ pacchā vakkhati. **Phuṭṭhattā sacchikatoti kāyasakkhīti** sukkhavipassakatte sati upacārajjhānaphassassa rūpārūpajjhānalābhitte sati rūpārūpajjhānaphassassa phuṭṭhattā nibbānaṃ sacchikatoti kāyasakkhī, nāmakāyena vuttappakāre jhānaphasse ca nibbāne ca sakkhīti vuttaṃ hoti. **Diṭṭhattā pattoti diṭṭhippattoti** sotāpattimaggaṃ sampayuttena paññindriyena paṭhamaṃ nibbānassa diṭṭhattā pacchāsotāpattiphalādivasena nibbānaṃ pattoti diṭṭhippatto, paññindriyasāṅkhātāya

diṭṭhiyā nibbānaṃ pattoti vuttaṃ hoti. Sotāpattimaggaṅgaṇe pana dhammānusārittaṃ pacchā vakkhati. **Saddahanto vimuccatīti saddhāvimuttoti** saddhindriyassa adhimattattā sakadāgāmi-anāgāmi-arahattamaggaṅgaṇesu saddahanto vimuccatīti saddhāvimutto. Ettha vimuccamānopi āsamsāya bhūtavacanavasena “vimutto”ti vutto.

Jhānaphassanti tividdhaṃ jhānaphassaṃ. “Jhānaphassaṃ”ti-ādīni “dukkhā saṅkhārā”ti-ādīni ca paṭhamāṃ vuttaṃ dvayameva visesetvā vuttāni. **Ñātaṃ hotīti**-ādīni heṭṭhā vuttatthāni. Ettha ca jhānalābhī puggalo samādhindriyassa anukūlāya dukkhānupassanāya eva vuṭṭhahitvā maggaphalāni pāpuṇātīti ācariyānaṃ adhippāyo.

Siyāti siyuma, bhaveyyunti attho. “Siyā”ti etaṃ vidhivacanameva. **Tayo puggalāti** vipassanāniyamena indriyaniyamena ca vuttā tayo puggalā. **Vatthuvasenāti** tīsu anupassanāsu ekeka-indriyavatthuvaseṇa. **Pariyāyenāti** teneva pariyāyena. Iminā vārena kiṃ dassitaṃ hoti? Heṭṭhā ekekissā anupassanāya ekekassa indriyassa ādhipaccaṃ yebhuyyavasena vuttanti ca, kadāci tīsupi anupassanāsu ekekasseva indriyassa ādhipaccaṃ hotīti ca dassitaṃ hoti. Atha vā pubbhāgavipassanāṅgaṇe tissannampi anupassanānaṃ sabbhāvato tāsu pubbhāgavipassanāsu tesāṃ tesāṃ indriyānaṃ ādhipaccaṃ apekkhitvā maggaphalakkhaṇesu saddhāvimuttādīni nāmāni hontīti. Evaṃ hi vuccamāne heṭṭhā vuṭṭhānagāminivipassanāya upari ca kato indriyādhipaccapuggalaniyamo sukatoyeva niccaloyeva ca hoti. Anantaravāre **siyāti aññoyevāti** evaṃ¹ siyāti attho. Ettha pubbe vuttoyeva niyamo.

Idāni maggaphalavasena puggalavisesaṃ vibhajitvā dassetuṃ **aniccato manasikaroto -pa- sotāpattimaggaṃ paṭilabhatīti**-ādimāha. Tattha saddhaṃ anussarati anugacchati, saddhāya vā nibbānaṃ anussarati anugacchatīti **saddhānusāri. Sacchikatanti** paccakkhakataṃ. **Arahattanti** arahattaphalaṃ. Paññāsaṅkhātāṃ dhammaṃ anussarati, tena vā dhammena nibbānaṃ anussaratīti **dhammānusāri**.

1. Etaṃ (Ka)

222. Puna aparehi pariyāyehi indriyattayavisesena puggalavisesaṃ vaṇṇetukāmo **ye hi kecīti**-ādimāha. Tattha **bhāvitā vāti** atīte bhāvayimsu vā. **Bhāventi vāti** paccuppanne. **Bhāvissanti vāti** anāgate. **Adhigatā vāti**-ādi ekekantikaṃ purimassa purimassa atthavivaraṇatthaṃ vuttaṃ. **Phassitā vāti** ñānaphusanāya phusimsu vā. **Vasippattāti** issarabhāvaṃ pattā. **Pāramippattāti** vosānaṃ pattā. **Vesārajappattāti** visāradabhāvaṃ pattā. Sabbattha saddhāvimuttādayo heṭṭhā vuttakkhaṇesuyeva, satipaṭṭhānādayo maggakkhaṇeyeva. **Aṭṭha vimokkheti** “rūpī rūpāni passatī”ti-ādike¹ paṭisambhidāmaggappattiyā eva pattā.

Tisso sikkhāti adhisīlasikkhā adhicittasikkhā adhipaññāsikkhā maggappattā eva sikkhamānā. **Dukkhaṃ parijānantīti**-ādīni maggakkhaṇeyeva. **Pariññāpaṭivedhaṃ paṭivijjhatīti** pariññāpaṭivedhena paṭivijjhati, pariññāya paṭivijjhitabbanti vā pariññāpaṭivedhaṃ. Evaṃ sesesupi. Sabbadhammādīhi visesetvā **abhiññāpaṭivedhā**dayo vuttā. **Sacchikiriyaṭpaṭivedho** pana maggakkhaṇeyeva nibbānapaccavekkhaṇaṇāpasiddhivasena veditabboti. Evamidha pañca ariyapuggalā niddiṭṭhā honti, ubhatobhāgavimutto ca paññāvimutto cāti ime dve aniddiṭṭhā. Aññattha² pana “yo pana dukkhato manasikaronto passaddhibahulo samādhindriyaṃ paṭilabhati, so sabbattha kāyasakkhī nāma hoti, arūpajjhānaṃ pana patvā aggaphalaṃ³ patto ubhatobhāgavimutto nāma hoti. Yo pana anattato manasikaronto vedabahulo paññindriyaṃ paṭilabhati, sotāpattimaggakkhaṇe dhammānusārī hoti, chasu ṭhānesu diṭṭhippatto, aggaphale paññāvimutto”ti vuttaṃ. Te idha kāyasakkhidiṭṭhippattehiyeva saṅgahitā. Atthato pana arūpajjhānena ceva ariyamaggena cāti ubhatobhāgena vimuttoti ubhatobhāgavimutto. Pajānanto vimuttoti paññāvimuttoti. Ettāvata indriyapuggalavisesā niddiṭṭhā honti.

223-226. Idāni vimokkhaṇapubbaṅgamameva vimokkhavisesaṃ puggalavisesaṇca dassetukāmo **aniccato manasikarototi**-ādimāha. Tattha **dve vimokkhāti** appaṇihitasuññatavimokkhā. Aniccānupassanāgamanavasena hi animittavimokkhoti laddhanāmo maggo rāgadosamohaṇidhīnaṃ

1. Khu 9. 231; Abhi 1. 65 piṭṭhesu. 2. Visuddhi 2. 297 piṭṭhe. 3. Maggaphalaṃ (Sī)

abhāvā saguṇato ca tesāṃyeva paṇidhīnaṃ abhāvā appaṇihitanti laddhanāmaṃ nibbānaṃ ārammaṇaṃ karotīti ārammaṇato ca appaṇihitavimokkhoti nāmaṃpi labhati. Tathā rāgadosamohehi suññattā saguṇato ca rāgādīhiyeva suññattā suññatanti laddhanāmaṃ nibbānaṃ ārammaṇaṃ karotīti ārammaṇato ca suññatavimokkhoti nāmaṃpi labhati. Tasmā te dve vimokkhā animittavimokkhanvayā nāma honti. Animittamaggato anaññepi aṭṭhannaṃ maggaṅgānaṃ ekekassa maggaṅgassa vasena sahaṇāṭadipaccayā ca hontīti veditabbā. Puna **dve vimokkhāti** suññatānimittavimokkhā. Dukkhanupassanāgamanavasena hi appaṇihitavimokkhoti laddhanāmo maggo rūpanimittādīnaṃ rāganimittādīnaṃ niccanimittādīnaṃ abhāvā saguṇato ca tesāṃyeva nimittānaṃ abhāvā animittasaṅkhātānaṃ nibbānaṃ ārammaṇaṃ karotīti ārammaṇato ca animittavimokkhoti nāmaṃpi labhati. Sesaṃ vuttanayeneva yojetabbaṃ. Puna **dve vimokkhāti** animitta-appaṇihitavimokkhā. Yojanā panettha vuttanayā eva.

Paṭivedhakāletī indriyānaṃ vuttakkameneva vuttaṃ. Maggakkhaṇaṃ pana muñcitvā vipassanākkhaṇe vimokkho nāma natthi. Paṭhamāṃ vuttoyevapana maggavimokkho “paṭivedhakāle”tivacanena visesetvā dassito. “Yo cāyaṃ puggalo saddhāvimutto”ti-ādikā dve vārā ca “aniccato manasikaronto sotāpattimaggāṃ paṭilabhatī”ti-ādiko vāro ca saṅkhitto, vimokkhavasena pana yojetvā vitthārato veditabbo. **Ye hi keci nekkhammanti**-ādiko vāro vuttanayeneva veditabboti. Ettāvatā vimokkhapuggalavisesā niddiṭṭhā hontīti.

227. Puna vimokkhamukhāni ca vimokkhe ca anekadhā niddisitukāmo **aniccato manasikarontoti**-ādimāha. Tattha **yathābhūtanti** yathāsabhāvena. **Jānātīti** ñāṇena jānāti. **Passatīti** teneva ñāṇena cakkhunā viya passati. **Tadanvayenāti** tadanugamanena, tassa paccakkhato ñāṇena diṭṭhassa anugamanenāti¹ attho. **Kaṅkhā pahīyatīti** aniccānupassanāya niccāniccakaṅkhā, itarāhi itarakaṅkhā. **Nimittanti** santatighanavinibbhogena niccasaññāya pahīnattā ārammaṇabhūtaṃ saṅkhāranimittaṃ yathābhūtaṃ jānāti. **Tena vuccati sammādassananti** tena yathābhūtajānanena taṃ ñāṇaṃ

1. Anumānenāti (Ka)

“sammāḍassanan”ti vuccati. **Pavattanti** dukkhappattākāre sukhasaññaṃ ugghāṭetvā sukhasaññāya pahānena paṇidhisāṅkhātāya taṇhāya pahīnattā sukhasammataṃpi vipākapavattaṃ yathābhūtaṃ jānāti. **Nimittaṇca pavattaṇcā**ti nānādhātumanasikārasambhavena samūhaghanavinibbhogena ubhayathāpi attasaññāya pahīnattā saṅkhāranimittaṇca vipākapavattaṇca yathābhūtaṃ jānāti. **Yaṇca yathābhūtaṃ ñāṇanti**-ādittayaṃ idāni vuttameva, na aññaṃ. **Bhayato upaṭṭhāti**ti niccasukha-attābhāvadassanato yathākkamaṃ taṃ taṃ bhayato upaṭṭhāti. **Yāca bhayatupaṭṭhāne paññāti**¹ ādinā “udayabbayānupassanāññaṃ bhaṅgānupassanāññaṃ bhayatupaṭṭhānaññaṃ ādinavānupassanāññaṃ nibbidānupassanāññaṃ muñcitukamyatāññaṃ paṭisaṅkhānupassanāññaṃ saṅkhārupekkhāññaṃ anulomaññaṇaṃ”ti vuttesu paṭipadāññaḍassanavisuddhisāṅkhātesu navasu vipassanāññaṇesu bhayatupaṭṭhānasambandhena avatthābhedenā bhinnāni ekaṭṭhāni tīṇi ñāṇāni vuttāni, na sesāni.

Puna tīsu anupassanāsu ante ṭhitāya anantarāya anattānupassanāya sambandhena tāya saha suññatānupassanāya ekaṭṭhataṃ dassetuṃ **yā ca anattānupassanā yā ca suññatānupassanā**ti-ādimāha. Imāni hi dve ñāṇāni atthato ekameva, avatthābhedenā pana bhinnāni. Yathā ca imāni, tathā aniccānupassanā ca animittānupassanā ca atthato ekameva ñāṇaṃ, dukkhānupassanā ca appaṇihitānupassanā ca atthato ekameva ñāṇaṃ, kevalaṃ avatthābhedenēva bhinnāni.

Anattānupassanāsuññatānupassanānaṇca ekaṭṭhatāya vuttāya tesāṃ dvinnāṃ dvinnampi ñāṇaṃ ekalakkaṇattā ekaṭṭhatā vuttāva hotīti. **Nimittaṃ paṭisaṅkhā ñāṇaṃ uppajjati**ti “saṅkhāranimittaṃ addhuvāṃ tāvakālikan”ti aniccalakkhaṇavasena jānitvā ñāṇaṃ uppajjati. Kāmaṇca na paṭhamāṃ jānitvā pacchā ñāṇaṃ uppajjati, vohāravasena pana “manaṇca paṭicca dhamme ca uppajjati manoviññāṇaṃ”ti-ādīni² viya evaṃ vuccati. Saddasatthavidūpi ca “ādiccaṃ pāpuṇitvā tamo vigacchatī”ti-ādīsu viya samānakālepi imaṃ padaṃ icchanti. Ekattanayena vā purimaṇca pacchimaṇca ekaṃ katvā evaṃ vuttanti veditabbaṃ. Iminā nayena itarasmimpi padadvaye attho veditabbo. **Muñcitukamyatā**dināṃ tiṇṇaṃ ñāṇaṃ ekaṭṭhatā heṭṭhā vuttanayā eva.

1. Yaṇca bhayatupaṭṭhāne ñāṇanti (Si) 2. Saṃ 2. 261; Ma 1. 326; Ma 3. 328 piṭṭhādīsu.

Nimittā cittaṃ vuṭṭhātīti saṅkhāranimittē dosadassanena tattha anallinatāya saṅkhāranimittā cittaṃ vuṭṭhātī nāma. **Animittē cittaṃ pakkhandatī**ti saṅkhāranimittapaṭipakkhena animittasaṅkhātē nibbāne tanninnatāya cittaṃ pavisati. Sesānupassanādvayepi iminā nayena attho veditabbo. **Nirodhe nibbānadhātuyāti**¹ idha vutteneva paṭhamānupassanādvayampi vuttameva hoti. Nirodhetipi pāṭho. **Bahiddhāvūṭṭhānavivaṭṭane paññāti** vuṭṭhānasambandhena gotrabhuññaṃ vuttaṃ. **Gotrabhū dhammāti** gotrabhuññaṃeva. Itarathā hi ekaṭṭhatā na yujjati. “Asaṅkhatā dhammā, appaccayā dhammā”ti-ādīsu² viya vā catummaggavasena vā bahuvacanaṃ katanti veditabbaṃ. Yasmā vimokkhoti maggo, maggo ca dubhatovuṭṭhāno, tasmā tena sambandhena **yā ca dubhatovuṭṭhānavivaṭṭane paññāti**-ādi vuttaṃ.

228. Puna vimokkhānaṃ nānākkhaṇānaṃ ekakkhaṇapariyāyaṃ dassetukāmo **katihākārehi**ti-ādimāha. Tattha **ādhipateyyaṭṭhenāti** jeṭṭhakaṭṭhena. **Adhiṭṭhānaṭṭhenāti** paṭiṭṭhānaṭṭhena. **Abhinīhāraṭṭhenāti** vipassanāvīthito nīharaṇaṭṭhena¹. **Niyyānaṭṭhenāti** nibbānupagamanaṭṭhena. **Aniccato manasikarototi** vuṭṭhānagāminivipassanākkhaṇeaya. **Animitto vimokkhoti** maggakkhaṇeaya. Esa nayo sesesu. **Cittaṃ adhiṭṭhātī**ti cittaṃ adhikaṃ katvā ṭhātī, cittaṃ paṭiṭṭhāpetīti adhippāyo. **Cittaṃ abhinīharatī**ti vipassanāvīthito⁴ cittaṃ nīharati. **Nirodhaṃ nibbānaṃ niyyātī**ti nirodhasaṅkhātāṃ nibbānaṃ upagacchatīti evaṃ ākāraṇānattato catudhā nānākkhaṇatā dassitā.

Ekakkhaṇatāya **samodhānaṭṭhenāti** ekajjhaṃ samosaraṇaṭṭhena. **Adhigamaṇaṭṭhenāti** vindanaṭṭhena. **Paṭilābhaṭṭhenāti** pāpuṇaṇaṭṭhena. **Paṭivedhaṭṭhenāti** ñāṇena paṭivijjhaṇaṭṭhena. **Sacchikiriyāṭṭhenāti** paccakkhakaṇaṇaṭṭhena. **Phassanaṭṭhenāti**⁵ ñāṇaphusaṇāya phusaṇaṭṭhena. **Abhisamayaṭṭhenāti** abhimukhaṃ samāgamaṇaṭṭhena. Ettha “samodhānaṭṭhenā”ti mūlapadaṃ, sesāni adhigamavevacanāni. Tasmāyeva hi sabbesaṃ ekato vissajjanaṃ kataṃ. **Nimittā muccatī**ti niccanimittato muccati. Iminā vimokkhaṭṭho vutto. **Yato muccatī**ti yato nimittato muccati. **Tattha na paṇidahaṭṭī**ti tasmim

1. Nirodhanibbānadhātuyāti (Sī)

2. Abhi 1. 4 piṭṭhe.

3. Vipassanāvīdhito nīharaṇaṭṭhena (Sī) 4. Vipassanāvīdhito (Sī) 5. Phusaṇaṭṭhenāti (Sī)

nimitte patthanaṃ na karoti. **Yattha na paṇidahatīti** yasmim nimitte na paṇidahati. **Tena suññoti** tena nimittena suñño. **Yena suññoti** yena nimittena suñño. **Tena nimittena animittoti** iminā animittaṭṭho vutto.

Paṇidhiyā muccatīti paṇidhito muccati. “Paṇidhi muccatī”ti pāṭho¹ nissakkatthoyeva. Iminā vimokkhaṭṭho vutto. **Yattha na paṇidahatīti** yasmim dukkhe na paṇidahati. **Tena suññoti** tena dukkhena suñño. **Yena suññoti** yena dukkhanimittena suñño. **Yena nimittenāti** yena dukkhanimittena. **Tattha na paṇidahatīti**-iminā appaṇihitaṭṭho vutto. **Abhinivesā muccatīti**-iminā vimokkhaṭṭho vutto. **Yena suññoti** yena abhinivesanimittena suñño. **Yena nimittenāti** yena abhinivesanimittena. **Yattha na paṇidahati, tena suññoti** yasmim abhinivesanimitte na paṇidahati, tena abhinivesanimittena suñño. Iminā suññataṭṭho vutto.

229. Puna aṭṭhavimokkhādīni niddisitukāmo **atthi vimokkhoti**-ādimāha. Tattha **niccato abhinivesāti**-ādīni saññāvimokkhe vuttanayena veditabbāni. **Sabbābhinivesehīti** vuttappakārehi abhinivesehi. Iti abhinivesamuccanavasena suññatavimokkhā nāma jātā, teyeva niccādinimittamuccanavasena animittavimokkhā, niccanti-ādipaṇidhīhi muccanavasena appaṇihitavimokkhā. Ettha ca **paṇidhi muccatīti** sabbattha nissakkattho veditabbo. Paṇidhiyā muccatīti vā pāṭho. “Sabbapaṇidhīhi muccatī”ti cettha sādhaṇaṃ. Evaṃ tisso anupassanā tadanāvimokkhattā ca samucchedavimokkhassa paccayattā ca pariyāyena vimokkhāti vuttā.

230. **Tattha jātāti** anantare vipassanāvimokkhepi sati imissā kathāya maggavimokkhādhikārattā tasmim maggavimokkhe jātāti vuttaṃ hoti. **Anavajjakusalāti** rāgādivajjavirahitā kusalā. Vicchedaṃ katvā vā pāṭho. **Bodhipakkhiyā dhammāti** “cattāro satipaṭṭhānā cattāro sammappadhānā cattāro iddhipādā pañcindriyāni pañca balāni satta

bojjhaṅgā ariyo aṭṭhaṅgiko maggo”ti¹ vuttā sattatiṃsa bodhipakkhiyadhammā. **Idaṃ mukhanti** idaṃ vuttappakāraṃ dhammajātaṃ ārammaṇato nibbānapavesāya mukhattā mukhaṃ nāmāti vuttam hoti. **Tesaṃ dhammānanti** tesaṃ bodhipakkhiyānaṃ dhammānaṃ. **Idaṃ vimokkhamukhanti** nibbānaṃ vikkhambhanatadaṅgasamuccheda-paṭippassaddhinissaraṇavimokkhesu nissaraṇavimokkhova, “yāvata bhikkhave dhammā saṅkhatā vā asaṅkhatā vā, virāgo tesaṃ dhammānaṃ aggamakkhāyati”ti² vuttattā uttamaṭṭhena mukhañcāti vimokkhamukhaṃ. Vimokkhaṇca taṃ mukhaṇca vimokkhamukhanti kammadhārayasamāsavasena ayameva attho vutto. **Vimokkhañcāti** ettha liṅgavipallāso kato. **Tiṇi akusalamūlānīti** lobhadosamohā. **Tiṇi duccaritānīti** kāyavacīmanoduccaritāni. **Sabbepi akusalā dhammāti** akusalamūlehi sampayuttā duccaritehi sampayuttā ca asampayuttā ca sevitaḍḍhādomanassādīni ṭhapetvā sabbepi akusalā dhammā. **Kusalamūlasucaritāni** vuttapaṭipakkhena veditabbāni. **Sabbepi kusalā dhammāti** vuttanayeneva sampayuttā asampayuttā ca vimokkhassa upanissayabhūtā sabbepi kusalā dhammā. Vivaṭṭakathā heṭṭhā vuttā. Vimokkhavivaṭṭasambandhena panettha sesavivaṭṭāpi vuttā. **Āsevanāti** ādito sevanā. **Bhāvanāti** tasseva vaḍḍhanā. **Bahulīkammanti** tasseva vasippattiyā punappunaṃ karaṇaṃ. Maggassa pana ekakkhaṇeveya kiccaśādhanavasena āsevanādīni veditabbāni. **Paṭilābho vā vipāko vāti** ādīni heṭṭhā vuttatthānevāti.

Saddhammappakāsiniyā Paṭisambhidāmaggaṭṭhakathāya

Vimokkhakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Gatikathāvaṇṇanā

231. Idāni tassā vimokkhupattiyā hetubhūtaṃ hetusampattiṃ dassentena kathitāya gatikathāya apubbatthānuvaṇṇanā. Duhetukapaṭisandhikassāpi hi “natthi jhānaṃ apaññassā”ti³ vacanato jhānampi na uppajjati,

1. Ma 3. 27, 33; Khu 8. 75; Khu 11. 319 piṭṭhādīsu.

2. Khu 1. 254; Aṃ 1. 343 piṭṭhesu.

3. Khu 1. 66 piṭṭhe Dhammapade.

kiṃ pana vimokkho. Tattha **gatisampattiya**ti nirayatiracchāyoni-
 pettivisayamanussadevasaṅkhātāsu pañcasu gatīsu manussadevasaṅkhātāya
 gatisampattiya. Etena purimā tisso gativipattiyo paṭikkhipati. Gatiyā
 sampatti gatisampatti, sugatīti vuttaṃ hoti. **Gatī**ti ca saḥokāsā khandhā.
 Pañcasu ca gatīsu pettivisayaggahaṇeneva asurakāyopi gahito. **Devā**ti cha
 kāmāvacaradevā brahmāno ca. Devaggahaṇena asurāpi saṅgahitā.
Ñāṇasampayutteti ñāṇasampayuttapaṭisandhikkhaṇe. Khaṇopi hi
 ñāṇasampayuttayogena teneva vohārena vuttoti veditabbo. **Katīnaṃ**
hetūnanti alobhādosāmohahetūsu katīnaṃ hetūnaṃ. **Upapattīti** upapajjanaṃ,
 nibbattīti attho.

Yasmā pana suddakulajātāpi tihetukā honti, tasmā te sandhāya
 paṭhamapucchā. Yasmā ca yebhuyyena mahāpuñña tīsu mahāsālakulesu
 jāyanti, tasmā tesāṃ tiṇṇaṃ kulānaṃ vasena tisso pucchā. Pāṭho pana
 saṅkhitto. Mahatī sālā etesanti mahāsālā, mahāgharā¹ mahāvibhavāti attho.
 Atha vā mahā sāro etesanti mahāsārāti vattabbe ra-kārassa la-kāraṃ katvā
 “mahāsālā”ti vuttaṃ. Khattiyā mahāsālā, khattiyesu vā mahāsālāti
khattiyamahāsālā. Sesesupi eseva nayo. Tattha yassa khattiyassa gehe
 pacchimantena koṭisatāṃ dhanāṃ nidhānagataṃ hoti, kahāpaṇānañca vīsati
 ambaṇāni divasaṃ valaṇṇe nikkhamanti, ayaṃ **khattiyamahāsālo** nāma.
 Yassa brāhmaṇassa gehe pacchimantena asītikoṭidhanāṃ nidhānagataṃ hoti,
 kahāpaṇānañca dasa ambaṇāni divasaṃ valaṇṇe nikkhamanti, ayaṃ
brāhmaṇamahāsālo nāma. Yassa gahapatissa gehe pacchimantena
 cattālīsakoṭidhanāṃ nidhānagataṃ hoti, kahāpaṇānañca pañca ambaṇāni
 divasaṃ valaṇṇe nikkhamanti, ayaṃ **gahapatimahāsālo** nāma.

Rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānañca ekantatihetukattā “ñāṇasampayutte”ti
 na vuttaṃ, manussesu pana duhetukāhetukānañca sabbhāvato, kāmāvacaresu
 devesu duhetukānañca sabbhāvato sesesu “ñāṇasampayutte”ti vuttaṃ. Ettha
 ca kāmāvacaradevā pañcakāmaguṇaratiyā kīlanti, sarīrajutiyā ca jotantīti
devā, rūpāvacarabrahmāno jhānaratiyā

1. Mahāsārā (Sī)

kīḷanti, sarīrajutiyā ca jotantīti devā, arūpāvacarabrahmāno jhānaratiyā kīḷanti, ñāṇajutiyā ca jotantīti devā.

232. **Kusalakammassa javanakkhaṇeti** atītajātiyā idha tihetukapaṭisandhijanakassa tihetukāmāvarakusalakammassa ca javanavīthiyāṃ punappunāṃ uppattivaseṇa sattavāraṃ javanakkhaṇe, pavattanakāleti atho. **Tayo hetū kusalāti** alobho kusalahetu adoso kusalahetu amoho kusalahetu. **Gasmim khāṇe jātacetanāyāti** tasmim vuttakkhaṇe ya jātāya kusalacetanāya. **Sahajātapaccayā hontīti** uppajjamānā ca saha-uppādanabhāveṇa upakārakā honti. **Tena vuccatīti** tena sahajātapaccayabhāveṇeva vuccatīti. **Kusalamūlapaccayāpi saṅkhārāti** ekacittakkhaṇikapaccayākāranayena vuttaṃ. “Saṅkhārā”ti ca bahuvacanena tattha saṅkhārakkhandhasaṅgahitā sabbe cetasikā gahitāti vedittabbaṃ. Apisaddena saṅkhārapaccayāpi kusalamūlānītipi vuttaṃ hoti.

Nikantikkhāṇeti attano vipākāṃ dātuṃ paccupaṭṭhitakamme vā tathā paccupaṭṭhitakammena upaṭṭhāpīte kammanimutte vā gatinimutte vā uppajjamānānaṃ nikantikkhāṇe. **Nikantīti** nikāmanā patthanā. Āsannamaraṇassa hi mohena ākulacittattā avīcijālāyapi nikanti uppajjati, kim pana sesesu nimittesu. **Dve hetūti** lobho akusalahetu moho akusalahetu. Bhavanikanti pana paṭisandhi-anantaraṃ pavattabhavaṅgavīthito vuṭṭhitamattasseva attano khandhasantānaṃ ārabba sabbesampi uppajjati. “Yassa vā pana yattha akusalā dhammā na uppajjittha, tassa tattha kusalā dhammā na uppajjitthāti āmantā”ti evamādi¹ idameva sandhāya vuttaṃ. **Tasmim khāṇe jātacetanāyāti** akusalacetanāya.

Paṭisandhikkhaṇeti tena kammena gahitapaṭisandhikkhaṇe. **Tayo hetūti** alobho abyākatahetu adoso abyākatahetu amoho abyākatahetu. **Tasmim khāṇe jātacetanāyāti** vipākābyākatacetanaṃ. **Nāmarūpapaccayāpi viññāṇanti** ettha tasmim paṭisandhikkhaṇe tayo vipākahetū sesacetasikā ca nāmaṃ, hadayavatthu rūpaṃ.

1. Abhi 7. 15 piṭṭhe Dhammayamake.

Tato nāmarūpapaccayatopi paṭisandhiviññāṇaṃ pavattati. **Viññāṇapaccayāpi nāmarūpanti** etthāpi nāmaṃ vuttappakārameva, rūpaṃ pana idha sahetukamanussapaṭisandhiyā adhippetattā gabbhaseyyakānaṃ vatthudasakaṃ kāyadasakaṃ bhāvadasakanti samatiṃsa rūpāni, saṃsedajānaṃ opapātikānaṃca paripuṇṇāyatanānaṃ cakkhudasakaṃ sotadasakaṃ ghānadasakaṃ jivhādasakaṃcāti samasattati rūpāni. Taṃ vuttappakāraṃ nāmarūpaṃ paṭisandhikkhaṇe paṭisandhiviññāṇapaccayā pavattati.

Pañcakkhandhāti ettha paṭisandhicittena paṭisandhikkhaṇe labbhamānāni rūpāni rūpakkhando, saha-jātā vedanā vedanākkhandho, saññā saññākkhandho, sesacetasikā saṅkhārakkhandho, paṭisandhicittam viññāṇakkhandho. **Sahajātapaccayā hontī**ti cattāro arūpino khandhā aññamaññaṃ saha-jātapaccayā honti, rūpakkhando cattāro mahābhūtā aññamaññaṃ saha-jātapaccayā honti, arūpino khandhā ca hadayarūpaṇca aññamaññaṃ saha-jātapaccayā honti, mahābhūtāpi upādārūpānaṃ saha-jātapaccayā honti. **Aññamaññapaccayā hontī**ti aññamaññaṃ uppādanupatthambhanabhāvena upakārakā honti, cattāro arūpino khandhā ca aññamaññapaccayā honti, cattāro mahābhūtā aññamaññapaccayā honti. **Nissayapaccayā hontī**ti adhiṭṭhānakārena nissayākārena ca upakārakā honti, cattāro arūpino khandhā ca aññamaññaṃ nissayapaccayā hontīti saha-jātā viya vitthāretabbā. **Vippayuttapaccayā hontī**ti ekavattukādibhāvānupagamanena vipayuttabhāvena upakārakā honti, arūpino khandhā paṭisandhirūpānaṃ vippayuttapaccayā honti, hadayarūpaṃ arūpīnaṃ khandhānaṃ vippayuttapaccayo hoti. “Pañcakkhandhā”ti hettha evaṃ yathālābhavasena vuttaṃ.

Cattāro mahābhūtāti ettha tayo paccayā paṭhamam vuttāyeva. **Tayo jīvitasāṅkhārā**ti āyu ca usmā ca viññāṇaṃca. **Āyū**ti rūpajīvitindriyaṃ arūpajīvitindriyaṃca. **Usmā**ti tejodhātu. **Viññāṇanti** paṭisandhiviññāṇaṃ. Etāni hi uparūpari jīvitasāṅkhāraṃ saṅkharonti pavattentīti jīvitasāṅkhārā. **Sahajātapaccayā hontī**ti arūpajīvitindriyaṃ paṭisandhiviññāṇaṃca sampayuttakānaṃ khandhānaṃca hadayarūpassa ca aññamaññasaha-jātapaccayā honti, tejodhātu tiṇṇam mahābhūtānaṃ aññamaññasaha-jātapaccayo hoti, upādārūpānaṃ saha-jātapaccayova,

rūpajīvitindriyaṃ sahaajātarūpānaṃ pariyāyena sahaajātapaccayo hotīti veditabbaṃ. **Aññamaññapaccayā honti, nissayapaccayā hontīti** dvayaṃ arūpajīvitindriyaṃ paṭisandhiviññāṇaṃ sampayuttakhandhānaṃ aññamaññapaccayā honti. Aññamaññanissayapaccayā hontīti vuttanayeneva yojetvā veditabbaṃ. **Vippayuttapaccayā hontīti** arūpajīvitindriyaṃ paṭisandhiviññāṇaṃ paṭisandhirūpānaṃ vippayuttapaccayā honti. Rūpajīvitindriyaṃ pana aññamaññanissayavippayuttapaccayatte na yujjati. Tasmā “tayo jīvitasāṅkhārā”ti yathālābhavasena vuttaṃ. Nāmaṇca rūpaṇca vuttanayeneva catupaccayatte yojetabbaṃ. **Cuddasa dhammāti** pañcakkhandhā, cattāro mahābhūtā, tayo jīvitasāṅkhārā, nāmaṇca rūpaṇcāti evaṃ gaṇanāvasena cuddasa dhammā. Tesaṇca upari aññesaṇca sahaajātādipaccayabhāvo vuttanayo eva. **Sampayuttapaccayā hontīti** puna ekavattthuka-ekārammaṇa-ekuppāda-ekanirodhasāṅkhātena sampayuttabhāvena upakārakā honti.

Pañcindriyānīti saddhindriyādīni. **Nāmaṇcāti** idha vedanādayo tayo khandhā. **Viññāṇaṇcāti** paṭisandhiviññāṇaṃ. Puna **cuddasa dhammāti** cattāro khandhā, pañcindriyāni, tayo hetū, nāmaṇca viññāṇaṇcāti evaṃ gaṇanāvasena cuddasa dhammā. **Aṭṭhavīsati dhammāti** purimā ca cuddasa, ime ca cuddasāti aṭṭhavīsati. Idha rūpassāpi pavitṭhattā sampayuttapaccayaṃ apanetvā vippayuttapaccayo vutto.

Evaṃ paṭisandhikkhaṇe vijjamānassa tassa tassa paccayuppannassa dhammassa taṃ taṃ paccayabhedaṃ dassetvā paṭhamāṃ niddiṭṭhe hetū nigametvā dassento **imesaṃ aṭṭhannaṃ hetūnaṃ paccayā upapatti hotīti** āha. Kammāyūhanakkhaṇe tayo kusalahetū, nikantikkhaṇe dve akusalahetū, paṭisandhikkhaṇe tayo abyākatahetūti evaṃ aṭṭha hetū. Tattha tayo kusalahetū, dve akusalahetū ca idha paṭisandhikkhaṇe pavattiyā upanissayapaccayā honti. Tayo abyākatahetū yathāyogaṃ hetupaccayasahaajātapaccayavasena paccayā honti. Sesavāresupi eseva nayo.

Arūpāvacarānaṃ pana rūpābhāvā **nāmapaccayāpi viññāṇaṃ, viññāṇapaccayāpi nāmaṇti** vuttaṃ. Rūpamissakacuddasakopi ca parihīno. Tassa parihīnattā “aṭṭhavīsati dhammā”ti vāro ca na labbhati.

233. Idāni vimokkhassa paccayabhūtaṃ tihetukapaṭisandhiṃ dassetvā teneva sambandhena duhetukapaṭisandhivisesaṇca dassetukāmo **gatisampattiyaṃ nāṇavippayutteti**-ādimāha. **Kusalakammasa javanakkhaṇeti** atītajātiyaṃ idha paṭisandhijanakassa duhetukakusalakammasa vuttanayeneva javanakkhaṇe. **Dve hetūti** nāṇavippayuttattā alobho kusalahetu adoso kusalahetu. Dve abyākatahetūpi alobhādosāyeva.

Cattāri indriyānīti paññindriyavajjāni saddhindriyādīni catthāri. **Dvādasa dhammāti** paññindriyassa amohahetussa ca parihīnattā dvādasa. Tesāṃ dvinnāmyeva parihīnattā chabbīsati. **Channaṃ hetūnanti** dvinnāṃ kusalahetūnaṃ, dvinnāṃ akusalahetūnaṃ, dvinnāṃ vipākahetūnanti evaṃ channaṃ hetūnaṃ. Rūpārūpāvacarā panettha ekantatihetukattā na gahitā. Sesāṃ paṭhamavāre vuttanayeneva veditabbaṃ. Imasmīṃ vāre duhetukapaṭisandhiyā duhetukakammasseva vuttattā tihetukakammena duhetukapaṭisandhi na hotīti vuttaṃ hoti. Tasmā yaṃ Dhammasaṅgahaṭṭhakathāyaṃ¹ Tipiṭakamahādhammarakkhitattheravāde “tihetukakammena paṭisandhi tihetukāva hoti, duhetukāhetukā na hoti. Duhetukakammena duhetukāhetukā hoti, tihetukā na hoti”ti vuttaṃ, taṃ imāya Pāḷiyā sameti. Yaṃ pana Tipiṭakacūḷanāgatttherassa ca Moravāpivāsimahādattattherassa ca vādesu “tihetukakammena paṭisandhi tihetukāpi hoti duhetukāpi, ahetukā na hoti. Duhetukakammena duhetukāpi hoti ahetukāpi, tihetukā na hoti”ti vuttaṃ, taṃ imāya Pāḷiyā viruddhaṃ viya dissati. Imissā kathāya hetu-adhikārattā ahetukapaṭisandhi na vuttāti.

Gatikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Kammakathāvaṇṇanā

234. Idāni tassā hetusampattiyaṃ paccayabhūtaṃ kammaṃ dassentena kathitāya kammakathāya apubbathānuvaṇṇanā. Tattha **ahosi kammaṃ ahosi kammavipākoti**-ādīsu atītabhavesu katassa kammassa

1. Abhi-Ṭṭha 1. 307 piṭṭhādīsu.

atītabhavesuyeve vipakkavipākaṃ gahetvā “ahosi kammaṃ ahosi kammavipāko”ti vuttaṃ. Tasseva atītaṃ kammaṃ
 diṭṭhadhammavedanīyassa upapajjavedanīyassa ca paccayavekallena
 atītabhavesuyeve avipakkavipākaṃ atīteyeve parinibbutassa ca
 diṭṭhadhammavedanīya-upapajjavedanīya-aparapariyāyavedanīyassa¹
 kammaṃ avipakkavipākaṃ gahetvā **ahosi kammaṃ nāhosi
 kammavipākoti** vuttaṃ. Atītasseeva kammaṃ avipakkavipākassa
 paccuppannabhava paccayasampattiya vipaccamānaṃ vipākaṃ gahetvā
ahosi kammaṃ atthi kammavipākoti vuttaṃ. Atītasseeva kammaṃ
 atikkantavipākakālaṃ ca paccuppannabhava parinibbāyantassa ca
 avipaccamānaṃ vipākaṃ gahetvā **ahosi kammaṃ natthi kammavipākoti**
 vuttaṃ. Atītasseeva kammaṃ vipākārahaṃ avipakkavipākassa anāgate
 bhava paccayasampattiya vipaccitabbaṃ vipākaṃ gahetvā **ahosi kammaṃ
 bhavissati kammavipākoti** vuttaṃ. Atītasseeva kammaṃ
 atikkantavipākakālaṃ ca anāgatabhave parinibbāyitabbassa ca²
 avipaccitabbaṃ vipākaṃ gahetvā³ **ahosi kammaṃ na bhavissati
 kammavipākoti** vuttaṃ. Evaṃ atītakammaṃ
 atītapaccuppannānāgatavipākāvipākavasena chadhā dassitaṃ.

Paccuppannabhava katassa diṭṭhadhammavedanīyassa kammaṃ idheva
 vipaccamānaṃ vipākaṃ gahetvā **atthi kammaṃ atthi kammavipākoti**
 vuttaṃ. Tasseva paccuppannassa kammaṃ paccayavekallena idha
 avipaccamānaṃ diṭṭheva dhamme parinibbāyantassa idha
 avipaccamānaṃ vipākaṃ gahetvā **atthi kammaṃ natthi kammavipākoti**
 vuttaṃ. Paccuppannasseeva kammaṃ upapajjavedanīyassa ca
 aparapariyāyavedanīyassa ca anāgatabhave vipaccitabbaṃ vipākaṃ gahetvā
atthi kammaṃ bhavissati kammavipākoti vuttaṃ. Paccuppannasseeva
 kammaṃ upapajjavedanīyassa paccayavekallena anāgatabhave
 avipaccitabbaṃ anāgatabhave parinibbāyitabbassa
 aparapariyāyavedanīyassa avipaccitabbaṃ vipākaṃ gahetvā **atthi kammaṃ
 na bhavissati kammavipākoti** vuttaṃ. Evaṃ paccuppannakammaṃ
 paccuppannānāgatavipākāvipākavasena catudhā dassitaṃ.

Anāgatabhave kātabbassa kammaṃ anāgatabhave vipaccitabbaṃ
 vipākaṃ gahetvā **bhavissati kammaṃ bhavissati kammavipākoti** vuttaṃ.
 Tasseva

1. Aparapariyavedanīyassa (Sī, Ka, Visuddhi 2. 236 piṭṭhe ca)

2. Parinibbāyantassa ca (Sī)

3. Avipākaṃ gahetvā (Sī)

anāgatassa kammassa paccayavekallena avipaccitabbañca anāgatabhave parinibbāyitabbassa avipaccitabbañca vipākam gahetvā **bhavissati kammaṃ na bhavissati kammavipākoti** vuttaṃ. Evaṃ anāgatakammaṃ anāgatavipākāvipākavasena dvidhā dassitaṃ. Taṃ sabbaṃ ekato katvā dvādasavine kammaṃ dassitaṃ hoti.

Imasmiṃ ṭhāne ṭhatvā tīṇi kammacatukkāni āharitvā vuccanti—tesu hi vuttasu ayamatto pākaṭtaro bhavissatīti. Catubbidhaṃ hi kammaṃ diṭṭhadhammavedanīyaṃ upapajjavedanīyaṃ aparapariyāyavedanīyaṃ ahosikammanti. Tesu ekajavanavīthiyaṃ sattasu cittesu kusalā vā akusalā vā paṭhamajavanacetanā **diṭṭhadhammavedanīyakammaṃ** nāma. Taṃ imasmiṃyeva attabhāve vipākam deti. Tathā asakkontaṃ pana “ahosi kammaṃ nāhosi kammavipāko, na bhavissati kammavipāko, natthi kammavipāko”ti imassa tikassa vasena **ahosikammaṃ** nāma hoti. Atthasādhikā pana sattamajavanacetanā **upapajjavedanīyakammaṃ** nāma. Taṃ anantare attabhāve vipākam deti. Tathā asakkontaṃ vuttanayeneva ahosikammaṃ nāma hoti. Ubhinnaṃ antare pana pañcajanacetanā aparapariyāyavedanīyakammaṃ nāma. Taṃ anāgate yadā okāsaṃ labhati, tadā vipākam deti. Sati saṃsārappavattiyā ahosikammaṃ nāma na hoti.

Aparampi catubbidhaṃ kammaṃ yaggarukaṃ yabbahulaṃ yadāsannaṃ kaṭattā vā pana kammanti. Tattha kusalaṃ vā hotu akusalaṃ vā, garukāgarukesu yaṃ garukaṃ mātughātādikammaṃ vā mahaggatakammaṃ vā, tadeva paṭhamaṃ vipaccati. Tathā bahulābahulesupi yaṃ bahulaṃ hoti susīlyaṃ vā dussīlyaṃ vā, tadeva paṭhamaṃ vipaccati. Yadāsannaṃ nāma maraṇakāle anussaritakammaṃ vā katakammaṃ vā. Yaṃ hi āsannamarāṇe¹ anussarituṃ sakkoti kātuṃ vā, teneva upapajjati. Etehi pana tīhi muttaṃ punappunaṃ laddhāsevanam kaṭattā vā pana kammaṃ nāma hoti. Tesam abhāve taṃ paṭisandhiṃ ākaḍḍhati.

Aparaṃ vā catubbidhaṃ kammaṃ janakaṃ upatthambhakaṃ upapīlakaṃ upaghātakanti. Tattha **janakaṃ** nāma kusalampi hoti akusalampi. Taṃ paṭisandhiyaṃ pavattepi

1. Āsannamarāṇo (Sī, Ka)

rūpārūpavipākam janeti. **Upatthambhakam** pana janetum na sakkoti, añña kammēna dinnāya paṭisandhiyā janite vipāke uppajjanakasukhadukkham upatthambheti, addhānam pavatteti. **Upapīlakam** añña kammēna dinnāya paṭisandhiyā janite vipāke uppajjanakasukhadukkham pīleti bādhati, addhānam pavattitum na deti. **Upaghātakam** pana kusalampi akusalampi samānam añña dubbalakammam ghātetvā tassa vipākam paṭibāhitvā attano vipākassa okāsam karoti. Evaṃ pana kammēna kate okāse taṃ vipākam uppannam nāma vuccati.

Iti imesaṃ dvādasannaṃ kammānaṃ kammantaraṇa vipākantaraṇa Buddhānaṃ kammavipākāññasseva yāthāvasarasato pākāṇaṃ hoti asādhāraṇam sāvakehi. Vipassakena pana kammantaram vipākantaraṇa ekadesato jānitabbam. Tasmā ayaṃ mukhamatthadassanena kammaviseso pakāsitoti.

235. Evaṃ suddhikakammavasena paṭhamavāraṃ vatvā tadeva kammam dvidhā vibhajitvā kusalākusalādiyugalavasena dasahi pariyāyehi apare dasa vārā vuttā. Tattha ārogyaṭṭhena **kusalam**, anārogyaṭṭhena **akusalam**, idaṃ dukkam jātivaseṇa vuttam. Akusalameva rāgādidosasaṃyogena **sāvajjam**, kusalam tadabhāvena **anavajjam**. Akusalam aparisuddhattā, kaṇhābhijātihetuttā vā **kaṇham**, kusalam parisuddhattā, sukkābhijātihetuttā vā **sukkam**. Kusalam sukhavuddhimattā **sukhudrayam**, akusalam dukkhavuddhimattā **dukkhudrayam**. Kusalam sukhaphalavattā **sukhavipākam**, akusalam dukkhaphalavattā **dukkhavipākanti** evametesam nānākāro veditabboti.

Kammakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Vipallāsakathāvaṇṇanā

236. Idāni tassa kammassa paccayabhūte vipallāse dassentena kathitāya suttantapubbaṅgamāya vipallāsakathāya apubbatthānuvaṇṇanā. Suttante tāva **saññāvipallāsati** saññāya vipallatthabhāvā viparītabhāvā, viparītasaññāti attho. Sesadvayesupi eseṇa nayo. Cittakiccassa dubbalatṭhāne diṭṭhivirahitāya akusalasaññāya sakakiccassa balavakāle **saññāvipallāso**. Diṭṭhivirahitasseva akusalacittassa

sakakiccassa balavakāle **cittavipallāso**. Diṭṭhisampayutte citte **diṭṭhivipallāso**. Tasmā sabbadubbalo saññāvipallāso, tato balavataro cittavipallāso, sabbabalavataro diṭṭhivipallāso. Ajātabuddhidārakassa kahāpaṇadassanaṃ viya hi saññā ārammaṇassa upaṭṭhānākāramattaggahaṇato. Gāmikapurisassa kahāpaṇadassanaṃ viya cittaṃ lakkhaṇapaṭivedhassāpi sampāpanato. Kammārassa mahāsaṇḍāsena ayogahaṇaṃ viya diṭṭhi abhinivissa parāmasanato. **Anicce niccanti saññāvipallāsoti** anicce vatthusmiṃ “niccaṃ idan”ti evaṃ gahetvā uppajjanakasaññā saññāvipallāso. Iminā nayena sabbapadesu attho veditabbo. **Na saññāvipallāso na cittavipallāso na diṭṭhivipallāsoti** catūsu vatthūsu dvādasannaṃ vipallāsaggāhānaṃ abhāvā yāthāvaggahaṇaṃ vuttaṃ.

Gāthāsu **anattani ca attāti** anattani attāni evaṃsaññinoti attho. **Micchādiṭṭhihatāti** na kevalaṃ saññinova, saññāya viya uppajjamānāya micchādiṭṭhiyāpi hatā. **Khittacittāti** saññādiṭṭhi viya uppajjamānena khittena vibbhantena cittena samannāgatā. **Visaññinoti** desanāmetam, viparītasaññācittadiṭṭhinoti attho. Atha vā saññāpubbaṅgamattā diṭṭhiyā paṭhamā catūhi padehi saññāvipallāso vutto, tato **micchādiṭṭhihatāti** diṭṭhivipallāso, **khittacittāti** cittavipallāso. **Visaññinoti** tihi vipallāsaggāhehi pakatisaññāvirahitā mohā gata “mucchito visavegena, visaññi samapajjathā”ti ettha¹ viya. **Te yogayuttā mārassāti** te janā sattā mārassa yoge yuttā nāma honti. **Ayogakkheminoti** catūhi yogehi ītīhi khemaṃ nibbānaṃ appattā. **Sattā gacchanti saṃsāranti** teyeva puggalā saṃsāraṃ saṃsaranti. Kasmā? **Jātimaraṇagāmino** hi te, tasmā saṃsarantīti attho. **Buddhāti** catusaccabuddhā sabbaññuno. Kālattayasādhāraṇavasena bahuvacanaṃ. **Lokasminti** okāsaloke. **Pabhaṅkarāti** lokassa paññālokaṃ karā. **Imaṃ dhammaṃ pakāsentīti** vipallāsappahānaṃ dhammaṃ jotenti. **Dukkhūpasamagāminanti** dukkhavūpasamaṃ nibbānaṃ gacchantā. **Tesaṃ sutvānāti** tesaṃ Buddhānaṃ dhammaṃ sutvāna. **Sappaññāti** bhabbhūtā paññavanto. **Sacittaṃ paccaladdhūti** vipallāsavajjitaṃ sakacittaṃ paṭilabhitvā. Paṭi-aladdhūti padacchedo. Atha vā paṭilabhiṃsu

1. Khu 6. 177 piṭṭhe Jātake.

paṭi-aladdhanti padacchedo. **Aniccataddakkhanti**¹ aniccavaseneva addasaṃsu. **Anattani anattā**ti anattānaṃ anattāti addakkhūṃ. Atha vā anattani vatthusmiṃ attā natthīti addakkhūṃ. **Sammādiṭṭhisamādānā**ti gahitasammādassanā. **Sabbāṃ dukkhāṃ upaccagunti** sakalaṃ vaṭṭadukkhāṃ samatikkantā.

Pahīnāpahīnapucchāya **diṭṭhisampannassā**ti sotāpannassa. **Dukkhe sukhanti saññā uppajjati. Cittaṃ uppajjati**ti mohakālussiyassa appahīnattā saññāmattaṃ vā cittaṃattaṃ vā uppajjati, anāgāmissapi uppajjati, kiṃ pana sotāpannassa. Ime dve Arahato yeva pahīnā. **Asubhe subhanti saññā uppajjati. Cittaṃ uppajjati**ti sakadāgāmissapi uppajjati, kiṃ pana sotāpannassa. Ime dve anāgāmissa pahīnāti Aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ. Tasmā idaṃ dvayaṃ sotāpannasakadāgāmino sandhāya vuttanti veditabbaṃ. Anāgāmino kāmarāgassa pahīnattā “asubhe subhan”ti saññācittavipallāsānaṃ pahānaṃ vuttanti veditabbaṃ. **Dvīsu vatthūsūti-**ādīhi padehi pahīnāpahīne nigametvā dasseti. Tattha “anicca nicca”ti, “anattani attā”ti imesu dvīsu vatthūsu cha vipallāsā pahīnā. “Dukkhe sukha”ti, “asubhe subhan”ti imesu dvīsu vatthūsu dve diṭṭhivipallāsā pahīnā. Kesuci potthakesu dveti paṭhamāṃ likhītāṃ, pacchā chāti. **Catūsu vatthūsūti** cattāri ekato katvā vuttaṃ. **Aṭṭhā**ti dvīsu cha, dvīsu dveti aṭṭha. **Cattāro**ti dukkhāsubhava vatthūsu ekekasmim dve dve saññācittavipallāsāti cattāro. Kesuci potthakesu “cha dvīsū”ti vuttaṭṭhānesupi evameva likhitanti.

Vipallāsakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Maggkathāvaṇṇanā

237. Idāni tesāṃ tiṇṇāṃ vipallāsānaṃ pahānakaraṃ ariyamaggaṃ dassentena kathitāya maggakathāya apubbattāhānuvaṇṇanā. Tattha **maggoti kenatṭhena maggoti** yo Buddhasāsane maggoti vuccati, so kenatṭhena maggo nāma hotīti attho. **Micchādiṭṭhiyā pahānāyā**ti-ādīsu

1. Aniccataddakkhanti (Ka)

dasasu pariyāyesu paṭhamo paṭhamo tassa tassa maggaṅgassa
 ujuvipaccanīkavasena vutto. **Maggo ceva hetu cāti** tassa tassa kiccassa
 karaṇāya paṭipadaṭṭhena maggo, sampāpakaṭṭhena hetu. Tena maggassa
 paṭipadaṭṭho sampāpakaṭṭho ca vutto hoti. “Ayaṃ maggo ayaṃ paṭipadā”ti-
 ādisu¹ hi paṭipadā maggo, “maggassa niyyānaṭṭho hetuṭṭho”ti-ādisu²
 sampāpako hetu. Evaṃ dvīhi dvīhi padehi “maggoti kenaṭṭhena maggo”ti
 pucchāya vissajjanam katam hoti. **Sahajātānam dhammānam**
upatthambhanāyāti attanā sahajātānam arūpadhammānam sahajāta-
 aññaṃaññanissayādibhāvena upatthambhanabhāvāya. **Kilesānam**
pariyādānāyāti taṃtaṃmaggavajjhānam vuttāvesakilesānam khepanāya.
Paṭivedhādivisodhanāyāti ettha yasmā “ko cādi kusalānam dhammānam,
 sīlaṇca suvisuddham diṭṭhi ca ujukā”ti³ vacanato sīlaṇca diṭṭhi ca
 saccapaṭivedhassa ādi. So ca ādimaggakkhaṇe visujjhati. Tasmā
 “paṭivedhādivisodhanāyā”ti vuttam. **Cittassa adhiṭṭhānāyāti**
 sampayuttacittassa sakakicce patiṭṭhānāya. **Cittassa vodānāyāti** cittassa
 parisuddhabhāvāya. **Visesādhigamāyāti** lokiyato visesapaṭilābhāya. **Uttari**
paṭivedhāyāti lokiyato uttari paṭivijjhanatthāya. **Saccābhisamayāyāti**
 catunnam saccānam ekābhisamayāya kiccaṇipphattivasena ekapaṭivedhāya.
Nirodhe patiṭṭhāpanāyāti cittassa vā puggalassa vā nibbāne
 patiṭṭhāpanatthāya. Sakadāgāmimaggakkhaṇādisu aṭṭha maggaṅgāni ekato
 katvā taṃtaṃmaggavajjhakilesappahānam vuttam. Evaṃ vacane kāraṇam
 heṭṭhā vuttameva. Yasmā uparūparimaggenāpi suṭṭhu ādivisodhanā suṭṭhu
 cittavodānaṇca hoti, tasmā tānapi padāni vuttāni.

Dassanamaggoti-ādīhi yāva pariyosānā tassa dhammassa
 lakkhaṇavasena maggaṭṭho vutto. Tāni sabbānapi padāni abhiññeyyaniddese
 vuttatthāneva. Evamettha yathāsambhavam lokiyalokuttaro maggo niddiṭṭho.
Hetuṭṭhena maggoti ca aṭṭhaṅgiko maggo niddiṭṭho. Nipariyāyamaggattā
 cassa puna “maggo”ti na vuttam. **Ādhipeyyatṭhena indriyāti-**ādīni ca
 indriyādīnam atthavasena vuttāni, na maggaṭṭhavasena. **Saccānīti** cettha
 saccañāṇāni. Sabbepi te dhammā nibbānassa paṭipadaṭṭhena **maggo**. Ante
 vuttam

1. Saṃ 3. 6, 23 piṭṭhādisu.

2. Khu 9. 294 piṭṭhe.

3. Saṃ 3. 124, 143 piṭṭhādisu.

nibbānaṃ pana saṃsāradukkābhībhūtehi dukkhanissaraṇatthikehi sappurisehi maggīyati gavesīyatīti **maggoti** vuttanti veditabbanti.

Maggakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Maṇḍapeyyakathāvaṇṇanā

238. Idāni tassa maggassa maṇḍapeyyattaṃ dassentena kathitāya Bhagavato vacanekadesapubbaṅgamāya maṇḍapeyyakathāya apubbatthānuvaṇṇanā. Tattha **maṇḍapeyyanti** yathā sampannaṃ nimmalāṃ vippasannaṃ sappi sappimaṇḍoti vuccati, evaṃ vippasannaṭṭhena maṇḍo, pātabbatthēna peyyaṃ¹. Yaṃ hi pivitvā antaravīthiyaṃ patitā visaññino attano sātākādīnampi assāmikā honti, taṃ pasannampi na pātabbāṃ. Mayhaṃ pana idaṃ sikkhattayaśaṅghitaṃ sāsanaśāsthrīyaṃ sampannattā nimmalattā vippasannattā maṇḍaṇca hitasukkhāvahattā peyyaṇcāti maṇḍapeyyanti dīpeti. Maṇḍo peyyo etthāti maṇḍapeyyaṃ. Kim taṃ? Sāsanaśāsthrīyaṃ. Kasmā sikkhattayaṃ śāsthrīyaṃ nāma? Uttamaṭṭhena nibbānaṃ śāsthrīyaṃ nāma, sikkhattayaṃ nibbānatthāya pavattanato śāsthrīyaṃ cariyāti śāsthrīyanti vuccati. Sāsanaśāsthrīyanti taṃyeva. **Satthā sammukhībhūtoti** idamettha kāraṇavacanāṃ. Yasmā pana Satthā sammukhībhūto, tasmā vīriyapayogaṃ katvā pivathetaṃ maṇḍaṃ. Bāhirakaṃ hi bhesajjamaṇḍaṃ vejjassa asammukhā pivantānaṃ pamāṇaṃ vā uggamananiggamanaṃ vā na jānāmāti āsaṅkā hoti. Vejjassa sammukhā pana vejjo jānissatīti nirāsaṅkā pivanti. Evamevaṃ amhākaṇca Dhammassāmī Satthā sammukhībhūtoti vīriyaṃ katvā pivathāti maṇḍapāne sanniyojeti. Diṭṭhadhammikasamaparāyikaparamatthehi yathārahaṃ anusāsati Satthā. Apica “Satthā Bhagavā satthavāho”ti-ādina² niddesanaṃ apettha attho veditabbo. Sandissamāno mukho bhūtoti sammukhībhūto.

Maṇḍapeyyaniddese **tidhattamaṇḍoti** tidhābhāvo tidhattaṃ. Tidhattena maṇḍo tidhattamaṇḍo, tividdhena maṇḍoti attho. **Satthari sammukhībhūte**ti idaṃ sabbākāraparipuṇṇamaṇḍattayadassanatthaṃ vuttaṃ. Parinibbutepi

1. Peyyo (Ka)

2. Khu 7. 353 piṭṭhe Mahāniddese.

pana Satthari ekadesena maṇḍattayaṃ pavattatiyeva. Teneva cassa niddese “Satthari sammukhībhuṭe”ti avatvā **katamo desanāmaṇḍoti**-ādi vuttanti veditabbaṃ.

Desanāmaṇḍoti dhammadesanā eva maṇḍo. **Paṭiggahamaṇḍoti** desanāpaṭiggāhako eva maṇḍo. **Brāhmacariyamaṇḍoti** maggabrahmacariyameva maṇḍo.

Ācikkhanāti desetabbānaṃ saccādīnaṃ imāni nāmanānti nāmavasena kathanā. **Desanāti** dassanā. **Paññāpanāti** jānāpanā, ñāṇamukhe ṭhapanā vā. Āsanaṃ ṭhapento hi “āsanaṃ paññāpeti”ti vuccati. **Paṭṭhapanāti** paññāpanā, pavattanāti attho, ñāṇamukhe ṭhapanā vā. **Vivaraṇāti** vivaṭakaraṇaṃ, vivarivā dassanāti attho. **Vibhajanāti** vibhāgakiriyā, vibhāgato dassanāti attho. **Uttānīkammanāti** pākaṭabhāvakaraṇaṃ. Atha vā **ācikkhanāti** desanādīnaṃ channaṃ padānaṃ mūlapadaṃ. Desanādīni cha padāni tassa atthavivaraṇatthaṃ vuttāni. Tattha **desanāti** ugghaṭitaññūnaṃ vasena saṅkhepato paṭhamāṃ uddesavasena desanā. Ugghaṭitaññū hi saṅkhepena vuttaṃ paṭhamāṃ vuttaṃca paṭivijjhanti. **Paññāpanāti** vipaṇcitaññūnaṃ vasena tesāṃ cittatosanena buddhinisānena ca¹ paṭhamāṃ saṅkhittassa vitthārato niddesavasena paññāpanā. **Paṭṭhapanāti** tesāmyeva niddiṭṭhassa niddesassa paṭiniddesavasena vitthārataravacanena² paññāpanā. **Vivaraṇāti** niddiṭṭhassāpi punappunaṃ vacanena vivaraṇā. **Vibhajanāti** punappunaṃ vuttassāpi vibhāgakaraṇena vibhajanā. **Uttānīkammanāti** vivaṭassa vitthārataravacanena, vibhattassa ca nidassanavacanena uttānīkaraṇaṃ. Ayaṃ desanā neyyānampi paṭivedhāya hoti. **Yevāpanaṇṇepi kecīti** Piyaṅkaramātādikā vinipātikā gahitā. **Viññātāroti** paṭivedhavasena lokuttaradhammaṃ viññātāro. Ete hi bhikkhu-ādayo paṭivedhavasena dhammadesanaṃ paṭiggaṇhantīti **paṭiggahā**. **Ayamevāti**-ādīni paṭhamañāṇaniddese vuttatthāni. Ariyamaggo nibbānena saṃsandanato brahmatthāya cariyāti **brahmacariyanti** vuccati.

239. Idāni **adhimokkhamāṇḍoti**-ādīhi tasmim maggakkhaṇe vijjamānāni indriyabalabojjhaṅgamaggaṅgāni maṇḍapeyyavidhāne yojetvā dasseti.

1. Buddhinisāmanena ca (Gaṇṭhipade)

2. Vitthārakaraṇena (Sī)

Tattha **adhimokkhamāṇḍoti** adhimokkhasaṅkhāto maṇḍo. **Kasaṭoti** pasādavirahito āvilo. **Chaḍḍetvā**ti samucchadavasena pahāya. **Saddhindriyassa adhimokkhamāṇḍam pivatīti maṇḍapeyyanti** saddhindriyato adhimokkhamāṇḍassa anaññattepi sati aññaṃ viya katvā vohāravasena vuccati, yathā loka nisadapotako nisadapotasarīrassa anaññattepi sati nisadapotassa sarīranti vuccati, yathā ca Pāḷiyāṃ “phusitattan”ti-ādīsu¹ dhammato anaññopi bhāvo añño viya vutto, yathā ca Aṭṭhakathāyaṃ “phusanalakkaṇo phasso”ti-ādīsu² dhammato anaññampi lakkhaṇaṃ aññaṃ viya vuttaṃ, evamidanti veditabbaṃ. **Pivatīti** cettha taṃsamaṅgipuggaloti vuttaṃ hoti. Taṃsamaṅgipuggalo taṃ maṇḍam pivatīti katvā tena puggalena so maṇḍo pātabbato maṇḍapeyyaṃ nāma hotīti vuttaṃ hoti. “Maṇḍapeyyo”ti ca vattabbe “maṇḍapeyyaṃ”ti liṅgavipallāso kato. Sesānampi iminā nayena attho veditabbo. Apubbesu pana **parilāhoti** pīṇanalakkhaṇāya pītiyā paṭipakkho kilesasantāpo. **Duṭṭhullanti** upasamapaṭipakkho kilesavasena oḷārikabhāvo asantabhāvo. **Appaṭisaṅkhāti** paṭisaṅkhānapaṭipakkho kilesavasena asamavāhitabhāvo.

240. Puna aññaṇa pariyāyena maṇḍapeyyavidhiṃ niddisitukāmo **atthi maṇḍoti**-ādimāha. Tattha **tatthāti** tasmīṃ saddhindriye. **Attharasoti**-ādīsu saddhindriyassa adhimuccanaṃ attho, saddhindriyaṃ dhammo, tadeva nānākilesehi vimuttattā vimutti, tassa atthassa sampatti **attharaso**. Tassa dhammassa sampatti **dhammaraso**. Tassā vimuttiyā sampatti **vimuttiraso**. Atha vā atthapaṭilābharati attharaso, dhammapaṭilābharati dhammaraso, vimuttiapaṭilābharati vimuttiraso. **Ratīti** ca taṃsampilābharati, tadārammaṇā vā pīti. Iminā nayena sesapadesupi attho veditabbo. Imasmiṃ pariyāye maṇḍassa peyyaṃ maṇḍapeyyanti attho vutto hoti.

Evam indriyādibodhipakkhiyadhammapaṭipāṭiyā indriyabalabojjhaṅgamaggaṅgānaṃ vasena maṇḍapeyyaṃ dassetvā puna ante ṭhitaṃ brahmacariyamaṇḍam dassento maggassa padhānattā maggaṃ pubbaṅgamaṃ katvā uppaṭipāṭivasena maggaṅgabojjhaṅgabala-indriyāni

1. Abhi 1. 18, 91 piṭṭhādīsu.

2. Abhi-Ṭṭha 1. 151 piṭṭhe.

dassesi. **Ādhipateyyatṭhena indriyā maṇḍoti**-ādayo yathāyogaṃ
 lokiyalokuttarā maṇḍā. Taṃ heṭṭhā vuttanayena veditabbaṃ. **Tathatṭhena**
saccā maṇḍoti ettha pana dukkhasamudayānaṃ maṇḍattābhāvā
 Mahāhatthipadasutte¹ viya saccañāṇāni saccāti vuttanti veditabbaṃ.

Saddhammappakāsiniyā Paṭisambhidāmaggaṭṭhakathāya

Maṇḍapeyyakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhitā ca Mahāvaggavaṇṇanā.

1. Ma 1. 242 piṭṭhe.

2. Yuganaddhavagga

1. Yuganaddhakathāvaṇṇanā

1. Idāni maṇḍapeyyaguṇassa ariyamaggassa yuganaddhaguṇaṃ dassentena kathitāya suttantapubbaṅgamāya yuganaddhakathāya apubbatthānuvaṇṇanā. Yasmā pana Dhammasenāpati Dhammarāje dharamāneyeva Dhammarājassa parinibbānasaṃvacchare parinibbuto, tasmā dhammarāje dharamāneyeva Dhammabhaṇḍāgārikena desitaṃ idaṃ suttantaṃ tasseva sammukhā sutvā **evaṃ me sutanti**-ādimāhāti veditabbaṃ. Tattha **āyasmā**ti piyavacanaṃ garuvacanaṃ¹ sagāravasappatissavacanaṃ², āyumaṃti attho. **Ānando**ti tassa therassa nāmaṃ. So hi jāyamānoyeva kule Ānandaṃ bhusaṃ tuṭṭhiṃ akāsi. Tasmāssa “Ānando”ti nāmaṃ katanti veditabbaṃ. **Kosambiyanti** evaṃnāmake nagare. Tassa hi nagarassa ārāmapokkharāṇi-ādīsu tesu tesu ṭhānesu kosambarukkhā ussannā ahesuṃ, tasmā taṃ Kosambīti saṅkhaṃ agamāsi. “Kusambassa isino assamato avidūre māpitattā”ti eke.

Ghositārāmeti Ghositaseṭṭhinā kārīte ārāme. Kosambiyaṃ hi tayo seṭṭhino ahesuṃ Ghositaseṭṭhi Kukkuṭaseṭṭhi Pāvārikaseṭṭhīti. Te tayopi “loke Buddho uppanno”ti sutvā pañcahi pañcahi sakaṭasatehi dānūpakaraṇāni gāhāpetvā Sāvatthiṃ gantvā Jetavanusamāpe khandhāvāraṃ bandhitvā Satthu santikaṃ gantvā vanditvā paṭisanthāraṃ katvā nisinnā Satthu dhammadesanaṃ sutvā sotāpattiphale paṭiṭṭhahitvā Satthāraṃ nimantetvā Buddhappamukhassa bhikkhusaṃghassa aḍḍhamāsamattaṃ mahādānaṃ datvā Bhagavato pādamūle nipajjitvā sakajanapadagamanatthaṃ Bhagavantaṃ yācitvā “suññāgāre kho gahapatayo Tathāgatā abhīramantī”ti Bhagavatā vutte “dinnā no Bhagavatā paṭiññā”ti ñatvā ativiya tuṭṭhā Dasabalaṃ vanditvā nikkhantā antarāmagge yojane yojane Bhagavato nivāsattaṃ vihāraṃ karentā anupubbena Kosambīṃ patvā attano attano ārāme mahantaṃ dhanapariccāgaṃ katvā Bhagavato

1. Guruvacanaṃ (Sī, Ka)

2. Sagāravasappatissavavacanaṃ (Sī)

vihāre kārāpayimsu. Tattha Ghositaseṭṭhinā kārīto Ghositārāmo nāma ahosi, Kukkuṭaseṭṭhinā kārīto Kukkuṭārāmo nāma, Pāvārikaseṭṭhinā ambavane kārīto Pāvārikambavanam nāma. Tam sandhāya vuttam “Ghositaseṭṭhinā kārīte ārāme”ti.

Āvuso bhikkhavoti ettha Buddhā Bhagavanto sāvake ālapantā “bhikkhavo”ti ālapanti. Sāvakā pana “Buddhehi sadisā mā homā”ti “āvuso”ti paṭhamam vatvā pacchā “bhikkhavo”ti vadanti. Buddhehi ca ālapite bhikkhusamgho “bhadante”ti paṭivacanam deti, sāvakehi ālapite “āvuso”ti.

Yo hi kocīti aniyamavacanam. Etena tādīsānam sabbabhikkhūnam pariyādānam. **Mama santiketi** mama samīpe. **Arahattappattanti** attanā arahattassa pattam. Napumsake bhāve siddhavacanam. Arahattam pattanti vā padacchedo, attanā pattam arahattanti attho. Arahattappattam attānanti vā pāṭhaseso. **Catūhi maggehi**ti upari vuccamānehi catūhi paṭipadāmaggehi, na ariyamaggehi. “Catuhi maggehi”ti visum ca vuttattā kassaci Arahato paṭhamassa ariyamaggassa dhammuddhaccapubbaṅgamo maggo, ekassa ariyamaggassa samathapubbaṅgamo, ekassa vipassanāpubbaṅgamo, ekassa yuganaddhapubbaṅgamoti evam cattāropi paṭipadā maggā hontīti veditabbarim. **Etesam vā aññatarenā**ti etesam catunnam paṭipadānam maggānam ekena vā, paṭipadāmaggena arahattappattam byākarotīti attho. Sukkhavipassakassa hi Arahato dhammuddhaccapubbaṅgamam sotāpattimaggam patvā sesamaggattayampi suddhavipassanāhiyeva pattassa arahattappatti dhammuddhaccapubbaṅgamamaggā hoti. Dhammuddhaccaviggaham patvā vā appatvā vā samathapubbaṅgamādīnam tiṇṇam paṭipadānam maggānam ekekassa vasena pattacatumaggassa Arahato arahattappatti itara-ekkamaggapubbaṅgamā hoti. Tasmā āha “etesam vā aññatarenā”ti.

Samathapubbaṅgamam vipassanam bhāvetīti samatham pubbaṅgamam purecārikam katvā vipassanam bhāveti, paṭhamam samādhim uppādetvā pacchā vipassanam bhāvetīti attho. **Maggo sañjāyatīti** paṭhamo lokuttaramaggo nibbattati. **So tam magganti**-ādīsu ekacittakkhaṇikassa maggassa āsevanādīni nāma natthi, dutiyamaggādayo pana uppādentō tameva maggam “āsevati

bhāveti bahulikarotī”ti vuccati. **Saññojanāni pahīyanti, anusayā byantīhontīti** yāva arahattamaggā kamena sabbe saññojanā pahīyanti, anusayā byantīhonti. **Anusayā byantīhontīti** ca puna anuppattiyā vigatantā hontīti attho.

Puna caparanti puna ca aparaṃ kāraṇaṃ. **Vipassanāpubbaṅgamaṃ samathaṃ bhāvetīti** vipassanaṃ pubbaṅgamaṃ purecārikaṃ katvā samathaṃ bhāveti, paṭhamāṃ vipassanaṃ uppādetvā pacchā samādhiṃ bhāvetīti attho. **Yuganaddhaṃ bhāvetīti** yuganaddhaṃ katvā bhāveti. Ettha teneva cittaṇa samāpattiṃ samāpajjitvā teneva saṅkhāre sammasitum na sakkā. Ayaṃ pana yāvatā samāpattiyo samāpajjati, tāvatā saṅkhāre sammasati. Yāvatā saṅkhāre sammasati, tāvatā samāpattiyo samāpajjati. Kathaṃ? Paṭhamajjhānaṃ samāpajjati, tato vuṭṭhāya saṅkhāre sammasati. Saṅkhāre sammasitvā dutiyajjhānaṃ samāpajjati, tato vuṭṭhāya saṅkhāre sammasati. Saṅkhāre sammasitvā tatiyajjhānaṃ -pa-nevasaññānāsaññāyatana samāpattiṃ samāpajjati, tato vuṭṭhāye saṅkhāre sammasati. Evaṃ samathavipassanaṃ yuganaddhaṃ bhāveti nāma.

Dhammuddhaccaviggahitaṃ mānaṃ hotīti ettha mandapaññānaṃ vipassakānaṃ upakkilesavattthuttā vipassanupakkilesasaññātesu obhāsādīsu dasasu dhammesu bhantatāvasena uddhaccasahagatacittupattiyā vikkhepasāṅkhātāṃ uddhaccaṃ dhammuddhaccaṃ, tena dhammuddhaccena viggahitaṃ virūpagghaṭṭhitaṃ virodhamāpāditāṃ mānaṃ cittaṃ dhammuddhaccaviggahitaṃ mānaṃ hoti, tena vā dhammuddhaccena kāraṇabhūtena tammūlakataṇhāmānadiṭṭhupattiyā viggahitaṃ mānaṃ hoti. Dhammuddhaccaviggahitaṃ mānasanti vā pāṭho. **Hoti so āvuso samayoti** iminā maggāmaggaṇavattthānena taṃ dhammuddhaccaṃ paṭibāhitvā puna vipassanāvīthiṃ paṭipannaṃ kālāṃ dasseti. **Yaṃ taṃ cittanti** yasmim samaye taṃ vipassanāvīthiṃ okkamitvā pavattaṃ cittaṃ. **Ajjhattameva santiṭṭhatīti** vipassanāvīthiṃ paccotaritvā tasmim samaye gocarajjhattasaṅkhāte ārammaṇe santiṭṭhati paṭiṭṭhāti. **Sannisīdatīti** tattheva pavattivasena sammā nisīdati. **Ekodi hotīti** ekaggaṃ hoti. **Samādhīyatīti** sammā ādhiyati suṭṭhu ṭhitaṃ hotīti.

Ayaṃ suttantavaṇṇanā.

1. Suttantaniddesavaṇṇanā

2. Tassa suttantassa niddesakathāya **tattha jāte dhammeti** tasmi samādhismiṃ jāte cittacetāsike dhamme. **Aniccato anupassanaṭṭhenā**ti-ādinā vipassanāya bhedaṃ dasseti. **Sammādiṭṭhi maggoti** sammādiṭṭhisāṅkhāto maggo. Aṭṭhasu maggaṅgesu ekekopi hi maggoti vuccati. **Āsevatī**ti sotāpattimaggasena. **Bhāvetī**ti sakadāgāmimagguṇṇādanena. **Bahulīkarotī**ti anāgāmi-arahattamagguṇṇādanena. Imesaṃ tiṇṇaṃ avatthābhedeṇa satī āvajjanādīnaṃ sādharmaṇattā sadisameva vissajjanaṃ kataṃ.

3. Ālokasaññāpaṭinissaggānupassanānaṃ antarāpeyyāle avikkhepādīni ca jhānasamāpatikasiṇānussati-asubhā ca dīghaṃ assāsādīni ca ānantarikasamādhināṇaniddese¹ niddiṭṭhattā saṅkhittāni. Tattha ca **avikkhepavasena**ti pubbabhāgāvikkhepavasena gahetabbaṃ. **Aniccānupassī assāsavasena**ti-ādike suddhavipassanāvasena vuttacatukke pana taruṇavipassanākāle vipassanāsampayuttasamādhipubbaṅgamā balavavipassanā veditabbā.

4. Vipassanāpubbaṅgamavāre paṭhamāṃ **aniccatoti**-ādinā ārammaṇaṃ aniyamtvā vipassanā vuttā, pacchā **rūpaṃ aniccatoti**-ādinā ārammaṇaṃ niyamtvā vuttā. **Tattha jātānanti** tassā vipassanāya jātānaṃ cittacetāsikānaṃ dhammānaṃ. **Vosaggārammaṇatāti**² ettha vosaggo³ nibbānaṃ. Nibbānaṃ hi saṅkhatavosaggato pariccāgato “vosaggo”ti vutto. Vipassanā ca taṃsampayuttadhammā ca nibbānaninnatāya ajjhāsayavasena nibbāne patiṭṭhitattā nibbānapatiṭṭhā nibbānārammaṇā. Patiṭṭhāpi hi ālambīyatīti ārammaṇaṃ nāma hoti, nibbāne patiṭṭhaṭṭheneva nibbānārammaṇā. Aññattha Pāḷiyampi hi patiṭṭhā “ārammaṇaṃ”ti vuccanti. Yathāha “seyyathāpi āvuso naḷāgāraṃ vā tiṇāgāraṃ vā sukkhaṃ koḷāpaṃ terovassikaṃ puratthimāya cepi disāya puriso ādittāya tiṇukkāya upasaṅkameyya, labhetha aggi otāraṃ, labhetha aggi ārammaṇaṃ”ti-ādi⁴. Tasmā tattha jātānaṃ dhammānaṃ vosaggārammaṇatāya nibbānapatiṭṭhābhāvena hetubhūtena uppādito yo cittassa ekaggatāsāṅkhāto upacārappanābhedo avikkhepo,

1. Khu 9. 92 piṭṭhe.

3. Vavassaggo (Sī, Ka, Gaṇṭhipade ca)

2. Vavassaggārammaṇatāti (Sī, Ka)

4. Saṃ 2. 391 piṭṭhe.

so samādhīti vipassanāto pacchā uppādito nibbedhabhāgiyo samādhī niddiṭṭho hoti. Tasmāyeva hi **iti paṭhamam vipassanā, pacchā samathoti vuttam.**

5. Yuganaddhaniddese yasmā heṭṭhā suttantavaṇṇanāyam vutto yuganaddhakkamo purimadvayaniddesanayeneva pākaṭo, maggakkhaṇe yuganaddhakkamo pana na pākaṭo, tasmā pubbabhāge anekantikam yuganaddhabhāvanam avatvā maggakkhaṇe ekantena labbhamānayuganaddhabhāvaneva dassento **soḷasahi ākārehīti**-ādimāha. Tattha **ārammaṇaṭṭhenāti**-ādīsu sattarasasu ākāresu ante uddiṭṭham yuganaddham mūlapadena ekaṭṭhattā tam vipphāya sesānam vasena “soḷasahī”ti vuttam. **Ārammaṇaṭṭhenāti** ālambanaṭṭhena, ārammaṇavasenaṭṭhi attho. Evaṁ sesesupi. **Gocaraṭṭhenāti** ārammaṇaṭṭhepi sati nissayitabbaṭṭhānaṭṭhena. **Pahānaṭṭhenāti** pajahanaṭṭhena. **Pariccāgaṭṭhenāti** pahānepi sati puna anādiyanena pariccāgaṭṭhena. **Vuṭṭhānaṭṭhenāti** uggamanaṭṭhena. **Vivattaṇaṭṭhenāti** uggamanepi sati apunarāvaṭṭanena nivattaṇaṭṭhena. **Santaṭṭhenāti** nibbutaṭṭhena. **Paṇītaṭṭhenāti** nibbutaṭṭhepi sati uttamaṭṭhena, atappakaṭṭhena vā. **Vimuttaṭṭhenāti** bandhanāpagataṭṭhena. **Anāsavaṭṭhenāti** bandhanamokkhepi sati ārammaṇam katvā pavattamānāsavavirahitaṭṭhena¹. **Taraṇaṭṭhenāti** anosīditvā pilavanaṭṭhena, atikkamanaṭṭhena vā. **Animittaṭṭhenāti** saṅkhāranimittavirahitaṭṭhena. **Appaṇihitaṭṭhenāti** paṇidhivirahitaṭṭhena. **Suññataṭṭhenāti** abhinivesavirahitaṭṭhena. **Ekarasaṭṭhenāti** ekakiccaṭṭhena. **Anativattaṇaṭṭhenāti** aññamaññam anatikkamanaṭṭhena. **Yuganaddhaṭṭhenāti** yugalakaṭṭhena.

Uddhaccam pajahato, avijjam pajahatoti yogino tassa tassa paṭipakkhappahānavasena vuttam. Nirodho cettha nibbānameva. **Aññamaññam nātivattantūti** samatho ce vipassanam ativatteyya, līnapakkhikattā samathassa cittam kosajjāya saṁvatteyya. Vipassanā ce samatham ativatteyya, uddhaccapakkhikattā vipassanāya cittam uddhaccāya saṁvatteyya. Tasmā samatho ca vipassanam anativattamāno kosajjapātām na karoti, vipassanā samatham anativattamānā uddhaccapātām na karoti. Samatho samam

1. Pavattamānāsavā virahitaṭṭhena (Ka)

pavattamāno vipassanaṃ uddhaccapātato rakkhati, vipassanā samaṃ pavattamānā samathaṃ kosajjapātato rakkhati. Evamime ubho aññamaññaṃ anativattanakiccena ekakiccā, samā hutvā pavattamānena¹ aññamaññaṃ anativattamānā atthasiddhikarā honti. Tesāṃ maggakkhaṇe yuganaddhattaṃ vuṭṭhānagāminivipassanākkhaṇe yuganaddhattāyeva hoti.

Pahānapariccāgavuṭṭhānavivaṭṭanakaraṇaṇaṃ maggakiccavasena vuttattā sakalassa maggakiccassa dassanatthaṃ uddhaccasahagatakilesā ca khandhā ca avijjāsahagatakilesā ca khandhā ca niddiṭṭhā. Sesānaṃ na tathā vuttattā paṭipakkhadhammamattadassanavasena uddhaccāvijjā eva niddiṭṭhā.

Vivaṭṭatoti nivattantassa.

Samādhi kāmāsavā vimutto hotīti samādhissa

kāmacchandapaṭipakkhattā vuttaṃ. **Rāgavirāgāti** rāgassa virāgo samatikkamo etissā atthīti rāgavirāgā, “rāgavirāgato”ti nissakkavacanaṃ vā. Tathā **avijjāvirāgā. Cetovimuttīti** maggasampayutto samādhi. **Paññāvimuttīti** maggasampayuttā paññā. **Taratoti** tarantassa. **Sabbapaṇidhīhīti** rāgadosamohapaṇidhīhi, sabbapatthanāhi vā. Evaṃ cuddasa ākāre vissajjitvā ekarasaṭṭhaṇca anativattanaṭṭhaṇca avibhajitvāva² **imehi soḷasahi ākārehīti** āha. Kasmā? Tesāṃ cuddasannaṃ ākāraṇaṃ ekekassa avasāne “ekarasā honti, yuganaddhā honti, aññamaññaṃ nātivattantī”ti niddiṭṭhattā te dvepi ākāre niddiṭṭhāve honti. Tasmā “soḷasahī”ti āha. Yuganaddhaṭṭho pana uddesepe na bhaṇitoyevāti.

2. Dhammuddhaccavāraniddesavaṇṇanā

6. Dhammuddhaccavāre **aniccato manasikaroto obhāso uppajjatīti** udayabbayānupassanāya ṭhitassa tīhi anupassanāhi punappunaṃ saṅkhāre vipassantassa vipassantassa vipassanāñāṇesu paripākagatesu tadanāvāsena kilesappahānena parisuddhacittassa aniccato vā dukkhato vā anattato vā manasikārakkhaṇe vipassanāñāṇānubhāvena pakatiyāva obhāso uppajjatīti paṭhamāṃ tāva aniccato manasikaroto obhāso kathito. Akusalo vipassako tasmim obhāse uppanne “na ca vata me ito pubbe evarūpo obhāso uppannapubbo, addhā maggaṃ pattomhi, phalaṃ

1. Pavattamānā (Sī)

2. Avissajjitvāva (Sī)

pattomhī”ti amaggaṃyeva “maggo”ti, aphalameva “phalan”ti gaṇhāti. Tassa amaggaṃ “maggo”ti, aphalaṃ “phalan”ti gaṇhato vipassanāvīthi ukkantā hoti. So attano vipassanāvīthim vissajjetvā vikkhepamāpanno vā obhāsameva taṇhādiṭṭhimaññanāhi maññamāno vā nisīdati. So kho panāyaṃ obhāso kassaci bhikkhuno pallaṅkaṭṭhānamattameva obhāsento uppajjati, kassaci antogabbhaṃ, kassaci bahigabbhampi, kassaci sakalavihāraṃ, gāvutaṃ aḍḍhayaḷjanam yojanam dviyojanam -pa- kassaci pathavitalato yāva Akaniṭṭhabrahmalokā ekālokaṃ kurumāno. Bhagavato pana dasasahassilokadhātum obhāsento udapādi. Ayaṃ hi obhāso caturaṅgasamannāgatepi andhakāre taṃ taṃ ṭhānam obhāsento uppajjati.

Obhāso dhammoti obhāsaṃ āvajjatīti ayaṃ obhāso maggadhammo phaladhammoti vā taṃ taṃ obhāsaṃ manasi karoti. **Tato vikkhepo uddhaccanti** tato obhāsato dhammoti āvajjanakaraṇato vā yo uppajjati vikkhepo, so uddhaccaṃ nāmāti attho. **Tena uddhaccena viggahitamānasoti** tena evaṃ uppajjamānena uddhaccena virodhitacitto, tena vā uddhaccena kāraṇabhūtena tammūlakakilesuppattiyā virodhitacitto vipassako vipassanāvīthim okkamitvā vikkhepaṃ vā tammūlakakilesesu vā ṭhitattā aniccato dukkhato anattato upaṭṭhānāni yathābhūtaṃ nappajānāti. “Tena vuccati dhammuddhaccaviggahitamānasoti” evaṃ itisaddo yojetabbo. **Hoti so samayoti** evaṃ assādasena upakkiliṭṭhacittassāpi yogino sace upaparikkhā uppajjati, so evaṃ pajānāti—vipassanā nāma saṅkhārārammaṇā, maggaphalāni nibbānārammaṇāni, imāni ca cittāni saṅkhārārammaṇāni, tasmā nāyamobhāso maggo, udayabbayānupassanāyeva nibbānassa lokiko maggoti maggāmaggaṃ vavatthapetvā taṃ vikkhepaṃ parivajjayitvā udayabbayānupassanāya ṭhatvā sādhukaṃ saṅkhāre aniccato dukkhato anattato vipassati. Evaṃ upaparikkhantassa so samayo hoti. Evaṃ apassanto pana “maggaphalappattomhī”ti adhimāniko hoti.

Yaṃ yaṃ cittanti yaṃ taṃ vipassanācittaṃ. **Ajjhattamevāti** aniccānupassanāya ārammaṇe gocarajjhatteyeva. **Ñānaṃ uppajjatī**ti tasseeva yogāvacarassa rūpārūpadhamme tulayantassa tīrayantassa vissatṭha-indavajjirāmiva

avihatavegaṃ tikhiṇaṃ sūramativisadaṃ vipassanāññaṇaṃ uppajjati. **Pīti uppajjatīti** tasseva tasmim samaye khuddikā pīti khaṇikā pīti okkantikā pīti ubbegā pīti pharaṇā pītīti ayaṃ pañcavidhā vipassanāsampayuttā pīti sakalasarīraṃ pūrayamānā uppajjati. **Passaddhi uppajjatīti** tasseva tasmim samaye kāyacittānaṃ neva daratho na gāravatā na kakkhaḷatā na akammaññatā na gelaññatā na vaṅkatā hoti, atha kho paṇassa kāyacittāni passaddhāni lahūni mudūni kammaññāni paguṇāni suvisadāni ujukāniyeva honti. So imehi passaddhādīhi anuggahitakāyacitto tasmim samaye amānusiṃ nāma ratim anubhavati. Yaṃ sandhāya vuttaṃ—

“Suññāgāraṃ pavitṭhassa, santacittassa bhikkhuno.

Amānusi ratī hoti, sammā dhammaṃ vipassato.

Yato yato sammasati, khandhānaṃ udayabbayaṃ.

Labhatī pītipāmojjaṃ, amataṃ taṃ vijānatan”ti¹.

Evamassa imaṃ amānusiṃ ratim sādhayamānā lahutādīhi sahitā vipassanāsampayuttā kāyacittapassaddhi uppajjati. **Sukhaṃ uppajjatīti** tasseva tasmim samaye sakalasarīraṃ abhisandayamānaṃ vipassanāsampayuttaṃ sukhaṃ uppajjati. **Adhimokkha uppajjatīti** tasseva tasmim samaye cittacetasikānaṃ atisayapasādashūta vipassanāsampayuttā saddhā uppajjati. **Paggaho uppajjatīti** tasseva tasmim samaye asithilamanaccāraddhaṃ supaggahitaṃ vipassanāsampayuttaṃ vīriyaṃ uppajjati. **Upaṭṭhānaṃ uppajjatīti** tasseva tasmim samaye sūpaṭṭhitā suppaṭiṭṭhitā nikhātā acalā pabbatarājasadisā vipassanāsampayuttā sati uppajjati. So yaṃ yaṃ ṭhānaṃ āvajjati samannāharati manasi karoti paccavekkhati, taṃ taṃ ṭhānamassa okkantitvā² pakkhanditvā dibbacakkhuno paraloko viya satiyā upaṭṭhāti.

Upekkhāti vipassanupekkhā ceva āvajjanupekkhā ca. Tasmim hi samaye sabbasaṅkhāresu majjhatabhūtā vipassanupekkhāpi balavatī uppajjati, manodvāre āvajjanupekkhāpi. Sā hissa taṃ taṃ ṭhānaṃ āvajjantassa viṣaṭṭha-indavajjiraṃ pattaṇṇaṃ pakkhandatattanārāco viya ca sūra tikhiṇā hutvā

1. Khu 1. 67 piṭṭhe Dhammapade.

2. Okkhanditvā (Sī, Visuddhi 2. 272 piṭṭhe ca)

vahati. Evaṃ hi Visuddhimagge¹ vuttaṃ. **Vipassanupekkhā**ti cettha “vipassanālampayuttā tatramajjhattupekkhā”ti ācariyā vadanti. Vipassanāñāṇe hi gayhamāne “ñāṇaṃ uppajjati”ti vipassanāñāṇassa āgatattā punaruttidoso hoti. Tatiyajjhānavaṇṇanāyañca “saṅkhārupekkhā-vipassanupekkhānampi atthato ekibhāvo. Paññā eva hi sā, kiccavasena dvidhā bhinnā”ti² vuttaṃ. Tasmā vipassanāsampayuttāya tatramajjhattupekkhāya vuccamānāya punaruttidoso ca na hoti, tatiyajjhānavaṇṇanāya ca sameti. Yasmā ca pañcasu indriyesu “ñāṇaṃ adhimokkho paggaho upaṭṭhānaṃ”ti paññindriyasaddhindriyavīriyindriya-satindriyāni niddiṭṭhāni, samādhindriyaṃ pana aniddiṭṭhaṃ hoti, yuganaddhavasenāpi ca samādhindriyaṃ niddisitabbameva hoti, tasmā samappavatto samādhi puna samādhāne byāpārappahānakaraṇena “upekkhā”ti vuttoti veditabbaṃ.

Nikanti uppajjatiti evaṃ obhāsādipaṭimaṇḍitāya vipassanāya ālayaṃ kurumānā sukhumā santākārā nikanti uppajjati, yā kilesoti pariggahetumpi na sakkā hoti. Yathā ca obhāse, evaṃ etesupi aññatarasmim uppanne yogāvacaro “na ca vata me ito pubbe evarūpaṃ ñāṇaṃ uppannapubbaṃ, evarūpā pīti passaddhi sukhaṃ adhimokkho paggaho upaṭṭhānaṃ upekkhā nikanti uppannapubbā, addhā maggaṃ pattomhi, phalaṃ pattomhī”ti amaggameva “maggo”ti, aphalameva “phalan”ti gaṇhāti. Tassa amaggaṃ “maggo”ti, aphalañca “phalan”ti gaṇhato vipassanāvīthi ukkantā hoti. So attano mūlakammaṭṭhānaṃ vissajjetvā nikantimeva assādentō nisīdati. Ettha ca obhāsādayo upakkilesavatthutāya upakkilesāti vuttā, na akusalattā. Nikanti pana upakkilesō ceva upakkilesavatthu ca. Vatthuvaseneva cete dasa, gāhavasena pana samatimsa honti. Kathaṃ? “Mama obhāso uppanno”ti gaṇhato hi diṭṭhiggāho hoti, “manāpo vata obhāso uppanno”ti gaṇhato mānaggāho, obhāsaṃ assādayato taṇhāggāho. Iti obhāse diṭṭhimānataṇhāvasena tayo gāhā. Tathā sesesupīti evaṃ gāhavasena samatimsa upakkilesā honti. **Dukkhato manasikaroto, anattato manasikarototi**

1. Visuddhi 2. 273 piṭṭhe.

2. Visuddhi 2. 157 piṭṭhe.

vāresupi imināva nayena attho veditabbo. Ekeka-anupassanāvasena hettha ekekassa vipassanupakkilesuppatti veditabbā, na ekasseva.

Tīsu anupassanāsu. Evaṃ abhedato vipassanāvasena upakkilese dassetvā puna bhedavasena dassento **rūpaṃ aniccato manasikarototi-** ādimāha. Tattha **jarāmarañam aniccato upatthānanti** jarāmarañassa aniccato upatthānam.

7. Yasmā pubbe vuttānaṃ samatimsāya upakkilesānaṃ vasena akusalo abyatto yogāvacaro obhāsādīsu vikampati, obhāsādīsu ekekaṃ “etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā”ti samanupassati, tasmā tamatthaṃ dassento **obhāse ceva ñāṇe cāti**-ādigāthādvayamāha. Tattha **vikampatīti** obhāsādike ārammaṇe nānākilesavasena vividhā kampati vedhati. **Yehi cittaṃ pavedhatīti** yehi passaddhisukhehi cittaṃ nānākilesavasena nānappakārena vedhati kampati. Tasmā **passaddhiyā sukhe ceva** yogāvacaro vikampatīti sambandho veditabbo. **Upekkhāvajjanāya cevāti** upekkhāsaṅkhātāya āvajjanāya ceva vikampati, āvajjanupekkhāya ceva vikampatīti attho. Visuddhimagge¹ pana “upekkhāvajjanāyañcā”ti vuttaṃ. **Upekkhāya cāti** heṭṭhā vuttappakārāya upekkhāya ca vikampati, nikantiyā ca vikampatīti attho. Ettha ca dvinnāṃ upekkhānaṃ niddiṭṭhattā heṭṭhā “upekkhā uppajjati”ti vuttaṭṭhāne ca ubhayathā attho vutto. Aniccānupassanādīsu ca ekekissāyeva āvajjanupekkhāya sabbhāvato ekekāyeva anupassanā aniccaṃ aniccaṃ, dukkhaṃ dukkhaṃ, anattā anattāti punappunaṃ bhāvīyatītu vuttaṃ hoti. Yasmā pana kusalo paṇḍito byatto buddhisampanno yogāvacaro obhāsādīsu uppannesu “ayaṃ kho me obhāso uppanno, so kho panāyaṃ anicco saṅkhato paṭiccasamuppanno khayadhammo vayadhammo virāgadhammo nirodhadhammo”ti iti vā naṃ paññāya paricchindati upaparikkhati. Atha vā panassa evaṃ hoti—sace obhāso attā bhaveyya, “attā”ti gahetuṃ vaṭṭeyya. Anattāva panāyaṃ “attā”ti gahito. Tasmāyaṃ avasavattanatthēna anattāti passanto diṭṭhiṃ ugghāṭeti. Sace obhāso

1. Visuddhi 2. 274 piṭṭhe.

nicco bhaveyya, “nicco”ti gahetuṃ vaṭṭeyya. Aniccova panāyaṃ “nicco”ti gahito. Tasmāyaṃ hutvā abhāvaṭṭhena aniccoti passanto mānaṃ samugghāṭeti. Sace obhāso sukho bhaveyya, “sukho”ti gahetuṃ vaṭṭeyya. Dukkova panāyaṃ “sukho”ti gahito. Tasmāyaṃ uppādavayapaṭipīḷanaṭṭhena dukkhoti passanto nikantiṃ pariyādiyati. Yathā ca obhāse, evaṃ sesesupi.

Evaṃ upaparikkhitvā obhāsaṃ “netāṃ mama, nesohamasmi, na meso attā”ti samanupassati. ņāṇaṃ -pa- nikantiṃ “netāṃ mama, nesohamasmi, na meso attā”ti samanupassati. Evaṃ samanupassanto obhāsādīsu na kampati na vedhati. Tasmā tamatthiṃ dassento **imāni dasa ṭhānānīti** gāthamāha. Tattha **dasa ṭhānānīti** obhāsādīni. **Paññā yassa pariccitāti** yassa upakkilesavimuttāya paññāya paricitāni punappunaṃ phuṭṭhāni paribhāvitāni. **Dhammuddhaccakusalo hotīti** so paññāya paricitadasaṭṭhāno yogāvacaro pubbe vuttappakārassa dhammuddhaccassa yathāsabhāvaṭṭhena cheko hoti. **Na ca sammoha gacchatīti** dhammuddhaccakusalattāyeva taṇhāmānadiṭṭhugghāṭavasena¹ sammohaṇca na gacchati.

Idāni pubbe vuttameva vidhiṃ aparena pariyāyena vibhāvetvā dassento **vikkhipati ceva kilissati cāti**-ādigāthamāha. Tattha mandapañño yogāvacaro obhāsādīsu vikkhepaṇca avasesakilesuppattiṇca pāpuṇāti. Majjhimaṇṇo vikkhepeva pāpuṇāti, nāvasesakilesuppattiṃ, so adhimāniko hoti. Tikkhapañño vikkhepaṇ pāpuṇitvāpi taṃ adhimānaṃ pahāya vipassanaṃ ārabhati. Atitikkhapañño na vikkhepaṇ pāpuṇāti, na cāvasesakilesuppattiṃ. **Vikkhipati cevāti** tesu mandapañño dhammuddhaccasaṅkhātāṃ vikkhepaṇceva pāpuṇīyati. **Kilissati cāti** taṇhāmānadiṭṭhikilesehi kilesīyati ca, upatāpīyati vibādhiyati attho. **Cavati cittabhāvanāti** tassa mandapaññassa vipassanācittabhāvanā kilesesuyeva ṭhānato paṭipakkhāvihataṭṭā cavati, paripatatīti attho. **Vikkhipati na kilissatīti** majjhimaṇṇo vikkhepena vikkhipati, kilesehi na kilissati. **Bhāvanā parihāyatīti** tassa majjhimaṇṇassa adhimānikattā vipassanārambhābhāvena vipassanā parihāyati,

1. Taṇhāmānadiṭṭhuppādavaseṇa (Ka) Visuddhimaggamahāṭīkā passitabbā.

nappavattatīti attho. **Vikkhipati na kilissatīti** tikkhapaññopi vikkhepena vikkhipati, kilesehi na kilissati. **Bhavanā na parihāyatīti** tassa tikkhapaññassa santepi vikkhepe taṃ adhimānavikkhepaṃ pahāya vipassanārambhasambhāvena vipassanābhāvanā na parihāyati, pavattatīti attho. **Na ca vikkhipate cittaṃ na kilissatīti** atitikkhapaññassa cittaṃ na vikkhepena vikkhipati, na ca kilesehi kilissati. **Na cavati cittaabhāvanāti** tassa vipassanācittaabhāvanā na cavati, vikkhepakilesābhāvena yathāṭhāne tiṭṭhatīti attho.

Imehi catūhi ṭhānehīti—ādīsu idāni vuttehi imehi catūhi ṭhānehi hetubhūtehi, karaṇabhūtehi vā obhāsādike dasa ṭhāne cittassa saṅkhepena ca vikkhepena ca viggahitaṃ māsaṃ vikkhepakilesuppattivirahito catuttho kusalo mahāpañño yogāvacaro mandapaññādīnaṃ tiṇṇaṃ yogāvacarānaṃ māsaṃ evaṇca evaṇca hotīti nānappakārato jānātīti sambandhato atthavaṇṇanā veditabbā. **Saṅkhepoti** cettha vikkhepassa¹ ceva kilesānaṇca uppattivāsena cittassa līnabhāvo veditabbo. **Vikkhepoti** “vikkhipati na kilissatī”ti dvīsu ṭhānesu vuttavikkhepavasena cittassa uddhatabhāvo veditabboti.

Yuganaddhakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Saccakathāvaṇṇanā

8. Idāni yuganaddhaguṇassa ariyamaggassa vasena saccaṭṭhaṃ saccapaṭivedhavisesaṃ saccalakkaṇādividhānaṇca dassentena kathitāya suttantapubbaṅgamāya saccakathāya apubbatthānuvaṇṇanā. Tattha suttante tāva **tathānīti** yathāsabhāvavasena tacchāni². Yathāsabhāvabhūtāneva hi dhammajātāni saccaṭṭhena saccāni. Saccaṭṭho paṭhamaññāniddesavaṇṇanāyaṃ vutto. **Avitathānīti** vuttasabhāve vipariyāyavirahitāni. Na hi saccāni asaccāni nāma honti. **Anaññathānīti** aññasabhāvavirahitāni. Na hi asaccāni saccāni nāma honti. **Idaṃ dukkhanti bhikkhave tathametanti** bhikkhave

1. Cittavikkhepassa (Sī)

2. Saccāni (Ka)

idaṃ dukkhanti yaṃ vuccati, etaṃ yathāsabhāvattā tathaṃ. Dukkameva hi dukkhaṃ. Vuttasabhāve vipariyāyābhāvato **avitathaṃ**. Na hi dukkhaṃ adukkhaṃ nāma hoti. Aññasabhāvavirahitattā **anaññathaṃ**. Na hi dukkhaṃ samudayādisabhāvaṃ hoti. Samudayādisupi eśeva nayo.

1. Paṭhamasuttantaṇṇidesavaṇṇanā

Tathaṭṭhenāti yathāsabhāvaṭṭhena. **Piḷanaṭṭhā**dayo ñāṇakathāyaṃ vuttatṭhāyeva.

9. **Ekappaṭivedhā**nīti ekena maggañāṇena paṭivedho, ekato vā paṭivedho etesanti ekappaṭivedhāni. **Anattaṭṭhenā**ti catunnampi saccānaṃ attavirahitattā anakkaṭṭhena. Vuttaṃ hetuṃ Visuddhimagge¹—paramatthato hi sabbāneva saccāni vedakakāraṇanibbutagamakābhāvato suññānīti veditabbāni. Tenetaṃ vuccati—

“Dukkameva hi, na koci dukkhito,
Kāraṇaṃ na, kiriyāva vijjati.
Atthi nibbuti, na nibbuto pumā,
Maggamatthi, gamako na vijjati”ti.

Atha vā—

“Dhuvasubhasukhattasuññāṃ,
Purimadvaya’ mattasuñña’ mamatapadaṃ.
Dhuvasukha-attavirahito,
Maggo-iti suññato tesū”ti.

Saccaṭṭhenāti avisaṃvādaṭṭhena. **Paṭivedhaṭṭhenā**ti maggakkhaṇe paṭivijjhitaḥṭṭhena. **Ekasaṅgahitā**nīti tathaṭṭhādīnā ekekena eva atthena saṅgahitāni, ekegaṇaṇaṃ gatānīti attho. **Yaṃ ekasaṅgahitaṃ, taṃ ekattanti** yasmā ekena saṅgahitaṃ, tasmā ekattanti attho. Saccānaṃ bahuttepi ekattamapekkhitvā ekavacanaṃ kataṃ. **Ekattaṃ ekena ñāṇena paṭivijjhati**ti pubbabhāge catunnaṃ saccānaṃ nānattekattaṃ svāvattahitaṃ vavatthapetvā ṭhito

maggakkhaṇe ekena maggañāṇena tathaṭṭhāditaṃtaṃekattaṃ¹ paṭivijjhati. Kathaṃ? Nirodhasaccassa tathaṭṭhādike ekatte paṭividdhe sesasaccānampi tathaṭṭhādikaṃ ekattaṃ paṭividdhameva hoti. Yathā pubbabhāge pañcannaṃ khandhānaṃ nānattekattaṃ svāvatthitaṃ vavatthapetvā ṭhitassa maggavuṭṭhānakāle aniccato vā dukkhato vā anattato vā vuṭṭhahantassa ekasmimpi khandhe aniccādito diṭṭhe sesakhandhāpi aniccādito diṭṭhāva honti, evamidanti daṭṭhabbaṃ. **Dukkassa dukkhaṭṭho tathaṭṭho** dukkhasaccassa pīlanatṭhādiko catubbidho attho sabhāvaṭṭhena tathaṭṭho. Sesasacesupi eseva nayo. Soyeva catubbidho attho attābhāvato **anattaṭṭho**. Vuttasabhāve avisamvādakato **saccaṭṭho**. Maggakkhaṇe paṭivijjhitabbato **paṭivedhaṭṭho** vuttoti veditabbaṃ.

10. **Yaṃ aniccanti**-ādi sāmāññalakkhaṇapubbaṅgamaṃ katvā dassitaṃ. Tattha **yaṃ aniccaṃ, taṃ dukkhaṃ. Yaṃ dukkhaṃ, taṃ aniccanti** dukkhasamudayamaggā gahitā. Tāni hi tīṇi saccāni aniccāni ceva aniccattā dukkhāni ca. **Yaṃ aniccaṇca dukkhaṇca, taṃ anattāti** tāniyeva tīṇi gahitāni. **Yaṃ aniccaṇca dukkhaṇca anattā cāti** tehi tīhi saha nirodhasaccaṇca saṅgahitaṃ. Cattāripi hi anattāyeva. **Taṃ tathanti** taṃ saccacatukkaṃ sabhāvabhūtaṃ. **Taṃ saccanti** tadeva saccacatukkaṃ yathāsabhāve avisamvādakaṃ. **Navahākārehīti**-ādīsu “sabbam bhikkhave abhiññeyyan”²ti vacanato abhiññatṭhena, dukkhassa pariññatṭhe, samudayassa pahānatṭhe, maggassa bhāvanatṭhe, nirodhassa sacchikiriyatṭhe āvenikepi idha catūsupi saccesu nātapaṇiñāsabbhāvato pariññatṭhena, catusaccadassanena pahānasabbhāvato pahānatṭhena, catusaccabhāvanāsabbhāvato bhāvanatṭhena, catunnaṃ saccānaṃ sacchikiriyasabbhāvato sacchikiriyatṭhenāti niddiṭṭhanti veditabbaṃ. **Navahākārehi tathaṭṭhenāti**-ādīsu paṭhamaṃ vuttanayeneva yojanā kātābbā.

11. **Dvādasahi ākārehīti**-ādīsu tathaṭṭhādayo ñāṇakathāyaṃ vuttatthā. Etesaṃ niddeseṇi vuttanayeneva yojanā veditābbā.

12. **Saccānaṃ kati lakkhaṇānīti**-ādīsu upari vattābbāni cha lakkhaṇāni saṅkhatāsaṅkhatavasena dvidhā bhinditvā **dve lakkhaṇānīti** āha.

1. Tathaṭṭhādītattaṃ ekattaṃ (Sī)

2. Khu 9. 6; Saṃ 2. 258 piṭṭhesu.

Tattha **saṅkhatalakkhaṇaṇca asaṅkhatalakkhaṇaṇcā**ti “tīṇimāni bhikkhave saṅkhatassa saṅkhatalakkhaṇāni uppādo paññāyati, vayo paññāyati, ṭhitassa aññathattaṃ paññāyati. Tīṇimāni bhikkhave asaṅkhatassa asaṅkhatalakkhaṇāni na uppādo paññāyati, na vayo paññāyati, na ṭhitassa aññathattaṃ paññāyati”¹ti evaṃ vuttaṃ saṅkhatassa saṅkhatamiti lakkhaṇaṇca asaṅkhatassa asaṅkhatamiti lakkhaṇaṇca. Saṅkhataṃ pana na lakkhaṇaṃ, lakkhaṇaṃ na saṅkhataṃ. Na ca saṅkhataṃ vinā lakkhaṇaṃ paññāpetuṃ sakkā, napi lakkhaṇaṃ vinā saṅkhataṃ. Lakkhaṇena pana saṅkhataṃ pakaṭaṃ hoti.

Puna tadeva lakkhaṇadvayaṃ vitthārato dassento **cha lakkhaṇānī**ti āha. **Saṅkhatānaṃ saccānanti** dukkhasamudayamaggasaccānaṃ. Tāni hi paccayehi saṅgama katattā saṅkhatāni. **Uppādoti** jāti. **Paññāyati**ti jānīyati. **Vayoti** bhaṅgo. **Ṭhitānaṃ aññathattanti** ṭhitippattānaṃ aññathābhāvo jarā. Tiṇṇaṃ saṅkhatasaccānaṃ nipphannattā uppādavayaññathattaṃ vuttaṃ, tesameva pana uppādassa, jarāya bhaṅgassa ca anipphannattā uppādavayaññathattaṃ na vattabbaṃ. Saṅkhatanissitattā uppādavayaññathattaṃ na paññāyati na vattabbaṃ. Saṅkhatavikārattā pana saṅkhatanti vattabbaṃ. Dukkhasamudayānaṃ uppādajarābhaṅgā saccapariyāpannā², maggasaccassa uppādajarābhaṅgā na saccapariyāpannāti vadanti. Tattha “saṅkhatānaṃ uppādakkhaṇe saṅkhatāpi uppādalakkhaṇampi kālasaṅkhāto tassa khaṇopi paññāyati, uppāde vītivatte saṅkhatāpi jarālakkhaṇampi kālasaṅkhāto tassa khaṇopi paññāyati, bhaṅgakkhaṇe saṅkhatāpi jarāpi bhaṅgalakkhaṇampi kālasaṅkhāto tassa khaṇopi paññāyati”³ti Khandhakavaggaṭṭhakathāyaṃ³ vuttaṃ. **Asaṅkhatassa saccassāti** nirodhasaccassa. Taṃ hi paccayehi samāgama akatattā sayameva nipphannanti asaṅkhataṃ. **Ṭhitassāti** niccattā ṭhitassa, na ṭhānappattattā. Puna tadeva lakkhaṇadvayaṃ vitthārato dassento **dvādasa lakkhaṇānī**ti āha.

Catunnaṃ saccānaṃ kati kusalāti-ādīsu **abyākatanti** vipākābyākataṃ kiriyābyākataṃ rūpābyākataṃ nibbānābyākataṃ catūsu abyākatesu nibbānābyākataṃ. Cattāripi hi kusalākusalalakkhaṇena na byākatattā abyākatāni. **Siyā kusalanti** kāmāvacararūpāvacarārūpāvacarakusalānaṃ

1. Am 1. 150 piṭṭhe. 2. Dukkhasaccapariyāpannā (Ka) 3. Saṃ-Ṭṭha 2. 246 piṭṭhe.

vasena kusalampi bhaveyya. **Siyā akusalanti** taṇhaṃ ṭhapetvā sesākusalavasena. **Siyā abyākatanti** kāmāvacararūpāvacarārūpāvacaravipākakiriyānaṃ rūpānaṃca vasena. **Siyā tīṇi saccānīti**-ādīsu **saṅgahitānīti** gaṇitāni. **Vatthuvasenāti** akusalakusalābyākatadukkhasamudayanirodhamaggasaṅkhātavatthuvaseṇa. **Yaṃ dukkhasaccaṃ akusalanti** ṭhapetvā taṇhaṃ avasesaṃ akusalaṃ. **Akusalaṭṭhena dve saccāni ekasaccena saṅgahitānīti** imāni dve dukkhasamudayasaccāni akusalaṭṭhena ekasaccena saṅgahitāni, akusalasaccaṃ nāma hotīti attho. **Ekasaccaṃ dvīhi saccehi saṅgahitanti** ekaṃ akusalasaccaṃ dvīhi dukkhasamudayasaccehi saṅgahitaṃ. **Yaṃ dukkhasaccaṃ kusalanti** tebhūmakam kusalaṃ. Imāni dve dukkhamaggasaccāni kusalaṭṭhena ekasaccena saṅgahitāni, kusalasaccaṃ nāma hoti. Ekaṃ kusalasaccaṃ dvīhi dukkhamaggasaccehi saṅgahitaṃ. **Yaṃ dukkhasaccaṃ abyākatanti** tebhūmakavipākakiriyā rūpaṇca. Imāni dve dukkhanirodhasaccāni abyākataṭṭhena ekasaccena saṅgahitāni, ekaṃ abyākatasaccaṃ nāma hoti. Ekaṃ abyākatasaccaṃ dvīhi dukkhanirodhasaccehi saṅgahitaṃ. **Tīṇi saccāni ekasaccena saṅgahitānīti** samudayamagganirodhasaccāni ekena akusalakusalābyākatabhūtena dukkhasaccena saṅgahitāni. **Ekaṃ saccam tīhi saccehi saṅgahitanti** ekaṃ dukkhasaccaṃ visum akusalakusala-abyākatabhūtehi samudayamagganirodhasaccehi saṅgahitaṃ. Keci pana “dukkhasamudayasaccāni akusalaṭṭhena samudayasaccena saṅgahitāni, dukkhamaggasaccāni kusalaṭṭhena maggasaccena saṅgahitāni, na dassanaṭṭhena. Dukkhanirodhasaccāni abyākataṭṭhena nirodhasaccena saṅgahitāni, na asaṅkhataṭṭhenā”ti vaṇṇayanti.

2. Dutiyasuttantapālivaṇṇanā

13. Puna aññassa suttantassa atthavasena saccappaṭivedhaṃ niddisitukāmo **pubbe me bhikkhavi**ti-ādikaṃ suttantaṃ āharitvā dassesi. Tattha **pubbe me bhikkhave sambodhāti** bhikkhave mama sambodhito sabbaññutaññāṇato **pubbe. Anabhisambuddhassāti** sabbadhamme appaṭividdhassa. **Bodhisattasseva satoti** bodhisattabhūtasseva. **Etadahosīti** Bodhipallaṅke nisinnassa etaṃ parivitaṅkitaṃ ahosi. **Assādoti** assādiyatīti assādo. **Ādīnavoti** doso. **Nissaraṇanti** apagamaṇaṃ.

Sukhanti sukhayatīti sukhaṃ, yassupajjati, taṃ sukhitaṃ karotīti attho.
Somanassanti pītisomanassayogato sobhanaṃ mano assāti sumano,
 sumanassa bhāvo somanassaṃ, sukhaveva pītiyogato visesitaṃ. **Aniccanti**
 addhavaṃ. **Dukkham** dukkhavattthuttā saṅkhāradukkhattā ca dukkhaṃ.
Vipariṇāmadhammanti avasī hutvā jarābhaṅgavasena parivattanapakatikaṃ.
 Etena anattabhāvo vutto hoti. **Chandarāgavinayoti** chandasāṅkhātassa
 rāgassa saṃvaraṇaṃ, na vaṇṇarāgassa. **Chandarāgappahānanti** tasseva
 chandarāgassa pajahanaṃ.

Yāvakīvañcāti-ādīsu yāva imesaṃ pañcannaṃ upādānakkhandhānaṃ
 -pa- **yathābhūtaṃ nābbhaññāsīm** na adhikena ñāṇena paṭivijjhim, tāva
anuttaraṃ sammāsambodhiṃ anuttaraṃ sabbaññubhāvaṃ **abhisambuddho**
 abhisametāvī arahanti¹ **nevāhaṃ paccaññāsīm** neva paṭiññaṃ akāsinti
 sambandhato attho. **Kīvañcāti** nipātamattaṃ. **Yatoti** yasmā, yadā vā. **Athāti**
 anantaraṃ. **Ñāṇaṃ pana me dassanaṃ udapādīti** dassanakiccakaraṇena
 dassanasāṅkhātāṃ paccavekkhaṇaṇāṇaṃ me uppajji. **Akuppāti** kopetuṃ
 cāletuṃ asakkuṇeyyā. **Vimuttīti** arahattaphalavimutti. Etāya eva
 phalapaccavekkhaṇāya magganibbānapaccavekkhaṇāpi vuttāva honti.
Ayamantimā jātīti ayaṃ pacchimā khandhappavatti. **Natthidāni**
punabbhavoti idāni puna uppatti natthi. Etena pahīnakilesapaccavekkhaṇā
 vuttā. Arahato hi avasiṭṭhakilesapaccavekkhaṇā na hoti.

3. Dutiyasuttantaṇṇidesavaṇṇanā

14. Saccappaṭivedhañāṇayojanakkame ca **ayaṃ rūpassa assādoti**
pahānappaṭivedhoti pubbhāge “ayaṃ taṇhāsampayutto rūpassa assādo”ti
 ñatvā maggakkhaṇe samudayappahānasāṅkhāto samudayasaccappaṭivedho.
Samudayasaccanti samudayasaccappaṭivedhañāṇaṃ.
 Ariyasaccārammaṇaṇāṇampi hi “yekeci kusalā dhammā, sabbe te catūsu
 ariyasaccesu saṅghaṃ pacchanti”ti-ādīsu² viya “saccan”ti vuccati. **Ayaṃ**
rūpassa ādīnavoti pariññāpaṭivedhoti pubbhāge “ayaṃ rūpassa ādīnavo”ti
 ñatvā maggakkhaṇe dukkhaṇiññāsāṅkhāto dukkhasaccappaṭivedho.
Dukkhasaccanti dukkhasaccappaṭivedhañāṇaṃ. **Idaṃ rūpassa nissaraṇanti**
sacchikiriyaṇaṃ paṭivedhoti pubbhāge “idaṃ rūpassa

1. Ahanti (Ka)

2. Ma 1. 242 piṭṭhe.

nissaraṇaṃ”ti ñatvā maggakkhaṇe nirodhasacchikiriyāsaṅkhāto nirodhasaccappaṭivedho. **Nirodhasaccanti** nirodhasaccārammaṇaṃ nirodhasaccappaṭivedhaññaṃ. **Yā imesu tīsu ṭhānesūti** imesu yathāvuttesu tīsu samudaya dukkha nirodhesu paṭivedhavasena pavattā yā **diṭṭhi** yo **saṅkappoti** yojanā. **Bhāvanāpaṭivedhoti** ayaṃ maggabhāvanāsaṅkhāto maggasaccappaṭivedho. **Maggasaccanti** maggasaccappaṭivedhaññaṃ.

15. Puna aparena pariyāyena saccāni ca saccappaṭivedhañca dassento **saccanti katiḥākārehi saccanti**-ādimāha. Tattha yasmā sabbepi sabbaññubodhisattā Bodhipallaṅke nisinnā jarāmarañādikassa dukkhasaccassa jāti-ādikam samudayasaccam “kiṃ nu kho”ti esanti, tathā esantā ca jarāmarañādikassa dukkhasaccassa jāti-ādikam samudayasaccam “paccayo”ti vavatthapento pariggaṇhanti, tasmā sā ca esanā so ca pariggaho saccānaṃ esanattā pariggahattā ca “saccan”ti katvā **esanaṭṭhena pariggahattṭhenā**ti vuttam. Ayañca vidhi Paccekabuddhānampi paccayapariggahe labbhatiyeva, sāvakānaṃ pana anussavavasena paccayapariggahe¹ labbhati. **Paṭivedhaṭṭhenā**ti pubbabhāge tathā esitānaṃ pariggahitānañca maggakkhaṇe ekaṭṭhena.

Kimnidānanti-ādīsu nidānādīni sabbāni kāraṇavevacanāni. Kāraṇaṃ hi yasmā phalaṃ nideti “handā naṃ gaṇhathā”ti appeti viya, tasmā “nidānaṃ”ti vuccati. Yasmā phalaṃ tato samudeti, jāyati, pabhavati, tasmā samudayo, jāti, pabhavoti vuccati. Ayaṃ panettha attho—kiṃ nidānaṃ etassāti **kimnidānaṃ**. Ko samudayo etassāti **kimsamudayaṃ**. Kā jāti etassāti **kimjātikaṃ**. Ko pabhavo etassāti **kimpabhavaṃ**. Yasmā pana tassa jāti yathāvuttena atthena nidānañceva samudayo ca jāti ca pabhavo ca, tasmā **jātinidānanti**-ādimāha. **Jarāmarañanti** dukkhasaccam. **Jarāmarāṇasamudayanti** tassa paccayaṃ samudayasaccam. **Jarāmarāṇanirodhanti** nirodhasaccam. **Jarāmarāṇanirodhagāminim paṭipadanti** maggasaccam. Imināva nayena sabbapadesu attho vedītabbo.

16. **Nirodhappajānanā**ti ārammaṇakaraṇena nirodhassa pajānanā. **Jāti siyā dukkhasaccam, siyā samudayasaccanti** bhavapaccayā paññāyanaṭṭhena

1. Paccayapariggato (Sī)

dukkhasaccaṃ, jarāmarañassa paccayaṭṭhena samudayasaccaṃ. Esa nayo sesesupi. **Avijjā siyā dukkhasaccanti** pana āsavaśamudayā avijjāśamudayaṭṭhenāti¹.

Saccakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Bojjhaṅgakathāvaṇṇanā

17. Idāni saccappaṭivedhasiddhaṃ bojjhaṅgavisesaṃ dassentena kathitāya suttantapubbaṅgamāya bojjhaṅgakathāya apubbatthānuvaṇṇanā. Tattha suttante tāva **bojjhaṅgā**ti bodhiyā, bodhissa vā aṅgāti bojjhaṅgā. Kiṃ vuttaṃ hoti²—yā hi ayaṃ dhammasāmaggī, yāya lokuttaramaggakkhaṇe uppaṇṇamāyā līnuddhaccaṭṭhānāyūhanakāmasukhattakilamathānuyoga ucchedasassatābhīnivesādīnaṃ anekesaṃ upaddavānaṃ paṭipakkhabhūtāya satidhammavicayaṭṭhāpīti passaddhisamādhī-upekkhāsāṅkhātāya dhammasāmaggiyā ariyasāvako bujjhatīti katvā bodhīti vuccati, **bujjhatīti** kilesasantānaniddāya vuṭṭhahati, cattāri vā ariyasaccāni paṭivijjhati, nibbānameva vā sacchikarotīti vuttaṃ hoti. Yathāha “satta bojjhaṅge bhāvetvā anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddho”ti³. Tassā dhammasāmaggiyā ariyasāvako bodhiyā aṅgāti bojjhaṅgā jhānaṅgamaggaṅgādayo viya. Yopesa yathāvuttappakārāya etāya dhammasāmaggiyā bujjhatīti katvā ariyasāvako bodhīti vuccati, tassa bodhissa aṅgātipi bojjhaṅgā senaṅgarathaṅgādayo viya. Tenāhu Aṭṭhakathācariyā “bujjhanakassa puggalassa aṅgāti bojjhaṅgā”ti. Satisambojjhaṅgādīnaṃ attho abhiññeyyaniddese vutto.

Bojjhaṅgatthaniddese **bodhāya saṃvattantīti** bujjhanatthāya saṃvattanti. Kassa bujjhanatthāya? Maggaphalehi nibbānassa paccavekkhaṇāya katakiccassa bujjhanatthāya, maggena vā kilesaniddāto pabujjhanatthāya phalena pabuddhabhāvatthāyāpīti vuttaṃ hoti. Balavavipassanāyapi bojjhaṅgā bodhāya

1. Avijjāśamudayo samudayaṭṭhenāti (Sī)

2. Bojjhaṅgāti vuttaṃ hoti (Sī, Ka), idaṃ vuttaṃ hoti (Abhi-Ṭṭha 2. 296 piṭṭhe) Saṃ-Ṭṭha 3. 176 piṭṭhe pana passitabbaṃ.

3. Saṃ 3. 139; Dī 3. 83 piṭṭhādīsu.

saṁvattanti. Tasmā ayaṁ vipassanāmaggaphalabojjhaṅgānaṁ sādharmaṇattho. Tīsupi hi tñānesu bodhāya nibbānapaṭivedhāya saṁvattanti. Etena bodhiyā aṅgāti bojjhaṅgāti vuttaṁ hoti. **Bujjhantīti bojjhaṅgāti**-ādihi pañcahi catukkehi vuttānaṁ bojjhaṅgānaṁ uppattiṭṭhānaṁ abhiññeyyaniddeso vuttaṁ. Api ca **bujjhantīti** bojjhaṅgānaṁ sakiccakaraṇe samatthabhāvadassanattamaṁ kattuniddeso. **Bujjhanatṭhenāti** sakiccakaraṇasamatthattepi sati kattuno abhāvadassanattamaṁ bhāvaniddeso. **Bodhentīti** bojjhaṅgabhāvanāya bujjhantānaṁ yogīnaṁ payojakattā bojjhaṅgānaṁ hetukattuniddeso. **Bodhanatṭhenāti** paṭhamaṁ vuttanayeneva payojakahetukattunā hāvaniddeso. Etehi bodhiyā aṅgā bojjhaṅgāti vuttaṁ hoti. **Bodhipakkhiyatṭhenāti** bujjhanatṭhena bodhīti laddhanāmassa yogissa pakkhe bhavattā. Ayametesam yogino upakārakattaniddeso. Etehi bodhissa aṅgāti bojjhaṅgāti vuttaṁ hoti. **Buddhilabhanatṭhenāti**-ādike chakke **buddhilabhanatṭhenāti** yogāvacarena buddhiyā pāpuṇanatṭhena. **Ropanatṭhenāti** sattānaṁ patiṭṭhāpanatṭhena. **Pāpanatṭhenāti** patiṭṭhāpitāya niṭṭhāpanatṭhena. Ime vipassanābojjhaṅgā pati-abhi-sam-iti tīhi upasaggehi visesitā maggaphalabojjhaṅgāti vadanti. Sabbesampi dhammavohārena niddiṭṭhānaṁ bojjhaṅgānaṁ bodhiyā aṅgāti bojjhaṅgāti vuttaṁ hotīti veditabbaṁ.

Mūlamūlakādidasakavaṇṇanā

18. **Mūlatṭhenāti**-ādike mūlamūlake dasake **mūlatṭhenāti** vipassanādīsū purimā purimā bojjhaṅgā pacchimānaṁ pacchimānaṁ bojjhaṅgānañca sahaajātadhammānañca aññamaññañca mūlatṭhena. **Mūlacariyatṭhenāti** mūlaṁ hutvā cariyā pavatti mūlacariyā. Tena mūlacariyatṭhena, mūlaṁ hutvā pavattanatṭhenāti attho. **Mūlapariggahatṭhenāti** te eva bojjhaṅgā ādito pabhutī uppādanattāya parigayhamānattā pariggahā, mūlāniyeva pariggahā mūlapariggahā. Tena mūlapariggahatṭhena. Te eva aññamaññaṁ parivārasena **parivāratṭhena**. Bhāvanāpāripūrivāsena **paripūraṇatṭhena**. Niṭṭhaṁ pāpuṇanavasena **paripākattṭhena**. Te eva mūlāni ca chabbidhā pabhedabhinnattā paṭisambhidā cāti mūlapaṭisambhidā. Tena **mūlapaṭisambhidatṭhena**. **Mūlapaṭisambhidāpāpanatṭhenāti** bojjhaṅgabhāvanānuyuttassa yogino taṁ mūlapaṭisambhidānaṁ

pāpanaṭṭhena. Tasseva yogino tassā mūlapaṭisambhidāya **vasībhāvaṭṭhena**. Sesesupi īdisesu puggalavohāresu bodhissa aṅgāti bojjaṅgāti vuttaṃ hotīti veditabbaṃ. **Mūlapaṭisambhidāya vasībhāvappattānampīti** īdisesupi niṭṭhāvacanesu phalabojjhaṅgāti veditabbaṃ. Vasībhāvaṃ pattānantipi pāṭho.

Mūlamūlakadasakaṃ niṭṭhitaṃ.

Sesesupi hetumūlakādīsu navasu dasakesu imināva nayena sādharmaṇavacanānaṃ attho veditabbo. Asādhāraṇesu pana yathāvuttā eva bojjaṅgā yathāvuttānaṃ dhammānaṃ janakattā **hetū** nāma honti. Upatthambhakattā **paccayā** nāma. Te eva tadaṅgasamuccheda-paṭippassaddhivisuddhibhūtaṭṭā **visuddhi** nāma. Vajjavirahitattā **anavajjā** nāma. “Sabbepi kusalā dhammā nekkhamman”¹ vacanato **nekkhammaṃ** nāma. Kilesehi vimuttattā tadaṅgavimutti-ādivasena **vimutti** nāma. Maggaphalabojjhaṅgā visayībhūtehi āsavehi virahitattā **anāsavā**. Tividhāpi bojjaṅgā kilesehi suññattā tadaṅgavivekādivasena **vivekā**. Vipassanāmaggabojjhaṅgā pariccāgavosaggattā pakkhandanavosaggattā ca **vosaggā**. Phalabojjhaṅgā pakkhandanavosaggattā vosaggā.

19. **Mūlaṭṭhaṃ bujjhantīti**-ādayo ekekapadavasena niddiṭṭhā nava dasakā vuttanayeneva veditabbā. **Vasībhāvappattānanti** padaṃ pana vattamānavacanābhāvena na yojitaṃ. **Pariggahaṭṭhā**dayo abhiññeyyaniddese vuttatthā.

20. Puna thero attanā desitaṃ suttantaṃ uddisitvā tassa niddesavasena bojjaṅgavidhiṃ dassetukāmo **ekaṃ samayanti**-ādikaṃ nidānaṃ vatvā suttantaṃ tāva uddisi. Attanā desitasuttattā eva cettha **evaṃ me sutanti** na vuttaṃ. **Āyasmā Sāriputtoti** panettha desakabyattibhāvatthaṃ attānaṃ paraṃ viya katvā vuttaṃ. Īdisaṃ hi vacanaṃ loke ganthesu payujjanti². **Pubbaṇhasamayanti** sakalaṃ pubbaṇhasamayaṃ. Accantasamyogatthe upayogavacanaṃ. Sesadvayepi ese va nayo. **Satisambojjhaṅgo iti**

1. Khu 1. 271 Nādisotasuttaṭṭhakathāyaṃ.

2. Bahu yujjanti (Sī)

ce me hotīti satisambojjhaṅgoti evaṅce¹ mayham hoti. **Appamāṇoti me hotīti** appamāṇoti evaṃ me hoti. **Susamāraddhoti me hotīti** suṭṭhu paripuṇṇoti evaṃ me hoti. **Tiṭṭhantanti** nibbānārammaṇe pavattivasena tiṭṭhantaṃ. **Cavatīti** nibbānārammaṇato apagacchati. Sesambojjhaṅgesupi eseva nayo.

Rājamahāmattassāti rañño mahā-amaccassa, mahatīyā vā bhogamattāya bhogappamāṇena samannāgatassa. **Nānārattānanti** nānāraṅgarattānaṃ, pūraṇatthe sāmivacanaṃ, nānārattehīti attho. **Dussakaraṇḍakoti** dussapeḷā. **Dussayuganti** vatthayugalaṃ. **Pārupitunti** acchādetuṃ. Imasmiṃ suttante therassa phalabojjhaṅgā kathitā. Yadā hi thero satisambojjhaṅgaṃ sīsaṃ katvā phalasamāpattiṃ samāpajjati, tadā itare tadanvayā honti. Yadā dammavicayādīsu aññataraṃ, tadā sesāpi tadanvayā hontīti evaṃ phalasamāpattiyā attano ciṇṇavasībhāvaṃ dassento thero imaṃ suttantaṃ kathesīti.

Suttantaniddesavaṇṇanā

21. **Kathaṃ satisambojjhaṅgo iti ce hotīti bojjhaṅgoti** satisambojjhaṅgaṃ sīsaṃ katvā phalasamāpattiṃ samāpajjantassa aññesu bojjhaṅgesu vijjamānesu evaṃ ayaṃ satisambojjhaṅgo hotīti iti ce pavattassa kathaṃ so satisambojjhaṅgo hotīti attho. **Yāvatā nirodhūpaṭṭhātīti** yattakena kālena nirodho upaṭṭhātīti, yattake kāle ārammaṇato nibbānaṃ upaṭṭhātīti attho. **Yāvatā accīti** yattakena parimāṇena jālā. **Kathaṃ appamāṇo iti ce hotīti bojjhaṅgoti** na appamāṇepi satisambojjhaṅge vijjamāne evaṃ ayaṃ appamāṇo hotīti iti ce pavattassa so appamāṇo satisambojjhaṅgo kathaṃ hotīti attho. **Pamāṇabaddhāti** kilesā ca pariyuṭṭhānā ca ponobhavikasankhārā ca pamāṇabaddhā nāma honti. “Rāgo pamāṇakaraṇo, doso pamāṇakaraṇo, moho pamāṇakaraṇo”ti² vacanato rāgādayo yassa uppajjanti, “ayaṃ ettako”ti tassa pamāṇakaraṇato pamāṇaṃ nāma. Tasmim pamāṇe baddhā paṭibaddhā

1. Evaṅca (Sī)

2. Ma 1. 372 piṭṭhe.

āyattāti kilesādayo pamāṇabaddhā nāma honti. **Kilesāti** anusayabhūtā, **pariyutṭhānāti** samudācārappattakilesā. **Saṅkhārā ponobhavikāti** punappunam bhavakaraṇam punabhavo, punabhavo sīlametesanti ponabhavikā, ponabhavikā eva ponobhavikā. Kusalākusalakammasaṅkhātā saṅkhārā. **Appamāṇoti** vuttappakārassa pamāṇassa abhāvena appamāṇo. Maggaphalānampi appamāṇattā tato visesanattham **acalatṭhena asaṅkhataṭṭhenāti** vuttam. Bhaṅgābhāvato acalo, paccayābhāvato asaṅkhato. Yo hi acalo asaṅkhato ca, so ativiya pamāṇavirahito hoti.

Katham susamāraddho iti ce hotīti bojjaṅgoti anantaram vuttanayena yojetabbaram. **Visamāti** sayaṅca visamattā, visamassa ca bhāvassa hetuttā visamā. **Samadhammoti** santaṭṭhena paṇītaṭṭhena samo dhammo. Pamāṇābhāvato **santo**. “Yāvatā bhikkhave dhammā saṅkhatā vā asaṅkhatā vā, virāgo tesam dhammānam aggamakkhāyati”¹ti vacanato sabbadhammuttamattṭhena **paṇīto**. Tasmim samadhammoti vutte susame āraddho **susamāraddho**. **Āvajjitattāti** phalasamāpattiyā pavattakālam sandhāya vuttam. Anuppādādisaṅkhāte nibbāne manodvārāvajjanassa uppannattāti vuttam hoti. **Tiṭṭhatīti** pavattati. **Uppādā**ṇi hetṭhā vuttatthāni. Sesabojjhaṅgamūlakesupi vāresu eseva nayo.

Bojjhaṅgakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Mettākathāvaṇṇanā

22. Idāni bojjaṅgakathānantaram kathitāya bojjaṅgakathāgatiyā suttantapubbaṅgamāya mettākathāya apubbatthānuvaṇṇanā. Tattha suttante tāva **āsevitāyāti** ādarena sevitāya. **Bhāvitāyāti** vadḍhitāya. **Bahulīkatāyāti** punappunam katāya. **Yānikatāyāti** yuttayānasadisāya katāya. **Vatthukatāyāti** patiṭṭhānatṭhena vatthu viya katāya. **Anuṭṭhitāyāti** paccupaṭṭhitāya. **Paricitāyāti** samantato citāya upacitāya. **Susamāraddhāyāti** suṭṭhu samāraddhāya

1. Am 1. 343; Khu 1. 254 piṭṭhesu.

sukatāya. **Ānisaṃsāti** guṇā. **Paṭikaṅkhāti** paṭikaṅkhitabbā icchitabbā. **Sukhaṃ supatīti** yathā sesajanā samparivattamānā kākacchamānā dukkhaṃ supanti, evaṃ asupitvā sukhaṃ supati. Niddaṃ okkantopi samāpattim samāpanno viya hoti. **Sukhaṃ paṭibujjhatīti** yathā aññe nitthunantā vijambhantā samparivattantā dukkhaṃ paṭibujjhanti, evaṃ apaṭibujjhitvā vikasamānamiva padumaṃ sukhaṃ nibbikāraṃ paṭibujjhati. **Na pāpakaṃ supinaṃ passatīti** supinaṃ passantopi bhaddakameva supinaṃ passati. Cetiyaṃ vandanto viya pūjaṃ karonto viya dhammaṃ suṇanto viya ca hoti. Yathā panaññe attānaṃ corehi parivāritaṃ viya vālehi upaddutaṃ viya papāte patantaṃ viya ca passanti, na evaṃ pāpakaṃ supinaṃ passati. **Manussānaṃ piyo hotīti** ure āmuttamuttāhāro viya sīse piḷandhamālā viya ca manussānaṃ piyo hoti manāpo. **Amanussānaṃ piyo hotīti** yatheva ca manussānaṃ, evaṃ amanussānampi piyo hoti. **Devatā rakkhantīti** puttamiva mātāpitara devatā rakkhanti. **Nāssa aggi vā visaṃ vā satthaṃ vā kamatīti** mettāvihārissa kāye aggi vā visaṃ vā satthaṃ vā na kamati na pavisati, nāssa kāyaṃ vikopetīti vuttaṃ hoti. **Tuvaṭṭaṃ cittaṃ samādhīyātīti** mettāvihārino khippameva cittaṃ samādhīyati, natthi tassa dandhāyitattaṃ. **Mukhavaṇṇo vippasīdatīti** bandhanā pamuttatālapakkaṃ viya cassa vippasannavaṇṇaṃ mukhaṃ hoti. **Asammūlho kālaṃ karotīti** mettāvihārino sammohamaṇaṇaṃ nāma natthi, asammūlho niddaṃ okkamanto viya kālaṃ karoti. **Uttari appaṭivijjhantoti** mettāsamāpattito uttariṃ arahattaṃ adhigantaṃ asakkonto ito cavitvā suttappabuddho viya **brahmalokūpago hotīti** brāhmalokaṃ upapajjatīti attho.

Mettāniddese **anodhiso pharaṇāti** odhi mariyādā, na odhi anodhi. Tato anodhiso, anodhitoti attho, nippadesato phusanāti vuttaṃ hoti. **Odhisoti** padesavasena. **Disāpharaṇāti** disāsu pharaṇā. **Sabbeti** anavasesapariyādānaṃ. **Sattātipadassa** attho ñāṇakathāmātikāvaṇṇanāyaṃ vutto, ruḷhīsaddena pana vītarāgesupi ayaṃ vohāro vattati vilīvamayepi bījanivisesse tālavaṇṭavohāro viya. **Averāti** verarahitā. **Abyāpajjāti** byāpādarahitā. **Anīghāti** niddukkhā. Anigghātīpi pāṭho. **Sukhī attānaṃ**

pariharantūti sukhitā hutvā attabhāvaṃ vattayantu. “Averā”ti ca sakasantāne ca pare paṭicca, parasantāne ca itare paṭicca verābhāvo dassito, “abyāpajjā”ti-ādīsu verābhāvā tammūlakabyāpādābhāvo, “anīghā”ti byāpādābhāvā tammūlakadukkhābhāvo, “sukhī attānaṃ pariharantū”ti dukkhābhāvā sukhena attabhāvapariharaṇaṃ dassitanti evamettha vacanasambandho veditabboti. Imesu ca “averā hontū”ti-ādīsu catūsupi vacanesu yaṃ yaṃ pākaṭaṃ hoti, tassa tassa vasena mettāya pharati.

Pāṇāti-ādīsu pāṇanatāya¹ pāṇā, assāsapassāsāyattavuttitāyāti attho. Bhūtattā **bhūtā**, abhinibbattāti attho. Puṃ vuccati nirayo, taṃ puṃ² galanti gacchantīti **puggalā**. Attabhāvo vuccati sarīraṃ, khandhapañcakameva vā, taṃ upādāya paññattimattasabbhāvato, tasmim attabhāve pariyāpannā paricchinā antogadhāti **attabhāvapariyāpannā**. Yathā ca sattāti vacanaṃ, evaṃ sesānipi ruḥhīvasena āropetvā sabbānetāni sabbasattavevacanānīti veditabbāni. Kāmañca aññānipi “sabbe jantū sabbe jīvā”ti-ādīni sabbasattavevacanāni atthi, pākaṭavasena pana imāneva pañca gahetvā “pañcahākārehi anodhiso pharaṇā mettācetovimuttī”ti vuccati. Ye pana “sattā pāṇā”ti-ādīnaṃ na kevalaṃ vacanamattatova, atha kho atthatopi nānattameva iccheyyūṃ, tesāṃ anodhiso pharaṇā virujjhati. Tasmā tathā atthaṃ aggahetvā imesu pañcasu ākāresu aññataravasena anodiso mettāya pharati.

Odhiso pharaṇe pana **itthiyo purisāti** līṅgavasena vuttaṃ, **ariyā anariyāti** ariyaputhujjanavasena, **devāmanussā vinipātikāti** upapattivasena. Disāpharaṇepi disāvibhāgaṃ akatvā sabbadisāsu “sabbe sattā”ti-ādīnā nayena pharaṇato anodhiso pharaṇā hoti, sabbadisāsu “sabbā itthiyo”ti-ādīnā nayena pharaṇato odhiso pharaṇā.

Yasmā pana ayaṃ tividhāpi mettāpharaṇā appanāpattacittassa vasena vuttā, tasmā tīsu vāresu appanā gahetabbā. Anodhiso pharaṇe

1. Pāṇatāya (Sī)

2. Tasmim (Sī, Visuddhi 1. 303 piṭṭhe ca)

tāva “sabbe sattā averā hontū”ti ekā, “abyāpajjā hontū”ti ekā, “anīghā hontū”ti ekā, “sukhī attānaṃ pariharantū”ti ekā. Tānipi hi cattāri hitopasaṃhāravaseneva vuttāni. Hitopasaṃhāralakkhaṇā hi mettā. Iti “sattā”ti-ādīsu pañcasu ākāresu catassannaṃ catassannaṃ appanānaṃ vasena vīsati appanā honti, odhiso pharaṇe “sabbā itthiyo”ti-ādīsu sattasu ākāresu catassannaṃ catassannaṃ vasena aṭṭhavīsati appanā. Disāpharaṇe pana “sabbe puratthimāya disāya sattā”ti-ādinā nayena ekamekissā disāya vīsati vīsati katvā dve satāni, “sabbā puratthimāya disāya itthiyo”ti-ādinā nayena ekamekissā disāya aṭṭhavīsati aṭṭhavīsati katvā asīti dve satānīti cattāri satāni asīti ca appanā. Iti sabbānipi idha vuttāni aṭṭhavīsādhikāni pañca appanāsātāni honti. Yathā ca mettāya tividhena pharaṇā vuttā, tathā karuṇā muditā- upekkhānampi vuttāva hotīti veditabbaṃ.

1. Indriyavāravaṇṇanā

23. Atha mettūpasamhārākāraṃ indriyādiparibhāvanaṃ dassetuṃ **sabbesaṃ sattānaṃ pīḷanaṃ vajjetvāti**-ādimāha. Tattha **pīḷananti** abbhantarato sarīrapīḷanaṃ. **Upaghātanti** bāhirato sarīropaghātaṃ. **Santāpanti** yathā tathā vā cittasantāpanaṃ. **Pariyādānanti** pakatiyā jīvitādiparikkhayaṃ. **Vihesanti** parato jīvitaviheṭṭhanaṃ. **Vajjetvāti** pīḷanādīsu ekekaṃ attano citteneva apanetvā. Imāni pīḷanādīni pañca padāni mettopasaṃhārassa paṭipakkhavivajjanavasena vuttāni, **apīḷanāyāti**-ādīni mettopasaṃhāravasena. **Apīḷanāyāti** apīḷanākārena, sabbe satte mettāyatīti sambandho. Evaṃ sesesupi. **Mā verino mā dukkhino mā dukkhitattāti** imānipi tīṇi mettopasaṃhārassa paṭipakkhapaṭikkhepavacanāni. Māvacanassa mā hontūti attho. **Averino sukhino sukkhitattāti** imāni tīṇi mettopasaṃhāravacanāni. “Abyāpajjā anīghā”ti idaṃ dvayaṃ “sukhino”tivacanena saṅgahitanti veditabbaṃ. **Sukkhittattāti** tasseva sukhassa niccappavattidassanaṃ. “Sukkhittattā”ti ca “sukhī attānaṃ pariharantū”ti ca atthato ekaṃ. “Apīḷanāyā”ti-ādīhi vā abyāpajjānīghavacanāni saṅgahitāni. **Aṭṭhahākārehīti** “apīḷanāyā”ti-ādayo

pañca mettopasamhārākārā “averino hontū”ti-ādayo tayo mettopasamhārākārāti imehi aṭṭhahākārehi. **Mettāyatīti** siniyhati. **Taṃ dhammaṃ cetayatīti** taṃ hitopasamhāraṃ cetayati abhisandahati, pavattetīti attho. **Sabbabyāpādapariyutṭhānehi vimuccatīti** mettāya paṭipakkhabhūtehi sabbehi byāpādasamudācārehi vikkhambhanato vimuccati. **Mettā ca ceto ca vimutti cāti** ekāyeva mettā tidhā vaṇṇitā.

Averino khemino sukhinoti imāni tīṇi padāni pubbe vutte ākāre saṅkhepena saṅgahetvā vuttāni. **Saddhāya adhimuccatīti**-ādinā nayena vuttāni pañcendriyāni mettāya sampayuttāniyeva. **Āsevanāti**-ādīsu chasu vāresu āsevīyati etehi mettāti āsevanā. Tathā **bhāvanā bahulīkammaṃ**. **Alaṅkāratī** vibhūsanā. **Svālaṅkatāti** suṭṭhu alaṅkatā bhūsitā. **Parikkhārāti** sambhārā. **Suparikkhatāti** suṭṭhu sambhatā¹. **Parivārāti** rakkhanaṭṭhena. Puna āsevanādīni aṭṭhavīsati padāni mettāya vaṇṇabhaṇanattamaṃ vuttāni. Tattha **pāripūrīti** paripuṇṇabhāvā. **Sahagatāti** mettāya sahaḡatā. Tathā **sahajātādayo**. **Pakkhandanāti** mettāya pavisanā, pakkhandati etehi mettāti vā pakkhandanā. Tathā **saṃsīdanādayo**. **Etaraṃ santanti phassanāti** esā mettā santāti etehi phassanā hotīti etaṃ santanti phassanā “etadaggaṃ”ti-ādīsu² viya napuṃsakavacanaṃ. **Svādhiṭṭhitāti** suṭṭhu patiṭṭhitā. **Susamuggatāti** suṭṭhu samussitā. **Suvimuttāti** attano attano paccanīkehi suṭṭhu vimuttā. **Nibbattentīti** mettāsampayuttā hutvā mettaṃ nibbattenti. **Jotentīti** pākāṭaṃ karonti. **Patāpentīti**³ virocanti.

2-4. Balādivārattayavaṇṇanā

24-27. Indriyavāre vuttanayeneva balavāropi veditabbo. Bojjhaṅgamaggaṅgavārā pariyāyena vuttā, na yathālakkaṇavasena. Maggaṅgavāre sammāvācākammantājīvā mettāya pubbabhāḡavasena vuttā, na appanāvasena. Na hi ete mettāya saha bhavanti. **Sabbesaṃ paṇānanti-ādīnaṃ**

1. Sambhūtā (Sī)

2. Am 1. 23 piṭṭhe.

3. Pakāsentīti (Sī)

sesavārānampi sattavāre vuttanayeneva attho veditabbo.
Mettābhāvanāvidhānam pana Visuddhimaggato¹ gahetabbanti.

Mettākathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Virāgakathāvaṇṇanā

28. Idāni maggapayojanapariyosānāya mettākathāya anantaram kathitāya virāgasāṅkhātamaggapubbaṅgamāya virāgakathāya apubbatthānuvaṇṇanā. Tattha paṭhamam tava “nibbindam virajjati virāgā vimuccati”²ti² vuttānam dvinnam suttantapadānam attham niddisitukāmena **virāgo maggo, vimuttiṭṭhalanti** uddeso ṭhapito. Tattha paṭhamam vacanattham tava niddisitukāmo **katham virāgo maggoti**-ādimāha. Tattha **virajjati**ti virattā hoti. Sesāni maggañāṇaniddese vuttatthāni. **Virāgoti** yasmā sammādiṭṭhi virajjati, tasmā virāgo nāmāti attho. So ca virāgo yasmā virāgārammaṇo -pa- virāge patiṭṭhito, tasmā ca virāgoti evam “virāgārammaṇo”²ti-ādīnam pañcannam vacanānam sambandho veditabbo. Tattha **virāgārammaṇoti** nibbānārammaṇo. **Virāgagocaroti** nibbānavisayo. **Virāge samudāgatoti** nibbāne samuppanno. **Virāge ṭhitoti** pavattivasena nibbāne ṭhito. **Virāge patiṭṭhitoti** anivattanavasena nibbāne patiṭṭhito.

Nibbānañca virāgoti nibbānam virāgahetuttā virāgo.
Nibbānārammaṇatājātāti nibbānārammaṇe jātā, nibbānārammaṇabhāvena vā jātā. Te maggasampayuttā sabbeva phassādayo dhammā virajjanaṭṭhena **virāgā honti**ti virāgā nāma honti. **Sahajātānī**ti sammādiṭṭhisahajātāni sammāsāṅkappādīni satta maggaṅgāni. **Virāgaṃ gacchantīti virāgo maggoti** virāgaṃ nibbānam ārammaṇam katvā gacchantīti virāgārammaṇattā virāgo nāma, magganaṭṭhena maggo nāma hotīti attho. Ekekampi maggaṅgaṃ maggoti nāmaṃ labhati. Iti ekekassa aṅgassa maggate vutte sammādiṭṭhiyāpi maggattam vuttameva hoti. Tasmāyeva ca **etena maggenāti** aṭṭha maggaṅgāni gahetvā vuttam. **Buddhā cāti** Paccekabuddhāpi saṅgahitā. Tepi hi “dveme bhikkhave **Buddhā Tathāgato** ca **Arahaṃ Sammāsambuddho** Paccekabuddho cā”³ti³ vuttattā

1. Visuddhi 1. 287 piṭṭhādīsu. 2. Vi 3. 20; Saṃ 2. 55 piṭṭhādīsu. 3. Am 1. 76 piṭṭhe.

Buddhāyeva. **Agatanti** anamatagge saṁsāre agatapubbaṁ. **Disanti** sakalāya paṭipattiyā dissati apadissati abhisandahīyatīti disā, sabbabuddhehi vā paramaṁ sukhanti dissati apadissati kathīyatīti disā, sabbadukkhaṁ vā dissanti vissajjenti ujjhanti etāyāti disā. Taṁ disaṁ. **Aṭṭhaṅgiko** maggoti kiṁ vuttaṁ hoti? Yo so aṭṭhaṅgiko dhammasamūho, so etena nibbānaṁ gacchantīti gamaṇaṭṭhena maggo nāmāti vuttaṁ hoti.

Puthusamaṇabrāhmaṇānaṁ parappavādānanti visuṁ visuṁ samaṇānaṁ brāhmaṇānaṁ ito aññaladdhikānaṁ. **Aggoti** tesaṁ sesamaggānaṁ visiṭṭho. **Seṭṭhoti** sesamaggato ativiya pasamsanīyo. **Mokkhoti** mukhe sādhu, sesamaggānaṁ abhimukhe ayameva sādhūti attho. **Uttamoti** sesamagge ativiya uttiṇṇo. **Pavaroti** sesamaggato nānappakārehi saṁbhajanīyo. **Itīti** kāraṇatthe nipāto. Tasmā Bhagavatā “maggānaṁ aṭṭhaṅgiko seṭṭho”ti vuttoti adhippāyo. Vuttaṁ hi Bhagavatā—

“Maggānaṭṭhaṅgiko seṭṭho, saccānaṁ caturo padā.

Virāgo seṭṭho dhammānaṁ, dvipadānaṁ ca cakkhumā”ti¹.

Taṁ idha vicchinditvā “maggānaṁ aṭṭhaṅgiko seṭṭho”ti vuttaṁ. Sesavāresupi iminā ca nayena heṭṭhā vuttanayena ca attho veditabbo.

Dassanavirāgoti—ādīsu dassanasāṅkhāto virāgo dassanavirāgo. Indriyaṭṭhato balassa visiṭṭhattā idha indriyato balaṁ paṭhamāṁ vuttanti veditabbaṁ. **Ādhipateyyaṭṭhena indriyānīti**—ādi indriyādīnaṁ atthavibhāvanā, na virāgassa. **Tathaṭṭhena saccāti** saccañāṇaṁ veditabbaṁ. **Sīlavisuddhīti** sammāvācākammantājīvā. **Cittavisuddhīti** sammāsamādhī. **Diṭṭhivisuddhīti** sammādiṭṭhisāṅkappā. **Vimuttaṭṭhenāti** taṁtaṁmaggavajjhakilesehi muttaṭṭhena. **Vijjāti** sammādiṭṭhi. **Vimuttīti** samuccheda vimutti. **Amato gadhaṁ nibbānaṁ pariyosānaṭṭhena** maggoti maggaphalapaccavekkhaṇāhi maggīyatīti maggo.

Imasmiṁ virāganiddese vuttā dhammā sabbepi maggakkhaṇe yeveva. Vimuttiniddese phalakkhaṇe. Tasmā chandamanasikārāpi maggaphalasampayuttā.

1. Khu 1. 52 piṭṭhe Dhammapade.

29. Virāganiddese vuttanayeneva vimuttiniddese pi attho veditabbo. Phalaṃ panettha paṭippassaddhivimuttattā **vimutti**, nibbānaṃ nissaraṇavimuttattā vimutti. “Sahajātāni sattaṅgāni”ti-ādīni vacanāni idha na labbhantīti na vuttāni. Sayam phalavimuttattā **pariccāgaṭṭhena vimuttīti** ettakameva vuttaṃ. Sesam vuttanayamevāti.

Virāgakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Paṭisambhidākathā

1. Dhammacakkapavattanavāravaṇṇanā

30. Idāni virāgasāṅkhātamaggavasena siddhaṃ paṭisambhidāpabhedam dassentena kathitāya dhammacakkappavattanasuttantapubbaṅgamāya paṭisambhidākathāya apubbatthānuvaṇṇanā. Suttante tāva **Bārāṇasiyanti** Bārāṇasā nāma nadī, Bārāṇasāya avidūre bhavā nagarī Bārāṇasī. Tassam Bārāṇasiyam. **Isipatane Migadāyēti** isīnaṃ patanuppatanavasena evamladdhanāme migānaṃ abhayadānadinnaṭṭhānattā Migadāyasaṅkhāte ārāme. Tattha hi uppannuppannā sabbaññu-isayo patanti, dhammacakkappavattanattam nisīdantīti attho. Nandamūlakapabbhārato sattāhaccayena nirodhasamāpattito vuṭṭhitā Anotattadahe katamukhadhovanakiccā ākāseṇa āgantvā Paccekabuddha-isayopettha samosaraṇavasena patanti, uposathatthañca anuposathatthañca sannipatanti, Gandhamādanaṃ paṭigacchantā ca tato ca¹ uppatantītipi iminā isīnaṃ patanuppatanavasena tam “Isipatanam”ti vuccati. “Isipadanam”tipi pāṭho. **Pañcavaggiyēti**—

“Koṇḍañño Bhaddiyo Vappo, Mahānāmo ca Assaji.

Ete pañca mahātherā, pañcavaggāti vuccare”ti—

evam vuttānaṃ pañcannaṃ bhikkhūnaṃ vago pañcavaggo. Tasmiṃ pañcavagge bhavā tampariyāpannattāti pañcavaggiyā. Te pañcavaggiye. **Bhikkhū āmantesīti** Dīpaṅkaradasabalassa pādamūle katābhinihārato paṭṭhāya pāramiyo

1. Tatova (Saṃ-Ṭṭha 3. 327 piṭṭhe)

pūrento anupubbena pacchimabhavaṃ patvā pacchimabhava ca
katābhiniikkhamano anupubbena Bodhimaṇḍaṃ patvā tattha
Aparājitapallaṅke nisinneva mārabalaṃ bhinditvā paṭhamayāme
pubbenivāsaṃ anussaritvā majjhimayāme dibbacakkhuṃ visodhetvā
pacchimayāmāvasāne dasasahassilokadhātum unnādentō sampakampento
sabbaññutaṃ patvā satta sattāhāni Bodhimaṇḍe vītināmetvā Mahābrahmuna
āyācitadhammaḍḍesano Buddhacakkhunā lokaṃ voloketvā lokānuggahena
Bārāṇasīṃ gantvā pañcavaggiye bhikkhū saññāpetvā dhammacakkaṃ
pavattetukāmo āmantesi.

Dveme bhikkhave antāti dveme bhikkhave koṭṭhāsā. Imassa pana
vacanassa samudāhārena samudāhāranigghoso heṭṭhā Avicim upari
bhavaggaṃ patvā dasasahassīṃ lokadhātum pattharitvā aṭṭhāsi, tasmimyeva
samaye aṭṭhārasakoṭisaṅkhā brahmāno samāgacchimsu. Pacchimadisāya
sūriyo atthaṅgāmeti, puratthimāya disāya uttarāsālhanakkhattena yutto
puṇṇacando uggacchati, tasmim samaye Bhagavā
Dhammacakkappavattanasuttantaṃ ārabhanto “dveme bhikkhave antā”ti-
ādimāha.

Tattha **pabbajitenāti** gihisaṃyojanaṃ vatthukāmaṃ chetvā pabbajitena.
Na sevitaḍḍāti na valaṇṇjetabbā. Pabbajitānaṃyeva visesato paṭipattiyā
bhājanabhūtattā “pabbajitena na sevitaḍḍā”ti vuttaṃ. **Yo cāyaṃ kāmesu
kāmasukhallikānuyogoti** yo ca ayaṃ vatthukāmesu kilesakāmasukhassa,
kilesakāmasukhanissayassa vā anuyogo. **Hīnoti** lāmakō. **Gammoti**
gāmaṃvāsīnaṃ santako. **Pothujjanikoti** puthujjanena andhabālaṇṇa āciṇṇo.
Anariyoti na ariyo. Atha vā na visuddhānaṃ uttamānaṃ ariyānaṃ santako.
Anatthasamhitoti na atthasamhito, sukhāvahakāraṇaṃ anissitoti attho.
Attakilamathānuyogoti attano kilamathassa anuyogo, attano
dukkhakaraṇanti attho. **Dukkhoti** kaṇṭakāpassayaseyyādīhi attamāraṇehi
dukkhāvaho. Tapassīhi “uttamaṃ tapo”ti gahitattā tesam
cittānurakkhanatthaṃ idha “hīno”ti na vuttaṃ, pabbajitānaṃ dhammattā
“gammo”ti ca, gihīhi asādhāraṇattā “pothujjaniko”ti ca na vuttaṃ. Tattha
pana kehici pabbajitapaṭiñṇehi diṭṭhadhammanibbānavādehi “yato kho

bho ayaṃ attā pañcahi kāmagaṇehi samappito samaṅgibhūto paricāreti, ettāvataṃ kho bho ayaṃ attā diṭṭhadhammanibbānappatto hotī”ti¹ gahitattā tesam cittaṇurakkhanatthaṇca paccuppanne sukhattā ca tassa dhammasamādānassa “dukkho”ti na vuttaṃ. Kāmasukhallikānuyogo paccuppanne taṇhādiṭṭhisamkiliṭṭhasukhattā āyatiṇca dukkhavipākattā tadanuyuttānaṃ taṇhādiṭṭhibandhanabaddhattā ca na sevitabbo, attakilamathānuyogo paccuppanne diṭṭhisamkiliṭṭhadukkhattā āyatiṇca dukkhavipākattā tadanuyuttānaṃ diṭṭhibandhanabaddhattā ca na sevitabbo, **ete khoti**² te etc. **Anupagammāti** na upagantvā. **Majjhimāti** samkiliṭṭhasukhadukkhānaṃ abhāvā majjhe bhavāti majjhimā. Sā eva nibbānaṃ paṭipajjanti etāyāti **paṭipadā**. **Abhisambuddhāti** paṭividdhā. **Cakkhukaraṇīti** ādisu paññācakkhuṃ karotīti cakkhukaraṇī. **Ñāṇakaraṇīti** tasseva vevacanaṃ. **Upasamāyāti** kilesūpasamāya. **Abhiññāyāti** catunnaṃ saccānaṃ abhiñānanatthāya. **Sambodhāyāti** tesamyeva sambujjhanatthāya. **Nibbānāyāti** nibbānasacchikiriyatthāya. Atha vā dassanamaggañāṇaṃ karotīti **cakkhukaraṇī**. Bhāvanāmaggañāṇaṃ karotīti **ñāṇakaraṇī**. Sabbakilesānaṃ **upasamāya**. Sabbadhammānaṃ **abhiññāya**. Arahattaphalasambodhāya. Kilesānaṇca khandhānaṇca **nibbānāya**. Saccakathā abhiññeyyaniddese vuttā.

Evam Bhagavā saccāni pakāsetvā attani katabahumānānaṃ tesam attano paṭivedhakkamaṃ sutvā paṭipattiyā bahumānāropanena paṭipattiyam ṭhatvā saccappaṭivedhaṃ passanto **idaṃ dukkhaṃ ariyasaccanti me bhikkhaveti**-ādinaṃ attano paṭivedhakkamaṃ dassesi. Tattha **ananussutesūti** na anussutesu, paraṃ anugantvā assutesūti attho. **Cakkhūti**-ādinaṃ attho parato āvi bhavissati. **Idaṃ dukkhaṃ ariyasaccaṃ, idaṃ dukkhasamudayaṃ, idaṃ dukkhanirodhaṃ, idaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā ariyasaccanti** catunnaṃ saccānaṃ dassanapaṭivedho sekhabhūmiyaṃ. **Pariññeyyaṃ pahātappaṃ sacchikātabbaṃ bhāvetabbanti** catunnaṃ saccānaṃ bhāvanāpaṭivedho sekhabhūmiyamyeva. **Pariññātaṃ pahīnaṃ sacchikataṃ bhāvanti** catunnaṃ saccānaṃ paccavekkhaṇā asekkhabhūmiyaṃ.

Tiparivaṭṭanti saccañāṇakiccañāṇakatañāṇasaṅkhātānaṃ tiṇṇaṃ parivaṭṭānaṃ vasena tayo parivaṭṭā assāti tiparivaṭṭam. Ettha hi “idaṃ dukkhaṃ, idaṃ

1. Dī 1. 33 piṭṭhe.

2. Ete tehi (Sī, Ka)

dukkhasamudayaṃ, idaṃ dukkhanirodhaṃ, idaṃ dukkhanirodhagāmini paṭipadā ariyasaccan”ti evaṃ catūsu saccesu yathābhūtañāṇaṃ **saccañāṇaṃ** nāma. Tesuyeveva “pariññeyyaṃ pahātabbaṃ sacchikātabbaṃ bhāvetabbaṃ”ti evaṃ kattabbakiccajānanañāṇaṃ **kiccañāṇaṃ** nāma. “Pariññātaṃ pahīnaṃ sacchikataṃ bhāvitaṃ”ti evaṃ tassa kiccassa katabhāvajānanañāṇaṃ **katañāṇaṃ** nāma. **Dvādasākāraṇti** tesāmyeva ekekasmim sacce tiṇṇaṃ tiṇṇaṃ ākāraṇaṃ vasena dvādasā ākāra assāti dvādasākāraṃ. **Ñāṇadassananti** etesaṃ tiparivaṭṭānaṃ dvādasannaṃ ākāraṇaṃ vasena uppannaṃ ñāṇasaṅkhātaṃ dassanaṃ. **Attamanāti** sakamaṇā. Sattānaṃ hi sukhakāmaṭṭā dukkhapaṭikūlattā pītisomanassayuttamano sakamano nāma, pītisomanassehi attamaṇā gahitamaṇā byāpitamaṇāti vā attho. **Abhinandunti** abhimukhā hutvā nandiṃsu. **Veyyākaraṇeti** suttante. Niggāthako hi suttanto kevalaṃ atthassa byākaraṇato veyyākaraṇaṃ nāma. **Bhaññamāneti** kathiyamāne. Vattamānasamīpe vattamānavacanaṃ kataṃ, bhañṇiteti attho. **Virajanti** vigatarāgādirajaṃ. **Vītamalanti** vigatarāgādimalaṃ. Rāgādayo hi ajjhottharaṇaṭṭhena rajo nāma, dūsanaṭṭhena malaṃ nāma. **Dhammacakkhanti** katthaci paṭhamamaggañāṇaṃ, katthaci ādīni¹ tīṇi maggañāṇāni, katthaci catutthamaggañāṇampi. Idha pana paṭhamamaggañāṇameva. **Yaṃ kiñci samudayadhammaṃ, sabbaṃ taṃ nirodhadhammanti** vipassanāvasena evaṃ pavattassa dhammacakkhuṃ udapādīti attho.

Dhammacakketi paṭivedhañāṇe ca desanāñāṇe ca. Bodhipallaṅke nisinnassa hi Bhagavato catūsu saccesu dvādasākāraṃ paṭivedhañāṇampi Isipatane nisinnassa dvādasākārameva saccadesanāya pavattakadesanāñāṇampi dhammacakkaṃ nāma. Ubhayampi hetuṃ Dasabalassa pavattañāṇameva. Taṃ imāya desanāya pakāsentena Bhagavatā dhammacakkaṃ pavattitaṃ nāma. Taṃ panetaṃ dhammacakkaṃ yāva Aññātakonḍaññatthero aṭṭhārasahi brahmakoṭṭhi saddhiṃ sotāpattiṭṭhale na paṭiṭṭhāti, tāva Bhagavā pavatteti nāma, paṭiṭṭhite pana pavattitaṃ nāma. Taṃ sandhāya “pavattite ca Bhagavatā dhammacakke”ti vuttaṃ.

Bhumā devāti bhūmaṭṭhakā devā. **Saddamanussāvesunti** ekappahāreneva sādhuḥkāraṃ datvā **etaṃ Bhagavatāti**-ādīni vadantā saddaṃ anussāvayimṃsu.

Appaṭivattiyaṇti “nayidaṃ tathā”ti paṭilomaṃ vattetuṃ asakkuṇeyyaṃ. Sannipatitā cettha devabrahmāno desanāpariyosāne ekappahāreneva sādhuḥkāraṃ adamsu, sannipātaṃ anāgatā pana bhummadevādayo tesam tesam saddaṃ sutvā sādhuḥkāramadamsūti veditabbaṃ. Tesu pana pabbatarukkhādīsu nibbattā bhummadevā. Te Cātumahārājīkapariyāpannā hontāpi idha visuṃ katvā vuttā. **Cātumahārājikā**ti ca Dharaṭṭhāvīrūḥakavirūpakkhakuverasaṅkhātā catumahārājā devatā etesanti Cātumahārājikā. Te Sineruvemajjhe honti. Tesu pabbataṭṭhakāpi atthi ākāsaṭṭhakāpi. Tesam paramparā cakkavālapabbataṃ pattā. Khiddāpadosikā manopadosikā sītavalāhakā uṇhavalāhakā candimā devaputto sūriyo devaputtoti ete sabbe pi Cātumahārājīkadevalokaṭṭhā eva. Tettiṃsa janā tattha uppannāti **Tāvatiṃsā**. Apica “Tāvatiṃsā”ti tesam devānaṃ nāma evātipi vuttaṃ. Tepi atthi pabbataṭṭhakā atthi ākāsaṭṭhakā. Tesam paramparā cakkavālapabbataṃ pattā, tathā Yāmādīnaṃ. Ekadevalokepi hi devānaṃ paramparā cakkavālapabbataṃ appattā nāma natthi. Dibbaṃ sukhaṃ yātā pahāyā sampattāti **Yāmā**. Tuṭṭhā pahatṭhāti **Tusitā**. Pakatipaṭiyattārammaṇato atirekena ramitukāmakāle yathārucite bhoge nimminivā nimminivā ramantīti **Nimmānaratī**. Cittācāraṃ ṇatvā paranimmītesu bhogesu vasaṃ vattenti **Paranimmitavasavattī**. Brahmakāye brahmaghaṭṭāya niyuttāti **brahmakāyikā**. Sabbe pi pañcavokārabrahmāno gahitā.

Tena khaṇenāti vacanaṃ visesetvā **tena muhuttanāti** vuttaṃ. Muhuttasaṅkhātēna khaṇēna, na paramatthakhaṇenāti vuttaṃ hoti. **Yāva brahmalokā**ti brahmalokaṃ antokatvā. **Saddoti** sādhuḥkārasaddo. **Dasasahassī**ti dasasahassacakkavālavatī. **Saṅkampī**ti uddhaṃ uggacchantī suṭṭhu kampi. **Sampakampī**ti uddhaṃ uggacchantī adho okkamantī suṭṭhu pakampi. **Sampavedhī**ti catudisā gacchantī suṭṭhu pavedhi. Sambuddhabhāvāya mātukucchiṃ okkamante ca bodhisatte tato nikkhamante ca mahāpathavī puññatejā akampittha, abhisambodhiyaṃ paṭivedhaññatejā. Dhammacakkappavattane desanāññatejā sādhuḥkāraṃ dātukāma viya pathavī devatānubhāvena akampittha, āyusaṅkhārossajjane mahāparinibbāne ca kāruññena cittasaṅkhobhaṃ

asahamānā viya pathavī devatānubhāvena akampittha. **Appamāṇoti** vuddhappamāṇo. **Uḷāroti** ettha “uḷārāni uḷārāni khādanīyāni khādanti”ti-ādīsu¹ madhuraṃ uḷāranti vuttaṃ. “Uḷārāya vatthabhogāya cittaṃ na namati”ti-ādīsu² paṇītaṃ uḷāranti vuttaṃ. “Uḷārāya khalu bhavaṃ vacchāyano samaṇaṃ Gotamaṃ pasamsāya pasamsati”ti-ādīsu³ seṭṭhaṃ uḷāranti vuttaṃ. Idha pana “vipulo uḷāro”ti vutto. **Obhāsoti** desanāññānubhāvena ca devatānubhāvena ca jāta-obhāso. **Loketi** cakkavāḷassa dasasahassiyaṃyeva. **Atikkammeva devānaṃ devānubhāvanti** devānaṃ ayamānubhāvo—nivatthavattappabhā dvādasa yojanāni pharati, tathā sarīrassa alaṅkāraṃ vimānassa ca. Taṃ devānaṃ devānubhāvaṃ atikkamitvāyevāti attho. **Udānanti** somanassaññāmayikaṃ udāhāraṃ. **Udānesīti** udāhari. **Aññāsi vata bho Koṇḍaññoti** imassapi udānassa udāharaṇaghoso dasasahassilokadhāturaṃ pharitvā atṭhāsi. **Aññāsikoṇḍaññoti**⁴ bhusaṃ ñātakoṇḍaññoti attho.

Cakkhu-ādīnaṃ niddese **dassanaṭṭhenāti**-ādīsu ekameva ñāṇaṃ yathāvuttassa neyyassa cakkhuviya dassanakiccakaraṇena **cakkhu**. Ñāṇakiccakaraṇena **ñāṇaṃ**. Nānappakārato jāṇanakiccakaraṇena **paññā**. Anavaśesapaṭivedhakaraṇena **vijjā**. Sabbathā obhāsakiccakaraṇena **āloko** nāmāti attho. **Cakkhuṃ dhammoti**-ādīsupi ekaṃyeva ñāṇaṃ kiccanānattena pañcadhā vaṇṇitaṃ. **Ārammaṇāti** upatthambhanaṭṭhena. **Gocarāti** visayaṭṭhena. **Dassanaṭṭhenāti**-ādīsu ñāṇakiccaṃ pañcadhā vuttaṃ. Iminā nayena tīsu vāresu ekekaṃmiṃ pañca pañca katvā pannarasa dhammā, pannarasa atthā, dvīsu pannarasakesu tiṃsa niruttiyo, pannarasasu dhammesu pannarasasu atthesu tiṃsāya niruttīsūti saṭṭhi ñāṇāni veditabbāni. Sesa-ariyasaccesupi eseṇa nayo. Catūsu ariyasaccesu ekekaṃmiṃ ariyasacce pannarasannaṃ pannarasannaṃ dhammānaṃ atthānaṃ vasena saṭṭhi dhammā, saṭṭhi atthā, saṭṭhiyā dhammesu saṭṭhiyā atthesu ca vīśasataṃ niruttiyo, vīśadhikaṃ satanti attho. Saṭṭhiyā dhammesu saṭṭhiyā atthesu vīśuttarasate niruttīsūti evaṃ cattārīsaṇca dve ca ñāṇasatāni.

1. Ma 1. 301 piṭṭhe.

3. Ma 3. 233 piṭṭhe.

2. Am 3. 195 piṭṭhe.

4. Aññākoṇḍaññoti (Sī)

2-3. Satipaṭṭhānavārādivaṇṇanā

31-32. Satipaṭṭhānasuttantapubbaṅgame iddhipādasuttantapubbaṅgame ca paṭisambhidāniddese imināva nayena attho ca gaṇanā ca veditabbā.

4-8. Sattabodhisattavārādivaṇṇanā

33-37. Sattannaṃ bodhisattānaṃ suttantesu ekekasmiṃyeva samudaye cakkhādayo pañca, nirodhe pañcāti dasa dhammā, samudaye dassanaṭṭhādayo pañca, nirodhe pañcāti dasa atthā, tesaṃ vasena vīsati niruttiyo cattārīsaṃ ñāṇāni. Satta ekato katvā vuttagaṇanā suviññeyyā eva. Sabbaññūtaññāvasena vuttapaṭisambhidāniddese ekekaṃūlakesu “ñāto diṭṭho vidito sacchikato phassito paññāyā”¹ ti¹ imesu pañcasu vacanesu ekekasmiṃyeva cakkhādayo pañca, dassanaṭṭhādayo pañcāti pañcapañcakānaṃ vasena pañcavīsati dhammā, pañcavīsati atthā, taddiguṇā niruttiyo, taddiguṇāni ñāṇāni ñeyyāni. Pañca ekato katvā vuttavārepi pañcakkhattuṃ pañca pañcavīsati katvā pañcavīsasataṃ dhammā, pañcavīsasataṃ atthā, taddiguṇā niruttiyo, taddiguṇāni ñāṇāni ñeyyāni. **Aḍḍhateyyānī**ti cettha dve satāni ca paññāsaṇca. Khandhādīsupi eseva nayo. Imināva nayena saccavārapaṭisambhidāvāre ca dhammādigāṇanā veditabbā.

9. Chabuddhadhammavāravaṇṇanā

38. Buddhadhammavāre **diyaḍḍhasatanti** chakkhattuṃ pañcavīsati sataṇca paññāsaṇca honti, taddiguṇā niruttiyo tiddiguṇāni ñāṇāti. **Paṭisambhidādhikaraṇeti** paṭisambhidādhikāre. **Aḍḍhanavadhammasatānī**ti paṭhamam vuttesu catūsu saccesu saṭṭhi, catūsu satipaṭṭhānesu saṭṭhi, catūsu sammappadhānesu saṭṭhi, sattabodhisattaveyyākaraṇesu sattati, abhiññāṭṭhādīsu pañcasu pañcavīsasataṃ, khandhaṭṭhādīsu pañcasu pañcavīsasataṃ, puna catūsu ariyasaccesu sataṃ, catūsu paṭisambhidāsu sataṃ, chasu Buddhadhammesu diyaḍḍhasatanti evaṃ aṭṭhasatāni ca paññāsaṇca dhammā honti. Evaṃ atthāpi tattakā eva honti. Evameva saccādīsu² tīsu ṭhānesu vīsasataṃ niruttiyo, sattasu veyyākaraṇesu cattārīsasataṃ niruttiyo, abhiññāṭṭhādīsu khandhaṭṭhādīsu ca

1. Khu 9. 128 piṭṭhe.

2. Saddhādīsu (Sī)

aḍḍhateyyāni aḍḍhateyyāni niruttisatāni, ariyasaccesu paṭisambhidāsu ca dve dve niruttisatāni, Buddhadhammesu tīni niruttisatānīti evaṃ niruttisahassaṇca sattaniruttisatāni ca honti. Evameva saccādīsu tīsu ṭhānesu cattārīsādhikāni dve dve ñāṇasatāni, sattasu veyyākaraṇesu asīti-adhikāni dve ñāṇasatāni, abhiññatṭhādīsu khandhatṭhādīsu ca pañcapañcañāṇasatāni, saccesu paṭisambhidāsu ca cattāri cattāri ñāṇasatāni, Buddhadhammesu cha ñāṇasatānīti evaṃ tīni ca ñāṇasahassāni cattāri ca ñāṇasatāni hontīti.

Paṭisambhidākathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Dhammacakkakathā

1. Saccavāraṇṇanā

39. Puna Dhammacakkappavattanasuttantameva pubbaṅgamaṃ katvā kathitāya dhammacakkakathāya apubbatthānuvaṇṇanā. Tattha **dukkhavatthukā**ti ekābhisamayavasena dukkhaṃ vatthu etesanti dukkhavatthukā. Tadeva dukkhaṃ visesetvā **saccavatthukā**ti-ādimāha. Tattha saccaṃ ārammaṇaṃ upatthambho etesanti **saccārammaṇā**. Saccaṃ gocaro visayo etesanti **saccagocarā**. **Saccasaṅgahitā**ti maggasaccena saṅgahitā. **Saccapariyāpannā**ti maggasaccāyattā. **Sacce samudāgatā**ti dukkhaparijānanena dukkhasacce samuppannā. Tathā tattheva **ṭhitā patiṭṭhitā** ca.

40. Idāni “pavattite ca Bhagavatā dhammacakke”ti vuttaṃ dhammacakkaṃ niddisitukāmo **dhammacakkanti**-ādimāha. Tattha duvidhaṃ dhammacakkaṃ paṭivedhadhammacakkaṃ desanādhhammacakkaṇca. **Paṭivedhadhammacakkaṃ** Bodhipallaṅke, **desanādhhammacakkaṃ** Isipatane. **Dhammaṇca pavatteti cakkaṇcā**ti paṭivedhadhammacakkaṃ vuttaṃ, **cakkaṇca pavatteti dhammaṇcā**ti desanādhhammacakkaṃ. Kathaṃ? Bhagavā hi Bodhipallaṅke nisinno maggakkhaṇe¹ indriyabalabojjhaṅgamaggaṅgādi-bhedan dhammaṇca pavatteti, soyeva ca dhammo kilesasattughātāya pavattanato paharaṇacakkaṃ

viyāti cakkañca. Dhammaṃ pavattentoyeva Bhagavā taṃ cakkaṃ pavatteti nāma. Etena dhammoyeva cakkanti kammadhārayasamāsātā vuttā hoti. Isipatane nisinno Bhagavā dhammadesanakkhaṇe veneyyasantāne kilesasattughātāya pavattanato paharaṇacakkasadisam desanācakkañca pavatteti, veneyyasantāne indriyabalabojjhaṅgamaggaṅgādibhedam dhammacakkañca pavatteti. Etena dhammo ca cakkañca dhammacakkanti dvandasamāsātā vuttā hoti. Yasmā pana pavattake sati pavattanā nāma hoti, tasmā sabbatthāpi “pavatteti”ti vuttam, pavattanaṭṭhena pana “cakkan”ti vuttam hotīti veditabbaṃ. **Dhammena pavattetīti dhammacakkanti**-ādīni desanādharmacakkameva sandhāya vuttānīti veditabbāni.

Tattha **dhammena pavattetīti** yathāsabhāvattā dhammena pavattam cakkanti dhammacakkanti vuttam hoti. **Dhammacariyāya pavattetīti** veneyyasantāne dhammatthāya pavattam cakkanti dhammacakkanti vuttam hoti. **Dhamme ṭhitoti**-ādīhi Bhagavato dhammabhūtātā dhammassāmitā ca vuttā hoti. Yathāha “so hāvuso Bhagavā jānam jānāti passam passati cakkhubhūto ñāṇabhūto dhammabhūto brahmabhūto vattā pavattā atthassa ninnetā amatassa dātā Dhammassāmī Tathāgato”¹. Tasmā tehi dhammassa cakkanti dhammacakkanti vuttam hoti. **Ṭhitoti** visayībhāvena ṭhito. **Patitṭhitoti** acalabhāvena patitṭhito. **Vasippattoti** issarabhāvaṃ patto. **Paramippattoti** koṭippatto. **Vesārajappattoti** visāradabhāvaṃ patto. **Dhamme patiṭṭhāpentoti**-ādīhi veneyyasantānamapekkhitvā vuttehi pana vacanehi Dhammassāmitāya ca dhammatthāya cakkanti vuttam hoti. **Dhammaṃ sakkarontoti**-ādīhi dhammatthāya cakkanti vuttam hoti. Yo hi dhammaṃ sakkārādivasena pavatteti, so dhammattham pavatteti. **Dhammaṃ sakkarontoti** yathā kato so dhammo sukato hoti, evameva naṃ karonto. **Dhammaṃ garuṃ karontoti** tasmim gāravuppattiyā taṃ garuṃ karonto. **Dhammaṃ mānentoti** dhammaṃ piyañca bhāvanīyañca katvā viharanto. **Dhammaṃ pūjentoti** taṃ apadisitvā desanāpaṭipattipūjāya pūjam karonto. **Dhammaṃ apacāyamānoti** tasseva dhammassa sakkāragarukārehi nīcavuttitam karonto. **Dhammaddhajo dhammaketūti** taṃ dhammaṃ dhajamiva purakkhatvā ketumiva ukkhipitvā pavattiyā dhammaddhajo

1. Ma 1. 157 piṭṭhe.

dhammaketu ca hutvāti attho. **Dhammādhipeyyoti** dhammādhipatito āgato bhāvanādhammavaseneva ca sabbakiriyaṇaṃ karaṇena dhammādhipeyyo hutvā. **Taṃ kho pana dhammacakkaṃ appaṭivattiyaṃ** kenaci nivattetuṃ asakkuṇeyyatāya appaṭihatapavattitā vuttā. Tasmā so dhammo pavattanaṭṭhena cakkanti vuttaṃ hoti.

Saddhindriyaṃ dhammo, taṃ dhammaṃ pavattetīti veneyyasantāne maggasampayuttasaddhindriyuppadanena taṃ saddhindriyaṃ dhammaṃ pavattetīti attho. Eseva nayo sesesupi. **Saccāti** saccañāṇāni. Vipassanā ca vijjā ca maggañāṇameva. **Anuppāde ñāṇanti** arahattaphale ñāṇaṃ. Tampi veneyyasantāne pavattetiyeva, nibbānaṃ paṭivedhaṃ karonto pavattetiyeva nāma.

Samudayavārādīsu **samudayavatthukā nirodhavatthukā maggavatthukā**ti visesapadaṃ dassetvā saṅkhitattā. Etthāpi vuttasadisam paṭhamam vuttanayeneva veditaḥham.

2-3. Satipaṭṭhānavārādivaṇṇanā

41-42. Satipaṭṭhāna-iddhipādapubbaṅgamavārāpi maggakkhaṇavasena vuttā. Tepi tattha tattha visesapadaṃ dassetvā saṅkhitattāti.

Dhammacakkakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Lokuttarakathāvaṇṇanā

43. Idāni lokuttaradhammavatiyā dhammacakkakathāya anantaram kathitāya lokuttarakathāya apubbatthānuvaṇṇanā. Tattha lokuttarapadassa attho niddesavāre āvi bhavissati. **Cattāro satipaṭṭhānā**ti-ādayo sattatiṃsa bodhipakkhiyadhammā yathāyogaṃ maggaphalasampayuttā. Te bujjhanaṭṭhena bodhīti evaṃladdhanāmassa ariyassa pakkhe bhavattā bodhipakkhiyā nāma. **Pakkhe bhavattā**ti upakārabhāve ṭhitattā. Tesu ārammaṇesu okkantitvā pakkhanditvā upaṭṭhānato upaṭṭhānaṃ, satiyeva upaṭṭhānaṃ **satipaṭṭhānaṃ**. Kāyavedanācittadhammesu panassa asubhadukkhāniccānattākāragahaṇavasena subhasukhanicca-attasaññāpahānakiccaśādanavasena ca pavattito catudhā bhedo hoti. Tasmā **cattāro satipaṭṭhānā**ti vuccati.

Padahanti etenāti padhānaṃ, sobhanaṃ padhānaṃ **sammappadhānaṃ**, sammā vā padahanti etenāti sammappadhānaṃ, sobhanaṃ vā taṃ kilesavirūpapavattavirahitato¹ padhānañca hitasukhanipphādaḥṭṭhena seṭṭhabhāvāvahanato padhānabhāvakaraṇato vāti sammappadhānaṃ. Vīriyassettaṃ adhivacanaṃ. Tayidaṃ uppannānuppannānaṃ akusalānaṃ pahānānupattikiccaṃ, anuppannuppannānañca kusalānaṃ uppattiṭṭhitikiccaṃ sādhayatīti catubbidhaṃ hoti. Tasmā **cattāro sammappadhānā**ti vuccati. Nipphattipariyāyena ijjhanaṭṭhena, ijjhanti etāya satta iddhā vuddhā ukkaṃsagatā hontīti iminā vā pariyāyena iddhi, tassā sampayuttāya pubbaṅgamaṭṭhena phalabhūtāya pubbabhāgakāraṇaṭṭhena ca iddhiyā pādoti **iddhipādo**. So chandavīriyacittavīmaṃsāvasena catubbidhova hoti. Tasmā **cattāro iddhipādā**ti vuccati. Assaddhiyakosajjapamādavikkhepa-sammohānaṃ abhibhavanato abhibhavanasaṅkhātena adhipatiyaṭṭhena **indriyaṃ**. Assaddhiyādīhi anabhibhavanīyato akampiyaṭṭhena **balāṃ**. Tadubhayampi saddhāvīriyasatisamādhipaññāvasena pañcavidhaṃ hoti. Tasmā **pañcindriyāni pañca balāni**ti vuccanti. Bujjhanakasattassa pana aṅgabhāvena sati-ādayo satta dhammā bojjaṅgā, niyyānaṭṭhena ca sammādiṭṭhi-ādayo aṭṭha maggaṅgā honti. Tena vuccati **satta bojjaṅgā ariyo aṭṭhaṅgiko maggo**”ti.

Iti ime sattatiṃsa bodhipakkhiyā dhammā pubbabhāge lokiyavipassanāya vattamānāya cuddasavidhena kāyaṃ pariggaṇhato ca kāyānupassanāsatiṭṭhānaṃ, navavidhena vedanaṃ pariggaṇhato ca vedanānupassanāsatiṭṭhānaṃ, soḷasavidhena cittaṃ pariggaṇhato ca cittānupassanāsatiṭṭhānaṃ, pañcavidhena dhamme pariggaṇhato ca dhammānupassanāsatiṭṭhānaṃ. Iti imasmiṃ attabhāve anuppannapubbaṃ parassa uppannaṃ akusalaṃ disvā “yathā paṭipannassa tassa taṃ uppannaṃ, na tathā paṭipajjissāmi, evaṃ me etaṃ nupajjissati”ti tassa anuppādāya vāyamanakāle paṭhamāṃ sammappadhānaṃ, attano samudācārappattamakusalaṃ disvā tassa pahānāya vāyamanakāle dutiyaṃ, imasmiṃ attabhāve anuppannapubbaṃ jhānaṃ vā vipassanaṃ vā uppādetum vāyamantassa tatiyaṃ, uppannaṃ yathā na parihāyati, evaṃ punappunaṃ uppādentassa catutthaṃ sammappadhānaṃ. Chandaṃ dhuraṃ katvā kusaluppādanakāle chandiddhipādo, vīriyaṃ, cittaṃ, vīmaṃsaṃ dhuraṃ katvā kusaluppādanakāle vīmaṃsiddhipādo. Micchāvācāya viramaṇakāle

1. Kilesavirūpattavirahato (Visuddhi 2. 319 piṭṭhe)

sammāvācā, micchākammantā, micchājīvā viramaṇakāle sammājīvoti evaṃ nānācittesu labbhanti. Catumaggakkhaṇe pana ekacitte labbhanti, phalakkhaṇe ṭhapetvā cattāro sammappadhāne avasesā tettiṃsa labbhanti. Evaṃ ekacitte labbhamānesu cetesu ekāva nibbānārammaṇā sati kāyādīsu subhasaññā dipahānakiccasā dhanavasena “cattāro satipaṭṭhānā”ti vuccati. Ekameva ca vīriyaṃ anuppannuppannānaṃ anuppādādikiccasā dhanavasena “cattāro sammappadhānā”ti vuccati. Sesesu hāpanavaḍḍhanaṃ natthi.

Apica tesu—

Nava ekavidhā eko, dvedhātha catupañcadhā.

Aṭṭhadhā navadhā ceva, iti chaddhā bhavanti te.

Nava ekavidhāti chando cittaṃ pīti passaddhi upekkhā saṅkappo vācā kammanto ājīvoti ime nava chandiddhipādādivasena ekavidhāva honti, aññakoṭṭhāsaṃ na bhajanti. **Eko dvedhā**ti saddhā indriyabalavasena dvedhā ṭhitā. **Atha catupañcadhā**ti athañño eko catudhā, añño pañcadhā ṭhitoti attho. Tattha samādhī eko indriyabalabojjhaṅgamaggaṅgavasena catudhā ṭhito, paññā tesāṃ catunnaṃ iddhipādakoṭṭhāsassa ca vasena pañcadhā. **Aṭṭhadhā navadhā cevāti** aparo eko aṭṭhadhā, eko navadhā ṭhitoti attho. Catusatipaṭṭhāna-indriyabalabojjhaṅgamaggaṅgavasena sati aṭṭhadhā ṭhitā, catusammappadhāna-iddhipāda-indriyabalabojjhaṅgamaggaṅgavasena vīriyaṃ navadhāti. Evaṃ—

Cuddaseva asambhinnā, hontete bodhipakkhiyā.

Koṭṭhāsato sattavidhā, sattatiṃsa pabhedato.

Sakiccanipphādanato, sarūpena ca vuttito.

Sabbeva ariyamaggassa, sambhave sambhavanti te.

Evaṃ maggaphalasampayutte sattatiṃsabodhipakkhiyadhamme dassetvā puna te maggaphalesu saṅkhipitvā **cattāro ariyamaggā cattāri ca sāmāññaphalānī**ti āha. Samaṇabhāvo sāmāññaṃ, catunnaṃ ariyamaggānametaṃ nāmaṃ. Sāmāññaṃ phalāni **sāmāññaphalāni**. **Nibbānaṃ** pana sabbehi asammissameva. Iti vitthārato sattatiṃsabodhipakkhiyacatumaggacatuphalanibbānānaṃ vasena

chacattālisa lokuttaradhammā, tato saṅkhepena
 catumaggacatuphalanibbānānaṃ vasena nava lokuttaradhammā, tatopi
 saṅkhepena maggaphalanibbānānaṃ vasena tayo lokuttaradhammāti
 vedītabbāraṃ. Satipaṭṭhānādīnaṃ maggaphalānaṃca lokuttaratte vutte
 taṃsāmpayuttānaṃ phassādīnaṃpi lokuttarattaṃ vuttameva hoti.
 Padhānadhammavasena pana satipaṭṭhānādayova vuttā. Abhidhamme¹ ca
 lokuttaradhammaniddese maggaphalasāmpayuttānaṃ phassādīnaṃ
 lokuttarattaṃ vuttamevāti.

Lokaṃ tarantīti lokaṃ atikkamanti. Sabbamidha īdisaṃ
 vattamānakālavacanaṃ cattāro ariyamagge sandhāya vuttaṃ.
 Sotāpattimaggo hi apāyalokaṃ tarati, sakadāgāmimaggo
 kāmāvacaralokekadesaṃ tarati, anāgāmimaggo kāmāvacaralokaṃ tarati,
 arahattamaggo rūpārūpāvacaralokaṃ tarati. **Lokā uttarantīti** lokā
 uggacchanti. **Lokatoti** ca **lokamhāti** ca tadeva nissakkavacanaṃ visesetvā
 dassitaṃ. **Lokaṃ samatikkamantīti** paṭhamāṃ vuttatthameva. Tattha
 upasaggaṭṭhaṃ anapekkhitvā vuttaṃ, idha saha upasaggaṭṭhena vuttaṃ.
Lokaṃ samatikkantāti yathāvuttaṃ lokaṃ sammā atikkantā. Sabbamidha
 īdisaṃ atītakālavacanaṃ phalanibbānāni sandhāya vuttaṃ, sotāpattiphalādīni
 hi yathāvuttaṃ lokaṃ atikkamitvā ṭhitāni, sadā nibbānaṃ sabbalokaṃ
 atikkamitvā ṭhitaṃ. **Lokena atirekāti** lokato adhikabhūtā. Idaṃ sabbepi
 lokuttaradhamme sandhāya vuttaṃ. **Nissarantīti** niggacchanti. **Nissaṭṭāti**
 niggatā. **Loke na tiṭṭhantīti** ādīni aṭṭhārasa vacanāni sabbalokuttaresupi
 yujjanti. **Na tiṭṭhantīti** loke apariyāpannattā vuttaṃ. **Loke na limpantīti**
 khandhasantāne vattamānāpi tasmim na limpantīti attho. **Lokena na**
limpantīti akatapaṭivedhānaṃ kenaci cittena, katapaṭivedhānaṃ akusalena
 appamattenapi cittena na limpantīti attho. **Asaṃlittā anupalittāti** upasaggena
 visesitaṃ.

Vippamuttāti alittattameva nānābyañjanaṇena visesitaṃ. Ye keci hi yattha
 yena vā alittā, te tattha tena vā vippamuttā honti. **Lokā vippamuttāti** ādīni
 tīṇi nissakkavasena vuttāni. **Visaṇṇuttāti** vippamuttattavisesanaṃ. Ye keci hi
 yattha yena yato vippamuttā, te

1. Abhi 1. 72, 118 piṭṭhādīsu.

tattha tena tato visaññuttā nāma honti. **Lokā sujjhantī**ti lokamalaṃ dhovivā lokā sujjhanti. **Visujjhantī**ti tadeva upasaggena visesitaṃ. **Vuṭṭhahantī**ti uṭṭhitā honti. **Vivaṭṭantī**ti nivattanti. **Na sajjantī**¹ na lagganti. **Na gayhantī**ti na gaṇhīyanti. **Na bajjhantī**ti na bādhīyanti. **Samucchindantī**ti appavattiṃ karonti. Yathā ca **lokaṃ samucchinnattā**ti, tatheva “lokā visuddhattā”ti-ādi vuttameva hoti. **Paṭippassambhentī**ti nirodhenti. **Apathā**ti-ādīni cattāri sabbesupi lokuttaresu yujjanti. **Apathā**ti amaggā. **Agatī**ti appatiṭṭhā. **Avisayā**ti anāyattā. **Asādhāraṇā**ti asamānā. **Vamantī**ti uggilanti. **Na paccāvamantī**ti vuttapaṭipakkhanayena vuttaṃ, vantaṃ puna na adantīti attho. Etena vantassa suvantabhāvo vutto hoti. Anantaradukattayepi eseva nayo. **Visīnentī**ti vikiranti vimuccanti, na bandhantīti attho. **Na ussīnentī**ti na vikiranti na vimuccanti. “Visinentī”ti “na ussinentī”ti rassaṃ katvā pāṭho sundaro. **Vidhūpentī**ti nibbāpentī. **Na saṃdhūpentī**ti na ujjalanti. **Lokaṃ samatikkamma abhibhuyya tiṭṭhantī**ti sabbepi lokuttarā dhammā lokaṃ sammā atikkamivā abhibhavivā ca tiṭṭhantīti lokuttarā. Sabbhepi imehi yathāvuttehi pakārehi lokuttarānaṃ, lokato uttarabhāvo adhikabhāvo ca vutto hotīti.

Lokuttarakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Balakathāvaṇṇanā

44. Idāni lokuttarakathāya anantaraṃ kathitāya lokuttarakathāvatiyā suttantapubbaṅgamāya balakathāya apubbatthānuvaṇṇanā. Tattha ādito suttantavasena pañca balāni dassetvā tadaññānīpi balāni dassetukāmo **apica atṭhasatṭhi balānī**ti-ādimāha. Sabbānīpi taṃtaṃpaṭipakkhehi akampiyyatṭhena balāni nāma honti. **Hiribālanti**-ādīsu pāpato hirīyanti etāyāti **hirī**, lajjāyetaṃ nāmaṃ. Pāpato ottappanti etenāti **ottappaṃ**, pāpato ubbegassetāṃ nāmaṃ. Ajjhattasamuṭṭhānā hirī, bahiddhāsamuṭṭhānaṃ ottappaṃ. Attādhipati hirī, lokādhipati

1. Nissajantīti (Sī, Ka)

ottappam̐. Lajjāsabhāvasaṇṭhitā¹ hirī, bhayasabhāvasaṇṭhitam̐ ottappam̐. Sappatissavalakkhaṇā hirī, vajjabhīrukabhayaḍassāvilakkhaṇam̐ ottappam̐. Sā eva hirī ahirikena na kampaṭṭi **hiribalam̐**. Tadeva ottappam̐ anottappena na kampaṭṭi **ottappabalam̐**. Appaṭisaṅkhānena na kampaṭṭi **paṭisaṅkhānabalam̐**. Upaparikkhaṇapaṇṇāyetaṃ nāmaṃ. Vīriyasīsenā satta bojjhaṅge bhāventassa uppannabalam̐ **bhāvanābalam̐**. Tathāpavattānaṃ catunnam̐ khandhānametaṃ nāmaṃ. Parisuddhāni sīlādīni **anavajjabalam̐**. Cattāri saṅgahavatthūni **saṅgahabalam̐**. Saṅgahe balantipi paṭho. Dukkhamānaṃ adhivāsanaṃ **khantibalam̐**. Dhammakathāya paresaṃ tosaṃ **paṇṇattibalam̐**. Adhitassa² atthassa adhigamāpanaṃ **nijjhattibalam̐**. Kusalesu bahubhāvo **issariyabalam̐**. Kusalesu yathāruci paṭiṭṭhānaṃ **adhiṭṭhānabalam̐**. Hiribalādīnaṃ attho mātikāpadesu byañjanavasena visesato yujjamaṇaṃ gahetvā vutto. **Samathabalam̐ vipassanābalanti** balappattā samathavipassanā eva.

Mātikānidese **assaddhiye na kampaṭṭi saddhābalanti** mūlabalaṭṭhaṃ vatvā tameva aparehi navahi pariyāyehi visesetvā dassesi. Yo hi dhammo akampiyo balappatto hoti, so sahaḷāte upatthambheti, attano paṭipakkhe kilese pariyādiyati, paṭivedhassa ādibhūtaṃ sīlaṃ diṭṭhiṇca visodheti, cittaṃ ārammaṇe paṭiṭṭhāpeti, cittaṃ pabhassaraṃ karonto vodāpeti, vasiṃ pāpento visesaṃ adhigamāpeti, tato uttariṃ pāpento uttaripaṭivedhaṃ kāreti, kamena ariyamaggaṃ pāpetvā saccābhisamayaṃ kāreti, phalappattiyā nirodhe paṭiṭṭhāpeti. Tasmā navadhā balaṭṭho visesito. Esa nayo **vīriyabalādisu** catūsu.

Kāmacchandaṃ hirīyatīti nekkhammayutto yogī **nekkhammena** kāmacchandato hirīyati. Ottappepi eseva nayo. Etehi sabbākusalehipi hirīyanā ottappanā vuttāyeva honti. **Byāpādanti**-ādīnampi imināva nayena attho veditabbo. **Paṭisaṅkhātīti** asammohavasena ādīnavato upaparikkhati. **Bhāvetīti** vaḍḍheti. **Vajjanti** rāgādivajjaṃ. **Saṅgaṇhātīti** bandhati. **Khamatīti** tassa yogissa khamati ruccati. **Paṇṇāpetīti** toseti. **Nijjhāpetīti** cintāpeti. **Vasaṃ vattetīti** citte pahu³ hutvā cittaṃ

1. Lajjāsabhāvasaṇṭhitā (Sī)

2. Kathitassa (Sī)

3. Bahu (Ka)

attano vasaṃ katvā pavatteti. **Adhiṭṭhātī**ti vidahati. Bhāvanābalādīni sabbānīpi nekkhammādīniyeva. Mātikāvaṇṇanāya aññathā vutto, attho pana byañjanavaseneva pākaṭattā idha na vuttoti veditabbaṃ. Samathabalaṃ vipassanābalañca vitthārato niddisitvā avasāne **uddhaccasahagatakilese ca khandhe ca na kampatī**ti-ādi ca **avijjāsahagatakilese ca khandhe ca na kampatī**ti-ādi ca samathabalavipassanābalānaṃ lakkhaṇadassanattaraṃ vuttaṃ.

Sekhāsekhablesu **sammādiṭṭhiṃ sikkhatī**ti **sekhabalanti** sekhapuggalo sammādiṭṭhiṃ sikkhatīti sekho, sā sammādiṭṭhi tassa sekhasa balanti sekhabalanti attho. **Tattha sikkhitattā asekhabalanti** asekhapuggalo tattha sammādiṭṭhiyā sikkhitattā na sikkhatīti asekho, sāyeva sammādiṭṭhi tassa sekhasa balanti asekhabalaṃ. Eseva nayo **sammāsaṅkappādīsu**. **Sammāñāṇanti** paccavekkhaṇañāṇaṃ. Tampi hi lokikampi hontaṃ sekhasa pavattattā sekhabalaṃ, asekhassa pavattattā asekhabalanti vuttaṃ. **Sammāvimuttī**ti aṭṭha maggaṅgāni ṭhapetvā sesā phalasampayuttā dhammā. Keci pana “ṭhapetvā lokuttaravimuttiṃ avasesā vimuttiyo sammāvimutti”ti vadanti. Tassa sekhāsekhabalattaṃ vuttanayameva.

Khīṇāsavabalesu sabbānīpi ñāṇabalāni. **Khīṇāsavassa bhikkhunoti** karaṇatthe sāmivacanaṃ, khīṇāsavena bhikkhunāti attho. **Aniccatoti** hutvā abhāvākārena aniccato. **Yathābhūtaṃ**ti yathāsabhāvato. **Paññāyāti** sahavipassanāya maggapaññāya. Aniccato sudiṭṭhā dukkhato anattato sudiṭṭhā honti tammūlakattā. **Yanti** bhāvanapuṃsakavacanaṃ, yena kāraṇenāti vā attho. **Āgammāti** paṭicca. **Paṭijānāti**ti sampaṭicchati paṭiññaṃ karoti. **Āṅārakāsūpamāti** mahābhitāpaṭṭhena āṅārakāsuyā upamitā. **Kāmāti** vatthukāmā ca kilesakāmā ca.

Vivekaninnanti phalasamāpattivasena upadhivivekasaṅkhātanibbānannaṃ. Tayo hi vivekā kāyaviveko cittaviveko upadhivivekoti. Kāyaviveko ca vivekaṭṭhakāyānaṃ nekkhammābhiratānaṃ. Cittaviveko ca adhicitamanuyuttānaṃ. Upadhiviveko ca nirupadhīnaṃ puggalānaṃ visaṅkhāragatānaṃ, nissaraṇavivekasaṅkhātanibbānaninnaṃ vā. Pañca hi vivekā vikkhambhanaviveko

tadaṅgaviveko samucchedaviveko paṭippassaddhiviveko nissaraṇavivekoti. **Vivekaninnanti** viveke ninnam. **Vivekaponanti** viveke natam. **Vivekapabbhāranti** vivekasābhāram. Dvepi purimasseva vevacanāni. **Vivekatṭhanti** kilesehi vajjitam, dūrībhūtam vā. **Nekkhammābhiratanti** nibbāne abhiratam, pabbajjāya abhiratam vā. **Byantībhūtanti** vigatantībhūtam, ekadesenāpi anallīnam vipparamuttam visamsaṭṭham. **Sabbasoti** sabbathā. **Āsavatṭhāniyehi dhammehīti** saṃyogavasena āsavānam kāraṇabhūtehi kilesadhammehīti attho. Atha vā **byantībhūtanti** vigatanikantibhūtam, nittaṇhanti attho. Kuto? **Sabbaso āsavatṭhāniyehi dhammehi** sabbehi tebhūmakadhammehīti attho. Idha dasahi khīṇāsavabalehi khīṇāsavassa lokiyalokuttaro maggo kathito. “Aniccato sabbe saṅkhārā”ti dukkhapariññābalaṃ, “aṅgārakāsūpamā kāmā”ti samudayapahānabalaṃ, “vivekaninnam cittam hotī”ti nirodhasacchikiriyābalaṃ, “cattāro satipaṭṭhānā”ti-ādi sattavidham maggabhāvanābalaṃtipi vadanti. Dasa iddhibalāni iddhikathāya āvi bhavissanti.

Tathāgatabalaniddese **Tathāgatabalānīti** aññehi asādhāraṇāni Tathāgatasseva balāni. Yathā vā pubbabuddhānam balāni puññussayasampattiya āgatāni, tathā āgatabalānītipi attho. Tattha duvidham Tathāgatabalaṃ kāyabalaṃ ñāṇabalaṃca. Tesu kāyabalaṃ hatthikulānūsārena veditabbaṃ. Vuttam hetam porāṇehi—

“Kāḷāvakāṇca Gaṅgeyyam, Paṇḍaram Tambapiṅgalaṃ.
Gandhamāṅgalahemaṇca, Uposathachaddantime dasā”ti¹.

Imāni dasa hatthikulāni. Tattha **Kāḷāvakanti** pakatihatthikulaṃ daṭṭhabbaṃ. Yaṃ dasannaṃ purisānam kāyabalaṃ, taṃ ekassa Kāḷāvakassa hatthino balaṃ. Yaṃ dasannaṃ Kāḷāvakānam balaṃ, taṃ ekassa Gaṅgeyyassa balaṃ. Yaṃ dasannaṃ Gaṅgeyyānam, taṃ ekassa Paṇḍarassa. Yaṃ dasannaṃ Paṇḍarānam, taṃ ekassa Tambassa. Yaṃ dasannaṃ Tambānam, taṃ ekassa Piṅgalassa. Yaṃ dasannaṃ Piṅgalānam, taṃ ekassa Gandhahatthino. Yaṃ dasannaṃ Gandhahatthīnam, taṃ ekassa Maṅgalahatthino. Yaṃ dasannaṃ Maṅgalahatthīnam, taṃ ekassa Hemavatassa. Yaṃ

1. Abhi-Ṭṭha 2. 380; Ma-Ṭṭha 1. 331; Saṃ-Ṭṭha 2. 41 piṭṭhesu.

dasannam Hemavatānam, tam etassa Uposathassa. Yam dasannam Uposathānam, tam ekassa Chaddantassa. Yam dasannam Chaddantānam, tam ekassa Tathāgatassa balaṃ. Nārāyanasaṅghātabalantipi¹ idameva vuccati. Tadetam pakatihatthino gaṇanāya hatthīnam koṭisahassassa, purisagaṇanāya dasannam purisakoṭisahassānam balaṃ hoti. Idam tāva Tathāgatassa **kāyabalaṃ**.

Ñāṇabalaṃ pana idha tāva aññattha ca Pāliyam āgatameva dasabalañāṇam, majjhime² āgataṃ catuvesārajjañāṇam, aṭṭhasu parisāsu akampanañāṇam, catuyoniparicchedakañāṇam, pañcagatiparicchedakañāṇam, samyuttake³ āgatāni tesattati ñāṇāni, sattasattati ñāṇānīti evamaññānīpi anekāni ñāṇasahassāni. Etam **ñāṇabalaṃ** nāma. Idhāpi ñāṇabalameva adhippetam. Ñāṇam hi akampiyaṭṭhena upatthambhanaṭṭhena ca balanti vuttam.

Thānañca thānatoti kāraṇaṇca kāraṇato. Kāraṇam hi yasmā tattha phalaṃ tiṭṭhati tadāyattavuttitāya uppajjati ceva pavattati ca, tasmā thānanti vuccati. Tam Bhagavā ye ye dhammā yesaṃ yesaṃ dhammānam hetū paccayā uppādāya, tam tam thānanti, ye ye dhammā yesaṃ yesaṃ dhammānam na hetū na paccayā uppādāya, tam tam aṭṭhānanti pajānanto thānañca thānato aṭṭhānañca aṭṭhānato yathābhūtam pajānāti. **Yampīti** yena ñāṇena. **Idampīti** idampi thānāṭṭhānañāṇam, Tathāgatassa Tathāgatabalaṃ nāma hotīti attho. Evaṃ sesapadesupi yojanā veditabbā. (1)

Āsatam thānanti setṭhatṭhānam uttamatṭhānam, āsabhā vā pubbabuddhā, tesam thānanti attho. Apica gavasatajeṭṭhako usabho, gavasahassajeṭṭhako vasabho, vajasatajeṭṭhako vā usabho, vajasahassajeṭṭhako vasabho, sabbagavaseṭṭho sabbaparissayasaho seto pāsādiko mahābhāravaho asanisatasaddehipi asantasaṇīyo⁴ nisabho, so idha usabhoti adhippeto. Idampi hi tassa pariyāyavacanam. Usabhassa idanti **āsabham**. **Thānanti** catūhi pādehi pathaviṃ uppīletvā avatṭhānam⁵. Idam pana āsabham viyāti āsabham. Yatheva hi nisabhasaṅkhāto usabho usabhabalena samannāgato catūhi pādehi pathaviṃ

1. ...saṅkhātabalantipi (Gaṇṭhipade) 2. Ma 1. 103 piṭṭhe. 3. Sam 1. 290 piṭṭhe.

4. Asampakampiyo (Sam-Tṭha 2. 43; Ma-Tṭha 1. 332; Abhi-Tṭha 2. 381 piṭṭhesu)

5. Acalaṭṭhānam (Sī, Ma-Tṭha 1. 332; Abhi-Tṭha 2. 381 piṭṭhesu ca)

uppīletvā acalaṭṭhānena¹ tiṭṭhati, evaṃ Tathāgatopi dasahi Tathāgatabalehi samannāgato catūhi vessārajapādehi aṭṭhapaṇisapathaviṃ uppīletvā sadevake loke kenaci paccatthikena paccāmittena akampiyo acalaṭṭhānena tiṭṭhati, evaṃ tiṭṭhamāno ca taṃ āsabhaṃ ṭhānaṃ **paṭijānāti** upagacchati na paccakkhāti, attani āropeti. Tena vuttaṃ “āsabhaṃ ṭhānaṃ paṭijānāti”ti.

Parisāsūti khattiya brāhmaṇa gahapati samaṇa Cātumahārājika Tāvatisa māra brahmānaṃ vasena aṭṭhasu parisāsu. **Sīhanādaṃ nadatīti** seṭṭhanādaṃ achambhitanādaṃ nadati, sīhanādasadisāṃ vā nādaṃ nadati. Ayamatto Sīhanādasuttena² dīpetabbo. Yathā vā sīho sahanato hananato ca sīhoti vuccati, evaṃ Tathāgato lokadhammānaṃ sahanato parappavādānaṃ hananato sīhoti vuccati. Evaṃ vuttassa sīhassa nādaṃ sīhanādaṃ. Tattha yathā sīho sīhabalena samannāgato sabbattha visārado vigatalomahaṃso sīhanādaṃ nadati, evaṃ Tathāgatasīhopi Tathāgatabalehi samannāgato aṭṭhasu parisāsu visārado vigatalomahaṃso “iti rūpan”ti-ādinā³ nayena nānāvidhadesanāvīlāsasampannaṃ sīhanādaṃ nadati. Tena vuttaṃ “parisāsu sīhanādaṃ nadatī”ti.

Brahmacakkaṃ pavattetīti ettha **brahmanti** seṭṭhaṃ uttamaṃ visuddhaṃ. **Cakka**saddo panāyaṃ—

Sampattiyaṃ lakkhaṇe ca, rathaṅge iriyāpathe.

Dāne ratanadhammūra, cakkādīsu ca dissati.

Dhammacakke idha mato, tampi dvedhā vibhāvaye.

“Cattārimāni bhikkhave cakkāni, yehi samannāgatānaṃ devamanussānaṃ”ti-ādīsu⁴ hi ayaṃ sampattiyaṃ dissati. “Hetthā pādātalesu cakkāni jātāni hontī”ti⁵ ettha lakkhaṇe. “Cakkaṃva vahato padan”ti⁶ ettha rathaṅge. “Catucakkaṃ navadvāraṇ”ti⁷ ettha iriyāpathe. “Dadaṃ bhuñja mā ca

1. Acalaṭṭhāne (Ka)

2. Ma 1. 97; Dī 1. 153 piṭṭhesu.

3. Saṃ 2. 70 piṭṭhe.

4. Aṃ 1. 341 piṭṭhe.

5. Dī 2. 14 piṭṭhe.

6. Khu 1. 13 piṭṭhe.

7. Saṃ 1. 15 piṭṭhe.

pamādo, cakkam vattaya kosalādhipā”¹ ettha dāne. “Dibbam cakkaratanaṃ pāturahosī”² ettha ratanacakke. “Mayā pavattitaṃ cakkan”³ ettha dhammacakke. “Icchāhatassa posassa, cakkam bhamati matthake”⁴ ettha uracakke. “Khurapariyanta cepi cakkenā”⁵ ettha paharaṇacakke. “Asanivicakkan”⁶ ettha asanimaṇḍale. Idha panāyaṃ dhammacakke mato.

Taṃ panetaṃ dhammacakkaṃ duvidhaṃ hoti paṭivedhaññaṇaṃ desanāññaṇaṃ. Tattha paññāpabhāvitāṃ attano ariyaphalāvahaṃ **paṭivedhaññaṇaṃ**, karuṇāpabhāvitāṃ sāvakaṇaṃ ariyaphalāvahaṃ **desanāññaṇaṃ**. Tattha paṭivedhaññaṇaṃ uppajjamānaṃ uppannanti duvidhaṃ. Taṃ hi abhinikkhamanato yāva arahattamaggā uppajjamānaṃ nāma, phalakkhaṇe uppannaṃ nāma. Tusitabhavanato vā yāva Bodhipallaṅke arahattamaggā uppajjamānaṃ nāma, phalakkhaṇe uppannaṃ nāma. Dīpaṅkaradasabalato vā paṭṭhāya yāva arahattamaggā uppajjamānaṃ nāma, phalakkhaṇe uppannaṃ nāma. Desanāññaṇampi pavattamānaṃ pavattanti duvidhaṃ. Taṃ hi yāva Aññātakonḍaññattherassa arahattamaggā pavattamānaṃ nāma, phalakkhaṇe pavattaṃ nāma. Tattha paṭivedhaññaṇaṃ lokuttaraṃ, desanāññaṇaṃ lokiyaṃ. Ubhayampi panetaṃ aññehi asādhāraṇaṃ, Buddhānaṃyeva orasaññaṇaṃ. Tena vuttaṃ “brahmacakkaṃ pavatteti”⁷ti.

Kammasamādānānanti samādiyitvā katānaṃ kusalākusalakammānaṃ, kammameva vā kammasamādānaṃ. **Ṭhānaso hetusoti** paccayato ceva hetuto ca. Tattha gati-upadhikālapayogā vipākassa ṭhānaṃ. Kammaṃ hetu. (2)

Sabbatthagāmininti sabbagatigāminiṇca agatigāminiṇca. **Paṭipadanti** maggaṃ. **Yathābhūtaṃ pajānātīti** bahūsupi manusse su ekameva pāṇaṃ ghātentesu imassa cetanā nirayagāminiṇ bhavissati, imassa tiracchānayonigāminiṇti iminā nayena ekavatthusmimpi kusalākusalacetanāsāṅkhātānaṃ paṭipattīnaṃ aviparītato sabhāvaṃ jānāti. (3)

1. Khu 5. 173 piṭṭhe.

2. Dī 2. 141 piṭṭhe.

3. Khu 1. 368 piṭṭhe.

4. Khu 5. 24, 132 piṭṭhesu.

5. Dī 1. 49 piṭṭhe.

6. Dī 3. 36; Sam 1. 427 piṭṭhesu.

Anekadhātunti cakkhudhātu-ādīhi, kāmadhātu-ādīhi vā dhātūhi bahudhātum. **Nānādhātunti** tāsamiyeva dhātūnaṃ vilakkhaṇattā nānappakāradhātum. **Lokanti** khandhāyatanadhātulokaṃ. **Yathābhūtaṃ pajānātīti** tāsam tāsam dhātūnaṃ aviparītato sabhāvaṃ paṭivijjhati. (4)

Nānādhimuttikatanti hīnapañītādi-adhimuttīhi nānādhimuttikabhāvaṃ. (5)

Parasattānanti padhānasattānaṃ. **Parapuggalānanti** tato paresaṃ hīnasattānaṃ. Ekattameva vā etaṃ padadvayaṃ veneyyavasena Bhagavatā dvedhā vuttaṃ. Idhāpi Bhagavatā vuttanayeneva vuttaṃ. **Indriyaparopariyattanti** saddhādīnaṃ indriyānaṃ parabhāvaṃ aparabhāvaṃ, vuddhiṃ hāniṃcāti attho. (6)

Jhānavimokkhasamādhisamāpattīnanti paṭhamādīnaṃ catunnaṃ jhānaṃ, “rūpī rūpāni passatī”ti-ādīnaṃ¹ aṭṭhannaṃ vimokkhānaṃ, savitakkasavicārādīnaṃ tiṇṇaṃ samādhīnaṃ, paṭhamajjhānasamāpattī-ādīnaṃ navannaṃ anupubbasaṃpattīnaṃ. **Samkilesanti** hānabhāgiyadhammaṃ. **Vodānanti** visesabhāgiyadhammaṃ. **Vuṭṭhānanti** yena kāraṇena jhānādīhi vuṭṭhahanti, taṃ kāraṇaṃ. Taṃ pana “vodānampi vuṭṭhānaṃ, tamhā tamhā samādhimhā vuṭṭhānampi vuṭṭhānaṃ”ti² evaṃ vuttaṃ paṇaṇajjhānaṃ bhavaṅgaphalasamāpattiyo ca. Heṭṭhimaṃ heṭṭhimaṃ hi paṇaṇajjhānaṃ uparimassa uparimassa padaṭṭhānaṃ hoti, tasmā “vodānampi vuṭṭhānaṃ”ti vuttaṃ. Bhavaṅgena pana sabbajjhānehi vuṭṭhānaṃ hoti, nirodhasamāpattito phalasamāpattiyā vuṭṭhānaṃ hoti. Taṃ sandhāya “tamhā tamhā samādhimhā vuṭṭhānampi vuṭṭhānaṃ”ti vuttaṃ. (7)

Pubbenivāsadibbacakkhu-āsavakkhayañāṇāni heṭṭhā pakāsitāneva. (8, 9, 10)

Tattha **āsavānaṃ khayāti** arahattamaggena sabbakilesānaṃ khayā. **Anāsavanti** āsavavirahitaṃ. **Cetovimuttiṃ paññāvimuttinti** ettha cetovacanena arahattaphalasampayutto samādhī, paññāvacanena taṃsampayuttā ca paññā vuttā. Tattha ca samādhī rāgato vimuttattā cetovimutti, paññā avijjāya vimuttattā paññāvimuttīti veditabbā. Vuttaṃ hetam Bhagavatā “yo hissa bhikkhave samādhī, tadassa samādhindriyaṃ. Yā hissa bhikkhave paññā, tadassa paññindriyaṃ. Iti kho bhikkhave rāgavirāgā cetovimutti

1. Khu 9. 231 piṭṭhe.

2. Abhi 2. 357 piṭṭhe.

avijjāvirāgā paññāvimuttī”¹ti. Apicettha samathabalaṃ cetovimutti, vipassanābalaṃ paññāvimuttīti veditabbaṃ. **Diṭṭheva dhammeti** imasmiṃyeva attabhāve. **Sayaṃ abhiññā sacchikatvā**ti adhikāya paññāya attanāyeva paccakkhaṃ katvā, aparappaccayena ñatvāti attho. **Upasampajjāti** adhigantvā, nipphādetvā vā. Imesaṃ pana dasannaṃ dasabalaññānaṃ vitthāro abhidhamme² vuttanayena veditabbo.

Tattha paravādikathā hoti—dasabalaññānaṃ nāma pāṭiyekkaṃ ñāṇaṃ natthi, sabbaññutaññāṇassevāyaṃ pabhedoti. Na taṃ tathā daṭṭhabbaṃ. Aññaṃeva hi dasabalaññānaṃ, aññaṃ sabbaññutaññānaṃ. Dasabalaññānaṃ hi sakasakakiccameva jānāti, sabbaññutaññānaṃ tampi, tato avasesampi jānāti. Dasabalaññāṇesu hi paṭhamāṃ kāraṇākāraṇameva jānāti, dutiyaṃ kammantaravipākantarameva, tatiyaṃ kammaaparicchadameva, catutthaṃ dhātunānattakāraṇameva, pañcamaṃ sattānaṃ ajjhāsayaḍhimuttameva, chaṭṭhaṃ indriyānaṃ tikkhamudubhāvameva, sattamaṃ jhānādīhi saddhiṃ tesāṃ saṃkilesāḍhimeva, aṭṭhamaṃ pubbenivutthakhandhasantatimeva, navamaṃ sattānaṃ cutipaṭisandhimeva, dasamaṃ saccaparicchadameva. Sabbaññutaññānaṃ pana etehi jānitabbañca, tato uttariñca pajānāti. Etesaṃ pana kiccaṃ na sabbaṃ karoti. Taṃ hi jhānaṃ hutvā appetaṃ na sakkoti, iddhi hutvā vikubbituṃ na sakkoti, maggo hutvā kilese khetuṃ na sakkoti.

Apica paravādī evaṃ pucchitabbo “dasabalaññānaṃ nāmetāṃ savitakkasavicāraṃ avitakkavicāramattaṃ avitakkāvicāraṃ kāmāvacaraṃ rūpāvacaraṃ arūpāvacaraṃ lokiyaṃ lokuttaraṃ”ti. Jānanto “paṭipāṭiyā satta ñāṇāni savitakkasavicārāni”ti vakkhati. “Tato parāni dve avitakka-avicārāni”ti vakkhati. “Āsavakkhayaññānaṃ siyā savitakkasavicāraṃ, siyā avitakkavicāramattaṃ, siyā avitakka-avicāraṃ”ti vakkhati. Tathā “paṭipāṭiyā satta kāmāvacarāni, tato parāni dve rūpāvacarāni tato avasāne ekaṃ lokuttaraṃ”ti vakkhati. “Sabbaññutaññānaṃ pana savitakkasavicārameva kāmāvacarameva lokiyamevā”ti vakkhati.

1. Saṃ 3. 195, 198; Khu 9. 290 piṭṭhesu, (atthato samānaṃ) 2. Abhi 2. 348 piṭṭhādisu.

Evamettha apubbathānuvaṇṇanaṃ ñatvā idāni yasmā Tathāgato paṭhamameva ṭhānāṭṭhānāñāṇena veneyyasattānaṃ āsavakkhayādhigamassa ceva anadhigamassa ca ṭhānāṭṭhānabhūtaṃ kilesāvaraṇābhāvaṃ passati lokiyasammādiṭṭhiṭṭhānadassanato niyatamicchādiṭṭhiṭṭhānābhāvadassanato ca. Atha nesaṃ kammavipākāñāṇena vipākāvaraṇābhāvaṃ passati tihetukapaṭiśandhidassanato. Sabbatthagāminipaṭipadāñāṇena kammāvaraṇābhāvaṃ passati ānantarikakammābhāvadassanato. Evaṃ anāvaraṇānaṃ anekadhātunānādhātuñāṇena anukūladhammadesanattamaṃ cariyāvisesaṃ passati dhātuvemattadassanato. Atha nesaṃ nānādhimuttikatāñāṇena adhimuttiṃ passati payogaṃ anādiyitvāpi adhimuttivasena dhammadesanattamaṃ. Athevaṃ diṭṭha-adhimuttīnaṃ yathāsatti yathābalaṃ dhammaṃ desetum indriyaparopariyattañāṇena indriyaparopariyattaṃ passati saddhādīnaṃ tikkhamudubhāvadassanato. Evaṃ pariññātindriyaparopariyattāpi panete sace dūre honti, atha jhānādīñāṇena jhānādīsu vasībhūtattā iddhivisesena khippaṃ upagacchati. Upagantvā ca nesaṃ pubbenivāsānussatiñāṇena pubbjātivibhāvanaṃ dibbacakkhānubhāvato¹ pattabbena cetopariyañāṇena sampati cittavisesaṃ passanto āsavakkhayañāṇānubhāvena āsavakkhayagāminiyā paṭipadāya vigatasammohattā āsavakkhayāya dhammaṃ deseti. Tasmā iminānukkamena imāni dasa balāni vuttānīti veditabbānīti.

45. Idāni sabbabalāni lakkhaṇato niddisitukāmo **kenatṭhena saddhābalanti**-ādinā nayena pucchaṃ katvā **assaddhiye akampiyatṭhenāti**-ādinā nayena vissajjanaṃ akāsi. Tattha **hiriyatīti**-ādi puggalādhiṭṭhānā desanā. Bhāvanābalādīsu adhiṭṭhānabalapariyantesu “tatthā”ti ca, “tenā”ti ca, “tan”ti ca nekkhammādikameva sandhāya vuttanti veditabbaṃ. **Tena cittaṃ ekagganti** tena samādhinā cittaṃ ekaggaṃ hotīti vuttaṃ hoti. **Tattha jāteti** tattha samathe sampayogavasena jāte, tasmiṃ vā vipassanārammaṇaṃ hutvā jāte. **Tattha bhikkhatīti** tattha sekhabale sekho sikkhatīti sekhabalanti attho. **Tattha sikkhitattāti** tattha asekhale asekhassa sikkhitattā asekhalaṃ. **Tena āsavā khīṇāti** tena lokiyalokuttarena ñāṇena āsavā khīṇāti taṃ ñāṇaṃ

1. Dibbacakkhuñāṇānubhāvato (Sī)

khīṇāsavabalaṃ. Lokiyenāpi hi ñāṇena āsavā khīṇā nāma vipassanāya abhāve lokuttaramaggātāvato. Evaṃ khīṇāsavassa balanti **khīṇāsavabalaṃ**. **Tassa ijjhatīti iddhibalati** tassa iddhimato ijjhatīti iddhiyeva balaṃ iddhibalaṃ. **Appameyyaṭṭhenāti** yasmā sāvakā ṭhānāṭṭhānādīni ekadesena jānanti, sabbākārena pajānanāmyeva sandhāya “yathābhūtaṃ pajānātī”¹ti vuttaṃ. Kiñcāpi tīsu vijjāsu “yathābhūtaṃ pajānātī”ti na vuttaṃ, aññattha pana vuttattā tāsupi vuttameva hoti. **Aññatthāti** sesesu sattasu ñāṇabalesu ca abhidhamme² ca dasasupi balesu. Indriyaparopariyattañāṇaṃ pana sabbathāpi sāvakehi asādhāraṇameva. Tasmā dasapi balāni sāvakehi asādhāraṇānīti. Adhimattaṭṭhena atuliyatṭhena appameyyāni, tasmāyeva ca “appameyyaṭṭhena Tathāgatabalan”ti vuttanti.

Balakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Suññakathāvaṇṇanā

46. Idāni lokuttarabalapariyosānāya balakathāya anantaraṃ kathitāya lokuttarasuññatāpariyosānāya suttantapubbaṅgamāya suññatākathāya apubbatthānuvaṇṇanā. Suttante tāva **athāti** vacanopādāne nipāto. Etena **āyasmāti**-ādivacanassa upādānaṃ kataṃ hoti. **Khoti** padapūraṇatthe nipāto. **Yena Bhagavā tenupasaṅkamīti** bhummatthe karaṇavacanāṃ. Tasmā yattha Bhagavā, tattha upasaṅkamīti evamettha attho daṭṭhabbo. Yena vā karaṇena Bhagavā devamanussehi upasaṅkamitabbo, teneva karaṇena upasaṅkamīti evamettha attho daṭṭhabbo. Kena ca karaṇena Bhagavā upasaṅkamitabbo? Nānappakāraguṇavisesādhigamādhippāyena, sādupalūpabhogādhippāyena dijagaṇehi niccaphalitamahārukkho viya, tena karaṇena upasaṅkamīti evamettha attho daṭṭhabbo. **Upasaṅkamīti** ca gatoti vuttaṃ hoti. **Upasaṅkamitvāti** upasaṅkamanapariyosānadīpanaṃ. Atha vā evaṃ gato tato āsannataraṃ ṭhānaṃ Bhagavato samīpasaṅkhātaṃ gantvātipi vuttaṃ hoti.

1. Khu 9. 356 piṭṭhe.

2. Abhi 2. 329 piṭṭhādīsu.

Abhivādetvāti pañcapatiṭṭhitena vanditvā. Idāni yenaṭṭhena loke aggapuggalassa upaṭṭhānaṃ āgato, taṃ pucchitukāmo dasanakhasamodhānasamujjalaṃ añjaliṃ sirasi patiṭṭhapetvā **ekamantaṃ nisīdi**. **Ekamantanti** ca bhāvanapuṃsakaniddeso “visamaṃ candimasūriyā pariharanti”¹ti¹ ādisu viya. Tasmā yathā nisinno ekamantaṃ nisinno hoti, tathā **nisīdīti** evamettha attho daṭṭhabbo. Bhummatthe vā etaṃ upayogavacanaṃ. **Nisīdīti** nisajjaṃ kappesi. Paṇḍitā hi devamanussā garuṭṭhānīyaṃ upasaṅkamitvā āsanakusalatāya ekamantaṃ nisīdanti, ayañca thero tesaṃ aññataro, tasmā ekamantaṃ nisīdi.

Kathaṃ nisinno pana ekamantaṃ nisinno hotīti? Cha nisajjadose vajjetvā. Seyyathidaṃ? Atidūraṃ accāsannaṃ uparivātaṃ unnatappadesaṃ atisammukhaṃ atipacchāti. Atidūre nisinno hi sace kathetukāmo hoti, uccāsaddena kathetabbaṃ hoti. Accāsanne nisinno saṃghaṭṭanaṃ karoti. Uparivāte nisinno sarīragandhena bādhati. Unnatappadese nisinno agāraṃ pakāseti. Atisammukhā nisinno sace daṭṭhukāmo hoti, cakkhunā cakkhum āhacca daṭṭhabbaṃ hoti. Atipacchā nisinno sace daṭṭhukāmo hoti, gīvaṃ pasāretvā daṭṭhabbaṃ hoti. Tasmā ayampi ete cha nisajjadose vajjetvā nisīdi. Tena vuttaṃ “ekamantaṃ nisīdī”ti. **Etadavocāti** etaṃ avoca.

Suñño loko suñño lokoti bhante vuccatīti imasmiṃ sāsane paṭipannehi tehi tehi bhikkhūhi “suñño loko suñño loko”ti kathīyatīti attho. Tahiṃ tahiṃ tādīsānaṃ vacanānaṃ bahukattā tesaṃ sabbesaṃ saṅgaṇhanatthaṃ āmedītavacanaṃ kataṃ. Evaṃ hi vutte sabbāni tāni vacanāni saṅgahitāni honti. **Kittāvatāti** kittakena parimāṇena. **Nu-iti** saṃsayatthe nipāto. **Suññaṃ attena vā attaniyena vāti** “kāraṃ vedako sayamvasī”ti evaṃ lokaparikappitena attanā ca attābhāvatoyeva attano santakena parikkhārena ca suññaṃ. Sabbaṃ cakkhādi lokiyaṃ dhammajātaṃ, taṃyeva lujjanapalujjanaṭṭhena loko nāma. Yasmā ca attā ca ettha natthi, attaniyañca ettha natthi, **tasmā suñño lokoti vuccatīti** attho. Lokuttaropi

1. Am 1. 386 piṭṭhe.

ca dhammo attattaniyehi suñño eva, pucchānurūpena pana lokiyova dhammo vutto. **Suññoti** ca dhammo natthīti vuttaṃ na hoti, tasmim dhamme attattaniyasārassa natthibhāvo vutto hoti. Loke ca “suññaṃ ghaṃ, suñño ghaṭo”ti vutte gharassa ghaṭassa ca natthibhāvo vutto na hoti, tasmim ghare ghaṭe ca aññassa natthibhāvo vutto hoti. Bhagavatā ca “iti yaṃ hi kho tattha na hoti, tena taṃ suññaṃ samanupassati. Yaṃ pana tattha avasiṭṭhaṃ hoti, taṃ santamīdamatthīti pajānāti”ti ayameva attho vutto. Tathā ñāyaganthe ca saddaganthe ca ayameva attho. Iti imasmim suttante anattalakkhaṇameva kathitaṃ.

47. Suttantaniddese **suññasuññanti**-ādīni pañcavīsati mātikāpadāni suññasambandhena uddisitvā tesam niddeso kato. Tattha mātikāya tāva suññasāṅkhātaṃ suññaṃ, na aññena upapadena visesitanti **suññasuññaṃ**¹. Asukanti aniddiṭṭhatta cettha suññattameva vā apekkhitvā napuṃsakavacanāṃ kataṃ. Evaṃ sesesupi. Saṅkhāroyeva² sesasaṅkhārehi suññoti **saṅkhārasuññaṃ**. Jarābhaṅgavasena virūpo pariṇāmo vipariṇāmo, tena vipariṇāmena suññaṃ **vipariṇāmasuññaṃ**. Aggañca taṃ attattaniyehi, sabbasāṅkhārehi vā suññañcāti **aggasuññaṃ**. Lakkhaṇameva sesalakkhaṇehi suññanti **lakkhaṇasuññaṃ**. Nekkhammādinā vikkhambhanena suññaṃ **vikkhambhanasuññaṃ**. Tadaṅgasuññādisupi catūsu eseva nayo. Ajjhatañca taṃ attattaniyādīhi suññañcāti **ajjhattasuññaṃ**. Bahiddhā ca taṃ attattaniyādīhi suññañcāti **bahiddhāsuññaṃ**. Tadubhayaṃ attattaniyādīhi suññanti **dubhatosuññaṃ**. Samāno bhāgo etassāti sabhāgaṃ, sabhāgañca taṃ attattaniyādīhi suññañcāti **sabhāgasuññaṃ**, sadisasuññanti attho. Vigataṃ sabhāgaṃ visabhāgaṃ, visabhāgañca taṃ attattaniyādīhi suññañcāti **visabhāgasuññaṃ**, visadisasuññanti attho. Kesuci potthakesu sabhāgasuññaṃ visabhāgasuññaṃ nissaraṇasuññānantaraṃ likhitaṃ. Nekkhammādi-esanā kāmaccandādinā suññāti **esanā suññaṃ**. **Pariggahasuññādisu** tīsupi eseva nayo. Ekārammaṇe patiṭṭhitattā nānārammaṇavikkhepābhāvato ekattañca taṃ nānattena suññañcāti **ekattasuññaṃ**. Tabbiparītena

1. Suññaṃ suññaṃ (Sī)

2. Saṅkhārāyeva (Sī)

nānattañca taṃ ekattena suññañcāti **nānattasuññaṃ**. Nekkhammādikhanti kāmaccchandādinā suññaṃti **khantisuññaṃ**. **Adhiṭṭhānasuññaṃ** **pariyogāhanasuññaṃ** ca eseva nayo. Pariyogahanasuññaṃtipi pāṭho. **Sampajānassā**ti sampajaññaṃena samannāgatassa parinibbāyantassa arahato. **Pavattapariyādānanti** anupādāparinibbānaṃ. **Sabbasuññaṭānanti** sabbasuññaṃ. **Paramatthasuññaṃ**ti sabbasaṅkhārābhāvato uttamatthabhūtaṃ suññaṃ.

48. Mātikāniddese **niccena vā**ti bhaṅgaṃ atikkamitvā pavattamānassa kassaci niccassa abhāvato niccena ca suññaṃ. **Dhuvēna vā**ti vijjamānakālepi paccayāyattavuttitāya thirassa kassaci abhāvato dhuvēna ca suññaṃ. **Sassatēna vā**ti abbotchinnassa sabbakāle vijjamānassa kassaci abhāvato sassatēna ca suññaṃ. **Avipariṇāmadhammena vā**ti jarābhaṅgavasena¹ avipariṇāmapakatikassa kassaci abhāvato avipariṇāmadhammena ca suññaṃ. Suttante attasuññaṭāya eva vuttāyapi niccasuññaṭāya sukhasuññaṭāya dassetuṃ idha **niccena vā**ti-ādīnapi vuttāni. Aniccasseva hi pīḷāyogena dukkhattā niccasuññaṭāya vuttāya sukhasuññaṭāpi vuttāva hoti. Rūpādayo panettha cha visayā, cakkhuviññāṇādīni cha viññāṇāni, cakkhusamphassādayo cha phassā, cakkhusamphassajā vedanādayo cha vedanā ca saṅkhittāti veditabbaṃ.

Puññābhisaṅkhāroti-ādīsu punāti attano kārakaṃ, pūreti cassa ajjhāsayāṃ, pujañca bhavaṃ nibbattetīti puññaṃ, abhisaṅkharoti vipākāṃ kaṭattārūpañcāti abhisaṅkhāro, puññaṃ abhisaṅkhāro puññābhisaṅkhāro. Puññaṇaṭipakkhato apuññaṃ abhisaṅkhāro **apuññābhisaṅkhāro**. Na iñjaṃ aneñjaṃ, aneñjaṃ bhavaṃ abhisaṅkharotīti **āneñjābhisaṅkhāro**. Puññābhisaṅkhāro dānasīlabhāvanāvasena pavattā aṭṭha kāmāvacarakusalacetanā, bhāvanāvaseneva pavattā pañca rūpāvacarakusalacetanāti terasa cetanā honti, apuññābhisaṅkhāro pāṇātipātādivasena pavattā dvādasa akusalacetanā, āneñjābhisaṅkhāro bhāvanāvaseneva pavattā catasso arūpāvacaracetanāti tayopi saṅkhārā ekūnatimsa cetanā honti. **Kāyasaṅkhā**roti-ādīsu kāyato vā pavatto, kāyassa vā saṅkhāroti kāyasaṅkhāro. **Vacīsaṅkhā**racittasaṅkhāresupi eseva nayo. Ayaṃ

1. Bhaṅgavasena (Sī)

tiko kammāyūhanakkhaṇe puññābhisaṅkhārādīnaṃ dvārato pavattidassanattamaṃ vutto. Kāyaviññattiṃ samuṭṭhāpetvā hi kāyadvārato pavattā aṭṭha kāmāvacarakusalacetanā, dvādasa akusalacetanā, abhiññācetanā cāti ekavīsati cetanā kāyasaṅkhāro nāma, tā eva ca vacīviññattiṃ samuṭṭhāpetvā vacīdvārato pavattā vacīsaṅkhāro nāma, manodvāre pavattā pana sabbāpi ekūnatimsa cetanā cittasaṅkhāro nāma. **Atītā saṅkhārāti**-ādīsu sabbepi saṅkhatadhammā sakakkhaṇaṃ patvā niruddhā atītā saṅkhārā, sakakkhaṇaṃ appattā **anāgatā saṅkhārā**, sakakkhaṇaṃ pattā **paccuppannā saṅkhārāti**.

Vipariṇāmasuññe paccuppannaṃ dassetvā tassa tassa vipariṇāmo sukhena vattuṃ sakkāti paṭhamaṃ paccuppannadhammā dassitā. Tattha **jātaṃ rūpanti** paccuppannaṃ rūpaṃ. **Sabhāvena suññanti** ettha sayam bhāvo sabhāvo, sayameva uppādoti attho. Sato vā¹ bhāvo sabhāvo, attatoyeva² uppādoti attho. Paccayāyattavuttittā paccayaṃ vinā sayameva bhāvo, attato eva³ vā bhāvo etasmiṃ natthīti sabhāvena suññaṃ, sayameva bhāvena, attato eva³ vā bhāvena suññanti vuttaṃ hoti. Atha vā sakassa bhāvo sabhāvo. Pathavīdhātu-ādīsu hi anekesu rūpārūpadhammesu ekeko dhammo paraṃ upādāya sako nāma. **Bhāvoti** ca dhammapariyāyavacanamaṃ. Ekassa ca dhammassa añño bhāvasaṅkhāto dhammo natthi, tasmā sakassa aññena bhāvena suññaṃ, sako aññena bhāvena suññoti attho. Tena ekassa dhammassa ekasabhāvatā vuttā hoti. Atha vā **sabhāvena suññanti** suññasabhāveneva suññaṃ. Kiṃ vuttaṃ hoti? Suññasuññatāya eva suññaṃ, na aññāhi pariyāyasuññatāhi suññanti vuttaṃ hoti.

Sace pana keci vadeyyuṃ “sako bhāvo sabhāvo, tena sabhāvena suññaṃ”ti. Kiṃ vuttaṃ hoti? Bhāvoti dhammo, so paraṃ upādāya sapaḍaṇa visesito sabhāvo nāma hoti. Dhammassa kassaci avijjamānatā “jātaṃ rūpaṃ sabhāvena suññaṃ”ti rūpassa avijjamānatā vuttā hotīti. Evaṃ sati “jātaṃ rūpaṃ”tivacanena virujjhati. Na hi uppādarahitaṃ jātaṃ nāma hoti. Nibbānaṃ hi uppādarahitaṃ, taṃ jātaṃ nāma

1. Sako vā (Sī)

2. Attatoyeva (Sī)

3. Attano eva (Sī)

na hoti, jātijarāmarañāni ca uppādarahitāni jātāni nāma na honti. Tenevettha “jātā jāti sabhāvena suññā, jātaṃ jarāmarañam sabhāvena suññam”ti evaṃ anuddharitvā bhavameva avasānam katvā niddiṭṭham. Yadi uppādarahitassāpi “jātan”tivacanam yujjeyya, “jātā jāti, jātaṃ jarāmarañam”ti vattabbaṃ bhaveyya. Yasmā uppādarahitesu jātijarāmarāṇesu “jātan”tivacanam na vuttaṃ, tasmā “sabhāvena suññam avijjamānam”tivacanam avijjamānassa uppādarahitattā “jātan”tivacanena virujjhati. Avijjamānassa ca “suññam”tivacanam heṭṭhā vuttana lokavacanena ca Bhagavato vacanena ca nāyasaddaganthavacanena ca virujjhati, anekāhi ca yuttīhi virujjhati, tasmā taṃ vacanam kacavaramiva chaḍḍitabbaṃ. “Yaṃ bhikkhave atthisammataṃ loke paṇḍitānam, ahampi taṃ atthīti vadāmi. Yaṃ bhikkhave natthisammataṃ loke paṇḍitānam, ahampi taṃ natthīti vadāmi. Kiñca bhikkhave atthisammataṃ loke paṇḍitānam, yamaṃ atthīti vadāmi. Rūpaṃ bhikkhave aniccaṃ dukkhaṃ vipariṇāmadhammaṃ atthisammataṃ loke paṇḍitānam, ahampi taṃ atthīti vadāmi”ti¹ādīhi anekehi Buddhavacanappamāṇehi anekāhi ca yuttīhi dhammā sakakkhaṇe vijjamānā evāti niṭṭhamettha gantabbaṃ.

Vigataṃ rūpanti uppajjitvā bhaṅgaṃ patvā niruddhaṃ atītaṃ rūpaṃ. **Vipariṇatañceva suññañcāti** jarābhaṅgavasena virūpaṃ pariṇāmaṃ pattañca vattamānassova vipariṇāmasabbhāvato atītassa vipariṇāmābhāvato tena vipariṇāmena suññañcāti attho. **Jātā vedanā**ti-ādīsupi eseva nayo. Jātijarāmarañam pana anipphannattā sakabhāvena anupalabbhanīyato idha na yujjati, tasmā “jātā jāti, jātaṃ jarāmarañam”ti-ādike dve naye pahāya bhavādikameva nayaṃ pariyosānam katvā ṭhapitaṃ.

Agganti agge bhavaṃ. **Setṭhanti** ativiya pasamsanīyam. **Visiṭṭhanti** atisayabhūtaṃ. Visiṭṭhantipi pāṭho. Tidhāpi pasatthaṃ nibbānaṃ sammāpaṭipadāya paṭipajjitabbato **padam** nāma. **Yadidanti** yaṃ idam. Idāni vattabbaṃ nibbānaṃ nidasseti. Yasmā nibbānaṃ āgama sabbasaṅkhārānaṃ samatho hoti, khandhūpadhikilesūpadhi-abhisāṅkhārūpadhikāmaguṇūpadhisāṅkhātānaṃ upadhīnaṃ paṭinissaggo hoti, taṇhānaṃ khayō virāgo nirodho ca hoti, tasmā **sabbasaṅkhārasamatho**

1. Sam 2. 113 piṭṭhe.

sabbūpadhipaṭinissaggo taṇhakkhayo virāgo nirodhoti vuccati. Nibbānanti sabhāvalakkhaṇena nigamitaṃ.

Lakkhaṇesu hi “tīṇimāni bhikkhave bālassa bālalakkhaṇāni bālanimittāni bālāpadānāni. Katamāni tīṇi, idha bhikkhave bālo duccintitacintī ca hoti, dubbhāsita bhāsī ca dukkaṭakammakārī ca. Imāni kho bhikkhave tīṇi bālassa bālalakkhaṇāni bālanimittāni bālāpadānāni”¹ vuttaṃ. Paṇḍitehi bālassa bāloti sallakkhaṇato tividhaṃ **bālalakkhaṇaṃ**. “Tīṇimāni bhikkhave paṇḍitassa paṇḍitalakkhaṇāni paṇḍitanimittāni paṇḍitāpadānāni. Katamāni tīṇi, idha bhikkhave paṇḍito sucintitacintī ca hoti subhāsita bhāsī ca sukatakkammakārī ca. Imāni kho bhikkhave tīṇi paṇḍitassa paṇḍitalakkhaṇāni paṇḍitanimittāni paṇḍitāpadānāni”² vuttaṃ. Paṇḍitehi paṇḍitassa paṇḍitoti sallakkhaṇato tividhaṃ **paṇḍitalakkhaṇaṃ**.

“Tīṇimāni bhikkhave saṅkhatassa saṅkhatalakkhaṇāni. Katamāni tīṇi, uppādo paññāyati, vayo paññāyati, ṭhitassa aññathattaṃ paññāyati. Imāni kho bhikkhave tīṇi saṅkhatassa saṅkhatalakkhaṇāni”³ vuttaṃ. Uppādo eva saṅkhatamiti lakkhaṇanti **saṅkhatalakkhaṇaṃ**. Evamitaradvayehi attho veditabbo. Iminā uppādakkhaṇe sesadvinnaṃ⁴, ṭhitikkhaṇe sesadvinnaṃ⁴, bhaṅgakkhaṇe ca sesadvinnaṃ⁴ abhāvo dassito. Yaṃ panettha peyyālamukhena jātiyā ca jarāmarāṇassa ca uppādādilakkhaṇaṃ vuttaṃ, taṃ vipariṇāmasuññatāya jātijarāmarāṇāni hitvā bhavapariyosānasseva nayassa vacanena ca uppādādīnaṃ uppādādi-avacanasamayena ca virujjhati. Lakkhaṇasote patitattā pana sotapatitaṃ katvā likhitaṃ veditabbaṃ. Yathā ca abhidhamme⁵ ahetukavipākamanodhātumanoviññādhātūnaṃ saṅgahavāre labbhamānampi jhānaṅgaṃ pañcaviññāṇasote patitvā gatanti na uddhaṭanti vuttaṃ, evamidhāpi sotapatitatā veditabbā. Atha vā jātijarāmarāṇavantānaṃ saṅkhārānaṃ uppādādayo “jātijarāmarāṇaṃ aniccato”⁶ ti-ādīsu⁶ viya tesāṃ viya katvā vuttanti veditabbaṃ.

1. Am 1. 101; Ma 3. 201 piṭṭhesu.

3. Am 1. 150 piṭṭhe.

5. Abhi 1. 137, 138 piṭṭhesu.

2. Am 1. 100; Ma 3. 208 piṭṭhesu.

4. Sesāṃ dvinnaṃ (Sī)

6. Khu 9. 83, 287 piṭṭhesu.

Nekkhammena kāmacchando vikkhambhito ceva suñño cāti

kāmacchando nekkhammena vikkhambhito ceva nekkhammassa tattha abhāvato teneva vikkhambhanasaṅkhātena nekkhammena suñño ca. Evaṃ sesesupi yojanā kātabbā. Tadaṅgappahānasamucchedappahānesupi cettha tadaṅgavasena ca samucchedavasena ca pahīnaṃ dūṛikatameva hotīti iminā dūṛikaraṇaṭṭhena vikkhambhanaṃ vuttaṃ.

Nekkhammena kāmacchando tadaṅgasuññoti nekkhammena pahīno kāmacchando tena nekkhammasaṅkhātena aṅgena suñño. Atha vā yo koci kāmacchando nekkhammassa tattha abhāvato nekkhammena tena aṅgena suñño. Evaṃ sesesupi yojanā kātabbā. Tassa tassa aṅgassa tattha tattha abhāvamatteneva cettha upacārappanājhānavasena ca vipassanāvasena ca tadaṅgasuññatā niddiṭṭhā. Pahānadīpakassa vacanassa abhāvena pana vivaṭṭanānupassanaṃyeva pariyosānaṃ katvā vipassanā niddiṭṭhā, cattāro maggā na niddiṭṭhā. **Nekkhammena kāmacchando samucchinno ceva suñño cāti**-ādīsu vikkhambhane vuttanayeneva attho veditabbo.

Tadaṅgavikkhambhanavasena pahīnānīpi cettha samudācārābhāvato samucchinnaṃ nāma hontīti iminā pariyāyena samucchedo vutto, taṃtaṃsamucchedakiccasādhānavasena vā maggasampayuttanekkkhammādivasena vuttanti veditabbaṃ. Paṭippassaddhinissaraṇasuññesu ca idha vuttanayeneva attho veditabbo. Tadaṅgavikkhambhanasamucchedapahānesu panettha paṭippassaddhimattattaṃ nissaṭṭamattattaṃ¹ gahetvā vuttaṃ. Pañcasupi etesu suññesu nekkhammādīniyeva vikkhambhanatadaṅga-samucchedapaṭippassaddhinissaraṇanāmena vuttāti. **Ajjhattanti** ajjhatabhūtaṃ. **Bahiddhāti** bahiddhābhūtaṃ. **Dubhatosuññanti** ubhayasuññaṃ. Paccattādīsupi hi to-itivacanāṃ hotiyeva.

Cha ajjhattikāyatanādīni cha-ajjhattikāyatanādīnaṃ bhāvena **sabhāgāni**. Parehi **visabhāgāni**. **Viññāṇakāyāti**-ādīsu cettha kāyavacanena viññāṇādīniyeva vuttāni. **Nekkhammesanādīsu** nekkhammādīniyeva tadatthikehi viññūhi esīyantīti esanā. Atha vā pubbabhāge nekkhammādīnaṃ esanāpi kāmacchandādīhi suññā, kiṃ pana nekkhammādīnītipi vuttaṃ hoti. **Pariggahādīsu** nekkhammādīniyeva pubbabhāge esitāni aparabhāge

1. Paṭippassaddhimattattā nissaṭṭamattattaṃ (Sī)

pariggaḃhantīti **pariggaḃhoti**, pariggaḃhitāni pattivasena paṭilabbhantīti **paṭilābhoti**, paṭiladdhāni nāṇavasena paṭivijjhīyantīti¹ **paṭivedhoti** ca vuttāni. Ekattasuññaṇca nānattasuññaṇca sakimīyeva pucchitvā ekattasuññaṇ viṣṣajjetvā nānattasuññaṇ avissajjetvāva sakimī nigamanam katarā. Kasmā na viṣṣajjitanti ce? Vuttapariyāyenevettha yojanā nāyatīti na viṣṣajjitanti veditabbam. Ayaṇ panettha yojanā—nekkhammam ekattam, kāmaccando nānattam, kāmaccando nānattam, nekkhammekattena suññanti. Evaṃ sesesupi yojanā veditabbā.

Khanti-ādīsu nekkhammādīniyeva khamanato ruccanato **khantīti**, rocītāniyeva pavisitvā tiṭṭhanato **adhiṭṭhānanti**, pavisitvā ṭhītānam yathārucimeva sevanato **pariyogāhananti** ca vuttāni. **Idha sampajānoti**-ādiko paramatthasuññaniddeso parinibbānañāṇaniddese vaṇṇitoyeva.

Imesu ca sabbesu suññesu saṅkhārasuññaṇ vipariṇāmasuññaṇ lakkaṇasuññaṇca yathāvuttānam dhammānam aññaṇaṇa-asammissatāḍassanattam. Yattha pana akusalapakkhikānam kusalapakkhikena suññatā vuttā, tena akusale ādīnavadassanattam. Yattha pana kusalapakkhikānam akusalapakkhikena suññatā vuttā, tena kusale ānisamsadassanattam. Yattha attattaniyādīhi suññatā vuttā, tam sabbasaṅkhāresu nibbidājananattam. Aggasuññaṇ paramatthasuññaṇca nibbāne ussāhajanattham vuttanti veditabbam.

Tesu aggasuññaṇca paramatthasuññaṇcāti dve suññāni atthato ekameva nibbānam aggaparamatthavasena sa-upādisesa-anupādisesavasena ca dvidhā katvā vuttam. Tāni dve attattaniyasuññato² saṅkhārasuññato ca sabhāgāni. “Suññasuññaṇ ajjhattasuññaṇ bahiddhāsuññaṇ dubhatosuññaṇ sabhāgasuññaṇ viṣabhāgasuññaṇ”ti imāni cha suññāni suññasuññaṇameva hoti. Ajjhattādibhedato pana chadhā vuttāni. Tāni cha ca attattaniyādisuññato sabhāgāni. Saṅkhāravipariṇāmalakkaṇasuññāni, vikkhambhanatadaṅgasamucchedapaṭippassaddhinissaraṇasuññāni, esaṇāpariggaḃhapaṭilābhapaṭivedhasuññāni, ekattanānattasuññāni, khanti-adhiṭṭhānapariyogāhanasuññāni cāti sattarasa suññāni attani avijjamānehi tehi tehi dhammehi suññattā avijjamānānam vasena visuṇ visuṇ vuttāni. Saṅkhāravipariṇāmalakkaṇasuññāni

1. Paṭivijjhissantīti (Sī)

2. Attaniye suññasuññato (Sī)

pana itarena itarena asammissavasena sabhāgāni, vikkhambhanādīni pañca kusalapakkhena suññattā sabhāgāni, esanādīni cattāri, khanti-ādīni ca tīpi akusalapakkhena suññattā sabhāgāni, ekattanānattasuññāni aññamaññapaṭipakkhavasena sabhāgāni.

Sabbe dhammā samāsenā, tidhā dvedhā tathekadhā.

Suññāti suññatthavidū, vaṇṇayantīdha sāsane.

Katham? Sabbe tāva lokiyā dhammā dhuvasubhasukha-attavirahitattā dhuvasubhasukha-attasuññā. Maggaphaladhammā dhuvasukhattavirahitattā dhuvasukhattasuññā. Aniccattāyeva sukhena suññā. Anāsavattā na subhena suññā. Nibbānadhammo attasseva abhāvato attasuñño. Lokiyalokuttarā pana sabbepi saṅkhatā dhammā sattassa kassaci abhāvato sattasuññā. Asaṅkhato nibbānadhammo tesam saṅkhārānampi abhāvato saṅkhārasuñño. Saṅkhatāsaṅkhatā pana sabbepi dhammā attasaṅkhātassa puggalassa abhāvato attasuññāti.

Saddhammappakāsiniyā Paṭisambhidāmaggaṭṭhakathāya

Suññakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Yuganaddhavaggo.

Niṭṭhitā ca majjhimavaggassa apubbatthānuvaṇṇanā.

3. Paññāvagga

1. Mahāpaññākathāvaṇṇanā

1. Idāni visesato paññāpadaṭṭhānabhūtāya suññākathāya anantaram katitāya paññākathāya apubbatthānuvaṇṇanā. Tattha ādito tāva sattasu anupassanāsu ekekaṃmūlakā satta paññā pucchāpubbaṅgamaṃ katvā niddiṭṭhā, puna sattānupassanāṃmūlakā ekekuttaramūlakā ca tisso paññā pucchāṃ akatvāva niddiṭṭhā, evamādito dasapaññāpāripūrī niddiṭṭhā. Tattha **aniccānupassanā** tāva yasmā aniccato diṭṭhesu saṅkhāresu “yadaniccaṃ, taṃ dukkhaṃ”ti dukkhato ca “yaṃ dukkhaṃ, tadanattā”ti anattato ca javati, tasmā sā **bhāvitā bahulikatā javanapaññāṃ paripūreti**. Sā hi sakavisayesu javatīti javanā, javanā ca sā paññā cāti **javanapaññā**. **Dukkhanupassanā** samādhindriyanissitattā balavatī hutvā paṇidhiṃ nibbijjhati padāleti, tasmā **nibbedhikapaññāṃ paripūreti**. Sā hi nibbijjhatīti nibbedhikā, nibbedhikā ca sā paññā cāti **nibbedhikapaññā**. **Anattānupassanā** suññatādassanena vuddhippattiyā mahattappattattā **mahāpaññāṃ paripūreti**. Sā hi vuddhippattattā mahatī ca sā paññā cāti **mahāpaññā**. **Nibbidānupassanā** yasmā tissannaṃyeva anupassanānaṃ purimatopi āsevanāya balappattāvatthattā sabbasaṅkhāresu nibbindanasamatthā hutvā tikkhā hoti, tasmā **tikkhapaññāṃ paripūreti**. **Virāgānupassanā**ti yasmā tissannaṃyeva anupassanānaṃ purimatopi āsevanābalappattānaṃ vuddhatarāvatthattā sabbasaṅkhārehi virajjanasamatthā hutvā vipulā hoti, tasmā **vipulapaññāṃ paripūreti**.

Nirodhānupassanāti yasmā tissannaṃyeva anupassanānaṃ purimatopi āsevanābalappattānaṃ vuddhatarāvatthattā vayalakkhaṇavasena sabbasaṅkhārānaṃ nirodhadassanasamatthā hutvā gambhīrā hoti, tasmā **gambhīrapaññāṃ paripūreti**. Nirodho hi uttānapaññehi alabbhaneyyapatiṭṭhattā gambhīro, tasmim gambhīre gādhappattā paññāpi gambhīrā. **Paṭinissaggānupassanā**pi yasmā tissannaṃyeva anupassanānaṃ purimatopi āsevanābalappattānaṃ vuddhatarāvatthattā vayalakkhavasena sabbasaṅkhārapaṭinissajjanasamatthā hutvā asāmantā hoti, vuddhipariyantappattattā chahi paññāhi dūre hotīti attho.

Tasmā sayam asāmantattā **asāmantapaññam paripūreti**. Sā hi heṭṭhimapaññāhi dūrattā asāmantā, asamīpā vā paññāti asāmantapaññā.
Paṇḍiccam paripūrentīti paṇḍitabhāvaṃ paripūrenti. Yasmā yathāvuttā satta paññā paripuṇṇā bhāvetvā paṇḍitalakkhaṇappatto sikhappattavuṭṭhānagāminivipassanāsāṅkhātehi saṅkhārupekkhānulomagotrābhūṇāṇehi paṇḍito hutvā paṇḍiccena samannāgato hoti, tasmā “paṇḍiccam paripūrentī”ti vuttaṃ.

Aṭṭha paññāti paṇḍiccasaṅkhātāya paññāya saha sabbā aṭṭha paññā.
Puthupaññam paripūrentīti yasmā tena paṇḍiccena samannāgato hutvā so paṇḍito gotrābhūṇāṇānantaraṃ nibbānaṃ ārammaṇaṃ katvā lokuttarabhāvappattiyā lokiyato puthubhūtattā visumbhūtattā puthupaññātisaṅkhātāṃ maggaphalapaññāṃ pāpuṇāti, tasmā “aṭṭha paññā puthupaññam paripūrentī”ti vuttaṃ.

Imā nava paññāti-ādīsu tasseva kamena adhigatamaggaphalassa ariyapuggalassa paṇītalokuttaradhammopayogena paṇītacittasantānattā pahaṭṭhākāreneva ca pavattamānacittasantānassa phalānantaraṃ otiṇṇabhavaṅgato vuṭṭhitassa maggapaccavekkhaṇā, tato ca bhavaṅgaṃ otaritvā vuṭṭhitassa phalapaccavekkhaṇā, imināva nayena pahīnakilesapaccavekkhaṇā, avasiṭṭhakilesapaccavekkhaṇā, nibbānapaccavekkhaṇāti pañca paccavekkhaṇā pavattanti. Tāsu paccavekkhaṇāsu maggapaccavekkhaṇā phalapaccavekkhaṇā ca paṭibhānapaṭisambhidā hoti. Kathaṃ? “Yaṃkiñci paccayasambhūtaṃ nibbānaṃ bhāsitaṭṭho vipāko kiriyāti ime pañca dhammā attho”ti abhidhamme Pāḷiṃ anugantvā tadaṭṭhakathāyaṃ¹ vuttaṃ. Nibbānassa ca atthattā tadārammaṇaṃ maggaphalañāṇaṃ “atthesu ñāṇaṃ atthapaṭisambhidā”ti² vacanato atthapaṭisambhidā hoti. Tassa atthapaṭisambhidābhūtassa maggaphalañāṇassa paccavekkhaṇaṇāṇaṃ “ñāṇesu ñāṇaṃ paṭibhānapaṭisambhidā”ti² vacanato paṭibhānapaṭisambhidā hoti. Sā ca paccavekkhaṇapaññā hāsākārena pavattamānacittasantānassa **hāsapaññā** nāma hoti. Tasmā **nava paññā hāsapaññam paripūrentī**ti ca **hāsapaññā paṭibhānapaṭisambhidāti** ca vuttaṃ. Sabbappakārāpi paññā tassa tassa atthassa pakāṭakaraṇasaṅkhātēna paññāpanaṭṭhena paññā, tena tena vā pakārena dhamme jānātīti paññā.

1. Abhi-Ṭṭha 2. 371 piṭṭhe.

2. Abhi 2. 307; Khu 9. 115 piṭṭhesu.

Tassāti tassa vuttappakārassa ariyapuggalassa. Karaṇatthe sāmivacanāṃ. **Atthavavatthānatoti** yathāvuttassa pañcavidhassa atthassa vavatthāpanavasena. Vuttampi cetāṃ samaṇakaraṇīyakathāyaṃ¹ “hetuphalāṃ nibbānaṃ vacanattho atha vipākāṃ kiriyāti atthe pañca pabhede paṭhamantapabhedagataṃ ñāṇaṃ”ti. **Adhigatā hotīti** paṭiladdhā hoti. Sāyeva paṭilābhasacchikiriyāya **sacchikatā**. Paṭilābhaphasseneva **phassitā paññāya**. **Dhammavavatthānatoti** “yo koci phalanibbattako hetu ariyamaggo bhāsitaṃ kusalaṃ akusalanti ime pañca dhammā dhammo”ti² abhidhamme Pāḷiyānusārena vuttānaṃ pañcannaṃ dhammānaṃ vavatthāpanavasena. Vuttampi cetāṃ samaṇakaraṇīyakathāyaṃ “hetu ariyamaggo vacanaṃ kusalaṃ akusalaṃcāti dhamme pañca pabhede dutiyantapabhedagataṃ ñāṇaṃ”ti. **Niruttiavavatthānatoti** tesāṃ tesāṃ atthadhammānaṃ anurūpaniruttīnaṃ vavatthāpanavasena. **Paṭibhānavavatthānatoti** paṭibhānasāṅkhātānaṃ tiṇṇaṃ paṭisambhidāññāṇaṃ vavatthāpanavasena. **Tassimāti** nigamanavacanametāṃ.

2. Evaṃ sabbasaṅgāhakavasena anupassanānaṃ visesaṃ dassetvā idāni vatthubhedavasena dassento **rūpe aniccānupassanāti** ādimāha. Taṃ heṭṭhā vuttatthameva. Puna rūpādīsuyeva atītānāgatapaccuppannavasena javanapaññaṃ dassetukāmo kevalaṃ rūpādivasena ca atītānāgatapaccuppannarūpādivasena ca pucchaṃ katvā pucchākameneva vissajjanaṃ akāsi. Tattha suddharūpādivissajjanesu paṭhamāṃ niddiṭṭhā eva paññā atītānāgatapaccuppannamūlakesu sabbavissajjanesu tesu atītādīsū javanavasena javanapaññāti niddiṭṭhā.

3. Puna anekasuttantapubbaṅgamaṃ paññāpabhedāṃ dassetukāmo paṭhamāṃ tāva suttante uddisi. Tattha **sappurisasamsevoti** heṭṭhā vuttappakārānaṃ sappurisaṇaṃ bhajanaṃ. **Saddhammassavananti** tesāṃ sappurisaṇaṃ santike sīlādipaṭipattidīpakassa saddhammavacanassa savanaṃ. **Yonisomanasikāro**ti sutānaṃ dhammānaṃ atthūpaparikkhaṇavaseṇa upāyena manasikāro. **Dhammānudhammapaṭipattīti** lokuttaradhamme anugataṃ sīlādipaṭipadādharmassa paṭipajjanaṃ.

1. Samaṇakaraṇīyakathā nāma Mahānāmatherena katā abhinavasāṃvaṇṇanāti gaṇṭhipade vuttaṃ.

2. Abhi-Ṭṭha 2. 370 piṭṭhe.

Paññāpaṭilābhāya paññāvuddhiyā paññāvepullāya paññābāhullāyāti imāni cattāri paññāvasena bhāvavacanāni. Sesāni dvādasa puggalavasena bhāvavacanāni.

1. Soḷasapaññāniddesavaṇṇanā

4. Suttantaniddese **channam abhiññāñānanti** iddhividhadibba-sotacetopariyapubbenivāsadibbacakkhu-āsavānam khayañānānam.

Tesattatīnam ñāṇānanti ñāṇakathāya niddiṭṭhānam sāvakasādhāraṇānam ñāṇānam. **Sattasattatīnam ñāṇānanti** ettha—

Sattasattari vo bhikkhave ñāṇavatthūni desessāmi, tam suṇātha sādhukam manasi karoṭha, bhāssissāmīti. Katamāni bhikkhave sattasattari ñāṇavatthūni jātipaccayā jarāmarañanti ñāṇam, asati jātiyā natthi jarāmarañanti ñāṇam. Atītampi addhānam jātipaccayā jarāmarañanti ñāṇam, asati jātiyā natthi jarāmarañanti ñāṇam, anāgatampi addhānam jātipaccayā jarāmarañanti ñāṇam, asati jātiyā natthi jarāmarañanti ñāṇam. Yampissa tam dhammatṭhitiñāṇam, tampi khayadhammam vayadhammam virāgadhammam nirodhadhammanti ñāṇam. Bhavapaccayā jātīti ñāṇam -pa-. Upādānapaccayā bhavoti ñāṇam. Taṇhāpaccayā upādānanti ñāṇam. Vedanāpaccayā taṇhāti ñāṇam. Phassapaccayā vedanāti ñāṇam. Saḷāyatanapaccayā phassoti ñāṇam. Nāmarūpapaccayā saḷāyatananti ñāṇam. Viññānapaccayā nāmarūpanti ñāṇam, saṅkhārapaccayā viññānanti ñāṇam. Avijjāpaccayā saṅkhārāti ñāṇam, asati avijjāya natthi saṅkhārāti ñāṇam. Atītampi addhānam avijjāpaccayā saṅkhārātiñāṇam, asati avijjāya natthi saṅkhārāti ñāṇam. Anāgatampi addhānam avijjāpaccayā saṅkhārāti ñāṇam, asati avijjāya natthi saṅkhārāti ñāṇam. Yampissa tam dhammatṭhitiñāṇam, tampi khayadhammam vayadhammam virāgadhammam nirodhadhammanti ñāṇam, imāni vuccanti bhikkhave sattasattari ñāṇavatthūnīti¹—

1. Sam 1. 290 piṭṭhe.

evam Bhagavatā Nidānavagge vuttāni sattasattati ñāṇāni. “Jarāmaṇe ñāṇam, jarāmaṇasamudaye ñāṇam, jarāmaṇanirodhe ñāṇam, jarāmaṇanirodhagāminiyā paṭipadāya ñāṇan”¹ti iminā nayena ekādasasu aṅgesu cattāri cattāri katvā vuttāni catucattārīsañāṇavattthūni pana idha na gahitāni. Ubhayattha ca ñāṇāniyeva hitasukhassa vatthūnīti **ñāṇavattthūni**. **Lābhoti**-ādīsu lābhoyeva upasaggena visesetvā **paṭilābhoti** vutto. Puna tasseeva atthavivaraṇavasena **patti sampattīti** vuttaṃ. **Phassanāti** adhigamavasena phusanā. **Sacchikiriyāti** paṭilābhasacchikiriyā. **Upasampadāti** nipphādanā.

Sattannaṃ ca sekkhānanti tisso sikkhā sikkhantīti sekkhasaññitānaṃ sotāpattimaggaṭṭhādīnaṃ sattannaṃ. **Puthujjanakalyāṇakassa cāti** nibbānagāminiyā paṭipadāya yuttatā sundaraṭṭhena kalyāṇasaññitassa puthujjanassa. Vaḍḍhitam vaḍḍhanaṃ etāyāti **vaḍḍhitavaḍḍhanā**. Yathāvuttānaṃ aṭṭhannampi paññānaṃ vasena visesato ca Arahato paññāvasena **paññāvuddhiyā**. Tathā **paññāvepullāya**. **Mahante atthe pariggaṇhātīti**-ādīsu paṭisambhidappatto ariyasāvako atthādayo ārammaṇakaraṇena pariggaṇhāti. Sabbāpi mahāpaññā ariyasāvakānaṃyeva. Tassā ca paññāya visayā heṭṭhā vuttatthā eva.

Puthunānākhandhesūti-ādīsu **nānāsaddo** puthusaddassa atthavacanaṃ. **Ñāṇam pavattatīti puthupaññāti** tesu tathāvuttesu khandhādīsu ñāṇam pavattatīti katvā tam ñāṇam puthupaññā nāmāti attho. **Nānāpaṭiccasamuppādesūti** paṭiccasamuppannānaṃ dhammānaṃ vasena paccayabahuttā vuttaṃ. **Nānāsuññatamanupalabbhesūti** upalabbhanaṃ upalabbho, gahaṇanti attho. Na upalabbho anupalabbho, anupalabbhānaṃ bahuttā bahuvacanena anupalabbhā, pañcavīsatisuññatāvasena vā nānāsuññatāsu attattaniyādīnaṃ anupalabbhā nānāsuññatānupalabbhā. Tesu. “Nānāsuññatānupalabbhesū”ti vattabbe “adukkhamasukhā”ti-ādīsu² viya ma-kāro padasandhivasena vutto. Imā pañca paññā kalyāṇaputhujjanehi sādharmaṇā, **nānā-atthā**disu paññā ariyānaṃyeva. **Puthujjanasādhāraṇe dhammeti** lokiyadhamme. Iminā

1. Sam 1. 288 piṭṭhe.

2. Abhi 1. 1 piṭṭhe.

avasānapariyāyena lokiyato puthubhūtanibbānārammaṇattā puthubhūtā visumbhūtā paññāti puthupaññā nāmāti vuttaṃ hoti.

Vipulapaññā mahāpaññānayaena veditabbā. Yathāvutte dhamme pariggaṇhantassa guṇamahantatāya tesāṃ dhammānaṃ pariggāhikāya ca paññāya mahantatā¹, tesāṃ dhammānaṃ sayameva mahantattā ulārattā dhammānaṃ ca paññāya ca vipulatā veditabbā. **Gambhīrapaññā** puthupaññānayaena veditabbā. Te ca dhammā te ca anupalabbhā sā ca paññā pakatijanena alabbhaneyyāpatiṭṭhattā gambhīrā.

Yassa puggalassāti ariyapuggalasseva. **Añño kocīti** puthujjano. **Abhisambhavitunti** sampāpuṇitum. **Anabhisambhavanīyoti** sampāpuṇitum asakkuṇeyyo. **Aññehīti** puthujjaneveva. **Aṭṭhamakassāti** arahattaphalaṭṭhato paṭṭhāya gaṇiyamāne aṭṭhamabhūtassa sotāpattimaggatṭhassa. **Dūreti** vippakatṭhe. **Vidūreti** visesena vippakatṭhe. **Suvidūreti** suṭṭhu visesena vippakatṭhe. **Na santiketi** na samīpe. **Na sāmantāti** na samīpabhāge. Imāni dve paṭisedhasahitāni vacanāni dūrabhāvasseva niyamanāni. **Upādāyāti** paṭicca. **Sotāpannassāti** sotāpattiphalatṭhassa. Eteneva taṃtaṃmaggapaññā taṃtaṃphalapaññāya dūreti vuttaṃ hoti. **Paccekasambuddhoti** upasaggena visesitaṃ. Itaradvayaṃ pana suddhameva āgataṃ.

5. “Paccekabuddhassa sadevakassa ca lokassa paññā Tathāgatassa paññāya dūre”ti-ādīni vatvā tameva dūraṭṭhaṃ anekappakārato dassetukāmo **paññāpabhedakusaloti**-ādimāha. Tattha **paññāpabhedakusaloti** attano anantavikappe paññāpabhede cheko. **Pabhinnañāṇoti** anantappabhedapattañāṇo. Etena paññāpabhedakusalatṭepi sati tāsāṃ paññānaṃ anantabhedattaṃ dasseti. **Adhigatapaṭisambhidoti** paṭiladdha-aggacatupaṭisambhidāñāṇo. **Catuvesārajappattoti** cattāri visāradabhāvasaṅkhātāni ñāṇāni patto. Yathāha—

“Sammāsambuddhassa te paṭijānato ‘ime dhammā anabhisambuddho’ti, tatra vata maṃ samaṇo vā brāhmaṇo vā devo

vā māro vā brahmā vā koci vā lokasmim saha dhammena paṭicodessatīti nimittametaṃ bhikkhave na samanupassāmi, etamaham bhikkhave nimittaṃ asamanupassanto khemappatto abhayappatto vessārajappatto viharāmi. Khīṇāsavassa te paṭijānato ‘ime āsavā aparikkhīṇā’¹ti, ‘ye kho pana te antarāyikā dhammā vuttā, te paṭisevato nālaṃ antarāyāyā’²ti, ‘yassa kho pana te atthāya dhammo desito, so na niyyāti takkarassa sammā dukkhakkhayāyā’³ti, tatra vata maṃ samaṇo vā brāhmaṇo vā devo vā māro vā brahmā vā koci vā lokasmim saha dhammena paṭicodessatīti nimittametaṃ bhikkhave na samanupassāmi, etamaham bhikkhave nimittaṃ asamanupassanto khemappatto abhayappatto vessārajappatto viharāmi”¹ti¹.

Dasabalabaladhārīti dasa balāni etesanti dasabalā, dasabalānaṃ balāni dasabalabalāni, tāni dasabalabalāni dhārayatīti dasabalabaladhārī, dasabalañāṇabaladhārīti attho. Etehi tīhi vacanehi anantappabhedānaṃ neyyānaṃ pabhedamukhamattaṃ dassitaṃ. Soyeva paññāpayogavasena abhimaṅgalasammataṭṭhena **purisāsabho**. Asantāsaṭṭhena **purisasiho**. Mahantaṭṭhena **purisanāgo**. Pajānanaṭṭhena **purisājañño**. Lokakiccadhuravahanaṭṭhena **purisadhorayho**.

Atha tejādikaṃ anantañāṇato laddhaṃ guṇavisesaṃ dassetukāmo tesāṃ tejādīnaṃ anantañāṇamūlakabhāvaṃ dassento **anantañāṇoti** vatvā **anantatejoti**-ādimāha. Tattha **anantañāṇoti** gaṇanavasena ca pabhāvavasena ca² antavirahitañāṇo. **Anantatejoti** veneyyasantāne mohatamavidhamanena anantañāṇatejo. **Anantayasoti** paññāguṇecheva lokattayavittatānantakittighoso. **Adḍhoti** paññādhanasamiddhiyā samiddho. **Mahaddhanoti** paññādhanavaḍḍhettepi pabhāvamahattena³ mahantaṃ paññādhanamassāti mahaddhano. Mahāddhanotipi pāṭho. **Dhanavāti** pasaṃsitabbapaññādhanavattā niccayuttapaññādhanavattā atisayabhūtapaññādhanavattā dhanavā. Etesupi hi tīsu atthesu idaṃ vacanaṃ saddavidū icchanti.

1. Am 1. 315; Ma 1. 103 piṭṭhesu.

2. Sabhāvavasena ca (Ka)

3. Sabhāvamahattena (Ka)

Evam paññāguṇena Bhagavato attasampattisiddhiṃ dassetvā puna paññāguṇeneva lokahitasampattisiddhiṃ dassento **netāti**-ādimāha. Tattha veneyye saṁsārasaṅkhātābhayaṭṭhānato nibbānasaṅkhātākhemaṭṭhānaṃ **netā**. Tattha nayanakāle eva saṁvaravinayapahānavinayavasena veneyye **vinetā**. Dhammadesanākāle eva saṁsayacchedanena **anunetā**. Saṁsayam chinditvā paññāpetabbaṃ atthaṃ **paññāpetā**. Tathā paññāpitānaṃ nicchayakaraṇena **nijjhāpetā**. Tathā nijjhāyitassa atthassa paṭipattipayojanavasena **pekkhetā**. Tathāpaṭipanne paṭipattiphalena **pasādetā**. **So hi Bhagavāti** ettha hi-kāro anantaraṃ vuttassa atthassa kāraṇopadese nipāto. **Anuppannassa maggassa uppādetāti** sakasantāne na uppannapubbassa cha-asādhāraṇañāhetubhūtaṃ ariyamaggassa bodhimūle lokahitatthaṃ sakasantāne uppādetā. **Asañjātassa maggassa sañjanetāti**¹ veneyyasantāne asaṅjātapubbassa sāvakaṇāpāramiṇāhetubhūtaṃ ariyamaggassa dhammacakkappavattanato pabhuṭi yāvajjakālā veneyyasantāne sañjanetā. Sāvakaveneyyānampi hi santāne Bhagavato vuttavacaneneva ariyamaggassa sañjananato Bhagavā sañjanetā nāma hoti. **Anakkhātassa maggassa akkhātāti** aṭṭhadhammasamannāgatānaṃ Buddhabhāvāya katābhinihārānaṃ bodhisattānaṃ Buddhabhāvāya byākaraṇaṃ datvā anakkhātāpubbassa pāramitāmaggassa, “Buddho bhavissati”ti byākaraṇamatteneva vā bodhimūle uppajjitāpubbassa ariyamaggassa akkhātā. Ayaṃ nayo paccekabodhisattabyākaraṇepi labbhatiyeva.

Maggaññūti paccavekkhaṇavasena attanā uppādita-ariyamaggassa ñātā. **Maggavidūti** veneyyasantāne janetāpubbassa ariyamaggassa kusalo. **Maggakovidoti** bodhisattānaṃ akkhātāpubbāmagge vicakkhaṇo. Atha vā abhisambodhipaṭipattimaggaññū, paccekabodhipaṭipattimaggaññū, sāvakabodhipaṭipattimaggakovidoti. Atha vā “etena maggena atamsu pubbe, tarissantiyeva taranti oghan”ti² vacanato yathāyogaṃ atītānāgatapaccuppannabuddhapaccekabuddhasāvakaṇānaṃ maggavasena ca suññatānimitta-appaṇihitamaggavasena ca ugghaṭitaññūvipaṇcitanñūneyya-puggalānaṃ maggavasena ca yathākkamenatthayojanaṃ karonti. **Maggaññūti ca panāti** Bhagavatā gatamaggānugāmīno

1. Sañjanetāti (Sī)

2. Saṃ 3. 162 piṭṭhe.

hutvā. Ettha ca-saddo hetu-atthe nipāto. Etena ca Bhagavato magguppādanādiguṇādhigamāya hetu vutto hoti. Pana-saddo katatthe nipāto. Tena Bhagavatā katamaggakaraṇaṃ vuttaṃ hoti. **Pacchā samannāgatā** paṭhamāṃ gatassa Bhagavato pacchāgatasīlādiguṇena samannāgatā. Iti thero “anuppannassa maggassa uppādetā”ti-ādīhi yasmā sabbepi Bhagavato sīlādayo guṇā arahattamaggameva nissāya āgatā, tasmā arahattamaggameva nissāya guṇaṃ kathesi.

Jānaṃ jānātīti jānitabbaṃ jānāti, sabbaññutāya yaṃkiñci paññāya jānitabbaṃ nāma atthi, taṃ sabbaṃ pañcaneyyapathabhūtaṃ paññāya jānātīti attho. **Passaṃ passatī**ti passitabbaṃ passati, sabbadassāvitāya taṃyeva neyyapathaṃ cakkhunā diṭṭhaṃ viya karonto paññācakkhunā passatīti attho. Yathā vā ekacco viparītaṃ gaṇhanto jānantopi na jānāti, passantopi na passati, na evaṃ Bhagavā. Bhagavā pana yathāsabhāvaṃ gaṇhanto jānanto jānātiyeva, passanto passatiyeva. Svāyaṃ dassanapariṇāyakaṭṭhena **cakkhubhūto**. Veditatādi-atthena **ñāṇabhūto**. Aviparītasabhāvaṭṭhena vā pariyattidhammapavattanato hadayena cintetvā vācāya nicchāritadhammamayoti vā **dhammabhūto**. Setṭhaṭṭhena **brahmabhūto**. Atha vā cakkhu viya bhūtoti **cakkhubhūto**. Ñāṇaṃ viya bhūtoti **ñāṇabhūto**. Dhammo viya bhūtoti **dhammabhūto**. Brahmā viya bhūtoti **brahmabhūto**. Svāyaṃ dhammassa vacanato, vattanato vā **vattā**. Nānappakārehi vacanato, vattanato vā **pavattā**. Atthaṃ nīharitvā nīharitvā nayanato **atthassa ninnetā**. Amatādhigamāya paṭipattidesanato, amatappakāsanāya vā dhammadesanāya amatassa adhigamāpanato **amatassa dātā**. Lokuttaradhammassa uppāditattā veneyyānurūpena yathāsukhaṃ lokuttaradhammassa dānena ca, dhammesu ca issaroti **Dhammassāmī**. **Tathāgatapadaṃ** heṭṭhā vuttatthaṃ.

Idāni “jānaṃ jānātī”ti-ādīhi vuttaṃ guṇaṃ sabbaññutāya visesetvā dassetukāmo sabbaññutaṃ sādiento **natthī**ti-ādimāha. Evaṃbhūtaṃ hi tassa Bhagavato pāramitāpuññabalappabhāvanipphannaṃ arahattamaggañāṇena sabbadhammesu savāsanassa sammohassa vihatattā **asacchikataṃ** nāma natthi. Asammohato sabbadhammānaṃ ñātattā **aññātaṃ** nāma natthi.

Tatheva ca sabbadhammānaṃ cakkhunā viya nāṇacakkhunā diṭṭhattā **adiṭṭhaṃ** nāma natthi. Nāṇena pana pattattā **aviditaṃ** nāma natthi. Asammohasacchi kiriyāya sacchikatattā **asacchikataṃ** nāma natthi. Asammohapaññāya phuṭṭhattā paññāya **aphassitaṃ** nāma natthi. **Paccuppannanti** paccuppannaṃ kālāṃ vā dhammaṃ vā. **Upādāyāti** ādāya, antokatvāti attho. “Upādāyā”tivacaneneva kālavinimuttaṃ nibbānampi gahitameva hoti. “Atitā”divacanāni ca “natthi”ti-ādivacaneneva ghaṭṭiyanti, “sabbe”ti-ādivacanena vā. **Sabbe dhammāti** sabbasaṅkhatāsaṅkhatadhamma-pariyādānaṃ. **Sabbākārenāti** sabbadhammesu ekekasēva dhammassa aniccākārādisabbākārapariyādānaṃ. **Nāṇamukheti** nāṇabhimukhe. **Āpāthaṃ āgacchanti**ti osaraṇaṃ upenti. “Jānitabban”tipadaṃ “neyyan”tipadassa atthavivaraṇatthaṃ vuttaṃ.

Attattho vāti-ādīsu vā-saddo samuccayattho. **Attatthoti** attano attho. **Paratthoti** paresaṃ tiṇṇaṃ lokānaṃ attho. **Ubhayatthoti** attano ca paresaṃcāti sakiṃyeva ubhinnaṃ attho. **Diṭṭhadhammikoti** diṭṭhadhamme niyutto, diṭṭhadhammappayojano vā attho. Samparāye niyutto, samparāyappayojano vā **samparāyiko**. **Uttānoti**-ādīsu vohāravasena vattabbo sukhapatiṭṭhattā uttāno. Vohāraṃ atikkamitvā vattabbo suññatāpaṭisaṃyutto dukkhapatiṭṭhattā **gambhīro**. Lokuttaro accantatirokkhattā **gūḷho**. Aniccatādiko ghanādīhi paṭicchannattā **paṭicchanno**. Appacuravohārena vattabbo yathārutaṃ aggahetvā adhippāyassa netabbattā **neyyo**. Pacuravohārena vattabbo vacanamattena adhippāyassa nītattā **nīto**. Suparisuddhasīlasamādhivipassanatto tadaṅgavikkhambhanavasena vajjavirahitattā **anavajjo**. Kilesasamucchedanato ariyamaggattho **nikkilesa**. Kilesapaṭippassaddhattā ariyaphalattho **vodāno**. Saṅkhatāsaṅkhatesu aggadhammattā nibbānaṃ **paramattho**. **Parivattatīti** Buddhañāṇassa visayabhāvato abahibhūtattā antobuddhañāṇe byāpitvā vā samantā vā ālīṅgitvā vā visesena vā vattati.

Sabbaṃ kāyakammanti-ādīhi Bhagavato nāṇamayataṃ dasseti. **Nāṇānuparivattatīti** nāṇaṃ anuparivattati, nāṇavirahitaṃ na hotīti attho. **Appaṭihatanti** nirāvaraṇataṃ dasseti. Puna sabbaññutaṃ upamāya

sādhētukāmo **yāvatakanti**-ādimāha. Tattha jānitabbanti **neyyam**, neyyapariyanto neyyāvasānamassa atthīti **neyyapariyantikaṃ**. Asabbaññūnaṃ pana neyyāvasānameva natthi. **Ñānapariyantikepi** eseva nayo. Purimayamake vuttatthameva iminā yamakena visesetvā dasseti, tatiyayamakena paṭisedhavasena niyamitvā dasseti. Ettha ca neyyaṃ ñāṇassa pathattā **neyyapatho**. **Aññamaññapariyantatṭhāyino**ti neyyaṇca ñāṇaṇca khepetvā ṭhānato aññamaññassa pariyanāte ṭhānasilā. **Āvajjanappaṭibaddhā**ti manodvārāvajjanāyattā, āvajjitānantarameva jānātīti attho. **Ākaṅkhappaṭibaddhā**¹ ruci-āyattā, āvajjanānantaraṃ javanañāṇena jānātīti attho. Itarāni dve padāni imesaṃ dvinnāṃ padānaṃ yathākkamena atthappakāsanatthaṃ vuttāni. **Buddho āsayam jānātīti**-ādini ñāṇakathāyaṃ vaṇṇitāni. Mahānidde² pana “Bhagavā āsayam jānāti”ti āgataṃ. Tattha “Buddhassa Bhagavato”ti² āgatatṭhāne ca idha katthaci “Buddhassa”ti āgataṃ.

Antamasoti uparimantena. **Timitimiṅgalanti** ettha Timi nāma ekā macchajāti, timiṃ gilituṃ³ samatthā tato mahantasarīrā Timiṅgalā nāma ekā macchajāti, Timiṅgalampi gilituṃ samatthā pañcayojanasatikasarīrā Timitimiṅgalā nāma ekā macchajāti. Idha jātiggahaṇena ekavacanāṃ katanti veditabbaṃ. **Garuḷam venateyyanti** ettha **garuḷoti** jātivasena nāmaṃ, **venateyyoti** gottavasena. **Padeseti** ekadese. **Sāriputtasamā**ti sabbabuddhānaṃ Dhammasenāpatitthere gahetvā vuttanti veditabbaṃ. Sesasāvaka hi paññāya dhammasenāpatittherena samā⁴ nāma natthi. Yathāha “etadaggaṃ bhikkhave mama sāvakanāṃ bhikkhūnaṃ mahāpaññānaṃ yadidaṃ Sāriputto”ti⁵. Atṭhakathāyaṇca vuttaṃ⁶—

“Lokaṇāthaṃ ṭhapetvāna, ye caññe santi paṇino.

Paññāya Sāriputtassa, kalaṃ nāgghanti soḷasin”ti.

Pharivāti Buddhañāṇaṃ sabbadevamanussānampi paññaṃ pāpuṇitvā ṭhānato tesāṃ paññaṃ pharivā byāpitvā tiṭṭhati. **Atighaṃsitvā**ti Buddhañāṇaṃ sabbadevamanussānampi paññaṃ atikkamitvā tesāṃ avisayabhūtaṃ sabbāṃ neyyaṃ

1. Ākaṅkhanappaṭibaddhāhi (Sī)

4. Samānā (Sī)

2. Khu 7. 139 piṭṭhe.

5. Aṃ 1. 23 piṭṭhe.

3. Galituṃ (Sī)

6. Visuddhi 1. 226 piṭṭhe.

ghaṃsitvā bhañjitvā tiṭṭhati. Mahānidese¹ pana “abhibhavitvā”ti pāṭho, madditvātipi attho. **Yepi teti-**ādīhi evaṃ pharitvā atighaṃsitvā ṭhānassa paccakkhakāraṇaṃ dasseti. Tattha **paṇḍitā**ti paṇḍiccena samannāgatā. **Nipuṇā**ti saṇhasukhumabuddhino sukhume atthantare paṭivijjhanasamatthā. **Kataparappavādā**ti nātaparappavādā ceva parehi saddhiṃ katavādaparicayā ca. **Vāavedhirūpā**ti vāavedhidhanuggahasadisā. **Vobhindantā maññe caranti paññāgatenā diṭṭhigatānī**ti vāavedhī viya vālaṃ sukhumānīpi paresaṃ diṭṭhigamaṇāni attano paññāgamanena bhindantā viya carantīti attho. Atha vā “gūthagataṃ muttagatan”ti-ādīsu² viya paññā eva paññāgatāni, diṭṭhiyo eva diṭṭhigatāni.

Pañhaṃ abhisāṅkharitvāti dvipadampi tipadampi catuppadampi pucchaṃ racayitvā. Tesāṃ pañhānaṃ atibahukattā³ sabbasaṅgahatthaṃ dvikkhattuṃ vuttaṃ. **Gūḷhāni ca paṭicchannāni** atthajātānīti pāṭhaseso. Tesāṃ tathā vinayaṃ disvā “attanā abhisāṅkhatapañhaṃ pucchatū”ti evaṃ Bhagavatā adhippetattā pañhaṃ pucchanti. Aññesaṃ pana pucchāya okāsameva adatvā Bhagavā upasaṅkamantānaṃ dhammaṃ deseti. Yathāha—

“Te pañhaṃ abhisāṅkharonti ‘imaṃ mayaṃ pañhaṃ samaṇaṃ Gotamaṃ upasaṅkamitvā pucchissāma, sace no samaṇo Gotamo evaṃ puṭṭho evaṃ byākarissati, evamassa mayaṃ vādaṃ⁴ āropessāma. Evaṃ cepi no puṭṭho evaṃ byākarissati, evaṃpissa mayaṃ vādaṃ āropessāmā’ti. Te yena samaṇo Gotamo, tenupasaṅkamanti, te samaṇo Gotamo dhammiyā kathāya sandasseti samādapeti samuttejēti sampahaṃseti. Te samaṇena Gotamena dhammiyā kathāya sandassitā samādapitā samuttejitā sampahaṃsitā na ceva samaṇaṃ Gotamaṃ pañhaṃ pucchanti, kutossa vādaṃ āropessanti, aññadatthu samaṇasseva Gotamassa sāvakā sampajjantī”ti⁵.

Kasmā pañhaṃ na pucchantīti ce? Bhagavā kira parisamajjhe dhammaṃ desento parisāya ajjhāsayaṃ oloketi. Tato passati “ime paṇḍitā gūḷhaṃ rahassaṃ pañhaṃ ovaṭṭikasāraṃ katvā āgatā”ti. So tehi

1. Khu 7. 139 piṭṭhe.

2. Am 3. 181 piṭṭhe.

3. Atibahuṃ katvā (Sī)

4. Mayaṃ taṃ vādaṃ (Sī)

5. Ma 1. 233 piṭṭhe.

apuṭṭhoyeva “pañhapucchāya ettakā dosā, vissajjane ettakā, atthepade akkhare ettakāti ime pañhe pucchanto evaṃ puccheyya, vissajjento evaṃ vissajjeyyā”ti iti ovaṭṭikasāraṃ katvā ānīte pañhe dhammakathāya antare pakkipitvā vidamseti. Te paṇḍhitā “seyyā vata no, ye mayaṃ ime pañhe na pucchāma. Sacepi mayaṃ puccheyyāma, appaṭiṭṭhite no katvā samaṇo Gotamo khipeyyā”ti attamanā bhavanti. Apica Buddhā nāma dhammaṃ desentā parisāṃ mettāya pharanti. Mettāya ca pharaṇena dasabalesu mahājanassa cittaṃ paśīdati. Buddhā nāma rūpaggaṃ honti dassanasampannā madhurassārā mudujivhā suphusitadantāvaraṇā amatena hadayaṃ siṅcantā viya dhammaṃ kathenti. Tatra nesaṃ mettāpharaṇena pasannacittānaṃ evaṃ hoti—evarūpaṃ advejjhakathaṃ amoghakathaṃ niyyānikakathaṃ kathentena Bhagavatā saddhiṃ na sakkhissāma paccanīkaggāhaṃ gaṇhitunti attano pasannabhāveneva pañhaṃ na pucchantīti.

Kathitā visajjitā cāti evaṃ tumhe pucchathāti pucchitapañhānaṃ uccāraṇena te pañhā Bhagavatā kathitā evaṃ honti. Yathā ca te visajjetabbā, tathā visajjitā eva honti. **Niddiṭṭhakāraṇāti** iminā kāraṇena iminā hetunā evaṃ hotīti evaṃ sahetukaṃ katvā visajjanena Bhagavatā niddiṭṭhakāraṇā eva honti te pañhā. **Upakkhittakā ca te Bhagavato sampajjantīti** te khattiyapaṇḍitādayo Bhagavato pañhavisajjaneneva Bhagavato samīpe khittakā pādakhittakā sampajjanti, sāvakā vā sampajjanti upāsakā vāti attho, sāvakasampattim vā pāpuṇanti upāsakasampattim vāti vuttaṃ hoti. **Athāti** anantaratthe, tesāṃ upakkhittakasampattisamanantaramevāti attho. **Tatthāti** tasmim ṭhāne, tasmim adhikārevā. **Atirocatīti** ativiya joteti pakāsati. **Yadidaṃ paññāyāti** yāyaṃ Bhagavato paññā, tāya paññāya Bhagavāva atirocatīti attho. **Itisaddo** kāraṇatthe, iminā kāraṇena **aggo asāmantapaññoti** attho.

6. **Rāgaṃ abhibhuyyatīti bhūripaññāti** sā sā maggapaññā attanā vajjhaṃ rāgaṃ abhibhuyyati abhibhavati maddatīti bhūripaññā. **Bhūrīti** hi phuṭṭhaṭṭho¹

1. Phuṭṭhaṭṭho (Sī)

visadattho. Yā ca phuṭṭhā¹, sā paṭipakkhaṃ abhibhavati na aphuṭṭhā², tasmā bhūripaṇṇāya abhibhavanattho vutto. **Abhibhavitāti** sā sā phalapaṇṇā taṃ taṃ rāgaṃ abhibhavitavatī madditavatīti bhūripaṇṇā. Abhibhavatāti vā pāṭho. Sesesupi eseva nayo. Rāgādīsu pana rajjanalakkhaṇo **rāgo**. Dussanalakkhaṇo **doso**. Muihanalakkhaṇo **moho**. Kujjhanalakkhaṇo **kodho**. Upanandhanalakkhaṇo **upanāho**. Pubbakālaṃ kodho, aparakālaṃ upanāho. Paraguṇamakkhanalakkhaṇo **makkho**. Yugaggāhalakkhaṇo **paḷāso**. Parasampattikhīyanalakkhaṇā **issā**. Attano sampattinigūhaṇalakkhaṇaṃ **macchariyaṃ**. Attanā katapāpapaṭicchādanalakkhaṇā **māyā**. Attano avijjamānaguṇappakāsanalakkhaṇaṃ **sāṭheyyaṃ**. Cittassa uddhumātabhāvalakkhaṇo **thambho**. Karaṇuttariyalakkhaṇo **sārambho**. Unnatilakkhaṇo **māno**. Abbhunnatilakkhaṇo **atimāno**. Mattabhāvalakkhaṇo **mado**. Pañcasu kāmaguṇesu cittavosaggalakkhaṇo **pamādo**.

Rāgo ari, taṃ ariṃ maddanipaṇṇāti—ādīhi kiṃ vuttaṃ hoti? Rāvādiko kilesa cittasantāne bhūto arīti bhū-ari, padasandhivasena akāralopaṃ katvā bhūrīti vutto. Tassa bhūriṣa maddanī paṇṇā bhūrimaddanipaṇṇāti vattabbe maddanisaddalopaṃ katvā “bhūripaṇṇā”ti vuttanti veditabbaṃ. **Taṃ ariṃ maddanīti** ca tesaṃ arīnaṃ maddanīti padacchedo kātabbo. **Pathavīsamāyāti** vitthatavipulaṭṭheneva pathavīsamāya. **Vitthatāyāti** pajānitabbe visaye patthaṭṭhāya, na ekadesa vattamānāya. **Vipulāyāti** oḷārikabhūtāya. Mahāniddese³ pana “vipulāya vitthatāyā”ti āgataṃ. **Samannāgatoti** puggalo. **Itisaddo** kāraṇatthe, iminā kāraṇena puggalassa bhūripaṇṇāya samannāgatattā tassa paṇṇā bhūripaṇṇā nāmāti bhūte atthe ramatīti attho. Bhūripaṇṇassa paṇṇā bhūripaṇṇapaṇṇāti vattabbe ekassa paṇṇāsaddassa lopaṃ katvā “bhūripaṇṇā”ti vuttaṃ. Bhūrisamā paṇṇāti vā bhūripaṇṇā. **Apicāti** añṇapariyāyadassanatthaṃ vuttaṃ. **Paṇṇāyametanti** paṇṇāya etaṃ. **Adhivacananti** adhikavacanaṃ. **Bhūrīti** bhūte atthe ramatīti bhūri. **Medhāti** asani viya siluccaye kilese medhati himsatīti medhā, khippaṃ gahaṇadhāraṇaṭṭhena

1. Phuṭṭhā (Sī)

2. Aphuṭṭhā (Sī)

3. Khu 7. 73 piṭṭhe.

vā medhā. **Pariṇāyikā**ti yassuppajjati, taṃ sattam hitapaṭipattiyam sampayuttadhamme ca yāthāvalakkhaṇapaṭivedhe ca parinetīti pariṇāyikā. Imeheva aññānīpi paññāpariyāyavacanāni vuttāni honti.

Paññābāhullanti paññā bahulā assāti paññābahulo, tassa bhāvo paññābāhullam. Tañca bahulam pavattamānā paññā eva. **Idhekaccoti**-ādīsu puthujjanakalyāṇako vā ariyo vā. Paññā garukā assāti **paññāgaruko**. Paññā caritam pavattam assāti **paññācarito**. Paññā āsayo assāti **paññāsayo**. Paññāya adhimuttoti **paññādhimutto**. Paññā eva dhajabhūtā assāti **paññādhajo**. Paññā eva ketubhūtā assāti **paññāketu**. Paññā eva adhipati paññādhipati, paññādhipatito āgatattā **paññādhipateyyo**. Dhammasabhāvavicinanam bahulamassāti **vicayabahulo**. Nānappakārena dhammasabhāvavicinanam bahulamassāti **pavicayabahulo**. Paññāya ogāhetvā tassa tassa dhammassa khāyanam pākāṭakaraṇam okkhāyanam, okkhāyanam bahulamassāti **okkhāyanabahulo**. Paññāya tassa tassa dhammassa sammā pekkhāṇā sampekkhā, sampekkhāya ayanam pavattanam sampekkhāyanam, sampekkhāyanam dhammo pakati assāti **sampekkhāyanadhammo**. Tam tam dhammam vibhūtam pākāṭam katvā viharatīti **vibhūtavihārī**, vibhūto vihāro vā assa atthīti vibhūtavihārī. Sā paññā caritam, garukā, bahulā assāti **taccarito taggaruko tabbahulo**. Tassam paññāyam ninno, poṇo pabbhāro, adhimuttoti **tanninno tappono tappabbhāro tadadhimutto**. Sā paññā adhipati tadadhipati, tato āgato **tadadhipateyyo**. “Paññāgaruko”ti-ādīni “kāmam sevantaṃyeve jānāti ayaṃ puggalo kāmagaruko”ti-ādīsu¹ viya purimajātito pabhuti vuttāni. “Taccarito”ti-ādīni imissā jātiyā vuttāni.

Sīghapaññā ca lahupaññā ca hāsapaññā ca javanapaññā ca lokiyalokuttaramissakā. Khippaṭṭhena **sīghapaññā**. Lahukaṭṭhena **lahupaññā**. Hāsabahulaṭṭhena **hāsapaññā**. Vipassanūpagasaṅkhāresu ca visaṅkhāre ca javanaṭṭhena **javanapaññā**. **Sīgham sīghanti** bahunnam sīlādīnam saṅgahattham dvikkhattum vuttam. **Sīlānī**ti cārittavārittavasena paññattāni pātimokkhasamvarasilāni.

1. Khu 9. 118 piṭṭhe.

Indriyasamvaranti cakkhādīnaṃ channaṃ indriyānaṃ rāgapatiḡhappavesaṃ akatvā satikavāṭena vāraṇaṃ thakanaṃ. **Bhojane mattaññutanti**

paccavekkhitaparibhogavasena bhojane pamāṇaññubhāvaṃ.

Jāgariyānuyoganti divasassa tīsu koṭṭhāsesu, rattiya

paṭhamapacchimakoṭṭhāsesu ca jāgarati na niddāyati, samaṇadhamameva

ca karotīti jāgaro, jāgarassa bhāvo, kammaṃ vā jāgariyaṃ, jāgariyassa

anuyogo jāgariyānuyogo. Taṃ jāgariyānuyogaṃ. **Sīlakkhandhanti** sekkhaṃ

asekkhaṃ vā sīlakkhandhaṃ. Evamitarepi khandhā veditabbā.

Paññākkhandhanti maggapaññāṇa sekkhāsekkhānaṃ lokiypaññāṇa.

Vimuttikkhandhanti phalavimuttiṃ. **Vimuttiññāḍadassanakkhandhanti**

paccavekkhaṇaññaṃ.

Hāsabahuloti mūlapadaṃ. **Vedabahuloti** tassā eva pītiyā

sampayuttasomanassavedanāvasena niddesapadaṃ. **Tuṭṭhibahuloti**

nātibalavapītiyā tuṭṭhākārasena. **Pāmojjabahuloti** balavapītiyā

pamuditabhāvasena.

7. **Yaṃ kiñci rūpanti**-ādi sammasanaññānaniddese vuttatthaṃ.

Tulayitvāti kalāpasammasanavasena tuletva. **Tīrayitvāti**

udayabbayānupassanāvasena tīrayitva. **Vibhāvayitvāti**

bhaṅgānupassanādivasena pākaṭaṃ katvā. **Vibhūtaṃ katvāti**

saṅkhārupekkhānulomavasena phuṭaṃ katvā. Tikkhapaññā lokuttarā eva.

Uppannanti samathavipassanāvasena vikkhambhanatadaṅgasena

pahīnampi ariyamaggena asamūhatattā uppattidhammataṃ anatītatāya

asamūhatuppannanti vuccati, taṃ idha adhippetāṃ. **Nādhivāsetīti** santānaṃ

āropetvā na vāseti. **Pajahatīti** samucchedavasena pajahati. **Vinodetīti** khipati.

Byantīkarotīti vigatantaṃ karoti. **Anabhāvaṃ gametīti** anu-abhāvaṃ gameti,

vipassanānukkamena ariyamaggaṃ patvā samucchedavaseneva abhāvaṃ

gamayatīti attho. Ettha ca kāmapaṭisaṃyutto vitakko **kāma vitakko**. “Ime

sattā marantū”ti paresaṃ maraṇapaṭisaṃyutto vitakko **byāpāda vitakko**. “Ime

sattā vihiṃsīyantū”ti paresaṃ vihiṃsāpaṭisaṃyutto vitakko **vihiṃsā vitakko**.

Pāpaketi lāmake. **Akusale dhammeti** akosallasambhūte dhamme.

Nibbedhikapaññāti nibbidābahulassa puggalassa uppannamaggapaññā

eva. **Ubbegabahuloti** ñāṇabhaya vasena bhaya bahulo. **Uttābahuloti**

balavabhayabahulo. Idaṃ purimasseva atthavivaraṇaṃ. **Ukkaṇṭhanabahuloti** saṅkhārato uddhaṃ visaṅkhārābhimukhatāya ukkaṇṭhanabahulo.

Anabhiratibahuloti ukkaṇṭhanavaseneva abhirati-abhāvaṃ dīpeti. Idānipi tamatthaṃ dvīhi vacanehi vivarati. Tattha **bahimukhoti** saṅkhārato bahibhūtanibbānābhimukho. **Na ramatīti** nābhiramati. **Anibbiddhapubbanti** anamatagge saṃsāre antaṃ pāpetvā anibbiddhapubbaṃ. **Appadālitapubbanti** tasseva atthavacanāṃ, antakaraṇeneva apadālitapubbanti attho.

Lobhakkhandhanti lobharāsiṃ, lobhakoṭṭhāsaṃ vā. **Imāhi soḷasahi paññāhi samannāgatoti** ukkaṭṭhaparicchena arahāyeva vutto. Upari “eko sekkhapaṭisambhidappatto”¹ vuttattā sotāpannasakadāgāmi-anāgāminopi labbhantiyeva.

2. Puggalavisesaniddesavaṇṇanā

8. **Dve puggalāti**-ādīhi paṭisambhidappattapuggalavisesapaṭipāṭim dasseti. Tattha **pubbayogoti** atītajātīsu paṭisambhidappattihetubhūto puññapayogo. **Tenāti** tena pubbayogakāraṇena. Evaṃ sesesupi. **Atireko hotīti** atiritto hoti, atirekayogato vā “atireko”²ti vutto. **Adhiko hotīti** aggo hoti. **Viseso hotīti** visiṭṭho hoti, visesayogato vā viseso. **Ñāṇaṃ pabhijjātīti** paṭisambhidāñāṇappabhedāṃ pāpuṇāti.

Bahussutoti Buddhavacanavasena. **Desanābahuloti** dhammadeśanāvasena. **Garūpanissitoti** paññāya adhikaṃ garuṃ upanissito. **Vihārabahuloti** vipassanāvihārabahulo, phalasamāpattivihārabahulo vā. **Paccavekkhaṇābahuloti** vipassanāvihāre sati vipassanāpaccavekkhaṇābahulo, phalasamāpattivihāre sati phalasamāpattipaccavekkhaṇābahulo. **Sekhapaṭisambhidappattoti** sekho hutvā paṭisambhidappatto. Evaṃ **asekhapaṭisambhidappatto**. **Sāvakaṭṭhāpāramippattoti** ettha mahāpaññānaṃ aggassa mahāsāvakaṃ sattaṣaṭṭhiyā sāvakañāṇānaṃ pāragamaṇaṃ pāramī, sāvakaṃ pāramī sāvakaṭṭhāpāramī, taṃ sāvakaṭṭhāpāramīṃ pattoti sāvakaṭṭhāpāramippatto. **Sāvakaṭṭhāpāramīṃ pattoti** vā pātho.

1. Khu 9. 382 piṭṭhe.

Sattasaṭṭhiyā sāvakañāṇānaṃ pālako pūrako ca so mahāsāvako paramo, tassa paramassa ayaṃ sattasaṭṭhibhedā ñāṇakiriyā paramassa bhāvo, kammaṃ vāti pāramī, tassa sāvakassa pāramī sāvakapāramī, taṃ pattoti sāvakapāramippatto. **Sāvakapāramippattoti** Mahāmoggallānattherādiko yo koci sāvako. Sāvakapāramippattasāvakato atirekassa aññassa sāvakassa abhāvā **eko paccekasambuddhoti** āha. Puna **paññāpabhedakusaloti**-ādīhi vuttatthameva nigametvā dassesīti. Ñāṇakathāya yebhuyyena anekāni ñāṇāni niddiṭṭhāni. Paññākathāya yebhuyyena ekāpi paññā nānākāravasena nānākatvā vuttāti ayaṃ viseso.

Mahāpaññākathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Iddhikathāvaṇṇanā

9. Idāni paññākathāya anantaraṃ paññānubhāvaṃ dassentena kathitāya iddhikathāya apubbatthānuvaṇṇanā. Tattha pucchāsu tāva **kā iddhīti** sabhāvapucchā. **Kati iddhiyoti** pabhedapucchā. **Kati bhūmiyoti** sambhārapucchā. **Kati pādāti** patiṭṭhapucchā. **Kati padānīti** āsannakāraṇapucchā. **Katimūlānīti**-ādikāraṇapucchā. Visajjanesu **ijjhanatṭhena iddhīti** nipphatti-atthena paṭilābhatṭhena cāti attho. Yaṃ hi nipphajjati paṭilabbhati ca, taṃ ijjhātīti vuccati. Yathāha “kāmaṃ kāmayaṃānassa, tassa cetāṃ samijjhatī”ti¹. “Nekkhamaṃ ijjhātīti iddhi, paṭiharatīti pāṭihāriyan”ti-ādi². Aparo nayo—ijjhanatṭhena iddhi, upāyasampadāyetaṃ adhivacanaṃ. Upāyasampadā hi ijjhāti adhippetaphalappasavanato. Yathāha “ayaṃ kho Citto gahapati sīlavā kalyāṇadhammo, sace paṇidahissati ‘anāgatamaddhānaṃ rājā assaṃ cakkavattī’ti. Ijjhissati hi sīlavato cetopaṇidhi visuddhattā”ti³. Aparo nayo—etāya sattā ijjhantīti iddhi. **Ijjhantīti** iddhā vuddhā ukkaṃsagatā hontīti vuttaṃ hoti.

10. Dasasu iddhīsu adhiṭṭhānavasena nipphannattā **adhiṭṭhānā iddhi**. Pakativāṇṇavijahanavikāravasena pavattattā **vikubbanā iddhi**. Sarīrabbhantare

1. Khu 1. 399 piṭṭhe.

2. Khu 9. 404 piṭṭhe.

3. Saṃ 2. 491 piṭṭhe.

aññassa manomayassa sarīrassa nipphattivāsena pavattattā **manomayā iddhi**. Ñāṇappavattito pubbe vā pacchā vā taṁkhaṇe vā ñāṇānubhāvanibbatto viseso **ñāṇavipphārā iddhi**. Samādhito pubbe vā pacchā vā taṁkhaṇe vā samathānubhāvanibbatto viseso **samādhivipphārā iddhi**. Cetovasippattānaṁ ariyānaṁyeva sambhavato **ariyā iddhi**. Kammavipākavasena jāto viseso **kammavipākajā iddhi**. Pubbe katapuññassa jāto viseso **puññavato iddhi**. Vijjāya jāto viseso **vijjāmayā iddhi**. Tena tena sammāpayogena tassa tassa kammassa¹ ijghanam **tattha tattha sammāpayogapaccayā ijghanatṭhena iddhi**.

Iddhiyā catasso bhūmiyoti avisesetvā vuttepi yathālābhavasena adhiṭṭhānavikubbanamanomayiddhiyā eva bhūmiyo, na sesānaṁ. **Vivekajā bhūmīti** vivekato vā viveke vā jātā vivekajā bhūmi. **Pītisukhabhūmīti** pītisukhayuttā bhūmi. **Upekkhāsukhabhūmīti** tatramajjhattupekkhāya ca sukhena ca yuttā bhūmi. **Adukkhamasukhabhūmīti** adukkkhamasukhavedanāyuttā bhūmi. Tesu paṭhamadutiyāni jhānāni pītipharaṇatā, tīṇi jhānāni sukhapharaṇatā, catutthajjhānaṁ cetopharaṇatā. Ettha ca purimāni tīṇi jhānāni yasmā pītipharaṇena ca sukharaṇena ca sukhasaññaṇa lahusaññaṇa okkamitvā lahumudukammaññakāyo hutvā iddhiṁ pāpuṇāti, tasmā iminā pariyāyena iddhilābhāya samvattanato sambhārabhūmiyoti veditabbāni. Catutthajjhānaṁ pana iddhilābhāya pakatibhūmiyeva. **Iddhilābhāyāti** attano santāne pātubhāvavasena iddhīnaṁ lābhāya. **Iddhipaṭilābhāyāti** parihīnānaṁ vā iddhīnaṁ vīriyārambhavasena puna lābhāya, upasaggavasena vā padaṁ vaḍḍhitam. **Iddhivikubbanatāyāti** iddhiyā vividhakaraṇabhāvāya. **Iddhivisavitāyāti** vividham visesaṁ savati janeti pavattetīti visavī, vividham² savanaṁ vā assa atthīti visavī, tassa bhāvo visavitā. Tassā visavitāya, iddhiyā vividhavisapavattanabhāvāyāti attho. **Iddhivasābhāvāyāti** iddhiyā issarabhāvāya. **Iddhivesārajyāyāti** iddhivisāradabhāvāya. **Iddhipādā** ñāṇakathāyaṁ vuttatthā.

1. Dhammassa (Sī)

2. Vividhā (Ka)

Chandaṃ ce bhikkhu nissāyāti yadi bhikkhu chandaṃ nissāya chandaṃ adhipatiṃ karitvā. **Labhati samādhinti** samādhiṃ paṭilabhati nibbatteti. Seseupi eseva nayo. Tattha chandavīriyacittavīmaṃsā cattāri padāni, taṃsampayuttā cattāro samādhī cattāri padānīti evaṃ aṭṭha padāni. Yasmā pana iddhimuppādetukāmatāchando samādhinā ekato niyuttova iddhilābhāya samvattati, tathā vīriyādayo, tasmā imāni aṭṭha padāni vuttānīti veditabbāni.

Yaṃ taṃ Bhagavatā abhiññā uppādetukāmassa yogino kattabbayogavidhiṃ dassentena “so evaṃ samāhite citte parisuddhe pariyodāte anaṅgaṇe vigatūpakkilese mudubhūte kammaniye ṭhite āneñjappatte”¹ti cittaṃ āneñjaṃ vuttaṃ, taṃ thero soḷasadhā dassento **soḷasamūlānīti**-ādimāha. Tattha **anonatanti** kosajjasena anonataṃ, asallīnanti attho. **Anunnatanti** uddhaccavasena uddhaṃ na āruḷhaṃ, anuddhatanti attho. **Anabhinatanti** lobhavasena na abhinataṃ, anallīnanti attho. Abhikāmatāya nataṃ abhinatanti, idaṃ tādisaṃ na hotīti vuttaṃ hoti. **Rāgeti**² saṅkhāravatthukena lobhena. **Anapanatanti** dosavasena na apanataṃ, na ghaṭṭananti attho. “Nataṃ natī”ti atthato ekaṃ. Apagatanatanti apanataṃ, idaṃ tādisaṃ na hotīti vuttaṃ hoti. **Anissitanti** anattato diṭṭhattā diṭṭhivasena “attho”ti vā “attaniyan”ti vā kiñci na nissitaṃ. **Appaṭibaddhanti** paccupakārāsāvasena nappaṭibaddhaṃ. **Chandarāgeti**³ sattavattukena lobhena. **Vippamuttanti** vikkhambhanavimuttivasena kāmarāgato vippamuttaṃ. Atha vā pañcavimuttivasena kāmarāgato vippamuttaṃ. Atha vā pañcavimuttivasena tato tato paṭipakkhato vippamuttaṃ. Idaṃ puthujjanasekhāsekhanampi abhiññāya uppādanato nirodhasamāpattiñāṇe “soḷasahi nāṇacariyāhī”⁴ti vuttanayena ukkaṭṭhaparicchedena vuttaṃ, yathālābhavasena pana gahetabbaṃ. **Kāmarāgeti** methunarāgena. **Visaññuttanti** vikkhambhanato sesakilesehi viśaṃyuttaṃ, ukkaṭṭhanayena samucchato vā vippayuttaṃ. **Kileseti** sesakilesena. **Vimariyādikatanti** vikkhambhi tabbamariyādasena vigatakilesamariyādaṃ kataṃ, tena

1. Vi 1. 1; Dī 1. 73 piṭṭhādīsu.

3. Chandarāgenāti (Sī)

2. Rāgenāti (Sī)

4. Khu 9. 96 piṭṭhe.

tena maggena pahātabbamariyādavāsena vā vigatakilesamariyādaṃ kataṃ.

Kilesamariyādeti tena tena pahīnena kilesamariyādena. Liṅgavipallāso cetttha daṭṭhabbo. **Ekattagatanti** ekārammaṇagataṃ. **Nānattakilesehīti** nānārammaṇe pavattamānehi kilesehi. Idaṃ ārammaṇamapekkhitvā vuttaṃ, “anonatan”ti-ādi pana kilese eva apekkhitvā. **Obhāsagatanti** paññāya visadappavattivāsena paññobhāsaṃ gataṃ. **Avijjandhakāreti** balava-avijjāya. Catasso ca bhūmiyo soḷasa ca mūlāni iddhiyā pubbabhāgavasena vuttāni, cattāro ca pādā aṭṭha ca padāni pubbabhāgavasena ca sampayogavasena ca vuttānīti.

10. Evaṃ iddhiyā bhūmipādapadamūlabhūte dhamme dassetvā idāni tā iddhiyo dassento **katamā adhiṭṭhānā iddhīti**-ādimāha. Tattha uddesapadānaṃ attho iddhividhañāṇaniddese vuttoyeva. **Idha bhikkhūti** imasmiṃ sāsane bhikkhu. Tena sabbapakāravāsena iddhividhakārakassa aññattha abhāvaṃ dīpeti. Imesaṃ dvinnāṃ padānaṃ niddeso heṭṭhā vuttattho. Teneva ca iddhiyā bhūmipādapadamūlabhūtehi dhammehi samannāgato Visuddhimagge¹ vuttehi cuddasahi pannarasahi vā ākārehi paridamitacittatā ca chandādi-ekekādhipatisamāpajjanavasena āvajjanādivasībhāvavasena ca mudukammaññakatacittatā ca vuttā hoti. Balavapubbayogasampanno pubbayogasampattiyā arahattapaṭilābheneva paṭiladdhābhiññādiguṇo bhikkhu bhūmi-ādīhi dhammehi samannāgato hotīti katvā sopi vuttova hoti.

Bahukaṃ āvajjatīti pathavīkaṣiṇārammaṇaṃ abhiññāpādaṃ catutthajjhānaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya sace satam icchatī, “satam homi, satam homī”ti parikammakaraṇavasena āvajjati. **Āvajjitvā ñāṇena adhiṭṭhātīti** evaṃ parikammaṃ katvā abhiññāñāṇena adhiṭṭhātīti. Ettha parikammaṃ katvā puna pādaḥajjhānasamāpajjanaṃ na vuttaṃ. Kiñcāpi na vuttaṃ, atha kho Aṭṭhakathāyaṃ² “**āvajjatīti** parikammavaseneva vuttaṃ, **āvajjitvā ñāṇena adhiṭṭhātīti** abhiññāñāṇavasena vuttaṃ, tasmā bahukaṃ āvajjati, tato tesam parikammacittānaṃ avasāne samāpajjati, samāpattito vuṭṭhahitvā puna

1. Visuddhi 2. 2 piṭṭhe.

2. Visuddhi 2. 15 piṭṭhe.

‘bahuko homī’¹ti āvajjitvā tato param pavattānam tiṇṇam catunnam vā pubbabhāgacittānam anantarā uppanna sanniṭṭhāpanavasena adhiṭṭhānanti laddhanāmena ekeneva abhiññāṇāṇena adhiṭṭhātīti evamettha attho daṭṭhabbo”²ti vuttattā evameva daṭṭhabbam. Yathā “bhuñjitvā sayatī”³ti vutte pāṇīyam apivitvā hatthadhovanādīni akatvā bhuttānantarameva sayatīti attho na hotīti antarā santesupi aññesu kiccesu “bhutvā sayatī”³ti vuccati, evamidhāpīti daṭṭhabbam. Paṭhamam pādakajjhānasamāpajjanampi hi Pāṇīyam avuttamevāti. Tena pana adhiṭṭhānañāṇena saheva satam hoti. Sahassepi satahassepi eseva nayo. Sace evam na ijjhati, puna parikammaṁ katvā dutiyampi samāpajjitvā vuṭṭhāya adhiṭṭhātabbam. Saṁyuttaṭṭhakathāya¹ hi “ekavāram dvivāram samāpajjitum vaṭṭatī”²ti vuttam. Tattha pādakajjhānacittam nimittārammaṇam, parikammacittāni satārammaṇāni vā sahasārammaṇāni vā. Tāni ca kho vaṇṇavasena, na paṇṇattivasena. Adhiṭṭhānacittampi tatheva satārammaṇam vā sahasārammaṇam vā. Tam pubbe vutta-appanācittamiva gotrabhu-anantaram ekameva uppajjati rūpāvacaracatutthajjhānikam.

Yathāyasmā Cūḷapanthako ekopi hutvā bahudhā hotīti
bahudhābhāvassa kāyasakkhidassanattam vuttam. Vattamānavacanam panettha therassa tathākaraṇapakatikattā tassa dharamānakālattā ca katanti veditabbam. **Eko hotīti** vārepi eseva nayo.

Tatridam vatthu²—te dve bhātaro kira therā panthe jātattā “panthakā”³ti nāmam labhiṁsu. Tesu jeṭṭho Mahāpanthako pabbajitvā saha paṭisambhidāhi arahattam pāpuṇi. So arahā hutvā Cūḷapanthakam pabbājetvā—

“Padumam yathā kokanadam sugandham,
Pāto siyā phullamavītagandham.
Aṅgīrasam passa virocamānam,
Tapantamādiccamivantalikke”³—

1. Mahā-aṭṭhakatham sandhāya vuttam.

2. Visuddhi 2. 15; Am-Ṭṭha 1. 164 piṭṭhesu.

3. Am 2. 209; Sam 1. 81 piṭṭhesu.

imaṃ gāthaṃ adāsi. So taṃ catūhi māsehi paṇaṃ kātuṃ nāsakkihi. Atha naṃ thero “abhabbo tvaṃ imasmiṃ sāsane, nikkhama ito”ti āha. Tasmīṃ kāle thero bhattuddesako hoti. Jīvako Komārabhacco bahuṃ mālāgandhavilepanaṃ ādāya attano ambavanaṃ gantvā Satthāraṃ pūjetvā dhammaṃ sutvā Dasabalaṃ vanditvā therāṃ upasaṅkamitvā “sve bhante Buddhappamukhāni pañca bhikkhusatāni ādāya amhākaṃ nivesane bhikkhaṃ gaṇhathā”ti āha. Theropi “ṭhapetvā Cūḷapanthakaṃ sesānaṃ adhivāsema”ti āha. Taṃ sutvā Cūḷapanthako bhiyyoso mattāya domanassappatto hutvā punadivase pātova viharā nikkhamitvā sāsane sāpekkhatāya viharadvārakoṭṭhake rodamaṇo aṭṭhāsi.

Bhagavā tassa upanissayaṃ disvā taṃ upasaṅkamitvā “kasmā rodasī”ti āha. So taṃ pavattiṃ ācikkhi. Bhagavā “na sajjhāyaṃ kātuṃ asakkonto mama sāsane abhabbo nāma hoti, mā soci panthakā”ti cakkacittatalena¹ pāṇinā tassa sīsaṃ parāmasitvā taṃ bāhāyaṃ gahetvā viharāṃ pavisitvā Gandhakuṭipamukhe nisīdāpetvā iddhiyā abhisāṅkhataṃ parisuddhaṃ pilotikakhaṇḍaṃ “imaṃ pilotikaṃ ‘rajoharaṇaṃ rajoharaṇa’ti hatthena parimajjanto nisīda panthakā”ti vatvā tassa pilotikakhaṇḍaṃ datvā kāle ārocite bhikkhusaṃghaparivuto Jivakassa gehaṃ gantvā paññattāsane nisīdi. Tassa taṃ pilotikakhaṇḍaṃ tathāparimajjantassa kiliṭṭhaṃ hutvā kamena kāḷavaṇṇaṃ ahosi. So “idaṃ parisuddhaṃ pilotikakhaṇḍaṃ, natthettha doso, attabhāvaṃ nissāya paṇāyaṃ doso”ti saññaṃ paṭilabhitvā pañcasu khandhesu ñāṇaṃ otāretvā vipassanaṃ vaḍḍhesi. Athassa Bhagavā obhāsaṃ vissajjetvā purato nisinna viya paññāyamānarūpo hutvā imā obhāsagāthā abhāsi—

“Rāgo rajo na ca pana reṇu vuccati,
Rāgassetam adhivacanaṃ rajoti.
Etaṃ rajaṃ vippajahitva² bhikkhavo,
Viharanti te vigatarajassa sāsane.
Doso -pa- sāsane.

1. Cakkaṅkitatalena (Sī)

2. Vippajahitvāna (Ka)

Moho rajo na ca pana reṇu vuccati,
 Mohassetam̐ adhivacanam̐ rajoti.
 Etam̐ rajam̐ vippajahitva¹ bhikkhavo,
 Viharanti te vigatarajassa sāsane².

Adhicetaso appamajjato,
 Munino monapathesu sikkhato.
 Sokā na bhavanti tādino,
 Upasantassa sadā satīmato”ti³.

Gāthāpariyosāne thero saha paṭisambhidāhi arahattam̐ pāpuṇi. So manomayajjhānalābhī hutvā eko hutvā bahudhā, bahudhā hutvā eko bhavitum̐ samattho ahosi. Arahattamaggenevassa tīṇi piṭakāni cha ca abhiññā āgamimsu.

Jīvakopi kho Dasabalassa dakkhiṇodakam̐ upanāmesi. Satthā pattam̐ hatthena pidahitvā “kim̐ bhante”ti puṭṭho “vihāre eko bhikkhu atthi Jīvakā”ti āha. So purisam̐ pesesi “gaccha ayyam̐ gahetvā sīgham̐ ehi”ti. Cūḷapanthakatthero tassa purisassa pure āgamanāyeva bhātaram̐ attano pattavisesam̐ nāpetukāmo bhikkhusahassam̐ nimminivā ekampi ekena asadisam̐, ekassāpi ca cīvaravicāraṇādisāmaṇakakammam̐ aññena asadisam̐ akāsi. Puriso gantvā vihāre bahū bhikkhū disvā paccāgantvā “bahū bhante vihāre bhikkhū, pakkositabbam̐ ayyam̐ na passāmī”ti Jīvakassa kathesi. Jīvako Satthāram̐ pucchitvā tassa nāmam̐ vatvā puna tam̐ pesesi. So gantvā “Cūḷapanthako nāma kataro bhante”ti pucchi. “Aham̐ Cūḷapanthako, aham̐ Cūḷapanthako”ti sakim̐yeva mukhasahassam̐ kathesi. So puna gantvā “sabbepi kira Cūḷapanthakā, aham̐ pakkositabbam̐ na jānāmī”ti āha. Jīvako paṭividdhasaccatāya “iddhimā bhikkhū”ti nayato aññāsi. Bhagavā āha “gaccha, yam̐ paṭhamam̐ passasi, tam̐ cīvarakaṇṇe gahetvā Satthā tam̐ āmantetīti vatvā ānehi”ti. So gantvā tathā akāsi. Tāvadeva sabbepi nimmitā antaradhāyimsu. Thero tam̐ uyyojetvā mukhadhovanādisarīrakiccam̐ niṭṭhapetvā paṭhamataram̐ gantvā

1. Vippajahitvāna (Ka) 2. Khu 7. 406 piṭṭhe Mahāniddese. 3. Khu 1. 128 piṭṭhe.

paññattāsane nisīdi. Tasmim̐ khaṇe Satthā dakkhiṇodakaṃ gaṇhitvā bhattakiccaṃ katvā Cūḷapanthakatthereneva bhattānumodanaṃ dhammakathaṃ kathāpesi. Thero dīghamajjhimaḡamappamaṇaṃ dhammakathaṃ kathesi.

Aññe bhikkhū adhiṭṭhānena manomayaṃ kāyaṃ abhinimminivā tayo vā cattāro vā abhinimminanti, bahuke ekasadiseyeva ca katvā nimminanti ekavidhameva kammaṃ kurumāne. Cūḷapanthakatthero pana ekāvajjaneneva bhikkhusahassaṃ māpesi. Dvepi jane na ekasadise akāsi, na ekavidhaṃ kammaṃ kurumāne. Tasmā manomayaṃ kāyaṃ abhinimminantānaṃ aggo nāma jāto. Aññe pana bahū aniyametvā nimmitā iddhimatā sadisāva honti. Ṭhānanisajjādīsu ca bhāsitatuphībāvādīsu ca yaṃ yaṃ iddhiṃ karoti, taṃ tadeva karonti. Sace pana nānāvaṇṇaṃ kātukāmo hoti keti paṭhamavaye keci majjhimaṃ vaye keci pacchimavaye, tathā dīghakese upaḍḍhamuṇḍe muṇḍe missakakese upaḍḍharattacīvare paṇḍukacīvare padabhāṇadhammakathāsarabhaññapañhāpucchana-pañhāvisajjanarajanapacanacīvarasibbanadhovanādīni karonte aparepi vā nānappakāraḡe kātukāmo hoti, tena pāḍakajjhānato vuṭṭhāya “ettakā bhikkhū paṭhamavayā hontū”ti-ādinā nayena parikammaṃ katvā puna samāpajjitvā vuṭṭhāya adhiṭṭhātabbaṃ, adhiṭṭhānacittena saddhiṃ icchiticchitappakārayeva hontīti. Eseva nayo **bahudhāpi hutvā eko hotīti-**ādīsu.

Ayaṃ pana viseso—**pakatiyā bahukoti** nimmitakālabbhantare nimmitapakatiyā bahuko. Iminā ca bhikkhunā evaṃ bahubhāvaṃ nimminivā puna “ekova hutvā caṅkamissāmi, sajjhāyaṃ karissāmi, pañhaṃ pucchissāmi”ti cintetvā vā, “ayaṃ vihāro appabhikkhuko, sace keci āgamissanti ‘kuto ime ettakā ekasadisā bhikkhū, addhā therassa esa ānubhāvo’¹ti maṃ jānissanti”ti appicchatāya vā antarāva “eko homī”ti icchantena pāḍakajjhānaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya “eko homī”ti parikammaṃ katvā puna samāpajjitvā vuṭṭhāya “eko homī”ti adhiṭṭhātabbaṃ. Adhiṭṭhānacittena saddhiṃyeva eko hoti. Evaṃ akaronto pana yathāparicchinnaḡavasena sayameva eko hoti.

11. **Āvibhāvanti** padaṃ nikkhipitvā **kenaci anāvaṭaṃ hotīti** vuttattā kenaci anāvaṭapadena āvibhāvapadassa pākaṭabhāvattho vutto. “Hotī”tipadena “karotī”ti pāṭhaseso vutto hoti. Pākaṭaṃ hontaṃ hi āvibhāve kate hoti. **Kenaci anāvaṭanti** kuṭṭadinā yena kenaci anāvaṭaṃ āvaraṇavirahitaṃ. **Appaṭicchannanti** uparito acchāditaṃ. Tadeva anāvaṭattā **vivaṭaṃ**. Appaṭicchannattā **pākaṭaṃ**. **Tirobhāvanti** antaritabhāvaṃ¹ karoti. Āvaṭaṃyeva tena āvaraṇena **pihitaṃ**. Paṭicchannaṃyeva tena paṭicchādanena **paṭikujjitaṃ**.

Ākāsakasiṇasamāpattiyāti paricchedākāsakasiṇe uppāditāya catutthajjhānasamāpattiyā. **Lābhīti** lābho assa atthīti lābhī. **Aparikkhitteti** kenaci samantato aparikkhitte padese. Idha ākāsakasiṇasseva vuttattā tattha bhāvitameva jhānaṃ ākāsakaraṇassa² paccayo hoti, na aññanti daṭṭhabbaṃ. Upari-āpokasiṇādīsupi tadārammaṇameva jhānaṃ daṭṭhabbaṃ, na aññaṃ. **Pathaviṃ āvajjati, udakaṃ āvajjati, ākāsaṃ avajjatīti** pakatipathavī-udaka-ākāse āvajjati. **Antalikkheti** tassa ākāsassa pathavito dūrākāsabhāvaṃ dīpeti.

12. Candimasūriyaparimajjane kasiṇaniyamaṃ akatvā “iddhimā cetovasippatto”ti avisesena vuttattā natthettha kasiṇasamāpattiniyamoti veditabbaṃ. **Nisinnako vā nipannako vāti** nisinnō vā nipanno vā. Imeheva itara-iriyāpathadvayampi vuttameva hoti. **Hatthapāse hotūti** hatthasamīpe hotu. Hatthapasse hotūtipi pāṭho. Idaṃ tathā kātukāmassa vasena vuttaṃ. Ayaṃ pana tattha gantvāpi hatthaṃ vaḍḍhetvāpi āmasati. **Āmasatīti** īsakaṃ phusati. **Parāmasatīti** bālaṃ phusati. **Parimajjatīti** samantato phusati. **Rūpagatanti** hatthapāse ṭhitarūpameva.

Dūrepi santike adhiṭṭhātīti pādakajjhānato vuṭṭhāya dūre devalokaṃ vā brahmalokaṃ vā āvajjati “santike hotū”ti. Āvajjitvā parikammaṃ katvā puna samāpajjitvā vuṭṭhāya ñāṇena adhiṭṭhāti “santike hotū”ti. Santike hoti. Esa nayo sesapadesupi.

1. Antarikabhāvaṃ (Sī)

2. Ākāsakasiṇassa (Sī)

Brahmalokaṃ pana gantukāmassa dūrassa santikakaraṇaṃ vatvā
 brahmalokagamanassa anupakāraṃpi imāya iddhiyā ijhamānavisesaṃ
 dassento **santikepī**ti-ādimāha. Tattha na kevalaṃ
 thokakaraṇabahukaraṇameva, “amadhuraṃ madhuraṃ”ti-ādīsupi yaṃ yaṃ
 icchati, taṃ sabbaṃ iddhimato ijhati. Aparo nayo—**dūrepi santike**
adhiṭṭhātīti dūre brahmalokaṃ vā manussalokassa santike adhiṭṭhātī.
Santikepi dūre adhiṭṭhātīti santike manussalokaṃ vā dūre brahmaloke
 adhiṭṭhātī. **Bahukampi thokaṃ adhiṭṭhātī**ti sace brahmāno bahū sannipatitā
 honti, mahā-attabhāvattā dassanūpacāraṃ savanūpacāraṃ pajahanti,
 dassanūpacāre ca savanūpacāre ca ekajjhaṃ saṅkhipitvā bahukampi thokanti
 adhiṭṭhātī. **Thokampi bahukaṃ adhiṭṭhātī**ti sace mahāparivārena gantukāmo
 hoti, ekakattā thokaṃ attānaṃ bahukaṃ adhiṭṭhahitvā mahāparivāro
 gacchatīti evamettha attho daṭṭhabbo. Evaṃ sati catubbidhampi taṃ
 brahmalokagamane upakāro hoti.

Dibbena cakkhunā tassa brahmuno rūpaṃ passatīti idha ṭhito ālokaṃ
 vadḍhetvā yassa brahmuno rūpaṃ daṭṭhukāmo, dibbena cakkhunā tassa
 brahmuno rūpaṃ passati. Idheva ṭhito dibbāya sotadhātuyā tassa brahmuno
 bhāsamānassa saddaṃ suṇāti. Cetopariyañāṇena tassa brahmuno cittaṃ
 pajānāti. **Dissamānenāti** cakkhunā pekkhiyamānena. **Kāyavasena cittaṃ**
pariṇāmetīti rūpakāyassa vasena cittaṃ pariṇāmeti. Pāḍakajjhānacittaṃ
 gahetvā kāye āropeti, kāyānugatikaṃ karoti dandhagamanāṃ.
 Kāyagamanāṃ hi dandhaṃ hoti. **Adhiṭṭhātī**ti tasseva vevacanaṃ,
 sanniṭṭhāpetīti attho. **Sukhasaññaṇca lahusaññaṇca okkamitvāti**
 pāḍakajjhānārammaṇena iddhicittena sahaajātaṃ sukhasaññaṇca
 lahusaññaṇca okkamitvā pavisitvā phusitvā pāpuṇitvā. Sukhasañña ca nāma
 upekkhāsampayuttasañña. Upekkhā hi santaṃ sukhanti vuttā, sāyeva sañña
 nīvaraṇehi ceva vitakkādipaccanīkehi ca vimuttattā lahusaññaṇtipi veditabbā.
 Taṃ okkantassa panassa karajakāyopi tūlapicu viya sallahuko hoti. So evaṃ
 vātakkhittatūlapicunā viya sallahukena dissamānena kāyena brahmalokaṃ
 gacchati. Evaṃ gacchanto ca sace icchati, pathavīkasiṇavasena ākāse
 maggaṃ nimminivā padasā gacchati. Sace icchati, ākāse

pathavīkasiṇavaseneva pade pade padumaṃ nimminivā padume padume
padaṃ nikkhipanto padasā gacchati. Sace icchati, vāyokasiṇavasena vātaṃ
adhiṭṭhahitvā tūlapicu viya vāyunaṃ gacchati. Apica gantukāmatāva ettha
pamaṇaṃ. Sati hi gantukāmatāya evaṃkatacittādhiṭṭhāno
adhiṭṭhānavegakkhittova so jiyāvegakkhitto saro viya dissamāno gacchati.

Cittavasena kāyaṃ pariṇāmetīti karajakāyaṃ gahetvā pādakajjhānacitte
āropeti, cittānugatikaṃ karoti sīghagamanam. Cittagamanam hi sīgham hoti.
Sukhasaññaṇa lahusaññaṇa okkamitvāti rūpakāyārammaṇena iddhicittena
sahajātaṃ sukhasaññaṇa lahusaññaṇa. Sesam vuttanayeneva veditabbaṃ.
Idam pana cittagamanameva hoti. Evaṃ adissamānena kāyena gacchanto
panāyaṃ kim tassādhiṭṭhānacittassa uppādakkaṇe gacchati, udāhu
ṭhitikkaṇe bhaṅgakkhaṇe vāti vutte “tīsupi khaṇesu gacchati”ti thero āha.
Kim pana so sayam gacchati, nimmitam pesetīti? Yathārucci karoti. Idha
panassa sayam gamanameva āgataṃ.

Manomayanti adhiṭṭhānāmanena nimmitattā manomayaṃ.
Sabbaṅgapaccaṅganti sabba-āṅgapaccaṅgavantaṃ. **Ahīnindriyanti** idam
cakkhusotādinam saṅghānavasena vuttaṃ, nimmitarūpe pana pasādo nāma
natthi. **Sace so iddhiṃ caṅkamati, nimmitopi tattha caṅkamati**ti-ādi
sabbaṃ sāvakanimmitam sandhāya vuttaṃ. Buddhanimmitā pana yaṃ yaṃ
Bhagavā karoti, tam tampi karonti, Bhagavato cittavasena aññaṃpi karontīti.
Dhūmāyati pajjalatīti tejokasiṇavasena. **Dhammam bhāsatīti**-ādinī tīṇi
aniyametvā vuttāni. **Santiṭṭhatīti** saṅgama tiṭṭhati. **Sallapatīti** saṅgama
lapati. **Sākacchaṃ samāpajjati**ti aññaṃaññaṃsa uttarapaccuttaradānavasena
saṃkathaṃ karoti. Ettha ca yaṃ so iddhiṃ idheva ṭhito dibbena cakkhunā
rūpaṃ passati, dibbāya sotadhātuyā saddaṃ suṇāti, cetopariyaññaṇena cittaṃ
pajānāti, yampi so idheva ṭhito tena brahmunā saddhiṃ santiṭṭhati, sallapati,
sākacchaṃ samāpajjati, yampissa “dūrepi santike adhiṭṭhātī”ti-ādikam
adhiṭṭhānam, yampi so dissamānena vā adissamānena vā kāyena
brahmalokaṃ gacchati, ettāvataṃ na kāyena vasaṃ vatteti. Yaṇca kho “so
tassa brahmuno purato rūpiṃ abhinimminātī”ti-ādinā nayena vuttavidhānam
āpajjati, ettāvataṃ

kāyena vasam vatteti nāma. Sesam pana kāyena vasavattanāya
pubbabhāgadassanattam vuttanti. Ayam tāva adhiṭṭhānā iddhi.

13. Vikubbaniddhiniddese Sikhissa Bhagavato sāvakanidassanam
vikubbaniddhiyā kāyasakkipuggaladassanattam vuttam. Tampi dassento
paṭhamam tāva **brahmaloke ṭhito sahassilokadhātum sarena viññāpesīti**
ativiya acchariya-abbhuta bhūtam sahassilokadhātuyā saddasavanam
adhiṭṭhāniddhim dassesi. Idāni tassa vatthussa paridīpanattamidaṃ
vuccati—imasmā hi kappā ekatimse kappe Sikhī Bhagavā anantarajātiyā
Tusitapurato cavitvā Aruṇavatīnagare Aruṇavato rañño Pabhāvatīyā nāma
mahesiyā kucchismiṃ nibbattitvā paripakkañāṇo mahābhinnikkhamanam
nikkhamitvā Bodhimaṇḍe sabbaññutaññāṇam paṭivijjhivā
pavattavaradhammacakko Aruṇavatīm nissāya viharanto ekadivasam pātova
sarīrapaṭijagganam katvā mahābhikkhusamghaparivāro “Aruṇavatīm
piṇḍāya pavisissāmī”ti nikkhamitvā viharadvārakoṭṭhakasamīpe ṭhito
Abhibhum nāma aggasāvakaṃ āmantesi “atippago kho bhikkhu Aruṇavatīm
piṇḍāya pavisitum. Yena aññataro brahmaloko tenupasaṅkamissāmā”ti.
Yathāha—

“Atha kho bhikkhave Sikhī Bhagavā Araham Sammāsambuddho
Abhibhum bhikkhum āmantesi ‘āyāma brāhmaṇa yena aññataro
brahmaloko, tenupasaṅkamissāma yāva bhattassa kālo bhavissatī’ti.
‘Evaṃ bhante’ti kho bhikkhave Abhibhū bhikkhu Sikhissa Bhagavato
Arahato Sammāsambuddhassa paccassosi. Atha kho bhikkhave Sikhī ca
Bhagavā Abhibhū ca bhikkhu yena aññataro brahmaloko,
tenupasaṅkamimsū”ti¹.

Tattha mahābrahmā Sammāsambuddham disvā attamano
paccuggamanam katvā brahmāsanam paññāpetvā adāsi. Therassāpi
anucchavikam āsanam paññāpayimsu. Nisīdi Bhagavā paññatte āsane,
theropi attano pattāsane nisīdi. Mahābrahmāpi Dasabalam vanditvā
ekamantaṃ nisīdi. Tenāha—atha kho bhikkhave Sikhī Bhagavā Araham
Sammāsambuddho Abhibhum bhikkhum

1. Sam 1. 157 piṭṭhe.

āmantesi “paṭibhātu brāhmaṇa taṃ brahmuno ca brahmaparisāya ca brahmapārisajjānaṇca dhammī kathā”ti. “Evaṃ bhante”ti kho bhikkhave Abhibhū bhikkhu Sikhissa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa paṭissuṇitvā brahmuno ca brahmaparisāya ca brahmapārisajjānaṇca dhammakathaṃ kathesi. There dhammakathaṃ kathente brahmāno ujjhāyimsu “cirassaṇca mayaṃ Satthu brahmalokāgamanāṃ labhimhā, ayaṇca bhikkhu ṭhapetvā Satthāraṃ sayāṃ dhammakathaṃ ārabhī”ti. Satthā tesāṃ anattamanabhāvaṃ ñatvā Abhibhuṃ bhikkhuṃ etadavo ca “ujjhāyanti kho te brāhmaṇa brahmā ca brahmaparisā ca brahmapārisajjā ca. Tena hi tvaṃ brāhmaṇa bhiyyoso mattāya saṃvejehī”ti. Thero Satthu vacanaṃ sampaṭicchitvā anekavihitaṃ iddhivikubbanāṃ katvā sahassilokadhātum sarena viññāpento—

“Ārambhatha nikkamatha, yuñjatha Buddhasāsane.

Dhunātha maccuno senaṃ, naḷāgāraṃva kuñjaro.

Yo imasmiṃ dhammavinaye, appamatto vihassati.

Pahāya jātisaṃsāraṃ, dukkhassantaṃ karissatī”ti¹—

imaṃ gāthādvayaṃ abhāsi.

Kim pana katvā thero sahassilokadhātum sarena viññāpesīti? Nīlakasiṇaṃ tāva samāpajjitvā vuṭṭhāya abhiññāṇaṇena cakkavālasahassee sabbattha andhakāraṃ phari. Tato “kimidaṃ andhakāraṃ”ti sattānaṃ ābhoge uppanne ālokakasiṇaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya ālokaṃ dassesi. “Kim āloko ayaṇ”ti vicinantānaṃ attānaṃ dassesi. Cakkavālasahassee ca devamanussā añjaliṃ paggaṇhitvā therāṃyeva namassamānā aṭṭhaṃsu. Thero “mahājano mayhaṃ dhammaṃ desentassa saddaṃ suṇātū”ti imā gāthā abhāsi. Sabbe oṣāṇa parisāya majjhe nisīditvā dhammaṃ desentassa viya saddaṃ assosum. Atthopi tesāṃ pākaṭo ahosi. Taṃ viññāpanaṃ sandhāya “sarena viññāpesī”ti vuttaṃ. Tena kataṃ anekavihitaṃ iddhivikubbanāṃ sandhāya puna **so dissamānenapīti**-ādi vuttaṃ. Tattha **dhammaṃ desesīti** paṭhamāṃ

1. Saṃ 1. 158, 159 piṭṭhesu.

vuttappakāraṃ iddhivikubbanam dassento dhammam desesi, tato yathāvuttakkamena dve gāthā bhāsanto sarena viññāpesīti veditabham.
Dissamānenapi kāyenāti-ādīsu ca itthambhūtalakkhaṇe karaṇavacanam, evambhūtakāyo hutvāti attho.

Idāni tam vatthum dassetvā aññassāpi iddhimato vikubbaniddhikaraṇavidhānam dassento **so pakativannaṃ vijahitvāti-**ādimāha. Tattha **soti** heṭṭhā vuttavidhānena mudukammaññakatacitto so iddhimā bhikkhu. Sace vikubbaniddhim kātukāmo hoti, attano **pakativannaṃ** pakatisaṇṭhānam **vijahitvā kumārakavannaṃ vā** dasseti. Katham?
 Pathavīkasiṇārammaṇābhiññāpādakacatutthajjhānato vuṭṭhāya “evarūpo kumārako homī”¹ti nimminitabham kumārakavannaṃ āvajjitvā kataparikkammāvasāne puna samāpajjitvā vuṭṭhāya “evarūpo nāma kumārako homī”²ti abhiññānāṇena adhiṭṭhāti, saha adhiṭṭhānena kumārako hotīti. Visuddhimagge² kasiṇaniddese “pathavīkasiṇavasena ekopi hutvā bahudhā hotīti-ādibhāvo -pa- evamādinī ijjhantī”³tivacanena idha pathavīkasiṇārammaṇam padakajjhānam yujjati. Tattheva pana abhiññāniddese³ vikubbaniddhiyā “pathavīkasiṇādīsu aññatarārammaṇato abhiññāpādakajjhānato vuṭṭhāyā”³ti vuttam, tattheva³ ca “attano kumārakavannaṃ āvajjitabbo”³ti vuttam, tam nāgādinimmāne na yujjati viya. Nāgavannaṇādinimmānēpi ese va nayo.

Tattha **nāgavannaṇanti** sappasaṇṭhānam. **Supannaṇavannaṇanti** garuḷasaṇṭhānam. **Indavannaṇanti** sakkasaṇṭhānam. **Devavannaṇanti** sesadevasaṇṭhānam. **Samuddavannaṇam** pana āpokasiṇavasena ijjhati. **Pattinti** padātim. **Vividhampi senābyūhanti** hatthi-ādīnam vasena anekavihitam senāsamūham. Visuddhimagge³ pana “hatthimpi dassetīti-ādi panettha bahiddhāpi hatthi-ādiddassanavasena vuttam. Tattha ‘hatthī homī’¹ti anadhiṭṭhahitvā ‘hatthī hotū’²ti adhiṭṭhātabbam. Assādīsūpi ese va nayo”³ti vuttam, tam “pakativannaṃ vijahitvā”³ti vuttamūlapadena ca vikubbaniddhibhāvena ca virujjhati. Pāliyam vuttakkamena hi pakativannaṃ avijahitvā adhiṭṭhānavasena aññassa dassanam adhiṭṭhāniddhi nāma, pakativannaṃ vijahitvā adhiṭṭhānavasena attano aññathādassanam vikubbaniddhi nāma.

1. Hotūti (Ka)

2. Visuddhi 1. 170 piṭṭhe.

3. Visuddhi 2. 35 piṭṭhe.

14. Manomayiddhiñāṇaniddese **imamhā kāyā aññaṃ kāyaṃ abhinimmināti**ti-ādīsu iddhiṃ bhikkhu manomayiddhiṃ kātukāmo ākāsakaṣiṇārammaṇapāda-kajjhānato vuṭṭhāya attano rūpakāyaṃ tāva āvajjitvā vuttanayeneva “susiro hotū”ti adhiṭṭhāti, susiro hoti. Atha tassa abbhantare pathavīkaṣiṇavasena aññaṃ kāyaṃ āvajjitvā parikammaṃ katvā vuttanayeneva adhiṭṭhāti, tassa abbhantare añño kāyo hoti. So taṃ mukhato abbūhitvā bahi ṭhapeti. Idāni tamatthaṃ upamāhi pakāsento **seyyathāpīti**-ādimāha. Tattha **muñjamhāti** muñjatiṇamhā. **Īsikaṃ pavāheyyāti** kaḷīraṃ luñceyya. **Kosiyāti** kosakato. **Karaṇḍāti** karaṇḍāya, purāṇatacakaṇcukatoti attho. Tattha ca **uddhareyyāti** cittenevassa uddharaṇaṃ veditabbaṃ. Ayaṃ hi ahi nāma sajātiyaṃ ṭhito, kaṭṭhantaraṃ vā rukkhantaraṃ vā nissāya, tacato sarīraṃ nikkaḍḍhanapayogasaṅkhātena thāmena, sarīraṃ khādayamānaṃ¹ viya purāṇatacaṃ jigucchanto imehi catūhi kāraṇehi sayameva kaṇcukaṃ pajahāti.

Ettha ca yathā īsikādayo muñjādīhi sadisā honti, evamidaṃ manomayaṃ rūpaṃ iddhiṃ sabbākārehi sadisameva hotīti dassanattamaṃ imā upamā vuttāti. “Manomayena kāyena, iddhiyā upasaṅkamī”ti² ettha abhiññāmanena katakāyo manomayakāyo nāma. “Aññataraṃ manomayaṃ kāyaṃ upapajjati”ti³ ettha jhānaṃ manena nibbittitakāyo tena manena katattā manomayakāyo nāma. Idha pana abhiññāmanena uppāditakāyo tena manena katattā manomayakāyo nāma. Evaṃ sati adhiṭṭhāniddhiyā vikubbaniddhiyā ca kato manomayakāyo nāma hotīti ce? Hotiyeva. Idha pana tasmaṃ visum visum visesena visesetvā adhiṭṭhāniddhi vikubbaniddhīti ca vuttattā abbhantarato nimmānameva manomayiddhi nāma.

15. Ñāṇavipphāriddhiniddese ñāṇassa vipphāro vego assā atthīti **ñāṇavipphārā**. Ettha ca satta-anupassanāvaseneva iddhiṃ dassetvā sesā yāva arahattamaggā saṅkhittāti veditabbā.

1. Khādamānaṃ (Sī) 2. Khu 2. 336 piṭṭhe Theragāthāyaṃ. 3. Vi 4. 342 piṭṭhe.

Āyasmato Bākulassa nāṇavipphārā iddhīti-ādīsu Bākulatthero tāva dvīsu kulesu vaḍḍhitattā evamladdhanāmo pubbabuddhesu katādhikāro puññasampadāya sampanno thero. So hi mahāsampattiṃ anubhavamāno devamanussesu saṃsaranto amhākaṃ Dasabalassa nibbattito puretameva Kosambiyāṃ seṭṭhikule nibbatti. Taṃ jātakāle maṅgalatthāya mahāparivārena Yamunaṃ netvā saparivārā dhātī nimujjanummujjanavasena kilāpentī nhāpeti. Eko mahāmaccho “bhakkho me ayan”ti maññamāno mukhaṃ vivarivā upagato. Dhātī dāraḥ chaḍḍetvā palātā. Mahāmaccho taṃ gili. Puññavā satto sayanagabbhaṃ pavisivā nipanno viya na kiñci dukkhaṃ pāpuṇi. Maccho dārakassa tejena tattakaṃ phālaṃ² gilitvā³ viya dayhamāno vegena tiṃsayojanaṃ gantvā Bārāṇasivāsino macchabandhassa jālaṃ pāvisi. So dārakassa tejena jālato nīhaṭamattova mato. Macchabandhā taṃ sakalameva antarakājena ādāya “sahassena demā”ti nagare carantā asītikoṭidhanassa aputtakassa seṭṭhissa gharadvāraṃ gantvā seṭṭhibhāriyāya ekena kahāpaṇena adamsu. Sā taṃ sayameva phalake ṭhapetvā piṭṭhito phālentī macchakucchiyaṃ suvaṇṇavaṇṇaṃ dāraḥ disvā “macchakucchiyaṃ me putto laddho”ti nādaṃ naditvā dāraḥ ādāya sāmikaṃ upagacchi. Seṭṭhi tāvadeva bheriṃ carāpetvā dāraḥ ādāya rañño santikaṃ ānetvā tamatthaṃ ārocesi. Rājā “puññavā dārako, posehi nan”ti āha. Itarampi seṭṭhikulaṃ taṃ pavattim sutvā tattha gantvā “amhākaṃ putto”ti taṃ dāraḥ gaṇhituṃ vivadi. Ubhopi rājakulaṃ agamaṃsu. Rājā “dvinnampi aputtakāṃ kātuṃ na sakkā, dvinnampi dāyādo hotū”ti āha. Tato paṭṭhāya dvepi kulāni lābhagayāsaggappattāni ahesuṃ. Tassa dvīhi kulehi vaḍḍhitattā “Bākulakumāro”ti nāmaṃ akāmsu. Tassa viññutaṃ pattassa dvīsopi nāgaesu tayo tayo pāsāde kāretvā nāṭakāni paccupaṭṭhapesuṃ. Ekekaṃ nāgaṃ nagare cattāro cattāro māse vasi. Tahiṃ ekasmiṃ nāgaṃ cattāro māse vuṭṭhassa⁴ saṅghāṇānāvāsu maṇḍapaṃ kāretvā tattha naṃ nāṭakehi saddhiṃ āropetvā mahāsampattiṃ anubhavamānaṃ dvīhi māsehi itaraṃ nagaraṃ upaḍḍhapathaṃ nenti. Itaranagaravāsino nāṭakāpi “dvīhi māsehi upaḍḍhapathaṃ āgato bhavissatī”ti

1. Bākulassa (Sī), Bākkulassa (Visuddhi 2. 7 piṭṭhe), Am-Ṭṭha 1. 236; Ma-Ṭṭha 3. 135 piṭṭhesupi.

2. Tattakapālaṃ (Sī, Ma-Ṭṭha 3. 136 piṭṭhe ca) 3. Gilito (Ka) 4. Vutthatthaṃ (Ka)

tatheva paccuggantvā dvīhi māsehi attano nagaram ānenti. Itaranātakā majjhe nivattitvā attano nagameva gacchanti. Tattha cattāro māse vasitvā teneva niyāmena puna itaranagaram gacchati. Evamassa sampattim anubhavantassa asīti vassāni paripuṇṇāni.

Tasmim samaye amhākaṃ bodhisatto sabbaññutam pāpuṇitvā pavattavaradhammacakko anukkamena cārikaṃ caranto Kosambim pāpuṇi. “Bārāṇasin”ti majjhimabhāṇakā. Bākulaseṭṭhipi kho “Dasabalo āgato”ti sutvā bahuṃ gandhamālaṃ ādāya Satthu santikaṃ gantvā dhammakathaṃ sutvā paṭiladdhasaddho pabbaji. So sattāhameva puthujjano hutvā aṭṭhame aruṇe saha paṭisambhidāhi arahattaṃ pāpuṇi. Athassa dvīsu nāgaresu paricitamātugāmā attano kulagharāni āgantvā tattheva vasamānā cīvarāni karitvā¹ pahiṇimsu. Thero ekaṃ aḍḍhamāsaṃ Kosambivāsīhi pahitaṃ cīvaraṃ paribhuñjati, ekaṃ aḍḍhamāsaṃ Bārāṇasivāsīhīti eteneva niyāmena dvīsu nāgaresu yaṃ yaṃ uttamaṃ, taṃ taṃ therasseva āharīyati. Pabbajitassāpissa sukheveva asīti vassāni agamaṃsu. Ubhayatthāpissa muhuttamattampi appamattakopi ābādho na uppannapubbo. So pacchime kāle Bākulassuttam¹ kathetvā parinibbāyīti. Evaṃ macchakucchiyaṃ arogabhāvo āyasmato Bākulassa pacchimabhavikassa tena attabhāvena paṭilabhitabba-arahatthañāṇanubhāvena nibbattatā ñāṇavipphārā iddhi nāma. Sucaritakammaphalappattassa paṭisambhidāñāṇassa ānubhāvenātīpi vadanti.

Saṃkiccattheropi³ pubbe katapuṇṇo Dhammasenāpatittherassa upaṭṭhākassa Sāvatthiyaṃ aḍḍhakulassa dhītu kucchismim nibbatti. Sā tasmim kucchigate ekena byādhinā taṃkhaṇaṃyeveva kālamakāsi, tassā sarīre jhāpiyamāne ṭhapetvā gabbhamaṃsaṃ sesamaṃsaṃ jhāpayi. Athassā gabbhamaṃsaṃ citakato otāretvā dvīsu tīsu ṭhānesu sūlehi vijjhimsu. Sūlakoṭi dāraḥ akkhikoṭim phusi. Evaṃ gabbhamaṃsaṃ vijjhivā aṅgārārāsimhi pakkhipitvā aṅgāreheva paṭicchādetvā pakkamimsu. Gabbhamaṃsaṃ jhāyi, aṅgāramatthake pana suvaṇṇabimbasadiso dāraḥ padumagabbhe nipanno viya ahosi. Pacchimabhavikasattassa hi Sinerunā otthariyamānassāpi arahattaṃ appatvā

1. Kārāpetvā (Sī)

3. Visuddhi 2. 8; Dhammapada 8 vagepi vitthāro.

2. Ma 3. 165 piṭṭhe.

jīvitakkhayo nāma natthi. Punadivase “cītakam nibbāpessāmā”¹ti āgatā tathā nipannaṃ dārakam disvā acchariyabbhutacittajātā¹ dārakam ādāya nagaram gantvā nemittake pucchiṃsu. Nemittakā “sace ayaṃ dārako agāraṃ ajjhovasissati, yāva sattamā kulaparivaṭṭā ñātakā duggatā bhavissanti. Sace pabbajissati, pañcahi samaṇasatehi parivuto carissatī”²ti āhaṃsu. Ayyakā taṃ dārakam vaḍḍhesi. Ñātakāpi vaḍḍhitakāle “amhākaṃ ayyassa santike pabbājessāmā”²ti posayiṃsu. So sattavassikakāle “tava kucchiyā vasanakāle mātā te kālamakāsi, tassā sarīre jhāpiyamānēpi tvaṃ na jhāyī”²ti kumārakānaṃ kathaṃ sutvā “ahaṃ kira evarūpā bhayā mutto, kiṃ me gharāvāsena pabbajissāmī”²ti ñātakānaṃ ārocesi. Te “sādhu tātā”²ti taṃ Dhammasenāpatittherassa santikaṃ netvā “bhante imaṃ pabbājethā”²ti adaṃsu. Thero tacapañcakakammaṭṭhānaṃ datvā pabbājesi. So khuraggeyeva saha paṭisambhidāhi arahattaṃ pāpuṇi. Paripuṇṇavasso ca upasampadaṃ labhitvā dasavasso hutvā pañcasatabhikkhuparivāro vicarīti. Evaṃ vuttanayeneva dārucitakāya arogabhāvo āyasmato Saṃkiccassa ñāṇavipphārā iddhi nāma.

Bhūtapālatheropi² pubbahetusampanno. Tassa pitā Rājagahe daliddamanusso. So taṃ dārakam gahetvā dārūnaṃ atthāya sakaṭena aṭaviṃ gantvā dārubbhāraṃ katvā sāyaṃ nagaradvārasamīpaṃ patto. Athassa goṇā yugaṃ ossajitvā nagaram pavisiṃsu. So sakaṭamūle puttakaṃ nisīdāpetvā goṇānaṃ anupadaṃ gacchanto nagarameva pāvisi. Tassa anikkhantasappa dvāraṃ pidahi. Dārako sakalarattim sakaṭassa heṭṭhā nipajjitvā niddaṃ okkami. Rājagahaṃ pakatiyāpi amanussabahulaṃ, idaṃ pana susānasamīpaṭṭhānaṃ. Na ca koci yakkho tassa pacchimabhavikassa dārakassa upaddavaṃ kātumasakkhi. So aparena samayena pabbajitvā arahattaṃ pāpuṇitvā Bhūtapālathero nāma ahoṣīti. Evaṃ vāḷayakkhānucaritepi padese vuttanayeneva arogabhāvo āyasmato Bhūtapālassa ñāṇavipphārā iddhi nāma.

1. ...cittā jātā (Sī)

2. Visuddhi 2. 8; Dhammapada. 21 Vaggepi vitthāro.

16. Samādhivipphāriddhiniddese āyasmato Sāriputtassa

samādhivipphārā iddhīti-ādīsu āyasmato Sāriputtassa

Mahāmoggallānattherena saddhiṃ Kapotakandarāyaṃ viharato juṇhāya rattiyā navoropitehi kesehi ajjhokāse nisinnassa eko duṭṭhayakkho sahāyakena yakkhena vāriyamānopi sīse pahāraṃ adāsi. Yassa meghassa viya gajjato¹ saddo ahosi, thero tassa paharaṇasamaye samāpattiṃ appetvā nisinno hoti. Athassa tena pahārena na koci ābādho ahosi. Ayaṃ tassa āyasmato samādhivipphārā iddhi. Yathāha—

Evam me sutam²—ekaṃ samayaṃ Bhagavā Rājagahe viharati Veḷuvane Kalandakanivāpe. Tena kho pana samayena āyasmā ca Sāriputto āyasmā ca Mahāmoggallāno Kapotakandarāyaṃ viharanti. Tena kho pana samayena āyasmā Sāriputto juṇhāya rattiyā navoropitehi kesehi abbhokāse nisinno hoti aññatarāṃ samādhim samāpajjitvā.

Tena kho pana samayena dve yakkhā sahāyakā uttarāya disāya dakkhiṇaṃ disaṃ gacchanti kenacideva karaṇīyena. Addasaṃsu kho te yakkhā āyasmantaṃ Sāriputtaṃ juṇhāya rattiyā navoropitehi kesehi abbhokāse nisinnaṃ, disvāna eko yakkho dutiyaṃ yakkhaṃ etadavoca “paṭibhāti maṃ samma imassa samaṇassa sīse pahāraṃ dātun”ti. Evam vutte so yakkho taṃ yakkhaṃ etadavoca “alaṃ samma mā samaṇaṃ āsādesi, uḷāro so samma samaṇo mahiddhiko mahānubhāvo”ti.

Dutiyaṃpi kho -pa-. Tatiyaṃpi kho so yakkho taṃ yakkhaṃ etadavoca “paṭibhāti maṃ samma imassa samaṇassa sīse pahāraṃ dātun”ti. Tatiyaṃpi kho so yakkho taṃ yakkhaṃ etadavoca “alaṃ samma mā samaṇaṃ āsādesi, uḷāro so samma samaṇo mahiddhiko mahānubhāvo”ti.

1. Gajjito (Ka)

2. Khu 1. 123 piṭṭhādīsu.

Atha kho so yakkho taṃ yakkhaṃ anādiyitvā āyasmato Sāriputtassa sīse pahāraṃ adāsi. Tāva mahāpahāro ahosi, api tena pahārena sattaratanāṃ vā adḍhaṭṭhamaratanāṃ vā nāgaṃ osāreyya, mahantaṃ vā pabbatakūṭaṃ padāleyya. Atha ca pana so yakkho “dayhāmi dayhāmi”¹ti tattheva mahānirayaṃ apatāsi¹.

Addasā kho āyasmā Mahāmoggallāno dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena tena yakkhena āyasmato Sāriputtassa sīse pahāraṃ dīyamānaṃ, disvā yena āyasmā Sāriputto tenupasaṅkami, upasaṅkamitvā āyasmantaṃ Sāriputtaṃ etadavoca “kacci te āvuso Sāriputta khamanīyaṃ, kacci yāpanīyaṃ, kacci na kiñci dukkhaṃ”¹ti. Khamanīyaṃ me āvuso Moggallāna, yāpanīyaṃ me āvuso Moggallāna, api ca me sīsaṃ thokaṃ dukkhanti.

Acchariyaṃ āvuso Sāriputta, abbhutaṃ āvuso Sāriputta, yāva mahiddhiko āyasmā Sāriputto mahānubhāvo, idha te āvuso Sāriputta aññataro yakkho sīse pahāraṃ adāsi. Tāva mahā pahāro ahosi, api tena pahārena sattaratanāṃ vā adḍhaṭṭhamaratanāṃ vā nāgaṃ osāreyya, mahantaṃ vā pabbatakūṭaṃ padāleyya. Atha ca panāyasmā Sāriputto evamāha “khamanīyaṃ me āvuso Moggallāna, yāpanīyaṃ me āvuso Moggallāna, api ca me sīsaṃ thokaṃ dukkhaṃ”¹ti.

Acchariyaṃ āvuso Moggallāna, abbhutaṃ āvuso Moggallāna, yāva mahiddhiko āyasmā Mahāmoggallāno mahānubhāvo, yatra hi nāma yakkhampi passissati, mayaṃ panetarahi paṃsupisācakaṃ na passāmāti.

1. Avatthāsi (Ka, Sī)

Assosi kho Bhagavā dibbāya sotadhātuyā visuddhāya
atikkantamānusikāya tesaṃ ubhinnaṃ mahānāgānaṃ imaṃ evarūpaṃ
kathāsallāpaṃ.

Atha kho Bhagavā etamatthaṃ viditvā tāyaṃ velāyaṃ imaṃ
udānaṃ udānesi—

“Yassa selūpamaṃ cittaṃ, ʘhitaṃ nānupakampati.
Virattaṃ rajanīyesu, kopanīye na kuppati.
Yassevaṃ bhāvitaṃ cittaṃ, kuto taṃ dukkhamessatī”¹.

Ettha ca “kuto taṃ dukkhamessatī”¹ti Bhagavatā vuttavacanena “tena
pahārena na koci ābādho ahoṣī”²ti Aṭṭhakathāvacanaṃ ativiya sameti. Tasmā
“apica me sīsaṃ thokaṃ dukkhan”²tivacanena dukkhavedanā na hoti, sīsassa
pana akammaññabhāvaṃ sandhāya “dukkhan”²ti vuttaṃ. Lokepi hi
akicchena pariharituṃ sakkuṇeyyo sukhasiḷo, kicchena pariharituṃ
sakkuṇeyyo dukkhasiḷoti vuccati. Tampi kho akammaññataṃ samāpattito
vuṭṭhitasamayattā ahoṣīti veditabbo. Samāpatti-appitasamaye hi tampi na
bhaveyyāti. “Etarahi paṃsupisācakampi na passāmā”²ti daṭṭhuṃ
asamatthatāya na vuttaṃ, abhiññāsu byāpārābhāvena vuttaṃ. Thero kira
“pacchimā janatā pothuḷḷanikāya iddhiyā sārasaññā māhesun”²ti pacchimaṃ
janataṃ anukampamāno yebhuyyena iddhiṃ na valaṇṇesi. Theragāthāya
ca—

“Neva pubbenivāsāya, napi dibbassa cakkhuno.
Cetopariyāya iddhiyā, cutiyā upapattiyā.
Sotadhātuvisuddhiyā, paṇidhi me na vijjatī”²—

therena sayameva abhiññāsu patthanābhāvo vutto. Thero pana sattasaṭṭhiyā
sāvakapāramiññāṇesu pāramippattoti.

Sañjīvattheraṃ pana Kakusandhassa Bhagavato dutiya-aggasāvakaṃ
nirodhasamāpannaṃ “kālaṅkato”²ti sallakkhetvā gopālakādayo tiṇakaṭṭhādīni
saṃkaḍḍhitvā aggim āmaṃsu. Therassa cīvare aṃsumattampi na jhāyittha.
Ayamassāyasmato anupubbasaṃpattivasena
pavattasamathānubhāvanibbattattā samadhivipphārā iddhi. Yathāha—

1. Khu 1. 123 piṭṭhādīsu.

2. Khu 2. 344 piṭṭhe.

Tena kho pana pāpima samayena Kakusandho Bhagavā Arahaṃ Sammāsambuddho loke uppanno hoti. Kakusandhassa kho pana pāpima Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa Vidhurasañjīvaṃ nāma sāvakayugaṃ ahosi aggaṃ bhaddayugaṃ. Yāvataṃ pana pāpima Kakusandhassa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa sāvakā. Tesu na ca koci āyasmato Vidhurena samasamo hoti yadidaṃ dhammadesanāya. Iminā kho etaṃ pāpima pariyāyena āyasmato Vidhurassa Vidhuroteva samañña udapādi. Āyasmā pana pāpima Sañjīvo araññagatopi rukkhamaṇḍalagatopi suññāgāragatopi appakasireneva aññāvedayitanirodhaṃ samāpajjati.

Bhūtapubbaṃ pāpima āyasmā Sañjīvo aññatarasmiṃ rukkhamaṇḍale saññāvedayitanirodhaṃ samāpanno nisinno hoti. Addasaṃsu kho pāpima gopālakā pasupālakā kassakā pathāvino āyasmantaṃ Sañjīvaṃ aññatarasmiṃ rukkhamaṇḍale saññāvedayitanirodhaṃ samāpannaṃ, disvāna tesāṃ etadahosi “acchariyaṃ vata bho, abbhutaṃ vata bho, ayaṃ samaṇo nisinnako kālaṅkato, handa naṃ dahāma”ti.

Atha kho te pāpima gopālakā pasupālakā kassakā pathāvino tiṇaṇca kaṭṭhaṇca gomayaṇca saṃkaḍḍhitvā āyasmato Sañjīvassa kāye upacinitvā aggaṃ datvā pakkamimsu. Atha kho pāpima āyasmā Sañjīvo tassā rattiyā accayena tāya samāpattiyā vuṭṭhahitvā cīvarāṇi papphoṭetvā pubbaṇhasamayāṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya gāmaṃ piṇḍāya pāvisi. Addasaṃsu kho te pāpima gopālakā pasupālakā kassakā pathāvino āyasmantaṃ Sañjīvaṃ piṇḍāya carantaṃ, disvāna nesaṃ etadahosi “acchariyaṃ vata bho, abbhutaṃ vata bho, ayaṃ samaṇo nisinnakova kālaṅkato, svāyaṃ paṭisañjīvito”ti. Iminā kho evaṃ pāpima pariyāyena āyasmato Sañjīvassa Sañjīvoteva samañña udapādīti¹.

1. Ma 1. 408 piṭṭhe.

Khāṇukkoṇḍaññatthero¹ pana pakatiyāva samāpattibahulo, so aññatarasmim araṇṇe rattiṃ samāpattiṃ appetvā nisīdi, pañcasatā corā bhaṇḍakaṃ thenetvā gacchantā “idāni amhākaṃ anupadaṃ gacchantā natthi”ti vissamitukāmā bhaṇḍhakaṃ oropayamānā “khāṇuko ayan”ti maññamānā therasseva upari sabbabhaṇḍakāni ṭhapesum. Tesam vissamitvā gacchantānaṃ paṭhamāṃ ṭhapitabhaṇḍakassa gahaṇakāle kālāparicchedavasena thero vuṭṭhāsi. Te therassa calanākāraṃ disvā bhītā viraviṃsu. Thero “mā bhāyatha upāsakā, bhikkhu ahan”ti āha. Te āgantvā vanditvā theragatena pasādena pabbajitvā saha paṭisambhidāhi arahattaṃ pāpuṇiṃsu. Tato pabhuti ca thero Khāṇukkoṇḍaññatthero nāma ahosi. Ayamettha pañcahi bhaṇḍakasatehi ajjhotthaṭassa tassāyasmato ābādhābhāvo samādhivipphārā iddhi.

Uttarā² pana upāsikā Rājagahe mahādhanassa Puṇṇassa seṭṭhino dhītā, kumārikakāleyeva saddhiṃ mātāpitūhi sotāpattiphalaṃ pattā, sā vayappattā Rājagahaseṭṭhino mahatā nibandhena tassa puttassa micchādīṭṭhikassa dinnā. Sā Buddhadassanāya dhammassavanāya Buddhappamukhassa bhikkhusaṃghassa dānaṃca dātum dhammaṃca sotum okāsaṃ alabhamānā upaddutā hutvā tasmiṃyeva nagare Sirimaṃ nāma gaṇikaṃ pakkosāpetvā okāsakaraṇatthameva pitu gharāva ānītāni pañcadasakahāpaṇasahassāni tassā datvā “ime kahāpaṇe gahetvā imaṃ aḍḍhamāsaṃ seṭṭhiputtaṃ paricarāhi”ti taṃ sāmikassa appetvā sayam uposathaṅgāni adhiṭṭhāya “imaṃ aḍḍhamāsaṃ Buddhadassanādīni labhissāmi”ti tuṭṭhamānasā yāva pavāraṇāya Buddhappamukhaṃ bhikkhusaṃghaṃ nimantāpetvā aḍḍhamāsaṃ mahādānaṃ adāsi, pacchābhattaṃ mahānase khajjabhojjādīni saṃvidahāpeti. Tassā sāmiko “sve pavāraṇā”ti Sirimāya saha vātapāne ṭhatvā bahi olokento taṃ tathāvicarantiṃ sedakilinnaṃ chārikāya okiṇṇaṃ aṅgāramasimakkhitaṃ disvā “attano sampattiṃ abhuñjitvā kusalaṃ nāma karoti bālā”ti hasi. Uttarāpi taṃ oloketvā “samparāyatthaṃ kusalaṃ na karoti bālo”ti hasi.

1. Dhammapada 8 vagge vitthāravatthu āgataṃ.

2. Am-Ṭṭha 1. 345; Dhammapada. 17 Vaggepi vitthāravatthu.

Sirimā ubhinnampi taṃ kiriyaṃ disvā “ahaṃ gharasāmini”ti maññamānā issāpakatā Uttarāya kujjhitvā “dukkhaṃ uppādessāmi”ti pāsādā otarati. Uttarā taṃ ñatvā pīṭhake nisīditvā taṃ mettena cittena phari. Sirimā pāsādā oruyha mahānasaṃ pavisitvā pūvapacanatō uḷuṅkapūraṃ pakkuthitaṃ sappiṃ gahetvā tassā matthake okiri. Taṃ paduminipaṇṇe sītūdakaṃ viya vinivaṭṭetvā agamāsi. Dāsiyo Sirimaṃ hatthehi pādehi pothetvā bhūmiyaṃ pātesuṃ. Uttarā mettājhānato vuṭṭhāya dāsiyo vāresi. Sirimā Uttaraṃ khamāpesi. Uttarā “sve Satthu purato khamāpehi”ti vatvā tāya kāyaveyyāvaṭikaṃ yācitāya byañjanasampādanaṃ ācikkhi. Sā taṃ sampādetvā attano parivārā pañcasatā gaṇikāyo sasamghaṃ Satthāraṃ parivisitvā “khamāpanasahāyikā hothā”ti vatvā punadivase tathā tāhi gaṇikāhi saddhiṃ Satthu bhattakiccāvasāne Satthāraṃ vanditvā “ahaṃ Bhagavā Uttarāya aparajjhiṃ, khamatu me Uttarā”ti āha. Satthā “khama Uttare”ti vatvā “khamāmi Bhagavā”ti vutte “akkodhena jine kodhan”ti-ādikaṃ¹ dhammaṃ desesi. Uttarā puretameva sāmikañca sassusasure ca Satthu santike upanesi. Desanāvasāne te ca tayo janā, sabbā ca gaṇikāyo sotāpattiphale paṭiṭṭhahimsūti. Evaṃ Uttarāya upāsikāya pakkuthitasappinā pīḷābhāvo samādhivipphārā iddhi.

Sāmāvatī upāsikā nāma Kosambiyaṃ Udenassa rañño aggamahesī. Tassa hi rañño pañcasatapañcasata-itthiparivārā tisso aggamahesiyo ahesuṃ. Tāsaṃ Sāmāvatī Bhaddiyanagare Bhaddiyaseṭṭhino dhītā. Pitari kālaṅkate pitu sahāyakassa Kosambiyaṃ Ghositaseṭṭhino ghare pañcasata-itthiparivāraḍḍhitaṃ² vayappattaṃ rājā disvā sañjātasineho saporivāramattano gharaṃ netvā abhisekaṭṭhānaṃ adāsi. Caṇḍapajjotassa rañño dhītā Vāsuladattā nāma ekā mahesī. Māgaṇḍiyabrāhmaṇassa dhītā Bhagavato pādapariṇāmaṃ katvā pitarā diyyamānā—

“Disvāna taṇhaṃ aratiṃ ragañca,
Nāhosi chando api methunasmiṃ.
Kimevidaṃ muttakarīsapuṇṇaṃ,
Pādāpi naṃ samphusituṃ na icche”ti³—

1. Khu 1. 46 piṭṭhe Dhammapade.

2. Pañcasata-itthiparivārāva vaḍḍhitā (Sī)

3. Khu 1. 409 piṭṭhe Suttanipāte.

Bhagavatā bhāsitaṃ gāthaṃ sutvā Bhagavati āghātaṃ bandhi. Tassā māṭāpitaro Māgaṇḍiyasuttadesanāvasāne anāgāmiṃ phalaṃ patvā pabbajitvā arahattaṃ pāpuṇiṃsu. Tassā cūḷipitā Māgaṇḍiyo taṃ Kosambinṃ netvā rañño adāsi. Sā rañño ekā mahesī.

Atha kho Ghositasetṭhi Kukkuṭasetṭhi Pāvārikasetṭhīti tayo setṭhino loke Tathāgatuppādaṃ sutvā Jetavanāṃ Satthu santikaṃ gantvā dhammaṃ sutvā sotāpattiṃ phalaṃ patvā aḍḍhamāsaṃ Buddhappamukhassa bhikkhusaṃghassa mahādānaṃ datvā Satthu Kosambigamaṇaṃ āyācitvā Kosambinṃ gantvā Ghositārāmo Kukkuṭārāmo Pāvārikārāmoti tayo janā tayo ārāme kārāpetvā anupubbena tattha āgataṃ Satthāraṃ paṭipāṭiyā ekekasmīṃ divase ekekasmīṃ vihāre vasāpetvā ekeko saṃghassa Bhagavato mahādānamadāsi. Athekadivasaṃ tesāṃ upaṭṭhāko Sumano nāma mālākāro setṭhino āyācitvā saṃghaṃ Satthāraṃ bhojetuṃ attano ghare nisīdāpesi. Tasmiṃ khaṇe Sāmāvatīyā paricārīkā Khuḍḍuttarā nāma dāsī aṭṭha kahāpaṇe gahetvā tassa gharaṃ agamāsi. So “saṃghassa tāva Satthuno parivesanasahāyā hohī”ti āha. Sā tathā katvā Satthu bhattakiccāvasāne dhammadesanaṃ sutvā sotāpannā hutvā aññadā cattāro kahāpaṇe attano ādiyaṃtī adinnaṃ ādiyituṃ¹ abhabbattā aṭṭhahi kahāpaṇehi pupphāni ādāya Sāmāvatīyā upanāmesī. Tāya pupphānaṃ bahubhāvakāraṇaṃ puṭṭhā musā bhaṇituṃ abhabbattā yathāsabhāvaṃ āha. “Ajja kasmā na gaṇhī”ti vuttā “Sammāsambuddhassa dhammaṃ sutvā amataṃ sacchākāsin”ti āha. Amma Uttare taṃ dhammaṃ amhākampi kathehīti. Tena hi maṃ nhāpetvā suddhaṃ vatthayugaṃ datvā ucce āsane nisīdāpetvā sabbā nīcāsanesu nisīdathāti āha. Tā sabbāpi tathā karīṃsu. Sā sekhaṇḍasambhidappattā ariyasāvikā ekaṃ vatthaṃ nivāsetvā ekaṃ uttarāsaṅgaṃ katvā bījanaṃ gahetvā tāsāṃ dhammaṃ desesi. Sāmāvatī ca pañcasatā ca itthiyo sotāpattiṃ phalaṃ pāpuṇiṃsu. Tā sabbāpi Khuḍḍuttaraṃ vanditvā “amma ajjato paṭṭhāya veyyāvaccam akatvā amhākaṃ mātutṭhāne ācariyaṭṭhāne ca ṭhatvā

1. Ādātum (Ka)

Satthārā desitadesitaṃ dhammaṃ sutvā amhākaṃ kathehī”ti āhaṃsu. Sā tathā karontī aparabhāge tipīṭakadharā hutvā Satthārā bahussutānaṃ upāsikānaṃ aggaṭṭhāne ṭhapitā aggaṭṭhānaṃ labhi. Sāmāvatimissikā Buddhassa dassanaṃ pihenti, Dasabale antaravīthim paṭipanne vātapānesu appahontesu bhittim bhinditvā Satthāraṃ olokenti, vandanapūjanañca karonti.

Māgaṇḍiyā tattha gatā tāni chiddāni disvā tattha kāraṇaṃ pucchantī Satthu āgatabhāvaṃ ñatvā Bhagavati āghātena tāsampi kujjhitvā “mahārāja Sāmāvatimissikānaṃ bahiddhā patthanā atthi, bhittim bhinditvā samaṇaṃ Gotamaṃ olokenti, katipāhena taṃ māressantī”ti rājānaṃ āha. Rājā chiddāni disvāpi tassā vacanaṃ na saddahi, uddhacchiddakavātapānāni kārāpesi. Puna Māgaṇḍiyā rājānaṃ tāsū bhinditukāmā aṭṭha sajjivakukkuṭe āharāpetvā “mahārāja tāsāṃ vīmaṃsanatthaṃ ime kukkuṭe māretvā mamatthāya pacāhīti pesehī”ti āha. Rājā tathā pesesi. Tāya “pāṇātipātaṃ na karomā”ti vutte puna “tassa samaṇassa Gotamassa pacitvā pesehī”ti āha. Rañña tathā pesite Māgaṇḍiyā aṭṭha māritakukkuṭe tathā vatvā pesesi. Sāmāvatī pacitvā Dasabalassa pāhesi. Māgaṇḍiyā tenapi rājānaṃ kopetum nāsakkhi.

Rājā pana tīsu mahesīsu ekekissā vasanaṭṭhāne satta satta divasāni vasati. Rājā attano gamanaṭṭhānaṃ hatthikantavīṇaṃ ādāya gacchati. Māgaṇḍiyā rañño Sāmāvatīyā pāsādagamanakāle dāṭhā agadena dhovāpetvā veḷupabbe pakkipāpetvā ekaṃ kaṇhasappapotakaṃ āharāpetvā antovīṇāya pakkipitvā mālāguḷakena chiddaṃ pidahi. Taṃ rañño tattha gatakāle aparāparaṃ vicarantī viya hutvā vīṇāchiddato mālāguḷakaṃ apanesi. Sappo nikkhamitvā passasanto phaṇaṃ katvā sayanapiṭṭhe nipajji. Sā āha¹ “dhī sappo”ti mahāsaddamakāsi. Rājā sappam disvā kujjhi. Sāmāvatī rañño kuddhabhāvaṃ ñatvā pañcannaṃ itthisatānaṃ saññamadāsi “ajja odhisakamettāpharaṇena rājānaṃ pharathā”ti. Sayampi tathā akāsi. Rājā sahassathāmadhanuṃ ādāya jīyaṃ poṭhetvā

Sāmāvatim dhure katvā sabbā tā itthiyo paṭipāṭiyā ṭhapāpetvā¹ visapītaṃ khurappaṃ sannayhitvā dhanuṃ pūretvā aṭṭhāsi. Khurappaṃ neva khipituṃ, na oropituṃ sakkoti, gattehi sedā muccanti, sarīraṃ vedhati, mukhato kheḷo gatati, gaṇhitabbagahaṇaṃ na passati, atha naṃ Sāmāvatī “kiṃ mahārāja kilamasi”ti āha. Āma devi kilamāmi, avassayo me hohīti. Sādhu mahārāja khurappaṃ pathavīmukhaṃ karohīti. Rājā tathā akāsi. Sā “rañño hatthato khurappaṃ muccatū”ti adhiṭṭhāsi. Tasmiṃ khaṇe khurappaṃ mucci. Rājā taṃkhaṇaṇṇeva udae nimujjivā allavattho allakeso Sāmāvatiyā pādesu nipatitvā “khama devi mayhaṃ—

Sammuyhāmi pamuyhāmi, sabbā muyhanti me disā.

Sāmāvatī maṃ tāyassu, tvaṇca me saraṇaṃ bhavā”ti—

āha.

Sāmāvatī—

“Mā maṃ tvaṃ saraṇaṃ gaccha, yamahaṃ saraṇaṃ gatā.

Saraṇaṃ gaccha taṃ Buddhaṃ, tvaṇca me saraṇaṃ bhavā”ti—

āha. Rājā “tena hi taṃ saraṇaṃ gacchāmi Satthāraṇca, varaṇca te dammī”ti āha. Sā “varo gahito hotu mahārāja”ti āha. Rājā Satthāraṃ upasaṅkamitvā saraṇaṃ gantvā nimantetvā Buddhappamukhassa saṃghassa sattāhaṃ mahādānaṃ datvā “Sāmāvatim varaṃ gaṇhāhi”ti āha. “Sādhu mahārāja imaṃ me varaṃ dehi, Satthā pañcahi bhikkhusatehi saddhim idhāgacchatu, dhammaṃ sossāmī”ti āha. Rājā Satthāraṃ vanditvā “bhante pañcahi bhikkhusatehi saddhim nibaddhaṃ idhāgacchatha, Sāmāvatimissikā dhammaṃ sossāmāti vadantī”ti āha. Satthā “mahārāja Buddhānaṃ nāma ekaṭṭhānaṃ nibaddhaṃ gantuṃ na vaṭṭati, mahājanopi paccāsīsatī”ti āha. Tena hi bhante bhikkhū āṇāpethāti. Satthā Ānandattheraṃ āṇāpesi. Thero pañca bhikkhusatāni ādāya nibaddhaṃ rājakulaṃ gacchati. Tāpi devīpamukhā itthiyo therāṃ bhojetvā dhammaṃ suṇimsu. Sāmāvatīṇca Satthā mettāvihārīnaṃ upāsikānaṃ aggaṭṭhāne ṭhapesīti. Evaṃ rañño khurappaṃ muñcituṃ avisahanabhāvo Sāmāvatiyā upāsikāya samādhivipphārā

1. Vasāpetvā (Ka), ṭhapetvā (Am-Ṭṭha 1. 340 piṭṭhe)

iddhīti. Ettha ca aveccappasādena vā okappanapasādena vā ratanattayasaraṇagamanena vā ratanattayaṃ upāsātīti upāsikāti vuccatīti.

17. Ariyiddhiniddese **ariyā iddhīti** cetovasippattānaṃ khīṇāsava-ariyānaṃyeva sambhavato ariyā iddhīti vuccatīti. **Idha bhikkhūti** imasmim̐ sāsane khīṇāsavo bhikkhu. **Aniṭṭhe vatthusminti** ārammaṇapakatiyā amanāpe vatthusmim̐ satte vā saṅkhāre vā. **Mettāya vā pharātīti** satto ce hoti, mettābhāvanāya pharati. **Dhātuto vā upasamharātīti** saṅkhāro ce hoti, “dhātumattan”ti dhātumanasikāraṃ upasamharati. Sattepi dhātūpasamhāro vaṭṭati. **Asubhāya vā pharātīti** satto ce, asubhabhāvanāya pharati. **Aniccato vā upasamharātīti** saṅkhāro ce, “aniccan”ti manasikāraṃ upasamharati. **Tadubhayanti** taṃ ubhayaṃ **upekkhakoti** chaḷaṅgupekkhāya upekkhako. **Satoti** sativepullappattattā. **Sampajānoti** paññāya sampajānakārītā. **Cakkhunā rūpaṃ disvāti** kāraṇavasena cakkhūti laddhavohārena rūpadassanasamatthena cakkhuviññāṇena rūpaṃ disvā. Porāṇa panāhu “cakkhu rūpaṃ na passati acittakattā, cittaṃ na passati acakkhukattā, dvārārammaṇasaṃghaṭṭane pana pasādavatthukena cittaṃ na passati. Īdisī panesā ‘dhanunā vijjhati’ti-ādīsu viya sasambhārakathā nāma hoti. Tasmā cakkhuviññāṇena rūpaṃ disvāti ayamettha attho”ti¹. Atha vā cakkhunā karaṇabhūtena² rūpaṃ disvāti attho. **Neva sumano hotīti** gehasitasomanassapaṭikkhepo, na kiriyabhūtāya somanassavedanāya. **Na dummanoti** sabbadomanassapaṭikkhepo. **Upekkhako viharatīti** iṭṭhāniṭṭhārammaṇāpāthe parisuddhapakatibhāvāvijahanākārabhūtāya chasu dvāresu pavattanato “chaḷaṅgupekkhā”ti laddhanāmāya tatramajjhattupekkhāya upekkhako viharati. **Sotena saddaṃ sutvāti**-ādīsupi eseva nayo.

18. Kammavipākajiddhiniddese **sabbesaṃ pakkhīnanti** sabbesaṃ pakkhijātānaṃ jhānābhīññā vināyeva ākāsenā gamanaṃ. Tathā **sabbesaṃ devānaṃ** ākāśagamanāṃ dassanādīni ca. **Ekaccānaṃ manussānanti** paṭhamakappikānaṃ manussānaṃ. **Ekaccānaṃ vinipātikānanti** Piyaṅkaramātā Punabbasumātā

1. Abhi-Ṭṭha 1. 428 piṭṭhe.

2. Kāraṇabhūtena (Ka)

Phussamittā Dhammaguttāti-evamādīnaṃ sukhasamussayato vinipatitattā vinipātikānaṃ aññesañca petānaṃ nāgasupaṇṇānañca ākāsagamanādikaṃ kammavipākajā iddhi.

Puññavato iddhiniddese **rājāti** dhammena paresaṃ rañjanato rājā. Ratanacakkaṃ vattetīti **cakkavattī**. **Vehāsaṃ gacchatīti** accantasamyogatthe upayogavacanaṃ. **Caturaṅginiyāti** hatthi-assarathapattisaṅkhātacatu-aṅgavatiyā. **Senāti** tesāṃ samūhamattameva. **Antamasoti** heṭṭhimantato. **Assabandhā** nāma assānaṃ rakkhakā. **Gopurisā** nāma gunnaṃ rakkhakā. **Upādāyāti** avissajjetvā. Evaṃ tesāṃ vehāsagamanāñca puññavato iddhīti attho.

Jotikassa gahapatissa puññavato iddhīti Jotiko nāma pubbe Paccekabuddhesu katādhikāro Rājagahanagare seṭṭhi. Tassa kira jātadivase sakalanagare sabbāvudhāni jalimsu, sabbesaṃ kāyāruḥhāni ābharaṇānipi pajjalitāni viya obhāsaṃ muñcimsu, nagaraṃ ekapajjotaṃ ahosi. Athassa nāmaggaḥaṇadivase sakalanagarassa ekajotibhūtattā Jotikoti nāmaṃ karimsu. Athassa vayappattakāle gehakaraṇatthāya bhūmitale sodhiyamāne Sakko devarājā āgantvā soḷasakarīsamatte ṭhāne pathaviṃ bhinditvā sattaratanamayaṃ sattabhūmikaṃ pāsādaṃ uṭṭhāpesi, pāsādaṃ parikkhipitvā sattaratanamaye sattadvārakoṭṭhakayutte sattapākāre uṭṭhāpesi, pākārapariyante catusaṭṭhi kapparukkhe uṭṭhāpesi, pāsādassa catūsu kaṇṇesu yojanikatigāvutikadvigāvutika-ekagāvutikā catasso nidhikumbhiyo uṭṭhāpesi. Pāsādassa catūsu kaṇṇesu taruṇatālakkhandhappamāṇā catasso suvaṇṇamayā ucchuyaṭṭhiyo nibbattimsu. Tāsaṃ maṇimayāni pattāni suvaṇṇamayāni pabbāni ahesuṃ. Sattasu dvārakoṭṭhakesu ekekasmim ekadviticatupañcachasattayakkhasahassaparivārā satta yakkhā ārakkhaṃ gaṇhimsu.

Bimbisāramahārājā pāsādādīnaṃ uṭṭhānaṃ sutvā seṭṭhichattaṃ paṇiṇi. So Jotikaseṭṭhīti sakalajambudīpe pākāto hutvā Uttarakuruto devatāhi ānetvā sirigabbhe nisīdāpitāya ekañca taṇḍulanāḷim tayo ca jotipāsāṇe gahetvā āgatāya bhariyāya saddhim tasmim pāsāde mahāsampattim anubhavanto vasi. Tesāṃ yāvajīvaṃ tāya

ekataṇḍulanāliya bhattaṃ pahosi. Sace kira te sakaṭasatampi taṇḍulanāṃ
 pūretukāmā honti, sā taṇḍulanāliyeva hutvā tiṭṭhati. Bhattapacanakāle
 taṇḍule ukkhaliyaṃ pakkhipitvā tesāṃ pāsāṇānaṃ upari ṭhapenti. Pāsāṇā
 tāvadeva pajjalitvā bhatte pakkamatte nibbāyanti. Teneva saññāṇena
 bhattassa pakkabhāvaṃ jānanti. Sūpeyyādipacanakālepi eseva nayo. Evaṃ
 tesāṃ jotipāsāṇehi āhāro paccati, maṇi-ālokena vasanti. Aggissa vā dīpassa
 vā obhāsameva na jāniṃsu. Jotikassa kira evarūpā sampattīti
 sakalajambudīpe pākaṭo ahosi. Mahājano yānādīhi dassanattāya āgacchati.
 Jotikaseṭṭhi āgatāgatānaṃ Uttarakurutaṇḍulanāṃ bhattaṃ dāpeti,
 “kapparukkhehi vatthābharaṇāni gaṇhantū”ti āṇāpeti,
 “gāvutikanidhikumbhiyā mukhaṃ vivarāpetvā yāpanamattaṃ gaṇhantū”ti
 āṇāpeti. Sakalajambudīpavāsikesu dhaṇaṃ gahetvā gacchantesu
 nidhikumbhiyā aṅgulamattampi ūnaṃ nāhosīti ayamassa puññavato iddhi.

Jaṭilassa gahapatissa puññavato iddhīti Jaṭilo nāma Kassapassa
 Bhagavato dhātucetiye katādhikāro Takkasilāyaṃ seṭṭhi. Tassa kira mātā
 Bārāṇasiyaṃ seṭṭhidhītā abhirūpā ahosi. Taṃ
 pannarasasoḷasavassuddesikakāle ārakkhanattāya sattabhūmikassa
 pāsādassa uparitale vāsayaṃsu. Taṃ ekadivasaṃ vātapānaṃ vivaritvā bahi
 olokiyamānaṃ ākāseṇa gacchanto vijjādharo disvā uppannasineho
 vātapānena pavisitvā tāya saddhiṃ santhavamakāsi. Sā tena gabbhaṃ gaṇhi.
 Atha naṃ dāsī disvā “amma kiṃ idan”ti vatvā “hotu, kassaci mā ācikkhī”ti
 vuttā bhayena tuṇhī ahosi. Sāpi dasame māse puttaṃ vijāyitvā
 navabhājanaṃ āharāpetvā tattha taṃ dārakaṃ nipajjāpetvā taṃ bhājanaṃ
 pidahitvā upari pupphadāmāni ṭhapetvā “imaṃ sīsena ukkhipitvā gantvā
 Gaṅgāya vissajjehi, ‘kiṃ idan’ti ca puṭṭhā ‘ayyāya me balikamman’ti
 vadeyyāsī”ti dāsīm āṇāpesi. Sā tathā akāsi. Heṭṭhāgaṅgāyapi dve itthiyo
 nhāyamānā taṃ bhājanaṃ udakena āhāriyamānaṃ disvā ekā “mayhetam
 bhājanan”ti āha. Ekā “yaṃ etassa anto, taṃ mayhan”ti vatvā bhājane
 sampatte taṃ ādāya thale ṭhapetvā

vivaritvā dārakaṃ disvā ekā “mama bhājanan”ti vuttattā “dārako mameva¹ hoti”ti āha. Ekā “yaṃ bhājanassa anto, taṃ mamā”ti vuttattā “mama dārako”ti āha. Tā vivadamānā vinicchayaṃ gantvā amaccesu vinicchitūṃ asakkontesu rañño santikaṃ agamaṃsu. Rājā tāsāṃ vacanaṃ sutvā “tvaṃ dārakaṃ gaṇha, tvaṃ bhājanan”ti āha. Yāya pana dārako laddho, sā Mahākaccāyanattherassa upaṭṭhāyikā hoti. Sā taṃ dārakaṃ “therassa santike pabbājessāmi”ti posesi. Tassa jātadivase gabbhamalassa dhovitvā anapanītattā kesā jaṭitā hutvā aṭṭhaṃsu. Tenassa Jaṭiloteva nāmaṃ akaṃsu.

Tassa padasā vicaraṇakāle thero taṃ gehaṃ piṇḍāya pāvisi. Upāsikā therāṃ nisīdāpetvā āhāramadāsi. Thero dārakaṃ disvā “upāsike dārako te laddho”ti pucchi. “Āma bhante imāhaṃ tumhākaṃ santike pabbājessanti posesin”ti āha. Thero “sādhū”ti taṃ ādāya gacchanto “atthi nu kho imassa gihisampattiṃ anubhavitūṃ puññakammaṃ”ti olokento “mahāpuñño satto mahāsampattiṃ anubhavissati, daharo eva ca tāva, nāṇampi tāvassa² paripākaṃ na gacchatī”ti cintetvā taṃ ādāya Takkasilāyaṃ ekassa upaṭṭhākassa gehaṃ agamaṃsi. So therāṃ vanditvā ṭhito dārakaṃ disvā “dārako bhante laddho”ti pucchi. Āma upāsaka, pabbajissati, daharo tāva tava santike hotūti. So “sādhū bhante”ti taṃ puttapaṭṭhāne ṭhapetvā paṭijaggi. Tassa pana gehe dvādasa vassāni bhaṇḍakaṃ ussannaṃ hoti. So gāmantaraṃ gacchanto sabbampi taṃ bhaṇḍhakaṃ āpaṇaṃ āharitvā tassa tassa bhaṇḍakassa mūlaṃ ācikkhitvā “idañcidañca ettakaṃ nāma dhanāṃ gahetvā dadeyyāsī”ti vatvā pakkāmi.

Taṃ divasaṃ nagarapariggāhikā devatā antamaso jīrakamaricamattakenāpi atthike tasseva āpaṇābhimukhe kariṃsu. So dvādasa vassāni ussannabhaṇḍakaṃ ekadivaseneva vikkiṇi. Kuṭumbiko āgantvā āpaṇe kiñci adisvā “sabbaṃ te tāta bhaṇḍakaṃ nāsitan”ti āha. “Na nāsitaṃ tāta, sabbaṃ tumhehi vuttanayena vikkiṇitaṃ, idaṃ asukassa mūlaṃ, idaṃ

1. Mama gehassa (Ka)

2. Tāva tassa (Sī)

asukassa mūlan”ti sabbamūlaṃ tasseva¹ appesi. Kuṭumbiko pasīditvā “anaggho puriso yattha katthaci jīvitum samattho”ti attano vayappattaṃ dhītaraṃ tassa datvā “gehamassa karoṭhā”ti purise āṇāpetvā niṭṭhite gehe “gacchatha tumhe, attano gehe vasathā”ti āha. Athassa gehapavisanakāle ekena pādena ummāre akkantamatte gehassa pacchimabhāge bhūmiṭṭhāne asītihattho suvaṇṇapabbato uṭṭhahi. Rājā kira Jaṭilassa gehe bhūmiṃ bhinditvā suvaṇṇapabbato uṭṭhitoti sutvā tassa seṭṭhichattaṃ pesesi. So Jaṭilaseṭṭhi nāma ahoṣīti ayamassa puñṇavato iddhi.

Meṇḍakassa seṭṭhiṣṣa puñṇavato iddhī² Meṇḍako nāma Vipassimhi Bhagavati katādhikāro Magadharaṭṭhe Bhaddiyanagare seṭṭhi. Tassa kira pacchimagehe aṭṭhakarīsamatte ṭhāne hatthi-assa-usabhappamāṇā suvaṇṇameṇḍakā pathaviṃ bhinditvā piṭṭhiyā piṭṭhiṃ paharamāṇā uṭṭhahiṃsu, tesāṃ mukhesu pañcavaṇṇānaṃ suttānaṃ geṇḍukā pakkhittā honti. Sappitelamadhuphāṇitādīhi ca vatthacchādanahiraññasuvaṇṇādīhi ca atthe sati tesāṃ mukhato geṇḍukaṃ apanenti. Ekassapi Meṇḍakassa mukhato sakalajambudīpavāsīnaṃ pahonakaṃ sappitelamadhuphāṇitavatthacchādanahiraññasuvaṇṇaṃ nikkhamati. Tato paṭṭhāyesa Meṇḍakaseṭṭhīti pañṇāyīti ayamassa puñṇavato iddhi.

Ghositassa gahapatissa puñṇavato iddhī³ Ghosito³ nāma paccekasambuddhe katādhikāro Sakkaratṭhe Kosambiyaṃ seṭṭhi. So kira devalokato cavitvā Kosambiyaṃ nagarasobhiniyā kucchismiṃ nibbatti. Sā taṃ vijātadivase suppe sayāpetvā saṅkārakūṭe chaḍḍāpesi. Dārakaṃ kākasunakhā parivāretvā nisīdiṃsu. Eko puriso taṃ disvāva puttasaññaṃ paṭilabhitvā “putto me laddho”ti gehaṃ nesi. Tadā Kosambikaseṭṭhi purohitaṃ disvā “kiṃ ācariya ajja te tithikaraṇanakkhattādayo olokita”ti pucchitvā “āma mahāseṭṭhi”ti vutte “janapadassa kiṃ bhavissatī”ti pucchi. “Imasmim nagare ajja jātadārako jeṭṭhaseṭṭhi bhavissatī”ti āha. Tadā seṭṭhino bhariyā

1. Tassa (Ka)

2. Vi 3. 337; Dhammapada. 18 Vaggepi vitthāravatthu.

3. Am-Ṭṭha 1. 323 piṭṭhādīsipi vitthāravatthu.

garugabbhā hoti, tasmā so sīghaṃ gehaṃ pesesi “gaccha, jānāhi naṃ vijātā vā, na vā”ti. “Na vijātā”ti sutvā gehaṃ gantvā Kālīn nāma dāsiṃ pakkosivā sahaṣsaṃ datvā “gaccha, imasmiṃ nagare upadhāretvā ajja jātadāraṃ gaṇhitvā chī”ti āha. Sā upadhārentī taṃ gehaṃ gantvā taṃ dāraṃ taṃ divasaṃ jātā¹ ṇatvā sahaṣsaṃ datvā ānetvā seṭṭhino dassesi. Seṭṭhi “sace me dhītā jāyissati, tāya naṃ saddhiṃ nivāsetvā seṭṭhiṭṭhānassa sāmikaṃ karissāmi. Sace putto jāyissati, ghāteṣāmi naṃ”ti cintetvā taṃ gehe vadḍhāpesi.

Athassa bhariyā katipāhaccayena puttaṃ vijāyi. Seṭṭhi imasmiṃ asati mama putto seṭṭhiṭṭhānaṃ labhissati. “Idāneva naṃ māretuṃ vaṭṭatī”ti Kālīn āmantetvā gaccha je, vajato gunnaṃ nikkhamanavelāya vajadvāramajjhe imaṃ tiriyaṃ nipajjāpehi, gāviyo naṃ madditvā māressanti, madditāmaditabhāvaṃ paṇassa ṇatvā chī”ti āha. Sā gantvā gopālakena vajadvāre vivaṭamatteyyeva taṃ tatā nipajjāpesi. Gogaṇajetṭhako usabho aññasmiṃ kāle sabbapacchā nikkhamantopi taṃdivasaṃ sabbapaṭhamāṃ nikkhamitvā dāraṃ catunnaṃ pādānaṃ antare katvā aṭṭhāsi. Anekaṣatā gāvo usabhassa dve passāni ghaṃsantiyo nikkhamimsu. Gopālakopi “ayaṃ usabho pubbe sabbapacchā nikkhamati, ajja pana paṭhamāṃ nikkhamitvā dvāramajjhe niccalova ṭhito, kiṃ nu kho etan”ti cintetvā gantvā tassa heṭṭhā nipannaṃ dāraṃ disvā puttasiṇhaṃ paṭilabhivā “putto me laddho”ti gehaṃ nesi.

Kālī gantvā seṭṭhinā pucchitā tamatthaṃ ārocetvā “gaccha, naṃ puna imaṃ sahaṣsaṃ datvā ānehī”ti vuttā puna ānetvā adāsi. Atha naṃ seṭṭhi āha “amma Kālī imasmiṃ nagare pañcasakaṭasatāni paccūsakāle uṭṭhāya vāṇijjāya gacchanti, tvaṃ imaṃ netvā cakkamagge nipajjāpehi, goṇā vā naṃ maddissanti, cakkam vā chindissati, pavattiṇcassa ṇatvā āgaccheyyāsī”ti. Sā gantvā cakkamagge nipajjāpesi. Sākaṭikajetṭhako purato ahosi. Athassa goṇā taṃ ṭhānaṃ patvā dhuraṃ chadḍesum, punappunaṃ āropetvā pājiyamānāpi purato na gacchimsu. Evaṃ tassa tehi saddhiṃ vāyamantasseva aruṇaṃ uṭṭhahi. So “kiṃ nāma goṇā kariṃsū”ti maggaṃ olovento dāraṃ disvā “bhāriyaṃ

vata kamman”ti cintetvā “putto me laddho”ti tuṭṭhamānaso taṃ gehaṃ nesi.

Kālīpi gantvā seṭṭhinā pucchitā taṃ pavattim ācikkhitvā “gaccha, naṃ puna sahaṣsaṃ datvā ānehi”ti vuttā tathā akāsi. Atha naṃ seṭṭhi āha “idāni naṃ āmakasusānaṃ netvā gacchantare nipajjāpehi, tattha sunakhādīhi khādito, amanussena vā pahaṭā marissati, matāmatabhāvañcassa jānitvā āgaccheyyāsi”ti. Sā taṃ netvā tattha nipajjāpetvā ekamante aṭṭhāsi. Taṃ sunakhādayo vā amanusso vā upasaṅkमितुṃ nāsakkhimso. Atheke ajapālo ajā gocaraṃ nento susānapassena gacchati. Ekā ajā paṇṇāni khādamānā gacchantaraṃ pavisitvā dāraṃ disvā jaṇṇukehi ṭhatvā dāraṃ thanaṃ adāsi. Ajapālakena “he he”ti sadde katepi na nikkhami. So “yaṭṭhiyā naṃ paharivā niharissāmi”ti gacchantaraṃ pavittṭho jaṇṇukehi ṭhatvā dāraṃ khīraṃ pāyantiṃ disvā dāraṃ puttasiṇhaṃ paṭilabhitvā “putto me laddho”ti ādāya pakkāmi.

Kālī gantvā seṭṭhinā pucchitā taṃ pavattim ācikkhitvā “gaccha, naṃ puna sahaṣsaṃ datvā ānehi”ti vuttā tathā akāsi. Atha naṃ seṭṭhi āha “amma imaṃ ādāya corapapātapabbataṃ abhiruhitvā papāte khipa, pabbatakucchiyaṃ paṭihaññamāno khaṇḍākhaṇḍiko hutvā bhūmiyaṃ patissati, matāmatabhāvañcassa nātvā āgaccheyyāsi”ti. Sā taṃ tathā netvā pabbatamatthake ṭhatvā khipi. Taṃ kho pana pabbatakucchiṃ nissāya mahāveḷugumbo pabbatānusāreṇeva vaḍḍhi, tassa matthakaṃ ghanajāto jīṇḍukagumbo avatthari. Dāraṃ patanto kojave viya tasmim pati. Taṃ divasañca naḷakārajeṭṭhakassa veṇubali patto hoti. So puttena saddhim gantvā taṃ veḷugumbaṃ chindituṃ ārabhi. Tasmim calite dāraṃ saddamakāsi. So dāraṃ viyāti ekena passena abhiruhitvā taṃ disvā “putto me laddho”ti tuṭṭhacitto ādāya gato. Kālī gantvā seṭṭhinā pucchitā taṃ pavattim ācikkhitvā “gaccha, naṃ puna sahaṣsaṃ datvā ānehi”ti vuttā tathā akāsi.

Seṭṭhino idañcidañca karontasseva dāraṃ vaḍḍhito.
Mahāghosavacanattā cassa Ghositoteva nāmaṃ ahoṣi. So seṭṭhino

akkhimhi kaṇṭako viya khāyi, ujukaṃ oloketumpi na visahi. Athassa maraṇūpāyaṃ cinto attano kumbhakārassa santikaṃ gantvā tassa “kadā āvāpaṃ¹ ālīmpessasi”ti pucchitvā “sve”ti vutte “tena hi idaṃ sahaṃsaṃ gaṇhitvā mamekaṃ kammaṃ karohi”ti āha. Kiṃ sāmīti. Eko me avajātaputto atthi, taṃ tava santikaṃ pesissāmi, atha naṃ gabbhaṃ pavesetvā tiṇhāya vāsiyā khaṇḍākhaṇḍikaṃ chinditvā cāṇiyaṃ pakkhipitvā āvāpe² paveseyyāsīti. Idaṃ te sahaṃsaṃ saccakārasadisāṃ, uttarim̐ pana te kattabbayuttakaṃ pacchā karissāmīti. Kumbhakāro “sādhū”ti sampañcchi.

Seṭṭhi punadivase Ghositaṃ pakkositvā “hiyyo mayā kumbhakāro ekaṃ kammaṃ āṇatto, ehi tvaṃ tāta tassa santikaṃ gantvā evaṃ vadehi ‘hiyyo kira me pitarā āṇattaṃ kammaṃ nipphādehi’”ti pahīni. So “sādhū”ti agamāsi. Taṃ tattha gacchantam̐ itaro seṭṭhino putto dārakehi saddhim̐ guḷakakīḷam̐ kīḷanto disvā pakkositvā “kuhim̐ gacchasi”ti pucchitvā pitu sāsanaṃ gahetvā “kumbhakārassa santikaṃ”ti vutte “ahaṃ tattha gamissāmi, ime maṃ dāraḱā bahulakkhaṃ jinim̐su, taṃ me paṭijinitvā dehi”ti āha. Ahaṃ pitu bhāyāmīti. Mā bhāyi bhātika, ahaṃ taṃ sāsanaṃ harissāmīti. Bahūhi jito yāvāhaṃ āgacchāmi, tāva me lakkhaṃ paṭijinhīti. Ghosito kira guḷakakīḷayaṃ cheko, tena naṃ evaṃ nibandhi. Sopi taṃ “tena gantvā kumbhakāraṃ vadehi “pitarā kira me hiyyo ekaṃ kammaṃ āṇattaṃ, taṃ nipphādehi”ti uyyojesi. So tassa santikaṃ gantvā tathā avaca. Atha naṃ kumbhakāro seṭṭhinā vuttaniyāmena māretvā āvāpe khipi. Ghositopi divasabhāgaṃ kīḷitvā sāyanhasamayeva gehaṃ gantvā “kiṃ tāta na gatosi”ti vutte attano agatakāraṇaṃ kaniṭṭhassa gatakāraṇaṃ ārocesi. Seṭṭhi “dhī dhī”ti³ mahāviraṇaṃ viravitvā sakalasaṃre pakkuthitalohito viya hutvā “ambho kumbhakāra mā nāsai, mā nāsai”ti bāhā paggayha kandanto tassa santikaṃ agamāsi. Kumbhakāro taṃ tathā āgacchantam̐ disvā “sāmi mā saddaṃ kari, kammaṃ nipphannaṃ”ti āha. So pabbatena viya mahantena sokena avatthaḱo hutvā anappakaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedesi.

1. Āvāṭaṃ (Ka) Aṃ-Ṭṭha 1. 326 piṭṭhe pana passitabbaṃ.

2. Āvāṭe (Ka)

3. Handhīti (Sī)

Evam santepi pana seṭṭhi taṃ ujukaṃ oloketuṃ na sakkoti. “Kinti naṃ māreyyan”ti cinto “mama gāmasate āyuttakassa santikaṃ pesetvā mārāpessāmī”ti upāyaṃ disvā “ayaṃ me avajātaputto, imaṃ māretvā vaccakūpe khipatu, evaṃca kate ahaṃ mātulassa kattabbayuttakaṃ jānissāmī”ti tassa paṇṇaṃ likhitvā “tāta Ghosita amhākaṃ gāmasate āyuttako atthi, imaṃ paṇṇaṃ haritvā tassa dehi”ti vatvā paṇṇaṃ tassa dussante¹ bandhi. So pana akkharasamayaṃ na jānāti. Daharakālato paṭṭhāya hi taṃ mārāpentova seṭṭhi māretuṃ nāsakkhi, kiṃ akkharasamayaṃ sikkhāpessati. So attano maraṇapaṇṇameva dussante bandhitvā nikkhamanto āha “pātheyyaṃ me tāta natthī”ti. Pātheyyena kammaṃ natthi, antarāmagge asukagāme nāma mama sahāyako seṭṭhi atthi, tassa ghare pātarāsaṃ katvā purato gacchāti. So “sādhū”ti pitaraṃ vanditvā nikkhanto taṃ gāmaṃ patvā seṭṭhigharaṃ pucchitvā gantvā seṭṭhiajāyaṃ passi. “Kuto āgatosī”ti ca vutte “antonagarato”ti āha. Kassa puttosi. Tumhākaṃ sahāyaseṭṭhino ammāti. Tvaṃsi Ghosito nāmāti. Āma ammāti. Tassā saha dassaneneva tasmim puttasineho uppajji. Seṭṭhino panekā dhītā atthi pannarasasoḷasavassuddesikā abhirūpā pāsādikā, taṃ rakkhituṃ ekameva pesanakārikaṃ dāsim datvā sattabhūmikassa pāsādassa uparimatale sirigabbhe vasāpenti. Seṭṭhidhītā tasmim khaṇe taṃ dāsim antarāpaṇaṃ pesesi. Atha naṃ seṭṭhiajāya disvā “kuhiṃ gacchasī”ti pucchitvā “ayyadhītāya pesanenā”ti vutte “ito tāva ehi, tiṭṭhatu pesanaṃ, puttassa me pīṭhakaṃ attharitvā udakaṃ āharitvā pāde dhovitvā telaṃ makkhitvā sayanaṃ attharitvā dehi, pacchā pesanaṃ karissasī”ti āha. Sā tathā akāsi.

Atha naṃ cirenāgataṃ seṭṭhidhītā santajjesi. Atha naṃ sā āha “mā me kujjhi, seṭṭhiputto Ghosito āgato, tassa idaṇcidaṇca katvā tattha gantvā āgatāmhī”ti. Seṭṭhidhītāya “seṭṭhiputto Ghosito”ti nāmaṃ sutvāva pubbasannivāsavasena pemaṃ chavi-ādīni chinditvā aṭṭhimiñjaṃ āhacca ṭhitaṃ. Atha naṃ pucchi “kuhiṃ so ammā”ti. Sayane nipanno

niddāyatīti. Atthi panassa hatthe kiñcīti. Dussante¹ paṇṇaṃ atthīti. Sā “kiṃ paṇṇaṃ nu kho etan”ti tasmim̐ niddāyante mātāpitūnaṃ aññavihitatāya apassantānaṃ otarivā tassa santikaṃ gantvā taṃ paṇṇaṃ mocetvā ādāya attano gabbhaṃ pavisivā dvāraṃ pidhāya vātapānaṃ vivarivā akkharasamaye kusalatāya taṃ paṇṇaṃ vācetvā “aho vata bālo attano maraṇapaṇṇaṃ dussante bandhitvā vicarati, sace mayā na diṭṭhaṃ assa, natthi tassa jīvitān”ti taṃ paṇṇaṃ phāletvā nāsetvā seṭṭhissa vacanena aparaṃ paṇṇaṃ likhi “ayaṃ mama putto Ghosito nāma, gāmasatato paṇṇākāraṃ āharāpetvā imassa janapadaseṭṭhino dhītārā saddhim̐ maṅgalaṃ katvā attano vasanagāmassa majjhe dvibhūmikaṃ gehaṃ kāretvā pākāraparikkhepena ceva purisaguttīhi ca susaṃvihitārakkhaṃ karotu, mayhaṃ idaṇcidaṇca mayā katanti sāsanaṃ pesetu. Evaṃ kate ahaṃ mātulassa kattabbayuttakaṃ jānissāmi”ti likhitvā ca paṇṇaṃ saṃgharivā² dussanteyevassa bandhi.

So divasabhāgaṃ niddāyivā utṭhāya bhuñjitvā pakkāmi, punadivase pātova taṃ gāmaṃ gantvā āyuttakaṃ gāmakiccaṃ karontameva passi. So taṃ disvā “kiṃ tātā”ti pucchivā “pitarā me tumhākaṃ paṇṇaṃ pesitan”ti vutte paṇṇaṃ gahetvā vācetvā tuṭṭhamānaso “passatha bho, mama sāmīno mayi sinehaṃ katvā³ jeṭṭhaputtassa maṅgalaṃ karotū”ti mama santikaṃ pahiṇi. “Sīghaṃ dāru-ādīni āharathā”ti gahapatike āṇāpetvā gāmamajjhe vuttappakāraṃ gehaṃ kārāpetvā gāmasatato paṇṇākāraṃ āharāpetvā janapadaseṭṭhino dhītaraṃ ānetvā maṅgalaṃ katvā seṭṭhissa sāsanaṃ pahiṇi “idaṇcidaṇca mayā katan”ti.

Taṃ sutvā seṭṭhino “yaṃ kāremi, taṃ na hoti. Yaṃ na kāremi, taṃ hoti”ti mahantaṃ domanassaṃ uppajji. Puttasokena saddhim̐ so soko ekato hutvā kucchidāhaṃ uppādetvā atisāraṃ janesi. Seṭṭhidhītāpi “sace koci seṭṭhino santikā āgacchati, mama akathetvā seṭṭhiputtassa paṭhamataraṃ mā kathethā”ti āṇāpesi. Seṭṭhipi kho “na dāni duṭṭhaputtaṃ mama sāpateyyassa sāmikaṃ karissāmi”ti cintetvā ekaṃ āyuttakaṃ āha “mātula puttaṃ me daṭṭhukāmomhi, ekaṃ pādamūlikaṃ

1. Dasante (Sī)

2. Saṃgharivā (Sī)

3. Mayi sinehaṃ, (Sī)

pesetvā ekaṃ paṇṇaṃ likhitvā pesetvā mama puttaṃ pakkosāpehi”ti. So “sādhū”ti paṇṇaṃ datvā ekaṃ purisaṃ pesesi. Setṭhidhītā setṭhissa balavagilānakāle Ghositakumāraṃ ādāya agamāsi. Setṭhi kālamakāsi. Rājā pitari kālāṅkate pitarā bhuttabhogāṃ datvā sabbasatena setṭhiṭṭhānaṃ adāsi. Ghositasetṭhi nāma hutvā mahāsampattiyaṃ ṭhito setṭhidhītāya Kāliyā vacanena ādito paṭṭhāya sattasu ṭhānesu attano maraṇamuttabbhāvaṃ ñatvā devasikaṃ sataṣaṇṇaṃ¹ vissajjetvā dānaṃ paṭṭhapesīti. Evamassa sattasu ṭhānesu arogabhāvo puññavato iddhi. Tattha gahanti gehaṃ vuccati, gahe pati **gahapati**. Mahāsālakule adhipatissetaṃ nāmaṃ. Kesuci potthakesu Ghositānantaraṃ Meṇḍako likhito.

Pañcannaṃ mahāpuññānaṃ puññavato iddhīti ettha puññiddhi pañcannaṃ mahāpuññānaṃ daṭṭhabbāti attho. Pañca mahāpuññā nāma Meṇḍakasetṭhi, tassa bhariyā Candapadumā, putto Dhanañcayasetṭhi, suṇisā Sumanadevī, dāso Puṇṇo nāmāti ime pañca janā paccekasambuddhe katādhikārā. Tesu Meṇḍakasetṭhi aḍḍhaterasāni koṭṭhasatāni sodhāpetvā sīsaṃ nhāto dvāre nisīditvā uddhaṃ ulloketi, ākāśato rattasālīdhārā opatitvā sabbakoṭṭhe pūreti. Tassa bhariyā taṇḍulaṃ ekanāḷimattaṃ gahetvā bhattaṃ² pacāpetvā ekasmiṃ sūpabyañjanaṃ sūpaṃ kāretvā sabbālaṅkārapaṭimaṇḍitā dvārakoṭṭhake paññattāsane nisīditvā “sabbe bhattena atthikā āgacchantū”ti ghosāpetvā pakkosāpetvā suvaṇṇakaṭacchum ādāya āgatāgatānaṃ upanītabhājanāni pūretvā deti, sakaladivasampi dentiyaṃ kaṭacchunā sakiṃ gahitaṭṭhānamattameva paññāyati. Tassa putto sīsaṃ nhāto saṇṇasatthavikaṃ ādāya “kahāpaṇchi atthikā āgacchantū”ti ghosāpetvā āgatāgatānaṃ gahitabhājanāni pūretvā deti. Thavikāya kahāpaṇasahassameva hoti. Tassa suṇisā sabbālaṅkārapaṭimaṇḍitā catudoṇikaṃ vīhipīṭakaṃ ādāya āsane nisinnā “bījabhattena atthikā āgacchantū”ti ghosāpetvā āgatāgatānaṃ gahitabhājanāni pūretvā deti, pīṭakaṃ yathāpūritameva hoti. Tassa dāso sabbālaṅkārapaṭimaṇḍito

1. Sahassaṃ (Sī)

2. Tehi bhattaṃ (Ka)

suvaṇṇayuge suvaṇṇayottehi goṇe yojetvā suvaṇṇapatodayaṭṭhim¹ ādāya goṇānaṃ gandhapañcaṅgulikāni datvā visāṇesu suvaṇṇakosake paṭimuñcitvā khettaṃ gantvā pājeti, ito tisso, ito tisso, majjhe ekāti satta sītāyo bhijjitvā gacchanti. Jambudīpavāsino bhattabījahiraññasuvaṇṇādīsu yathārucitaṃ seṭṭhigehatoyeva gaṇhimsu. Anukkamena pana Bhaddiyanagaraṃ anuppatte Bhagavati Bhagavato dhammadesanāya pañca mahāpuññā ca Dhanañcayaseṭṭhissa dhītā Visākhā ca sotāpattiphalaṃ pāpuṇimsu. Ayaṃ pana nesaṃ pañcannaṃ mahāpuññānaṃ puññavato iddhi. Saṅkhepena pana paripākagate puññasambhāre ijjhanakaviseso puññavato iddhi.

Vijjāmayiddhiniddese ijjhanākāraṃ gandhārivijjāṃ vā upacārasiddhaṃ patthitasiddhaṃ² aññaṃ vā vijjāṃ dhārentīti **vijjādhara**. **Vijjāṃ parijappetvā**ti yathopacāraṃ vijjāṃ mukhena parivattetvā. Sesāṃ vuttatthamevāti.

Sammāpayogiddhiniddese ijjhanākāramattaṃ pucchitvā aññassa viśesassa abhāvato “katamā”ti apucchitvā pakāramattameva pucchantena “kathan”ti pucchā katā³, tatheva “evan”ti nigamaṇaṃ kathaṃ. Ettha ca paṭipattisaṅkhātasēva sammāpayogassa dīpanavasena purimapaḷisadisāva Pāli āgatā. Aṭṭhakathāyaṃ⁴ pana sakatābyūhādikaraṇavasena yaṃkiñci saṃvidahanaṃ yaṃkiñci sippakammaṃ yaṃkiñci vejjakammaṃ tiṇṇaṃ devānaṃ uggahaṇaṃ tiṇṇaṃ piṭakānaṃ uggahaṇaṃ, antamaso kasaṇavapanādīni upādāya taṃ taṃ kammaṃ katvā nibbattaviseso **tattha tattha sammāpayogapaccayā ijjhanaṭṭhena iddhī**ti āgatāti.

Iddhikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Abhisamayakathāvaṇṇanā

19. Idāni iddhikathānantaraṃ paramiddhibhūtaṃ abhisamayaṃ dassentena kathitāya abhisamayakathāya apubbatthānuvaṇṇanā. Tattha **abhisamayoti** saccānaṃ abhimukhena samāgamo, paṭivedhoti attho.

1. Suvaṇṇapatodalatṭhim (Sī)

3. Pucchāṃ katvā (Ka)

2. Paṇḍitasiddhaṃ (Sī)

4. Mahā-aṭṭhakathaṃ sandhāya vuttaṃ.

Kena abhisametīti kiṃ vuttaṃ hoti? “Evaṃ mahatthiyo kho bhikkhave dhammābhisamayo”¹ti-ādīsu¹ suttapadesu yo so abhisamayoti vutto, tasmim abhisamaye vattamāne abhisametā² puggalo kena dhammena saccāni abhisameti, abhimukho hutvā samāgacchati, paṭivijjhatīti vuttaṃ hotīti. Ayaṃ tāva codakassa pucchā. **Cittena abhisametī**ti cittaṃ vinā abhisamayābhāvato tathā vissajjanam. **Hañcīti**-ādi puna codanā. **Hañci** yadīti attho. “Cittena”³ti vuttattā **tena hi aññāṇī abhisametī**ti āha. **Na aññāṇī abhisametī**ti cittamatteneva abhisamayābhāvato paṭikkhepo. **Ñāṇena abhisametī**ti paṭiññā. Puna **hañcīti**-ādi “ñāṇena”⁴ti vuttattā aññāṇī **acittakoti** codanā. **Na acittako abhisametī**ti acittakassa abhisamayābhāvato paṭikkhepo. **Cittena cāti**-ādi paṭiññā. Puna **hañcīti**-ādi sabbacittañāṇasādhāraṇavasena codanā. Sesacodanāvissajjanesupi eseva nayo.

Parato pana **kammassakatacittena ca ñāṇena cāti** kammassakā sattāti evaṃ kammassakatāya pavattacittena ca ñāṇena ca. **Saccānulomikacittena ca ñāṇena cāti** saccapaṭivedhassa anukūlattā saccānulomikasaṅkhātena vipassanāsampayuttacittena ca vipassanāñāṇena ca. **Kathanti** yathā abhisamayo hoti, tathā kathetukamyatā pucchā. **Uppādādhipeyyanti** yasmā cittassa uppāde asati cetasikānaṃ uppādo natthi. Ārammaṇaggahaṇaṃ hi cittaṃ tena saha uppajjamānā cetasikā kathaṃ ārammaṇe aggahite uppajjissanti. Abhidhammepe cittuppādeneva cetasikā vibhattā, tasmā maggañāṇassa uppāde adhipatibhūtaṃ cittanti attho. **Ñāṇassāti** maggañāṇassa. **Hetu paccayo cāti** janako ca upatthambhako ca. **Taṃsampayuttanti** tena ñāṇena sampayuttaṃ. **Nirodhagocaranti** nibbānārammaṇaṃ. **Dassanādhipeyyanti** sesānaṃ dassanakiccābhāvā nibbānadassane adhipatibhūtaṃ. **Cittassāti** maggasampayuttacittassa. **Taṃsampayuttanti** tena cittaṃ sampayuttaṃ.

20. Yasmā etampi pariyāyaṃ, na kevalaṃ cittañāṇehiyeva abhisamayo, atha kho sabbepi maggasampayuttacittacetasikā dhammā

1. Saṃ 1. 352 piṭṭhādīsu.

2. Abhisameto (Ka)

saccābhisamayakiccasāadhanavasena abhisamayo nāma honti, tasmā tampi pariyāyaṃ dassetukāmo **kiṃ nu ettakoyeva abhisamayoti** pucchitvā **na hīti** vacanaṃ paṭikkhipitvā **lokuttaramaggakkhaṇeti**-ādimāha.

Dassanābhisamayoti dassanabhūto abhisamayo. Esa nayo sesesupi. **Saccāti** saccañāṇāni. Maggañāṇameva nibbānānupassanaṭṭhena **vipassanā**.

Vimokkhoti maggavimokkho. **Vijjāti** maggañāṇameva. **Vimuttīti** samucchadavimutti. Nibbānaṃ abhisamīyatīti **abhisamayo**, sesā abhisamenti etehīti **abhisamayā**.

21. Puna maggaphalavasena abhisamayaṃ bhinditvā dassetuṃ **kiṃnūti**-ādimāha. Phalakkhaṇe panettha yasmā samucchadanaṭṭhena khaye ñāṇaṃ na labbhati, tasmā paṭippassaddhaṭṭhena **anuppāde ñāṇanti** vuttaṃ. Sesāṃ pana yathānurūpaṃ veditabbanti. Idāni yasmā kilesappahāne sati abhisamayo hoti, abhisamaye ca sati kilesappahānaṃ hoti, tasmā codanāpubbaṅgamaṃ kilesappahānaṃ dassetukāmo **yvāyanti**-ādimāha. Tattha **yvāyanti** yo ayaṃ maggaṭṭho ariyapuggalo. Evamādikāni panettha cattāri vacanāni codakassa pucchā. Puna **atīte kilese pajahatīti** idaṃ codanāya okāsadānatthaṃ vissajjanaṃ. **Khīṇanti** bhaṅgavasena khīṇaṃ. **Niruddhanti** santānavasena punappunaṃ anuppattiyā niruddhaṃ. **Vigatanti** vattamānakkhaṇato apagataṃ. **Vigametīti** apagamayati. **Atthaṅgatanti** abhāvaṃ gataṃ. **Atthaṅgametīti** abhāvaṃ gamayati. Tattha dosaṃ dassetvā **na atīte kilese pajahatīti** paṭikkhittaṃ. Anāgatacodanāya **ajātanti** jātiṃ appattaṃ. **Anibbattanti** sabhāvaṃ appattaṃ. **Anuppannanti** uppādato pabhuti uddhaṃ na paṭipannaṃ. **Apātubhūtaṃ** paccuppannabhāvena cittassa apātubhūtaṃ. Atītānāgate pajahato pahātābbaṇaṃ natthitāya aphalo vāyāmo āpajjatīti tadubhayampi paṭikkhittaṃ. **Ratto rāgaṃ pajahatīti** vattamānena rāgena ratto tameva rāgaṃ pajahati. Vattamānakilesesupi eseva nayo. **Thāmagatoti** thirasabhāvaṃ gato. **Kaṇhasukkāti** akusalā ca kusalā ca dhammā **yuganaddhā samameva vattantīti** āpajjatīti attho. **Samkilesikāti** evaṃ samkilesānaṃ sampayuttabhāve sati samkilese niyuttaṃ **maggabhāvanā hotīti** āpajjatīti attho. Evaṃ paccuppanne pajahato vāyāmena saddhiṃ

pahātabbānaṃ atthitāya saṃkilesikā ca maggabhāvanā hoti, vāyāmo ca aphalo hoti. Na hi paccuppannānaṃ kilesānaṃ cittavipayuttatā nāma atthīti.

Na hīti catudhā vuttassa vacanassa paṭikkhepo. **Atthīti** paṭijānananānaṃ. **Yathā katham viyāti** atthibhāvassa udāharaṇadassanattamaṃ pucchā. Yathā atthi, taṃ kena pakārena viya atthi, kiṃ viya atthīti attho. **Seyyathāpīti** yathā nāma. **Taruṇarukkhoti** phaladāyakabhāvadīpanattamaṃ taruṇaggahaṇaṃ. **Ajātaphaloti** phaladāyakattepi sati phalaggahaṇato purekālaggahaṇaṃ. **Tamenanti** taṃ rukkhaṃ. **Enanti** nipātamattaṃ, taṃ etanti vā attho. **Mūlaṃ chindeyyāti** mūlato chindeyya. **Ajātaphalāti** ajātāni phalāni. **Evamevanti** evaṃ evaṃ. **Uppādo pavattaṃ nimittaṃ āyūhanāti** catūhipi paccuppannakhandhasantānameva vuttaṃ. Yasmim hi khandhasantāne yaṃ yaṃ maggañāṇaṃ uppajjati, tena tena maggañāṇena pahātabbānaṃ kilesānaṃ taṃ khandhasantānaṃ abijaṃ hoti, tassa abijabhūtattā tappaccayā te te kilesā anuppannā eva na uppajjanti. **Ādīnavaṃ disvāti** aniccādito ādīnavaṃ disvā. **Anuppādoti** ādīhi catūhi nibbānameva vuttaṃ. **Cittaṃ pakkhandatīti** maggasampayuttaṃ cittaṃ pakkhandati. **Hetunirodhā dukkhanirodhoti** kilesānaṃ bijabhūtassa santānassa anuppādanirodhā anāgatakkhandhabhūtassa dukkhassa hetubhūtānaṃ kilesānaṃ anuppādanirodho hoti. Evaṃ dukkhassa hetubhūtakilesānaṃ anuppādanirodhā dukkhassa anuppādanirodho hoti. Evaṃ kilesappahānayaṃ uttisabbhāvato eva **atthi maggabhāvanāti** ādimāha. Atṭhakathāyaṃ¹ pana “etena kiṃ dīpitaṃ hoti? Bhūmiladdhānaṃ kilesānaṃ pahānaṃ dīpitaṃ hoti. Bhūmiladdhā pana kiṃ atītā anāgatā, udāhu paccuppannāti? Bhūmiladdhuppannāyeva nāmā”ti vatvā kathitakilesappahānassa vitthārakathā sutamayañāṇakathāya maggasaccaniddesavaṇṇanāyaṃ vuttanayeneva veditabbā, idha pana maggañāṇena pahātabbā kilesāyeva adhippetāti.

Abhisamayakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Vivekakathāvaṇṇanā

22. Idāni pahānāvasānāya abhisamayakathāya anantaram pahānākāram dassentena kathitāya suttantapubbaṅgamāya vivekakathāya apubbatthānuvaṇṇanā. Tattha suttante tāva **ye kecīti** anavasesapariyādānam. **Balakaraṇīyāti** ūrubalena bāhubalena kattabbā. **Kammantāti** dhāvanalaṅghanakasanavapanādīni kammāni. **Karīyantīti** balavantehi karīyanti. **Sīlam nissāyāti** catupārisuddhisīlam nissayam katvā. **Bhāvetīti** bhinnasīlassa bhāvanābhāvato idha pana lokiya lokuttarā maggabhāvanā adhippetāti. **Vivekanissitanti** tadaṅgavivekam samucchedavivekam nissaraṇavivekam nissitam. **Vivekoti** vivittatā. Ayaṃ hi ariyamaggabhāvanānuyutto yogī vipassanākkhaṇe kiccato tadaṅgavivekanissitam, ajjhāsayato nissaraṇavivekanissitam, maggakkhaṇe kiccato samucchedavivekanissitam, ārammaṇato nissaraṇavivekanissitam bhāveti. Esa nayo **virāganissitādisu**. Vivekoyeva hi virajjanaṭṭhena virāgo, nirodhaṭṭhena nirodho, vosajjanaṭṭhena vosaggo. Atha vā kilesehi vivittatā viveko, kilesehi virattatā virāgo, kilesānam niruddhattā nirodho, kilesānañca pariccattatā vissaṭṭhattā, nibbāne cittassa ca vissaṭṭhattā vosaggo. Vosaggo pana duvidho pariccāgavosaggo ca pakkhandanavosaggo ca. Tattha **pariccāgavosaggoti** vipassanākkhaṇe tadaṅgavasena, maggakkhaṇe samucchedavasena kilesappahānam. **Pakkhandanavosaggoti** vipassanākkhaṇe tanninnabhāvena, maggakkhaṇe ārammaṇakaraṇena nibbānapakkhandanam. Tadubhayampi imasmiṃ lokiya lokuttaramissake atthavaṇṇanānaye vaṭṭati. Tathā hi ayaṃ sammādiṭṭhi-ādīsu ekeko dhammo yathāvuttena pakārena kilese ca pariccajati, nibbānañca pakkhandati. **Vosaggapariṇāminti** iminā pana sakalena vacanena vosaggattham pariṇāmitam¹ pariṇatam, paripaccitam² parikkañcāti vuttam hoti. Ayampi ariyamaggabhāvanānuyutto bhikkhu yathā sammādiṭṭhi-ādīsu ekeko dhammo kilesapariiccāgavosaggatthañca nibbānapakkhandanavosaggatthañca paripaccati, yathā ca paripakko hoti, tathā nam bhāveti.

1. Pariṇamantam.

2. Paripaccantam (Ma-Ṭṭha 1. 89; Saṃ-Ṭṭha 1. 146; Abhi-Ṭṭha 2. 302 piṭṭhesu)

23. **Bījagāmbhūtagāmā**ti ettha mūlabījaṃ khandhabījaṃ aggabījaṃ phalubījaṃ bījabījanti¹ pañcavidhaṃ bījaṃ, bījagāmo nāma bījasamūhoti attho. Tadeva pana sampannanīlaṅkurapātubhāvato paṭṭhāya bhūtagāmo nāma, bhūtānaṃ jātānaṃ nibbattamūlanīlaṅkurānaṃ samūhoti attho. Devatāpariggahe sati nīlaṅkurakālato pabhuti hotīti tesam devatāsaṅkhātānaṃ bhūtānaṃ gāmotipi bhūtagāmoti vadanti. **Vuddhinti** aṅkurādivasena. **Viruḷinti** khandhādivasena. **Vepullanti** pupphādivasena. Dhammesu pana **vuddhinti** apubbaddhammappavattivasena. **Viruḷinti** sakiccarāṇasādhana vasena². **Vepullanti** kiccaṇipphattivasena vipulabhāvanti attho. Vipulattantipi pāṭho. Atha vā etāni tīṇi padāni sīlasamādhipaññāhipi yojenti.

Maggaṅganiddesavaṇṇanā

24. Suttantaniddese **sammādiṭṭhiyā**ti sāmivacanaṃ. Jhānavipassanāmaggaṭṭhānaṃ lokiyaviratisampayuttacitte ca yathāyogaṃ sampayogato ca ārammaṇato ca vattamānāya sammādiṭṭhiyā sāmāññalakkhaṇato ekībhūtāya sammādiṭṭhiyā. **Vikkhambhanavivekoti** vikkhambhanavasena dūrīkaraṇavasena viveko. Kesam? Nīvaraṇānaṃ. Tassa **paṭhamam jhānam bhāvayatoti**-ādi vikkhambhanavasena paṭhamajjhānameva vuttaṃ. Tasmim vutte sesajjhānānipi vuttāneva honti. Jhānesupi sammādiṭṭhiyā vijjamānattā sammādiṭṭhiyā viveko nāma hoti. **Tadaṅgavivekoti** tena tena vipassanāñāṇaṅgena viveko. **Diṭṭhigatānanti** diṭṭhivivekassa dukkarattā padhānattā ca diṭṭhivivekova vutto. Tasmim vutte niccasaññādivivekopi vuttova hoti. **Nibbedhabhāgiyaṃ samādhinti** vipassanāsampayuttasamādhim. **Samucchedavivekoti** kilesānaṃ samucchedena viveko. **Lokuttaram khaya gāmimagganti** khayasaṅkhātānibbānagāmilocuttaramaggaṃ. **Paṭippassaddhivivekoti** kilesānaṃ paṭippassaddhiyā viveko. **Nissaraṇavivekoti** sabbasaṅkhatanissaraṇabhūto saṅkhāraviveko. **Chandajāto hotīti** pubbabhāge jātadhammachando hoti. **Saddhādhimuttoti** pubbabhāgeyeva saddhāya adhimutto hoti. **Cittam cassa svādiṭṭhitanti** pubbabhāgeyeva cittaṅga assa yogissa su-adhiṭṭhitam suṭṭhu paṭiṭṭhitam hoti. Iti chando

1. Vi 2. 52 piṭṭhe.

2. Kicca... (Sī)

saddhā cittanti ime tayo dhammā pubbabhāge uppannavivekānaṃ upanissayattā nissayā nāma. Keci pana “cittāṃ cassa svādhiṭṭhanti samādhi vutto”ti vadanti. **Virāgā**dīsupi eśeva nayo.

Nirodhavāre pana nirodhasaddato aññaṃ pariyāyavacanāṃ dassentena **amatā dhātū**ti vuttaṃ, sesesu **nirodho nibbā**ṇanti. Ubhayatthāpi nibbānameva. **Dvādasa nissayā**ti chandasaddhācittāṇiyeva vivekādisu catūsu ekekasmim tayo tayo katvā dvādasa nissayā honti.

25. Sammāsaṅkappavāyāmasatisamādhīnampi imināva nayena atthayojanā veditabbā. Sammāvācākamantā jīvānaṃ pana jhānakkhaṇe vipassanākkhaṇe ca abhāvā jhānavipassanānaṃ pubbabhāgaparabhāgavasena vattamānā viratiyo jhānavipassanā sannissitā katvā vuttāti veditabbaṃ. Nīvaraṇānaṃ diṭṭhigatānaṃ vivekavirāgaṇirodhapaṭinissaggā tathā pavattamānānaṃ viratīnaṃ vivekādayo nāmāti veditabbaṃ. Yathā Aṭṭhakanipāte “tato tvaṃ bhikkhu imaṃ samādhiṃ savitakkaṃ savicāraṃpi bhāveyyāsi, avitakkavicāramattampi bhāveyyāsi, avitakkaṃ avicāraṃpi bhāveyyāsi, sappītikaṃpi bhāveyyāsi, nippītikaṃpi bhāveyyāsi, sātasaḥagatampi bhāveyyāsi, upekkhāsahagatampi bhāveyyāsi”¹ mettādayo kāyānupassanādayo ca niyakajjhāttamūlasamādhivasena catukkapaṇcākajjhānikā viya vuttā, evamidhāpi pubbabhāgaparabhāgavasena viratiyo vuttāti veditabbaṃ. Byañjanacchāyamattaṃ gaḥetvā na Bhagavā abbhācikkhitabbo. Gambhīraṃ hi Buddhavacanāṃ, ācariye payirupāsivā adhippāyato gaḥetabbaṃ.

26-27. Bojjhaṅgabala-indriyavāresupi imināva nayena attho veditabboti.

Vivekakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Cariyākathāvaṇṇanā

28-29. Idāni vivekakathānantaraṃ paramavivekabhūtaṃ nissaraṇavivekaśāṅkhātassa nibbānaṃ sacchikaraṇīyassa sacchikiriyaopāyadassanattamaṃ,

1. Am 3. 121 piṭṭhe.

tathā sacchikatanirodhassa lokahitasukhakiriyākaraṇadassanattathāṇca indriyakathāya niddiṭṭhāpi cariyākathā puna kathitā. Tassā atthavaṇṇanā indriyakathāya kathitāyevāti.

Cariyākathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Pāṭihāriyakathāvaṇṇanā

30. Idāni lokatthacariyāpariyosānāya cariyākathāya anantaram lokatthānusāsanapariyosānam pāṭihāriyam dassentena kathitāya suttantapubbaṅgamāya pāṭihāriyakathāya apubbatthānuvaṇṇanā. Tattha suttante tāva **pāṭihāriyānīti** paccanīkapaṭiharaṇavasena pāṭihāriyāni. **Iddhipāṭihāriyanti** ijjhanavasena iddhi, paṭiharaṇavasena pāṭihāriyam, iddhiyeva pāṭihāriyam iddhipāṭihāriyam. Itaresu pana ādissanavasena **ādesanam**, anusāsanavasena¹ **anusāsanī**. Sesaṃ vuttanayameva.

Idhāti imasmim loke. **Ekaccoti** eko poso. Iddhipāṭihāriyaniddeso heṭṭhā vuttatthoyeva. **Nimittena ādisatīti** āgatanimittena vā gatanimittena vā ṭhitanimittena vā katheti. **Evampi te manoti** evampi tava mano somanassito vā domanassito vā kāmavitakkādisampayutto vā. Api-saddo sampiṇḍanattho. **Itthampi te manoti** somanassitādito ekekavidhepi citte nānappakāraparidīpanam. **Itipi te cittanti** itipi tava cittaṃ, imaṇca imaṇca attham cintayamānam pavattatīti² attho. **Bahum cepi ādisatīti** cittato aññam vā idaṇca idaṇca nāma ahosi bhavati bhavissatīti bahukampi katheti. **Tatheva taṃ hoti, no aññathāti** taṃ sabbampi yathā yathā kathitam, tatheva hoti, aññathā na hoti.

Na heva kho nimittena ādisatīti nimittam jānantopi kevalam nimitteneva na katheti. **Apicāti** aparapariyāyadassanam. **Manussānanti** cittaṃ jānanakamanussānam. **Amanussānanti** sāvītānam vā assāvītānam vā yakkhapisācādīnam. **Devatānanti** Cātumahārājikādīnam. **Saddam sutvāti**

1. Anusāsanivasena (Ka)

2. Pavattanti (Ka)

aññassa cittaṃ ñatvā kathentānaṃ saddaṃ suṇitvā. **Panāti** nipāto puna ārambhe. **Vitakkayatoti** yaṃ vā taṃ vā vitakkena vitakkentassa.

Vicārayatoti vitakkasampayutteneva vicārena vicārentassa.

Vitakkavipphārasaddaṃ sutvāti vitakkavegavasena uppannaṃ vippalapantānaṃ suttappamattādīnaṃ kūjanasaddaṃ sutvā. Yaṃ vitakkayato so saddo uppanno, tassa vasena “evampi te mano”ti-ādīni ādisati.

Avitakkaṃ avicāraṃ samādhinti

vitakkavicārakkhobhavirahitasantacittassāpi jānanaśamatthataṃ dassentena vuttaṃ, sesacittajānane pana vattabbameva natthi. **Cetasā ceto paricca pajānāti**ti cetopariyañāṇalābhī. **Bhototi** bhavantassa. **Manosañkhārā paṇihitāti** cittasañkhārā ṭhapitā. **Amukaṃ nāma vitakkaṃ vitakkayissatīti** kusalādivitakkaṃ vitakkayissati pavattayissatīti pajānāti. Pajānanto ca āgamanena jānāti, pubbabhāgena jānāti, antosamāpattiyaṃ cittaṃ oloketvā¹ jānāti. **Āgamanena jānāti** nāma kasiṇaparikammakāleyeva “yenākārenesa kasiṇabhāvanānaṃ āraddho paṭhamajjhānaṃ vā dutiyādiṭṭhānaṃ vā aṭṭha samāpattiyo vā uppādessatī”ti jānāti. **Pubbabhāgena jānāti** nāma paṭhamavipassanāya āraddhāya evaṃ jānāti, “yenākārenesa vipassanaṃ āraddho sotāpattimaggaṃ vā uppādessati -pa- arahattamaggaṃ vā uppādessatī”ti jānāti. **Antosamāpattiyaṃ cittaṃ oloketvā jānāti** nāma “yenākārena imassa manosañkhārā ṭhapitā, imassa nāma cittassa anantarā imaṃ nāma vitakkaṃ vitakkessati, ito vuṭṭhitassa etassa hānabhāgiyo vā samādhī bhavissati, ṭhitibhāgiyo vā visesabhāgiyo vā nibbedhabhāgiyo vā, abhiññāyo vā uppādessatī”ti jānāti. **Bahuṃ cepi ādisatīti** cetopariyañāṇassa cittacetasikānaṃyeva ārammaṇakaraṇato sarāgādisoḷasapabhedavaseneva bahuṃ cepi katheti, na aññavasevanti vedittabbaṃ. **Tatheva taṃ hotīti** idaṃ ekasena tatheva hoti. Cetopariyañāṇavasena ñāṇaṃ hi aññathābhāvī nāma natthi.

Evaṃ vitakkethāti evaṃ nekkhammavitakkādayo pavattentā vitakketha. **Mā evaṃ vitakkayitthāti** evaṃ kāmavitakkādayo pavattentā mā

1. Apaloketvā (Am-Ṭṭha 2. 153 piṭṭhe)

vitakkayittha. **Evaṃ manasi karoṭhāti** evaṃ aniccasaññaṃeva, dukkhasaññādīsu vā aññatarāṃ manasi karoṭha. **Mā evaṃ manasākatthāti** evaṃ niccanti-ādinā nayena mā manasi akattha. **Idaṃ pajahathāti** idaṃ pañcakāmaguṇarāgādīṃ pajahatha. **Idaṃ upasampajja viharathāti** idaṃ catumaggaphalappabhedāṃ lokuttaradhammaṃeva pāpuṇitvā nipphādetvā viharatha.

31. Idāni iddhipāṭihāriye aparāṃ pariyāyaṃ viśesena dassento **nekkhammaṃ ijjaṭṭhi iddhīti**-ādimāha. Tattha **kāmacchandaṃ paṭiharatīti** attano paṭipakkhabhūtaṃ kāmacchandaṃ paṭibalaṃ hutvā harati pajahatīti tadeva nekkhammaṃ pāṭihāriyaṃ nāmāti attho. **Ye tena nekkhammena samannāgatāti** evaṃ kāmacchandapaṭihāraṇa tena nekkhammena ye puggalā paṭilābhavasena samannāgatā. **Visuddhacittāti** kāmacchandābhāvato visuddhacittā. **Anāvilasaṅkappāti** kāmasaṅkappena anālulitanekkhamaṅkappā. **Idi ādesanāpāṭihāriyanti** paracittakusalena vā aññena vā Sammāsambuddhena vā Buddhasāvakehi vā evaṃ ādesanā pāṭihāriyanti attho. Atha vā iti evaṃ ādisanaṃ ādesanāpāṭihāriyanti ādesanasaddo pāṭhasesaṃ katvā payujjitabbo. **Evaṃ āsevitabbanti** iminā ca pakārena iminā ca pakārena ādito sevitaṃ. Sesattayepi eseṇa nayo. **Tadanudhammatā sati upaṭṭhapetabbāti** tassa nekkhammassa anukūlabhūtā sati bhusaṃ ṭhapetabbā. **Iti anusāsanīpāṭihāriyanti** ettha ādesanāpāṭihāriyayojanāya viya yojanā katabbā. Abyāpādādisupi eseṇa nayo. Pāṭho pana jhānādīni saṅkhipitvā ante arahattamaggaṃeva dassetvā likhito. Tattha catūsipi maggesu “evaṃ āsevitabbo”ti-ādi ekacittakkaṇikattā maggassa pubbhāgavasena vuttanti veditaṃ. Maggassa hi pubbhāgabhūtāya lokiyamaggasaṅkhātāya vuṭṭhānagāminiyā vipassanāya magguppādanatthaṃ āsevanādisu katesu tāya uppanno maggopi āsevito bhāvito bahulīkato nāma hotīti veditaṃ. Sabbatthikavādācariyā pana “ekekamaggo soḷasakkaṇiko”ti vadanti. Tadanudhammatāsati-upaṭṭhāpanaṃ pana pubbhāge yujjatiyevāti.

32. Puna **nekkhammaṃ ijjaṭṭhi iddhīti**-ādīni “iddhipāṭihāriyaṃ”tipadassa kammadhārayasamāsattadīpanatthaṃ vuttāni. Suttante vuttesu tisu iddhipāṭihāriyasēva samāsatte vutte sesānaṃ dvinnampi vuttova hotīti

imasmiṃ pariyāye mūlabhūtaṃ iddhipāṭihāriyasēva samāsatto vuttoti veditabbanti.

Pāṭihāriyakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Samasīsakathāvaṇṇanā

33. Idāni pāṭihāriyakathānantaraṃ ādipāṭihāriyabhūtaṃ iddhipāṭihāriyasaṅgahitaṃ samasīsi bhāvassa iddhipāṭihāriyabhāvadīpanatthaṃ nāṇakathāya niddiṭṭhāpi samasīsakathā iddhipāṭihāriyasambandhena puna kathitā. Tassa atthavaṇṇanā tattha kathitāyevāti.

Samasīsakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Satipaṭṭhānakathāvaṇṇanā

34. Idāni samasīsakathānantaraṃ attanā vuttassa iddhipāṭihāriyassa sādhaṃ satta anupassanāvisese dassentena kathitāya suttanta pubbaṅgamāya satipaṭṭhānakathāya apubbatthānuvaṇṇanā. Tattha suttante tāva **cattāro**ti gaṇanaparicchedo, tena na tato heṭṭhā, na uddhanti satipaṭṭhānaparicchedaṃ dīpeti. **Imeti** niddisitaḥ paricchedaṃ. **Bhikkhavi**ti dhammapaṭiṅgāhakaḥ puggalāpanaṃ. **Satipaṭṭhānā**ti tayo satipaṭṭhānā satigocaropi, tidhā paṭipannesu sāvakesu Satthuno paṭighānunaḥ yavītivattatāpi, satipi. “Catunnaṃ bhikkhave satipaṭṭhānānaṃ samudayaṃ atthaṅgamaṃ desessāmi”¹ti-ādīsu¹ hi satigocarō “satipaṭṭhāna”ti vutto. Tassatto—paṭiṭṭhāti tasminti paṭṭhānaṃ. Kā paṭiṭṭhāti? Sati. Satiyā paṭṭhānaṃ satipaṭṭhānanti.

“Tayo satipaṭṭhānā yadariyo sevati, yadariyo sevamāno Satthā gaṇamanusāsita maraḥ”²ti² ettha tidhā paṭipannesu sāvakesu Satthuno paṭighānunaḥ yavītivattatā “satipaṭṭhāna”ti vuttā. Tassatto—

1. Sam 3. 161 piṭṭhe.

2. Ma 3. 258, 263 piṭṭhesu.

paṭṭhapetabbato paṭṭhānaṃ, pavattayitabbatoti attho. Kena paṭṭhapetabbatoti? Satiyā. Satiyā paṭṭhānaṃ satipaṭṭhānanti. “Cattāro satipaṭṭhānā bhāvitā bahulīkatā satta bojjhaṅge paripūrentī”¹ti-ādīsu¹ pana satiyeva “satipaṭṭhānan”ti vuttā. Tassattho—patiṭṭhātīti paṭṭhānaṃ, upaṭṭhāti okkanditvā pakkhanditvā vattatīti attho. Satiyeva paṭṭhānaṃ satipaṭṭhānaṃ. Atha vā saraṇaṭṭhena sati, upaṭṭhānaṭṭhena upaṭṭhānaṃ. Iti sati ca sā upaṭṭhānañcātipi satipaṭṭhānaṃ. Idamidha adhippetam. Yadi evaṃ kasmā satipaṭṭhānāti bahuvacanaṃ katanti? Satibahuttā. Ārammaṇabhedenā hi bahukā tā satiyoti.

Katame cattāroti kathetukamyatāpucchā. **Idhā**ti imasmiṃ sāsane. **Bhikkhū**ti saṃsāre bhayaṃ ikkhatīti bhikkhu. Sesapadānaṃ atthavaṇṇanā panettha sutamayañāṇakathāya maggasaccaniddesavaṇṇanāyaṃ vuttāyevāti.

Kasmā pana Bhagavatā cattārova satipaṭṭhānā vuttā anūnā anadhikāti? Veneyyahitattā. Taṇhācaritadiṭṭhicaritasamathayānikavipassanāyānikesu hi mandatikkhavasena dvedhā dvedhā pavattesu mandassa taṇhācaritassa oḷārikam kāyānupassanāsatiipaṭṭhānaṃ Visuddhimaggo, tikkhassa sukhumaṃ vedanānupassanāsatiipaṭṭhānaṃ. Diṭṭhicaritassāpi mandassa nātipabbhedagataṃ cittānupassanāsatiipaṭṭhānaṃ Visuddhimaggo, tikkhassa atippabbhedagataṃ dhammānupassanāsatiipaṭṭhānaṃ. Samathayānikassa ca mandassa akicchena adhigantabbanimittaṃ paṭhamam satipaṭṭhānaṃ Visuddhimaggo, tikkhassa oḷārikārammaṇe asaṇṭhahanato dutiyaṃ. Vipassanāyānikassapi mandassa nātipabbhedagatārammaṇam tatiyaṃ, tikkhassa atippabbhedagatārammaṇam catuttham. Iti cattārova vuttā anūnā anadhikāti.

Subhasukhanicca-attavipallāsappahānattham vā. Kāyo hi asubho, tattha ca subhavipallāsavipallatthā sattā. Tesam tattha asubhabhāvadassanena tassa vipallāsassa pahānattham paṭhamam satipaṭṭhānaṃ vuttam. Sukham niccam attāti gahitesupi ca vedanādīsu vedanā dukkhā, cittam aniccam, dhammā anattā, tesu ca sukhanicca-attavipallāsavipallatthā sattā. Tesam tattha dukkhādibhāvadassanena tesam vipallāsānaṃ pahānattham sesāni tīpi

vuttānīti evaṃ subhasukhanicca-attavīpallāsappahānatthaṃ vā cattārova vuttā. Na kevalaṇca vipallāsappahānatthameva, caturoghayogāsavagantha-upādāna-agatippahānatthampi catubbidhāhārapariññatthampi cattārova vuttāti veditabbaṃ.

35. (Ka) Suttantāniddese **pathavīkāyanti** imasmim rūpakāye pathavīdhātu. Sakalasarīre pana pathavīdhātūnaṃ bahukattā sabbapathavīdhātusaṅghatthaṃ samūhatthena kāyaggahaṇaṃ kataṃ. **Āpokāyā**dīsupi eseva nayo. **Kesakāyā**dīnampi bahukattā kesakāyādigahaṇaṃ kataṃ. **Vakkā**dīni pana paricchinnattā kāyaggahaṇaṃ nārahantīti tesāṃ gahaṇaṃ na katanti veditabbaṃ.

(Kha) **Sukhaṃ vedananti**-ādīsu **sukhaṃ vedananti** kāyikaṃ vā cetasikaṃ vā sukhaṃ vedanaṃ. Tathā **dukkhaṃ vedanaṃ**. **Adukkhamasukhaṃ vedananti** pana cetasikameva upekkhāvedanaṃ. **Sāmisāṃ sukhaṃ vedananti** cha gehasitasomanassavedanā. **Nirāmisāṃ sukhaṃ vedananti** cha nekkhammasitasomanassavedanā. **Sāmisāṃ dukkhaṃ vedananti** cha gehasitadomanassavedanā. **Nirāmisāṃ dukkhaṃ vedananti** cha nekkhammasitadomanassavedanā. **Sāmisāṃ adukkhmasukhaṃ vedananti** cha gehasita-upekkhāvedanā. **Nirāmisāṃ adukkhmasukhaṃ vedananti** cha nekkhammasita-upekkhāvedanā.

(Ga) **Sarāgaṃ cittanti**-ādīni ñāṇakathāyaṃ vuttatthāni.

(Gha) **Tadavasese dhammeti** tehi kāyavedanācittetehi avasese tebhūmakadhamme. Sabbattha **tena ñāṇenā**ti tena sattavīdhena anupassanāñāṇena. Yāni panettha antarantarā avuttatthāni, tāni heṭṭhā tattha tattha vuttatthānevāti.

Satipaṭṭhānakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Vipassanākathāvaṇṇanā

36. Idāni vipassanāpaṭisaṃyuttāya satipaṭṭhānakathāya anantaraṃ vipassanāpabhedāṃ dassentena kathitāya suttantapubbaṅgamāya vipassanākathāya apubbatthānuvaṇṇanā. Tattha suttante tāva so-iti sabbanāmatā

yo vā so vā sabbopi saṅgahito hoti. **Vatā**ti ekaṃsatthe nipāto. **Kañci saṅkhāraṇti** appamattakampi saṅkhāraṃ. **Anulomikāya khantiyā**ti ettha vipassanāñāṇameva lokuttaramaggaṃ anulometīti anulomikaṃ, tadeva khantimapekkihivā anulomikā. Sabbasaṅkhārā tassa aniccato dukkhato anattato khamanti ruccantīti khanti. Sā mudukā majjhimā tikkhāti tividdhā. Kalāpasammasanādikā udayabbayañāṇapariyosānā mudukānulomikā khanti. Bhaṅgānupassanādikā saṅkhārupekkihāñāṇapariyosānā majjhimānulomikā khanti. Anulomañāṇaṃ tikkhānulomikā khanti. **Samannāgatoti** upeto. **Netarṃ ṭhānaṃ vijjatīti** yathāvuttaṃ etaṃ ṭhānaṃ etaṃ kāraṇaṃ na vijjati. **Sammattaniyāmaṇti** ettha “hitasukhāvaho me bhavissatī”ti evaṃ āsīso tatheva sambhavato asubhādīsu ca asubhanti-ādī-
 aviparītappavattisabbhāvato ca sammā sabhāvoti sammatto,
 anantaraphaladānāya arahattupattiyā ca niyāmabhūtattā niyāmo, nicchayoti attho. Sammatto ca so niyāmo cāti sammattaniyāmo. Ko so?
 Lokuttaramaggo, visesato pana sotāpattimaggo. Tena hi magganiyāmena niyatattā “niyato sambodhiparāyaṇo”ti¹ vuttaṃ. Taṃ sammattaniyāmaṃ okkamissati pavisissatīti etaṃ aṭṭhānanti attho. Gotrabhuno pana maggassa āvajjanaṭṭhāniyattā taṃ anādiyivā anulomikakhantiyā anantaraṃ sammattaniyāmokkamaṇaṃ vuttanti vedītabbaṃ. Atha vā aṭṭhārasasu mahāvīpassanāsu gotrabhu vivaṭṭanānupassanā hotīti anulomikakhantiyā eva saṅgahitā hoti. Catūsūpi suttantesu imināva nayena attho vedītabbo. Etehi anulomikakhantisammattaniyāmacatu-ariyaphalavasena ca cha dhammāti Chakkanipāte² cattāro suttantā vuttā. Kaṇhapakkhasukkapakkhadvayavasena hi cattāro suttantāva hontīti.

37. **Katihākārehī**ti-ādike pucchāpubbaṅgame suttantaniddese **pañcakkhandhe aniccatoti**-ādīsu nāmarūpañca nāmarūpassa paccaye ca pariggahetvā kalāpasammasanavasena āradhavi-passako yogāvacaro pañcasu khandhesu ekekaṃ khandhaṃ aniccantikātāya ādi-antavatāya ca **aniccato**

1. Vi 1. 11; Dī 1. 148 piṭṭhādīsu.

2. Am 2. 384, 385 piṭṭhesu.

passati. Uppādavayapaṭipīḷanatāya dukkhavattutāya ca **dukkhato**.
 Paccayayāpanīyatāya rogamūlatāya ca **rogato**. Dukkhatāsūlayogitāya¹
 kilesāsucipaggharaṇatāya uppādayarābhāṅgehi
 uddhumātaparipakkapabhinnatāya ca **gaṇḍato**. Pīḷājanakatāya
 antotudanatāya dunnīharaṇīyatāya ca **sallato**. Vigarahaṇīyatāya avaḍḍhi-
 āvahanatāya aghavattutāya ca **aghato**. Aseribhāvajanakatāya
 ābādhapadaṭṭhānatāya ca **ābādhato**. Avasatāya avidheyyatāya ca **parato**.
 Byādhijarāmarāṇehi lujjanapalujjanatāya **palokato**.
 Anekabyasanāvahanatāya **ītito**. Aviditānaṁyeva vipulānaṁ anattānaṁ
 āvahanato sabbūpaddavavattutāya ca **upaddavato**. Sabbabhayānaṁ
 ākaratāya ca dukkhavūpasamasāṅkhātassa paramassāsassa
 paṭipakkhabhūtatāya ca **bhayato**. Anekehi anattāhehi anubaddhatāya
 dosūpasatṭhatāya² upasaggo viya anadhivāsanārahātāya ca **upasaggato**.
 Byādhijarāmarāṇehi ceva lābhādīhi ca lokadhammehi pacalitātāya **calato**.
 Upakkamena ceva sarasena ca pabhaṅgupagamanasīlatāya **pabhaṅguto**.
 Sabbāvatthanipātītāya thirabhāvassa ca abhāvatāya **addhuvato**. Atāyanatāya
 ceva alabbhaneyyakhematāya ca **ātāṇato**. Allīyitum anarahātāya allīnānampi
 ca leṇakiccākāritāya **aleṇato**. Nissitānaṁ bhayasārakattābhāvena **asaraṇato**.
 Yathāparikappitehi dhuvasubhasukhattabhāvehi rittatāya **rittato**. Rittatāyeva
tucchato, appakattā vā. Appakampi hi loke tucchanti vuccati.
 Sāminivāsivedakakārakādhiṭṭhāyakavirahitātāya **suññato**. Sayaṅca
 asāmikabhāvāditāya **anattato**. Pavattidukkhatāya dukkhassa ca ādīnavatāya
ādīnavato. Atha vā ādīnaṁ vāti gacchati pavattatīti ādīnavo.
 Kapaṇamanussassetāṁ adhivacanaṁ, khandhāpi ca kapaṇāyevāti
 ādīnavasadisatāya ādīnavato. Jarāya ceva maraṇena cāti dvedhā
 pariṇāmapakatītāya **vipariṇāmadhammato**. Dubbalatāya pheggu viya
 sukhabhaṇjanīyatāya ca **asārakato**. Aghahetutāya **aghamūlato**.
 Mittamukhasapatto viya vissāsaghātītāya **vadhakato**. Vigatabhavatāya
 vibhavasambhūtatāya ca **vibhavato**. Āsavapadaṭṭhānatāya **sāsavato**.

1. Dukkhatāmūlayogitāya (Ka)

2. Dosupaṭṭhānatāya (Ka) Visuddhi 2. 247 piṭṭhe passitabbaṁ.

hetupaccayehi abhisankhatatāya **saṅkhatato**. Maccumāraḷesamārāṇaṃ āmisabhūtatāya **mārāmisato**. Jāṭijarābyādhimaraṇapakatitāya **jāṭijarābyādhimaraṇadhammato**. Sokaparideva-upāyāsahetutāya **sokaparideva-upāyāsadhammato**. Taṇhādiṭṭhiduccaritasāṅkilesāṇaṃ visayadhammatāya **saṅkilesikadhammato** passati. Sabbesu ca imesu “passati”ti pāṭhaseso daṭṭhabbo.

38. **Pañcakkhandheti** samūhato vuttepi ekekakhandhavasena atthavaṇṇanā kalāpasammasanañāṇaniddese visum visum āgatattā pariyoṣāṇe ca visum visum khandhāṇaṃ vasena anupassanāṇaṃ gaṇitattā samūhe pavattavacanāṇaṃ avayavepi pavattisambhavato ca katāti veditabbā, visum visum pavattasammasanāṇaṃ ekato saṅkhipitvā vacanavasena vā “pañcakkhandhe”ti vuttanti veditabbaṃ. “Ekappahārena pañcahi khandhehi vuṭṭhāti”ti¹ Aṭṭhakathāvacanasabbhāvato vā pañcannaṃ khandhāṇaṃ ekato sammasanaṃ vā yujjatiyevāti. **Pañcannaṃ khandhāṇaṃ nirodho niccaṃ nibbānanti** passantoti ādinavañāṇaniddese vuttanayena vipassanākāle santipadañāṇavasena niccaṃ nibbānanti passanto. **Sammattaniyāmaṃ okkamati**ti maggakkhaṇe okkamati, phalakkhaṇe pana okkanto nāma hoti. Eseva nayo sabbesupi niyāmokkamanapariyāyesu. **Ārogyanti** ārogyabhūtaṃ. **Visallanti** sallavirahitaṃ. Eseva nayo īdisesu. **Anābādhanti** ābādhavirahitaṃ, ābādhapaṭipakkhabhūtaṃ vā. Esa nayo īdisesu. **Aparappaccayanti** aññapaccayavirahitaṃ. **Upassaggatoti** ca **anupassagganti** ca keci saṃyogaṃ katvā paṭhanti. **Paramasuññanti** sabbasaṅkhārasuññattā uttamattā ca paramasuññaṃ. **Paramatthanti** saṅkhatāsaṅkhatāṇaṃ aggabhūtattā uttamatthaṃ. Liṅgavipallāsavasena napuṃsakavacanāṃ. Nibbānassa ca suññattā anattattā ca imasmim dvaye paṭilomapariyāyo na vutto. **Anāsavanti** āsavavirahitaṃ. **Nirāmisanti** āmisavirahitaṃ. **Ajātanti** jātivirahitattā anuppannaṃ. **Amatanti** bhaṅgābhāvato maraṇavirahitaṃ. Maraṇampi hi napuṃsakabhāvavacanavasena “matan”ti vuccati.

39. Evamimāya paṭipāṭiyā vuttāsu ākārabhedabhinnāsu cattālīsāya anupassanāsu sabhāvasaṅgahavasena tīsuyeva anupassanāsu

1. Visuddhi 2. 300 piṭṭhe.

ekasaṅgahaṃ karonto **aniccatoti aniccānupassanā**ti-ādimāha. Tāsu yathānurūpaṃ aniccadukkhānattatte yojanā kātabbā. Avasāne panetā visum visum gaṇanavasena dassitā. Gaṇanāsu ca gaṇanapaṭipāṭivasena paṭhamāṃ anattānupassanā gaṇitā. Tattha **pañcavīsati**ti “parato rittato tucchato suññato anattato”ti ekekasmim khandhe pañca pañca katvā pañcasu khandhesu pañcavīsati **anattānupassanā**. **Paññāsati** “aniccato palokato calato pabhaṅguto addhuvato vipariṇāmadhammato asārakato vibhavato saṅkhatato maraṇadhammato”ti ekekasmim khandhe dasa dasa katvā pañcasu khandhesu paññāsāṃ **aniccānupassanā**. **Sataṃ pañcavīsati cevāti** sesā “dukkhato rogato”ti-ādayo ekekasmim khandhe pañcavīsati pañcavīsati katvā pañcasu khandhesu pañcavīsatisataṃ **dukkhānupassanā**. **Yāni dukkhe pavuccareti** yā anupassanā dukkhe khandhapañcake gaṇanavasena pavuccanti, tā sataṃ pañcavīsati cevāti sambandho veditabbo. “Yāni”ti cettha liṅgavipallāso daṭṭhabboti.

Vipassanākathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Mātikākathāvaṇṇanā

40. Idāni mahāthero vipassanākathānantaraṃ sakale paṭisambhidāmagge niddiṭṭhe samathavipassanāmagganibbānadhamme ākāraṇānattavasena nānāpariyāyehi thometukāmo **nicchātoti**-ādīni ekūnavīsati mātikāpadāni uddisitvā tesāṃ niddesavasena mātikākathaṃ nāma kathesi. Tassā ayaṃ apubbatthānuvaṇṇanā. Mātikāya tāva **nicchātoti** amilāto. Sabbepi hi kilesā pīḷayogato milātā, rāgopi tāva niranterappavatto sarīraṃ dahati, kiṃ panaññe kilesā. “Tayome bhikkhave aggī rāgaggi dosaggi mohaggi”ti¹ pana kilesanāyakā tayo eva kilesā vuttā, taṃsāmpayuttāpi pana dahantiyeva. Evaṃ chātakilesābhāvato nicchāto. Ko so? Vimokkhasambandhena vimokkhoti daṭṭhabbo. Muccatīti **mokkho**. Vimuccatīti

1. Khu 1. 257; Dī 3. 182 piṭṭhesu.

vimokkhoti attho. Idamekaṃ mātikāpadaṃ. **Vijjāvimuttī** vijjāyeva vimutti. Idamekaṃ mātikāpadaṃ. **Jhānavimokkhoti** jhānameva vimokkho. Idamekaṃ mātikāpadaṃ. Sesāni ekekānevāti evaṃ ekūnavīsati mātikāpadāni.

41. **Nekkhammena kāmacchandato nicchātoti** nekkhammena kāmacchandato apetattā kāmacchandato nikkilesa yogī. Tena paṭiladdhaṃ nekkhammampi nicchāto nikkilesa vimokkho. Evaṃ sesesupī. **Nekkhammena kāmacchandato muccatīti vimokkho**¹ti nekkhammena kāmacchandato yogī muccatīti taṃ nekkhammaṃ vimokkhoti attho. Evaṃ sesesupī. **Vijjatīti vijjāti** sabhāvato vijjati atthi upalabbhatīti vijjā nāmāti attho. Atha vā sabhāvajānanatthaṃ paṭipannehi yogīhi sabhāvaṃ vedīyati jānīyatīti vijjā nāmāti attho. Atha vā visesalābhatthaṃ² paṭipannehi yogīhi vedīyati paṭilābhīyatīti vijjā nāmāti attho. Atha vā attanā vinditabbaṃ bhūmiṃ vindati labhatīti vijjā nāmāti attho. Atha vā sabhāvadassanahetuttā sabhāvaṃ viditaṃ karotīti vijjā nāmāti attho. **Vijjanto muccati, muccanto vijjatīti** yathāvutto dhammo yathāvuttenatthena vijjamāno yathāvuttato muccati, yathāvuttato muccamāno yathāvuttenatthena vijjatīti vijjāvimutti nāmāti attho.

Kāmacchandaṃ saṃvaraṭṭhenāti kāmacchandānivāraṇaṭṭhena taṃ nekkhammaṃ **sīlavisuddhi** nāmāti attho. Taṃyeva avikkhepaṭṭhena avikkhepaṭṭhena **cittavisuddhi**. Dassanahetuttā dassanaṭṭhena **diṭṭhivisuddhi**. Sesesupī eseṇa nayo. **Paṭippassambhetīti** nekkhammādinā kāmacchandādikaṃ yogāvacaro paṭippassambhetīti nekkhammādiko dhammo passaddhi nāmāti attho. **Pahīnattāti** tena tena pahānena pahīnattā. **Ñātaṭṭhena ñāṇanti** jhānapaccavekkhaṇāvasena vipassanāvasena maggapaccavekkhaṇāvasena ñātaṭṭhena nekkhammādikaṃ ñāṇaṃ nāmāti attho. **Diṭṭhattā dassananti** etthāpi eseṇa nayo. **Visujjhatīti** yogī, nekkhammādikā **visuddhi**.

1. Muccatīti mokkho vimokkho (Pāliyaṃ)

2. Visesabhāvalābhatthaṃ (Sī)

Nekkhammaniddese nekkhammaṃ alobhattā kāmarāgato nissaṭṭanti **nissaraṇaṃ**. Tato nikkhantanti **nekkhammaṃ**. “Rūpānametaṃ nissaraṇaṃ yadidaṃ nekkhammaṃ”ti vuccamāne āruppavisesassa adissanato visesassa dassanatthaṃ aññattha vuttapāṭhakkameneva **yadidaṃ āruppanti** vuttaṃ. Tañca āruppaṃ rūpato nikkhantattā nekkhammaṃ nāmāti adhikāravaseneva vuttaṃ hoti. **Bhūṭanti** uppādasamāyogadīpanaṃ. **Saṅkhatanti** paccayabalavisesadassanaṃ. **Paṭiccasamuppannanti** paccayasamāyogepi paccayānaṃ abyāpārabhāvadassanaṃ. **Nirodho tassa nekkhammanti** nibbānaṃ tato saṅkhatato nikkhantattā tassa saṅkhatassa nekkhammaṃ nāma. Āruppassa ca nirodhassa ca gahaṇaṃ aññattha pāṭhe vuttakkameneva kataṃ. “Kāmacchandassa nekkhammaṃ nekkhammaṃ”ti vuccamāne punaruttaṃ hoti. Nekkhammavacaneneva ca tassa nekkhammasiddhīti taṃ avatvā sesanekkhammameva vuttaṃ. Taṃ ujukameva. Nissaraṇaniddese pi imināva nayena attho veditabbo. Nissaraṇīyā dhātuyo panettha ujukameva nekkhammanti vuttaṃ. **Pavivekoti** pavivittabhāvo nekkhammādikoyeva. **Vosajjati** yogī, nekkhammādayo **vosaggo**. Nekkhammaṃ pavattento yogī nekkhammena caratīti vuccati. Taṃ pana nekkhammaṃ **cariyā**. Esa nayo sesesupi. Jhānavimokkhaniddese vattabbaṃ vimokkhakathāyaṃ vuttaṃ. Kevalaṃ tattha “jānātīti jhānavimokkho”ti¹ vuttaṃ, idha pana “jānātīti, jhāyati”ti² puggalādhiṭṭhānāva desanā katāti ayaṃ viseso.

42. Bhāvanādhiṭṭhānājīvitāniddese ca puggalādhiṭṭhānā desanā katā. Dhammato pana **bhavanā** nāma nekkhammādayova. **Adhiṭṭhānaṃ** nāma nekkhammādivasena patiṭṭhāpitacittameva. **Jīvitaṃ** nāma nekkhammādivasena patiṭṭhāpitacittassa sammā-ājīvo nāma. Ko so sammā-ājīvo nāma? Micchājīvā virati, dhammena samena paccayapariyesanavāyāmo ca. Tattha **samaṃ jīvatīti** samaṃ jīvitaṃ jīvati, bhāvanapuṃsakavacanaṃ vā, samena jīvatīti vuttaṃ hoti. **No visamanti** “samaṃ jīvatī”ti vuttasseva atthassa paṭisedhavasena avadhāraṇaṃ kataṃ. **Sammā jīvatīti** ākāranidassanaṃ. **No micchāti** tasseva niyamaṇaṃ. **Visuddhaṃ jīvatīti** sabhāvavisuddhiyā visuddhaṃ jīvitaṃ jīvati. **No kilīṭṭhanti** tasseva niyamaṇaṃ. **Yaññadevāti**-ādīhi

1. Khu 9. 241 piṭṭhe.

2. Jhāyati (Sī), jānātīti jāyīti (Ka)

yathāvuttānaṃ tissannaṃ sampadānaṃ¹ ānisaṃsaṃ dasseti. Tattha **yaññadevā**ti yaṃ yaṃ eva. **Khattiyaparisanti** khattiyānaṃ sannipātaṃ. So hi² samantato sīdanti ettha akatabuddhinoti parisāti vuccati. Eseva nayo itarattaye. Khattiyādīnaṃyeva āgamanasampattiyā ñāṇasampattiyā ca samannāgatattā tāsāṃyeva catassannaṃ gahaṇaṃ, na suddhāparisāya³. **Visāradoti** tīhi sampadāhi sampanno⁴ vigatasārajjō, nibbhayoti attho. **Amaṅkubhū**toti asaṅkucito na nittejabhūto. **Taṃ kissa hetū**ti taṃ visāradattaṃ kena hetunā kena kāraṇena hotīti ceti attho. Idāni **tathā hī**ti tassa kāraṇavacanāṃ. Yasmā evaṃ tisampadāsampanno, tasmā “visārado hotī”ti visāradabhāvassa kāraṇaṃ dassetvā niṭṭhapesīti.

Saddhammappakāsinīyā Paṭisambhidāmaggaṭṭhakathāya

Mātikākathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhitā cūlavaggassa apubbatthānuvaṇṇanā.

Ettāvatā ca tivaggasaṅgahitassa samatimsakathāpaṭimaṇḍitassa

Paṭisambhidāmaggaṭṭhakathāya atthavaṇṇanā niṭṭhitā hotīti.

1. Ñāṇasampattiyā yathāvuttānaṃ tissannaṃ (Sī)

3. Na suddhāparisāya (Sī)

2. Ye hi (Sī)

4. Visāradoti dhisampanno (Sī)

Nigamanakathā

Mahāvaggo Majjhimo ca, Cūlavaggo ca nāmato.

Tayo vaggā idha vuttā, pamāṇapaṭipāṭiyā.

Vagge vagge dasa dasa, kathā yā tā udīritā.

Uddānagāthā sabbāsaṃ¹, imā tāsāṃ yathākkamaṃ.

Ñāṇaṃ diṭṭhi ānāpānaṃ, indriyaṃ vimokkhapañcamāṃ.

Gati kammaṃ vipallāso, maggo maṇḍoti tā dasa².

Yuganaddhasaccabojjhaṅgā, mettā virāgapañcamā.

Paṭisambhidā dhammacakkaṃ, lokuttarabalasuññatā.

Paññā iddhi abhisamayo, viveko cariyapañcamo.

Pāṭihīraṃ samasīsa-sati vipassanamātikā.

Yo so sugatasutānaṃ, adhipatibhūtena bhūtahitaratinā.

Therena thiraguṇavatā, vutto **Paṭisambhidāmaggo**.

Tassatthavaṇṇanā yā, pubbaṭṭhakathānayaṃ tathā yuttim.

Nissāya mayāraddhā, niṭṭhānamupāgatā esā.

Yaṃ taṃ uttaramantī, mantiguṇayuto yuto ca saddhāya.

Kārayi mahāvihāre, pariveṇamanekasādhuguṇaṃ.

Therenettha nivasatā, samāpitāyaṃ **mahābhiddhānena**.

Tatiye vasse cutito, Moggallānassa bhūpatino.

Samayaṃ anulomentī, therānaṃ theravādadīpānaṃ.

Niṭṭhaṃ gatā yathāyaṃ, Aṭṭhakathā lokahitajanaṃ.

Dhammaṃ anulomentā, attahitaṃ parahitaṃ sādhentā.

Niṭṭhaṃ gacchantu tathā, manorathā sabbasattānaṃ.

Saddhammapakāsiniyā, Aṭṭhakathāyettha gaṇitakusalehi.

Gaṇitā tu bhāṇavārā, viññeyyā aṭṭhapaññāsa.

1. Uddānakathāvaṇṇanā (Sī)

2. Te dasa (Sī)

Ānuṭṭhubhena assā, chandobandhena gaṇiyamānā tu.

Cuddasasahassasaṅkhā, gāthāyo pañca ca satāni.

Sāsanaciraṭṭhitatthaṃ, lokahitatthañca sādarena mayā.

Puññaṃ imaṃ racayatā, yaṃ pattamanappakaṃ vipulaṃ.

Puññaṃ tena loko, saddhammarasāyanaṃ Dasabalassa.

Upabhuñjitvā vimalaṃ, pappotu sukhaṃ sukhenevāti.

Saddhammappakāsiniṃ nāma

Paṭisambhidāmaggaṭṭhakathā Atṭhakathā niṭṭhitā.

Paṭisambhidāmaggaṭṭhakathāya dutiyabhāge

Saṃvaṇṇitapadānaṃ anukkamaṇikā

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā	Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[A]		[A]	
Aṃsakūṭato	12	Accantavirāgo	102
Akantaṃ	49	Acci	206
Akaniṭṭhagāmino	68	Acchandikā	11
Akuppadhammo	105	Ajātaṃ	304, 317
Akuppā	201	Ajātaphalo	305
Akuppo	157	Ajānitabbaṃ	40
Akusalaṃ	177, 200	Ajjhattaṃ	150, 152, 244
Akusalakammapathehi	33	Ajjhattaṃ vā	25
Akusalaṭṭhena	200	Ajjhattameva	187, 191
Akusalamūlāni	169	Ajjhattavuṭṭhāna-	
Akusale	262	paṭippassaddhi	150
Akovido	52	Ajjhattavuṭṭhāno	150, 151
Akkhātā	254	Ajjhattasuññaṃ	239
Agataṃ	213	Ajjhattikassa	35
Agati	227	Ajjhupekkhati	143
Aggaṃ	242	Añjasāparaddho	21
Aggasuññaṃ	239	Aññaṃ	5
Aggikkhandho	11, 12	Aññattha	237
Aggo	213	Aññatra	16
Aghato	316	Aññathattaṃ	199
Aghamūlato	316	Aññamaññaṃ	189
Aṅgārakāsūpamā	229	Aññamaññapaccayā	161, 172
Aṅgulaṅgulehi	12	Aññamaññapariyantaṭṭhāyino	257
Aṅgulantarikāhi	12	Aññāṇā	158
Acakkhuko	21	Aññātaṃ	255
Acittako	303	Aññāti	4
		Aññāto	40

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā	Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[A]		[A]	
Aññāsikoṇḍañño	219	Atireko	263
Aññenaññaṃ	29	Atirocati	259
Aññehi	252	Atītampi	10
Añño	252	Atītā	241
Aṭṭiyamānā	64	Atītānudhāvanam	73
Aṭṭhaṅgiko	213	Atīte	304
Aṭṭhadhā	225	Attam	55
Aṭṭhamakassa	252	Attakilamathānuyogo	215
Aṭṭhavīsati	173	Attato	158
Aṭṭhasatatanhāpapañcasatehi	34	Attattho	256
Aṭṭhahi	28	Attadamathattho	84
Aḍḍhateyyāni	220	Attanāva	26
Aḍḍhanavadhammasatāni	220	Attani	54, 55
Aḍḍhayogo	106	Attaniyena vā	151
Aḍḍho	253	Attabhāvapariyāpannā	209
Aṇusahagatehi	136	Attamanatā	116
Aṇḍabhūto	17	Attamanā	30, 217
Atāṇato	316	Attavādapaṭisaṃyuttā	46, 63
Atāṇo	15	Attā	26
Atāyano	16	Attā ca	60
Atikkamaṃ	65	Attānam	26, 55
Atikkammeva	219	Attānudiṭṭhi	46
Atighaṃsitvā	257	Attānudiṭṭhiyo	62
Atitto	15	Attēna vā	151
Atidhāvanti	64	Atthaṅgataṃ	304
Atipaggahitaṃ	73	Atthaṅgamaṃ	133
Atibālham	30	Atthaṅgamā	154
Atimāno	27, 260	Atthaṅgameti	304
Atirekā	226	Attharaso	183
		Atthavavatthānato	249

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā	Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[A]		[A]	
Atthassa	255	Adhiṭṭhānāya	180
Atthi	26, 39, 305	Adhimattaṭṭhena	142
Atthitā	7	Adhimāno	27
Atha	201, 237, 259	Adhimuccati	64
Atho	39	Adhimuccanto	140
Adiṭṭhaṃ	256	Adhimuttiṃ	4
Adukkhamasukhaṃ	314	Adhimokkhacariyāya	135
Adukkhamasukhābhūmi	265	Adhimokkhatthāya	134
Addhānaṃ	10	Adhimokkhādhipeyyaṭṭhena	138
Addhānasāṅkhāte	107	Adhimokkhabahulaṃ	161
Addhuvato	316	Adhimokkhabahulo	161
Addhuvo	15	Adhimokkhamaṇḍo	183
Advayaṃ	55	Adhimokkhavasena	134
Advejjho	141	Adhimokkho	192
Adveḷhako	141	Adhimoceti	74
Adhikaraṇasamatho	119	Adhivacanaṃ	260
Adhiko	263	Adho	153
Adhigatapaṭisambhido	252	Anakkhātassa	254
Adhigataphalānaṃ	140	Anaññathāṃ	197
Adhigatā vā	164, 249	Anaññathāni	196
Adhigamanaṭṭhena	167	Anaññaneyyatāya	85
Adhicittaṃ	73, 76	Anativattanaṭṭhena	189
Adhicittamanuyuttānaṃ	139	Anattaṭṭhena	120, 197
Adhiccasaṃuppannikā	59	Anattaṭṭho	198
Adhiccasaṃuppanno	59	Anattato	316
Adhiṭṭhāti	143, 167, 229, 273	Anattanāva	26
Adhiṭṭhānaṃ	110, 245, 320	Anattani	178
Adhiṭṭhānaṭṭhena	142, 167	Anattani anattā	179
Adhiṭṭhānabalaṃ	228	Anattānaṃ	26
Adhiṭṭhānasampannaṃ	77	Anattānupassanā	247, 318

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā	Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[A]		[A]	
Ananussutesu	84	Anābādham	317
Anantañāṇo	253	Anārammaṇāmekacittassa	78
Anantatejo	253	Anāvaṭaṃ	272
Anantayaso	253	Anāvilasaṅkappā	311
Anantavā	5, 58, 60	Anāsavaṃ	234, 317
Anantasaññī	58	Anāsavaṭṭhena	189
Ananto	156	Anāsavā	205
Anapanataṃ	266	Anāsavo	150, 157
Anabhāvaṃ	262	Aniccaṃ	102, 201
Anabhinataṃ	266	Aniccaṭṭham	37
Anabhiratibahulo	263	Aniccaṭṭhena	120, 135
Anabhisambhavanīyo	252	Aniccatā	102
Anabhisambuddhassa	200	Aniccato	167, 179, 190, 229, 315
Anabhissaro	15	Aniccato vā	291
Anariyā	209	Aniccānupassanañāṇaṃ	158
Anariyo	215	Aniccānupassanā	102, 158, 247
Anavajjaṃ	177	Aniccānupassī	102, 122
Anavajjakusalā	168	Aniṭṭham	49
Anavajjaṭṭho	111	Aniṭṭhāya	49
Anavajjabalaṃ	228	Aniṭṭhe	291
Anavajjā	82, 205	Anibbattaṃ	304
Anavajjo	256	Anibbiddhapubbaṃ	263
Anavasesaṃ	36	Animittaṭṭhena	189
Anākiṇṇaṃ	105	Animittāya	160
Anāgatapaṭikaṅkhaṇaṃ	73	Animitte	167
Anāgatā	241	Animitto	147, 167
Anācariyako	84	Anissitaṃ	266
Anāthapiṇḍikassa	128	Anīghā	208
Anātho	20	Anugacchanā	72
Anādiyitvā	30		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā	Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[A]		[A]	
Anugato	19	Anekadhātum	234
Anuṭṭhitā	80, 81	Anottappaṃ	33
Anuṭṭhitāya	207	Anodhiso	208
Anuttaraṃ	158	Anonataṃ	266
Anunayasamyojanaṃ	27	Antaggāhikā	46, 62
Anuncetā	254	Antaggāhikāya	34
Anunnataṃ	266	Antamaso	257, 292
Anupagamma	6, 216	Antarāparinibbāyissa	68
Anupaṭṭhānaṃ	135	Antalikkhe	272
Anuparivattati	81	Antavā	4, 57, 60
Anupalittā	226	Antasaññī	57
Anupassaggaṃ	317	Antā	215
Anupassati	108	Antānantikā	59
Anupassanā	107	Ante	6
Anupassanāñāṇāni	115	Anto	57
Anupādā	151	Andho	21
Anupubbaṃ	83	Apacāyamāno	222
Anuppannaṃ	304	Apathā	227
Anuppannassa	254	Apanāmeti	30
Anuppāde	223	Aparantānuggahitā	66
Anubandhanā	94	Aparantānudiṭṭhi	46, 66
Anubuddho	140	Aparappaccayaṃ	317
Anulomā	150	Aparikkhitte	272
Anulomikā	6	Apariṇāyako	21
Anuvaritaṃ manasā	38	Apariyanto	58
Anusaṭṭo	19	Apātubhūtaṃ	304
Anusayā	8, 79, 187	Apānaṃ	69
Anusāsani	309	Apāyo	18
Anusāsaniṭṭhāriyaṃ	311	Apica	149, 260, 309
Anusenti	8	Apīlanāya	210

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā	Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[A]		[A]	
Apuññābhisāṅkhāro	10, 240	Abhavo	65
Appaccayaṃ	30	Abhiññatṭhaṃ	37
Appajānantā	72	Abhiññattho	84
Appaṭikūlā	153	Abhiññā	133
Appaṭicchannaṃ	272	Abhiññāñāṇaṃ	250
Appaṭibaddhaṃ	266	Abhiññāya	37, 216
Appaṭivattiyaṃ	218	Abhiññāyo	141
Appaṭivijjhanto	208	Abhinataṃ	73
Appaṭisaṅkhā	183	Abhinandanti	64
Appaṭihataraṃ	256	Abhinandumaṃ	217
Appaṇihitaṭṭhena	189	Abhinivesaṃ	151
Appaṇihitāya	160	Abhinivesato	158
Appaṇihito	147, 157	Abhinivesaparāmāso	42, 47
Appadālitaṭṭhaṃ	263	Abhinivesā	168
Appanā	93	Abhiniveso	42
Appamāṇaṃ	153	Abhinīharati	81, 167
Appamāṇo	219	Abhinīhāraṭṭhena	167
Appamāḍavahārīnaṃ	139	Abhippamodayaṃ	101
Appameyyaṭṭhena	133, 237	Abhippamodo	118
Apparajakkhe	1	Abhibhavitā	260
Apparajakkho	2	Abhibhūto	19
Appekacce	2	Abhivādetvā	238
Aphassitaṃ	256	Abhisāṅkharitvā	258
Abuddhivihatattā	85	Abhisāṅkhārā	3
Abbhatthaṃ	108	Abhisamayaṭṭhena	167
Abbhāhato	19, 20	Abhisamayo	302, 304
Abyākataṃ	199, 200	Abhisameti	303
Abyāpajjaṃ	153	Abhisambujjhi	84
Abyāpajjā	208	Abhisambuddhattā	87
Abhave	65	Abhisambuddhā	216

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā	Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[A]		[A]	
Abhisambhavitum	252	Aleṇato	316
Amaṅkubhūto	321	Aleṇo	16
Amaccā	86	Allāya	49
Amataṁ	317	Avacarati	144
Amatassa	255	Avatṭhiti	118
Amatogadham	213	Avatthāpanavacanāṁ	141
Amanasikārā	155	Avatthāpeti	152
Amanāpaṁ	49	Avikkhepaṁ	106, 108, 140
Amanussānaṁ	208, 309	Avikkhepaṭṭhena	113
Amarāvikkhepikā	59	Avikkhepavasena	188
Amukaṁ	310	Avikkhepūpaṭṭhānakusalo	145
Ayaṁ	34	Avikkhepo	110, 118
Ayamantimā	201	Avicāraṁ	310
Ayitabbo	85	Avijjandhakārāvaraṇo	16
Ayogakkhemino	178	Avijjandhakāre	267
Ayonisomanasikāropi	44	Avijjāgato	17
Araññagato	89	Avijjānupatitā	10
Arahattappattaṁ	186	Avijjānusayo	9
Arahā	67	Avijjāpi	44
Ariyañāṇaṁ	87	Avijjāvisadosasallitto	18
Ariyadhammassa	52	Aviññātaṁ	39
Ariyadhamme	52	Avitakkaṁ	310
Ariyapathaṁ	21	Avitathaṁ	197
Ariyapuggalānaṁ	76	Avitathāni	196
Ariyasaccesu	139	Aviditaṁ	256
Ariyā	51, 209, 291	Aviditā	79
Arūpaṁ	152	Avinīto	52
Arūpappaṭisaññutto	157	Avipariṇāmadhammena vā	240
Arūpasaññī	150	Avipariṇāmadhammo	26
Alaṅkāra	211	Avisayā	227

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā	Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[A]		[A]	
Avisāhaṭamānasatā	118	Assako	15
Avisāhāro	118	Assattho	35
Avūpasanto	16	Assaddhā	11
Aveccappasannā	68	Assaddhiyaṃ	132
Averaṃ	153	Assaddhiyapariḷāhassa	135
Averā	208	Assaddhiyaśaṃvaraṭṭhena	142
Averino	211	Assaddhiyassa	135
Asaṃlittā	226	Assaddhe	131
Asaṅkhārāparinibbāyissa	68	Assaddho	2
Asacchikataraṃ	255, 256	Assabandhā	292
Asañjātassa	254	Assasati	90
Asaññivādā	59	Assasanto	90
Asamayavimokkho	157	Assādaṃ	133
Asamāhito	2	Assādadiṭṭhi	46, 47
Asammuṭṭhā	83	Assādadiṭṭhiyo	62
Asammūḷho	208	Assādo	47, 200
Asaraṇato	316	Assāsapaṭikaṅkhanā	72
Asaraṇībhūto	16	Assāsapassāsāpi	107
Asaraṇo	16	Assāsā	122
Asallīnaṃ	83	Assāsādimaḃjhapariyosānaṃ	72
Asassato	4, 5, 60	Assāsenābhittunnassa	72
Asātattāya	49	Assāso	112
Asādhāraṇaṃ	11	Assutavā	50
Asādhāraṇā	227	Ahaṃ	55
Asāmantapaññaṃ	248	Ahitaṃ	49
Asāraddho	83	Ahitāya	24
Asītisataṃ	134	Ahiraṃ	32
Asubhāya vā	291	Ahīnindriyaṃ	274
Asekhaṭṭhisambhidappatto	263	Ahosikammaṃ	176
Asmimāno	28		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā	Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[Ā]		[Ā]	
Ākaṅkhati	80	Ādhipateyyaṃ hoti	161, 162
Ākaṅkhappaṭṭibaddhā	81, 257	Ādhipateyyaṭṭhena	142, 167
Ākārehi	4, 14, 106	Ānaṃ	69
Ākāsaṣaṇṇasamāpattiā	272	Ānando	185
Ākāsaṇaṇcāyatanaṃ	156	Ānanaṃ	113
Ākāso	156	Ānāpānassati	69
Ākiṇcaṇṇāyatanaṃ	157	Ānisaṃsā	208
Āgacchanti	256	Āneṇjābhisankhāro	10, 240
Āgate	78	Ānetā	21
Āgamanato	149	Āpāthaṃ	256
Āgamma	229	Āporasaṃ	49
Āghātaṃ	30	Ābādhato	316
Āghātanapaccupaṭṭhito	20	Ābhujitvā	89
Āghātavattūni	30	Āmantesi	130
Āghātavattūhi	30	Āmasati	272
Āghātito	31	Āmodanā	115
Ācikkhanā	182	Āyatanacariyāya	140
Ādānato	158	Āyasmā	185, 205, 237
Ādāyo	103	Āyāpenti	140
Āditto	14	Āyu	172
Ādivisodhanaṭṭhena	142	Āraddhaṃ	83
Ādivisodhanā	142	Āraddhavīriyo	2
Ādisati	309	Ārammaṇaṭṭhena	189
Ādīnavanṃ	120, 133, 305	Ārammaṇato	149
Ādīnavato	316	Ārammaṇassa	110
Ādīnavo	200	Ārammaṇā	219
Ādesanaṃ	309	Ārammaṇūpaṭṭhānakusalo	144
Ādesanāpāṭihāriyaṃ	311	Ārammaṇe	110
Ādhānaggāhī	25	Ārāme	128
		Ārogyaṃ	317

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā	Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[Ā]		[I]	
Ālokaṁ dassetā	16	Iddhi	291, 293
Āloko	219	Iddhipaṭilābhāya	265
Āvajjati	267	Iddhipāṭihāriyaṁ	309
Āvajjanappaṭibaddhā	80, 257	Iddhipādā	265
Āvajjanāya	134	Iddhipādo	224
Āvajjitattā	144, 207	Iddhilābhāya	265
Āvajjitvā	267	Iddhivasībhāvāya	265
Āvuso	186	Iddhivikubbanatāya	265
Āsabhaṁ	231	Iddhivisavitāya	265
Āsayānusayā	4	Iddhivesārajjāya	265
Āsavaṭṭhāniyehi	230	Idha	64, 67, 309, 313
Āsavā	236	Indakhīlo	105
Āsavānaṁ	234	Indavaṇṇaṁ	277
Āsevati	152, 188	Indriyaṁ	224
Āsevanā	169	Indriyaparopariyattaṁ	234
Āsevitabbaṁ	311	Indriyasaṁvaram	262
Āsevitāya	207	Indriyāni	131, 174
[I]		Indriyesu	139
Ijjhanti	264	Imaṁ	178
Iñjanā	113	Ime	312
Iñjito	74	Iriyāpathacariyā	139
Iti	3, 6, 153, 213, 260	Issariyabalaṁ	228
Itipi	309	Issā	260
Ittarasaṅkhāte	111	Isipatane	214
Itthampi	309	Issukī	25
Itthiyo	209	[Ī]	
Idaṁ	159	Ītito	316
Idappaccayatāpaṭicca-		Īsikaṁ	278
samuppannesu	6		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā	Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[U]		[U]	
Ukkaṇṭhanabahulo	263	Upaghātaṃ	210
Ukkhittāsike	4	Upaghātaṃ	177
Uggaho	93	Upaccaguṃ	179
Ucchijjati	58	Upaṭṭhahanti	108
Ucchedaditṭhi	46	Upaṭṭhapetvā	90
Ucchedavādā	59	Upaṭṭhāti	166
Ujūṃ	89	Upaṭṭhānaṃ 80, 93, 107, 110, 192	
Uddito	19	Upaṭṭhānaṭṭho	106
Uttamo	213	Upaṭṭhānānussatiyo	115
Uttaranti	226	Upaṭṭhāpento	140
Uttari paṭivedhāya	180	Upaṭṭhitassati	2
Uttānīkammaṃ	182	Upaṭṭhitā	83
Uttāsabahulo	262	Upatthambhakaṃ	177
Udakadhārā	12	Upatthambhanāya	180
Udapādi	201	Upaddavato	316
Udānaṃ	219	Upanāhī	24, 65
Udānesi	219	Upanāho	260
Uducitaṃ	71	Upanibandhanā	79, 112
Udujitaṃ	71	Upanīyati	15
Uddham	153	Upapajjavedanīyakammaṃ	176
Uddhamasotassa	68	Upapatti	170
Uddhaccaṃ	132	Upapīḷakaṃ	177
Uddhaccānupatitaṃ	73	Uparimakāyato	11
Uddhaccena	191	Upasamharati	152, 291
Uddhatā	16, 20	Upasaggato	316
Uddhato	16	Upasaṅkami	237
Uddhareyya	278	Upasaṅkamtivā	237
Unnītako	20	Upasamāya	216
Upakkilesā	79	Upasampajja	133, 156

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā	Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[U]		[E]	
Upasampadā	251	Ekam	125, 153, 200, 205
Upahaccaparinibbāyissa	68	Ekamsavacanam	141
Upādānehi	22	Ekaggam	83, 236
Upādāya	35, 45, 252, 256, 292	Ekaggatam	106, 108
Upādiyati	49	Ekaccasassatikā	59
Upādīyati	23	Ekaccānam	291
Upekkhako	291	Ekacco	309
Upekkhā	107, 192	Ekaṭṭhāne	74
Upekkhānubrūhitam	76	Ekattam	197
Upekkhāya	194	Ekatta-anupaṭṭhānam	134
Upekkhāvajjanāya ceva	194	Ekattagatam	75, 267
Upekkhāvasena	143	Ekattavimokkho	150, 157
Upekkhāsahagatena	154	Ekattasuññam	239
Upekkhāsukhabhūmi	265	Ekattā	75
Upekkhūpaṭṭhānakusalo	145	Ekattupaṭṭhānam	134
Uppajjati	58, 193	Ekattūpaṭṭhānakusalo	145
Uppannam	262	Ekantanikkilesa	85
Uppādavayaṭṭhena	119	Ekappaṭivedhāni	197
Uppādā	207	Ekabījissa	67
Uppādādhipeyyam	303	Ekamantam	238
Uppādetā	254	Ekarasaṭṭhena	189
Uppādo	199	Ekarasā	143, 162
Ubbegabahulo	262	Ekavidhā	225
Ubhayattho	256	Ekasaṅgahitam	197
Ubho	6	Ekasaṅgahitāni	197
Uyyutto	15	Ekasaccam	200
Usmā	172	Eke	85
Ussīnenti	227	Ekekalomato	12
Uḷāro	219	Ekena	85, 197
		Ekuddeso	140

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā	Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[E]		[O]	
Eko	225	Obhāso	143, 190, 219
Ekodi	187	Omāno	27
Etaṃ mama	42, 66	Olīyanti	64
Etadavoca	131, 238	Olārikehi	136
Etadahosi	200	[Ka]	
Ete	216	Kaṃse	114
Etena	212	Kakacūpamā	96
Evam	37, 124, 140, 310	Kakacena	78
Evamevaṃ	49, 87, 305	Kaṅkhā	165
Evampi	309	Kaṭukattāya	49
Esanaṭṭhena	202	Kaṇhaṃ	177
Esanāsuññaṃ	239	Kaṇhasukkā	304
Eso me attā	42, 66	Kataññaṃ	217
Esohamasmi	42	Kataparappavādā	258
[O]		Katamantānuggahitā	66
Okāsaṃ	20, 57, 58	Kati	41
Okāsakato	57	Kathaṃ	30, 303
Okkamati	14, 317	Kappeti	14
Okkamituṃ	11	Kammaṃ	140
Okkamitvā	273	Kammantā	306
Okkhāyanabahulo	261	Kammaniyaṃ hoti	79
Ottappaṃ	227	Kammasamādānānaṃ	233
Ottappabalaṃ	228	Kammāvaraṇena	11
Otthaṭo	19, 23	Karaṇḍā	278
Odagyaṃ	116	Karīyanti	306
Odātānaṃ	13	Karonto	140
Odhiso	208	Kā	41
Opapātikā	34	Kāmagaruko	7
Obhāsagataṃ	267	Kāmaguṇehi	23
Obhāsūpaṭṭhānakusalo	145		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā	Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[Ka]		[Ka]	
Kāmacchandam	228, 319	Kilissati ca	195
Kāmacchandato	319	Kilesakalaḷibhūto	18
Kāmacchando	244	Kilesapañjarapakkhitto	16
Kāmarāgānusayo	9	Kilesabandhanena	19
Kāmarāge	266	Kilesamariyāde	267
Kāmavitakko	262	Kilesavatthūhi	32
Kāmā	229	Kilesā	3, 207
Kāmādhimutto	7	Kilesānam	82, 180
Kāmāsayo	7	Kilesāvaraṇena	11
Kāyam	108, 274	Kilese	304, 266
Kāyakammaṃ	48, 256	Kīvaṇca	201
Kāyapaṭibaddhā	113	Kuppo	150, 157
Kāyabalaṃ	231	Kummaggappaṭipanno	15
Kāyasaṅkhārā	112-3	Kulāgaṇṭhikajāto	17
Kāyasamphassajaṃ	116	Kusalaṃ	146, 177, 199
Kāyassa bheda	58	Kusalakammaṣa	171
Kāyānupassanā	108	Kusalā	140
Kāyikaṃ	116	Kusīte	132
Kāyikā	113	Kusīto	2
Kāyo	46, 107	Keci	306
Kāḷāvakam	230	Kenaci	105
Kimjātikaṃ	202	Kenatṭhena	142
Kimnidānaṃ	202	Kodhano	24, 65
Kimṇabhavaṃ	202	Kodho	260
Kimśamudayaṃ	202	Kopaṃ	30
Kiccañāṇaṃ	217	Kolaṃkolassa	67
Kittāvatā	238	Kosajjaṃ	132
Kira	64, 114	Kosajjānupatitaṃ	73
Kiliṭṭhaṃ	320	Kosambiyaṃ	185
Kilissati	33, 195	Kosiyā	278

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā	Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[Kha]		[Ga]	
Khaṇikasamodhānā	71	Ganthehi	22
Khaṇena	218	Gandho	55
Khattiyaparisam	321	Gamanīyaṁ	15
Khattiyamahāsālo	170	Gameti	262
Khanti	6, 103, 245	Gambhīrañāṇacariyaṁ	132
Khantibalaṁ	228	Gambhīrapaññaṁ	247
Khantisamvaro	53	Gambhīrapaññā	252
Khantisuññaṁ	240	Gambhīro	256
Khandhaṭṭhaṁ	37	Gammo	215
Khandhaloko	3	Gayhanti	227
Khandhānaṁ	37	Garuṁ karonto	222
Khandhāpi	43	Garuvacanaṁ	141
Khamati	228	Garuḷo	257
Khayagāṁimaggam	307	Garūpanissito	263
Khayato	160	Gahapatimahāsālo	170
Khayavirāgo	102	Guttadvārānaṁ	139
Khittacittā	178	Guhā	106
Khīṇaṁ	304	Gūlhāni ca	258
Khīṇāsavabalaṁ	237	Gūlho	256
Khemino	211	Gocaraṁ	110
Kho	35, 130	Gocarattṭhena	189
[Ga]		Gocarā	219
Gacchati	195	Gotrabhū	167
Gaṇanā	94	Gopālakagaṇanāya	94
Gaṇḍato	316	Gopurisā	292
Gatiyo	48	[Gha]	
Gatisampattiyā	170	Ghositassa	295
Gate	79	Ghositārāme	185
Gadhito	21	Ghoso	45

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā	Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[Ca]		[Ca]	
Cakka	232	Cittasampakkhandanatāya	160
Cakkañca	221	Cittassa	151, 180, 303
Cakkavattī	292	Cittena abhisameti	303
Cakkhu	216, 219	Cirarattaṃ	21
Cakkhukaraṇī	216	Cuddasa	173
Cakkhunā	291	Cetanā	48
Cakkhubhūto	255	Cetayati	211
Cakkhumanto	64	Cetasā	153
Caṅkamati	13	Cetasikaṃ	116
Catupañcadhā	225	Ceto ca	211
Catuyogayojito	22	Cetovimuttiṃ	234
Caturaṅginiyā	292	[Cha]	
Catuvesārajappatto	252	Chaḍḍetvā	183
Cattāro	312	Chandajāto	120
Caparaṃ	187	Chandarāgappahānaṃ	201
Cammakhaṇḍo	105	Chandarāgavinayo	201
Caritaṃ	4	Chandarāge	266
Cariyā	320	Chandassa	134
Calato	316	Chando	107
Cavati	195, 206	Chahi	25
Cāgādhimuttānaṃ	76	Chāyāva	55
Cātumahārājikā	218	Chāyāsampanno	55
Cittaṃ	101, 187, 191, 208	Chindeyya	305
Cittabhāvanā	195	Chetā	20
Cittavasena	274	[Ja]	
Cittavipallāso	178	Jaṭaṃ	18
Cittavisuddhi	113, 213	Jaṭilassa	293
Cittasaṅkhārā	112	Janakaṃ	176
Cittasaṅkhāro	101	Jarāpākāraparikkhitto	19
Cittasamatho	119		

Padānukkamo Piṭṭhaṅkā

[Ja]

Jarāmarāṇaṃ	202
Jarāmarāṇanirodhaṃ	202
Jarāmarāṇanirodhagāminim	202
Jarāmarāṇasamudayaṃ	202
Javanakkhaṇe	171
Javanapaññā	247, 261
Jāgariyānuyogaṃ	262
Jātaṃ	241
Jātacetanāya	171
Jātā	82
Jātānaṃ	188
Jāti	201
Jātijarābyādhimarāṇa-	
dhammato	317
Jātinidānaṃ	202
Jātinirodhena	120
Jāte	236
Jānaṃ	255
Jānāti	4, 38, 165, 255
Jigucchamānā	64
Jīvaṃ	5
Jīvitaṃ	320
Jīvitasāṅkhārā	172
Jīvo	5, 58
Jetavane	128
Jotikassa	292
Jotenti	211

[Jha]

Jhānaphassaṃ	163
Jhānavimokkhasamādhī-	
samāpattinaṃ	234

Padānukkamo Piṭṭhaṅkā

[Jha]

Jhānavimokkhe	132
Jhānavimokkho	151, 319
Jhānā	141
Jhāyato	55

[Ña]

Ñāṇaṃ	7, 107, 158, 223, 319
Ñāṇakaraṇī	216
Ñāṇañca	201
Ñāṇadassanaṃ	217
Ñāṇapariyantike	257
Ñāṇabhūto	255
Ñāṇamukhe	256
Ñāṇavatthūni	251
Ñāṇavipphārā	278
Ñāṇavimokkho	150
Ñāṇasaṃvaro	53
Ñāṇasampayutte	170
Ñāṇassa	303
Ñāṇāni	70
Ñāṇānuparivattati	256
Ñāṇuppādena	121
Ñāṇūpaṭṭhānakusalo	145, 146
Ñāṇena	107, 197, 314
Ñātaṃ	82, 163
Ñātaṭṭhena	319
Ñāti	86
Ñāto	40

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā	Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[Ṭha]		[Ta]	
Ṭhānañca	231	Tattha jāte	188
Ṭhānato	231	Tatra	26, 130
Ṭhānaso	233	Tatham	198
Ṭhānāni	195	Tathaṭṭhena	197, 213
Ṭhitakāyakammaṃ	48	Tathaṭṭho	198
Ṭhitassa	199	Tathametaṃ	196
Ṭhiti	118	Tathā	153
Ṭhito	212, 222	Tathāgatabalāni	230
[Ta]		Tathāgatassa	1
Taṃ	5, 49	Tathāgatasāvako	65
Taṃsampayuttaṃ	303	Tathāgato	5, 58, 65
Takkaro	20	Tathāni	196
Takkikā	63	Tadaṅgappahānaṃ	53
Taggaruko	261	Tadaṅgaviveko	307
Taccarito	261	Tadaṅgasuññaṃ	239
Tajjā	118	Tadaṅgasuñño	244
Taṭṭikā	105	Tadadhipateyyo	261
Taṇhākāyehi	25	Tadadhimutto	261
Taṇhādāso	16	Tadanvayā	161
Taṇhānusayena	19	Tadanvayena	165
Taṇhāpariḷāhena	19	Tadavasese	314
Taṇhāya	19	Tadubhayaṃ	291
Taṇhāvicaritāni	35	Tadekaṭṭho	10
Taṇhāsaṃghātaṭṭimukko	18	Tantākulakajāto	17
Taṇhāsaññojanena	19	Tanninno	261
Taṇhāsantāpena	19	Tapate	87
Taṇhāsotena	19	Tappaccanikānaṃ	82
Tattha	80, 105, 167, 183	Tappabbhāro	261
Tattha jātā	168	Tappono	261
		Tabbahulo	261

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā	Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[Ta]		[Ta]	
Tamenam	305	Tivattagataṃ	77
Tamena	55	Tiṇi	169
Tayo	171	Tiṇi saccāni	200
Taraṇaṭṭhena	189	Tīrayitvā	262
Tarato	190	Tīhi	200
Taranti	226	Tucchato	316
Taruṇarukkho	305	Tuṭṭhibahulo	262
Tassa	16, 110, 249	Tulayitvā	262
Tassimā	249	Tuvaṭṭam	208
Tāya	107	Tusitā	218
Tāyetā	20	Tena	107, 168, 263
Tāretā	20	Tenaṭṭhena	142
Tāvatiṃsā	218	Telappadīpassa	55
Tikkhapaṇṇam	247	Tesattatīnam	250
Tikkhindriye	1	[Tha]	
Tiṭṭhati	58, 207	Thambho	260
Tiṭṭhati vā	14	Thāmagato	304
Tiṭṭhantam	206	Thetato	26
Tiṭṭhanti	226	Thokampi	273
Tiṇasantharā	105	[Da]	
Tiṇṇo	35	Dakkhiṇa-akkhito	12
Titthiyasāvako	65	Dakkhuṇi	179
Titthiyo	65	Daṭṭhabbā	10
Tidhattamaṇḍo	181	Danto	35
Tiparivaṭṭam	216	Dasavatthukā	33
Tibbā	4	Dasasahassī	218
Timitimiṅgalaṃ	257	Dasahi	32, 33
Tiracchānayoni	48	Dassanam	319
Tiriyam	153	Dassanaṭṭhena	113, 162
Tirobhāvam	272		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[Da]	
Dassanādhipeyyaṃ	303
Dassanābhisamayo	304
Dasabalabaladhārī	253
Dassetā	20
Dātā	255
Dānūpasaggupaṭṭhānekattam	75
Diṭṭham	38, 83
Diṭṭhattā	319
Diṭṭhadhammanibbānavādā	59
Diṭṭhadhammavedanīya-	
kammaṃ	176
Diṭṭhadhammiko	256
Diṭṭhadhammo	59
Diṭṭhānulomikakāyakammaṃ	48
Diṭṭhānusayo	9, 46
Diṭṭhābhinivesā	42
Diṭṭhābhiniveso	46
Diṭṭhim	63
Diṭṭhi	32, 41, 45, 49, 66
Diṭṭhikantāram	45
Diṭṭhigataṃ	45
Diṭṭhigatānaṃ	307
Diṭṭhigatāni	258
Diṭṭhigatehi	21, 35
Diṭṭhigantho	46
Diṭṭhigahanam	45
Diṭṭhiṭṭhānaṃ	45
Diṭṭhiṭṭhānasamugghāto	42
Diṭṭhiṭṭhānāni	41
Diṭṭhipapāto	46
Diṭṭhipalibodho	46

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[Da]	
Diṭṭhiparāmāso	46
Diṭṭhipariyutṭhānāni	41
Diṭṭhipariḷāho	46
Diṭṭhippatto	162
Diṭṭhippatto hoti	162
Diṭṭhibandhanam	46
Diṭṭhiyā	34, 47
Diṭṭhiyo	42
Diṭṭhirāgaratto	47
Diṭṭhivipatti	47
Diṭṭhivipanno	47
Diṭṭhivipallāso	178
Diṭṭhivipphanditam	45
Diṭṭhivisuddhi	113, 213, 319
Diṭṭhivisūkam	45
Diṭṭhisaññojanam	45
Diṭṭhisantāpo	46
Diṭṭhisampannassa	179
Diṭṭhisampannā	67
Diṭṭhisambādho	46
Diṭṭhisallam	46
Diṭṭhisahajātakāyakammaṃ	48
Diṭṭhupādānaṃ	46
Diṭṭhekatṭhehi	136
Diṭṭheva dhamme	67, 133, 235
Diṭṭho	40
Dinnam	33
Diyaddhasataṃ	220
Disam	153

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā	Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[Da]		[Da]	
Disāpharaṇā	208	Dummano	291
Disvā	305	Duviññāpaye	1
Dissamānena	273	Dussakaraṇḍako	206
Dīghaṃ	90, 122	Dussati	30
Dukkhaṃ	49, 179, 201, 314	Dussayugaṃ	206
Dukkhaṭṭhena	120	Dūre	252, 273
Dukkhaṭṭho	40, 198	Dūrepi	273
Dukkhatō	316	Devatānaṃ	309
Dukkhanirodho	305	Devavaṇṇaṃ	277
Dukkhavatthukā	221	Devā	64, 170
Dukkhavipākaṃ	177	Devānaṃ	291
Dukkhasaccaṃ	200, 201	Devānaṃ devānubhāvaṃ	219
Dukkhasa	37, 198	Devāmanussā	209
Dukkhanupassanā	247, 318	Desanā	182
Dukkhabhitunno	21	Desanāññānaṃ	233
Dukkhudrayaṃ	177	Desanādharmacakkaṃ	221
Dukkhūpasamaḡāmināṃ	178	Desanābahulo	263
Dukkhe	19	Desanāmaṇḍo	182
Duggati	18	Desiyamāne	64
Duccaritā	3	Desesi	276
Duccaritāni	169	Dovārikopamā	96
Duṭṭhullaṃ	183	Dosaṃ	30
Dutiyaṃ	153	Doso	32, 260
Duppaññā	11	Dvākāre	1
Duppaññe	132	Dvādasa	308
Duppañño	2	Dvādasākāraṃ	217
Duppaṭṭinissaggī	25	Dvāraṃ	139
Dubhato	151	Dvāsattṭhiyā	35
Dubhatosuññaṃ	239, 244	Dvīsu	10

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā	Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[Da]		[Dha]	
Dvīhi	21, 200	Dhātuto	291
Dvedhā	225	Dhātuyā	160
Dveme	215	Dhuvena vā	240
Dveva	48	Dhuvo	26
[Dha]		Dhūmarajā	87
Dhaññamāpakagaṇanāya	94	Dhūmāyati	274
Dhanavā	253	[Na]	
Dhammaṃ	178, 276	Natthi	34
Dhammaketu	222	Natthitā	7
Dhammacakke	217	Natthi yitṭhaṃ	33
Dhammacakkhum	217	Nadati	232
Dhammacariyāya	222	Nandiyā	158
Dhammañca	221	Nappajānāti	71
Dhammaddhajo	222	Nava	225
Dhammabhūto	255	Navadhā ceva	225
Dhammavinayo	103	Navavidhamānehi	31
Dhammaraso	183	Navahi	30
Dhammassāmī	255	Nāgavaṇṇaṃ	277
Dhammā	80, 140, 143, 119, 174	Nādhivāseti	262
Dhammādhipateyyo	223	Nānattakilesehi	143, 267
Dhammānaṃ	169, 180	Nānattavimokkho	157
Dhammānudhammapaṭipatti	249	Nānattasaññānaṃ	155
Dhammānudhamma-		Nānattasuññānaṃ	240
paṭipattiyā	138	Nānā	251
Dhammānusārī	163	Nānādhātum	234
Dhammuddhaccakusalo	195	Nānādhimuttikataṃ	234
Dhamme	133, 314	Nānāpaṭiccasamuppādesu	251
Dhammena	222	Nānārattānaṃ	206
Dhammesu	10	Nānāsuññātamanupalabbhesu	251
Dhammo	103		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā	Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[Na]		[Na]	
Nāmakāyo ca	112	Nibbānadhātuyā	167
Nāmañca	112	Nibbānāya	216
Nāmarūpaṃ	172	Nibbānārammaṇatājātā	212
Nāmarūpapaccayāpi	171	Nibbidāññāṇāni	70
Nikanti	171, 193	Nibbidānupassanā	247
Nikantikkhāṇe	171	Nibbidānulomaññāṇāni	70
Nikantitaṇhācariyā	72	Nibbidāpaṭippassaddhiññāṇāni	70
Nikkaṅkho	141	Nibbidāya	64
Nikkilesa	256	Nibbedhabhāgiyaṃ	307
Nikkhittaṃ	49	Nibbedhikapaññā	247, 262
Niklesaṭṭho	111	Nimittaṃ	73, 114, 151, 265, 179
Niccaṃ	21	Nimittañca	112, 166
Niccato	158	Nimittato	158
Niccamaṭaṇo	20	Nimittā	167
Niccena vā	240	Nimittena	309
Nicco	26	Nimmānaratī	218
Nicchāto	318	Nimmitto	14
Nijjhattibalaṃ	228	Niyāmaṃ	11
Nijjhāpetā	254	Niyogavacanaṃ	141
Nijjhāpeti	228	Niyyāti	167
Niṭṭhaṃ gatā	67	Niyyānaṭṭhena	167
Niṭṭhā	67	Niyyānaṭṭho	106
Nidānanirodhena	120	Niyyānāvarenaṭṭhena	71
Niddiṭṭhakāraṇā	259	Nirayo	48
Ninnetā	255	Nirāmisam	314, 317
Nipuṇā	258	Nirāmisataro	150
Nibbattati	58	Nirāmisā	150
Nibbattenti	211	Nirujjhati	120
Nibbānaṃ	82, 167, 225, 243	Niruttivavatthānato	249
Nibbānañca	212	Niruddham	304

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā	Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[Na]		[Na]	
Nirodham	167	Nīlasaññaṃ	152
Nirodhagocaraṃ	303	Nīlānaṃ	13
Nirodhappajānanā	202	Nīvaraṇehi	23
Nirodhavasena	143	Nu	238
Nirodhasaccaṃ	202	Nekkhammaṃ	71, 205, 320
Nirodhānupassanā	247	Nekkhammābhirataṃ	230
Nirodhāya	64	Nekkhammena	244, 319
Nirodhupaṭṭhānena	121	Netā	254
Nirodhūpaṭṭhānakusalo	146	Neyyaṃ	257
Nirodhe	84, 167, 180	Neyyapariyantikaṃ	257
Nirodhento	113	Neyyo	256
Nirodho	75, 82	Nevasaññīnāsaññīvādā	59
Nivutattā	71	[Pa]	
Nisinno	106	Pakatiyā	271
Nisīdi	238	Pakativāṇṇaṃ	277
Nissaṃsayo	141	Pakampanā	113
Nissaṭaṃ	135	Pakāseṇti	178
Nissaṭā	226	Pakkhandati	64, 167, 305
Nissayapaccayā honti	161, 172	Pakkhandanapaṭinissaggo	121
Nissayā	308	Pakkhandanavosaggo	306
Nissaraṇaṃ	133, 200, 320	Pakkhandanā	211
Nissaraṇappahānaṃ	53	Pakkhīnaṃ	291
Nissaraṇaviveko	307	Pakkhe	223
Nissaranti	226	Paggaṇhanto	140
Nissāya	306	Paggaṇhāti	143
Nissitāse	63	Paggaṇhitvā	74
Nīto	256	Paggahanimittūpaṭṭhānakusalo	144
Nīlakato	57	Paggaho	192
Nīlanimittam	152	Paṅguḷopamā	96
Nīlanimitte	152	Paccattaṃ	152

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā	Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[Pa]		[Pa]	
Paccanīkato	148	Paññattam	105
Paccayanīrodhena	120	Paññatti	86
Paccayā	205	Paññattibalaṁ	228
Paccayo ca	303	Paññavā	2
Paccaladdhu	178	Paññā	195, 219
Paccavekkhaṇābahulo	263	Paññāketu	261
Paccassosum	131	Paññākkhandham	262
Paccāropeti	29	Paññāgatena	258
Paccāvamanti	227	Paññāgaruko	261
Paccupaṭṭhitā hoti	4	Paññācarito	261
Paccuppannaṁ	256	Paññādhajo	261
Paccuppannā	241	Paññādhipeyyo	261
Paccekasambuddho	252	Paññādhimutto	261
Pacchimakāyato	12	Paññāpanā	182
Pacchimā	83	Paññāpabhedakusalo	252
Pajahati	262, 304	Paññāpetā	254
Pajahatha	311	Paññāpeti	228
Pajānato	107-8	Paññābāhullaṁ	261
Pajānanto	140	Paññāya	229, 259
Pajānāti	233	Paññāyati	78, 199
Pajjalati	274	Paññāyametaṁ	260
Pañca	131	Paññāvimuttiṁ	234
Pañcakkhandhā	172	Paññāvimutti	190
Pañcakkhandhe	317	Paññāvuḍḍhiyā	251
Pañcagatisamāruḷho	23	Paññāvepullāya	251
Pañcatimsāya	50	Paññāsayo	261
Pañcannaṁ	301	Paññāsā	318
Pañcavaggiye	214	Paññāsāya	4, 58
Pañcavīsati	318	Paññindriyaṁ	161-2
Pañcindriyāni	4, 173	Paṭikarohi	29

Paḍānukkamo	Piṭṭhaṅkā	Paḍānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[Pa]		[Pa]	
Paṭikujjitaṃ	272	Paṭilābho	245, 251
Paṭiggahamaṇḍo	182	Paṭivijjhati	4, 111, 164, 197
Paṭighasaññānaṃ	154	Paṭividdho	140
Paṭighānusayo	9	Paṭivedhakāle	162, 165
Paṭicarati	29	Paṭivedhaññaṃ	233
Paṭicca	47	Paṭivedhaṭṭhena	167, 197, 202
Paṭiccasamuppannaṃ	320	Paṭivedhaṭṭho	198
Paṭicchannāni	258	Paṭivedhadhammacakkaṃ	221
Paṭicchanno	256	Paṭivedhādivisodhanāya	180
Paṭijānāti	229, 232	Paṭivedhāya	162
Paṭinissaggānupassanā	247	Paṭivedho	245
Paṭinissaggānupassī	102	Paṭisaṅkhāti	228
Paṭipadaṃ	202, 233	Paṭisaṅkhānabalaṃ	228
Paṭipadā	216	Paṭisandhikkhaṇe	171
Paṭipadāvisuddhipakkhandam	76	Paṭisambhidādhikaraṇe	220
Paṭipannassa	140	Paṭṭhapanā	182
Paṭipanno hoti	64	Paṇamaṇā	113
Paṭipassanā	94	Paṇidahati	167-8
Paṭippassaddhāni	132	Paṇidhāya	89
Paṭippassaddhippahānaṃ	53	Paṇidhim	151
Paṭippassaddhiviveko	307	Paṇidhi	48
Paṭippassaddhivisuddhiyo	132	Paṇidhito	158
Paṭippassambheti	319	Paṇidhiyā	168
Paṭippassambhenti	227	Paṇihitā	310
Paṭippharati	29	Paṇihito	150, 157
Paṭibujjhati	208	Paṇītaṃ	64
Paṭibhānavavatthānato	249	Paṇītaṭṭhena	189
Paṭilabhati	161	Paṇītatarasaddhindriyassa	135
Paṭilābhaṭṭhena	167	Paṇītādhimuttikā	10
Paṭilābhā	135	Paṇīto	207

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā	Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[Pa]		[Pa]	
Paṇḍaram	117	Pabhāseti	86-7
Paṇḍiccam	248	Pabhijjati	263
Paṇḍitalakkhaṇaṁ	243	Pabhinnañāṇo	252
Paṇḍitā	140, 258	Pamāṇabaddhā	206
Patāpenti	211	Pamādo	260
Patitṭhāpakatṭhena	142	Pamodanā	115
Patitṭhāpakattho	84	Payāto	15
Patitṭhāpanāya	180	Payirupāsato	132
Patitṭhāpento	222	Payirupāsanti	10
Patitṭhito	19, 212, 222	Payogaṁ	79
Pattaṁ	38	Payogañca	78
Pattadaṇḍo	20	Payogo	79
Pattim	277	Param maraṇā	5, 58
Patthanā	48	Parato	316
Pathaviyā	49	Paratopi	45
Pathavīkaṣiṇaṁ	55	Parattho	256
Pathavīkāyaṁ	314	Paranimmitavasavattī	218
Pathavīrasaṁ	49	Parapattiyā	73
Pathavīsamāya	260	Parapuggalānaṁ	234
Padam	242	Parappavādānaṁ	213
Padese	139, 257	Paramakāpaññappatto	20
Padhānaṁ	79	Paramatthaṁ	317
Padhānañca	78	Paramatthasuññaṁ	240
Papañcito	35	Paramattho	111, 256
Papātā	20	Paramasuññaṁ	317
Pabbajitena	215	Paralokavajjabhayadassāvino	2
Pabhaṅkarā	178	Paralokavajjabhayadassāvī	3
Pabhaṅguto	316	Parasattānaṁ	234
Pabhavanirodhena	120	Parāmasati	272
Pabhassarānaṁ	13	Parāmāso	42

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]		[Pa]	
Parikkhārā	211	Pariyādānaṃ	210
Parikkhitto	19	Pariyādānaṭṭhena	142
Pariggahaṭṭhena	202	Pariyādānāya	180
Pariggahaṭṭho	106	Pariyādiyati	144
Pariggahasuññaṃ	239	Pariyāyena	157, 163
Pariggaho	245	Pariyuṭṭhānā	207
Paricitā	80	Pariyuṭṭhito	21
Paricitāya	207	Pariyesitaṃ	38
Pariccajati	121	Pariyogāhanaṃ	245
Pariccāgaṭṭhena	189, 214	Pariyodātaṃ	75
Pariccāgapapaṇissaggo	121	Pariyonaddho	17
Pariccāgavosaṅgo	306	Pariyosānaṭṭhena	213
Pariccitā	195	Parivaṭumo	57
Parijappetvā	302	Parivattati	256
Pariññatthā	84	Parivāraṭṭhena	204
Pariññāpaṭivedhaṃ	164	Parivārā	211
Paridayhati	19	Parisāsu	232
Pariṇāmeti	274	Parisuddhaṃ	75
Pariṇāyikā	261	Pariharantu	209
Parittabhūmako	10	Parihāyati	195
Parinibbāpanattho	84	Pariḷāho	183
Parinibbuto	35	Paro	34
Paripantho	70	Palipanno	20
Paripākaṭṭhena	204	Palibuddho	20
Paripucchā	93	Palibodhaṃ	20
Paripuṇṇā	80	Palibodho	20
Paripūraṇaṭṭhena	204	Palokato	316
Paripūrenti	248	Pallaṅkaṃ	89
Parimajjati	272	Pavattaṃ	166
Parimukhaṃ	90		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā	Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[Pa]		[Pa]	
Pavattaṇca	166	Pahīyati	165
Pavattapariyādānaṃ	240	Pahīyanti	79
Pavattā	255	Pahomi	35
Pavatteti	221, 232	Paḷāsī	25
Pavāheyya	278	Paḷāso	260
Pavicayabahulo	261	Pākaṭaṃ	272
Paviveko	320	Pāṭikaṅkhā	208
Pavedhati	194	Pāṭihāriyāni	309
Pasādanīye suttante	132	Pāṇā	209
Pasādetā	254	Pātukaroti	30
Pasīdati	64	Pāpakaṃ	208
Passaṃ	255	Pāpake	262
Passati	1, 4, 165, 208, 255	Pāpanaṭṭhena	204
Passaddhi	142, 192	Pāpamakkhī	65
Passaddhibahulaṃ	161	Pāpamittopi	45
Passaddhibahulo	161	Pāpikā	48, 49
Passaddho	83	Pāpiccho	25
Passantānaṃ	14	Pāmojjaṃ	107, 115, 142
Passanti	64	Pāmojjabahulo	262
Passambhayaṃ	101	Pāramippattā	164
Passambhento	113	Pāramippatto	222
Passasati	90	Pāripūrī	211
Passāsapaṭikaṅkhanā	72	Pārisuddhi	94
Passāsapaṭilābhe	72	Pārupitum	206
Passāsādimajjhapariyosānaṃ	72	Pāvacaṇaṃ	103
Passāso ca	112	Pāsādo	106
Pahānaṭṭhena	189	Pitā	34
Pahānavinayo	52	Pipāsito	21
Pahāso	116	Piyarūpaṃ	9
Pahīnattā	123, 132, 319	Piyavacaṇaṃ	141

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā	Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[Pa]		[Pa]	
Pihitaṃ	272	Purimatarasaddhindriyā	135
Piṭṭhaṃ	105	Purimā purimā	83
Pītakānaṃ	13	Purisadosā	29
Pītanimittaṃ	152	Purisadosehi	28
Pīti	115, 142, 192	Purisadhorayho	253
Pītipaṭisaṃvedī	100	Purisanāgo	253
Pītisukhabhūmi	265	Purisapuggalassa	47
Pīḷanaṃ	210	Purisasīho	253
Pīḷito	21	Purisā	209
Puggalassa	252	Purisājañño	253
Puggalā	209	Purisāsabho	253
Puggalo	2, 110	Pūjento	222
Puññavato	292-3	Pekkkhetā	254
Puññābhisaṅkhāro	10, 240	Pothujjaniko	215
Puthujjanakalyāṇakassa ca	251	Ponobhavikā	207
Puthujjanasādhāraṇe	251	[Pha]	
Puthujjano	50	Phandanā	113
Puthusamaṇabrāhmaṇānaṃ	213	Phandito	74
Puthusallehi	16	Pharaṇā	208
Punabbhavaṃ	65	Pharati	57, 291
Punabbhavo	201	Pharitvā	153, 257
Pupphe	55	Phassanaṭṭhena	167
Pubbaṇhasamayaṃ	205	Phassanā	251
Pubbantānuggahitā	66	Phassitā vā	164
Pubbantānudiṭṭhi	46, 66	Phassito	40, 41
Pubbantāparantānuggahitā	66	Phassopi	44
Pubbayogo	263	Phusanā	94
Pubbe	200		
Puratthimakāyato	12		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā	Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[Ba]		[Ba]	
Bajjhanti	227	Buddhā	178
Bandhati	30	Buddhā ca	212
Balaṃ	224	Buddhipaṭilābho	85
Balakaraṇīyā	306	Buddhilabhanaṭṭhena	204
Balappatto	80	Buddhisampannā	140
Bahiddhā	30, 244	Buddhisampannānaṃ	139
Bahiddhā vā	25	Buddho	85
Bahiddhāvutṭhānavivaṭṭane	167	Bojjhaṅgā	203
Bahiddhāvutṭhāno	151	Bodhanaṭṭhena	204
Bahiddhāsuññaṃ	239	Bodhāya	203
Bahimukho	263	Bodhipakkhiyaṭṭhena	204
Bahuṃ	309	Bodhipakkhiyā	82, 168
Bahukaṃ	267, 273	Bodhisattasseva	200
Bahukampi	273	Bodhenti	204
Bahukehi	14	Byantīkaroti	262
Bahuko	271	Byantībhūtaṃ	230
Bahulīkatāya	207	Byantīhoti	79
Bahulīkaroti	152, 188	Byantīhonti	187
Bahussuto	263	Byāpādaṃ	228
Bālalakkhaṇaṃ	243	Byāpādavitaṅko	262
Bārāṇasiyaṃ	214	Byāpādānupatitaṃ	73
Bāhāvikkhepaṇaṃ	30	Byāvaṭṭā	30
Bijaṃ	49	Brahmaṃ	232
Bijagāmaḥvātagāma	307	Brahmakāyikā	218
Bujjhati	203	Brahmacakkaṃ	232
Bujjhanatṭhena	204	Brahmacariyaṃ	103
Bujjhanti	204	Brahmacariyaṃaṇḍo	182
Buddhacakkhu	147	Brahmaññaṭṭhaṃ	133
Buddhaññaṇāni	40	Brahmabhūto	255

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā	Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[Ba]		[Bha]	
Brahmalokā	218	Bhāvanābalaṃ	228
Brahmalokūpago hoti	208	Bhāvanāya	161
Brāhmaṇamahāsālo	170	Bhāvanāvasena	143
Brāhmaṇesu	133	Bhāvayato	70
[Bha]		Bhāvitam	132
Bhagavatā	217	Bhāvitāni	132
Bhagavā	13, 127, 130	Bhāvitāya	207
Bhajato	132	Bhāvitā vā	164
Bhajanti	10	Bhāvitindriyo	133
Bhaññamāne	217	Bhāvissanti vā	164
Bhadante	131	Bhāveti	152, 188, 228, 306
Bhabbābhabbe	4	Bhāventi vā	164
Bhayatupaṭṭhāne	122	Bhāvo	241
Bhayato	160, 316	Bhāsati	274
Bhayato upaṭṭhāti	166	Bhāsate	87
Bhayasaññā	4	Bhāseti	87
Bhavagāmikammā	3	Bhikkhave	312
Bhavañca	63	Bhikkhavo	130, 186
Bhavataṇhā	65	Bhikkhu	291, 313
Bhavattā	82, 223	Bhikkhū	130, 131
Bhavadiṭṭhi	46	Bhisi	105
Bhavadiṭṭhisannissitā	6	Bhum mā devā	217
Bhavaratā	64	Bhūtam	64, 65, 320
Bhavasammuditā	64	Bhūtaṭṭhena	133
Bhavābhave	65	Bhūtato	64, 65
Bhavārāmā	64	Bhūtapariññāto	65
Bhave	65	Bhūtassa	65
Bhāvanā	169, 320	Bhūtā	209
Bhāvanāpaṭivedho	202	Bhūri	259, 260
		Bhūripaññā	259

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā	Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[Bha]		[Ma]	
Bho	64	Manomayaṃ	274
Bhojane	262	Manokammaṃ	48
Bhoto	310	Manoviññāṇadhātu	118
[Ma]		Manosaṅkhārā	310
Makkhī	25	Manosamuttejanatāya	160
Makkho	260	Maraṇadhammaṃ	58
Maggaṃ	110	Mahaggataṃ	153
Maggakovidō	254	Mahaddhano	253
Maggaññū	254	Mahapphalaṃ	47
Maggavidū	254	Mahākantārappaṭipanno	20
Maggasaccaṃ	202	Mahānisaṃsaṃ	47
Maggānugāmī	254	Mahāpaññā	247
Maggena	212	Mahāpapāte	20
Maggo	186, 188	Mahāpalipe	20
Maggo ceva hetu ca	180	Mahāpalibodhena	20
Maccupāseṇa	19	Mahāpuññānaṃ	301
Macchariyaṃ	260	Mahābandhanabaddho	19
Maccharī	25	Mahābhūtā	112
Majjhimā	216	Mahābhūmakō	10
Mañjiṭṭhānaṃ	13	Mahārajakkhe	1
Maṇḍapeyyaṃ	181	Mahārajakkho	2
Mattaññutaṃ	262	Mahāvidugge	20
Mado	260	Mahāsaṃsārappaṭipanno	20
Manasikaroto	167, 190	Mahāsaṃbādhappaṭipanno	20
Manasikāro	134	Mahikā	87
Manāyatanam	117	Mahoghapakkhando	21
Manindriyaṃ	118	Mātā	34
Manussānaṃ	208, 291, 309	Mānavinibandhā	46
Mano	117, 309	Mānasaṃ	117
		Mānātimāno	27

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā	Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[Ma]		[Ma]	
Mānānusayo	9	Mūlapariggahaṭṭhena	204
Mānento	222	Me	124
Māno	27, 32, 260	Meṇḍakassa	295
Māyāvī	25, 65	Mettā ca	211
Mārassa	178	Mettāyati	211
Mārāmisato	317	Mettāya vā	291
Migadāye	214	Mettāsahagatena	153
Micchā	57	Medhā	260
Micchādiṭṭhi	46	Medhāvī	66, 140
Micchādiṭṭhiyā	33	Mokkho	213, 318
Micchādiṭṭhiyo	62	Mocetā	20
Micchādiṭṭhihata	178	Modanā	116
Micchādiṭṭhī	25	Moho	32, 260
Micchāmāno	28	[Ya]	
Mittā	86	Yam	9, 57, 200, 229
Mukhavaṇṇo	208	Yaññadeva	320
Muccati	158, 167	Yato	167, 201
Mucchanā	72	Yattha	80, 105, 168
Muñjapabbajabhūto	17	Yatthāyam	63
Muñjamhā	278	Yathatthā	84
Muṭṭhassati	2, 132	Yathādiṭṭhi	48
Mutaṃ	38	Yathādiṭṭhiyam	48
Mutto	35, 87	Yathābhūtaṃ	7, 113, 158, 229, 234
Mudindriye	1	Yathābhūtañāṇaṃ	158
Muhuttena	218	Yathābhūte'dhimuccati	65
Mūlaṃ	305	Yathārūpehi	113
Mūlacariyaṭṭhena	204	Yadidaṃ	242
Mūlaṭṭhena	204	Yampi	231
Mūlapaṭisambhidaṭṭhena	204		
Mūlapaṭisambhidā-pāpanaṭṭhena	204		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā	Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[Ya]		[Ra]	
Yāthāvaṁ	64	Rāgabandhanena	19
Yāṇikatā	80, 81	Rāgavirāgā	190
Yāṇikatāya	207	Rāgānupatitaṁ	73
Yāmā	218	Rāge	266
Yāvata	37, 206	Rāgo	47, 260
Yiṭṭhaṁ	56	Rājamahāmattassa	206
Yuganaddhaṁ	187	Rājā	292
Yuganaddhaṭṭhena	189	Rāhugahaṇā	87
Yutto	22	Rittato	316
Yena	168	Rukkhamūlagato	87
Yehi	72	Ruci	103
Yogayuttā	178	Rūpaṁ	42, 54, 152
Yogāvacaro	144	Rūpagataṁ	272
Yogehi	22	Rūpappaṭisaññutto	157
Yonisomanasikāre	138	Rūpavantam	54
Yonisomanasikāro	249	Rūpavirāge	120
Yvāyaṁ	304	Rūpasaññāna	154
[Ra]		Rūpasaññī	152
Rakkhanti	208	Rūpasmim	54, 55
Rajjati	23, 25, 32	Rūpassa	37, 47
Rati	183	Rūpāni	150
Ratto	304	Rūpī	150
Ramati	263	Rūpe	120
Rassaṁ	90	Rogato	316
Rāgaṁ	304	[La]	
Rāgagginā	20	Lakkhaṇaṁ	93
Rāgato	158	Lakkhaṇasuññaṁ	239
Rāgadosamohajaṭṭhato	18	Lahupañña	261
		Lahusaññaṇca	273

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā	Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[La]		[Va]	
Lābhī	272	Vaḍḍhitavaḍḍhanā	251
Lābho	251	Vata	315
Limpanti	226	Vatteti	228
Līnaṃ	73	Vatthukatā	80, 81
Lokaṃ	153, 234	Vatthukatāya	207
Lokattha	139	Vatthu ceva	57
Lokadhammā	28	Vatthuvaseṇa	157, 163, 200
Lokaniyyānāya	160	Vatthusmiṃ	81, 291
Lokavādapāṭisaṃyuttā	46	Vado	26
Lokasannivāso	15	Vadhakato	316
Lokasmiṃ	178	Vadhake	4
Lokiko	150	Vamanti	227
Lokiyo	157	Vayalakkhaṇaṃ	75
Lokuttaraṃ	307	Vayo	199
Lokuttarā	157	Vasalo	65
Lokuttaro	150	Vasippattā	164
Loke	9, 219	Vasippatto	80, 222
Loko	2, 4, 34, 57, 63	Vasībhāvaṭṭhena	205
Loko ca	57, 60	Vasībhāvappattānaṃ	205
Lobhakkhandhaṃ	263	Vāma-akkhito	12
Lobho	32	Vāavedhirūpā	258
Lomakūpato lomakūpato	12	Vi	124
Lohitakānaṃ	13	Vikampati	194
[Va]		Vikampitaṃ	73
Vacīkammaṃ	48	Vikkhambhanappahānaṃ	53
Vajjaṃ	2, 3, 228	Vikkhambhanaviveko	307
Vajjabandhanabaddho	20	Vikkhambhanasuññaṃ	239
Vajjetvā	210	Vikkhambhito	244
		Vikkhipati	195
		Vikkhippati ceva	195

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā	Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[Va]		[Va]	
Vikkhippate	73	Vitakkā	79
Vikkhippamānassa	72	Vitakketha	310
Vikkhepānupatitaṁ	73	Vitakkopi	44
Vikkhepo	191, 196	Vitthatāya	260
Vigataṁ	242, 304	Viditaṁ	83
Vigameti	304	Viditā	108
Viggahitamānaso	191	Vidito	40
Vicayabahulo	261	Vidūre	252
Vicārayato	310	Viddho	16
Vicikicchānusayo	9	Vidhūpenti	227
Vijaṭeṭā	18	Vinamanā	113
Vijānanto	140	Vinayo	103
Vijjaṁ	302	Vinassati	58
Vijjā	213, 219, 304, 319	Viniggaṇhitvā	74
Vijjādharā	302	Vinipātikā	209
Vijjāvimutti	319	Vinipātikānaṁ	291
Viññāṇaṁ	117, 118, 156, 171, 172	Vinipāto	18
Viññāṇakkhandho	118	Vinetā	254
Viññāṇacariyāya	140	Vinodeti	262
Viññāṇañcāyatanam	156	Vipattibhavaloko	3
Viññāṇapaccayāpi	172	Vipattisambhavaloko	3
Viññātaṁ	38	Vipathapakkhandho	21
Viññū	140	Vipannadiṭṭhiyo	66
Vitakkaṁ	310	Vipannadiṭṭhī	65
Vitakkayato	310	Vipariṇatañceva	242
Vitakkayittha	310	Vipariṇāmaṭṭhena	120
Vitakkayissati	310	Vipariṇāmadhammaṁ	201
Vitakkavipphārasaddam	310	Vipariṇāmadhammato	316
Vitakkasampannam	77	Vipariṇāmasuññaṁ	239
		Viparītasaññī	63

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā	Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[Va]		[Va]	
Vipassakānaṃ	76	Vimuttikkhandhaṃ	262
Vipassanā	304	Vimutti ca	211
Vipassanābalaṃ	228	Vimuttiñāṇa-	
Vipassanupekkhā	193	dassanakkhandhaṃ	262
Vipākāvaraṇa	11	Vimuttiraso	183
Vipulaṃ	58	Vimuttisukhe	70, 123
Vipulapaññaṃ	247	Vimuttūpaṭṭhānakusalo	145
Vipulapaññā	252	Vimokkhantikaṃ	86
Vipulāya	260	Vimokkhamukhaṃ	169
Vipulena	153	Vimokkhamukhāni	160
Vippaṭipanno	22	Vimokkhavasena	143
Vippamuttaṃ	266	Vimokkhe	164
Vippamuttā	226	Vimokkho	151, 167, 304, 319
Vippayuttapaccayā	172	Vimocayaṃ	102
Vippasīdati	208	Virajaṃ	217
Vibhajanā	182	Virajjati	212
Vibhavaṃ	64	Virāgagocaro	212
Vibhavañca	63	Virāgānupassanā	102, 247
Vibhavato	316	Virāgānupassī	102, 120
Vibhavadiṭṭhi	46	Virāgāya	64
Vibhavadiṭṭhisannissitā	6	Virāgārammaṇo	212
Vibhavā	65	Virāgā honti	212
Vibhāvayitvā	262	Virāge	212
Vibhāvī	140	Virāgo	212
Vibhūtaṃ	262	Viruḷhiṃ	307
Vibhūtavihārī	261	Virocate	87
Vimariyādikataṃ	266	Vivajjayitvā	74
Vimuttaṭṭhena	189, 213	Vivaṭaṃ	272
Vimuttattā	143	Vivaṭṭato	190
Vimutti	145, 201, 205, 213-4	Vivaṭṭanaṭṭhena	189
		Vivaṭṭanā	94

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā	Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[Va]		[Va]	
Vivaṭṭanāvasena	143	Visuddhacittassa	71
Vivaṭṭanti	227	Visuddhacittā	311
Vivattati	107	Visuddhi	205, 319
Vivaraṇā	182	Visuddho	65
Vivādamūlehi	23	Visesamadhigacchati	78, 140
Vividhampi	277	Visesādhigamāya	180
Vivekajā	265	Viseso hoti	263
Vivekaninnaṃ	229, 230	Viharati	124, 153
Vivekanissitaṃ	306	Viharatha	311
Vivekapabbhāraṃ	230	Vihāya	67
Vivekappaṇaṃ	230	Vihārabahulo	263
Vivekā	205	Vihārādhigamo	135
Viveko	306	Vihāro	106
Visajjitā ca	259	Vihimsāvitakko	262
Visaṇṇino	178	Viheṣaṃ	210
Visaṇṇuttaṃ	266	Viheṣeti	30
Visaṇṇuttā	226	Vītataṇho	65
Visaṇṇogūpaṭṭhānakusalo	146	Vītamaṇaṃ	217
Visabhāgasuṇṇaṃ	239	Vītarāgo	145
Visabhāgāni	244	Vīriyaṣaṃvaro	53
Visamaṃ	320	Vuccanti	112
Visamā	207	Vuṭṭhahanti	227
Visallaṃ	317	Vuṭṭhāti	167
Visavitāya	85	Vuṭṭhānaṃ	234
Visārado	321	Vuṭṭhānaṭṭhena	189
Visiṭṭhaṃ	242	Vuṭṭhāno	151
Visīnenti	227	Vuddhiṃ	307
Visujjhati	319	Vuyhati	19
Visujjhanti	131, 227	Vūpasammanti	79
Visuddhaṃ	320	Vūpasamento	113

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā	Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[Va]		[Sa]	
Ve	65	Samvattanti	203
Vedanam	314	Samvaratṭhena	113, 319
Vedanā	108	Samvaravinayo	52
Vedabahulo	161, 262	Samvego	143
Vedeyyo	26	Samvejetvā	143
Venateyyo	257	Samsāram	178
Vepullam	307	Samsārā	20
Veyyākaraṇe	217	Samsīdanā	211
Vesārajjam	135	Sa	65
Vesārajjappattā	164	Sakadāgāmissa	67
Vesārajjappatto	80, 222	Sakkaronto	222
Vehāsam	292	Sakkāyadiṭṭhi	46
Vodānam	110, 234	Sakkāyadiṭṭhiyo	62
Vodānatṭho	111	Sakkāyavatthukā	46
Vodānāya	180	Sakkāyavatthukāya	57
Vodāne	70, 74	Sagāravasappatissā-	
Vodāno	256	dhivacanam	141
Vobhindantā	258	Saguṇato	149
Vosaggapariṇāmiṃ	306	Sanṅkappo	202
Vosaggā	205	Sanṅkampi	218
Vosaggārammaṇatā	188	Sanṅkhatam	320
Vosaggo	320	Sanṅkhatato	317
Vosajjati	320	Sanṅkhatamasanṅkhatam	36
Vosajjitattā	143	Sanṅkhatalakkhaṇam	243
[Sa]		Sanṅkhatānam	199
Samkilesam	234	Sanṅkhātena	85
Samkilesikadhammato	317	Sanṅkhārasuññam	239
Samkilesikā	304	Sanṅkhārā	49, 207, 241
Samdhūpenti	227	Sanṅkhepo	196
		Saṅgaṇhāti	228
		Saṅgahabalam	228

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā	Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[Sa]		[Sa]	
Saṅgahitāni	200	Sañjāyati	186
Sacittam	178	Saññāpi	44
Saccaṁ	198, 200	Saññāvitakkesupi	108
Saccagocarā	221	Saññāvipallāsā	177
Saccaññānaṁ	217	Saññāvipallāso	177
Saccaṭṭhena	197	Saññāvimokkho	150
Saccaṭṭho	198	Saññīvādā	59
Saccato	26	Saññutto	19, 150
Saccapariyāpannā	221	Saññogānupaṭṭhānakusalo	146
Saccavatthukā	221	Saññojanā	79
Saccasaṅgahitā	221	Saññojanikā	46, 62
Saccā	304	Saññojanehi	27, 33
Saccānaṁ	199	Saṭṭho	25
Saccāni	180	Saṭṭhāti	107
Saccānulomikacittena	303	Saṭṭhiti	118
Saccābhisamayattho	84	Satiṁ	90
Saccābhisamayāya	180	Sati	72, 107
Saccārammaṇā	221	Satipaṭṭhānaṁ	223
Sacce samudāgatā	221	Satipaṭṭhānā	312
Saccehi	200	Satipaṭṭhāne	132
Sacchikataṁ	163	Satipaṭṭhānesu	139
Sacchikatā	249	Satiyā	107
Sacchikato	40	Satisaṁvaro	52
Sacchikatvā	133, 235	Sato	90, 200, 291
Sacchikā	86	Satokārissa	70
Sacchikiriyaṭṭhena	167	Sato kāri	107
Sacchikiriya	251	Sattakkhattuparamassa	67
Sacchikiriyaṭṭhavedho	164	Sattannaṁ	251
Sajjanti	227	Sattasattatīnaṁ	250
Sañjanetā	254	Sattahi mānehi	27

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā	Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[Sa]		[Sa]	
Sattahi saññojanehi	27	Santāpaṭṭhena	120
Sattā	34, 178, 208	Santi	10
Satte	1	Santike	186, 252
Satthusāsanaṃ	103	Santikepi	273
Sadevakassa	37	Santiṭṭhati	64, 71, 187, 274
Sadevamanussāya	37	Santo	35, 135, 207
Saddaṃ	309	Sandiṭṭhiparāmāsī	25
Saddamanussāvesuṃ	217	Sannamanā	113
Saddahanto paggaṇhāti	147	Sannisīdati	187
Saddahanto vimuccatīti		Sappañña	178
saddhāvimutto	163	Sappurisasamseve	138
Saddahanto vimuttoti		Sappurisasamsevo	249
saddhāvimutto	162	Sappurisā	51
Saddahitattā paggaḥitaṃ	147	Sabbaṃ	37, 49, 179
Saddo	218	Sabbakāyapaṭisaṃvedī	90
Saddhammassavanaṃ	249	Sabbakilesehi	136
Saddhammasavane	138	Sabbaṅgapaccaṅgaṃ	274
Saddhādhimutto	120, 307	Sabbaññutāya	84
Saddhānusārī	163	Sabbattatāya	153
Saddhāya carati	140	Sabbatthagāminim	233
Saddhāvimutto	162	Sabbadassāvitāya	84
Saddhindriyaṃ	144, 161	Sabbadhamme	160
Saddhindriyassa	134, 142	Sabbadhi	153
Saddhe	131	Sabbapaṇidhīhi	190
Saddho	2	Sabbabyāpādapariyuṭṭhānehi	211
Santaṃ	64	Sabbasaṅkhārasamatho	119
Santaṃ sukhumaṃ	114	Sabbasuññātānaṃ	240
Santaṭṭhena	113	Sabbaso	154, 230
Santappati	19	Sabbākārena	256
Santāpaṃ	210	Sabbābhinivesehi	168

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā	Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[Sa]		[Sa]	
Sabbāvantam	153	Samannāgatā	11, 255
Sabbe	208	Samannāgato	260, 315
Sabbesaṁ	291	Samayaṁ	125, 205
Sabbo	40	Samaya	125
Sabrahmakassa	37	Samayavimokkho	150, 157
Sabrahmacārino	140	Samayo	191
Sabhāgasuññaṁ	239	Samasikkhatā	140
Sabhāgāni	244	Samā	71
Sabhāvena	241	Samādahaṁ	101
Samam	82, 110, 320	Samādahati	74
Samaṇasammata	133	Samādinnaṁ	48
Samaṇesu	133	Samādhim	266, 307, 310
Samattaṁ	48	Samādhindriyaṁ	119, 161
Samatikkantā	226	Samādhibalaṁ	119
Samatikkama	154	Samādhiyati	73, 187, 208
Samatikkamanti	226	Samādhisampannaṁ	77
Samatikkamma	157	Samāpajjati	274
Samatthaṁ	110	Samāpatti	156
Samatthaṅca	111	Samāpattiyo	141
Samattho	84	Samārakassa	37
Samathanimittaṁ	75	Samāhito	2
Samathanimittūpaṭṭhānakusalo	144	Samucchindanti	227
Samathapubbaṅgamaṁ	186	Samucchedappahānaṁ	53
Samathabalaṁ	228	Samucchedavisuddhiyo	132
Samatho	119	Samucchedaviveko	307
Samadhammo	207	Samuṭṭhānaṭṭhena	45
Samadhikāni	70	Samudayaṁ	133
Samanupassati	55	Samudayato	158
Samanupassanatāya	160	Samudayanirodhena	120
Samantacakkhu	40, 147	Samudayo	134

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā	Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[Sa]		[Sa]	
Samudāgatā	221	Sammādiṭṭhisamādānā	179
Samudāgato	212	Sammāpaṭipannā	34
Samuducitaṃ	71	Sammāpaṭipannānaṃ	140
Samudujitaṃ	71	Sammāvimutti	229
Samuddavaṇṇaṃ	277	Sammāsamādhi	119
Samodhānaṭṭhena	167	Sammukhībhūte	181
Samodhāneti	110	Sammohā	158
Sampakampi	218	Sayaṃ	133
Sampajānassa	240	Sayambhū	84
Sampajāno	291	Sarasato	148
Sampattibhavaloko	3	Sarāgaṃ	314
Sampattisambhavaloko	3	Sarīraṃ	5
Sampannaḍiṭṭhiyo	66	Sallakkhaṇā	94
Sampannaḍiṭṭhī	65	Sallato	316
Sampayuttapaccayā	161	Sallapati	274
Samparāyiko	256	Sallānaṃ	16
Samparivattati	20, 28	Savanena	132
Sampavedhi	218	Sasaṅkhāraparinibbāyissa	68
Sampahaṃsanūpaṭṭhānakusalo	145	Sasallo	16
Sampahaṃsitaṃ	76	Sassatadiṭṭhi	46
Sampekkhāyanadhammo	261	Sassatadiṭṭhiyā	57
Sambodhā	200	Sassatavadā	59
Sambodhāya	216	Sassatisamaṃ	26
Sammaggaṭā	34	Sassatena vā	240
Sammattaniyāmaṃ	315, 317	Sassato	4, 26, 60
Sammappadhānaṃ	224	Sassamaṇabrāhmaṇiyā	37
Sammappadhāne	132	Sahagatā	211
Sammāññaṇaṃ	229	Sahajātapaccayā	161, 172
Sammādiṭṭhi maggo	188	Sahajātā	211
Sammādiṭṭhiyā	307	Sahajātānaṃ	180

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā	Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[Sa]		[Sa]	
Sahajātāni	212	Siyā	157, 163
Sākacchaṁ	274	Sīghaṁ sīghaṁ	261
Sāṭheyyaṁ	260	Sīghapaññā	261
Sātaṁ	116	Sītibhāvaññaṁ	158
Sātarūpaṁ	9	Sītisiyāvimokkho	150
Sādu	49	Sīlaṁ	306
Sādheti	78	Sīlakkhandhaṁ	262
Sāmaṁ	84	Sīlavisuddhi	113, 142, 213, 319
Sāmaññatthaṁ	133	Sīlasaṁvaro	52
Sāmaññaphalāni	225	Sīlāni	261
Sāmantā	252	Sīhanādaṁ	232
Sāmayikāsāmayika- vimokkhā	157	Sutakadukkaṭṭhānaṁ	34
Sāmayiko	150	Sukkaṁ	177
Sāmisam	314	Sukhaṁ	116, 135, 142, 192, 314
Sāmisō	150	Sukhato	158
Sārambho	260	Sukhavipākaṁ	177
Sāriputtasamā	257	Sukhasaññaṅga	273
Sāriputto	205	Sukhāni	116
Sālohitā	86	Sukhitattā	210
Sāvakaṇḍāpāramippatto	263-4	Sukhino	211
Sāvakasādhāraṇāni	40	Sukhudrayaṁ	177
Sāvakehi	11	Sukhumataraṁ	107
Sāvajjaṁ	177	Sukhumasaddanimitta- rammaṇatāpi	115
Sāvattiyāṁ	127	Suggahitaṁ	152
Sāsavato	316	Suggahitattā	114
Sāsavo	150	Sujjhanti	227
Sikkhati	91, 113, 236	Suññaṅga	242
Sikkhā	164	Suññatattā	189
Sikkhitattā	236	Suññatāya	160
		Suññatūpaṭṭhānakusalo	145

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā	Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[Sa]		[Sa]	
Suññato	160, 316	Sūpaṭṭhitā	81
Suññamidam	151	Sūpadhāritattā	115
Suññasuññam	239	Sekkhānam	251
Suññāgāragato	89	Sekkho	145
Suñño	168, 239, 244	Sekhapaṭisambhidappatto	263
Sutaṃ	38, 50, 205	Seṭṭham	242
Suttantakkhandhe	132	Seṭṭho	213
Suttantikavatthūni	115	Senā	292
Sutvāna	178	Senābyūham	277
Suddhataṃ	66	Seyyathāpi	4, 114, 305
Supaṇihito	106	Sevato	132
Supaṇṇavaṇṇam	277	Sevantam	7
Supati	208	Sevanti	10
Suparikkhatā	211	Sevitabbā	215
Supinaṃ	208	So	314
Suppaṭippassaddhāni	132	Sotāpattimaggo	42
Suppahīnattā	132	Sotāpattiyaṅgesu	137
Subhāvitam	132	Sotāpannassa	252
Subhāvitāni	132	Sotāpannā	68
Sumanasikatattā	115	Somanassam	47, 135, 201
Sumano	291	Soḷasavatthukam	69
Suviññāpaye	1	Svākāre	1
Suvidūre	252	Svādhiṭṭhitam	81, 120, 307
Suvimuttā	211	Svādhiṭṭhitā	211
Susamam	82	Svālaṅkatā	211
Susamāradhā	80, 82	Svāvatthitam	152
Susamāradhāya	207	[Ha]	
Susamāradhho	207	Hañci	303
Susamuggatā	211	Haññati	20
Susamūhatattā	82	Hatanetto	21

Paḍānukkamo	Piṭṭhaṅkā	Paḍānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[Ha]		[Ha]	
Hadayaṃ	117	Hīnādhimuttikā	10
Hammiyaṃ	106	Hīnāyāvattitvā	30
Harati	124	Hīno	215
Harāyamānā	64	Hutaṃ	33, 56
Hāsapaññā	261	Heṭṭhimakāyato	12
Hāsabahulo	262	Hetu	303
Hāso	116	Hetunirodhā	305
Hiribalaṃ	228	Hetunirodhena	120
Hirī	227	Hetuso	233
Hirīyati	228	Hetū	171, 205
		Hetūnaṃ	174

Paṭisambhidāmaggaṭṭhakathāya dutiyabhāge

Lakkhitabbapadānaṃ anukkamaṇikā

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā	Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[A]		[A]	
Akusalakammappathā dasa	33	Anubandhanāvidhi	95
Accantavirāgo	102	Anulomikā khanti tividhā	315
Aḍḍhādīni tīṇi	253	Anusayā satta	9
Atimāno	27	Anusenti	8
Attavādupadānaṃ	22	Antaggāhikadiṭṭhiyā	
Atthapaṭisambhidāya		ākārā paññāsa	58
ārammaṇāni pañca (Pā)	219	Antarāparinibbāyī tividhā	68
Adhikaraṇasamatho	119	Antā dve	215
Adhimatta	141	Apāna	69
Adhimāno	27	Apāya (4)	18
Adhimāno āradhaviṇṇasa-		Appanā	93
kasappa uppaṇṇati	27, 28	Abhiṇṇā kāyagantho	22
Adhivacana	141	Abhiṇṇāñāṇāni cha	250
Anantañāṇādīni tīṇi	253	Abhisamaya	302, 304
Anāgāmī pañca	68	Amānusi ratī	192
Anāvaraṇaṇānaṃ	36	Arañña	105
Anicca, animittānupassanā-		Ariyā	51
dīnaṃ ekaṭṭhata	166	Ariyānaṃyeva sādhaṇa-	
Aniccato sudiṭṭhā		pañña	251
aññatopi	229	Avijjāyogo	22
Anunayasamyojanaṃ	27	Avijjāsamyojanaṃ	27
Anupassanā	103	Avijjogho	21
Anupassanāñāṇāni atṭha	115	Asāmantapañña	259
Anupassanādvāsattati	122	Asmimāno	27, 28
Anupassanānaṃ sattannaṃ		Assāsapassāsānaṃ	
paññaṇaṃ		alābhino satta	97
paripūraṇatā	247, 248		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā	Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[A]		[I]	
Assāsapassāsānaṃ		Idaṃsaccābhiniveso	
pākaṭāpākaṭatā	90, 91	kāyagantho	22
Assāsapassāsānaṃ ādi-		Iddhiyo dasa	264, 265
majjhapariyosānāni	72	Isipatana	214
Assāsapassāsānaṃ		[U]	
oḷārikasukhumatā	91, 93	Uggaho	93
Assāsapassāsānaṃ		Uttarakurukā acchandikā	11
dīgharassāni	90	Upakkilesā aṭṭhārasa	72, 74
Assāsapassāsānaṃ		Upaṭṭhānaṃ	93
phusanaṭṭhānāni	73	Upaṭṭhānānussatiyo aṭṭha	115
[Ā]		Upadhiviveko	229
Ākāra cattālisa	315, 316	Upādānā cattāro	22, 23
Ākāra dvādasa	217	Upāsikā	291
Ākāra paññāsa	4	Uppajjamānaṃ	233
Āghātavattūni dasa	33	Uppannaṃ	233
Āghātavattūni nava	30	Ubho anta	7
Ācikkhaṇādīni satta padāni	182	[E]	
Āna	69	Ekanta	85
Ānāpānassati	69	Ekāyanamagga	85
Ānāpānassatikamma-		[O]	
ṭṭhānassa manasikāraavidhi	94	Oghā cattāro	21
Ārāma	128	Oghayogānaṃ visesatā	22
Ārāmānaṃ nāmalābha-		Obhāsādīnaṃ tiṇṇaṃ	
karaṇāni	186	visesatā	87
Ālapanānaṃ visesatā	186	Obhāse tayo gāhā	193
Āsannamaraṇassa Avīci-		Omāno	27
jālāyapi nikanti	171		

Padānukkamo Piṭṭhaṅkā

[Ka]

Kaṅkhā	141
Kamma (3)	48
Kammacatukkāni tīṇi	174, 177
Kammavipākāñāṇehi sādhāraṇāsādhā- raṇatā	177
Kammāvaraṇādīni tīṇi	11
Kalyāṇaputhujjanehi sādhāraṇapaññā pañca	251
Kāmaguṇā pañca	23
Kāmayogo	22
Kāmupādānaṃ	22
Kāmogho	21
Kāyacittānaṃ lahutā	96, 97
Kāyaduccaritaṃ	22
Kāyabalaṃ	230, 231
Kāyaviveko	229
Kāyānupassanāsatipaṭṭhāna	108
Kāyikaṃ sukhaṃ vipassanāya bhūmi	116

[Kha]

Khattiyamahāsālānaṃ devasikavalañjanaṃ	170
Khandhānaṃ pañcannaṃ ekappahārena sammasanātā	317
Khantisamvaro	53
Khayavirāgo	102

Padānukkamo Piṭṭhaṅkā

[Ga]

Gaṇanāvidhi	94, 95
Gatiyo pañca	23, 170
Gativipattiyo tisso	170
Ganthā cattāro	22
Gahapati	301
Gahapatimahāsālānaṃ devasikavalañjanaṃ	170
Gocarānaṃ visesatā	110
Gotrabhu anulomika- khantiyā eva saṅgahitā	315

[Ca - Cha]

Cakkavattī rājā	292
Catutthacatukkaṃ suddhavipassanāvasena vuttaṃ	103
Cariyāyo aṭṭha (Pā)	139, 309
Cittaviveko	229
Cittasamatho	119
Cittassa pabhassaratā	117
Cetasikaṃ sukhaṃ samathassa ca vipassanāya ca bhūmi	116
Chabbaṇṇarasmiyo	12, 13

[Ja]

Javanapaññā	261
Jina	81

[Ña]

Ñāṇa, ñāṇavatthūni sattasattati	250, 251
------------------------------------	----------

Padānukkamo Piṭṭhaṅkā

[Ña]

Ñāṇa, paññākathānaṃ	
visesatā	264
Ñāṇabalaṃ	230, 231
Ñāṇasaṃvaro	53
Ñātādīnaṃ pañca	40, 41

[Ta]

Taṇhā cha	25
Taṇhāvicarītāni aṭṭhasatāni	34, 35
Tathāgatabalaṃ duvidhaṃ	230
Tathāgatabalāni dasa	230
Tathāgatassa kāyabalāni	231
Tadaṅgappahānaṃ	53
Tadaṅgaviveka	230, 306, 307
Tikkhapaññā	262
Tiracchānayani	23
Tīsu catukkesu viṣuṃ	
bhāvanānayo natthi	100

[Da]

Dasabalaññāṇaṃ anukkamo	236
Diṭṭhābhiniṃveso tīni satāni	46
Diṭṭhi	42, 43
Diṭṭhigatāni cha	25, 26
Diṭṭhigatāni dvāsaṭṭhi	35
Diṭṭhiṭṭhānasamugghāto	64
Diṭṭhiṭṭhānāni aṭṭha	43, 45
Diṭṭhipariyuṭṭhānāni	
aṭṭhārassa	45, 46
Diṭṭhippabheda	4, 5
Diṭṭhiyogo	22
Diṭṭhiyo dveva	21

Padānukkamo Piṭṭhaṅkā

[Da]

Diṭṭhiyo vīsati	
maggāvaraṇā	54, 55, 61
Diṭṭhiyo soḷasa	46
Diṭṭhivipallāsassa	
sabbabalavataṛatā	178
Diṭṭhisamyojanaṃ	27
Diṭṭhupādānaṃ	22
Diṭṭhogho	21
Dukkaṭakamma	34
Duccarītāni tīni	22
Devā	23
Desanāññāṇaṃ duvidhaṃ	233
Desanādharmmacakkaṃ	221
Desanāmaṇḍo	182
Dvande pubbāparanayo	11
Dvejja	141
Dveḷhaka	141

[Dha]

Dhammacakkaṃ	
duvidhaṃ	221, 233
Dhammacakkapavattana	217
Dhammadesanāya	
sabbapariśasādhāraṇatā	130
Dhammapaṭisambhidāya	
ārammaṇāni pañca (Pā)	219
Dhamma, rukkhānaṃ	
vuddhādibhāvo	307
Dhamma, vinaya	103, 104
Dhammānudhamma-	
paṭipatti	137, 138

Padānukkamo Piṭṭhaṅkā

[Na]

Nidāna	202
Nidāna, samudayānaṃ	
visesatā	120
Nibbānārammaṇa	188
Nibbedhikapaññā	262
Nimmāne sāvaka, tathā-	
gatānaṃ visadisatā	14
Niyyāna	106
Niraya	23
Niruttipaṭisambhidāya	
ārammaṇāni pañca (Pā)	219
Nirodhā pañca (Pā)	306
Nisajjadosā cha	238
Nissayā dvādasa (Pā)	306, 308
Nissaraṇappahānaṃ	53
Nissaraṇaviveka	230, 306
Nīvaraṇāni pañca	23
Netta	21

[Pa]

Pakkhandanapaṭinissaggo	102
Pañcavaggiya	214
Paññāguṇānaṃ attasampatti-	
siddhitā	254
Lokahitasampattisiddhitā	254
Paññānaṃ aṭṭhannaṃ	
puthupaññāya paripūraṇatā	248
Paññānaṃ navannaṃ	
hāsapaññāyaṃ	
paripūraṇatā	248
Paññānaṃ lokiya lokuttara-	
missakatā	261

Padānukkamo Piṭṭhaṅkā

[Pa]

Paññābāhulla	261
Paññāyo soḷasa	250
Paṭiggahamaṇḍo	182
Paṭighasaṃyojanaṃ	27
Paṭiccasamuppanna	6
Paṭinissaggā dve	102
Paṭippassaddhiviveko	230
Paṭippassaddhippahāna	53
Paṭibhānapaṭisambhidāya	
ārammaṇāni pañca (Pā)	219
Paṭisandhikkhaṇe	
nāmarūpāni	171, 174
Paṭisambhidaññānaṃ	
gaṇaṇāni	219
Paṭisambhidapatta-	
puggalā dve	263
Paṭivedhaññānaṃ duvidham	233
Paṭivedhadhammacakkaṃ	221
Paṭivedhassa ādivisodhanā	180
Paṇḍitalakkhaṇāni tīṇi	243
Patthanā, paṇidhīnaṃ visesatā	48
Pathavikampaṇāni cha	218
Pathaviyā kampana-	
kāraṇāni	218, 219
Pariccāgapāṭinissaggo	102
Paripantha, upakāre ñāṇāni	
aṭṭha	70
Paripucchā	93
Parivaṭṭā tayo	216, 217
Parisā aṭṭha	232, 321
Pavattaṃ	233
Pavattamānaṃ	233
Pahānavinayo pañcavidho	52

Padānukkamo Piṭṭhaṅkā

[Pa - Pha]

Pāṭihāriyāni tīṇi (Pā)	309
Pāramī	263
Piyarūpaṃ	9
Puggala	47, 48
Puthujjanā dve	51
Purimāni tīṇi samatha- vipassanāvasena	103
Purimā bojjhaṅgā pacchimānaṃ mūlaṭṭhata	204
Purisa	47, 48
Purisadosā aṭṭha	28, 29
Purisāsabhādīni pañca	253
Pettivisayo	23
Phusanāṭhapanāvasena visum manasikāro natthi	95

[Ba]

Balāni aṭṭhasatṭhi	227
Bārāṇasī	214
Bālalakkhaṇāni tīṇi	243
Bijagāma	307
Buddha	84, 86
Buddhacakkhu	147
Buddhañāṇāni cuddasa	37, 137
Buddhā dve	212
Buddhānaṃyeva orasañāṇaṃ	233
Buddhisampannānaṃ paricchedā	139
Bojjhaṅga	203
Bodhipakkhiya	204, 223
Bodhipakkhiyadhammānaṃ mukhatā	169

Padānukkamo Piṭṭhaṅkā

[Ba]

Byādhissa mūlā, sannapaccayatā	120
Byāpādo kāyagantho	22
Brahmacariyamaṇḍo	182
Brāhmaṇamahāsālānaṃ devasikavalaṅjanaṃ	170

[Bha]

Bhagavato aviditadhammo nāma natthi	256
Bhabbābhabbasatta	4, 11
Bhavagāmino	3
Bhavayogo	22
Bhavarāgasamyojanaṃ	27
Bhavogho	21
Bhāvanā catasso (Pā)	188
Bhāsate-ādīnaṃ tiṇṇannaṃ visesatā	87
Bhūtagāma	307
Bhūripañña	259, 260

[Ma]

Magga, phala, paññānaṃ paṭilābhakāraṇāni	249, 250
Maggassa suññatādināma- lābhakāraṇāni	149
Macchā tayo	257
Majjhima paṭipadā	216
Maṇḍo tividho	181, 182
Manāyatana	117, 118
Manussā	23
Manoduccaritaṃ	22

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[Ma]	
Mahapphala, mahāni- saṃsānaṃ visesatā	47
Mahāpuñña pañca	301
Mahāvipassanā aṭṭhārasa (Pā)	77, 78
Mahāsāla	170
Mānasamyojanaṃ	27
Mānātimāno	27
Mānā nava	31, 32
Mānā satta	27
Māno	27
Migadāya	214
Micchādiṭṭhikassa dveva gatiyo	48
Micchādiṭṭhi dasavattthukā	33
Micchāmāno	27, 28
Mettā aṭṭhavīsādhika- pañcasatā	210
Mettāya anodhiso pharaṇā pañca	209
Mettāya ākāra aṭṭha	210, 211
Mettāya ānisaṃsā ekādasa	208
Mettāya odhiso pharaṇā satta	209
Mettāya odhiso pharaṇā dasa	209
Mettāya pharaṇā tividhā	153, 209
Medhā	140

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[Ya - Ra]	
Yamakapāṭihira	11, 12
Yuganaddhabhāvanā	108
Yuganaddhabhāvanānaṃ soḷasa ākāra	189
Yogā cattāro	22
Yogāvacara	144
Yonisomanasikāro	137, 138
Rati	183
Rasa (3)	183
Ropimaṃ	128
[La]	
Lakkhaṇaṃ	93
Lahupañña	261
Loka	238
Lokatthacariyaṃ Buddhā eva	139
Lokaniyyāna	160, 167
Lokuttara	226
Lokuttaradhammānaṃ attaniyasuññatā	239
Lokuttaradhammānaṃ avipassanupagatā	112
[Va]	
Vacīduccaritaṃ	22
Vanaṃ duvidhaṃ	128
Vaneyeva lokiya- lokuttarassa uppatti	129
Vasabhū, sabha, nisabhānaṃ visesatā	231

Padānukkamo Piṭṭhaṅkā

[Va]

Vikkhambhanappahānam	53
Vikkhambhanaviveko	229
Vicikicchāya vevacanāni	141
Vicikicchāsāmyojanam	27
Vijjā	319
Vinayo duvidho	52
Vipallāsavatthūni cattāri	178
Vipallāsānam pahīnā- pahīnatā	179
Vipassaka	76
Vipassanā dvisatāni	318
Vipassanupakkilesā dasa	109, 193
Vipassanupakkilesesu puggalānam visesatā	195
Vipussanāpubbaṅgama- samatha	187
Vimokkhā	157
Virāgā dve	102
Virāgā pañca (Pā)	306, 308
Vivādamūlāni cha	23, 24
Vivekā tayo pañca	229, 306
Visesam adhigacchati	140, 180
Vīriyasamvaro	53
Vodānaññāṇāni terasa	78
Vosaggā pañca (Pā)	306
Vosaggo duvidho	143, 306

[Sa]

Samvaravinayo pañcavidho	52
Samvegavatthūni aṭṭha	145

Padānukkamo Piṭṭhaṅkā

[Sa]

Sāmsaya	141
Sāmsāra	18
Sagāra	141
Saṅkhatalakkhaṇāni tīṇi	234
Saṅkhārādīni	240, 241
Saccānam dve, cha, dvādasa lakkhaṇāni	198, 199
Saccesu tīṇi lakkhaṇāni	198
Saññāvipallāsassa sabbadubbalatā	178
Saññojanāni dasa	33
Saññojanāni satta	27
Satipaṭṭhāna	312, 313
Satipaṭṭhānādīnam catubbidhatā	223
Satipaṭṭhānānam cattārova	313, 314
Satisamvaro	52
Satthā	181
Sadevakassādīnam pañcannam visesatā	37, 38
Saddhammasavanam	137, 138
Saddhindriyādīnam ādivisodhanā	142
Saddhindriyādīnam samudayatthaṅgamassādā- dīnavanissaraṇāni	134, 136
Sandhaya pañca	93
Sappatissava	141
Sappurisasamsevo	137, 138
Sappurisā	51
Sabbaññūtaññānam	36

Padānukkamo Piṭṭhaṅkā

[Sa]

Sabbaññutaññānaṃ	
anāvaraṇaññānaṃ nāma	36
Sabbaññutaññānaṃ	
samantacakkhu nāma	40
Sabbaññuta, dasabalaññānaṃ	
visesatā	235
Sabbatthikavādācariya	311
Sabbadhamma, sabba-	
saṅkhārānaṃ visesatā	160
Sabbasaṅkhārasamatho	119
Samathapubbaṅgamavipassanā	186
Samathavipassanānaṃ	
yuganaddhatā	111
Samatho tividho	119
Samantacakkhu	147
Samādhayo catuvīsati	121, 122
Samucchedappahānaṃ	53
Samucchedaviveko	230, 306
Sammatta	11
Sammukhībhūta	181
Sayaṃjātaṃ	128
Sayambhū	84, 133
Sātarūpaṃ	9
Sīghapaññā	261

Padānukkamo Piṭṭhaṅkā

[Sa]

Sītibhāva	159
Sīlabbataparāmāso	
kāyagantho	22
Sīlabbatupādānaṃ	22
Sīlasaṃvaro	52
Sīsāni terasa (Pā)	312
Sīhanāda	232
Sukatakamma	34
Sukhāni dve	116
Suta	50
Sutavā	50
Senāsanāni nava	89
Sevanti-ādīni tīṇi	10
Sotāpattiyaṅgāni cattāri	137
Sotāpannā tayo	67

[Ha]

Hatthikulāni dasa	230, 231
Hāsapaññā	261
Heṭṭhimaṃ paṇaṇajjhānaṃ	
uparimassa padaṭṭhānatā	234
Hetunirodhā dukkhanirodho	305
Hetu, paccayānaṃ	
visesatā	205, 303

Paṭisambhidāmaggaṭṭhakathāya dutiyabhāge

Nāmānaṃ anukkamaṇikā

Nāmānukkamo	Piṭṭhaṅkā	Nāmānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[A - U]		[Ka]	
Akaniṭṭha	191	Komārabhacca	269
Anāgāmi	263	Kosambi	185, 279, 280, 288, 295
Anāthapiṇḍika	128-9		
Anotattadaha	214	[Kha]	
Abhibhū (Bhagavā)	275	Khāṇuakoṇḍaññatthera	286
Aruṇavata (rañño)	275	Khujjuttarā	288
Aruṇavatī (nagara)	275		
Assaji	214	[Ga]	
Ānanda	104, 185, 290	Gotama (Buddha)	219, 258, 289
Isipatana	214, 222	Gotami	104
Uttarakuru	292-3	Godhāvari (nadī)	117
Uttarā (upāsikā)	286-7	Gaṅgā (nadī)	117, 129
Uposatha (hatthi)	230-1	Gaṅgeyya (hatthi)	230
		Gandha (hatthi)	230
[Ka]		Gandhamādana	214
Kakusandha (Buddha)	284-5		
Kapotakandara	282	[Gha]	
Kamboja	156	Ghosita (seṭṭhi)	185-6, 288, 295, 297, 301
Kalandanivāpa	282	Ghositārāma	185-6, 288
Kassapa (Buddha)	293		
Kāḷāvaka (hatthi)	230	[Ca]	
Kālī (dāsī)	296-7, 301	Cātumahārājika	218, 232
Kukkuṭaseṭṭhi	285-6, 288	Cūḷapanthakatthera	14, 268-91
Kukkuṭārāma	186, 288		
Koṇḍañña	214, 217, 219, 233	[Cha]	
		Chaddanta (hatthi)	230-1

Nāmānukkamo Piṭṭhaṅkā

[Ja]

Jaṭila (seṭṭhi)	293-5
Jambudīpa	292-3, 295
Jīvaka	269-70
Jeta (rañño)	128
Jetavana	128-30, 185, 288
Jotika (seṭṭhi)	292

[Ta]

Takkasīla	293-4
Tamba (hatthi)	230
Tāvatisā	218
Tipiṭakacūḷanāgattthera	174
Tipiṭakamahādhammarakkhita- tthera	174
Timitimiṅgala (maccha)	257

[Da]

Dīpaṅkara (Buddha)	214, 233
--------------------	----------

[Dha]

Dhanañcaya (seṭṭhi)	301
Dhammagutta	292

[Na]

Nandamūla (pabbhāra)	214
----------------------	-----

[Pa]

Pañcavaggiya	214-5
Paṇḍara (hatthi)	230
Pabhāvati	275
Pāḷaliputta	30
Pāvārika (seṭṭhi)	185-6, 288
Pāvārikambavana	186

Nāmānukkamo Piṭṭhaṅkā

[Pa]

Pāvārikārāma	288
Piṅgala (hatthi)	230
Piyaṅkara	182
Piyaṅkaramātā	291
Puṇṇa (seṭṭhi)	286
Puṇṇa (dāsa)	301
Puṇṇatthera	104
Punabbasumātā	291

[Pha]

Phussamittā	292
-------------	-----

[Ba]

Bākula (thera)	279-80
Bākulaseṭṭhi	280
Bārāṇasī	214-5, 279-80, 293
Bimbisāra	292

[Bha]

Bhaddiya (nagara)	214, 295
Bhūtapālattthera	281

[Ma]

Magadharaṭṭha	295
Maṅgala (hatthi)	230
Mahākaccāyanatthera	294
Mahādattatthera	174
Mahānāma	214
Mahāmoggallā- natthera	282-3, 264
Māgaṇḍiya	288-9

Nāmānukkamo	Piṭṭhaṅkā	Nāmānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[Ma]		[Sa]	
Meṇḍakaseṭṭhi	295, 301	Saṅkiccatthera	280-1
Moravāpi	174	Sakadāgāmi	263
		Sakkaratṭha	295
[Ya]		Sañjīvatthera	284-5
Yamunā (nadi)	129, 279	Sāmāvatī	288-9-90
[Ra]		Sāriputta	124, 129, 131, 205, 257, 282-3
Rājagaha	30, 282, 286, 292	Sāvatthi	75, 127, 129, 185, 280
Rāhu	87	Sikhī (Bhagavā)	275-6
[Va]		Siṅgāla	52
Vakkali	52	Sirimā (gaṇikā)	286-7
Vappa	214	Sudatta	128
Vidhuratthera	285	Sumana (mālākāra)	288
Vipassi (Buddha)	295	Soṇa	52
Visākhā (upāsikā)	75	Sotāpanna	263
Veḷuvana	128, 282	[Ha]	
		Hema (hatthi)	230-31

Paṭisambhidāmaggaṭṭhakathāya dutiyabhāge

Nānāpāṭhā

Paṭhamo mūlapāṭho, Sī = Sīhaḷapoththakaṃ, Syā = Syāmapoththakaṃ,
Kaṃ = Kambojapoththakaṃ, I = Inḡalisapoththakaṃ, Ka = kesuci
Marammapoththakesu dissamānapāṭho, Ka-Sī = kesuci Sīhaḷapoththakesu
dissamānapāṭho, Ṭṭha = Aṭṭhakathā.

Paṭisambhidāmaggaṭṭhakathāya

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[A]

Aggaphalaṃ = Maggaphalaṃ (Sī)	164
Ajjhosannā = Ajjhoppānā (Sī)	51
Aññāsikoṇḍaññoti = Aññākoṇḍaññoti (Sī)	219
Atthāpekkhanavasena = Antāpekkhanavasena (Sī)	14
Atibahukattā = Atibahuṃ katvā (Sī)	258
Adhitassa = Kathitassa (Sī)	228
Adhivuttipadāni = Adhimuttipadāni (Sī)	44
Antaritabhāvaṃ = Antarikabhāvaṃ (Sī)	272
Aniccatodakkhanti = Aniccataddakkhanti (Ka)	179
Animittavipassanāya = Animittānupassanāya (Sī)	149
Anupubba-anuvaṇṇanā = Apubbatthānuvaṇṇanā (Ka)	41
Anubandhanāya = Anubandhanāvasena (Sī)	95
Apatāsi = Avatthāsi (Ka-Sī)	283
Aparāpariyāvedanīyassa = Aparāpariyāvedanīyassa (Sī, Ka, Visuddhi 2. 236 piṭṭhe ca)	175
Aphuṭā = Aphuṭṭhā (Sī)	260
Abyāpajjaṃ = Abyāpajjhaṃ (Sī)	153
Abhisametā = Abhisameto (Ka)	303
Arahanti = Arahāti (Sī)	58
Arūti = Udāti (Sī)	71

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[A]

Avatṭhānaṃ = Acalaṭṭhānaṃ (Sī, Ma-Ṭṭha 1. 332; Abhi-Ṭṭha 2. 381 piṭṭhesu ca)	231
Avibhajitvāva = Avissajjitvāva (Sī)	190
Asantasaṇiyo = Asampakampiyo (Saṃ-Ṭṭha 2. 43; Ma-Ṭṭha 1. 332; Abhi-Ṭṭha 2. 381 piṭṭhe)	231

[Ā]

Ākaṅkhaṇapaṭibaddhāti = Ākaṅkhanapaṭibaddhāti (Sī)	81
Ākaṅkhappaṭibaddhāti = Ākaṅkhanappaṭibaddhāti (Sī)	257
Āpānanti = Ānanti vuttaṃ (Sī)	69
Āvāpaṃ = Āvāṭaṃ (Ka) Aṃ-Ṭṭha 1. 326 piṭṭhe pana passitabbaṃ.	298
Āsannamaraṇa = Āsannamaraṇo (Sī, Ka)	176
Āha dhī sappoti = Hanta (Sī)	289

[I - U - E - O]

Indriyasamodhānaṃ = Indriyasamādhānaṃ (Sī)	144
Ukkaṭṭhānaṃ = Ukkaṭṭhukkaṭṭhānaṃ (Dī-Ṭṭha 1. 158; Ma-Ṭṭha 2. 106 piṭṭhesu)	38
Uṇṇānakhādīhi = Uṇṇādāṭhānakhādīhi (Ka)	13
Upanighaṃsanto = Upanighaṃsento (Sī)	94
Upaneti = Upanāmeti (Ka)	81
Umāpupphavaṇṇānaṃ = Ummāpupphavaṇṇānaṃ (Sī, Ka)	13
Urūjitaṃ cittaṃ sammārūjitantipi = Udājitaṃ cittaṃ samudājitantipi (Sī)	71
Ullaṅghito = Ullaṅgito (Ka)	19
Elayati = Calayati (Sī)	141
Okkantitvā = Okkhanditvā (Sī, Visuddhi 2. 272 piṭṭhe ca)	192
Oloketvā = Apaloketvā (Aṃ-Ṭṭha 2. 153 piṭṭhe)	310

[Ka]

Karaṇabhūtena = Kāraṇabhūtena (Ka)	291
Kim vuttaṃ hoti = Bojjhaṅgāti vuttaṃ hoti (Sī, Ka), Idaṃ vuttaṃ hoti (Abhi-Ṭṭha 2. 296 piṭṭhe) Saṃ-Ṭṭha 3. 176 piṭṭhe pana passitabbaṃ.	203

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Ka]

Kilesavirūpapavattavirahitato = Kilesavirūpattavirahato (Visuddhi 2. 319 piṭṭhe)	224
Kulā = Gulā (Sī)	17
Kulāgaṇṭhikaṃ = Gulāguṇḍikaṃ (Sī)	17
Kulāgaṇṭhikajātoti = Gulāguṇḍikajātoti (Sī), Kulāguṇḍikajātoti (Pāliyaṃ)	17
Kusalacārassa = Kusalavārassa (Sī)	21

[Kha - Ga]

Khādayamānaṃ = Khādamānaṃ (Sī)	278
Gajjato = Gajjito (Ka)	282
Gaṇhate = Gaṇhaṭī (Sī)	89
Garuvacanaṃ = Guruvacanaṃ (Sī, Ka)	185
Gilituṃ = Galituṃ (Sī)	257
Godhāvarito = Godāvarito (Sī)	117

[Ca]

Cakkacittatalena = Cakkaṅkitatalena (Sī)	269
Cakkhutaleneva = Cakkhudaleneva (Ka)	109
Cuṇṇavicuṇṇavisāṭe = Cuṇṇavitate (Gaṇṭhipade) Visuddhi 1. 265 piṭṭhe pana passitabbā.	91
Ce = Ca (Sī, Visuddhi 2. 301 piṭṭhe ca)	148

[Tha]

Ṭhapāpetvā = Vasāpetvā (Ka), Ṭhapetvā (Am-Ṭha 1. 340 piṭṭhe)	290
Ḍahīyati = Ḍayhati (Sī)	19

[Ta]

Taṃ puṃ = Tasmim (Sī, Visuddhi 1. 303 piṭṭhe ca)	209
Tacchāni = Saccāni (Ka)	196
Taṇhāmānadiṭṭhugghāṭavasena = Taṇhāmānadiṭṭhuppādasena (Ka) Visuddhimaggamahāṭikā passitabbā.	195

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Ta]

Tattakam phālam = Tattakapālam (Sī, Ma-Ṭṭha 3. 136 piṭṭhe ca)	279
Tattheva = Tattha ca (Visuddhi 1. 272 piṭṭhe)	96
Tato ca = Tatova (Saṃ-Ṭṭha 3. 327 piṭṭhe)	214
Tathaṭṭhāditamānekattam = Tathaṭṭhāditattam ekattam (Sī)	198
Tathā = Tathāvidho (Abhi-Ṭṭha 1. 188 piṭṭhe)	118
Tadatthaparidīpanam = Tadatthaparinipphādanam (Am-Ṭṭha 1. 12 piṭṭhe)	129

[Da]

Damam = Dammam (Sī)	88
...dassāvineti = ...dassāvinoti (Sī)	2
Dukkhatāsūlayogitāya = Dukkhatāmūlayogitāya (Ka)	316
Dussante = Dasante (Sī)	300
Dosūpasatṭhatāya = Dosupaṭṭhānatāya (Ka) Visuddhi 2. 247 piṭṭhe passitabbam.	316

[Dha - Na]

Dhī dhīti = Handhīti (Sī)	298
Navannañcassa = Catunnañcassa (Ka) Visuddhi 1. 264 piṭṭhe pana passitabbam.	90
Na sajjantīti = Nissajantīti (Sī, Ka)	227
Nibbindaññam = Nibbidaññam (Sī)	122
Nibbidaññāneva = Nibbidaññāneva (Sī)	123
Nirodhe nibbānadhātuyāti = Nirodhanibbānadhātuyāti (Sī)	167
Nemittikampi = Nemittakampi (Ka)	86
...pakkhandoti = ...pakkhantoti (Sī)	21
Paṭi-āṇibhāvena = Paṭibhāṇitabhāvena (Abhi-Ṭṭha 2. 492 piṭṭhe)	29
Paṭilomaṭṭhena = Paṭilomanatṭhena (Ka)	45
Paṭubhāvam = Pākāṭabhāvam (Sī)	80
Patāpentīti = Pakāsentīti (Sī)	211
Paduddhāravasena = Sadduddhāravasena (Sī)	75
Paricitā = Paribhāvitā (Sī)	81

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Pa]

Paripanthē = Paribandhe (Ka) evamaññatthāpi.	69
Paripucchanam = Paripucchanā (Visuddhi 1. 270 piṭṭhe)	93
Pavattanasamatthatarim = Pavattanasukhatarim (Visuddhi 1. 262 piṭṭhe)	89
Passatāmiva = Passatāmidha (Sī)	64
Pahato = Pahāto (Sī)	19
Pahānūpāyapucchā = Pahīnūpāyapucchā (Ka)	42
Pāṇanatāya = Pāṇatāya (Sī)	209
Peyyam = Peyyo (Ka)	181

[Pha]

Phassanaṭṭhenāti = Phusanaṭṭhenāti (Sī)	167
Phuṭaṭṭho = Phuṭṭhaṭṭho (Sī)	259
Phuṭā = Phuṭṭhā (Sī)	260

[Ba - Bha]

Bākulassa = Bakkulassa (Sī), Bākkulassa (Visuddhi 2. 7 piṭṭhe); Am-Ṭṭha 1. 236; Ma-Ṭṭha 3. 135 piṭṭhesupi.	279
Buddhinisānena ca = Buddhinisāmanena ca (Gaṇṭhipade)	182
Bhattim = Ratim (Ka)	128

[Ma - Ya - Ra]

Mahāgharā = Mahāsārā (Sī)	170
...yaṭṭhim = ...laṭṭhim (Sī)	302
Yā ca bhayatupaṭṭhāne paññāti = Yañca bhayatupaṭṭhāne ñāṇanti (Sī)	166
...racanavilāsasopānam = ...racanavilāsasobhitaratana- sopānam (Ma-Ṭṭha 1. 16 piṭṭhe)	131

[La - Va]

Lakkhaṇārammaṇika = Tilakkhaṇārammaṇika (Gaṇṭhipade)	93
Lajjasabhāvasaṇṭhitā = Lajjīsabhāvasaṇṭhitā (Sī)	228
Vineyya = Viceyya (Sī)	44

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Va]

Vipassanāvīthito = Vipassanāvidhito (Sī)	167
Vipassanāvīthito nīharaṇaṭṭhena = Vipassanāvidhito nīhāraṭṭhena (Sī)	167
Vippajahitva = Vippajahitvāna (Ka)	269-70
...visavanato = ...vikasanato (Ka)	85
...vihaṅgābhirutehi = ...vihaṅgamavirutehi (Sī)	128
Viheṣeti = Viheṭṭheti (Ka)	93
Vuṭṭhassa = Vutthattham (Ka)	279
Vokkamanabhāvena = Avokkamanabhāvena (Gaṇṭhipade)	23
Vosaggārammaṇatāti = Vavassaggārammaṇatāti (Sī, Ka)	188
Vosaggo = Vavassaggo (Sī, Ka, Gaṇṭhipade ca)	188

[Sa]

Samgharivā = Samharivā (Sī)	300
Saṅghātabalantipi = Saṅkhātabalantipi (Gaṇṭhipade)	231
Satatakiccesu = Sattakiccesu (Ka), Satatam kiccesu (?)	15
...sappatissavacanam = ...sappatissavavacanam (Sī)	185
Sabbagatīhi = Nānāgatīhi (Sī)	50
Sabbārammaṇikattā = Sabbadhammārammaṇikattā (Ka)	36
...sabbhāvato = ...sabhāvato (Ka)	150
Samatādhiṭṭhānattā = Samathādhiṭṭhānattā (Sī)	111
Samantacakkhuṭṭho = Samantacakkhu-attho (Sī)	40
Sampamūḷhettha'viddasu = Sammūḷhettha aviddasu (Sī)	63
Sambhatā = Sambhūtā (Sī)	211
Samā = Samānā (Sī)	257
Sammā paṭivedho = Samapaṭivedho (Sī)	111
...sahajātā = ...sahagatā (Ka)	48
Sītisikāvimokkhātipi = Sītisitāvimokkhotipi (Sī)	151

Paṭisambhidāmaggaṭṭhakathāya dutiyabhāge

Gāthāsūci

Paṭhamapādā	Piṭṭhaṅkā	Paṭhamapādā	Piṭṭhaṅkā
Adhicetaso appamajjato		Dhuvasubhasukhattasuññaṃ	197
(Khu 1. 128)	270	Nava ekavidhā eko	225
Ānuṭṭhubhena assā	323	Na heva saccāni bahūni nānā	
Ārambhatha nikkamatha		(Khu 1. 416)	44
(Saṃ 1. 158-159)	276	Nimitte ṭhapayaṃ cittaṃ	
Kālāvakaṇṇa Gaṅgeyyaṃ		(Vi-Ṭṭha 2. 30,	
(Abhi-Ṭṭha 2. 380; Ma-Ṭṭha		Visuddhi 1. 278)	99
1. 331; Saṃ-Ṭṭha 2. 41)	236	Neva pubbenivāsāya	
Koṇḍāṇṇā Bhaddiyo Vappo	214	(Khu 2. 344)	284
Ko nu aññaṭṭa ariyebhi	64	Pañña iddhi abhisamayo	322
Khandhānaṇṇa paṭipāṭi	18	Padumaṃ yathā kokanadaṃ	
Cuddaseva asambhinnā	225	sugandhaṃ	
Ñāṇaṃ diṭṭhi ānāpānaṃ	322	(Am 2. 209; Saṃ 1. 81)	268
Taṃ taṃ atthamaṭṭhivā	126	Passa dhammaṃ durājanāṃ	
Tassatthavaṇṇanā yā	322	(Khu 1. 397)	63
Therenettha nivasatā	322	Puññaṇa tena loko	323
Daṇḍeneke damayanti		Puthūnaṃ janaṇādīhi	50
(Ma 2. 308; Vi 4. 357)	104	Bhagavāti vacanaṃ seṭṭhaṃ	127
Disvāna Taṇhaṃ Aratiṃ Ragaṇṇa		Bhagyavā Bhaggavā yutto	127
(Khu 1. 409)	287	Bhavarāgaparetehi	64
Dīgho rasso ca assāso	90	Maggānaṭṭhaṅgiko seṭṭho	
Dukkameva hi na koci		(Khu 1. 52)	213
dukkhito	197	Mahāvaggo majjhimo ca	322
Duvidho vinayo nāma	52	Mā maṃ tvaṃ	
Duve puthujjanā vuttā	51	saraṇaṃ gaccha	290
Dhammaṃ anulomentā	322	Moho rajo na ca pana reṇu	
		vuccati (Khu 7. 406)	270
		Yaṃ taṃ uttaramantī	322
		Yaṃ pare sukhato āhu	
		(Khu 1. 397)	63

Paṭhamapādā	Piṭṭhaṅkā	Paṭhamapādā	Piṭṭhaṅkā
Yato yato sammasati (Khu 1. 67)	192	Vagge vagge dasa dasa	322
Yathā thambhe nibandheyya (Visuddhi 1. 261, Vi-Ṭṭha 2. 12; Dī-Ṭṭha 2. 353; Ma-Ṭṭha 1. 252)	88	Vaṇṇagandharasūpeto (Khu 5. 48)	49
Yathāpi dīpiko nāma (Khu 11. 352)	89	Vināsayati assaddham Vuttamhi ekadhamme (Khu 10. 3)	125 111
Yassa selūpamaṃ cittaṃ (Khu 1. 125)	284	Sakiccanipphādanato	225
Yāni ca tīṇi ca yāni ca saṭṭhi (Khu 1. 362)	44	Satañca vivaṭaṃ hoti (Khu 1. 397)	64
Yāni sotāni lokasmiṃ (Khu 1. 434; Khu 8. 30)	52	Sadevakassa lokassa (Khu 1. 397)	63
Yuganaddhasaccabojjhaṅgā	322	Saddhammapakāsiniyā	322
Yo imasmiṃ dhammavinaye (Saṃ 1. 158-159)	276	Sabbadā sabbūpakaraṇaṃ	127
Yo ve kataññū katavedi dhīro (Khu 6. 10)	51	Samayaṃ anulomentī	322
Yo so sugatasutānaṃ	322	Samavāye khaṇe kāle	125
Rāgo rajo na ca pana reṇu vuccati (Khu 7. 406)	269	Sampattiyaṃ lakkhaṇe ca	232
Rūpā saddā rasā gandhā (Khu 1. 397)	63	Sammuyhāmi pamuyhāmi	290
Lokaṇāthaṃ ṭhapetvāna	257	Sāraddhe kāye citte ca (Visuddhi 1. 267; Vi-Ṭṭha 2. 17)	92
		Sāsanaciraṭṭhitatthaṃ	323
		Sukhanti diṭṭhamariyehi (Khu 1. 397)	63
		Suññāgāraṃ pavitṭhassa (Khu 1. 67 piṭṭhe)	192